

Кудряченко Андрій Іванович – історик, політолог-міжнародник, дипломат, фахівець у галузі глобальної історії. Заслужений діяч науки і техніки України (2012), директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», доктор історичних наук (1995), професор (1997), член-кореспондент Національної академії наук України (2018). Член Правління Наукового Товариства дослідження історії та культури Північно-Східної Європи (м.Геттінген, ФРН), член Наглядової Ради музейної історії Австрії (м.Відень, м.Грац); член Правління Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Народився на Кіровоградщині, працював на науковій і викладацькій роботі, а також головним науковим консультантом Адміністрації Президента України, радником у МЗС України, радником-посланником Посольства України у ФРН (1998–2000). Автор та співавтор більше 500 наукових публікацій. Пріоритетами наукової діяльності є глобальна історія як культурно-цивілізаційна взаємодія країн і народів, історія європейських країн та міжнародних відносин повоєнного періоду, історія повоєнної Німеччини, німецької меншини в Україні, українсько-німецькі відносини, голодомор, голокост.

Лауреат премії НАН України ім. Д.І.Чижевського, нагороджений знаками МОН України «Відмінник освіти України» та «Василь Сухомлинський», відзнакою НАН України «За професійні здобутки»; орденом «За заслуги» III ступеня; пам'ятною відзнакою на честь 100-річчя НАН України.

Мартинів Андрій Юрійович народився 29.10.1969 р. у м. Києві. 1994 р. закінчив з відзнакою вечірнє відділення Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Кандидат історичних наук (1998). Старший науковий співробітник (2002). Доктор історичних наук (2009). З 1994 р. працює в Інституті історії України НАН України, з 2010 р. по теперішній час провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України. Професор зі спеціальності всесвітня історія (2015), наукову діяльність поєднує із викладацькою.

Спеціалізація: всесвітня історія новітнього часу, історія Німеччини ХХ ст., історія міжнародних відносин, історія європейської інтеграції. Автор понад 200 наукових публікацій. Лауреат Премії НАН України для молодих учених 1998 року; має Почесне звання «Відмінник освіти України» (2006).

ГЛОБАЛЬНІ ВИМІРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НІМЕЧЧИНИ

**КУДРЯЧЕНКО А.І.,
МАРТИНОВ А.Ю.**

КУДРЯЧЕНКО А.І., МАРТИНОВ А.Ю.

G20 GERMANY 2017
HAMBURG

**ГЛОБАЛЬНІ ВИМІРИ
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
НІМЕЧЧИНИ**

(2005 – 2021 рр.) : калейдоскоп подій

G20 OSAKA SUMMIT
2019

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

КУДРЯЧЕНКО А.І., МАРТИНОВ А.Ю.

*Глобальні виміри
зовнішньої політики
Німеччини*

(2005–2021 рр.) : калейдоскоп подій

Монографія
Серія: країни у глобальній історії

Київ 2022

УДК 94: 327 (430)
К – 88

**Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»**

(Протокол № 7 від 28 жовтня 2021 р.)

Рецензенти:

Віднянський С.В. член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор (Інститут історії України Національної академії наук України)

Грубінко А.В. доктор історичних наук, професор (Західноукраїнський національний університет)

Машевський О.П. доктор історичних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Кудряченко А.І., Мартинов А.Ю. Глобальні виміри зовнішньої політики Німеччини (2005 – 2021 рр.) : калейдоскоп подій. Монографія / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К., 2022. – 560 с.

DOI: <https://doi.org/10.46869/978-966-02-9920-7>

ISBN 978-966-02-9920-7

У монографії висвітлені основні тенденції формування та реалізації глобальної політики ФРН за період шістнадцятирічного канцлерства Ангели Меркель. Вони базовані на з'ясуванні спектру надбань дискурсу щодо «світової політики», історіографічних підходів у аналізі зовнішньополітичної діяльності зміцнілої демократичної держави і значного масиву фактологічних подій, зусиль і заходів сучасної Німеччини та її дипломатії у даному контексті. Автори проаналізували чинники посилення загальноєвропейської складової, що стала засадничим пріоритетом діяльності сучасної німецької дипломатії, актуальних підходів Берліну до пострадянського простору в контексті еволюції відносин з Росією від спроб налагодження стратегічного виміру до їх адаптації у стримуванні гібридної війни РФ проти України та європейських демократій. Здійснено аналіз специфіки відносин ФРН – США означеного періоду, подолання ускладнень, викликаних турбуленціями на американському владному олімпі, та повернення їх у русло стратегічного партнерства. Висвітлені тенденції розвитку міжнародної політики Німеччини стосовно Близького Сходу у межах превентивної та кризової дипломатії; особливості латиноамериканського вектору; підходів до провідних держав Індо-Тихоокеанського регіону; проаналізовані нові виміри політики щодо країн африканського континенту; способи реалізації багатосторонньої дипломатії та проблеми і виклики пов'язані з імплементацією миротворчих місій. Монографія містить калейдоскоп фактологічних подій визначеного контексту.

УДК 94: 327 (430)

Передрук можливий у разі посилання на авторів і видання.

© Державна установа
«Інститут всесвітньої історії
Національної академії
наук України» 2022

ISBN 978-966-02-9920-7

ЗМІСТ

Попереднє слово	13
РОЗДІЛ I. Теоретичні засади та історіографічний огляд.....	29
РОЗДІЛ II. Надбання та еволюція дискурсу німецької «світової політики».....	63
РОЗДІЛ III. Зовнішня політика Берлінської республіки у вимірах «канцлерської демократії»	96
РОЗДІЛ IV. Зростаючий вплив ФРН у європейській спільноті.....	138
РОЗДІЛ V. Політика щодо Росії, України та інших пострадянських країн.....	183
РОЗДІЛ VI. Німецько-американські відносини – фундамент трансатлантичного співробітництва.....	230
РОЗДІЛ VII. Близький Схід: між превентивною і кризовою дипломатією.....	267
РОЗДІЛ VIII. Латиноамериканський вимір зовнішньої політики	306

РОЗДІЛ ІХ.	Індо-Тихоокеанський вектор німецької політики	344
РОЗДІЛ Х.	Допомога розвитку країнам Африки	378
РОЗДІЛ ХІ.	Німецька багатостороння дипломатія.....	416
РОЗДІЛ ХІІ.	Участь ФРН у миротворчих місіях – дієвий фактор глобальної безпеки.....	453
Висновки		493
Література:		506
ДОДАТОК:	Біографія Ангели Меркель – авторське дослідження	521

NATIONALE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER UKRAINE
STAATLICHE INSTITUTION «INSTITUT FÜR WELTGESCHICHTE
DER NATIONALEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
DER UKRAINE»

Andrij I. Kudrjatschenko, Andrij J. Martynow

Globale Dimensionen der Außenpolitik Deutschlands

(2005–2021): Kaleidoskop der Ereignisse

Monographie

Die Reihe: Länder in der Globalgeschichte

Kyiv 2022

UZK 94: 327 (430)
K – 88

**Empfohlen für die Veröffentlichung vom Akademischen Rat der Staatlichen
Institution «Institut für Weltgeschichte der Nationalen Akademie
der Wissenschaften der Ukraine»**

(Protokoll № 7 vom 28. Oktober 2021)

Rezensenten:

Stepan V. Widnjanskyj – Korrespondierendes Mitglied der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine, Doktor der Geschichte, Professor (Institut für die Geschichte der Ukraine der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine)

Andrij V. Grubinko – Doktor der Geschichte, Professor (Westukrainische Nationaluniversität)

Oleg P. Maschewskij – Doktor der Geschichte, Professor (Nationale Taras Schewtschenko Universität, Kyiv)

**Kudrjatschenko Andrij I., Martynow Andrij J. Globale Dimensionen
der Außenpolitik Deutschlands (2005-2021): Kaleidoskop der Ereignisse.
Monographie / Staatliche Institution Institut für Weltgeschichte der Nationalen
Akademie der Wissenschaften der Ukraine. Kyiv, 2022. 560 S.**

DOI: <https://doi.org/10.46869/978-966-02-9920-7>

ISBN 978-966-02-9920-7

Die Monographie beleuchtet die wichtigsten Tendenzen in der Gestaltung und Umsetzung globaler Politik in Deutschland während der sechzehnjährigen Amtszeit von Bundeskanzlerin Angela Merkel. Sie basiert auf der Verdeutlichung der Bandbreite von Diskursen zur „Weltpolitik“, historiographischen Ansätzen in der Analyse der Außenpolitik einer erstarkten Demokratie und einer bedeutenden Reihe von Tatsachenergebnissen, Bestrebungen und Maßnahmen des modernen Deutschlands und seiner Diplomatie in diesem Zusammenhang.

Die Autoren analysieren die Faktoren der Stärkung der europäischen Komponente, die zu einer grundlegenden Priorität der modernen deutschen Diplomatie geworden ist, Berlins aktuelle Herangehensweisen an den postsowjetischen Raum im Kontext der Entwicklung der Beziehungen zu Russland von Versuchen eine strategische Dimension zu etablieren bis hin zu ihrer Anpassung bei der Eindämmung von Russlands hybridem Krieg gegen die Ukraine und europäische Demokratien.

Eine Analyse der Besonderheiten der Beziehungen zwischen Deutschland und den Vereinigten Staaten dieser Zeit, wird vorgenommen die Überwindung der Komplikationen, die durch die Turbulenzen im amerikanischen Machtolymp verursacht wurden, und ihre Rückführung auf den Weg der Zusammenarbeit werden thematisiert. Aufgezeigt werden Trends in der Entwicklung der internationalen Nahostpolitik Deutschlands im Rahmen der Präventiv- und Krisendiplomatie; Merkmale der lateinamerikanischen Politik; Ansätze zu den führenden Staaten des Indopazifik-Raums, ebenso werden neue Dimensionen der Politik zur Unterstützung der Länder des afrikanischen Kontinents sowie Wege zur Umsetzung multilateraler Diplomatie und die Probleme und Herausforderungen einer Beteiligung des deutschen Staates an friedenserhaltenden Missionen analysiert. Die Monographie enthält ein Kaleidoskop von Tatsachenergebnissen des skizzierten Kontextes.

UZK 94: 327 (430)

Nachdruck ist möglich bei Verweis auf den Autor und die Ausgabe

© Staatlichen Institution «Institut
für Weltgeschichte der Nationalen
Akademie der Wissenschaften
der Ukraine», 2022

ISBN 978-966-02-9920-7

INHALT

Vorwort	13
I. Theoretische Grundlagen und historiographischer Überblick	29
II. Erwerb und Entwicklung des Diskurses der deutschen «Weltpolitik»	63
III. Die Außenpolitik der Berliner Republik in den Dimensionen der «Kanzlerdemokratie»	96
IV. Der wachsende Einfluss der BRD in der europäischen Gemeinschaft	138
V. Berlins Politik gegenüber Russland, der Ukraine und anderen postsowjetischen Ländern	183
VI. Die deutsch-amerikanischen Beziehungen – Grundlage der transatlantischen Zusammenarbeit	230
VII. Nahost: Zwischen Präventiv- und Krisendiplomatie ...	267
VIII. Deutsche Außenpolitik gegenüber lateinamerikanischen Staaten	306

IX.	Indopazifische Politik Deutschlands	344
X.	Entwicklungshilfe für afrikanische Länder	378
XI.	Deutsche multilaterale Diplomatie	416
XII.	Deutschlands Beteiligung an friedenserhaltenden Missionen – ein wirksamer Faktor globaler Sicherheit	453
	Schlussfolgerungen	493
	Literaturverzeichnis	506
	Anhang: Biographie von Angela Merkel - Autorenrecherchen .	521

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
STATE INSTITUTION «INSITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE»

Kudriachenko A.I., Martynov A.Yu.

*Global Measurements
of German
Foreign Policy*

2005–2021: Kaleidoscope of Events

Monograph

Series: Countries in Global History

Kyiv 2022

UDC 94: 327 (430)
K – 88

**Recommended for publication by the Academic Council of the State Institution
«Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine»**

(Protocol № 7, October 28, 2021)

Reviewers:

Vidnianskyi S.V. Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine)

Hrubinko A.V. Doctor of Historical Sciences, Professor (West Ukrainian National University)

Mashevskiy O.P. Doctor of Historical Sciences, Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Kudriachenko A.I., Martynov A.Yu. Global Measurements of German Foreign Policy, 2005 – 2021: Kaleidoscope of Events. Monograph / State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine». Kyiv, 2022. – 560 p.

DOI: <https://doi.org/10.46869/978-966-02-9920-7>

ISBN 978-966-02-9920-7

The monograph reveals the main formation and realization tendencies of FRG global policy during a period of 16 years Angela Merkel's chancellorship. It based on clarifying the advances of German «world policy» discourse, historiographical analysis of foreign political activities by consolidated democratic country, as well as of factual events wide range, modern Germany and its diplomacy efforts and measures in this context. The authors reviewed strengthening factors of the European component, which has become modern German diplomacy fundamental priority. Also, they analyzed Berlin's current approaches to the post-Soviet countries in the context of relations with Russia evolution from the attempts to establish a strategic cooperation to its adaptation while containment Russia's hybrid war against Ukraine and European democracies. The book clarifies the specific features of FRG-US relations, which became apparent due to turbulence in the American highest offices during mentioned period. German international policy toward the Middle East in the context of preventive and crisis diplomacy is highlighted, Latin American direction, Indo-Pacific vector are covered in the research. Furthermore, the authors examined the new German policy on development assistance to African countries, providing multilateral diplomacy and problems and challenges connected with FRG's participation in peacemaking missions. The monograph contains the kaleidoscope of the events in mentioned framework.

UDC 94: 327 (430)

Using materials from this book is permitted only with reference.

© State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», 2022

ISBN 978-966-02-9920-7

CONTENTS

Preface.	13
Part I.	Theoretical Basis and Historiography.	29
Part II.	German «World Policy» Discourse: Advances and Evolution	63
Part III.	Berlin Republic’s Foreign Policy in the «Chancellor Democracy» Dimensions.	96
Part IV.	FRG Growing Influence in the European Community	138
Part V.	Berlin Policy towards Russia, Ukraine and other Post-Soviet Countries.	183
Part VI.	German-US Relations as the Basis for Transatlantic Cooperation.	230
Part VII.	Middle East: between Preventive and Crisis Diplomacy.	267
Part VIII.	Latin American Foreign Policy Direction	306

Part IX.	Indo-Pacific Vector of German Policy.	344
Part X.	Development Assistance to African Countries ...	378
Part XI.	German Multilateral Diplomacy.	416
Part XII.	FRG's Participation in Peacemaking Missions – an Essential Global Security Factor	453
Conclusions	493
References.	506
Appendix:	Angela Merkel Biography – an Author's Study	521

Попереднє слово

Історія зовнішньої політики Німеччини багатогранна і має насичені різними подіями складові та чимало захоплюючих сюжетів. Проте загальновідомо, що з німецьких терен у ХХ ст. були розпочаті дві світові війни, які стали найтяжчими випробуваннями для людства. Світова політика нацистського режиму зазнала закономірної поразки та національної катастрофи у форматі поділу на Федеративну Республіку Німеччина і Німецьку Демократичну Республіку. Обидві ці держави мали власні варіанти позиціонування у світі. ФРН заклала традиції «торговельної ліберальної держави», яка чітко ідентифікується із західним демократичним світом. НДР, навпаки, орієнтувалась на «пролетарський інтернаціоналізм» і протиставляла себе «буржуазній» ФРН та капіталістичному світу.

Досягнення у 1990 р. єдності повоєнної Німеччини стало найбільшою політичною подією нашого часу. У результаті об'єднання двох німецьких держав ФРН як суб'єкт міжнародного права збереглася і розширилася, а НДР свою правосуб'єктність втратила. Вказуючи на добровільне приєднання Східної до Західної Німеччини, ми маємо на увазі багатоаспектний характер перебігу цих подій. Будучи значно ширше, ніж просто возз'єднання нації, весь перебіг входив складовою так званого «німецького питання». При цьому важливо відзначити, що сталося об'єднання не «залізом і кров'ю», а відбулося воно мирним шляхом, не в ході боротьби за передел світу, а внаслідок доброї волі та згоди всіх зацікавлених сторін. У повоєнній історії Європи об'єднання ФРН і НДР стало, по суті, першим прикладом вирішення найбільших і найскладніших міжнародних проблем, у тому числі й територіальних, без конфронтації, у дусі довіри, взаєморозуміння, співпраці та на шляхах подолання блокового протистояння.

Всупереч побоюванням низки політиків і експертів не відбулося «германізації Європи», але продовжується «європеїзація Німеччини», в чому з плином часу переконується все ширше коло країн і народів. Єдина у національному плані Федеративна Республіка Німеччина переслідувала та переслідує зовнішньополітичні цілі виключно у контексті багатосторонньої політики в рамках визнаних міжнародних організацій. Канцлер Г. Коль (роки правління 1982–1998) став не тільки символом досягнення національної єдності та об'єднання Європи на ліберально-демократичних принципах, а й заклав засади переходу від «старої» ФРН «Боннської республіки» до «нової» ФРН «Берлінської республіки». Важливими складовими цього процесу стали пошуки та започаткування нового позиціонування Федеративною Республікою свого не лише внутрішнього, але й зовнішньополітичного профілю. У 1998–2005 рр. коаліція соціал-демократів і партії зелених на чолі з канцлером Г. Шредером започаткувала процес більшої ангажованості ФРН до міжнародних справ (введення контингенту бундесверу до Афганістану) та спроб дистанціювання від США (відмова від участі в іракській війні з березня 2003 р.).

Після об'єднання Німеччини уявлення провідних парламентських партій країни щодо завдань зовнішньої політики стали відчутно ближчими. Водночас фактично «дисидентські» позиції займала «Партія демократичного соціалізму» (ПДС, яка є нащадком колишньої ССПН, наразі це «Ліва партія»). Зокрема, ПДС послідовно виступала проти участі сил бундесверу в міжнародних миротворчих операціях.

Коло стратегічних завдань зовнішньої політики об'єднаної Німеччини, за баченням багатьох фахівців, досить влучно і повно охарактеризував відомий експерт СДПН із питань міжнародних відносин Егон Бар. Зокрема, він виділив три групи національних інтересів: *життєві, довгострокові та важливі*. *Перші* полягають у стабільності та безпечному

розвитку єдиної Європи за умов розширеного Європейського Союзу. Друга група – це інтереси, котрі мають забезпечити реалізацію життєво важливих інтересів, які стосуються зміцнення конкурентної спроможності ФРН у глобальній економіці, посилення трансатлантичного співробітництва між Німеччиною та США. Нарешті, третю групу складають важливі інтереси, які ФРН має на Балканах, Середземному морі, Близькому Сході, Північній Африці, на Кавказі та на території колишнього Радянського Союзу¹. Ці інтереси є незмінними за будь-якого уряду в Берліні, але кожна урядова коаліція, звичайно, вносить власні особливі підходи до формування актуального порядку денного з метою вирішення наявних зовнішньополітичних проблем.

На межі ХХІ ст. у ФРН розгорнулась досить жвава та змістовна суспільно-політична дискусія щодо проблем та перспектив національної зовнішньої політики. Взагалі, протягом 90-х рр. ХХ ст. в середовищі аналітиків міжнародних відносин об'єднаної Німеччини, з нашої точки зору, сформувались три основні підходи до визначення ролі ФРН в умовах глобалізації: реалістичний, ідеалістичний та критичний (з боку ультралівого або правого радикального політичного спектру).

Прихильники реалістичного та прагматичного підходу до визначення ролі Німеччини у сучасній системі міжнародних відносин слушно наголошують на особливій її відповідальності за стабільність у Центральній Європі та на Балканах, вони виступають за поступальний розвиток процесу європейської інтеграції². Наприклад, яскравий представник цього концептуального напрямку генеральний секретар СДПН Ф. Мюнтеферінг наголошував на особливій ролі ФРН в процесі формування нової глобальної системи безпеки та

1 Egon Bahr. Deutsche Interessen. Streitschrift zu Macht, Sicherheit und Außenpolitik. München. 1998. S.148.

2 Gregor Schöllgen. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. München. 1999. S.240.

у розвитку спільної зовнішньої та оборонної політики Європейського Союзу³.

Послідовники ідеалістичного підходу щодо аналізу зовнішньої політики об'єднаної Німеччини зазначають, насамперед, важливим є повернення її на міжнародну арену як глобального гравця. Цього фактично не було до 90-х рр. ХХ ст., доки Західна Німеччина залишалась економічним гігантом, але політично була значно обмеженішою у досягненні рушійного впливу. Проте, починаючи з 1990 р., Берлін має можливість проводити глобальний активний зовнішньополітичний курс, та реально впливати на перебіг подій фактично у всіх регіонах земної кулі⁴. Якщо підсумовувати модифікацію німецької зовнішньої політики у її взаємозв'язку з внутрішньополітичним контекстом, то в наявності зростання міжнародної відповідальності держави, що є першим кроком на шляху формування нової німецької геополітики. ФРН почала претендувати на постійне місце у Раді Безпеки ООН. Стали змінюватися акценти німецької політики у межах європейських структур. Заходи щодо поглиблення європейської інтеграції почали доповнюватися прагненням до усунення дисбалансу між економічною та політичною роллю Німеччини. Будучи членом Європейського союзу та НАТО, ФРН виконує роль сполучної ланки з державами Центральної та Східної Європи. Змінилися і параметри безпеки Німеччини, яка оточена тепер виключно союзниками та друзями. Вперше за всю свою історію з військового погляду Німеччина досягла статусу абсолютної безпеки.

Можна чітко ідентифікувати позицію аналітиків, які займають критичну позицію щодо сучасного зовнішньополітичного курсу ФРН. Одні з них аргументовано критикують недоліки дипломатії об'єднаної Німеччини, так

3 Franz Müntefering, Mattias Machnig. Sicherheit im Wandel. Neue Solidarität in 21. Jahrhundert. Berlin. 2001. S.270.

4 Konrad Seitz. Eine Weltmacht kehrt zurück. Berlin. 2000. S.440.

би мовити, з точки зору системної опозиції⁵. Ця критика дає можливість уряду розробляти більш ефективні методи впливу на процес формування сучасної системи міжнародних відносин.

Взагалі з часу утворення ФРН міжнародну політику країни традиційно та за своїми конституційними прерогативами визначає канцлер. Але переважно коаліційний характер німецької внутрішньої політики вимагає постійного погодження точок зору відомства федерального канцлера, уряду в цілому, молодшого партнера по коаліції, якому як правило віддається посада віце-канцлера та міністра закордонних справ. Так було в урядових коаліціях СДПН та вільних демократів (Г.-Д. Геншер), ця традиція збереглась у «червоно-зеленій» коаліції та здебільшого й у наступних.

Наростання тенденцій, насамперед, економічної та політичної глобалізації визначає коло глобальних проблем, які безпосередньо заторкують національну та міжнародну безпеку. Це стосується боротьби проти міжнародного тероризму, припинення розповсюдження зброї масового знищення, захисту навколишнього середовища. Особливістю сучасного світу доби глобалізації є розмивання умовних демаркаційних меж між класичною внутрішньою та зовнішньою політикою. Міжнародні відносини все більш активно впливають на стан справ у середині країн, а внутрішня політика, в свою чергу, інтернаціоналізується. Наприклад, інтенсивний розвиток процесу європейської інтеграції вимагає якісно нових підходів до кооперації національних адміністративних органів⁶.

Засади провідних німецьких політичних партій до пріоритетів зовнішньої політики в умовах глобалізації узагальнив відомий аналітик Карл Кайзер у книзі «До майбутнього

5 Ekkehard Krippendorf. Kritik der Außenpolitik. Frankfurt am Mein. 2000. S.230.

6 Dieter Eberwein, Karl Kaiser. Deutschlands neue Außenpolitik. Band 4. Institutionen und Ressourcen. Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik. München. 1998. S.101.

німецької зовнішньої політики. Промови щодо зовнішньої політики Берлінської республіки». На сторінках цього видання репрезентовані точки зору християнських демократів, соціал-демократів, вільних демократів, християнсько-соціального союзу та партії зелених⁷. Науковий інтерес до названого видання обумовлюється тим, що воно зафіксувало позиції вище названих партій із зовнішньополітичних питань до суттєвих міжнародних криз, якими стали події у Косово (1999 р.) та глобальна антитерористична операція США з осені 2001 р. Станом на середину 1998 р. християнсько-демократична партія робила акцент на поступовій нормалізації міжнародних відносин. ХДС наголошувала, що вперше в історії всі сусіди є дружніми щодо Німеччини. Це стимулює до подальшого розвитку європейської інтеграції та міжнародної солідарності. При цьому Європейський Союз зміцниться лише тоді, якщо вирішуватиме актуальні проблеми краще, ніж це роблять в умовах глобалізації національні держави. ХДС також наголошує на важливості збереження консенсусу із зовнішньополітичних питань у бундестазі. СДПН тоді наголошувала, що сучасна зовнішня політика – це одночасно внутрішня, економічна, екологічна, монетарна, військова та культурна політика. Зміцнення безпеки Європи, сприяння миру, демократії та захисту прав людини залишаються найважливішими завданнями зовнішньої політики об'єднаної Німеччини.

Партія вільних демократів наполягала на якісно новій ролі німецької зовнішньої політики в умовах глобалізації, яка формує принципово відмінний від попереднього геостратегічний простір, нові технології, інший темп повсякденного життя. В рамках ліберальної зовнішньої торгівлі пропонувалось розвивати процес лібералізації світової економіки, послідовно проводити захист прав людини по всьому світу.

7 Karl Kaiser. Zur Zukunft der Deutschen Außenpolitik. Reden zur Außenpolitik der Berliner Republik. Bonn. 1998. S.106.

Водночас вільні демократи вбачали певну колізію в тому, що інтереси ФРН вже є по суті глобальними, а її загальний вплив ще не став відповідним.

Християнсько-соціальний союз виступив за чітке визначення ціннісних орієнтирів німецької зовнішньої політики та за виважене ставлення до надання німецького громадянства іноземцям, які не достатньо інтегрувались до реалій життя у Німеччині. З точки зору ХСС, метою європейської інтеграції має бути Європа соціального миру та процвітання, де вільні європейські регіони спільно протистоятимуть все більш зростаючій загрозі брюссельського бюрократичного централізму.

Напередодні виборів до бундестагу 1998 р. партія зелених виступала за те, аби Німеччина добровільно обмежувала свою військово-політичну потугу. При цьому Федеративна Республіка мала лишатись мотором європейської інтеграції. Однак участь у правлячій коаліції вимагала від зелених радикального перегляду зовнішньополітичних партійних принципів, що і забезпечив впродовж 1998–2005 рр. її лідер Йошка Фішер.

Загалом німецька політична еліта спромоглася сформувати у громадській думці адекватне ставлення до завдань зовнішньої політики ФРН. Більшість пересічних німців була переконана в необхідності проведення активної зовнішньої політики, насамперед, на європейському напрямку.

Тому закономірно, що головним пріоритетом німецької дипломатії у виконанні червоно-зеленої коаліції, яку сформували у жовтні 1998 р. СДПН та партія зелених за результатами виборів, залишалась європейська інтеграція. Протягом першого півріччя 1999 р. ФРН за ротацийним принципом головувала в керівних структурах ЄС. Ще навесні громадський контроль за діяльністю Європейської комісії на чолі з її тодішнім головою Жаком Сантером виявив факти корупції та непотизму серед провідних європейських комісарів. Ці факти виклика-

ли серйозну інституційну кризу в ЄС. Канцлеру Г. Шредеру довелось разом із міністром закордонних справ Й. Фішером вирішувати складну проблему дипломатичних погоджень кандидатури нового президента Європейської комісії.

У березні 1999 р. на саміті ЄС в Берліні (на фоні бомбардувань Косово) було прийнято рішення про обрання прихильника поглиблення європейської інтеграції Р. Проді на цю високу та відповідальну посаду. В червні 1999 р. Німеччина погодила з партнерами по Євросоюзу кандидатуру колишнього Генерального секретаря НАТО Х.Солани на посаду Верховного представника ЄС з питань спільної зовнішньої та оборонної політики.

Важливим досягненням головування ФРН у європейських структурах стало прийняття «плану Шредера – Фішера» (для останнього це було особливо важливо з огляду на гострі протести проти мілітаристського курсу в середовищі радикалів в партії зелених). Мова йде про Пакт стабільності для Південно-Східної Європи. Бонн став світовим дипломатичним центром по вирішенню косовської проблеми. В червні 1999 р. в Кельні на саміті країн «великої сімки» та Росії було прийнято рішення про відправку до Косово міжнародних миротворчих сил. З 2000 р. командування цією військово-політичною операцією НАТО передало Євросоюзу. Балканська криза стимулювала процес консолідації країн об'єднаної Європи, змусила їх прискорити розробку стратегії розширення Євросоюзу. Водночас чітко виявилась тенденція посилення всебічного впливу Німеччини на Балканах. Участь сил бундесверу в операції у Косово та Македонії вплинула на замирення становища в Південно-Східній Європі. Німецькі дипломати в березні 2002 р. також доклали чималих зусиль для вирішення проблеми сербсько-чорногорських протиріч у рамках створення, принаймні на три наступні роки, певного варіанту конфедеративного союзу на місці колишньої Союзної Республіки Югославії.

Нову активну роль ФРН у міжнародних справах підтримали всі парламентські партії країни, за єдиним винятком ПДС. Радикально ліві сили називають аргументи на користь необхідності військового захисту прав людини – загрозою глобального гегемонізму Заходу. Прикметно, що занепокоєння з приводу змішання моральних пріоритетів та реальних геополітичних інтересів також висловлював Генрі Кіссінджер⁸.

Німеччина доклала багато зусиль для забезпечення успіху грудневого 2000 р. саміту Європейського Союзу в Ніцці. Саме тут були визначені квоти голосів, необхідні для прийняття рішень в новому ЄС – 25 країн членів. Водночас було визначено, що для забезпечення процесу розширення до 2005 р. має відбутись ще одна міжурядова конференція Євросоюзу. Свідченням наявності консенсусу між провідними німецькими парламентськими партіями стала ратифікація бундестагом та бундесратом Договору Ніцци, який по суті відкрив шлях до прийому нових країн-членів до Європейського Союзу⁹. Зокрема, з метою правового забезпечення цього процесу 28 лютого 2002 р. за активної дипломатичної підтримки Німеччини розпочав роботу конституційний Конвент Європейського Союзу.

Протягом першого терміну свого урядування (1998–2002 рр.) червоно-зелена коаліція проводила прогнозований курс, спрямований на розвиток трансатлантичного співробітництва. В січні 2001 р. до влади в США прийшла адміністрація республіканців на чолі з Дж. Бушем – молодшим. З того часу здавалось, що актуальний порядок денний відносин між Берліном та Вашингтоном був перевантажений проблемними питаннями. Спочатку нова адміністрація під приводом захисту національних економічних інтересів відмовилась від дотримання Кіотського протоколу (1997 р.) про запобігання

8 Stefan Reinecke. Die neue NATO. Vom Verteidigungsbündnis zur Interventionsmacht? Hamburg, 2000. S.9.

9 Süddeutsche Zeitung. 2001. 19 Oktober. S.4.

глобальним кліматичним змінам. Це внесло певний дисонанс в німецько-американські відносини, адже партія зелених наполягала на безумовному дотриманні екологічних стандартів на міжнародній арені.

Ще одним суттєвим подразником певний час була проблема виходу США з Договору щодо систем протиракетної оборони від 1972 р., що на думку багатьох незалежних аналітиків загрожувало дестабілізувати систему глобальної стабільності.

Межею стали теракти 11 вересня 2001 р., адже до того часу між Москвою та Вашингтоном спостерігалась певна конкуренція за залучення Берліна до проєкту Національної системи протиракетної оборони США, або до гіпотетичної Європейської системи протиракетної оборони за участі Росії¹⁰.

Відновленню американо-німецького консенсусу із міжнародних проблем сприяв березневий 2001 р. візит Г. Шредера до США. За результатами переговорів Дж. Буш наголосив, що «ми можемо висловлювати різні думки, залишаючись при цьому друзями»¹¹. Після терористичних актів 11 вересня 2001 р., які сталися в Нью-Йорку та Вашингтоні, ФРН висловила безумовну підтримку Сполученим Штатам у їхній боротьбі проти міжнародного тероризму. У листопаді 2001 р. Г. Шредер прийняв рішення про участь сил бундесверу в афганській антитерористичній кампанії. Для цього йому довелося витримати серйозне політичне випробування – голосування в бундестазі з питання вотуму довіру уряду. У січні 2002 р. німецькі війська прибули до Кабулу. Через два місяці там загинули перші три солдати бундесверу. Під тиском громадської думки уряд Шредера відкинув ідею німецького командування міжнародними стабілізаційними силами в Афганістані.

10 Bernd W. Kubbig. US – Raketenabwehr: Deutsche Optionen. // Blätter für deutsche und Internationale Politik. 2001. №1. S.18.

11 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 2001. 29 März. S.3.

Навесні 2002 р. німецькі політики почали висловлювати незадоволення «гегемоністським» зовнішньополітичним курсом США. Спочатку Вашингтон фактично без урахування позиції європейських союзників заявив про односторонній вихід у червні 2002 р. з Договору ПРО, потім почастішали випадки ігнорування позиції європейців із приводу ключових питань антитерористичної кампанії, зокрема, у зв'язку із її іракською складовою та проблемами гіпотетичного використання американського ракетно-ядерного арсеналу в разі загрози застосування терористами проти США зброї масового ураження.

Загалом посилення позицій Європи в трансатлантичному діалозі з проблем глобальної безпеки із США вирішальним чином залежить від збільшення рівня військових витрат країн-членів ЄС. Однак це може значно послабити конкурентні позиції європейців у цивільних секторах економіки та негативно вплинути на рівень життя. Слід враховувати, що з часів холодної війни європейці звикли в питаннях безпеки покладатись, насамперед, на Сполучені Штати.

Проте на межі ХХІ ст. зовнішня та оборонна політика Німеччини набула справді глобального характеру. Інтереси Федеративної Республіки (яка є другим світовим експортером після США), звичайно, охоплюють більшість регіонів земної кулі – від Близького Сходу, Південної та Південно-Східної Азії до Латинської Америки та Африки. Водночас тодішній державний міністр МЗС ФРН К. Цюпфель визнавав, що нові потреби об'єктивно вимагатимуть збільшення кадрового дипломатичного складу, адже за кількістю дипломатичних працівників Німеччина на той час поступалася як Франції, так і Великобританії¹².

Провідною тенденцією розвитку німецької зовнішньої політики в умовах глобалізації стає посилення координації дій із іншими країнами-членами Європейського Союзу.

¹² Wirtschaftswoche. 2000. №38. S.23.

Найбільш яскравим прикладом цього є близькосхідне мирне врегулювання. ФРН зберігає особливі відносини із Державою Ізраїль, водночас сприяє організації фінансування Палестинської національної автономії коштом Євросоюзу. Берлін також підтримує мирний план близькосхідного врегулювання, який має передбачати створення незалежної держави Палестина та надання гарантій безпеки Ізраїлю з боку всіх арабських країн. У контексті близькосхідного напрямку зовнішньої політики Німеччина розвиває критичний діалог із Іраном, чия нафта є важливим джерелом її енергетичної безпеки. У зв'язку з цим ФРН також зміцнює позиції в еміратах Перської затоки.

Особливо важливе місце в німецькій азійській політиці посідає Китай. Протягом 1998–2001 рр. канцлер Г. Шредер тричі побував у Пекіні. За цей час німецькі концерни отримали контрактів у КНР на десятки млрд. доларів. Берлін, на відміну від Вашингтона, дуже стримано критикує Пекін за порушення прав людини, адже китайський ринок створює робочі місця в Німеччині, що є дуже важливим внутрішньополітичним чинником.

Тривала впродовж 90-х рр. ХХ ст. рецесія японської економіки зменшила темп німецько-японського співробітництва. За показниками торгівлі з Берліном в цей час Токіо навіть поступився Пекіну. Проте, Японія та ФРН підтримують одна одну в намаганнях здобути статус постійного члена Ради Безпеки ООН. Японія також розглядається у Берліні як ключова ланка азійсько-тихоокеанської економічної інтеграції, що в принципі і визначає на перспективу стратегічний характер німецько-японського співробітництва.

Історично сталими є німецькі позиції в країнах Латинської Америки. Тут мешкають етнічні німці, які є посередниками між латиноамериканськими та німецькими бізнесовими та політичними колами. ФРН розглядає цей регіон як важливу ланку в розбудові Північноамериканської зони вільної

торгівлі, яка має шанс перетворитись на Панамериканську інтеграційну структуру.

Водночас найважливіші німецькі інтереси, звичайно концентруються в Європі. Протягом 90-х рр. ХХ ст. німецький бізнес зайняв ключові позиції у більшості країн Центральної та Південно-Східної Європи. Обсяг торгівлі із цим регіоном навіть перевищував відповідний показник німецько-американських торговельних зв'язків того періоду. Берлін зберігає ключові позиції у процесі залучення центральноєвропейських країн до європейських та трансатлантичних інтеграційних структур.

За часів канцлерства Г. Шредера настав якісно новий етап в німецько-російських відносинах. Звичайно, основи цих стратегічних стосунків були закладені ще під час президента Єльцина та канцлера Коля. Проте російська фінансова криза 1998 р. підірвала економічну складову особливих німецько-російських відносин та поставила під сумнів обслуговування російських боргів Німеччині. Внаслідок російської фінансової кризи втратили роботу майже 50 тис. осіб на Сході ФРН. Зважаючи на все це, в лютому 1999 р. Шредер наголосив на важливості вчасного обслуговування російських боргів у повному обсязі. Проте Німеччина лишається провідним економічним партнером Росії у Європі, а частка Європейського Союзу в зовнішній торгівлі Росії складала тоді 40%¹³. Під час косовської кризи ФРН стала своєрідним дипломатичним комунікатором між США та Росією. Але відчутному потеплінню в двосторонніх відносинах завадила друга чеченська військова кампанія.

У березні 2000 р. президентом Росії став В. Путін. Німецька преса відразу нагадала про його кар'єру розвідника в колишній НДР, пристойне знання німецької мови. Останній фактор суттєво посприяв налагодженню приязних особистих контактів між Путіним та Шредером. Але вирішальним чин-

13 Süddeutsche Zeitung. 2001. 27 September. S.3.

ником розвитку російсько-німецького стратегічного партнерства лишаються взаємні економічні і політичні інтереси. Так в лютому-березні 2002 р. Путін прийняв у Москві лідера опозиційної ХДС А. Меркель та экс-канцлера Г. Коля, що засвідчило – Кремль цілком слушно не кладе всі яйця в одну корзину і готовий у разі перемоги опозиції у вересні 2002 р. конструктивно вести справи з гіпотетичним новим урядом у Берліні. Німецько-російські відносини, безумовно, мають глобальний підтекст та суттєво впливають на всю сучасну систему міжнародних відносин.

На цьому тлі німецько-українське співробітництво має важливе значення для розвитку центральноєвропейського регіону, який посідає пріоритетне місце у структурі німецьких інтересів. Динаміка відносин між Берліном та Києвом впродовж урядування червоно-зеленої коаліції загалом була поступальною. Більше того, у травні 1998 р. були започатковані політичні урядові консультації, які почергово проходили у країнах-партнерах. З української сторони їх очолював президент, а з німецької – федеральний канцлер. Даний формат, розпочатий за Г. Коля було продовжено і за канцлерства Г. Шредера. Водночас федеральний канцлер Шредер в силу об'єктивних причин значно частіше зустрічався з президентом Росії В. Путіним, ніж з президентом України Л. Кучмою. Врешті після 11 вересня 2001 р. зовнішньополітичний курс Москви виглядав навіть більш прозахідним, ніж зовнішня політика Києва.

Незалежна Україна, незважаючи на це, впродовж 90-х рр. ХХ ст. безумовно посіла важливе місце в своєму регіоні. Відтак це обумовлює її відповідне значення, як для Росії, так і для Німеччини. Водночас за обсягами економічного співробітництва з ФРН Україна суттєво поступається не лише своїм західним сусідам, таким як Польща, Словаччина, а й Росії. По суті, це і є одним із головних факторів стримування процесу виходу українсько-німецького співробітництва на якіс-

но новий рівень, пов'язаний із інтеграцією України до Європейського Союзу.

Головною метою цієї монографії є історичний аналіз особливостей реальної дипломатії та зовнішньої політики ФРН за канцлерства А. Меркель (2005–2021). Остання перебувала на посаді канцлера довше за К. Аденауера (1949–1963), стільки ж, скільки Г. Коль (1982–1998) і дещо поступилася Отто фон Бісмарку (1871–1890). Зважаючи на плани конституційного обмеження терміну перебування політика на посаді канцлера двома чотирирічними строками, ці рекорди навряд чи будуть у передбачуваній перспективі повторені.

Структурно монографія репрезентує вузлові питання дослідження вимірів глобальної політики ліберально-демократичної ФРН, враховуючи надбання та еволюцію дискурсу німецької «світової політики». Висвітлюючи окремо теоретичні засади та історіографічний огляд, автори з'ясовують основні здобутки німецьких науковців, які досліджують проблематику сучасної історії зовнішньої політики держави. У другому розділі монографії проаналізовано надбання та еволюція дискурсу німецької «світової політики». Третій розділ присвячений дослідженню персонального дипломатичного стилю А. Меркель. У четвертому розділі висвітлено процес посилення впливу Німеччини на європейську політику. Мова йде не тільки про курс ФРН щодо Європейського Союзу, а відносин з окремими європейськими країнами, які не є членами ЄС. проаналізовано еволюцію політики Берліна щодо країн пострадянського простору. Висвітлені різні аспекти розвитку німецько-російських відносин від спроб формування стратегічних двосторонніх відносин на основі «партнерства заради модернізації» до фактичного стримування Росії у її спробах відновлення впливу на пострадянському просторі та в Європі. Розглянуто окремі аспекти німецько-українських відносин і політики Німеччини на Кавказі та Центральній Азії. Шостий розділ монографії висвітлює розвиток відно-

син ФРН і США за часів адміністрацій Дж. Буша молодшого (2001–2008), Барака Обама (2008–2017), Д.Трампа (2017–2021) та адміністрації Дж. Байдена (з 2021). Сьомий розділ присвячений аналізу тенденцій розвитку Близького Сходу та впливу цього регіону на безпеку ЄС і Німеччини. У восьмому розділі розглянуто особливості розвитку відносин ФРН з країнами Південної Америки. Основу восьмого розділу становлять проблеми еволюції німецько-китайських, німецько-індійських, німецько-японських відносин. У дев'ятому розділі висвітлюються проблеми відносин ФРН з великими азійськими державами. У десятому розділі розглянуто тенденції розвитку відносин ФРН з африканськими країнами. У одинадцятому розділі з'ясовано ключові аспекти багатосторонньої дипломатії ФРН, включно з відносинами із провідними міжнародними організаціями, такими як ООН, велика сімка, велика двадцятка, НАТО. Дванадцятий розділ присвячений дослідженню проблеми ефективності участі Німеччини у миротворчих місіях і їхнього впливу на регіональну та глобальну міжнародну безпеку.

РОЗДІЛ І.

Теоретичні засади та історіографічний огляд

Аналіз перебігу подій останніх десятиліть однозначно доводить, що у колі зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччина після досягнення державної єдності німецького народу у 1990 р. постали важливі зміни. Відтоді так зване німецьке питання було вирішено. Звичайно, що з подоланням розколу і досягненням німецької державної єдності зросла ФРН відчутно зміцнила свої геополітичні виміри. Відтак Німеччина повернулася до природного стану речей: вона займає провідні позиції в економічному поступі і знаходиться в географічному центрі європейського континенту. Дійсно, що поринула в безодню ціла епоха повоєнного протистояння, історичним минулим стала система відносин, що визначалася умовами існування двох держав на німецькій землі й належністю їх до протилежних воєнно-політичних блоків.

З якої б сторони не поглянути на цей підсумок повоєнного розвитку, завжди потрібно і, певно, необхідно бачити реальний прогрес, перемогу демократичних засад розвитку. З позицій загальнолюдських, вікових цінностей це означає, що німецький народ, спокутавши провину розпочатих двох світових воєн, разом з іншими народами континенту спромігся будувати своє краще і більш цивілізоване майбутнє. Адже цілком правомірним є твердження, що об'єдналися не лише тільки німці, єдність яких детонувала розвал останньої імперії в Європі та інші демократичні процеси. Звичайно, що не змогли б відбутися ці історично важливі події без вагомих і доленосних змін як в цілому в Європі, так і у східноєвро-

пейських країнах, без рішучих кроків по шляху до єдності континенту.

Європа і світ після довгих років протистояння та пошуків на шляху до співробітництва подолали ряд рубежів і, починаючи з гельсінського процесу 1975 р., все більше тяжіли до неконфронтаційних форм відносин. Світ з межі 80-х – 90-х років ХХ ст. став стрімко змінюватися у бік домінування загальнолюдських цінностей. Мірилом бажаних перемін стали цивілізованість і цивілізація, особливо це стало відчутним у вирішенні проблем життя народів і націй. Зміни в тогочасному Радянському Союзі, дотримання ним у практиці міжнародних відносин права народів на самовизначення значною мірою сприяли як демократичним перетворенням на континенті, так і на неосяжних просторах СРСР. Динамізм у відносинах, потяг і конкретні кроки співробітництва Сходу і Заходу по творенню нової Європи визначали напрям перемін.

Загальновідомо, що важлива проблема єдності німецького народу в післявоєнний період не могла розглядатися лише самодостатньою величиною. Навпаки, ця проблема лежала у площині всього кола проблем континенту, мала суттєві зовнішні аспекти та знаходилася в руслі лише можливих і бажаних перемін. Однак об'єктивність аналізу, погляд з висоти нинішнього часу доводить і те, що досягнення національної єдності має державну, соціальну, економічну, духовну та низку інших складових. Тим більше, що для цивілізації втрата національної єдності, розкол нації, етносу – це широка практика, животрепна проблема. Досить згадати розкол корейського, китайського, в'єтнамського та деяких інших народів.

Наголосимо, що державний розкол німців тягнувся сорок років. Це цілий етап історичного розвитку. Повоєнна Німеччина пройшла довгий шлях спокути, каяння і розколу. Давалось це все не просто. Але головним, певно, було те, що німецький народ, його кращі представники зуміли піднятися

до рівня переосмислення національних цінностей і цілей, що вони зважились на радикальний розрив з низкою вікових національних традицій. Тим самим було досягнуто суттєвого оновлення суспільства, утвердилася відмова від тих засад, які ускладнювали відносини Німеччини з сусідніми державами і народами¹.

Слід підкреслити, що започаткований ще у 1970-і роки пошук політичною елітою Бонна ефективних зовнішньополітичних програм і концепцій у наступні роки відкрив можливості для реалізації національних інтересів і посилення ролі ФРН у міжнародних відносинах. Інтеграційна політика щодо Заходу, а також нова східноєвропейська політика в кінцевому рахунку сприяли вирішенню наступних проблем. По-перше, це досягнення примирення Західної Німеччини з сусідами; по-друге, зміни образу цієї держави з ворога на образ партнера; по-третє, уможливлення державного об'єднання двох німецьких країн². Оновлені засади європейської політики Бонна пройшли перевірку на міцність і стратегічну доцільність у наступні роки. Набутий політико-дипломатичний досвід Західної Німеччини, її державних діячів, послідовність, виваженість зовнішньої політики стали в нагоді тоді, коли рухнула 9 листопада 1989 р. Берлінська стіна і питання єдності перейшло в площину поточних справ політики, діяльності всіх державних структур.

Найважливішим результатом об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 р. на основі домовленостей досягнутих на переговорах по формулі «2+4», тобто ФРН і НДР та чотирьох держав-переможців у Другій світовій війні: США, СРСР, Великобританії та Франції, стало відновлення її основного геополітичного статусу, втраченого в результаті двох світових воєн – впливового силового полюсу в центрі європейського

1 Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччина (1970 – 1991 рр.). – К.: Наукова думка. – 1996. – С. 21.

2 Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччина (1970 – 1991 рр.). – К.: Наукова думка. – 1996. – С. 200.

континенту. Об'єднання Німеччини в 1990 р. остаточно поставило її у число провідних чинників процесу формування загальноєвропейської безпеки. Яким буде цей чинник у майбутньому? Що може і як радикально змінитися в зовнішньополітичній діяльності Німеччини? Відповідь на ці та інші запитання залежить, певно, від того, чи є нинішнє об'єднання Німеччини остаточною і кінцевим обрисом відповідного геополітичного розвитку, від чого залежить доля всього європейського континенту.

Наголосимо, що досягнення єдності детермінувало також остаточно географічні форми та кордони сучасної Німеччини. До цього часу, на протязі своєї тисячолітньої історії, Німеччина не мала виразної і сталої історичної форми. Доречно зазначити, що відповідна просторово-історична форма Франції – L'Hexagone була остаточно закріплена після закінчення багатолітньої війни (1415–1435 рр.), тобто значно раніше. У випадку з Німеччиною ми спостерігаємо протягом століть розвиток потужного і чисельного народу в динамічно змінних кордонах, в невизначеному просторі в центрі Європи. Така динамічність, територіальна змінність і відсутність достатнього простору була, за твердженням сучасного геополітика Йозефа Рована, причиною всіх загарбницьких воєн.³

Наголосимо, що об'єднання 1990 р., здійснене не безпосередньо після поразки гітлерівської Німеччини, а значно пізніше. Воно відбулося цілком свідомо на базі розвинутої і стабільної демократії, шляхом досягнення демократичного консенсусу всередині країни відносно остаточної території та кордонів. Характерним в ході об'єднувального процесу ФРН та НДР стала відмова Німеччини від земель Східної Пруссії, Судет, а також підтвердження непорушності кордону по Одру – Нейсе тощо. Таке територіально – державне визначення – це головна подія, узагальнюючий підсумок всього попереднього розвитку для німців у XX столітті. Об'єднання

3 Joseph Rovani. Geschichte der Deutschen. Von ihren Ursprüngen bis heute. München. 1995.

завершило процес просторової і геополітичної легітимації Німеччини, розпочатого ще Бісмарком.

І якщо ми на даний час спробуємо визначити завершальну форму набуту Німеччиною, то на думку спадає тетрагональ. Її дві головні вісі, розташовані в одній площині, показують головні центри сили, які визначають існування країни: Західну (французьку) Європу і Центральну Європу. Третя, головна вісь іншого виміру, детермінує відношення центральноєвропейської держави Німеччини до глибинних земель континенту, тобто України, Білорусії, Росії та країн Передньої Азії. Приєднання східнонімецьких земель остаточно завершило процес конституювання Німеччини як домінуючого центральноєвропейського масиву⁴. Завдяки цьому суттєвому і природному «доповненню» свого історично – географічного ландшафту оперативна глибина простору Німеччини по відношенню до Гамбурга збільшилась на 357 км, а по відношенню до Рейнського індустріального району – на 337 км.

В політико – географічному вимірі вперше в історії Європи на політичній карті з'явилась країна з досить численними спільними кордонами, яка не має територіальних претензій до своїх сусідів. Загальна довжина цих кордонів складає 3 767 км, а саме: з Данією – 67 км, Нідерландами – 576 км, Бельгією – 155 км, Люксембургом – 135 км, Францією – 446 км, Швейцарією – 334 км, Австрією – 784 км, Чехією – 810 км, Польщею – 460 км.⁵ В час досягнення державної єдності кордони об'єднаної Німеччини на заході і півночі пролягли з землями своїх союзників на заході, на півдні з дружніми державами зони сильного германського культурного впливу і на сході з новоутвореними молодими демократіями західноєвропейського типу. Зазначимо, що для останніх Німеччина,

4 Кудряченко А.І. Нові геополітичні обрії сучасної Німеччини // Президент.-К.-2003. - №1 (15). – С. 98 – 103.

5 Statistisches Jahrbuch 1991 für das vereinte Deutschland. Herausgegeben vom Statistischen Bundesamt. Wiesbaden, 1991, S. 14.

на відмінну від острахів попередніх епох, стала взірцем політичного і економічного розвитку і могутнім центром тяжіння.

Численні прикордонні сусіди Німеччини надають їй статусу головного транзитного центру європейського континенту і все зростаюча інтеграція лише посилює цю тенденцію. Такі дослідники як Людгер Кунхард і Ганс Петер Шварц вважають, що до дев'яти безпосередніх прикордонних сусідів слід додати й тих, які з транзитної точки зору можуть бути співмірними цьому статусу як безпосередні сусіди по узбережжю, – Британію, Норвегію, Швецію.⁶

Виходячи з наявного географічного розташування та з аналізу соціальних, економічних й політичних реалій, наголосимо на особливій виразності для об'єднаної Німеччини загального переносу значної частини інтересів, в тому числі й національної безпеки на схід. Найбільш суттєвим і показовим в цьому плані стало перенесення столиці країни з Бонну – з крайнього заходу на крайній схід власної території – в Берлін. Зазначимо, що нинішня столиця об'єднаної Німеччини м. Берлін, розташований лише в 55 км від кордону з Польщею. Тим самим відбувся й природній загальний зсув німецьких інтересів на схід.

Однак покажемо, за нашим аналізом, є той факт, що цей перебіг однозначно співпадає з інтересами євроатлантичних структур, до яких належить сама Німеччина⁷. А саме – для західних союзників ФРН після розвалу біполярної системи відносин на континенті постало викликом розширення зони свого впливу і особливо НАТО до лінії так званого Великого Кордону. Власне, німецькі інтереси полягали в тому, щоб остаточно перекласти статус периферійних зон безпеки на простір колишніх держав – членів Варшавського договору.

6 Ludger Kühnhardt, Hans-Peter Schwarz. Zwölf Nachbarn – Ein Europa. Deutschland und die europäische Zukunft aus der Sicht der Diplomaten umliegender Länder. Bonn-Berlins, 1991.

7 Мартинов А.Ю. Тенденції розвитку відносин між США і ФРН за президентства Дональда Трампа // Американська історія і політика. 2020. № 9. <https://drive.google.com/file/d/1SqDD8qwZh6NottCXLh5qhU20HZy51xzK/view>

Слід чітко вказати, що Німеччина у довгі повоєнні десятиліття також була виключена з традиційної системи європейської рівноваги, перетворена на периферію НАТО. ФРН залишалась виключеною з загальноєвропейського поля важливих політичних дій, оскільки, згідно з образною тезою американського геополітика Ніколаса Спайкмена, «Німеччина, поділена навіть на дві частини, політично не існує»⁸. З об'єднанням німецького народу у одній державі ситуація стала відчутно іншою.

Як і для більшості держав континенту, вельми важливою складовою зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччина була політика в галузі безпеки. Як писав свого часу директор Науково-дослідного інституту Німецького товариства зовнішньої політики К. Кайзер, «вищий пріоритет у політиці Федеративної Республіки має безпека». Виділення поняття «безпека» з усього комплексу зовнішньополітичних проблем ФРН та надання йому першорядного значення були обумовлені низкою факторів, серед яких слід зазначити історичні особливості виникнення Західної Німеччини та її еволюції, геостратегічне становище країни в самому центрі Європи на розмежувальній лінії між двома найбільшими військово-політичними союзами – ОВД і НАТО. До цього додавався також високий ступінь залежності німецької економіки, орієнтованої на експорт, так само як і на імпорт. Тобто, західнонімецька економіка надто чутливою була до різного впливу зовнішніх чинників. Іншими словами, як підкреслив професор Кельнського університету Х.-П. Шварц, «доля Федеративної Республіки Німеччина значною мірою визначається умовами міжнародної системи»⁹. Тобто, політика в галузі безпеки, зокрема так звана «трансатлантична солідарність», військово-силові структури та їх діяльність мали

8 S. Geography and Politics a Divided World. London, 1964, p. 78.

9 Schwarz H.-P. Internationale Politik in globaler und partikularer Sicht. Nutzen und Nachteile vorherrschender universalistischen Perspektive // Europa Archiv. – 1983. – Folge 15. – S. 434.

першочергову значимість. При цьому на оцінку характеру та ступеня зовнішніх «загроз» щодо Федеративної Республіки і, відповідно, визначення військових та невійськових засобів для їх мінімізації впливали і впливають укорінені ідеологічні засади та військово-політичні стратегічні підходи.

Після об'єднання ФРН та НДР у зовнішньополітичній доктрині Федеративної Республіки відбулася зміна зовнішньополітичних пріоритетів, які, власне кажучи, і є політичною проекцією сили держави. Відійшла в минуле попередня практика, коли на одному із перших місць у якості самостійної задачі стояла так звана німецька політика, тобто, взаємини двох німецьких країн. Тут доречним є факт підкріплення цього слушного твердження наявністю у кабінеті міністрів ФРН окремого міністерства з внутрішньо німецьких відносин. Та й на рівень зовнішньополітичної доктрини ця величина укладалася з великою натяжкою. Адже слід враховувати тогочасне небажання західних німців визнавати державність НДР і міжнародно-правовий характер відносин між двома німецькими країнами.

Нарешті, власне вже на третьому місці – з погляду зовнішньої політики ФРН як системи, – знаходилася ця політика у її класичному розумінні, тобто, комплекс здебільшого двосторонніх міжнародних зв'язків держави. Після об'єднання геополітичне становище Німеччини докорінно змінилося. Відтоді країна міцно утвердилася у центрі європейського континенту. Будучи членом Європейського союзу та НАТО, Німеччина виконує роль дієвої сполучної ланки з державами Центральної та Східної Європи. Відчутно змінилися і параметри безпеки сучасної ФРН, яка оточена тепер виключно союзниками та друзями. Вперше за всю свою історію з військового погляду німецька держава досягла статусу визначеної безпеки свого існування¹⁰. Відтак дещо відійшла з

10 Hacke C. Die neue Bedeutung des nationalen Interesses für die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschlands // Aus Politik und Zeitgeschichte. – B 1 – 2/ 1997. – S. 6.

нагальних перших позицій і прийняла нову конфігурацію політика у сфері безпеки. Це було пов'язано як зі змінами у світі в цілому (зменшенням ролі військово-технічної складової зовнішньої політики як результату подолання військово-політичної конфронтації між Сходом і Заходом і завершення періоду холодної війни), так і з якісними змінами у статусі самої Німеччини.

Нові геополітичні виміри об'єднаної Німеччини мають місце не лише по відношенню до своїх безпосередніх сусідів, але й у більш широких масштабах. Варто підкреслити, що з набуттям повного суверенітету зрослою ФРН на її території різко була скорочена військова присутність союзників по НАТО, еволюції зазнали й концепції воєнно-політичної діяльності Німеччини. Ймовірність небезпеки великої війни в Європі після воз'єднання німців більше не існує, значно зріс ризик регіональних конфліктів. Запобігання цим конфліктам і збереження миру в регіоні стали самими важливими завданнями загалом зовнішньої політики сучасної ФРН.

Саме тому у зовнішній політиці сучасної Німеччини проявилися два нових виміри. Вони значною мірою продовжують визначати позицію ФРН у наступний період розвитку континенту. По-перше, об'єднана Німеччина прагне посилити власну роль в НАТО, ЄС, ОБСЄ та інших інституціях, що виходять на європейську безпеку. По-друге, Німеччина не стоїть тепер осторонь від подолання міжнародних криз, етнічних конфліктів та ризиків неконтрольованого розповсюдження зброї тощо. Тобто характерним у сучасній зовнішній політиці ФРН є посилення в ній силового, військового компоненту. Вже весною 1995 р. Німеччина офіційно проголосила нову військову доктрину. Головна відмінність її від попередньої полягає у тому, що відтепер бундесвер використовується не тільки для оборони власної території, а й залучається до операцій на віддалених театрах бойових дій.

Звичайно, що в цьому зв'язку по-новому ставляться завдання перед військовим відомством держави, а також щодо його співпраці з союзниками та зацікавленими сторонами. Головним завданням бундесверу згідно з Основним законом ФРН є «спроможність і готовність до оборони земель і союзників Німеччини»¹¹, тобто безпосередній захист територіальної цілісності країни і її союзників, незважаючи на мало реальну в сьогоденні умовах можливість прямого нападу. Засадничими принципами діяльності бундесверу передбачена можливість оборони країни проти нападу з моря і повітряного простору. Важливою складовою є здатність бундесверу виконувати свої завдання в рамках колективної системи оборони НАТО. Геостратегічні виміри становища ФРН, широкий спектр можливостей розвитку політичної ситуації, лібералізація правових підвалин щодо участі країни в «гуманітарних інтервенціях» передбачають мобільність і гнучкість бундесверу як головних ознак його дієздатності.

Новим моментом, пов'язаним з розпадом СРСР, об'єднанням Німеччини і розширенням НАТО на схід, є усунення безпосередньої загрози нападу і збільшення періоду превентивного попередження. Для бундесверу це означає зміну форм бойової підготовки, відмову від повномасштабних бойових навчань, інтегративна співпраця з арміями демократій Східної і Центральної Європи ще на початковому ступеню, радикальне технічне переозброєння тощо.

Завданнями бундесверу іншого порядку, які регулюються діючим законодавством, є наступні. Це участь бундесверу в колективних акціях по забезпеченню миру, подоланню кризових ситуацій та регулювання конфліктів під проводом ООН. Юридичні основи цього впливають із членства країни в ООН та НАТО і були узгоджені з внутрішнім законодавством рішенням Конституційного Суду в 1991 р. Тим самим,

¹¹ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Kommentar, München 1992, Art. 87a, Absatz 1.

було остаточно сформовано право «гуманітарних інтервенцій» для сучасної (об'єднаної) Німеччини.

Варто наголосити, що для багатьох німецьких політиків та й частини громадськості нове геополітичне становище зрослої ФРН, осягнення нею повного суверенітету дають підстави вимагати посилення впливу країни у міжнародних справах, зокрема одержання місця у складі постійних членів Ради Безпеки ООН. Остання вимога, щоправда, пов'язується з реформуванням цієї авторитетної організації та потребою здебільшого представлення інтересів всього Європейського Союзу і врахування нового становища всіх тих держав, які постають у якості світових гравців. Взяття на себе «більшої відповідальності Німеччини» у царині міжнародних відносин проголошується багатьма її прихильниками у різних варіаціях як мета та важлива основа сучасної зовнішньої політики Берліна.

Досить важливим є врахування підходів започаткованих так званою червоно-зеленою урядовою коаліцією щодо визначення власних зовнішньополітичних завдань. Федеральний канцлер Герхард Шредер неодноразово наголошував, що «Німеччина невідворотно належить до Заходу», що її «трансатлантичні зв'язки є незаперечною основою зовнішньої політики», що «об'єднана ФРН виконує свій обов'язок, пов'язаний з її збільшеною відповідальністю у світі». Водночас він наголошував, що Берлін прийняв на себе і «нові обов'язки щодо своїх партнерів, ставши повноправним членом цієї спільноти держав»¹². Такі засади розвивав і міністр оборони його першого кабінету Рудольф Шарпінг. Він, виходячи із нового геополітичного становища держави, наголошував: «ФРН повинна проводити впевнену в собі і стриману міжнародну політику. Таке розуміння відповідає об'єктивному стану речей. Очікування на міжнародній арені вимагають кон-

12 Шредер Герхард. Решения. Моя жизнь в политике / Пер. с нем. Г. Леоновой. – М.: Изд-во «Европа», 2007. – С.178.

структивної ролі німецької зовнішньої політики. Водночас необхідно зняти побоювання наших партнерів і сусідів щодо можливого повернення Німеччини до гегемоністської політики». За його баченням, ФРН розтратить всі свої зовнішньополітичні можливості, якщо вона не буде цього враховувати і зробить ставку на національну карту, що «наші зусилля мають служити цій меті як для демократії. І це зобов'язання – не тільки через нашу власну передісторію, але, перш за все, через переконання, які виходять із сповідування демократії»¹³.

Тогочасний міністр оборони ФРН виділяв чотири зовнішньополітичні цілі, що впливають з нового геополітичного стану держави. По-перше, це прихильність до стабільного миру та розуміння міжнародної стабільності як важливої передумови безпечного майбутнього як для ФРН, так і для будь-якої іншої країни. По-друге, сповідування прав людини, які є універсальною і невід'ємною складовою людської гідності. Повага до них, їх підтримка та підтримка розвитку демократії слугують збереженню миру. По-третє, палка прихильність до всеохоплюючої безпеки, тобто безпеки на основі політичної, економічної, соціальної і культурної співпраці. По-четверте, готовність Німеччини брати участь у створенні системи добробуту, яка має майбутнє і підкреслює взаємозалежність власного добробуту з добробутом інших.

Реалізація цих цілей за баченням німецьких політиків спроможна базуватися на трьох засадничих принципах: інтеграції та кооперації, запобіганні конфліктам і передбачення ризиків. Європейську інтеграцію німецький істеблішмент оцінює як результат історичного і своєрідного унікального політичного процесу навчання. За їх визначенням, виміри європейської інтеграції постають найціннішою спадщиною ХХ століття. Водночас в Німеччині вже на початку нульових років ХХІ ст. розцінювали, що поглиблення і розширення

13 Deutscher Bundestag Stenographischer Bericht 40. Sitzung Bonn, Freitag, den 7. Mai 1999; Rudolf Scharping Bundesminister DMVg, 3392 B.

Євросоюзу, співпраця з молодими демократіями у Східній та Центральній Європі, включаючи Росію і Україну, спроможні стати найкращим засобом для побудови на континенті стабільної структури миру на тривалий час¹⁴.

У цей період поступу Європи акценти німецької політики у межах європейських структур почали змінюватися. Заходи щодо поглиблення європейської інтеграції стали доповнюватися прагненням до усунення дисбалансу між економічною та політичною роллю Німеччини, а також вироблення єдиної зовнішньої політики та політики безпеки, підконтрольної баченням німецької держави та суспільства.

Загалом для позиціонування об'єднаної Європи та так званого колективного Заходу відбулася суттєва модифікація ролі моралі у зовнішньополітичній аргументації. Якщо раніше мораль використовувалася як аргумент проти участі у військових акціях, то починаючи з боснійських криз вона все більше стає аргументом для військового втручання у внутрішні справи інших країн, яке, втім, оцінюється не як «втручання», а як «попередження конфліктів». Санкціонується участь бундесверу не лише у військах ООН, а й у всіх акціях НАТО, у тому числі і в тих, що здійснюються за межами альянсу та не служать безпосередньо захисту Німеччини або її союзників.

Нині, за визначенням науковців, зовнішня політика розуміється як інтерактивний процес, в якому держава прагне реалізувати свої принципи цілі та цінності у конкуренції з іншими системами. Цей процес, з одного боку, піддається впливу з боку суспільних викликів зсередини самої системи, з іншого – з боку викликів міжнародної системи. Результатом є динамічний процес взаємного впливу і взаємодії, який здійснюється як на внутрішньополітичній, так і міжнародній

¹⁴ Gemeinsam für Deutschland. Mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag 2005. Koalitionsvertrag von CDU, CSU und SPD vom 11. November 2005. Stabilität, Sicherheit und Kooperation in Europa und in der Welt. – S.156 –163.

арені»¹⁵. Але за всієї готовності до «інтерактивності» у зовнішній політиці потрібно ще брати до уваги стан тієї чи іншої держави, її інтереси та досвід міжнародного спілкування, а також традиції¹⁶.

Будучи системою, німецька зовнішня політика включає у собі своєрідні «підсистеми», основу яких складають як регіональні напрямки, наприклад, «європейська політика», «східна політика», «допомога розвитку» в рамках ЄС, так й функціональні спектри проблем – «атлантична солідарність», контроль над озброєннями, ОБСЄ тощо. Причому як зовнішня політика ФРН в цілому, так і кожна підсистема окремо мають свої напрацювання, свою відносно самостійну історію, еволюцію і, відповідно, періодизацію, що обумовлено особливостями розвитку як усієї системи, так і її складових. Зовнішня політика держав зі стабільним внутрішнім устроєм таких, як ФРН, має достатню злагодженість та системність, вона зберігає відносну інерційність та надійно убезпечена від можливих різких коливань внутрішньополітичного курсу. Зміна уряду не означає автоматичної зміни зовнішньої політики, яка, будучи досить автономною системою, продовжує рух по попередніх рейках, і потрібен певний час, щоб скоригувати її напрямок після оновлення команди, відповідальної за рух, за відповідний напрямок.

Зовнішня політика Федеративної Республіки, як і будь-якої іншої країни, поєднує систему економічних, військових та культурно-ідеологічних зв'язків із зарубіжними державами. На вироблення зовнішньополітичного курсу великий вплив мають стратегічні програмні установки політичних партій, що стоять у відповідний період часу при владі.

15 Haftendom H. Im Anfang waren die Alliierten. Die alliierten Vorbehaltsrecht te als Rahmenbedingung des aussenpolitischen Handelns der Bundesrepublik Deutschland // Regieren in der Bundesrepublik 5: Souveranitat. Integration. Inter dependenz – Staatliches Handeln in der Aussen- und Europapolitik. H.-H. Hart wick, G. Wewer (Hrsg.). – Opladen, 1993. – S. 44

16 Papcke S. Zur Neuorientierung deutscher Aussenpolitik // Aus Politik und Zeitgeschichte. - B 12/1998. – S. 6.

Нині зовнішня політика визначається як сфера спільних зусиль різних акторів, інститутів і структур та постає своєрідним продуктом історії. Це засвідчує наявна широка історіографія та чинники тісного взаємозв'язку між науково-теоретичною і практичною складовими реалій німецької зовнішньої політики. Автори монографії розглядають зовнішню політику ФРН як систему її багатосторонніх, двосторонніх, регіональних дипломатичних відносин та весь спектр економічних і політичних зв'язків з країнами світової спільноти. Відносно новацією у підходах Берліну став пріоритет політики щодо того кола країн, які розвиваються та у яких федеральний уряд бачить небезпечний потенціал криз і конфліктів, які можуть зачепити інтереси країни як експортно орієнтованої торгової держави.

Торкаючись історіографічного аналізу зовнішньої політики ФРН за часів канцлерства Ангели Меркель (2005–2021 рр.), автори монографії добре усвідомлюють, що дане завдання непосильне навіть об'єднаним зусиллям наукових колективів. Це тема для окремої монографії, навіть якщо аналізувати тільки власне німецьку історіографію зазначеної теми. Тому необхідно обумовити межі історіографічного аналізу на сторінках цієї монографії. Мова йде про висвітлення провідних теоретичних засад і головних тенденцій розвитку історіографічних підходів до з'ясування тих аспектів, які досліджуються нині авторами монографії. Поряд з цим були зібрані, систематизовані та проаналізовані матеріали різного типу та походження. Це як електронні документи, які зберігаються на відповідних сайтах у інтернеті, так і паперові носії інформації: книжні видання, журнали та газети. Інформаційну основу монографії становлять офіційні матеріали федерального уряду та міністерства закордонних справ Німеччини. Широко використовувались публікації періодичної преси, зокрема, політична аналітика.

Для сучасної зовнішньої політики Німеччини, на думку Гюнтера Хельманна, зростаюче значення впливу мають: суспільна думка і процеси транснаціоналізації, європеїзації та глобалізації. Проте спільна зовнішня політика ЄС все ще сприймається як додаток до класичної зовнішньої політики держав-членів Євросоюзу, особливо таких впливових як ФРН¹⁷. Адже більшість ресурсів все ще концентрується на національному рівні. Хто формує німецьку зовнішню політику? Насамперед це держава як легітимний зовнішньополітичний актор, який розподіляє повноваження і компетенції між державними інститутами.

У монографії А.І. Кудряченка «Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження» детально проаналізовано конституційні засади і внутрішньополітичне середовище формування зовнішньої політики ФРН¹⁸. Як «канцлерська демократія» Німеччина має відповідно ключового зовнішньополітичного гравця в особі бундесканцлера. Федеральний президент інтерпретує пріоритети зовнішньої політики, виконує контрольні та представницькі функції. Бундесрат і бундестаг мають контрольні повноваження у сфері зовнішньої політики, але без права ініціативи. Бундесвер є інструментом забезпечення безпеки¹⁹. Коаліційний принцип формування уряду обумовлює вплив партійних принципів на формування зовнішньої політики. Відповідний вплив мають радники та аналітичні структури. Х.-Х. Грюгер з точки зору теорії міжнародних відносин проаналізував особливості формування національних інтересів та їхнього захисту на міжнародній арені²⁰.

Своєрідне передання естафети від «червоно-зеленої» коаліції до «великої коаліції» в історіографії здійснює кни-

17 Günter Hellmann, Rainer Baumann, Wolfgang Wagner. Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung. Wiesbaden, 2006. S.32.

18 Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. К., 2020. 656 с.

19 Detlef Bald. Die Bundeswehr. Eine kritische Geschichte. München, 2005. S.31.

20 Hans-Christian Grüger. Die außenpolitische Staatsräson der Bundesrepublik Deutschland. Theoretische Grundlagen und politikwissenschaftlicher Diskurs. Berlin, 2012. 291 S.

га міністра закордонних справ (1998–2005) Й.Фішера «Повернення історії. Світ після 11 вересня і оновлення Заходу». Він доводить, що XXI століття почалося з терактів 11 вересня 2001 р., а це повернуло ліберально-демократичний захід у вир історії²¹.

Водночас Вернер Рейтер дав характеристику зовнішньої політики «червоно-зеленої» коаліції як продовження курсу на нормалізацію ролі ФРН у світовій політиці²². Стефан Бірлінг звертає увагу на те, що Конституція ФРН 1949 р. визначає за мету німецької зовнішньої політики захист миру та уникнення війн²³. Другий том книги історика Грегора Шолльгена «Німецька зовнішня політика від 1945 р. до сьогодні» описує найважливіші аспекти формування і реалізації зовнішньої політики країни²⁴.

«Довідник німецької зовнішньої політики» подав німецьку зовнішню політику в історичній і систематичній перспективі. Дане видання поєднує дипломатичну практику з історичним контекстом²⁵. Е.Конце висвітлив інституційну історію міністерства закордонних справ Німеччини від кайзерівських часів до початку XXI століття²⁶. П.Відмер у енциклопедичному довіднику «Дипломатія» систематизував теоретичні і практичні питання еволюції німецької дипломатії²⁷.

Державний секретар МЗС ФРН Гернот Ерлер формулює стратегічні завдання німецької зовнішньої політики як досягнення європейської єдності, розвиток міжнародного парт-

21 Joschka Fischer. Die Rückkehr der Geschichte. Die Welt nach dem 11. September und die Erneuerung des Westens. Köln, 2005. S.27.

22 Werner Reutter. Germany on the Road to «Normalisierung»Politics and Politics of the Red-Green Government. New York, 2004. S.102.

23 Stephan Bierling. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen, Akteure, Entscheidungen. München, 1999. S.9.

24 Gregor Schöllgen. Deutsche Außenpolitik. Band 2. Von 1945 bis zur Gegenwart. München, 2013. 353 S.

25 Siegmund Schmidt, Gunter Hellmann, Reinhardt Wolf (Hrsg.). Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Wiesbaden, 2007. 968 S.

26 Eckart Conze. Das Auswärtige Amt. Vom Kaiserreich bis zur Gegenwart. München, 2013. 143 S.

27 Paul Widmer. Diplomatie. Ein Handbuch. Berlin, 2014. 491 S.

нерства, забезпечення безпеки і миру²⁸. На думку Рейнхарда Зайдера, за умов глобалізації німецька зовнішня політика стала дійсно світовою політикою²⁹. Але коріння німецької могутності знаходиться у Європі, тому європейський напрямок зовнішньої політики є ключовим для ФРН³⁰. Цю точку зору підтримав Вільфрід Лот у монографії «Європейське єднання. Повна історія»³¹. Проте, не поділяючи ці підходи, Тіло Саррацін закликав відмовитись від спільної європейської грошової одиниці³².

Важливо враховувати, що повноваження щодо розвитку європейських регіонів, географічно суміжних до німецьких федеральних земель, мають власне німецькі федеральні землі³³. Із 16 федеральних земель, «Вільна держава Баварія» найбільш активно розвиває міжнародні зв'язки. Наприклад, 28 січня 1998 р. Баварія уклала угоду про співробітництво у сфері наукових досліджень із американським штатом Каліфорнія³⁴.

Особливістю зовнішньої політики ФРН у сфері культури є розгалужена інституційна система формування і реалізації культурної дипломатії. Крім МЗС, такі повноваження мають федеральне міністерство освіти і досліджень, міністерство родин і молоді, міністерство юстиції, міністерство економічного співробітництва і допомоги розвитку, а також така унікальна інституція амбасадор німецької культури в світі як Гете інститут³⁵. У монографії Йоганнеса Паульманна проа-

28 Gernot Erler. Mission Weltfrieden. Deutschlands neue Rolle in der Weltpolitik. Freiburg, 2009. s.36.

29 Reinhard Sieder. Globalgeschichte 1800 bis 2010. Köln, 2010. S.88

30 Andreas Wirsching. Der Preis der Freiheit. Geschichte Europas in unserer Zeit. München, 2012. 380 S.

31 Winfried Loth. Europas Einigung. Eine unvollendete Geschichte. Frankfurt am Meine, 2014. 512 S.

32 Thilo Sarrazin. Europa braucht den Euro nicht. München, 2012. 462 S

33 Siegfried Magiera. Außenkompetenz der deutschen Länder // Lüder Klaus (Hrsg.). Staat und Verwaltung. Berlin. S.97–115.

34 Stephan Bierling. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen, Akteure, Entscheidungen. München, 1999. S.28.

35 Kurt-Jürgen Maas. Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis. Baden-Baden, 2005. S.179.

налізовано історичний досвід зміни іміджу Німеччини під впливом культурної дипломатії³⁶.

В історіографії знаходимо реалістичну оцінку зовнішньополітичних досягнень другої великої коаліції (2005–2009) (перша була в 1966–1969). Цього разу вдалося ефективно погоджувати особливості партійного, фракційного та коаліційного бачення зовнішньополітичних пріоритетів³⁷. Ханс Кунднани парадоксом німецької потуги вважає пріоритет економічних інтересів над політичними³⁸.

Професор Гумбольдського університету Берліну Херфрід Мюнклер у монографії «Влада в центрі. Завдання Німеччини в Європі» стверджує, що центристський курс це не тільки спадок історії та географії, а й реальна політична позиція Німеччини в Європі³⁹.

Важливою і актуальною складовою багатосторонньої дипломатії є розв'язання проблеми міграції. Багатьма дослідниками нелегальна міграція розглядається як гібридна зброя⁴⁰. Відтак поява в Європі мільйонів нелегальних біженців значно посилює праві популістські настрої⁴¹.

Французький політолог Емманюель Тодд у 2002 р. у праці «Після імперії. Есе про загнивання американської системи» слушно прогнозував невтішне майбутнє США. Зокрема він писав, що «американської імперії не буде – світ надто просторий, надто розмаїтий, надто динамічний, аби прийняти зверхність якоїсь однієї держави. США були необхідні для підтримання рівноваги в світі, нині вони потребують субсидій усього світу для забезпечення існуючого рівня життя.

36 Johannes Paulmann. *Auswärtige Repräsentationen. Deutsche Kultur Diplomatie nach 1945.* Köln, 2005. S.219.

37 Christoph Egle, Reimut Zohnhöfer (Hrsg.). *Die zweite Grosse Koalition. Eine Bilanz der Regierung Merkel 2005–2009.* Wiesbaden, 2010. S.52.

38 Hans Kundnani. *German Power. Das Paradoxe der deutschen Stärke.* München, 2016. 207 S

39 Herfried Münkler. *Macht in der Mitte. Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa.* Hamburg, 2015. 203 S.

40 Kelly Greenhill. *Weapons of Mass Migration.* London, 2010. 342 S.

41 Friso Wielenga, Florian Hartleb. *Populismus in der modernen Demokratie. Die Niederlande und Deutschland im Vergleich.* Münster, 2011. S.244.

«Самотня надпотужна країна» не маючи більше сили контролювати Європу, Росію, Японію і Китай з економічної та стратегічної точок зору, Америка програє останню партію за втримання світу. Вона знову стане просто великою могутньою країною».

«Великі союзники США дедалі більше спантеличені і почуваються незручно. В Європі, де тільки Франція претендує на незалежність, ми дещо здивовано бачимо роздратовану Німеччину і вочевидь стурбоване, найвірніше з вірних Сполучене Королівство... Європейці не розуміють, чому Америка ухиляється від урегулювання ізраїльсько-палестинської проблеми, адже вирішення цієї проблеми повністю в її руках, – пише Е. Тодд, – можливо Вашингтон задовольняє те, що арабські народи демонструють дедалі зростаючу ворожість до західного світу... Надання тероризмові статусу всесвітньої сили інституціоналізує постійний стан війни на планеті»⁴². Бенджамін Барбер змальовує нам світ, спустошений протистоянням між американською масовою культурою та не менш нестерпними проявами міжплемінної ворожості на фоні неухильного зменшення своєї відносної могутності у світі через непомірне розростання імперії.

«Парадокс Фукуями: від тріумфу до непотрібності Америки» на основі тези про те, що «історія має смисл, точкою її завершення має бути універсалізація ліберальної демократії». «Європейські інтелектуали, не такі чутливі до руху історії, зосереджуючи свої аналітичні здібності здебільшого на комуністичному процесі, тобто на минулому. Заслуга Фукуями полягає в тому, що він замислився над майбутнім: це важче, але й корисніше»⁴³. Фукуяма говорить про неможливість війни між ліберальними демократіями, завдяки чому отримає планету вічного миру, але світ уже не

42 Тодд Емманюель. Після імперії. Есе про загинання американської системи. Львів, 2006. С.8–9.

43 Тодд Е. Названа праця. С.15.

потребуватиме США як військової потуги, і їм доведеться змиритися з тим, що вони є лише демократичною, як і всі інші, країною. «Цинік старого європейського гарту усміхнеться, зіславшись на незмінну й вічну схильність людини чинити зло й воювати»⁴⁴.

Сучасне міжнародне середовище дедалі частіше нагадує красу броунівського руху. Суперечливі процеси глобалізації, частково призупинені пандемією коронавірусу, ще більше ускладнили умови формування зовнішньої політики навіть найбільш впливових національних держав. Суттєвий вплив на цей процес має достовірне знання та ефективні комунікації. «Знання і системні комунікації, – зазначав Елвін Тоффлер, – не є ані нейтральними до влади, ані таким собі «антисептичним засобом» проти неї. Либонь кожен факт, використаний у бізнесі, політичному житті й буденних людських взаєминах, походить з інших фактів або припущень, що були сформульовані, умисно чи ні, попередньою структурою влади. Отже, кожен факт має власну історію влади і т.зв. «прийдешнє влади» – незначний або потужний вплив на майбутній її розподіл»⁴⁵. Ми є свідками того, як справдився ще один прогноз Е.Тоффлера про те, що «контроль над знанням являє собою єство завтрашньої всесвітньої боротьби за владу в кожній людській установі»⁴⁶. Нації формуються і функціонують у своєму інформаційному просторі. Причому інформація залишається головним ключем до влади. Адже неправильне уявлення про конкурентів часто створює кризи, ніж це робить реальна політика. Точна інформація необхідна як в процесі прийняття зовнішньополітичних рішень, так і для реалізації вже прийнятих рішень. Наприклад, міністерство закордонних справ Ізраїлю створило власну розвідку – відділ досліджень (дипломатична

44 Тодд Е. Названа праця. С.44.

45 Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання. Багатство. Сила. К., 2003. С.37.

46 Тодд Е. Названа праця. С.40.

розвідка), що пізніше був реорганізований у центр досліджень і планування МЗС Ізраїлю. Міністерство закордонних справ ФРН більше орієнтується на розгалужену мережу аналітичних структур.

На основі точних дипломатичних донесень приймаються правильні рішення. Німецька дипломатія виконує головну функцію, збільшує кількість союзницьких держав, оскільки діє послідовно, прагматично, системно, не нехтуючи жодною дрібницею. Дипломатія є мистецтвом дати можливість іншій країні врахувати ваші інтереси⁴⁷. Якщо намагатися змінити ворожу позицію, слід спочатку її досконало знати. Розрізняти факти самі по собі від їхнього сприйняття. Чим більше знання про партнера, тим більше можливостей впливати на нього⁴⁸. Непевна зовнішня політика є наслідком незнання власних можливостей, а самовпевнена політика має за основу нерозуміння можливостей опонентів⁴⁹.

Розвиток дипломатичних технологій превентивного врегулювання криз та конфліктів обумовлюється важливістю переговорних технологій. Переговори є процесом двосторонньої комунікації, яка спрямована на досягнення компромісу. В такому разі до уваги беруться інтереси (справжні мотиви), а не конфронтаційні позиції (конкретні вимоги). Слушними у цьому зв'язку є оцінки та підходи Ш. Бірлінга, який стверджує наступне. Важливо постійно тримати у полі зору ієрархію національних інтересів, аби в процесі торгів не поступитися суттєвими власними інтересами заради несуттєвих тактичних переваг. Неможливо реалізувати власні інтереси, абсолютно нехтуючи інтересами опонента. А знаючи альтернативи, можна послідовно захищати національні інтереси.

47 Volker Rittberger. German Foreign Policy since Unification. Theories and Case Studies. Manchester. 2001. С.34.

48 Enrico Brandt, Christian Buck (Hrsg.). Auswärtiges Amt. Diplomatie als Beruf. Opladen. 2002. С.48.

49 Rainer Baumann, Volker Rittberger, Wolfgang Wagner. Macht und Machtpolitik. Neorealistische Außenpolitiktheorie und Prognosen über die deutsche Außenpolitik nach der Vereinigung // Zeitschrift für internationale Beziehungen. 1999. №2. С.245–286.

Для отримання справедливого результату має бути певний стандарт. Мають бути вироблені норми допустимої поведінки, визначені інтереси та запропоновані варіанти. Нічого остаточно не погоджено, допоки все не погоджено. Погроза негативна. Краще показати, що буде, якщо не буде досягнуто угоди⁵⁰. Завдання дипломата, образно кажучи, лагідно гладити пса, доки на нього не наділи намордника.

Важливою складовою аналітичного забезпечення зовнішньополітичної діяльності в умовах глобалізації є діяльність неурядових організацій. У ФРН враховано досвід двох світових війн та проведено диверсифікацію аналітичних центрів, які дають рекомендації, виходячи з дослідження різноманітної інформації. Між різними інформаційними та аналітичними центрами встановлено горизонтальні зв'язки. Така мережа дає можливість максимально якісно та всебічно аналізувати події і факти сучасних міжнародних відносин та розробляти оптимальні рекомендації для дій.

Міністерство закордонних справ ФРН активно співпрацює з німецькими інформаційними гігантами. Найбільший у Європі німецький медіа концерн «Bertelsmann AG» через акціонерний капітал «Deutsche Bank» та «Siemens» знаходиться у власності військового концерну «EADS». Голова наглядової ради «Deutsche Bank» одночасно є членом наглядової ради «Bertelsmann AG».

Окрім Сполучених Штатів, Німеччина є єдиною країною світу, чий «внутрішньополітичні» партійні фонди виконують надзвичайно важливі функції у німецькій зовнішній політиці. У 1996 р. тодішній президент ФРН Роман Герцог назвав політичні фонди «унікальними інструментами» німецької зовнішньої політики. Вони фінансуються з державного бюджету. Зовнішньополітичні проблеми займають важливе міс-

50 Bierling Stephan. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen. Akteure. Entscheidungen. München. 1999. С.366.

це у дослідницькій діяльності більшості політичних фондів. Делеговані представництва працюють у країнах Азії, Африки, Латинської Америки, а також у нових демократіях Східної та Південно-Східної Європи.

Суттєва увага приділяється накопиченню та аналізу інформації про зовнішню політику країн перебування. Німці намагаються впливати на тих, хто в країнах перебування приймає рішення, зокрема, активно взаємодіють з політичними партіями та працівниками засобів масової інформації. Слід зазначити, що німецькі політичні фонди насамперед відіграють двоєдину стратегічну роль, тобто є активними іміджмейкерами Німеччини за кордоном та об'єктивними джерелами інформації для німецької політичної та економічної еліти із питань становища в країнах, де зазначені фонди діють. Крім того, фонди як громадські структури відіграють не менш важливу роль своєрідного каналу громадської дипломатії, яка іноді може робити відвертіші заяви та активніше діяти, ніж офіційна дипломатія. Причому відчутні переваги такої форми ведення зовнішньої політики ФРН відчула вже на початку 50-х років ХХ ст., коли відновилась діяльність партійних фондів.

Увага науковців головним чином концентрується на масштабних проблемах, внаслідок чого діяльність німецьких «тихих» інститутів, яка є настільки важливою, що навіть не потребує зайвої нав'язливої реклами, опиняється на периферії. Але такий стан речей не відповідає значенню німецьких партійних фондів у реалізації зовнішньополітичного курсу країни, особливо щодо країн, які не є членами Європейського Союзу, або належать до групи держав, що розвиваються з перемінним успіхом.

Впродовж 90-х рр. ХХ ст. зазначені фонди відкрили свої представництва у Москві, що засвідчило пріоритетне значення Росії для німецьких інтересів на пострадянському просторі. Водночас цими фондами охоплюється майже весь

політичний та ідеологічний спектр пострадянської Росії, де вони діють досить активно. Головним завданням німецьких партійних фондів вважається експорт німецької політичної культури. Причому за кордоном зазначені політичні фонди не конкурують між собою, а, навпаки, координують свою діяльність.

Відтак, працюючи на створення засад демократії і структур правової держави у всьому світі, фонди, поряд із міністерством закордонних справ, належать до найефективніших інструментів зовнішньої політики Німеччини. Вони сприяють тому, що зовнішня політика вже не спирається на силу у розумінні XIX ст., а набуває рис того, що називають «soft power», сила аргументів. Тому не дивно, що інші провідні країни світу дещо ревностно ставляться до існування такої інституції, як німецькі політичні фонди. Маючи статус неурядових організацій, зазначені політичні структури одночасно є суб'єктами та інструментами німецької зовнішньої політики. Вони виконують функції зовнішньополітичного консалтингу, а також ролі своєрідних «неформальних комунікаторів» між німецькою елітою та правлячими групами країни перебування і виконують роль випереджувального діагностика проблем у разі їхнього виникнення.

Крім того, якщо уряд ФРН з дипломатичних міркувань не може безпосередньо фінансувати певні проекти офіційно, аби не наразитись на звинувачення у втручанні до внутрішніх справ, то цю роль на себе перебирають фонди: «Friedrich Ebert Stiftung» (фонд соціал-демократів), Konrad Adenauer Stiftung (фонд християнських демократів), «Friedrich-Naumann-Stiftung» (фонд ліберальної партії Вільні демократи), «Rosa Luxemburg Stiftung» (фонд Лівой партії) «Hanns Seidel Stiftung» (фонд баварського християнсько-соціального союзу), «Heinrich-Böll-Stiftung» (фонд партії зелених). Власного фонду на час написання монографії не було у партії «Альтернатива для Німеччини».

Зазначені фонди плідно взаємодіють із благодійними фондами німецького великого транснаціонального капіталу, такими як «Fritz Thyssen Stiftung», «Robert Bosch Stiftung», «Herbert-Quandt-Stiftung», «Alfried Krupp von Bohlen und Halbach-Stiftung», «Bertelsmann Stiftung», «BMW Stiftung» «Herbert Quandt», «Volkswagen Stiftung», «Dräger-Stiftung» тощо.

Вплив епохи пост-правди та інформаційних війн на дипломатичну діяльність висвітлений у монографії Л.Хардінга, яка присвячена аналізу діяльності Дж. Ассанджа та його сайту «Вікілікс»⁵¹. 30 березня 2012 р. Міністерство закордонних справ ФРН завело сторінку у соціальній мережі «Facebook». Ця сторінка також стала джерелом оперативної інформації.

Німецьке експертне співтовариство займає активну позицію, прагне більше впливати на прийняття рішень. Відтак ця цільова публіка, спроможна кваліфіковано тлумачити певні зовнішньополітичні питання та реально впливати на рішення. До цього кола входять особи, які працюють у державних структурах, дослідницьких установах, університетах, журналісти, які пишуть на зовнішньополітичні теми, хоча й безпосередньо не причетні до прийняття відповідних рішень. Часто експерти, які працюють над виробленням рішення, під тиском оперативного реагування, в умовах неповної інформації, керуються здебільшого власними уявленнями про національні інтереси та цілі зовнішньої політики, цінностями та емоціями. Тактичні погляди на проблеми мають високу динаміку хоча вони й залежать від ціннісних зовнішньополітичних орієнтирів та принципів експертного середовища.

Важливим результатом роботи аналітичних структур є прогнозування основних тенденцій розвитку сучасних

51 Luke Harding, David Leigh. Wikileaks. Julian Assanges Krieg gegen Geheimhaltung. Berlin, 2013. 284 S.

міжнародних відносин. Алгоритм аналізу є універсальним. Досліджуються сильні та слабкі характеристики партнерів, їхні реальні можливості. Формується чітке усвідомлення німецьких інтересів та інтересів партнерів, без чого неможливо досягнути прийнятних компромісів. На цій основі можна формулювати реалістичні цілі. Угоди виконуються доти, доки зберігаються базові параметри, які, власне, спричинили до появи відповідної угоди. Головним досягненням німецької зовнішньої політики є злагоджена робота всіх органів влади, об'єднаних єдиною зрозумілою стратегічною метою.

Консультації в процесі підготовки зовнішньополітичних рішень з політичними партіями, неурядовими організаціями, експертним співтовариством, бізнесовими організаціями забезпечує громадський консенсус щодо німецької зовнішньої політики, що сприяє її ефективній реалізації. Завжди ґрунтовними та інформаційно насиченими є аналітичні матеріали «Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik» (<https://www.dgap.org>), «Німецького інституту міжнародної політики і безпеки» – «Stiftung Wissenschaft und Politik – Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit» (<https://www.swp-berlin.org>), «Німецько-французького інституту» - Deutsch-französisches Institut (<https://www.dfi.de>), «Інституту європейської політики» - Institut für Europäische Politik (<https://www.iiep-berlin.de>). Спеціалізовані товариства ретельно і детально аналізують поточний стан і перспективи співробітництва Німеччини з окремими державами та регіонами. Мова йде про «Chinesisch-Deutsches Zentrum für wissenschaftsförderung» (Пекін), «Hamburger China-Gesellschaft», «Deutsch-Afrikanische Gesellschaft», «Deutsch-Arabisches Gesellschaft», «Deutsch-Lateinamerikanische Gesellschaft», «Deutsche Stiftung für Entwicklungsländer», «Deutsche Stiftung für Internationale Entwicklung», «Deutsche Stiftung für Internationale Rechtliche Zusammenarbeit»,

«Deutsche Welthungerhilfe», «Stiftung für Deutsch-Polnische Zusammenarbeit», «Stiftung Gesellschaftsanalyse und Politische Bildung», «German Marshall Fund», «Bayerisch-Amerikanisches Zentrum im Amerika Haus München», «Institut für Afrikastudien, Universität Bayreuth», «International Research Center for Japanese Studies», «Vietnamesisch-Deutsches Zentrum, Hanoi»⁵².

У контексті головних питань монографії слід зазначити наступне. У історіографії утвердилась думка про політичний стиль А. Меркель, який є прагматичним у тому випадку, коли можна досягнути компромісу⁵³. Такий стиль значною мірою характеризував і зовнішньополітичний курс ФРН за часів канцлерства А. Меркель. Важливою складовою історіографії є мемуари. Колишній міністр оборони США за часів адміністрації Дж. Буша молодшого Дональд Рамсфельд у своїх спогадах описав досвід спілкування з німецькими політиками, зокрема, щодо гострих питань іракських подій весни 2003 р. та появи понять «нова» Європа і «стара» Європа⁵⁴.

Цікавими є автобіографічні видання німецьких політиків та їхні політичні біографії. Напередодні виборів до бундестагу 2009 р., номінант-лідер від соціал-демократів Ф.-В. Штайнмайєр, які він програв А. Меркель, видав свою книгу «Моя Німеччина»⁵⁵. Т. Лютьєн опублікував політичну біографію президента Ф.-В. Штайнмайєра⁵⁶. Державницькі прагматичні традиції німецької дипломатії висвітлені у монографії, присвяченій міністру закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншеру⁵⁷.

52 Sebastian Bartsch. Politische Stiftungen: Grenzgänger zwischen Gesellschaft und Staatenwelt. Wolf-Dieter Eberwein (Hrsg.). Deutschlands neue Außenpolitik. Band.4. Institutionen und Ressourcen. München. 1998. С.185–198.

53 Stefan Kornelius. Angela Merkel. Die Kanzlerin und ihre Welt. Hamburg, 2013. 284 S.

54 Donald Rumsfeld. Known and Unknown. New York, 2011. 815 S.

55 Frank Walter Steinmeier. Mein Deutschland. München, 2009. 240 S.

56 Torben Lütjen. Frank Walter Steinmeier. Die Biographie. Freiburg, 2009. 155 S.

57 Hans-Dieter Heumann. Hans-Dietrich Genscher. Die Biographie. Paderborn, 2012. 346 S.

Г. Шолльген видав ґрунтовну політичну біографію Г. Шредера⁵⁸.

Готуючись балотуватись вже на посаду президента ФРН, Ф.-В. Штайнмайер опублікував книгу під назвою «Європа як рішення»⁵⁹. Мемуари Штайнмайера часів роботи на посаді міністра закордонних справ ФРН під назвою «Записки з літака щодо зовнішньої політики кризових часів» розкривають особливості німецької зовнішньої політики щодо запобігання кризового перебігу подій⁶⁰. Зовнішньополітичні пріоритети і цінності президента І. Гаука висвітлені у монографії М. Франка, в якій представлено його політичну біографію⁶¹.

Колишній Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своїх мемуарах «Життя на війні і мирі» підтримав ідею набуття Німеччиною статусу постійного члена Ради Безпеки ООН⁶². Також змістовними з точки зору розвитку трансатлантичних відносин є спогади 44-го президента США Барака Обами⁶³.

Роль великого німецького бізнесу у формуванні зовнішньої політики висвітлена у монографії Х. Джеймса, присвяченій концерну Круппа⁶⁴. Особливості складних перипетій німецької зовнішньої політики за часів міністра закордонних справ Й. Фішера представлені у його мемуарах⁶⁵.

Змістовні складові німецько-швейцарських відносин висвітлені у мемуарах посла ФРН у Швейцарії В. Дафне-

58 Gregor Schöllgen. Gerhard Schröder. Die Biographie. München, 2015. 1039 S

59 Frank-Walter Steinmeier. Europa ist die Lösung. Salzburg, 2016. 255 S.

60 Frank-Walter Steinmeier. Flugschreiben Notizen aus der Außenpolitik in Krisenzeiten. Berlin, 2016. 240 S.

61 Mario Frank. Gauck. Eine Biographie. Berlin, 2013. 414 S.

62 Kofi Annan. Ein Leben in Krieg und Frieden. München, 2013. 464 S.

63 Barack Obama. A promised Land. New York, 2020. 751 S.

64 Harald James. Krupp. Deutsche Legende und globales Unternehmen. München, 2011. 344 S.

65 Fischer Joschka. I am not convinced. Der Irak-Krieg und die Rot-grünen Jahren. Köln, 2011. 280 C.

ра⁶⁶. Колишній німецький посол у Ємені А.Мюлен описав перипетії арабського напрямку політики⁶⁷. На думку П. Шолля-Латура, провали цієї політики спровокували наплив нелегальних мігрантів до Європи та Німеччини⁶⁸. Німецький експерт з військово-політичних питань Ф. Мюнх дослідив досвід перебування бундесверу в Афганістані впродовж 2001–2015 років⁶⁹. Цей дослідник слушно звернув увагу на протиріччя місії НАТО в Афганістані. За визначенням фахівця, суть його полягала у неможливості поєднати в одну місію операцію зі встановлення миру, операцію з підтримання миру, а також допомогу у будівництві національної модерної державності.

Важливо, що полишивши відповідну посаду, політики більш відверті у своїх оцінках стосовно зовнішньої політики ФРН. Зокрема, колишній міністр закордонних справ Й. Фішер аналізував аргументи щодо ролі Німеччини в Європі. На його думку, мова має йти саме про лідерство Німеччини серед статусно рівних держав-членів Європейського Союзу⁷⁰.

В монографії У.Журе висвітлена проблема зміни природи суверенітету країн-членів Євросоюзу⁷¹. Цей автор наголошує на суперечливості формування спільної зовнішньої політики Євросоюзу, зважаючи на наявність стабільних національних інтересів держав-членів цього союзу. Попри це, Ю. Рюттгерс і Ф. Деккер у своїй монографії позитивно оцінювали роль Німеччини в розвитку Європейського Союзу,

66 Wolfram Dufner. Ohne Halt bis Bern. Erinnerungen eines Botschafters an die Schweiz. Frankfurter am Mein, 2012. 240 S.

67 Alexander Mühlen. Jenseits von Aden. Als Diplomat um die Welt. Berlin, 2012. 312 S.

68 Peter Scholl-Latur. Der Flucht der bösen Tat. Das Scheitern des Westens im Orient. Berlin, 2014. 352 S.

69 Philipp Münch. Die Bundeswehr in Afghanistan. Militärische Handlungslogik in internationalen Intervention. Freiburg, 2015. 431 S.

70 Joschka Fischer. Scheitert Europa. Köln, 2014. 159 S.

71 Ulrike Jureit. Postsouveräne Territorialität. Die Europäische Union und ihr Raum. Hamburg, 2015. 302 S.

зокрема за часів різних криз⁷². Вони наголошують, що саме послідовна позиція Німеччини щодо збереження спільної європейської грошової одиниці дала можливість попередити вихід із Монетарного союзу Греції. Однак глобальна фінансова криза та спроби посилення податкової, митної і фінансової інтеграції країн-членів Євросоюзу стимулювали загострення питання виходу Великої Британії зі складу Європейського Союзу.

Монографія П. Велфенса «Огляд Брекситу. Європейський Союз між дезінтеграцією і новим ЄС» детально аналізує причини і наслідки виходу Великої Британії з Євросоюзу⁷³. Серед аргументів, які прихильники виходу Британії використовували з метою обґрунтування залишення ЄС, було й міграційне питання. У 2015 р. Євросоюз важко пережив міграційну кризу. Професор східноєвропейської історії Віденського університету Ф. Тер у монографії «Інші. Біженці та інтеграція в модерній Європі» висвітлив проблематику інтеграції мігрантів до європейських цивілізаційних цінностей⁷⁴. Автор представив ліберальну точку зору на проблему інтеграції мігрантів до мультикультурного європейського простору.

Відомий німецький історик Х. Вінклер у монографії дослідив особливості повернення кризової історії Заходу на фоні економічної кризи, потоків біженців, виходу Британії з ЄС, посилення авторитарних режимів по периметру кордонів Євросоюзу⁷⁵. Експерт Німецького товариства зовнішньої політики Р. Паркс показав, що вихід Британії з ЄС створює британську зону впливу в Європі⁷⁶.

72 Jürgen Rüttgers, Frank Decker. Europas Ende, Europas Anfang. Neue Perspektiven für die Europäische Union. Frankfurt, 2017. 268 S.

73 Paul Welfens. BREXIT aus Versehen. Europäische Union zwischen Desintegration und neue EU. Wiesbaden, 2017. 390 S.

74 Philipp Ther. Die Außenseiter. Flüchtlinge und Integration im modernen Europa. Berlin, 2017. 340 s.

75 Heinrich August Winkler. Zerbricht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika. München, 2017. 493 s.

76 Roderick Parkes. Europe after Brexit. One Continent, two Systems // <https://www.dgap.org/en/research/publikations/europe-after-brexit-o>

Г. Кроне-Шмальц проаналізувала роль німецьких «розуміючих Росію» у боротьбі за Україну⁷⁷. Автор зазначає, що принципово неправильно аналізувати українсько-російські відносини крізь призму російського домінування.

Катя Глогер у монографії «Ворожі друзі. Німці і росіяни. Історія доленосних відносин» дослідила минуле і сучасне становище німецько-російських відносин⁷⁸. На її думку впродовж перших двох десятиліть ХХІ століття розвіялись німецькі ілюзії щодо можливості стратегічного співробітництва у процесі європейської демократичної модернізації російського суспільства.

Рольф Стайнінгер ретельно дослідив еволюцію німецької політики на Близькому Сході від кайзерівських часів до сучасності⁷⁹. Регіон залишається стратегічно важливим не тільки для Німеччини, а й для Євросоюзу загалом. Адже іслам вже став частиною німецького багатокультурного суспільства. На це звертає увагу монографія Маттіаса Роє, яка присвячена проблемі ісламу в Німеччині⁸⁰. Автор зауважує, що внутрішньополітичний ісламський фактор робить німецьку політику на Близькому Сході обережною і поміркованою. На Близькому Сході головним регіональним союзником Німеччини є Ізраїль. Д. Дінер проаналізував «німецьке питання» ізраїльської зовнішньої політики⁸¹. Німеччина є не менш важливим союзником Ізраїлю, ніж США. Звичайно, міжнародне середовище, в якому діє Німеччина, є динамічним. Це вкотре підтверджує книга оглядача з міжнародних питань газети «Financial Times» Г.Рахмана «Істернізація. Підйом Азії і занепад Америки від Обама до Трампа і далі».

77 Gabriele Krone-Schmalz. Russland verstehen. Der Kampf um die Ukraine und die Arroganz des Westens. München, 2015. 176 S.

78 Katja Gloger. Fremde Freunde. Deutsche und Russen. Die Geschichte einer schickhaften Beziehungen. Berlin, 2017. 560 S.

79 Rolf Steiniger. Deutschland und der Nahe Osten. Von Kaiser Wilhelms Orientreise 1898 bis zur Gegenwart. Reinbek, 2015. 259 S.

80 Mathias Rohe. Der Islam in Deutschland. München, 2016 416 S.

81 Dan Diner. Rituelle Distanz. Israels deutsche Frage. München, 2015. 172 S

Автор визначає істернізацію не просто як антипод вестернізації, а як зміщення влади і багатства із Заходу на Схід. Це зрушення проявилось у відносному збільшенні економічної потужності Китаю щодо США та інших західних держав, посилення військової спроможності Піднебесної та інших азійських держав, розширення зв'язків Китаю з державами Азії, Африки і Латинської Америки. На думку Г. Ріхтера Захід тільки готується дати відповідь на цей китайський виклик⁸².

Причому глобальна конкуренція максимально загострилась за умов пандемії коронавірусу у 2020–2021 рр., коли завершився термін перебування при владі А. Меркель. Один із організаторів Давоського економічного форуму К. Шваб видав книгу «Велике перезавантаження»⁸³. Геополітична частина «перезавантаження» стосується послаблення функцій національних держав на користь мережевого «світового уряду». В свою чергу один із найвпливовіших американських зовнішньополітичних аналітиків Ф. Закарія видав працю «10 уроків для світу після пандемії». В ній він показав реакцію демократичних та авторитарних політичних режимів на пандемію, міжнародну співпрацю і можливості нової гострої конфронтації, локдауни і недотримання заходів біологічної безпеки, далекоглядність одних урядовців і невігластво інших. Серед уроків автор визначає: значення не розміру державного апарату, а його якості та ефективності; готовність державних механізмів регулюванню ринкових відносин; зростання проблеми довіри до експертної думки та відповідальності експертів; роль нових форм соціальної взаємодії у цифровому форматі; врахування поглиблення соціальної нерівності та полярності конфліктів за

82 Істернізація. Підйом Азії та спад Америки від Обами до Трампа і далі. Дніпро, 2019. 416с.

83 Klaus Schwab, Thierry Malleret. Covid-19: The Great Reset. Forum Publishing, 2020. <https://www.reparti.free.fr/schwab2020.pdf>

умов глобалізації і глокалізації⁸⁴. Отже, пошук нових більш ефективних відповідей на ці проблеми здійснюватиме вже новий німецький уряд.

Таким чином, навіть стислий огляд історіографії засвідчує факт тісного зв'язку між науково-теоретичною і практичною складовими дослідження німецької зовнішньої політики. У цій монографії автори розглядають зовнішню політику ФРН як систему багатосторонніх, двосторонніх, регіональних і локальних дипломатичних зв'язків. Найбільш точно цю тенденцію презентує європейська політика Німеччини, яка є симбіозом зв'язків із структурами Європейського Союзу, двосторонніх відносин з нинішніми 27 країнами-членами, взаємодії з регіональними структурами на кшталт Балтійської ради, Веймарського трикутника (у складі Німеччини, Польщі та Франції), Вишеградської четвірки, Тримор'я, а також розвитку співпраці між європейськими регіонами.

84 Фарід Закарія. 10 уроків для світу після пандемії. К., 2021. 264 С.

РОЗДІЛ II.

Надбання та еволюція дискурсу німецької «світової політики»

На сучасному етапі, коли все більше проявляються складові глобалізації людського розвитку, вперше в історії Німеччини «торговельна держава» забезпечує ліберальне представництво національних інтересів у глобальному світі. Концептуально і практично зовнішня політика Федеративної Республіки Німеччина слушно кореспондується з внутрішньополітичними потребами. Німецька економіка орієнтується на експорт, тому головними завданнями дипломатії є просування товарів і послуг під брендом «Made in Germany» на світовий та регіональні ринки. Успішне розв'язання цієї задачі залежить від домінування миру і стабільності у світі. Зважаючи на це, головними завданнями німецької зовнішньої політики є підтримка ліберального проекту глобалізації, реалізація задач демократизації політичних режимів на планеті, виходячи з постулату, що демократії між собою не воюють.

Перший досвід позиціонування на міжнародній арені демократичної республіки був презентований Веймарською республікою (1919–1933). Але слабкість її структур перешкодила збереженню демократичної традиції. Відродження останньої було пов'язане із Боннською республікою (1949–1990) за умов розколу Німеччини на дві держави ФРН і НДР. Після возз'єднання західних і східних федеральних земель столиця була повернута до Берліну. Відтоді мова йде про появу Берлінської республіки.

Однак дані визначення у підходах до міжнародних відносин німецької політичної еліти панували не завжди. Відомі періоди двох світових воєн, коли Німеччина прагнула сило-

вими методами і воєнними засобами проводити свій агресивний зовнішньополітичний курс. У ті часи попередні спроби проведення німецькою державою власної «світової політики» спирались на авторитарні і навіть на тоталітарні форми державного устрою. Відтак варто з'ясувати особливості еволюції «світової політики» Німеччини від початку індустріальної цивілізації до початку «кліматично нейтральної» постіндустріальної цивілізації.

На початку ХХ століття курс введення Берліна у світову політику здійснював імператор Вільгельм II, який втягнув кайзерівську Німеччину у Велику війну або Першу світову. Після двох світових війн у сучасній німецькій історіографії історії Першої світової війни відсутні апологетичні праці щодо політики Німеччини та Австро-Угорщини. Критиці піддається німецький імперіалізм, який конкурував з британським імперіалізмом за місце під сонцем. На цьому тлі інтенсивно розвивалися націоналістичні настрої, оперті на ідеї соціального дарвінізму, які створили ідеологічне обґрунтування «імперіалістичної війни». Німецька «світова політика» від 1898 р. провокує появу «Антанти» 1904 р. Французи хотіли реваншу за поразку 1871 р. Пропаганда сприяла розгортанню шовіністичних настроїв та гонки озброєнь¹.

Вбитий 28 червня 1914 р. спадкоємець австро-угорського трону Франц Фердинанд, вважається, не виключав розширення прав слов'янських народів та створення «Сполучених Штатів Великої Австрії»². Домінантною стає тенденція представляти роль Великої Британії у розв'язанні Першої світової війни принаймні не менш головною, аніж німецьку. Адже

1 Canis Konrad. Von Bismarck zur Weltpolitik. Deutsche Außenpolitik 1890–1902. – Berlin, 1997. – S.14; Annieta Grossbongart, Uwe Klussmann, Joachim Möhr (Hrsg.). Der Erste Weltkrieg. Die Geschichte einer Katastrophe. – Berlin, 2014. – 304 s.; Uwe Klussmann, Joachim Möhr (Hrsg.). Kaiser Reich. Deutschland unter Preußischer Herrschaft. Vom Bismarck bis Wilhelm II. – Berlin, 2014. – 282 s.; Geiss Immanuel (Hg.). Julikrise und Kriegsausbruch 1914. Eine Dokumentensammlung. 2Bde, – Hannover, 1963/64.

2 Koenen Gerd. Der Russland-Komplex. Die Deutschen und der Osten. 1900–1945. – München, 2005. – S.18.

Англія була стурбована тим, що Бельгія може стати зручним плацдармом для організації німецького десанту на «Туманний Альбійон». Поки мова йшла про Сербію 99% англійців не хотіли воювати, а у випадку з німецьким вторгненням у Бельгію 99% були за війну. Тому французи не мали сумніву, що отримають британську допомогу у випадку порушення німцями нейтралітету Бельгії³.

Відомим дискусійним питанням у історіографії Першої світової війни є пояснення кульбтів російської зовнішньополітичної орієнтації. Німецькі історики звертають увагу на перманентне погіршення німецько-російських відносин впродовж 1900–1914 років. Проте звертається увагу на наявність опозиції планам війни проти Німеччини у союзі з Антантою. У лютому 1914 р. колишній міністр внутрішніх справ Російської імперії Петро Дурново надіслав записку на ім'я імператора Миколи II, в якій точно спрогнозував наслідки війни. На його думку, життєві та економічні інтереси Росії і Німеччини не суперечать одні іншим. Навіть гіпотетична перемога над Німеччиною відкриває перед Росією вкрай неприємні перспективи. Війна вимагатиме величезних витрат, а здобути можна буде лише Познань, Східну Пруссію, Галіцію та турецьку Вірменію, які населені переважно вороже налаштованими щодо Росії народами.

Розорена та переможена Німеччина буде нездатна компенсувати Росії військові витрати. Зате союзники по Антанті зажадають від Росії виплат за військовими боргами. Адже Росія більше їм не буде потрібна, а її послаблення буде вигідне як Британії, так і Франції. У разі програної війни Росією, або Німеччиною неминучою буде революція, яка охопить

3 Fromkin David. Europas letzter Sommer. Die scheinbar friedlichen Wochen vor dem Ersten Weltkrieg. – München, 2005. – S.113; Jansen Anscar. Der Weg in den Ersten Weltkrieg. Das deutsche Militär in der Julikrise 1914. – Marburg, 2005; Janßen Karl-Heinz, Der Kanzler und der General. Die Führungskrise um Bethmann Hollweg und Falkenhayn (1914-1916). – Göttingen, 1967.

кожну з цих держав⁴. Фактично це був надзвичайно точний історичний прогноз, який здійснився у форматі нацизму і більшовизму.

Вже доволі протяжний період дослідження історії міжнародних відносин кайзерівської Німеччини зосереджуються на проблематиці спадковості «курсу Бісмарка» і його ревізії у вигляді «курсу імператора Вільгельма». Зокрема, це стосується підходів щодо підтримання балансу сил у Європі та зміцнення німецько-російського союзу⁵. Дослідники періоду після возз'єднання Німеччини 1990 р. роблять серйозний закид, покладають не меншу провину за зрив цього союзу на російську імперську політику⁶. Нові аспекти, які знаходять відображення у сучасній німецькій історіографії, стосуються більш глибокого аналізу помилок кайзерівської верхівки в процесі прийняття рішень щодо готовності Німеччини до Великої війни⁷. Зокрема, звертається увага на недосконалість інституційної системи прийняття владних рішень не лише у сфері внутрішньої, а насамперед зовнішньої політики кайзерівської Німеччини⁸. Ці помилки передусім стосуються неадекватної оцінки самодостатності Потрійного союзу⁹.

Комплекс зазначених неправильних рішень та інституційної недосконалості владних механізмів кайзерівської Німеччини, на думку Ф. Фішера, спричинив потяг до формування амбіційних цілей участі у Першій світовій війні¹⁰. Через тридцять років після першої публікації монографії Ф. Фішера, у 1994 р. автори колективної праці з історії Першої сві-

4 Der Weg in die Urkatastrophe. Der Zerfall des alten Europas 1900–1914. – Berlin, 2010. – S.85.

5 Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Ersten Weltkriegs. – München, 1985. – S.44.

6 Bismarcks Außenpolitik 1870-1890. Aufstieg und Gefährdung. – Paderborn, 2004. – S.69.

7 Das Deutsche Reich und der Ersten Weltkrieg. – München, 2002. – S.37.

8 Der Weg in den Abgrund. Deutsche Außenpolitik 1902-1914. – Paderborn, 2011. – S.34.

9 Der Dreibund. Europäische Großmacht und Allianzpolitik vor dem Ersten Weltkrieg. – Wien, 2000. – S.82.

10 Fischer Fritz. Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918. – Düsseldorf, 1961. – S.41.

тової війни, яка була надрукована під редакцією В. Міхелки, запропонували при аналізі причин початку Великої війни зважати на кризу усієї тодішньої європейської системи міжнародних відносин¹¹.

Загалом аналіз причин поразки Німеччини у Першій світовій війні став топ-темою багатьох досліджень ще у веймарській Німеччині. Крах кайзерівської імперії дискредитував попередні історіографічні концепції. Але радикального розриву з минулим у 1918–1945 рр. не відбулось. Домінантною ідеєю залишалось відновлення «національної самосвідомості» як передумови відродження внутрішньої стабільності та зовнішньої могутності німецької держави.

До Другої світової війни німецька історіографія залишалась переважно академічною. Вплив істориків виходив за межі університетських аудиторій, де вони готували вчителів гімназій, які навчали німецьку молодь. Чимало німецьких істориків брали участь у проекті Міністерства закордонних справ Німеччини, яке впродовж 1922–1927 рр. видало 40 томів (54 книги) дипломатичних документів під назвою «Велика політика європейських кабінетів (1871–1914)». Загалом було видано близько 16 тисяч дипломатичних документів, покликаних довести невинуватість кайзерівської Німеччини у розв'язанні Першої світової війни¹².

В 1933 р. німецький ліберальний історик Герман Онкен (1869–1945) видав два томи дипломатичної передісторії світової війни, які включили практично усі опубліковані на той час документи німецьких і британських архівів. Головним винуватцем Першої світової війни Г. Онкен вважав російський націоналізм і панславізм¹³. За примирення

11 Michelka Wolfgang (Hrsg.). Der Erste Weltkrieg. – München, 1994. – S.291.

12 Die Große Politik der Europäischen Kabinette (1871-1914). – 40 Bände. – Berlin, 1922–1927. – S.12.

13 Oncken Hermann. Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Weltkrieges. – 2 Teile. – Berlin, 1933. – S.88.

з Великою Британією виступав інший ліберальний історик Еріх Бранденбург (1868–1946). У монографії «Від Бісмарка до світової війни» він засудив хаотичну та недалекоглядну зовнішню політику Німеччини¹⁴. На його думку, до Першої світової війни привели суперечності великих держав, їхня боротьба за сфери впливу і колонії. Е.Бранденбург переконував читачів, що зовнішня політика кайзерівської Німеччини в цілому була миролюбною, якби це було не так, тоді кайзер розпочав би війну під час балканської кризи 1909 р. за більш сприятливих обставин, аніж у 1914 р. Цікаво, що не менш важливою причиною Першої світової війни Е.Бранденбург вважав протиріччя між застарілими європейськими кордонами та національним принципом державотворення. Внаслідок цього найбільшою помилкою для кайзерівської Німеччини була підтримка нею імперських Австро-Угорщини і Туреччини, які домагалися збереження панування над колонізованими народами.

Німецьким історикам консервативно-націоналістичної орієнтації значно простіше було пристосуватись до ідеології націонал-соціалізму, хоча до 1933 р. більшість з них обережно ставились до А. Гітлера. В 1935 р. нацисти розпустили «Імперську історичну комісію» та створили «Імперський інститут історії нової Німеччини». Натомість німецькі історики, які емігрували з нацистського рейху, стали більш відверто критикувати відмову від демократії і лібералізму. В умовах Другої світової війни німецькі історики намагались осмислити досвід Великої війни, аби уникнути її помилок. У повній мірі це зробити не вдалось. Герхард Ріттер (1888–1967) у монографії «Держава сили і утопія» зайняв чітку антибританську позицію, і показово, що ця праця була перевидана міністерством пропаганди в 1943 р.¹⁵

14 Brandenburg Erich. Von Bismarck zum Weltkriege. – Berlin, 1924. – S.144.

15 Ritter Gerhard. Machtstaat und Utopie. – Berlin, 1940. – S.122.

Крах нацизму 1945 р. дискредитував історичні концепції першої половини ХХ століття. В 1946 р. патріарх німецької історіографії Фрідріх Мейнеке (1862–1954) опублікував монографію «Німецька катастрофа»¹⁶. На основі досвіду двох поспіль поразок Німеччини у світових війнах Ф.Мейнеке закликав відмовитись від пруського мілітаризму та більш сміливо переорієнтуватись із германізму на європеїзм. У 1947 р. у Мюнхені було створено окремий Інститут сучасної історії, орієнтований на пріоритетність досліджень націонал-соціалізму. Його розробки були зорієнтовані на період від закінчення Першої світової війни до утворення у 1949 р. двох німецьких держав.

У відповідності до теоретико-методологічних критеріїв німецька історіографія після 1945 р. розвивалась у трьох основних напрямках. Перший представляли прихильники класичного німецького історизму, які тлумачать історію як науку про дух. Другий напрям поєднував прихильників соціального підходу до історії, які зосереджувалися на дослідженні не окремих подій та явищ, а суспільних структур і масових процесів. Третій напрям німецької історіографії був пов'язаний із засадами діалектично-матеріалістичних підходів.

У першій половині 1970-х рр. сформувалась соціально-критична школа в німецькій історіографії, адепти якої ратували за радикальне методологічне оновлення теоретичних засад історії. За їх підходами поняття соціальної історії необхідно тлумачити таким чином, аби не відмовитись від дослідження подій і ролі особистостей.

Згаданий вище фрайбурзький професор історії Герхард Ріттер, досліджуючи сучасну військову історію Німеччини, переконував, що до 1914 р. німецька зовнішня політика не мала експансіоністських цілей. На його думку, пангерманські

16 Meinecke Friedrich. Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen. – Wiesbaden, 1946. – S.119.

ідеї завоювали популярність лише в ході Першої світової війни внаслідок радикального розриву з прусською консервативною традицією¹⁷.

Радикальний розрив з історіографічною традицією тлумачення ролі кайзерівської Німеччини у початку Першої світової війни здійснено також у монографії гамбурзького професора Фріца Фішера «Ривок до світового панування» (1961). Автор звинуватив кайзерівську Німеччину у свідомому розв'язанні Першої світової війни. На його думку, союз юнкерської аристократії і промислової еліти став нездоланою перешкодою на шляху лібералізації і демократизації Німеччини. Однак, за баченням цього автора, імперію загубили ті самі соціально-політичні сили, які 1871 р. її створили.

Поворот до соціальної історії в західнонімецькій історіографії пов'язаний із гейдельберзьким професором Вернером Конце (1910–1986). Поєднати теорію та емпірику також вдалося Юргену Коккі в монографії «Класове суспільство у війні. Німецька соціальна історія 1914–1918». Автор показав, як в ході Першої світової війни всередині юнкерсько-буржуазного блоку відбулась перестановка сил на користь промислової еліти, яка відсунула юнкерську аграрну аристократію на другий план. Під впливом індустріальних магнатів опинилися не тільки органи цивільного управління в рейху, а й верховне командування армією, яке спільно з промисловцями розробляло методи державного регулювання економіки. Але принципових змін в політиці німецьких правлячих кіл все одно не відбулось, яка заперечувала необхідність назрілих реформ. Це послаблювало тилове господарство та армію. У підсумку, зробив висновок Ю. Коккі, пануючі еліти Німеччини, а не революція, відповідальні за моральне розкладання армії. Відмовившись від соціальних реформ, кайзерівська

17 Ritter Gerhard. Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des Militarismus in Deutschland. – München, 1968. – S.111.

еліта втратила суспільну довіру. Відтак, за висновком дослідника, революція 1918 р. стала наслідком не програної війни, а логічним підсумком кризи, який розвивався по висхідній лінії від класових протиріч до соціального напруження і революційної кризи¹⁸.

Перша світова війна цілком слушно розглядається в сучасній німецькій історіографії як епохальна катастрофа європейської цивілізації. Крах Німецької, Російської, Австро-Угорської і Османської імперій спричинив поширення національних демократій. Так звана війна за вічний мир, за визначенням Г. Крумеїха, мала далеко невтішні результати¹⁹.

Як відомо, чимало німецьких юнаків у 1914 р. вирушали на поле бою з уявленням, що війна – це щось величне, та навіть чудесне. Адже план начальника німецького генерального штабу на 1891–1905 рр. Альфреда фон Шліффена передбачав захоплення Парижу на 39 день війни, капітуляцію Францію на 42 день війни. Після цього уся міць німецької армії мала бути повернута проти Росії²⁰. Проте незапланований перебіг подій на фронтах суперечив планам генералів. Вище командування Антанти та Четверного союзу планували короткочасну наступальну війну. Але сплановані удари обох сторін були зведені нанівець одними й іншими. Після відчутних людських втрат супротивники втягнулися у монотонну окопну війну. Розвиток бойової техніки у ті часи, принаймні до 1917 р., більше сприяв обороні, аніж наступальним діям. Внаслідок того, що у Першу світову війну вступили Сполучені Штати Америки, котрі як і Англія остерегілися панування Берліну на Європейському континенті, Німеччина втратила будь-який шанс виграти війну. Відтак,

18 Kocka Jürgen. *Klassengesellschaft im Krieg. Deutsche Sozialgeschichte 1914-1918.* – Göttingen, 1973. – S.92.

19 Gerd Krumeich. *Der Erste Weltkrieg. Die 101 wichtigsten Fragen.* – München, 2014. – S.113.

20 Hildermeier Manfred. *Geschichte Russlands. Vom Mittelalter bis zur Oktoberrevolution.* – München, 2013. – S.31.

за визначенням Х.Герда, Німеччина досить скоро вичерпала свої сили і була переможена²¹.

Перебіг подій довів, що кайзер і німецькі князі втратили свої трони. Відтак військова поразка вільгельмівського істеб-лішменту знайшла логічне продовження у поразці всередині країни. Кінець старого режиму і внутрішні соціальні потрясіння після програної війни збільшили шанси на владу колишніх відчужених соціальних груп. Революція у Німеччині 1918 р. спричинила до появи у колишньої еліти уявлень про те, що панування соціальних груп, які розглядалися як соціально нижчі, означає приниження Німеччини. Німецький офіцерський корпус як замкнена каста після усунення від влади кайзера залишався цілком дієздатним. Вище армійське керівництво почувалося відповідальним за недоторканність держави. Тому воно й створило кістяк вільних корпусів, які придушили робітничі заворушення²².

Відомо й те що, гострі міжнаціональні протиріччя були характерними для армії Австро-Угорської імперії. Особливо сильними ці протиріччя були між чехами і німцями, угорцями і словаками, угорцями і румунами, угорцями і сербами, хорватами і сербами, поляками та українцями. Дані протиріччя підривали боєздатність австро-угорської імперської армії. Саме тому, як стверджують дослідники, Австро-Угорщина, незважаючи на вищий рівень економічного розвитку та освіти, загалом за рівнем боєздатності не перевищувала російську армію²³.

Слушні узагальнення доробку німецькомовних істориків, які вивчають історію Великої війни, подано у четвертому виданні Енциклопедії Першої світової війни під редак-

21 Hardach Gerd. Der Erste Weltkrieg 1914–1918. – München, 1973. – S.129.

22 Der Erste Weltkrieg 1914–1918. – Wien, 2010. – S.191.

23 Höbelt Lothar. Stehen oder Fallen? Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg. – Wien, 2015; Hannes Leidinger, Verena Moritz, Karin Moser, Wolfram Dornik. Habsburgs schmutziger Krieg. Ermittlungen zur österreichisch-ungarischen Kriegsführung 1914-1918. – St. Pölten, 2014; Howard Michael. Kurze Geschichte des Ersten Weltkriegs. – München, 2004.

цією Г. Хіршфельда²⁴. У зазначеній праці подається розлога інформація про цілі учасників того величезного воєнного протистояння. Лондон домагався знищення німецького флоту, обмеження можливостей німецької промисловості, сподівався відібрати німецькі колонії. Берлін в свою чергу також планував послабити британський флот, надалі домогтися рівноправ'я з Британією у військово-морських справах, відкрити доступ німецьким товарам до британських і французьких колоній, відібрати у Росії Польщу. Париж сподівався на реванш за поразку у війні 1870–1871 рр., домагався повернення Ельзасу і Лотарингії, встановлення контролю за лівим берегом Рейну, розчленування німецьких колоній. У випадку розгрому Османської імперії Франція претендувала на Сирію, Ліван і Кілікію. Російська імперія сподівалась у разі перемоги зміцнити свої позиції у Європі та на Близькому Сході, анексувати німецьку та австрійську частини Польщі, Східну Галіцію, Закарпаття і Буковину, Чорноморські протоки включно з Константинополем, турецьку Вірменію.

Утім, навіть у разі закриття Проток російський зерновий експорт не зазнавав би великих збитків, позаяк вивезення зерна здійснювалось переважно на іноземних кораблях. Офіційний Петербург планував розчленувати Османську імперію, але не мав чіткої точки зору щодо долі Австро-Угорської імперії. Остання мала намір покарати Чорногорію і Сербію за антиавстрійську політику, сформувати триєдине Австро-Угорсько-Польське королівство. Італія розраховувала пожитись за рахунок австро-угорських балканських земель та відібрати у Османської імперії Смірну. Японія сподівалась захопити усі тихоокеанські німецькі колонії та встановити японську гегемонію у Китаї. Війна, як слушно стверджується у енциклопедії, розпочалась не з якоїсь однієї причини, а з усіх причин відразу.

24 Gerhard Hirschfeld. *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. – München, 2013.

На думку відомого німецького історика міжнародних відносин Херфріда Мюнклера, Велика війна була результатом існування багатополюсного світу в 1914 р. У ньому існували декілька рівновеликих центри сили, які врівноважували один одного. Проте уся система того багатополюсного світу перебувала у стані нестійкої рівноваги двох військово-політичних коаліцій – Потрійного союзу та Антанти²⁵.

У сучасній німецькій історіографії Першої світової війни значна увага приділяється дипломатичним таємницям утворення Потрійного альянсу між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією у 1882 р. Хоча Італія цей альянс пізніше залишила, переорієнтувавшись на Антанту, в 1914 р. до нього приєдналась Османська імперія, а в 1915 р. Болгарія, які перетворили союз континентальних держав на Четверний²⁶.

Перебіг подій засвідчив, що у липні 1914 р. кайзерівська Німеччина та Австро-Угорщина розпочали азартну гру, яка дуже швидко набула власної логіки та вийшла з-під контролю гравців. Серби погодились на усі вимоги австро-угорського ультиматуму за винятком допуску на свою територію для розслідування вбивства Франца Фердинанда австрійської поліції. Ступінь впливу шовіністичної пропаганди засвідчує приклад засновника психоаналізу Зігмунда Фрейда, який після ультиматуму Белграду «вперше гордився, що він австрієць»²⁷. Загалом, аналізуючи причини початку Першої світової війни, більшість німецькомовних істориків схиляються до визнання комплексного впливу низки політичних, економічних, соціально-психологічних факторів, які й спровокували цю катастрофу Європейської цивілізації.

25 Herfried Münkler. *Der große Krieg. Die Welt 1914–1918*. – Berlin, 2013. – s.325.

26 Wolfgang Kruse. *Der Erste Weltkrieg*. – Darmstadt, 2009; Lutz Raphael. *Imperiale Gewalt und mobilisierte Nation. Europa 1914–1945*. 5. Auflage, München, 2011; Bernhard Koch. *Den Gegner schützen? Zu einer aktuellen Kontroverse in der Ethik des bewaffneten Konflikts*. – Baden-Baden, 2014. – 293 s; Jörn Leonhard. *Die Büchse der Pandora. Geschichte des Ersten Weltkriegs*. – München: C.H. Beck Verlag, 2014. – 1088 s.

27 Volker Berghahn. *Der Erste Weltkrieg*. – München. 2003. – S.218.

Значний тематичний комплекс історіографії становить військова історія Першої світової війни. Зокрема, мова йде про історію фронтів цього протиборства. У Німеччині в 1914–1918 рр. було мобілізовано до війська 13,3 млн. чоловіків, у Австро-Угорщині 9 млн., Туреччині 1,6 млн., Болгарії 1,2 млн., тобто загалом на боці сил Центральних держав воювали 25 млн. солдат. Їм протистояли 15 млн. мобілізованих російських солдат, 8,2 млн. (з колоніями) мобілізованих французів, 9,5 млн. британців (включно з домініонами), 5,2 млн. італійців, 1,5 млн. бельгійців, румунів і сербів біля 1 млн., США мобілізували 3,9 млн. солдат. Таким чином, на боці Антанти загалом було 45 млн. солдат. У 1918 р. 29 країн воювали проти Другого Рейху на боці Антанти²⁸.

Позиційна війна з використанням зброї масового ураження, «штурмових батальйонів» спричинила до значних людських втрат як на східних так і на західних фронтах²⁹. Як і передбачав план Шліффена, після початку війни Німеччина зосередила зусилля на Франції. Лише 16 серпня 1914 р. німецькі війська взяли бельгійський Льєж. На початку битви на Марні в районі Верден – Париж німецькі і французькі сили були приблизно однаковими. Крах плану Шліффена був обумовлений недооцінкою сил французів і британців, їхньої здатності, користуючись малою протяжністю лінії фронту та добре розвиненою мережею сполучень, швидко передислокувати війська на ділянки фронту, де виникали загрози. Російський наступ на Західному фронті відволік восьму німецьку армію, яка мала бути перекинута на завоювання Парижу³⁰.

21 лютого 1916 р. обстрілом німецькою артилерією французьких позицій розпочалась Верденська битва. Командувач французькою армією Жоффр наказав будь якою ціною утри-

28 Gerd Kumereich. Der Erste Weltkrieg. Die 101 wichtigsten Fragen. – München, 2014. – S.33.

29 Münch Matti. Verdun. Mythos und Alltag einer Schlacht. – München, 2006. – S.181.

30 Haffner Sebastian, Venohr Wolfgang. Das Wunder an der Marne. Rekonstruktion der Entscheidungsschlacht des Ersten Weltkriegs. – Bergisch-Gladbach, 1982. – S.49.

мати німецькі війська на правому березі р. Маас. До Вердену були спрямовані резерви на чолі з генералом Ф. Петтенном. До червня 1916 р. німці так і не оволоділи усіма французькими фортами³¹. А 1 липня 1916 р. розпочався англо-французький наступ на р. Сомма. Німецький натиск на Верден був послаблений. Після вступу на боці Антанти у війну Румунії французи до кінця грудня 1916 р. повернули собі всі раніше втрачені позиції. 15 вересня 1916 р. у битві на р. Сомма англійці вперше використали танки³².

Не менш масштабні бойові дії розгортались на Східному фронті. У березні 1916 р. російська армія атакувала німців на р. Нарочь, але ніяк не вплинула на перебіг Верденської битви. У червні – липні 1916 р. було здійснено Брусиловський прорив³³. Проте розвинути успіх війська Росії не змогли через структурні проблеми неготовності до війни. Утім, Брусиловський прорив посприяв входженню у війну на боці Антанти Румунії, якій були обіцяні Трансільванія, Буковина та Банат. Німецька дослідниця Л. Майерхофер аргументовано доводить, що зважаючи на румунський чинник, Брусиловський прорив став кроком до стратегічної поразки Росії³⁴. Погано підготовлена румунська армія, зазнавши потужних ударів від німецьких, австрійських, болгарських і турецьких військ, швидко змушена була потрапити під захист Росії, якій довелося взяти на себе тягар захисту Румунського фронту³⁵.

Значну увагу німецькі дослідники військової історії Першої світової війни приділяють перебігу подій на Балканах.

31 German Werth. Verdun. Die Schlacht und der Mythos. – Düsseldorf, 1982; Krumeich Gerd. Der Grosse Krieg. Deutschland und Frankreich im Ersten Weltkrieg 1914–1918. – Essen, 2010.

32 Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich, Irina Renz (Hrsg.). Die Deutschen an der Somme. Krieg. Besatzung. Verbrannte Erde. – Essen, 2006. – S.312.

33 Linke Horst. Das zarische Russland und der Erste Weltkrieg. Diplomatie und Kriegsziele 1914–1917. – München, 1982. – S.83.

34 Mayerhofer Lisa. Zwischen Freund und Feind – Deutsche Besatzung in Rumänien 1916–1918. – München, 2010. – S.381.

35 Wolf Klaus. Gallipoli 1915. Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg. – Sulzach, 2008; Jürgen Angelow (Hrsg.). Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. – Berlin, 2011.

Зокрема, наголошується, що англійські і французькі війська без згоди Греції висадились у Салоніках, де відкрили фронт. Але це порушення грецького нейтралітету не завадило їм паплюжити Вільгельма II за порушення нейтралітету Бельгії. В 1916 р. в Салоніках було створено тимчасовий уряд Греції, а в Афінах залишався король Костянтин, якому англійці й французи оголосили блокаду. У підсумку в 1917 р. в Росії революційні настрої ґрунтувались на ідеї виходу країни з війни, а у Греції навпаки революціонери були за оголошення війни німцям і туркам³⁶.

Еліти Османської імперії добре розуміли, що російські та британські імперіалісти планують поділити її території, тому Німеччина видавалась природним союзником. Дипломатично німецько-турецький союз був оформлений 2 серпня 1914 р., а за тиждень у Чорноморські протоки прибули німецький лінійний крейсер «Гебен» і легкий крейсер «Бреслау»³⁷.

У разі перемоги над Антантою Османська імперія розраховувала на повернення островів Архіпелагу, втрачених на користь Греції за результатами Першої балканської війни. Більш масштабний геополітичний проект Османської імперії був пов'язаний із об'єднанням під імперським османським правлінням усіх тюркомовних народів. По мірі затягування бойових дій значення Туреччини для Німеччини тільки зростало. Вона не лише відволікала значні війська Росії і Британії, а й закривала Чорноморські протоки.

Цікавий розділ військової історії Першої світової війни становлять військово-морські битви. 2 листопада 1914 р. Велика Британія оголосила Північне море районом бойових дій, що означало фактичну військово-морську блокаду Німеччини. У відповідь німецькі підводні човни поча-

36 Bachinger Bernhardt, Dornik Wolfram. Der Erste Weltkrieg im Osten. Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext. – Innsbruck, 2013. – S.88; Jerabek Rudolf. Die Brussiliwiffensive 1916. Ein Wendepunkt in der Koalitionskriegführung der Mittelmächte. 2 Bde. – Wien, 1982.

37 Gusse Felix. Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest. – Leipzig, 1940. – S.11.

ли топити британські торговельні судна³⁸. У січні 1915 р. британське Адміралтейство дозволило британським торговельним судам використовувати прапори нейтральних держав, включно зі США. Натомість Німеччина оголосила британські територіальні води зоною бойових дій. Німецькі моряки підводного флоту розглядалися у західнонімецькій історіографії раннього періоду існування ФРН як військова еліта³⁹. Утім, втрата ними військово-морського коду значною мірою спростила роботу англійському військово-морському флоту у роки Першої світової війни. 7 травня 1915 р. німецький підводний човен потопив судно «Лузитанія» з американськими громадянами на борту. У 2009 р. водолази знайшли на човні боєприпаси, які призначались англійській армії. У лютому 1917 р. Німеччина оголосила необмежену підводну війну⁴⁰.

Детально у німецькій історіографії розглядаються події на Східному фронті. Зобов'язання Росії розпочати бойові дії проти Німеччини на 15-й день мобілізації стало роковим для всієї військової кампанії 1914 р. Залізна колія у Східній Пруссії була вужчою за російську, внаслідок чого ешелони з боєприпасами не доходили до фронту. Командування російської армії не шифрувало комунікації. Попри загибель російських армій у Східній Пруссії, вони порятували Париж, на який наступали німецькі армії. Відтоді Німеччина була вимушена вести війну на два фронти, не маючи стратегічної перспективи перемогти⁴¹.

Хоча війна втрачала популярність у російському суспільстві, в Італії була інша ситуація. За вступ Італії у Першу світову війну на боці Антанти агітували на той час соціаліст

38 Hillmann Jörg, Nägler Frank (Hg.). Skaderraxschlacht. Vorgeschichte – Ereignis – Verarbeitung. – München, 2009. – S.68.

39 Hubatsch Walther. Die Ära Tirpitz. Studien zur deutschen Marinepolitik 1890-1918. – Göttingen, 1955. – S.65.

40 Herzog Bodo. Die deutschen U-Boote 1906-1966. – Erlangen, 2009. – S.88.

41 Gerhard P. Groß (Hrsg.). Die vergessene Front – der Osten 1914/1915. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung. – Paderborn, 2006. – S.71.

Б. Муссоліні та поет Габріеле д'Анунціо⁴². Зрештою, 23 травня 1915 р. Італія вступила у війну, хоча Німеччині Італія оголосила війну тільки 27 серпня 1916 р., проте на австрійсько-італійському фронті у 1915 р. воював німецький альпійський корпус⁴³. З весни 1918 р., незважаючи на ліквідацію Східного і Румунського фронтів, чисельність німецької армії скорочувалась через вичерпаність людських ресурсів, тоді як сили армій Антанти збільшувались під впливом вступу США у війну⁴⁴.

Переважно у контексті соціальної історії розглядається у німецькомовній історіографії Першої світової війни і розвиток суспільних інститутів. Причому масштаб досліджень є різноманітним: від локальної історії до загальнонаціональної. Яскравим прикладом локальної історії є монографії Р. Чікерінга «Фрайбург у Першій світовій війні. Тотальна війна і міська повсякденність». Автор показав, як змінювались настрої та буття жителів цього міста впродовж усієї війни⁴⁵. Також Б. Ціманн проаналізував військовий досвід баварських цивільних у широких історичних межах 1914–1923 рр.⁴⁶ А дослідник Н. Бюпре розглядає соціальну травму «Великої війни» у ще більшому хронологічному періоді 1918–1933 років⁴⁷.

Натомість Дж. Фельдман підняв свій аналіз на загальнонімецький рівень та показав взаємозв'язок індустріального мілітаризму зі становищем німецького робітничого класу⁴⁸. С. Брюндель доводить, що ідеал «народного співтовариства»,

42 Hürter Johannes, Rusconi Enrico (Hg.). Der Kriegseintritt Italiens im Mai 1915. – München, 2007. – S.32.

43 Rolf Hentzschel. Festungskrieg im Hochgebirge. Der Kampf um die österreichischen und italienischen Hochgebirgsforts im Ersten Weltkrieg. – Bozen, 2008. – S.218.

44 Ulrich Kluge, Die deutsche Revolution 1918/1919. Staat, Politik und Gesellschaft zwischen Weltkrieg und Kapp-Putsch. – Frankfurt am Main, 1985.

45 Roger Chickering. Freiburg im Ersten Weltkrieg. Totaler Krieg und städtischer Alltag 1914–1918. – Paderborn, 2009.

46 Benjamin Ziemann. Front und Heimat. Ländliche Kriegserfahrungen im südlichen Bayern 1914–1923. – Essen, 1997.

47 Beaupre. Das Trauma des großen Krieges 1918 bis 1933. – Darmstadt, 2009.

48 Feldman Gerald. Armee, Industrie und Arbeiterschaft in Deutschland 1914 bis 1918. – Berlin, 1985.

який розквіт за часів Третього рейху, тісно пов'язаний із пангерманською «ідеєю 1914 року»⁴⁹. Значну роль у цій шовіністичній мобілізації німецького суспільства відіграли його інтелектуали⁵⁰. На початковому етапі війни ці настрої охопили навіть до тих пір інтернаціонально налаштованих соціал-демократів⁵¹. Утім, Т.Райтель у своїй монографії доводить, що подібне «диво» властиве було не лише німецькому, а й французькому суспільству⁵².

У контексті жіночої історії тягар війни, який впав на німецьких жінок, Ю. Даніель показала професійні, родинні і політичні життєві практики працюючих жінок у військовому суспільстві⁵³. Жінки матеріально вмотивовані до роботи на підприємствах. А відповідно «дітьми війни» були майбутні нацисти Адольф Ейхман, Рейнхард Гейдріх⁵⁴.

Окремим напрямом у форматі соціальної історії є дослідження повсякденного життя на фронті. Внутрішній ресурсний потенціал Німецької імперії був підірваний вже взимку 1916–1917 рр.

Німецький історик К. Яр у хронологічній динаміці порівняв статистику дезертирства у німецьких і британських збройних силах. На широких фактичних матеріалах автор показав, що особливо рівень дезертирства у німецькій армії збільшився у серпні 1918 р.⁵⁵

49 Steffen Bruendel. Volksgemeinschaft oder Volksstaat. Die «Ideen 1914» und die Neuordnung Deutschlands im Ersten Weltkrieg. – Berlin, 2003.

50 Kurt Flasch. Die geistige Mobilmachung. Die deutschen Intellektuellen und der Erste Weltkrieg. – Berlin, 2000; Wolfgang J. Mommsen (Hrsg.). Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg. – München, 1996.

51 Wolfgang Kruse. Krieg und nationale Integration. Eine Neuinterpretation des sozialdemokratischen Burgfriedensschlusses 1914/1915. – Essen, 1993.

52 Thomas Raithel. Das «Wunder» der inneren Einheit. Studien zur deutschen und französischen Öffentlichkeit bei Beginn des Ersten Weltkrieges. – Bonn, 1996.

53 Ute Daniel. Arbeiterfrauen in der Kriegsgesellschaft. Beruf, Familie und Politik im Ersten Weltkrieg. – Göttingen, 1989.

54 Hermes Maria. Krankheit. Krieg. Psychiatrische Deutungen des Ersten Weltkrieges. Essen, 2012.

55 Christoph Jahr. Gewöhnliche Soldaten. Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914-1918. – Göttingen, 1998.

Узагальнили досвід фронтової повсякденності німців у своїй монографії Б. Ульріх та Б. Ціманн. Тож саме ці автори звернули увагу та детально висвітлили, як погіршувалось соціальне самопочуття солдат кайзерівської Німеччини з 1916р. по осінь 1918 р.⁵⁶

У змістовній монографії С. Брандт досліджено динаміку місць пам'яті на західному фронті Першої світової війни⁵⁷. Найкраще соціальні настрої солдат висвітлені у листах з фронту. Цей епістолярний жанр представлений у монографії Ф. Шуманна. Цікаво, що погіршення соціального самопочуття не могла прикрити навіть військова цензура⁵⁸.

Інструмент військової цензури використовувала військова пропаганда. Вибудовування німецької машини пропаганди, яка розквітла у Третьому рейху, набирала обертів вже у роки Першої світової війни⁵⁹. Добровільними помічниками структур військової пропаганди були патріотично налаштовані німецькі інтелектуали⁶⁰.

Шеф німецької розвідки у 1913–1919 рр. Вальтер Ніколаї організував систему збирання та аналізу військової і політичної інформації із країн конкурентів Німеччини. Він до 1914р. вважав, що шпіднаж є війною у мирний час та має забезпечити ефективну і якісну підготовку до німецької перемоги у миттєвій війні, коли супротивники не встигнуть розгорнути усі свої ресурси. До речі, документи німецької військової розвідки часів Першої світової війни до рук союзників по Антанті не потрапили й не були опубліковані. Після Другої світової війни, перебуваючи у Бутирській в'язниці, В. Ніколаї

56 Bernd Ulrich, Benjamin Ziemann (Hrsg.). Frontalltag im Ersten Weltkrieg. Ein historisches Lesebuch. – Essen, 2008.

57 Susanne Brandt. Vom Kriegsschauplatz zum Gedächtnisraum. Die Westfront 1914-1940. – Baden-Baden, 2000.

58 Frank Schumann (Hrsg.). «Was tun wir hier?» Soldatenpost und Heimatbriefe aus zwei Weltkriegen. – Berlin, 2013.

59 Klaus-Jürgen Bremm. Propaganda im Ersten Weltkrieg. – Darmstadt, 2013.

60 Jürgen von Ungarn-Sternberg. Der Aufruf «An die Kulturwelt». Das Manifest der 93 und die Anfänge der Kriegspropaganda im Ersten Weltkrieg. – Stuttgart, 1996.

писав аналітичні мемуари на замовлення Й. Сталіна, у яких головними рисами розвідника назвав здоровий глузд та обережність⁶¹.

Військова пропаганда обох воюючих сторін ретельно описувала військові злочини один одного. Немає сумнівів, що німці здійснили низку військових злочинів, як на Західному, так і на Східному фронтах, але пропаганда країн Антанти надала описам цих злочинів фантастичні подробиці⁶². Низка репресій з боку російських військ у Східній Пруссії виправдовувались реальною партизанською війною, яку вело місцеве німецьке населення⁶³. Аж до 1914 р. поняття «пропаганда» найчастіше ототожнювалось з рекламою⁶⁴. Війна спровокувала конфлікт культур германського і слов'янського світів.

У кайзерівській Німеччині армія була зразковим соціальним інститутом. 18 листопада 1919 р. Пауль фон Гінденбург дав покази комітету з розслідування причин поразки Німеччини у Першій світовій війні. На його думку, «здорове ядро армії – невинувате». Генерал навів висловлення шефа британської військової місії генерал-майора Мелькольма у бесіді з Е. Людendorфом, який пожалівся йому на недостатню підтримку німецького флоту в останній рік війни. На що Мелькольм поставив питання: «Ви вважаєте, що вам було нанесено удар у спину». Так виникла легенда про удар кинджалом у спину (*Dolchstoßlegende*)⁶⁵.

Кадрова російська армія понесла численні втрати у перші півроку боїв. Звертає на себе увагу слабкість військової

61 Böhme Klaus (Hg.). Aufrufe und Reden deutscher Professoren im Ersten Weltkrieg. – Stuttgart, 1975.

62 Holzer Anton. Das Lächeln der Henker. Der unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914–1918. – Darmstadt, 2008.

63 Anne Schmidt. Belehrung, Propaganda, Vertrauensarbeit. Zum Wandel amtlicher Kommunikationspolitik in Deutschland (1914–1918). – Essen, 2006.

64 Morelli Anne. Die Prinzipien der Kriegspropaganda. – Lüneburg, 2005.

65 Из свидетельств Пауля фон Гинденбурга в комитете по расследованию причин поражения Германии. 18 ноября 1919 г. // История Германии XX века в новом измерении: источники, статистика, художественные документы / Сост. И. Булов. – М., 2008. – С.126.

пропаганди у російській армії та швидке вичерпання патріотичних настроїв, які були характерними для літа 1914 р. Підготовка в Росії резервістів була набагато гіршою, аніж підготовка німецьких резервістів. Розрив у цьому кадровому компоненті війни був набагато більшим, ніж між рівнями підготовки кадрових військових Росії і Німеччини. За всю історію Першої світової війни лише у битві під Гумбіненом (Східна Пруссія) втрати російської армії були трохи меншими за німецькі втрати. Найвідоміший німецький пацифіст Карл фон Осецький (1899–1938) палко виступав проти війни. А Курт Тухольський (1890–1835), представляючи ліворадикальний пацифізм, наголошував, що «солдати – це вбивці»⁶⁶.

Після поразки восени 1914 р. у Східно-Пруській битві російська пропаганда поширювала інформацію про те, що дві її армії, які були розбиті у Східній Пруссії, порятували союзників у битві на Марні. Але така військова пропаганда лише більше переконувала рядових солдат російської армії та решту населення у тому, що їх армія воює за чужі Росії інтереси, що опосередковано готувало ґрунт революції 1917 р. Тож будь-яка пропаганда є лезом, гострим з обох боків.

У контексті напрацювань з глобальної історії у сучасній німецькій історіографії досліджується колоніальне питання часів Першої світової війни. 11 листопада 1914 р. турецький султан оголосив джихад (священну війну проти невірних), але лише Англії, Франції та Росії. Закриття Чорноморських проток Російській імперії не могла компенсувати навіть перемога над османами під час Саракамишської операції наприкінці 1914 – на початку 1915 рр. З метою постачання ресурсів від союзників по Антанті Мурманську залізничну дорогу будували вже у роки війни, а постачання через Владивосток дуже обмежувалось низькою пропускною спроможністю

66 Из статьи Карла Тухольского «Охраняемый театр военных действий», опубликованной в еженедельнике «Die Weltbühne» к семнадцатой годовщине начала Первой мировой войны. 4 августа 1931 г. // История Германии XX века в новом измерении: источники, статистика, художественные документы / Сост. И. Булов. – М., 2008. – С.80.

Транссибірської залізничної магістралі.⁶⁷ Утім, кайзерівській Німеччині, воюючи в Європі та на Близькому Сході, важко було утримати свої колонії в Азії та Східній Африці⁶⁸.

Попри жорстку конкуренцію, до лютого 1917 р. США постачали Німеччині продовольство і дефіцитну сировину. Лише вступ США у Першу світову війну 6 квітня 1917 р. зробив жорсткішою морську блокаду Німеччини. Проте європейські нейтральні країни перепродували Німеччині товари, які вони купували у США⁶⁹.

23 серпня 1914 р. Японія оголосила війну Німеччині. Росія після цього могла перекидати сибірські корпуси в Європу, не боячись японської загрози. Японія повернула Росії два броненосці, захоплені у війні 1904–1905 рр., та постачала зброю і боєприпаси. Японці швидко оволоділи німецькими концесіями у Китаї⁷⁰.

Звертає на себе увагу німецька історична біографістика періоду Першої світової війни. Мемуарна література учасників подій з німецького та австрійського боків подають буденність Великої війни, так би мовити, «згори», тобто зі стратегічної військово-політичної точки зору, так і «знизу» крізь призму повсякденних переживань безпосередніх учасників кривавих подій. Начальник німецького генерального штабу в 1914 р. Еріх фон Фалькенгайн згадував, що події на Марні та у Галіції відклали завершення війни німецькою перемогою на невизначений час⁷¹. Більш вдалим продовження військової

67 Kreutzer Christian. Dschihad für den deutschen Kaiser. Max von Oppenheim und die Neuordnung des Orients (1914–1918). – Graz. – 2012.

68 Pesek Michael. Das Erste eines Kolonialreiches. Ostafrika im Ersten Weltkrieg. – Frankfurt am Main, 2010; Sebald Peter. Die deutsche Kolonie Togo 1884–1914. Auswirkungen einer Fremdherrschaft. – Berlin, 2013.

69 Oppelland Torsten. Reichstag und Außenpolitik im Ersten Weltkrieg. Die deutschen Parteien und die Politik der USA 1914–1918. – Düsseldorf, 1995; Dirk Bönker. Militarism at Global Age. Naval Ambitions in Germany and the United States before World War I. – Ithaca, 2012.

70 Bernhard Bachinger, Wolfram Dornik (Hrsg.). Der Erste Weltkrieg im Osten: Erfahrung – Wahrnehmung – Kontext. – Innsbruck, 2013.

71 Falkenhayn Erich von. Die Oberste Heeresleitung 1914–1916 in ihren wichtigsten Entschlüssen. – Berlin, 1920. Afferbach Holger. Falkenhayn. Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich. – München, 1994.

кар'єри у політиці є приклад Гінденбурга. Поразка у Першій світовій війні сконцентрувала на його особі ностальгію за звитягами воєнного часу та надії на краще майбутнє⁷².

Зазвичай військові завжди «переграють» свій досвід попередніх війн. Заочна дискусія між німецькими та французькими командувачами часів Першої світової війни була представлена в німецькій історіографії від часів Веймарської республіки. Ж. Клемансо, аналізуючи битву на Марні, закликав не пояснювати успіх французької оборони, який дав Франції у кінцевому підсумку стратегічну перемогу, лише як результат оперативно-тактичних чинників. В основі перемоги на Марні було високе моральне піднесення французького війська⁷³. Солідарність з оцінками досвіду Великої війни, представленого у спогадах Ж.Клемансо демонстрував маршал Ф. Фош⁷⁴.

Більш емоційно досвід Першої світової війни переживали німці, як сторона, що її програла. У цьому сенсі яскравий приклад дають мемуари Е. Людендорфа, Х. фон Мольтке та А. Тірпіца, В. Гренера⁷⁵. Перекласти відповідальність за поразку у тій війні на військових намагалася плеяда німецьких канцлерів кайзерівських часів та монархічні особи⁷⁶.

72 Pyta Wolfgang. Hindenburg. Herrschaft zwischen Hohenzollern und Hitler. – München, 2007; Hoegen Jesko von. Der Held von Tanneberg. Genese und Funktion des Hindenburg-Mythos. – Weimar, 2007.

73 Clemenceau Georges. Größe und Tragik eines Sieges. – Stuttgart, 1930.

74 Foch Ferdinand. Meine Kriegerinnerungen 1914–1918. – Leipzig, 1931.

75 Ludendorf Erich. Der totale Krieg. – München, 1935; Ludendorf Erich. Meine Kriegserinnerungen 1914–1918. – Berlin, 1919; Venohr Wolfgang. Ludendorf. Legende und Wirklichkeit. – Berlin, 1993; Moltke Helmut von. Erinnerungen – Briefe – Dokumente 1877–1916. – Stuttgart, 1922; Tirpitz Alfred. Erinnerungen. – Leipzig, 1919; Groener Wilhelm. Lebenserinnerungen. Jugend. Generalstab. Weltkrieg. – Göttingen, 1957.

76 Bethmann Hollweg Theobald von. Betrachtungen zum Weltkrieg. 2 Bde. – Berlin, 1919–1921; Fesser Gerd. Reichskanzler Bernhard Fürst von Bülow. Eine Biographie. – Berlin, 1991; Max von Baden. Erinnerungen und Dokumente. – Berlin, 1927; Volkov Shulamit. Walther Rathenau. Ein jüdisches Leben in Deutschland. – München, 2012; Clay Catherine. König, Kaiser, Zar. Drei königliche Cousins, die die Welt in den Krieg trieben. – München, 2006; Clark Christopher. Wilhelm II. Die Herrschaft des letzten deutschen Kaisers. – München, 2000. Herre Franz. Kaiser Wilhelm II. Monarch zwischen den Zeiten. – Köln, 1993.

Також у німецькій історичній біографістиці Першої світової війни представлений погляд на війну рядових солдат. У монографії В. Ветте представлена «військова історія знизу»⁷⁷. Крім того, досить розлогою є історіографія біографій німецьких військових льотчиків часів Великої війни. Перший німецький ас (за збиті літаки малювали тузів – фр. ас) Макс Імельман загинув 18 червня 1916 р. Барон Манфред фон Ріхтгофен став асом Першої світової війни, збивши понад 80 літаків супротивника. Перший літак він збив 17 вересня 1916 р., а у бою 21 квітня 1918 р. під Морланкуром був смертельно поранений канадським льотчиком Уїлфредом Меєм⁷⁸. Тож ці вказані праці загалом дають можливість побачити усю трагічність персонального досвіду війни.

Облаштування післявоєнного миру становить ще одну важливу тему німецької історіографії Першої світової війни. Впродовж 1915–1916 рр. здійснювались дипломатичні спроби знайти компроміс заради сепаратного миру Німеччини з Росією. Німці наполягали залишити за собою Царство Польське та прибалтійські провінції Російської імперії. Росії обіцяли значну частину Східної Галіції, долю прибутків від експлуатації Багдадської залізничної дороги, острів при вході до Дарданелл, де Росія мала право побудувати військово-морську базу. Однак компроміс було зірвано, надто серйозні політичні сили в Росії та в країнах Антанти були проти такого сепаратного миру⁷⁹.

77 Wette Wolfram (Hg). Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten. – München, 1992.

78 Castan Joachim. Der Rote Baron. Die ganze Geschichte den Manfred von Richthofen. – Stuttgart, 2007.

79 Fenske Hans. Der Anfang vom Ende des alten Europa. Die alliierte Verweigerung von Friedensgesprächen 1914-1918. – München, 2013; Baumgart Winfried. Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende Ersten Weltkrieges. – Wien, 1966; Luttwak Edward. Strategie. Die Logik von Krieg und Frieden. – Lüneburg, 2003; Neitzel Sönke. Weltmacht oder Untergang. Die Weltreichslehre im Zeitalter des Imperialismus. – Paderborn, 2000.

7 травня 1919 р. веймарська Німеччина отримала ультиматум Антанти. 28 червня 1919 р. було підписано Версальський мирний договір. Цей документ у 231 статті всю провину за початок війни покладав на Німеччину. Відтак Німеччина мала виплачувати союзникам 152 млрд. золотих марок репарацій до 1949 року⁸⁰. Неупередженість аналізу свідчила, що протиріччя між новоутвореними державами, збереження промислового потенціалу Німеччини та її вельми принизливе, навіть упосліджене становище цілком вірогідно могли спонукати до розв'язання нової масштабної війни⁸¹.

Зазначимо, що навіть Брест-Литовський мир не зміг урятувати тогочасну Австро-Угорщину⁸². Зрештою, 10 вересня 1919 р. у Сен-Жермені було підписано мирний договір з Австрією. Відень визнав незалежність Чехословаччини, Угорщини, втрачав значні території на користь Королівства Сербів, Хорватів, Словенців, Італії та Румунії⁸³. В 1922 р. репарації Австрії відклали на 20 років⁸⁴.

Доречно підкреслити, що нації-учасниці Першої світової війни після її завершення ставилися до цього широкомасштабного конфлікту як до своєрідного мірила долі людства. Адже це також була перша війна з реальною масовою мобілізацією в тому сенсі, що в конфлікт було втягнуте практично все населення. І хоча в багатьох країнах до демократії вперше дійшло лише по закінченні цього величезного конфлікту, він також був першою війною демократичної доби всесвіт-

80 Jörg Friedrich. 14/18. Der Weg nach Versailles. – Berlin, 2014; Jörg Duppler, Gerhard P. Groß (Hrsg.). Kriegsende 1918. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung. – München, 1999; Münkler Herfried. Der Große Krieg. Die Welt 1914-1918. – Berlin: Rowohlt Verlag, 2013; Jost Dülffer, Gerd Krumeich (Hrsg.). Der verlorene Frieden. Politik und Kriegskultur nach 1918. – Essen, 2002.

81 Gerd Krumeich (Hrsg.). Versailles 1919. Ziele – Wirkung – Wahrnehmung. – Essen. 2001.

82 Bühl Wolfdieter (Hrsg.). Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litowsk. 5Bde. – Wien, 1970.

83 Manfred Rauchensteiner. Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918. – Wien, 2013.

84 Duppler Jörg. Kriegsende 1918. Ereignis, Wirkung, Nachwirkung. – München, 1999.

ньої історії. Затяжна війна погіршила соціальне становище широких верств і прошарків населення в усіх європейських країнах. У більшості з них склалась революційна ситуація. «Брюквена зима» 1916–1917 рр. в Німеччині коштувала життя 700 тис. людей у голодному і холодному тилу. Дослідники слушно зазначали, що військові можливості Німеччини були вичерпані вже до осені 1918 р.⁸⁵

Для сучасної німецької історіографії цілком умотивованим є підхід, коли вивчення досвіду післявоєнного врегулювання досліджується у контексті впливу підсумків Першої світової війни на зародження у суспільстві націонал-соціалізму. Успіх А. Гітлера, особливо згоду союзників на переозброєння Німеччини, дослідники розглядають як наслідок російської революції 1917 р. та спроби не допустити примар більшовизму у Європу⁸⁶. Досить показовим було те, що поразка Німеччини у Першій світовій війні дискредитувала чимало традиційних на той час історіографічних концепцій.

Але радикального розриву з минулим протягом усього періоду 1918–1945 рр. не відбулося. Навпаки, гучно лунали заклики до відродження національної свідомості як передумови реальної величі Німеччини. У дійсності консервативно-націоналістичним історикам країни було значно легше пристосуватися до націонал-соціалістичного режиму. Зазвичай більшість істориків тоді розглядала нацизм, породжений Першою світовою війною, як радикальне вираження національних німецьких традицій.

Перша світова війна справила на національну свідомість німців доволі глибокий мілітарний вплив, на відмін-

85 Geis Anna, Müller Harald (Hg.). Schattenseiten des Demokratischen Friedens. Zur Kritik einer Theorien liberaler Außen-und-Sicherheitspolitik. – Frankfurt am Main, 2007; Mommsen Wolfgang. Die Urkatastrophe Deutschlands. Der Erste Weltkrieg 1914–1918. – Stuttgart, 2002.

86 Nolte Ernst. Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. – Nationalsozialismus und Bolschewismus. – Frankfurt am Main, 1987; Arndt Weinrich. Der Weltkrieg als Erzieher. Jugend zwischen Weimarer Republik und Nationalsozialismus. – Essen. 2013.

ну від Другої світової. У політичній риториці Веймарської республіки та початку націонал-соціалістичного режиму посилення на враження Першої світової війни було невід'ємним елементом промов. В основі нового політичного дискурсу ставала проекція сили глибоких воєнних вражень. Досвід війни посідав центральне місце в анти-демократичній думці Веймарської республіки, що стала джерелом нового націоналізму. У перше повоєнне десятиліття література про війну не відігравала на німецькому книжковому ринку важливої ролі. Ситуація кардинально змінилася після 1928 р., коли ринок раптово заповнили численні книжки про війну.

Підкреслимо, що попит та пропозиція книг про війну залишалися високими до кінця існування Третього рейху. Масово книжки про війну почали публікуватися як відповідь Е.М. Ремаркові за роман на «Західному фронті без змін». Війна поставала не лише місцем жахів і проявів нелюдності, а й періодом славних бойових справ та героїзму. У націоналістичних книжках про війну вона постає пробним каменем для мужності та героїзму, у пацифістських – це руїна гуманності. У 1931 р. цензура заборонила фільм, знятий за книгою Ремарка. Дух фронтовиків світової війни чинив опір духові Веймарської республіки. Перша фаза воєнних переживань – піднесення та натхнення війною, що мало охопити весь народ у перші серпневі дні 1914 р. Сутнісною основою переживання війни, як правило, називали військове товариство – спільноту, що стала праобразом народної спільноти, яка знімає усі класові відмінності та спирається виключно на надійність товариша.

Відтак поширювалася ідея того, що Німеччиною мають управляти її фронтовики. У суспільній думці все більше культивувався підхід, що владу захопила група людей, яка переслідувала здебільшого власні інтереси і не зважала на спільне благо, таким чином поширюючи хаос. Обурення на-

ціоналістів викликав тип людини, що сміла насміхатися над фронтовиками. Глорифікація війни здійснювалась також у творчості Ернста Юнгера⁸⁷.

У Веймарській республіці після того, як стало неможливо боротися за допомогою зброї із зовнішніми ворогами, було знайдено внутрішнього ворога. У духовній мобілізації нації крився потяг та перехід до тотальної держави, в якій не може бути жодної аполітичної царини. Актуалізація воєнного дискурсу, пропаганда досвіду війни дали поштовх піднесенню ідеї оборони та сильної обороноздатної держави. Все ширший розмах отримувала артикуляція тези, що політична організація має брати за зразок військову організацію. Не переживання було суттєвим, а постановка політичних цілей, виходячи з цього почуття. Відтак ідея війни для Німеччини розглядалася як імператив долі та вищого призначення, якому неможливо опиратися. І дані підходи, незважаючи на філософію Канта, були значно популярнішими, ніж ідея вічного миру, яку часто відкидали як чергові гуманістичні сентименти.

За визначенням істориків, у тогочасному політичному просторі Німеччини все більш поширеними ставали твердження, що мир і порядок в державі для народу значно важливіші за національну славу та велич. Натомість функцією політики у цей час стало вираження ставлення до Світової війни⁸⁸.

І до чого призвели народ і державу тогочасні політики – нині добре відомо. Націонал-соціалістична партія, очільни-

87 Boris Barth. *Dolchstoßlegenden und politische Desintegration. Das Trauma der deutschen Niederlage im Ersten Weltkrieg.* – Düsseldorf, 2003; *Der Erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild. Beiträge zur Bewältigung historischen Tabus.* – Düsseldorf, 1977; Daniel Marc Segesser. *Der Erste Weltkrieg in globaler Perspektive.* – Wiesbaden, 2010. Rainer Rother (Hrsg.). *Der Weltkrieg 1914–1918. Ereignis und Erinnerung.* – Berlin, 2004. Wilfried Loth. *Europas Einigung. Eine unvollendete Geschichte.* – Frankfurt am Main, 2014.

88 Conrad Sebastian. *Globalisierung und Nation im Deutschen Kaiserreich.* – München, 2006; Bernd Ulrich, Benjamin Ziemann (Hrsg.). *Krieg im Frieden. Die umkämpfte Erinnerung an den Ersten Weltkrieg.* Frankfurt am Main, 1997.

ком якої був Гітлер, успішно використовувала ідею реваншу після поразки у Першій світовій. Цю концепцію підтримала значна частина німців, бо Німеччина, так само як Японія й Італія, вважали себе несправедливо обділеними після подій Великої війни 1914–1918 рр. Відтак Друга світова війна була розпочата гітлерівською Німеччиною, коли фюрер і його урядовці сповідували расову теорію, проводили злочинну людиноненавистьську політику, метою якої було створення тисячолітнього рейху та прагнення досягти світового панування.

Ця війна стала наймасштабнішим та найжорсткішим глобальним збройним конфліктом людської історії. Воєнні дії розгорталися на територіях Європи, Азії, Африки й Австралії, а також на просторах морів й океанів. Учасниками війни стало понад 60 незалежних держав із 73-х існуючих на той період. Із 40 країн було мобілізовано 110 мільйонів осіб, половина з яких загинула на полі бою. Зруйновано тисячі міст і сіл, знищено безліч визначних історичних пам'яток культури. Для тоталітарного Берліну війна завершилася крахом та величезними соціальними потрясіннями.

Шлях, який пройшов у повоєнні десятиліття німецький народ, був складним і неоднозначним⁸⁹. Окупація повинна була назавжди відбити у Німеччини потяг до світового панування після невдалих спроб у 1914 та 1939 рр. Планувалося заспокоїти на майбутнє тевтонський завойовницький дух, знищити Пруссію як оплот мілітаризму, виховати німецький народ у демократичному дусі. Держави-переможниці дійшли згоди на виселення німців з Польщі, Угорщини і Чехословаччини. Переселенні понад 11 млн. німців заплатили за провину Третього рейху. Було пересунуто на Захід польський кордон, до СРСР відійшли Кенігсберг та Східні території міжвоєнної Польщі.

89 Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччина (1970 – 1991 рр.). – К.: Наукова думка. – 1996. – 21 с.

Наголосимо, що одним із тяжких наслідків для переможеної Німеччини стало утворення і співжиття двох німецьких держав-антиподів: ФРН і НДР, яке тягнулося чотири десятиліття. Це цілий етап історичного розвитку, довгий шлях спокути, каєння і розколу. Досягнення нового демократичного профілю давалося не просто. Але головним, однозначно, стало те, що німецький народ, його кращі представники зуміли піднятися до рівня переосмислення національних цінностей і цілей розвитку. Провідні політичні партії і політики, які йдучи шляхом радикального розриву з цілою низкою вікових національних традицій, досягли суттєвого оновлення суспільства та спромоглися утвердити відмову від тих засад, які ускладнювали відносини Німеччини з сусідніми державами і народами. Для утвердження демократії сучасної ФРН важливе значення мав і нині має пройдений шлях осмислення важкого спадку нацистського і тоталітарного минулого, який був болісним, розтягнувся на кілька десятиліть і проходив по висхідній, зокрема і після приєднання східнонімецьких земель. Саме широкий комплекс системи повоєнних заходів з подолання нацистського минулого був спрямований на засудження винних у злочинах проти людяності, велике значення мали міжнародний політичний контекст та відтворення історичної правди про Третій рейх, а також умови формування культури пам'яті у сучасному німецькому суспільстві⁹⁰.

Зазначимо, що в контексті аналізу спектру дискурсу осмислення спроб німецької «світової політики» поза увагою її істориків не залишається проблематика і місця Першої світової війни у колективній пам'яті сучасних європейських народів. Досить символічним, зокрема, стала подія 28 червня 2014 р., коли боснійські серби відкрили пам'ятник Гаврилі Принципу, який 100 років тому 28 червня 1914 р.

90 Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. – К.: Фенікс. – 2020. – С. 574.

вбив австро-угорського кронпринца Франца Фердинанда⁹¹. Не випадково своєрідну політику пам'яті щодо Великої війни проводить Європейська комісія, яка офіційно відмовилася відзначати пам'ять про початок Першої світової війни⁹², але прихильна до віддання належного пам'яті її жертв. Вельми важливо, що європейська ідентичність формується на основі й нової ролі історика. Останній, як правило, прагне пояснити трагічні події, але не є суддею, який презентує суспільству остаточний вирок щодо минулого та пам'яті про нього. Зрештою в процесі формування ідентичності, нарративу та для людей важлива пам'ять про жертви й позиціонування того, за кого вони себе вважають, ким вони є, принаймні потенційно.

За нинішніх умов, коли постав новий напрям історичних досліджень, а саме глобальної історії, розгортаються дебати про сутність і методологію всесвітньої історії. Остання, як відомо, мала доволі протяжний період, оснований на засадах європоцентризму. Новизна підходів науковців в історіографічній практиці означає вихід за межі національних кордонів і зростаючу тенденцію розглядати Захід лише як один із численних культурних та інтелектуальних ареалів світу. Показником цього явища стала книга професора Чиказького університету Діпеша Чакрабарті «Провінціалізація Європи»⁹³. В ній автор слушно показує вузькість західного погляду на історичний розвиток. Водночас все більш зростаюча співпраця західних і незахідних вчених, запрошення останніх на роботу у великі наукові та навчальні центри Західного світу, а також міжнародний характер цілої низки дослідницьких проєктів – явища того самого порядку. Домінантною нині тенденцією процесу глобалізації стає трансформація європоцентричної

91 Annete Grossbongardt, Uwe Klussmann, Joachim Mohr (Hrsg.). Der Erste Weltkrieg. Die Geschichte einer Katastrophe. – München, 2014.

92 Еврокомиссия не будет отмечать 100-летие первой мировой из политкорректности <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/86633/>

93 Chakrabarty, Dipesh. Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference. Princeton, NJ, 2000.

системи координат. Звичайно, що Європа залишається модним та важливим орієнтиром культурних й матеріальних досягнень. Проте вона поступово втрачає лідерство як центр виробництва і не лише матеріального або наукового, а й творення смислів. Внаслідок цього цінності різних локальних цивілізацій все більше вступають у протиріччя з традиційними християнськими цінностями. Відтак Європа також перебуває у складній ситуації пошуків спільної ідентичності⁹⁴.

У цьому зв'язку показова стабільність уявлень німецьких еліт щодо зовнішньополітичного курсу Німеччини. Про це красномовно засвідчують й передвиборчі програми основних парламентських партій країни на вересневих перегонах 2021 р. Так, свої пріоритети на міжнародній арені доволі широко представили електорату Християнські демократи. Мова йде про захист цінностей миру, свободи, прав людини. Серед пріоритетів ХДС розвиток трансатлантичного співробітництва. Стабільність має настати для усієї Європи. Християнські демократи виступають за особливі німецько-ізраїльські відносини. Вони вважають, що слід більшу увагу зосередити до перебігу актуальних подій у азійсько-тихоокеанському просторі. Партія закликала продовжити допомогу Африці та сприяти захисту клімату⁹⁵. Баварський християнсько-соціальний союз пішов на вибори під символічним гаслом «Добре для Баварії, добре для Німеччини»⁹⁶.

Прикметні зовнішньополітичні аспекти у передвиборчій програмі Партії зелених, вони представлені більш радикально. Партія виступає за соціально-екологічну глобальну трансформацію та різко вимагає припинення торгівлі зброєю з диктаторськими режимами, які порушують права люди-

94 Helmut König (Hrsg.). Europas Gedächtnis. Das neue Europa zwischen nationalen Erinnerungen und gemeinsamer Identität. – Bielefeld, 2008.

95 Das Programm für Stabilität und Erneuerung. Gemeinsamen für modernes Deutschland // <https://www.bundestagswahl-2021.de/wahlprogramme/>

96 Gut für Bayern. Gut für Deutschland // <https://www.csu.de/common/dowland/csu-programm-gut-fuer-bayern-gut-fuer-deutschland-final.pdf>

ни⁹⁷. Тобто, у програмних засадах зелених постає класичний конфлікт між інтересами та цінностями. Німецький військово-промисловий комплекс залишається важливим фактором розвитку індустрії та збереження робочих місць. Для потенційних коліціантів це становище перетворює партію зелених на важких партнерів для будь якої вірогідної коаліції.

Натомість виборча програма соціал-демократів ближча до позиції ХДС, особливо щодо посилення процесів європейської інтеграції та участі у них ФРН⁹⁸. Виборча програма «Вільних демократів» також ґрунтувалася на традиційних ліберальних цінностях та орієнтації на лідерство Німеччини в Європі⁹⁹.

На цьому тлі вирізняються передвиборчі програми двох «вічно опозиційних» політичних партій з крайніх правового та лівого популістських спрямувань. Мова йде про партію «Альтернатива для Німеччини» та «Ліву партію». Так, «Ліва партія» під гаслами соціальної безпеки, миру і кліматичної справедливості зайняла нішу лівішу за партію зелених¹⁰⁰. Передвиборча програма партії «Альтернатива для Німеччини» у зовнішньополітичній частині є єдиною, яка пропонує провести референдум з питання виходу ФРН з Європейського Союзу¹⁰¹. Але на даному історичному етапі це маловірогідна перспектива для більшості німецьких виборців.

У монографії, в подальших її матеріалах, автори з'ясовують, яким чином і в силу яких практик склалась така диспозиція зовнішньополітичних партійних програм на етапі завершення правління Ангели Меркель.

97 Wahlprogramm die Grünen // <https://www.cms.gruene.de/upload/documents/wahlprogramm-die-gruenen-bundestagswahl-2021-barrierefrei.pdf>

98 Aus Respekt vor deiner Zukunft // <https://www.spd.de/fileadmin/spd-zukunftsprogramm.pdf>

99 Wahlprogramm der Freien Demokraten // <https://www.fdp.de/sites/default/files/2021-06/fdp-programm-bundestagswahl2021-1.pdf>

100 Für soziale Sicherheit, Frieden und Klimagerechtigkeit // https://www.die-linke.de/fileadmin/die-linke-wahlprogramm-zur-bundestagswahl_2021.pdf

101 Deutschland. Aber normal // https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2021/06/20210611_afd-programm_2021.pdf

РОЗДІЛ III.

Зовнішня політика Берлінської республіки у вимірах «канцлерської демократії»

В науковій історичній та ширше у публіцистичній літературі вже протяжний час побутує поділ розвитку повоєнної Федеративної Республіки Німеччина на два періоди та відповідні визначення: «Боннська республіка» й «Берлінська республіка». При цьому робиться диференціація поступу країни як з огляду на перебування головних державних органів влади у столичних містах – на Рейні та на Шпрес, так і відносно того, що на відмінну від першого визначення, друге вказує на зросту ФРН, тобто Німеччину з відновленою державною єдністю народу. При такій термінологічній диференціації не виключався можливий дрейф держави за «Берлінської республіки» у силовий бік чи зміну нею зовнішньополітичних орієнтирів.

Слід наголосити, що авторам уже доводилося писати, про те, що дані визначення з'явилися з подачі публіцистів, що ними послуговувалися й політики. З переїздом владних державних структур до історичної столиці у м. Берлін дані терміни отримали певне поширення у історико-політологічній літературі¹. Проте, якщо взяти до уваги незмінність головних конституційних засад Основного закону, прийнятого в Бонні ще у 1949 р., відповідно до положень якого й відбувся процес досягнення державної єдності, лише одного перенесення столиці до Берліну вочевидь недостатньо для номінування

¹ Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. – К.: Фенікс. – 2020. – С.43 – 44; Мартинов А.Ю. Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки (1990 – 2005 рр.) – К, 2006. – 447 с.

принципово відмінного періоду національної історії². В подальшій частині розділу автори наведуть аргументи очільників різних владних структур щодо позиціонування та семантики цих визначень.

Переважна більшість німецьких та зарубіжних науковців переконана у відповідності існуючої демократичної системи ФРН вимогам сучасності. Вони відзначають поміркованість перетворень із збереженням національної ідентичності та демократичних цінностей, пов'язаних з усією історією повоєнної Західнонімецької держави. Аргументи на користь саме такого підходу дослідники виводять із відсутності принципових відмінностей так би мовити республік: Боннської (1949 – 1999 рр.) та Берлінської (з 1999 р. – часу переїзду уряду та інших державних структур до історичної столиці). Певно, що вагомим додатковим аргументом на користь цього твердження служить незмінність політико-правових принципів Федеративної Республіки Німеччина та успішне функціонування державно-політичної системи після приєднання до неї земель колишньої НДР.

ФРН, будучи правонаступницею Третього рейху, з самого свого заснування рішуче відмовилася від його політико-ідеологічних засад, великодержавного націоналізму, расистських і войовничих конотацій, прославлення виняткової ролі Німеччини і її особливого шляху. Натомість офіційний Бонн, а потім і Берлін сповідували і сповідують демократичний шлях розвитку, активну прихильність до інтеграції в коло держав євроатлантичного ареалу, у його економічні і військові структури, твердо заперечуючи навіть гіпотетичну можливість зовнішньополітичного нейтралітету.

Але за всіх відповідних застережень надто важливим є врахування того становища, що здійснення ФРН державної зовнішньої політики має низку суттєвих особливостей, що виходять не лише із дотримання демократичних засад, але

2 Barzel R. Von Bonn nach Berlin. Deutschland verändert sich / Rainer Barzel. – Bonn, 1997.

й застосування конституційних і правових механізмів. Природно, що політичні лідери можуть по-різному розуміти і визначати стратегію та пріоритети зовнішньої політики, навіть тією чи іншою мірою підлаштовувати їх під свої уподобання. У цьому зв'язку постає проблема своєчасного корегування державного курсу, а то і зміни тих, хто уособлюючи державну владу, схибив чи припустився помилок. У даному контексті досить важливим є, з одного боку, аналіз конституційно-правових норм формування і проведення зовнішньополітичного курсу, а з іншого, – визначення тих особистісних, політичних складових успіху, що уможливають проведення зовнішньої політики федеральним канцлером Німеччини.

Підкреслимо, що Основний закон створювався під безпосереднім контролем та впливом західних держав-переможниць. Цей конституційний документ для ФРН став своєрідним суспільно-політичним компромісом в умовах піднесення антифашистського та демократичного руху. Проголошені у ньому демократичні засади, соціальні, політичні права і свободи громадян стали опорою у діяльності всіх демократичних сил, вони надихали мільйони людей, ставали основою їх зацікавленості в оновленні країни.

Державний устрій ФРН, у певному сенсі, є моделлю свідомих кроків з боку не лише німецьких чинників, але й діяльності переможців, окупаційної влади. Адже кінцевою метою своєї присутності на території західних окупаційних зон союзники вбачали створення ліберальної політичної та економічної держави, в якій мав запанувати демократичний лад.

В Основному законі ФРН знайшли відображення традиційні риси німецького конституційного права. При його розробці були враховані як досвід Веймарської доби, так і надбання інших держав, тут з'явилися і нововведення, які стали вигідно відрізнити цей документ³. Важливо, що головні поло-

³ Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты. Пер.с нем. – М.: Прогресс, 1991. – 472 с.

ження Основного закону ФРН визначали союзники: він мав бути по-справжньому демократичним і федералістським. Наголосимо, що після ратифікації конституційного закону контроль західних союзників над ФРН поступово послаблювався. Оскільки возз'єднання Німеччини не сталося так швидко, як це на початку уявлялося, західні союзники і сформований згідно Основного закону державний уряд уклали у 1955 р. «Договір про Німеччину». Згідно абзацу 2 статті 1 цього Договору ФРН було передано «повновладдя суверенної держави у її внутрішніх і зовнішніх справах», за виключенням прав, які залишили за собою західні союзники⁴. У результаті цього Основний закон у правовому відношенні став повноцінною конституцією.

Слід звернути увагу, що сучасну державно-політичну систему ФРН можна окреслити у вигляді піраміди на вершині якої за своїми повноваженнями та конституційним впливом перебуває саме федеральний канцлер – ключова фігура держави. Федеральний канцлер є главою уряду і найвпливовішим державним діячем, головним політичним актором ФРН. За існуючої для (Західної) Німеччини системи правління головною політичною постаттю країни і самою впливовою постаттю уряду, є федеральний канцлер. Відповідно до конституційного закону він «визначає основні напрями політики й несе за це відповідальність»⁵. Канцлер головує в уряді. Тільки він має право формувати уряд: він підбирає міністрів і висуває обов'язкову для федерального президента пропозицію щодо їхнього призначення або звільнення. Крім того, саме федеральний канцлер ухвалює рішення щодо чисельного складу кабінету міністрів і визначає сферу діяльності

4 Wilhelm Grewe: Deutschlandvertrag (Vertrag über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten, Generalvertrag) In: Werner Weidenfeld, Karl-Rudolf Korte (Hrsg.): Handbuch zur deutschen Einheit. 1949–1989–1999. Neuausgabe, Campus, Frankfurt am Main/New York 1999, S. 291–299.

5 Основной закон Федеративной Республики Германия. Обнародован Парламентским советом 23 мая 1949 г. (с последующими изменениями). Бонн. 1997, Основные права. – С.13 – 23.

міністрів. До прерогатив канцлера входить висновок щодо підписаних угод, стосовно вирішення питання, чи варто вдаватися до процедури ратифікації в парламенті або угоду можна кваліфікувати як адміністративну, що вступає в силу негайно після її підписання⁶.

Сучасна німецька система правління має іманентне їй визначення як «канцлерська демократія». Федеральний канцлер – єдиний член уряду, що обирається парламентом і йому підзвітний. Запровадження національної системи врядування – «канцлерської демократії», стало наслідком виведення уроків із численних урядових криз двадцятип'ятирічної практики Веймарської республіки. Адже в той період відбулася зміна 20 урядових кабінетів за 12 канцлерів, уряди були малоефективними, їх легко було «повалити». Стабілізуючим чинником для ФРН стало впровадження інституту «конструктивного вотуму недовіри». Завдяки цьому відставка федерального канцлера можлива не більшістю голосів «проти» нього, а за умови призначення нової особи, за наявності більшості депутатських голосів «за» не пізніше, ніж протягом 48 годин з часу висловлення чинному главі уряду недовіри. Власне, весь перебіг подій на владному Олімпі ФРН підтверджує стабільність системи та спроможності федерального канцлера. За 72 повоєнних роки кількість бундесканцлерів налічувала лише 8 осіб. Дотепер у ФРН лише тричі робилася спроба змістити главу уряду шляхом застосування інституційного механізму висунення йому вотуму недовіри.

Відомо, що у різних державах шлях політиків до влади проходить по-різному – залежно від положень конституцій, інституційних можливостей системи правління, від історичних умов розвитку та традицій суспільства. Оцінка діяльності лідера сучасниками та наступними поколіннями найчастіше береться до уваги з точки зору реального впливу на внутрішній розвиток держави і місця останньої у системі

⁶ Там само. С.18.

міжнародних відносин шляхом утвердження національних інтересів.

Важливо взяти до уваги й той факт, що Основний закон ФРН був розроблений на «перехідний період», а не як остаточна конституція, що він був у якості головного тимчасового закону. Слід підкреслити, що під час урочистостей з приводу сорокалітнього ювілею Федеративної Республіки 1989р. Основний закон був визнаний найкращою і найвільнішою конституцією, яка будь-коли існувала на німецькій землі. Основний закон увійшов у свідомість громадян і визнавався ними. Це сталося не в останню чергу й тому, що ним не лише проголошувалися, але й втілювалися засади нової сучасної демократичної, правової і соціальної держави, утвердився республіканський і федеративний устрій. За німецьким народом зберігалось право «у вільному самовизначенні досягнення єдності і свободи Німеччини». Згодом Основний закон виявився здатним нести навантаження фундаменту стабільного демократичного суспільства усіх німців – Заходу і Сходу. Відтак об'єднана німецька держава, на відмінну від її попередниць, швидко була інтегрована до ареалу західної демократії. Минулі роки зміцнили зрослу ФРН, її державність, економічну і соціальну структури⁷.

Ядром принципу правової держави є поділ влади, як це закріплено в Основному законі. Функції державної влади доручаються незалежним один від одного органам законодавства, виконавчій гілці й судочинству. Згідно конституційним засадам у ФРН закріплено п'ять постійно діючих конституційних органів: федеральний президент, федеральний уряд (виконавчий), бундесрат, бундестаг (законодавчі) та федеральний конституційний суд (судовий). Основне навантаження щодо управління на загальнодержавному рівні несуть фе-

7 Зонтхаймер, Курт Федеративная Республика Германия. Основные черты политической системы / Пер. с нем. Г.Я.Рудого. Под общ. Ред. и с предисловием Я.С.Драбкина. – М.: Памятники исторической мысли. – 1996. – С. 300 – 301.

деральні міністерства, кількість та правові компетенції яких відповідно змінюються.

У ФРН зміни Основного закону відбуваються досить часто і без особливих ускладнень: в усіх випадках, коли прийняття необхідного нового закону могло увійти у протиріччя з конституційними засадами, приймались відповідні зміни, шляхом отримання вотуму кваліфікованої більшості. Остання вимагала лише дві третини голосів депутатів бундестагу і членів бундесрату ФРН. Досить вагомими змінами характеризував процес добровільного об'єднання колишньої східнонімецької держави – НДР з ФРН на засадах ст. 23 Основного закону. Після цього остання була змінена на принципові положення, що стосуються участі об'єднаної Німеччини у розвитку Європейського Союзу, прихильного принципам демократії, соціальних і федеративних засад, а також який забезпечує захист основних прав людини, по суті аналогічний діючому конституційному закону ФРН. За понад 30-річний період після досягнення німецької державної єдності до Основного закону об'єднаної Німеччини було внесено чимало відповідних змін. Однак головні засади та конституційні принципи Основного закону ФРН, що забезпечують демократичний розвиток і відбивають суспільно-політичні реалії цієї держави, залишаються без змін.

Досить важливими для об'єднаної Німеччини постали задачі щодо пришвидшення інтеграції країни та «вирівнювання» розвитку всіх федеральних земель після відновлення державної єдності у 1990 р. Для всіх федеральних урядів була і залишається стратегічна мета, яку доповнюють дещо відмінні тактичні засади кожного із урядів. Так, у 1991 р. уряд ФРН на чолі з Г. Кодем ухвалив програму розвитку східних земель «відновлення Сходу», а 1993 р. у державі для фінансування німецької єдності було введено додатковий «податок солідарності». Відтоді щорічно у східні землі спрямовувались загалом близько 150 млрд. євро. Цю політику, основу

на конституційних принципах «корпоративного федералізму» продовжують всі наступні урядові коаліції. За оцінками різних фахівців загальні фінансові вливання у розвиток п'яти східних земель ФРН за тридцятирічний період складають в межах 1,5 білліона євро⁸.

Підкреслимо, що обрання федерального канцлера й підтримка його на цій посаді, схвалення урядової політики – виступає одним із найважливіших завдань бундестагу. **Федеральний канцлер (бундесканцлер) є головою виконавчої влади.** Як правило, канцлером стає заздалегідь номінований лідер тієї з політичних партій, яка отримала найбільшу кількість голосів на загальнонаціональних виборах. Основний закон ФРН визначає федерального канцлера главою уряду. Хоча в ст. 62 лапідарно зазначається: федеральний уряд складається із федерального канцлера і федеральних міністерств. Таке визначення підкреслює колегіальний характер роботи уряду. Інші положення Основного закону забезпечують главі уряду дійсно визначальний вплив у тому сенсі, що канцлер є не лише «першим серед рівних», а й має реальні функції керівника. І про це детальніше буде сказано дещо далі.

Другим після обрання федерального канцлера важливим завданням бундестагу є законотворчість. За 70 останніх років цей парламент провів понад 4200 пленарних засідань, прийняв біля 64100 законів. Переважно це були поправки до законів. Найбільше законопроектів, звичайно, було подано урядом і невелика кількість проектів пропонувалися парламентом або бундесратом⁹. І в цьому він схожий на парламенти інших парламентських демократій, оскільки приймає переважно закони, які пропонує федеральний уряд. Проте бундестаг уособлює тип «дебатовального» парламенту меншою мірою, ніж це властиве британській парламентській

8 Deutsche Teilung. Deutsche Einheit. <https://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte>

9 70 Jahre Bundestag. Ein Parlament im Erregungszustand <https://www.zdf.de/nachrichten/heute/70-jahre-bundestag-100.html>

традиції. Він скоріше відповідає типу робочого парламенту. Профільні комітети бундестагу дуже інтенсивно та професійно розглядають внесені до парламенту законопроекти.

Контроль за діяльністю уряду постає третім важливим завданням бундестагу. Прозорий для громадськості парламентський контроль здебільшого здійснює парламентська опозиція. Помітнішу, але не менш дієву частину контрольної функції, беруть на себе депутати від урядових партій, адресуючи критичні запитання своїм представникам в уряді за зачиненими дверима зали засідань.

Визначення «канцлерська демократія», його наповнення на всіх етапах розвитку ФРН було різним. Це можна відзначити як з огляду на можливості глави уряду бути провідним державним і політичним діячем країни, так і на практику здійснення ним внутрішньої та особливо зовнішньої політики.

Кожний із федеральних канцлерів відповідно до властивих йому стилю і характеру зробив свій внесок до історичного сходження Федеративної Республіки. Багато німецьких істориків та інших дослідників, зокрема, слушно визначають під терміном «канцлерська демократія» систему владарювання, суть якої полягає в «історично сформованій концентрації влади у відомстві федерального канцлера та вивещення цього органу над міністерствами»¹⁰. У переломні моменти історії ФРН найбільш важливі рішення готувалися саме у відомстві федерального канцлера й приймалися одноосібно канцлером.

У відомство федерального канцлера сходяться всі важелі урядової політики. Воно займається координацією діяльності різних міністерств, розробкою політичних рекомендацій, готує відповідні рішення й контролює їх виконання. При підготовці рекомендацій ураховуються позиції парламентських партій, а також найбільших фінансово-економічних

10 Siwert-Probst J. Die Klassischen aussenpolitischen Institutionen // Deutschlands neue Aussenpolitik. Band 4. Institutionen und Ressourcen. München, 1998. – S.14.

об'єднань, що підтримують із робочим органом канцлера постійні контакти. Федеральний канцлер несе персональну відповідальність за діяльність свого відомства і його очолює чиновник у ранзі міністра без портфеля.

Слід зазначити, що з самого початку відомство федерального канцлера виступало у якості інструмента посилення впливу «канцлерської демократії» як системи владарювання й, відповідно, позицій самого канцлера. Сильна позиція федерального канцлера ґрунтується, передусім, на його директивній компетентності. Так, згідно ст. 65 Основного закону він визначає основні напрямки політики уряду, в рамках яких федеральні міністри вже самостійно вирішують своє коло питань, несучи особисту відповідальність. Аналогічно відомство федерального канцлера відіграє важливу роль у структурі влади за сучасних умов. Зокрема, це підтверджується й тим, що успішні керівники цього відомства періоду «Берлінської республіки», тобто за канцлерства Герхарда Шредера та Ангели Меркель за їх підтримки ставали відповідними міністрами та зростають по державно-політичній драбині. Одним із яскравих прикладів цього є діяльність та зростання Франк-Вальтера Штайнмаєра, який був керівником відомства за канцлерства Г. Шредера, міністром закордонних справ і віце-канцлером за «великої коаліції» на чолі з А. Меркель, а потім обійняв посаду федерального президента Німеччини.

Щоб досягти поста глави німецького уряду, політику доводиться пройти довгий і нелегкий шлях, докласти величезних зусиль й перемогти своїх суперників у конкурентній боротьбі. Зазвичай федеральним канцлером стають політики, як правило, переступивши середньостатистичну вікову межу. Але Ангела Меркель стала наймолодшим канцлером в історії ФРН (в 51 рік). За віком за нею йшли Гельмут Коль (52 роки), Герхард Шредер (54 роки), Віллі Брандт і Гельмут Шмідт (55 років), Курт-Георг Кізінгер (62 роки) і Людвіг Ерхард (66

років). Конрад Аденауер перевершив їх всіх, обійнявши цю посаду вперше лише у 73 річному віці¹¹.

Отримавши в руки таку бажану владу, з нею політикам буває також досить важко розстатися. Переважна більшість німецьких політиків такого рівня не покидали добровільно канцлерське крісло. І про це є чимало досліджень та літератури¹². Відтак Гельмут Коль, політичний рекордсмен-довгожитель, став першим федеральним канцлером, чий відхід відбувся завдяки однозначній перемозі на виборах його опонента Герхарда Шредера. Останнього у свою чергу через сім років наздогнала аналогічна доля в протистоянні з Ангелою Меркель. Проте А. Меркель обіймала посаду бундесканцлерін протягом 16 років і формувала чотири коаліційні уряди та добровільно завершила політичну кар'єру, відмовившись від участі у черговій виборчій кампанії 2021 р.

Для багатьох істориків та експертів, як і для самих політиків, закономірним постає наступне питання: чи є головування в партії й членство у бундестазі обов'язковою умовою для досягнення поста федерального канцлера? Як правило, так, оскільки саме партії в ході передвиборної боротьби акумулюють сили й засоби для просування свого номінанта, іншими словами, лідера. До когорти цих осіб вписані імена К. Аденауера, Г. Коля, А. Меркель (ХДС), В. Брандта (СДПН). Але в умовах «дефіциту в лідерах» на передній план можуть виступати «запасні гравці» з різним рівнем професійної підготовки й харизми.

Принципово важливо показати роль федерального канцлера як лідера в питанні визначення зовнішньополітичного курсу держави. Це, мабуть, найбільш помітна сфера зосередження зусиль державного діяча загальнонаціонального масштабу. Більше того, саме від успіхів чи невдач на цій ниві

11 Дані щодо федеральних канцлерів Німеччини з 1949 р. <https://www.query=wikipedia+bundeskanzler+der+BRD+Liste+der+bundeskanzler+seit+1949>

12 Патрушев А.И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель. – М. – 2009.

залежить оцінка діяльності федерального канцлера у історичній перспективі, що, так чи інакше, трансформується в характеристику «ролі особистості в історії» на (західно)німецькому ґрунті.

Повоєнний перебіг подій у царині зовнішньої політики ФРН, у часи історичних зрушень підтверджує висновок, що найбільш важливі зовнішньополітичні рішення розроблялися саме відомством федерального канцлера й приймалися одноосібно главою уряду. Так, перший федеральний канцлер К. Аденауер одноосібно приймав стратегічно важливі рішення у сфері зовнішньої політики: відмовився від пропозиції СРСР щодо можливостей об'єднання Німеччини на основі набуття нею нейтрального статусу; рішення відносно залучення ФРН до кола західних демократій, вступу Західної Німеччини до інтеграційних європейських об'єднань і НАТО. Ці доленосні для ФРН рішення приймалися одноосібно К. Аденауером, він не допускав дискусії із цих питань і ставив федеральний уряд та громадськість перед фактами, що здійснилися. Звичайно, що тут відповідну роль відігравали його авторитет, вплив і стиль правління К. Аденауера. Він у першому уряді поєднував повноваження канцлера і обов'язки міністра закордонних справ. Проте й після призначення у червні 1955 р. Х. фон Брентано керівником зовнішньополітичного відомства, Аденауер продовжував опікуватися найважливішими напрямками зовнішньої політики.

Не менш яскравим прикладом слугує «нова східна політика» В. Брандта, багатостороння дипломатія Г. Шмідта й «німецька політика» Г. Коля, що закінчилася об'єднанням НДР і ФРН. Та й у галузі європейської інтеграції ініціаторами суттєвих перетворень виступали німецькі канцлери, вони також відігравали і відіграють нині важливу роль у формуванні та проведенні зовнішньої політики своєї держави.

Таке становище є наслідком того, що конституційно **федеральний канцлер** має потужне владне становище й про

це свідчать відповідні конституційні положення щодо його прав та функцій. Основний закон надає йому право вибирати міністрів і керівників найважливіших політичних установ, а також визначати кількість міністерств і їх повноваження. Бундесканцлер має директивні компетенції, тобто право визначати основні напрями діяльності уряду. Завдяки цим повноваженням канцлер ФРН має цілий арсенал керівних інструментів, що можна порівняти з владними повноваженнями президента в президентських республіках.

До функцій федерального канцлера стосовно проведення зовнішньої політики держави належать: визначення зовнішньополітичного курсу країни; участь у призначенні та звільненні керівного складу зовнішньополітичної служби; визначення зовнішньополітичної компетенції урядових органів, міністерств та відомств; участь у вирішенні питань війни та миру шляхом виявлення ініціативи перед парламентом; проведення переговорів, участь в укладенні угод шляхом контрасигнації президентських актів та керівництво укладенням міжурядових угод¹³.

Зазначимо, що зовнішньополітичні засади федерального канцлера визначаються цілою низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. До внутрішніх, перш за все, належать зовнішньополітичні позиції власної партії канцлера та партнера по урядовій коаліції, який здебільшого очолює зовнішньополітичне відомство, зовнішньополітичні пріоритети опозиції, наявність або відсутність у суспільстві дискусії з основних питань зовнішньої політики уряду, соціально-економічне становище країни тощо. До числа зовнішніх чинників слід віднести провідні тенденції у міжнародних відносинах, політичну, економічну та військову ситуацію в Європі та світі, міжнародно-правові зобов'язання держави, що витікають із

13 Степанов В.А. Повноваження Федерального уряду Німеччини в галузі зовнішньої політики // Дипломатичний вісник України. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України – 2013.

її членства в євроатлантичних структурах, міжнародних організаціях тощо.

Міра особистого впливу федерального канцлера на формування та проведення зовнішньополітичного курсу ФРН, значним чином залежить від його особистості якостей, його безпосереднього впливу на формування зовнішньополітичних засад партії, до якої він належить, рівня підтримки коаліційним партнером зовнішньополітичних настанов глави уряду, його іміджу та, відповідною мірою, від впливовості міністра закордонних справ, його особистісних якостей та пристрасей.

Наголосимо, що, з іншого боку, слід враховувати, що саме канцлер, як глава уряду, є адресатом вотуму недовіри, який виносить парламент; тільки канцлер може просити парламент про вотум довіри. Таким чином, формальна відповідальність перед парламентом (включаючи всі її наслідки) лежить тільки на канцлерові. Якщо його відсторонили (повалили) або він йде у відставку, разом з ним йдуть і всі його міністри¹⁴.

Восени 1998 р. партія соціал-демократів з номінантом на федерального канцлера Герхардом Шредером виграла парламентські вибори. Отримавши право формувати уряд, Шредер віддав перевагу коаліції з партією «Союз 90/Зелені», з якою вже мав досвід співпраці в Нижній Саксонії. Водночас слід мати на увазі, що СДПН могла сформувати велику коаліцію з ХДС/ХСС, коаліцію з «зеленими», з ВДП та навіть із ПДС. Після місячних переговорів із коаліційними партнерами Шредер віддав їм три посади міністрів, включаючи пост віце-канцлера і керівника зовнішньополітичного відомства, як було прийнято у попередніх коаліціях. «Союз 90/Зелені» на 1998 р. вже позбавився радикал-екологів, у партії відбулися зрушення до політичного центру. Їх лідер «реаліст» Йозеф Фішер, що відійшов від настанов раннього бунтарського пе-

14 Федеральное правительство / Основной закон ФРН. – Бонн. – 1997. – С. 46 – 48.

ріоду цього руху, обійняв пост віце-канцлера та міністра закордонних справ, міністром охорони здоров'я стала Андреа Фішер, а Міністром у справах навколишнього середовища – Юрген Третін. Новий уряд дістав назву «червоно-зеленої» коаліції. Його створенню передувало прийняття коаліційної угоди 20 жовтня 1998 р., укладеної між СДПН і партією «Союз 90/Зелених»¹⁵.

Зазначимо, що головою СДПН у ці роки був Оскар Лафонтен. Проте на початку діяльності нового уряду він із-за гострих зіткнень із Шредером в березні 1999 р. пішов у відставку. Весною того ж року Е. Шредер, згідно із існуючою традицією, очолив партію і поєднав у своїх руках пост голови партії і федерального канцлера країни. Проте вже 2004 р. Шредер відмовився від головування у СДПН під приводом необхідності зосередитися на відповідальних обов'язках глави уряду. Новим головою партії було обрано Франца Мюнтеферінга.

Відзначимо, що в першій урядовій заяві нового федерального канцлера, проголошеній 10 листопада 1998 р., підкреслювалося: «Перед нами стоять величезні завдання», уряд визначає невідкладним «рішучий курс на консолідацію»¹⁶. І якщо гаслом Г. Коля у свій час була «коаліція центру», то Г. Шредер зажадав проведення «політики нового центру». Тобто, він вважав за краще виступити не в ролі політика певної партійно-політичної орієнтації, а загальнонаціонального лідера. Канцлер висунув ідею «нової середини», яка припускала об'єднання трудящих і середніх верств на основі політико-культурних засад, що має втілити його країна. Базовими постали ідеї демократії, толерантності, федералізму,

15 Aufbruch und Erneuerung : Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert; Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und Bündnis 90/Die Grünen ; Bonn, 20. Oktober 1998. - 51 S.

16 «Weil wir Deutschlands Kraft vertrauen ...». Regierungserklärung des Bundeskanzlers vor dem Deutschen Bundestag, 10. November 1998. In: Bulletin, Nr. 74 (11. November 1998):910.

європейської інтеграції, відмови від агресії і авторитаризму. В цілому ця платформа мала схильність до ідей неолібералізму за прикладом Тоні Блера у Великобританії та соціал-демократичного уряду Нідерландів на чолі з Вім Коком. Новий підхід позначився на вирішенні актуальних проблем німецького суспільства.

Урядова програма виявилася досить збалансованою і не викликала критики ні у радикальних груп в самих партіях, ні в таборі опозиції. У ній ставилися завдання забезпечення стійкого економічного зростання шляхом інновацій, створення нових робочих місць, вирішення соціальних проблем, модернізації системи освіти, охорони довкілля. Нагальним завданням нового уряду постала боротьба з безробіттям, рівень якого сягнув понад 6,0 млн осіб працездатного віку. Показовим було й те, що другий коаліційний уряд Шредера, з огляду на скромніші результати парламентських виборів 2002 р., був змушений прагнути до ширшого консенсусу з християнськими демократами та іншими опозиційними партіями.

В контексті зовнішньополітичних завдань «червоно-зеленої» урядової коаліції слід звернути увагу на наступне. Зміна уряду в Німеччині восени 1998 р. дала привід розгорнути широку дискусію у тому, наскільки ця подія разом з перенесенням столиці з Бонна в Берлін спричинить фундаментальні зміни в політичній, у тому числі зовнішньополітичній, культурі ФРН. Це ставало актуальним і з огляду на те, що владу очолило нове покоління політиків, які не зазнали тяжких випробувань війни, і ототожнювало себе з молодіжним рухом кінця 1960-х. Канцлер Шредер недвозначно дав усім зрозуміти: новий коаліційний уряд вважає, що період інтенсивного опрацювання націонал-соціалістичного минулого і особливої уваги до історично обумовлених страхів сусідів Німеччини вже завершився. 19 квітня 1999 р. німецький бундестаг вперше зібрався на своєму пленарному засіданні в старому-ново-

му будинку берлінського рейхстагу. Саме з цього часу поширилося вживання визначення «Берлінська республіка»¹⁷. Цей термін використовував й Г. Шредер у своїй урядовій заяві з тим, щоб підкреслити таким чином новий етап поступу країни за вигідних СДПН змін у співвідношенні політичних сил. Його попередник Г. Коль, навпаки, завжди стримано ставився до цього висловлювання.

Нові політичні лідери були натхненні поверненням до влади й тим, що очолюють державу у п'ятдесяті роковини її створення (36 із 50 років існування ФРН правила християнські демократи). Хоча середній вік нового уряду Шредера і колишнього уряду Коля був приблизно один і той же, у канцлерів біографії істотно різнилися. Так, Коль, що народився в 1930 р., ще пам'ятав нацистський час та війну, а Шредер, 1944 р. народження, у своєму житті свідомо пережив лише «Боннську республіку». Перший брав участь у будівництві другої німецької демократичної держави, другий належить до бунтарського покоління 1968 р., який успішно інтегрувався згодом у партійно-політичний істеблішмент. З урахуванням цього всього зміна уряду здебільшого сприймалася громадськістю одночасно як зміна політичних поколінь.

За такого контексту інтенсивне артикулювання федеральним урядом терміну «Берлінська республіка» мало підкреслювати якісно змінений характер нової Німеччини порівняно з обмеженою у своєму суверенітеті старою ФРН. Головна мета протиставлення у даному контексті Берліна Бонну полягала в тому, щоб завоювати на свою сторону якомога більше прихильників і змусити повірити виборців країни у реально зростаючі можливості уряду «червоно-зеленої» коаліції. Тим самим політтехнологи соціал-демократів успішно реалізували спробу провести в суспільній свідомості виборців чітке

¹⁷ Термін «Берлінська республіка», яка постає за «Боннською республікою» та поклика на якісно відрізнятися від своєї попередниці, запропонував відомий німецький публіцист Й.Гросс.

розмежування між минулим і майбутнім, між Бонном і Берліном. Для німців на сході та на заході країни картина тихого і провінційного Бонну мала асоціюватися з консервативним стилем правління блоку ХДС/ХСС, а образ динамічного та сучасного мегаполісу, яким є Берлін, – з «новим політичним центром», ідея якого мала ставитися у заслугу канцлеру Шредеру. І якщо столиця на Рейні мала символізувати потяг до сепаратизму в рамках (західно)європейських і атлантичних структур, то Берлін – покликаний демонструвати відкритість єдиної і повністю суверенної Німеччини по відношенню до світу, що глобалізується.

Позасумнівом, що об'єднана Німеччина – це більше, а ніж просто розширена ФРН завдяки входженню п'яти «нових земель». Ймовірно, цей чинник прислужився спонукою до поширення нового терміну, привабливість якого не в останню чергу пояснювалася контрастом до такого ж нового словосполучення «Боннська республіка». Проте німецький політик М. Мертец – сучасник перебігу подій, слушно вказував на сумнівність обох неологізмів обумовлених співзвучною назвою «Веймарська республіка». Термінологічною вітієватістю противники першої німецької демократії хотіли дезавувати республіку 1919–1932 рр. Втім, Веймар не був столицею Веймарської республіки, а був лише місцем, де розроблялася чинна до 1933 р. відповідна німецька конституція. Основний закон другої німецької демократії зразка 1949 р. дійсно постав у Бонні. І якщо точно проводити історичну аналогію, то слід говорити лише про «Боннську республіку», оскільки Основний закон, як і раніше залишається в силі.

Відтак не зазнала змін ні політична система ФРН, ні її інститути суспільної та державної влади. Тим паче, що не з'явилося жодної нової республіки, яка б принципово відрізнялася від попередньої. Тож, вираз «Берлінська республіка» є своєрідною сентенцією, яку можна наповнити будь-яким

змістом. В одних цей вислів викликає страх перед невизначеністю, а для інших слугує певною надією»¹⁸.

Проте легітимним явищем демократичного суперництва за владу слугує нині боротьба за культурну гегемонію, за творення символів. В цьому контексті, як вважається, легітимним може бути смислове використання словосполучення «Берлінська республіка». Але нове визначення може бути вельми сумнівним, оскільки спонукає вказувати на формальну відсутність наступності там, де конче потрібна саме висока міра наступності. До того ж саме наступність зовнішньої політики (як, власне, і внутрішньої) існує. Еволюція програмових, насамперед зовнішньополітичних, установок «червоно-зеленої» коаліції на чолі зі Шредером, а потім і урядових коаліцій під проводом Меркель є об'єктивним свідченням важливої наступності.

Спонуками відповідної еволюції зовнішньополітичних настанов СДПН та партії «зелених» стали події в Боснії та Герцеговині на початку 1990-х рр. Результатом еволюції став парадоксальний зовнішньополітичний консенсус з ХДС/ХСС на платформі, розробленій правлячою християнсько-ліберальною коаліцією. Це своєю мірою також сприяло перемозі на виборах у 1998 р. СДПН та підвищенню прихильності виборців до «зелених». Останні, подолавши світоглядну кризу на початку 1999 р., вийшли з неї якісно іншою партією.

У результаті до осені 1998 р. зовнішньополітичні програмні установки опозиції практично не відрізнялися від урядових. Це стало одним із козирів СДПН у виборчих перегонах. У разі перемоги на виборах соціал-демократи обіцяли послідовно продовжити взятий консервативно-ліберальною коаліцією зовнішньополітичний курс.

Таким чином, підводячи межу під дискусією про легітимність використання терміна «Берлінська республіка», слід

¹⁸ Мертес М. *Немецкие вопросы – европейские ответы.* – М., 2001. – С. 56.

погодитися зі слухним висновком відомого німецького професора Курта Зонтхаймера, що головна відмінність «Берлінської республіки» від «Боннської» полягає в тих проблемах і завданнях, які стали сьогодні перед країною та її суспільством. Не в останню чергу «це стосується і положення Німеччини в сучасній міжнародній системі, яка принципово відрізняється від тієї, в рамках якої доводилося оперувати боннським політикам»¹⁹.

Говорячи про наступність зовнішньої політики берлінських урядовців, відзначимо наступне. Як свого часу Коль був продовжувачем зовнішньополітичного курсу обох своїх соціал-демократичних попередників Брандта й Шмідта (найбільш яскраво це виявилось при реалізації «подвійного рішення» НАТО), так і Шредер став спадкоємцем справи християнського демократа Коля, особливо у вирішенні континентальних європейських проблем. Щоправда, на відміну від останнього канцлера «Боннської республіки», перший федеральний канцлер «Берлінської» зіштовхнувся й з такими проблемами, як міжнародний тероризм, «нова» й «стара» Європа, «новий» і «старий» блок НАТО, а також із новими вимірами євроатлантичного співробітництва й пов'язаними з ними викликами. Досягненням у позиціонуванні на міжнародній арені ФРН у цей період стала участь бундесверу у миротворчих акціях. Г. Шредер у лютому 1999 р. на міжнародній конференції з безпеки у Мюнхені заявив: «Німеччина не може і не хоче йти особливим шляхом. Ми... вирости в союзі. І ми хочемо в ньому залишатися. Тому сьогодні ми без всяких «якщо» і «але» готові брати на себе відповідальність як «нормальні» члени, будь то в ЄС або в НАТО». Однак на відмінну від рішення Конституційного суду 1994 р. щодо необхідності мати санкції ООН чи рішення кваліфікованої більшості парламенту у випадку використання бундесверу

19 Sonthheimer K. Berlin schafft keine neue Republik – und bewegt sich doch // Aus Politik und Zeitgeschichte. – B 1–2/2001. – S. 5.

за межами ФРН і країн НАТО, уряд Шредера – Фішера взяв участь у «приборканні гуманітарної катастрофи» в Косово, яку не санкціонувала ООН. Якщо військова участь Німеччини у війні в Косово зі схваленням була сприйнята НАТО, то у німецькому суспільстві це викликало доволі неоднозначну реакцію. ПДС подала до Конституційного суду позов проти уряду. Пацифістські об'єднання організували демонстрації протесту в Берліні. О. Лафонтен – тогочасний голова СДПН, пішов у відставку із всіх партійних та урядових посад, навісла небезпека розколу у лавах урядової партії. Водночас у партії «зелених» участь ФРН у війні в Косово викликала кризу. Відмова «реалістів» на чолі з Фішером від принципового пацифізму була сприйнята багатьма як втрата партією «політичного профілю». Ця акція у подальшому коштувала чималих втрат «зеленим» і соціал-демократам багатьох своїх прибічників.

Підкреслимо, що участь бундесверу у війні в повітряному просторі колишньої Югославії стала свідченням остаточного перелому, який стався з початку кризи у свідомості німецької політичної еліти і частини населення ФРН. Дискусії навколо цих подій ознаменували також своєрідний етап у визначенні щодо «нормальності» зрислої Німеччини, який тривав упродовж усіх 1990-х рр. Йшлося про те, що завершився процес «подолання минулого», коли зняття попередніх обмежень та інтеграція в Європейську спільноту і НАТО, членство в ООН віднині дозволяють ФРН, як і будь якій «нормальній державі», подібно до Франції, Великобританії чи іншим, проводити суверенну політику з урахуванням власних національних інтересів та взятих зобов'язань у рамках союзів. Зовнішня політика «збільшеної, нової ФРН» уможлиблювала відмову від низки самообмежень, які характерні були в період «боннської демократії»²⁰.

20 Czempiel E.-O. Determinanten zukünftiger deutscher Außenpolitik // Aus Politik und Zeitgeschichte. – B. 24/2000. – S. 13.

На початку 2000-х рр. дискусії з визначення щодо «нормальності» фактично припинилися, а це свідчило про те, що Німеччина набула свого нового якісного становища. Хоча обачливих політиків та експертів насторожувало часте акцентування на німецьких «національних інтересах». Певною мірою відповіддю на це питання стала позиція ФРН стосовно війни США в Іраку весною 2003 р. Тоді, по суті, виникла франко-німецько-російська антивоєнна коаліція. Ці події доволі відчутно погіршили стосунки Берліна із Вашингтоном, що США навіть обговорювали плани переведення американських баз з ФРН в Польщу. Шредеру довелося докласти чималі зусилля для подолання кризи у відносинах із Вашингтоном.

Одним із головних напрямів зовнішньої політики ФРН цього періоду стало прагнення відігравати більш значиму і активну роль в ООН. Берлін виступає за підвищення авторитету і посилення дієздатності ООН у світі, сподіваючись використати її в майбутньому як інструмент підвищення свого політичного значення. ФРН пропонує розширити чисельний склад постійних членів Ради Безпеки і претендує на місце в ньому. Для «червоно-зеленої» коаліції ООН стала ядром її зовнішньої політики мультилатералізма, іншими словами, багатосторонньої й багаторівневої дипломатії. Саме 2003 р. Берлін виступив за збереження цілісності Іраку, за створення там перехідного уряду, який спирався б на міжнародну адміністрацію, що має мандат ООН.

Важливим у діяльності Г. Шредера став євроінтеграційний напрям зовнішньої політики. Вісь Берлін – Париж залишалася головним пріоритетом уряду. ФРН і Франція були єдині у засадах щодо зміцнення та розширення Європейського Союзу, виступили за поширення інтеграції на сферу зовнішньої та безпекової політики. Саме за канцлерства Шредера довершено формування валютного союзу і запровадження до обігу з 2002 р. готівкової європейської валюти, яка заго-

стрила економічні проблеми в країні. Ще з першої коаліційної угоди «червоно-зелена» коаліція активно виступила за прийняття країн Східної і Південно-Східної Європи до ЄС, вважаючи, що Союз стане «каталізатором» їх політичного і соціально-економічного оновлення. У тій угоді визначеними цілями стали зміцнення відносин з усіма сусідами Німеччини, як найважливіші складові зовнішньої політики окреслювалися: інтенсифікація німецько-французької дружби, посилення співпраці з Польщею, Чехією, досягнення стабільності у відносинах із Росією та Україною шляхом підтримки демократичних правових, соціальних та ринкових реформ у цьому регіоні²¹. Уряд Шредера активно сприяв прийняттю «Агенди 2000» – пакету реформ, що передбачали фінансову допомогу Євросоюзу, значну частину якої узяла на себе ФРН, до 2006 р. країнам, які вели підготовку до вступу в ЄС. Саме за урядування Г. Шредера втілилася давня мрія Г. Коля, пов'язана з розширенням Європейського Союзу й зміцненням його інтеграційних інститутів, хоча перше поставило питання щодо ефективності другого.

Нові виміри міждержавних відносин започаткував «червоно-зелений» уряд з Росією. Відтепер кредити стали виділятися на конкретні проекти, а їх виконання контролюватися німецькою стороною. Водночас Шредер заявив, що відносить стосунки з Росією до пріоритетних для Німеччини, що «без Росії не може бути загальноєвропейської стабільності». Німецько-російські відносини стимулював започаткований у квітні 2001 р. канцлером ФРН Г. Шредером і президентом Росії В. Путіним «Петербурзький діалог». Істотні зміни у німецько-російських відносинах на рубежі ХХІ ст. сприяли подоланню фази застою, отримали важливі імпульси для свого подальшого розвитку. Це було пов'язано, у першу чергу, зі

21 Aufbruch und Erneuerung – Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und Bündnis 90/Die GRÜNEN. Bonn, 20. Oktober 1998. S.41 – 47.

зміною покоління правлячих еліт у Німеччині й РФ, особливо із приходом до влади в Росії Путіна, а також сумнозвісними подіями 11 вересня 2001 р. у США. Саме останні загострили усвідомлення зростаючої взаємозалежності між країнами й посилили прагнення до більш тісного й всеосяжного співробітництва. У ФРН та РФ влада перейшла до політиків нового покоління і це спонукало до пошуку нових форм кооперації. При цьому Берлін висловлювався не тільки за збереження, але й за збільшення досягнутого в попередні роки у двосторонніх відносинах потенціалу довіри й партнерства.

При уряді Г. Шредера – Й. Фішера виявилася й ще одна тенденція у зовнішньополітичній діяльності – це «економізація» зовнішньої політики ФРН. Проблему актуалізували як процеси подальшої глобалізації, так і потреби захисту «німецьких» економічних інтересів на міжнародній арені в контексті задач економічного зростання та нарощування інноваційного потенціалу країни, а отже і зміцнення позицій у міжнародній конкуренції.

Реалії пост біполярного світу, до яких додалися такі серйозні проблеми, як міжнародний тероризм, загроза розповсюдження ракетно-ядерних і подвійних технологій, неконтрольована поведінка так званих «країн-ізгоїв» та багато іншого – все це й визначало зрештою зовнішню політику уряду Шредера-Фішера, яка в міру їх зміни зазнавала і власної трансформації.

Проте й складнощі внутрішні та уразливість соціально-економічних реформ за канцлерства Шредера, як і результати виборів у кількох федеральних землях далися взнаки. Останнім аргументом, що переповнив шальки терезів та терпіння Шредера стали програні вибори у землі Північний Рейн-Вестфалія 22 травня 2005 р., традиційної прихильниці соціал-демократів. І завзятий та рішучий Канцлер Г. Шредер пішов ва-банк, домігся розпуску бундестагу й призначення на 18 вересня 2005 р. дострокових парламентських виборів.

При цьому соціал-демократи не стали виключати можливість створення великої коаліції, на що обережно натякував голова СДПН Ф. Мюнтеферінг.

Кандидат від опозиції Ангела Меркель мала очевидні мінути в порівнянні зі Шредером. По-перше, хоча її й характеризували, як «серйозну жінку для серйозних справ», вона була політиком, що вийшла зі східних терен Німеччини. Правда, багато діячів ХДС намагалися піднести це як додатковий плюс. По-друге, вона не мала такої харизми, як щирий трибун Герхард Шредер. Журналісти навіть дали йому прізвисько «медійний канцлер». Телевізійна дуель Шредер – Меркель, що демонструвалася на провідних каналах ФРН і зібрала 21 млн. глядачів, на думку виборців, була нею беззастережно програна²². По-третє, у ході передвиборчої боротьби, Меркель висунула непопулярне гасло – урівняти прибутковий податок для всіх і підняти його до 25%.

Аналіз перебігу тогочасних та подальших подій, як і попередній досвід німецьких канцлерів, зокрема повоєнного періоду, вельми переконливо доводить, що особистісний фактор відіграє важливу роль як у внутрішній, так і у міжнародній та світовій політиці. Це тим більше слід враховувати з огляду на те, що німецький конституційний закон покладає на особу федерального канцлера головну політичну відповідальність за формування і реалізацію курсу Федеративної Республіки. Тому врахування особистих якостей лідера, як і вся політична біографія канцлера, це ключ до розуміння політичного стилю. Ці зауваги важливі стосовно кожного із німецьких канцлерів, на що вже побіжно ми вказували, торкаючись доленосних рішень щодо повоєнного історичного розвитку. Але значення особистісних якостей та біографічних чинників вельми рельєфно відбивалося як на політичному сходженні, так і на 16-и річній успішній діяльності канцлерін Ангели Меркель. І про це мова ще буде попереду. А з огляду

22 <https://www.bpb.de/mediathek/339440/tv-duell-2005-schröder-merkel>

на тему монографії, автори наводять у додатку ґрунтовну і виважену в оцінках свою версію біографічного дослідження цієї постаті, яка була на чолі уряду Німеччини у епоху глибоких світових турбуленцій та глобальних викликів²³.

Слід зазначити, що зовнішня політика в ході передвиборчої боротьби 2005 р. стояла не на першому місці. І якщо Шредер і Фішер наголошували на миролюбних засадах зовнішньої політики «червоно-зеленої» коаліції, ту позитивну роль, яку країна відіграла в ході війни в Іраку (Шредер в додаток наполягав на необхідності зміцнення дружніх зв'язків з Росією й Францією), то Меркель підняла лише одне питання – небажання християнських демократів бачити Туреччину повноправним членом Європейського Союзу. Взагалі ж в царині зовнішньої політики у Шредера виявилися сковані руки: не тільки ХДС/ХСС, але коаліційні партнери із партії «зелені» та багато хто з соціал-демократів не хотіли продовження його товариських відносин з В. Путіним та не підтримували курс свого лідера щодо співробітництва з Китаєм у чутливій атомній сфері.

Вибори 18 вересня принесли перемогу у один відсоток голосів блоку ХДС/ХСС. Але з урахуванням голосів за інші партії, склалася патова ситуація²⁴. Найбільш вірогідним варіантом мала стати велика коаліція, оскільки блок однієї «народної» партії із меншими двома був неможливим тому, що для лідерів малих партій неприйнятною стала перспектива входити до коаліції разом із іншою малою партією. В результаті 10 жовтня 2005 р. у ході переговорів між двома найбільшими «народними» партіями було ухвалене рішення щодо формування коаліції між ХДС/ХСС і СДПН під керівництвом Ангели Меркель. Відтак Шредер та Фішер заявили про завершення своєї політичної кар'єри.

23 Див у додатку: Біографія Ангели Меркель – авторське дослідження. – С. 521 – 559.

24 Übersicht der Wahlen seit 1946, Bundestagswahl 2005 <http://wahl.tagesschau.de/uebersicht-der-wahlen.shtml>

Початок нового політичного етапу засвідчив той факт, що 22 листопада 2005 р. уперше федеральним канцлером ФРН стала жінка, більше того, представниця блоку ХДС/ХСС, де процеси емансипації у порівнянні з лівим партійним флангом почалися відносно недавно, і на додачу до всього була вихованкою колишньої соціалістичної НДР. Ангела Меркель (у дівочтві Ангела Каснер) зробила воістину фантастичну кар'єру після об'єднання Німеччини. Політикою почала займатися в період кризи НДР у 1989 р., ставши членом опозиційної організації «Демократичний прорив». Вступила в ХДС тільки в 1990 р. і на перших загальнонімецьких виборах потрапила в бундестаг, де була помічена Гельмутом Колем, що призначив її міністром у справах жінок і молоді²⁵. Після парламентських виборів 1994 р. Меркель стала міністром у справах навколишнього середовища, охорони природи й безпеки реакторів. В 1991–1998 рр. – заступник голови ХДС. З 1993 р. голова ХДС землі Мекленбург-Передня Померанія. Коли блок ХДС/ХСС програв вибори 1998 р., вона послідовно робила партійну кар'єру: спочатку стала генеральним секретарем ХДС, в 2000 р. її обрали головою партії, в 2002 р. вона приєднала до своєї посади пост голови фракції ХДС/ХСС у бундестазі. Після поразки Едмунда Штойбера – номінанта на лідерство від ХДС/ХСС на парламентських виборах у 2002 р., їй удалося відновити авторитет християнських демократів. Адже він помітно похитнувся в результаті викриттів, пов'язаних з попереднім незаконним фінансуванням партії. А. Меркель зуміла відсунути на другий план тих партійців, які були ідейно близькими до праворадикалів, та слушно підхопити гасла оновлення країни й суспільства.

Підкреслимо, що склад нового уряду і перші кроки А. Меркель як канцлера свідчили про наступність внутрішнього та зовнішньополітичного курсу «великої коаліції»,

²⁵ Детальніше у додатку: Біографія Ангели Меркель – авторське дослідження. – С. 528 – 529.

який знаходив позитивний відгук у суспільстві²⁶. Коаліційний договір, підписаний 18 листопада 2005 р., який мав назву «Спільно за Німеччину – з мужністю і людяністю», (першу частину назви становило передвиборне гасло ХДС/ХСС, а другу – СДПН). Цей документ вміщав докладно прописаний зовнішньополітичний розділ, який був одинадцятим у договорі. Розділ включав напрями європейського блоку, нове позиціонування Німеччини в євроатлантичній вісі, комплекс заходів щодо відносин Північ-Південь і не в останню чергу стратегічний російсько-німецький діалог. У документі наголошувалося, що «європейське об'єднання та атлантичне партнерство не є своїми протилежностями, а складають найважливіші основи зовнішньої політики Німеччини та її відносин, особливо тісної дружби та співпраці з Францією, з Польщею та іншими її сусідами, зі Сполученими Штатами Америки, а також із Росією. Одночасно ФРН традиційно признала свою особливу відповідальність стосовно Ізраїлю²⁷.

Першочерговість відносин у колі Євросоюзу для ФРН знайшла відповідне підтвердження у черговості візитів за кордон нового федерального канцлера. Перший закордонний візит А. Меркель здійснила у супроводі нового міністра закордонних справ Франка-Вальтера Штайнмайера, який свого часу був правою рукою Г. Шредера (був керівником відомства канцлера), в Париж 23 листопада 2005 р., де зустрілася з Ж. Шираком. Під час зустрічі вона підкреслила, що відношення тісної дружби та співпраці, що історично сформовані між обома країнами, «мають постійно наповнюватися життям». Увечері того ж дня А. Меркель завітала до штаб-квартири НАТО та ЄС у Брюсселі. А наступного ранку вона була

26 Павлов Н. В. История внешней политики Германии. От Бисмарка до Меркель. – М.: Международные отношения, 2012. – С. 716.

27 Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD von 11.11.2005. – S.125 – 140. https://www.bundesrat.de/DE/plenum/themen/foekoI/bundesstaatskommission/mitglieder/koalitionsvertrag.pdf?__blob=publicationFile&v=1

уже в Лондоні і зустрілася з Т. Блер, оскільки Великобританія головувала на той період у ЄС. Наступний візит відбувся 27–28 листопада вже в Барселону, де проходив саміт Євросоюзу.

Уряд «великої коаліції» мав вирішити три важливі завдання на європейському напрямку своєї зовнішньої політики: по-перше, визначитися щодо нових кандидатів у члени ЄС; по-друге, підготуватися до ролі голови у Євросоюзі у першому півріччі 2007 р.; по-третє, виробити та запропонувати своїм європейським партнерам стратегічний план щодо імплементації Євроконституції, оскільки від набрання нею законної сили залежали поглиблення інтеграційних процесів та формування Європи в якості єдиного правового організму.

Важливо підкреслити, що для Меркель, як політика державного рівня, були і залишаються характерними обережність, виваженість, раціональність та поступовість. Якщо на початку її загальнонаціонального лідерства вони були обумовлені особливостями формування великої коаліції, то з часом ці якості допомагали їй як федеральному канцлеру визначитися і успішно позиціонувати у непростих умовах світової фінансово-економічної кризи, при подоланні гострих викликів, що поставали перед німецьким суспільством та у колі європейської і світової спільноти. Заступивши на пост глави уряду, А. Меркель довела, що хоче й, головне, може успішно вчитися бути лідером не тільки національного, але й світового масштабу.

Зазначимо, що найбільших успіхів у цей період Меркель досягла на міжнародному подіумі. При ній відбулося очікуване посилення атлантичного вектора й наступило «постшредерське потепління» відносин між Берліном і Вашингтоном, єдність підходів обох урядів простежувалася по цілому колу проблем. Це – боротьба з міжнародним тероризмом, запобігання ядерного озброєння Ірану й денуклеаризації Корейського півострова, завершення й легалізація політики сегментування Балкан з визнанням незалежності Косово, питання забезпечення енергобезпеки тощо.

У період великої коаліції 2005 – 2009 рр. ФРН успішно головувала у «групі восьми», спонукаючи лідерів провідних держав до їх більш активного залучення до співпраці з країнами Третього світу, що швидко розвиваються. Не в останню чергу завдяки особистим зусиллям, завзятості й наполегливості Меркель в умовах настання глобальної фінансово-економічної кризи була реалізована ідея створення «групи двадцяти».

У Євросоюзі Берлін доклав максимум зусиль для виходу ЄС із конституційної й структурної кризи. Політика Німеччини, її конструктивність і наполегливість прислужилися у виробленні й ратифікації Лісабонського договору та подоланню наступних викликів. Водночас саме позиція ФРН на зустрічах різних рівнів держав-членів НАТО у 2008 р. спонукала до зняття з порядку денного альянсу питання щодо перспективи членства Грузії та України.

У результаті виборів до бундестагу у 2009 р., коли соціал-демократи зазнали відчутної поразки, Меркель сформувала урядову коаліцію партій: ХДС/ХСС – ВДП. Діяльність нового уряду А. Меркель – Г. Вестервелле була сконцентрована на проведенні соціально-економічних реформ та реагування на міжнародні проблеми, головним чином, подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи на тлі активної природоохоронної політики та захисту клімату. Загалом у галузі зовнішньої політики, за винятком деталей, курс залишився незмінним – опора на ЄС, США та НАТО на основі неухильного дотримання трансатлантичних західних цінностей. Водночас, підкреслила Меркель, Німеччина прагне «широкого військово-політичного діалогу з Росією», у тому числі в рамках Ради Росія – НАТО. «Росія та Європа тісно прив'язані один до одного»²⁸. Для ФРН ускладнення додалися у сфері енергетики з огляду на катастрофічний земле-

28 Германія. 2010 / под ред. В.Б. Белова. М.: Ин-т Европы РАН: Рус. Сувенир, 2011.С. 548.

трус у Японії 2011 р. Вплив останнього змусив перекреслити усі досягнуті 2010 р. попередні домовленості, знову постала проблема згортання ядерної енергетики країни.

На цьому тлі постає зрозумілою та послідовністю, з якою Берлін та Москва піклувалися про будівництво газопроводів. Німеччина дієво працювала над просуванням проекту «Північний потік», який А. Меркель назвала «однією з найбільших інвестицій у галузі газопостачання». ФРН допомагала Росії і у пошуку спів інвесторів із третіх країн, і у проведенні непростих переговорів зі скандинавськими та прибалтійськими партнерами. Виступаючи 8 листопада 2011 р. на урочистій церемонії з нагоди відкриття першої гілки газопроводу, тогочасний президент Дмитро Медведєв назвав цю довгоочікувану подію «новим кроком у зміцненні взаємин між Росією та Євросоюзом, Росією та Німеччиною», «внеском у забезпечення енергобезпеки Європи... та про яку ми так дбаємо, особливо в період економічних складнощів». За даними російської сторони вартість цього газопроводу сягнула майже у 9,0 млрд. євро, а довжина газогону становила 1224 км. Демонстрацією взаєморозуміння та підтримки сторін служив факт і того, що поруч з російським президентом, який символічно відкрив вентиль трубопроводу, перебували канцлерін Ангела Меркель, євро комісар з енергетики Гюнтер Еттінгер та прем'єр-міністри Нідерландів і Франції – Марк Рютте та Франсуа Фійон²⁹. Водночас Берлін підтримав південний проєкт «Набукко», який покликаний був стати однією з форм диверсифікації постачання енергоресурсів до Європи.

До кола питань, якими переймалася ФРН і з яких були віднайдені успішні рішення, слід віднести подолання та зміцнення стійкості у протидії кризовим явищам в лавах Європейського Союзу. Зокрема, лінія Меркель, стосовно збереження стійкості єврозони, створення фонду стабільності та

²⁹ Медведєв и Меркель запустили газопровод «Северный поток». Русская служба BBC https://www.bbc.com/russian/russia/2011/11/111108_nord_stream_start

інші заходи мали здебільшого позитивні наслідки. Зростання експорту Німеччини уможливило придання позитивної динаміки більшості галузей економіки, суттєво зменшити рівень безробіття у країні.

Однак нищівна поразка блоку ХДС і ВДП у землі Баден-Вюртемберг у кінці березня 2011 р. мала негативний вплив на позиції урядової коаліції. Вперше у Федерації у цій землі до влади прийшли партія «зелених» та соціал-демократи³⁰. У лідера ВДП Г. Вестервелле не склалося гідного зовнішньополітичного тандему з А. Меркель, діяльність якої в минулому уряді успішно доповнював Ф.-В. Штайнмаєр. У цьому вільному демократу завадили не тільки особисті якості, а й світова економічна кон'юнктура, яка унеможливила міністру реалізувати пропоновані ним зовнішньополітичні підходи.

Однак на тлі цих складнощів, які переживали країна, суспільство і партії, авторитет та лідерські якості канцлерін Ангели Меркель отримували все більшого визнання. Так, з часу перебування на чолі уряду А. Меркель в 2011 р. була п'ятий раз визнана журналом *Forbes* як «сама могутня жінка світу». Визначальними факторами при цьому стали її впливи у фінансово-економічних колах і медійному співтоваристві, а також кар'єрні досягнення.

Цікавий психологічний портрет канцлера, наданий американськими дипломатами, який став відомим завдяки опублікованим в Інтернеті ресурсам *WikiLeaks* конфіденційним документам держдепартаменту США. В ньому зазначалося: «Меркель методична, раціональна й прагматична. У важких обставинах вона діє рішуче, але в цілому намагається не ризикувати... вона воліє залишатися осторонь доти, поки не визначиться розташування сил, щоб потім направити дебати у потрібне для себе русло». Зовнішню політику Меркель роз-

30 Endlich am Ziel – und weiter unterwegs <https://www.gruene-bw.de/wahlen/landtagswahl/winfried-kretschmann/>

глядає під кутом користі, що можна витягти для себе корисного для внутрішньої політики. У колах американських дипломатів за Федеральним канцлером закріпилося прізвисько «тефлонова Меркель». Як відомо, подібним епітетом прийнято нагороджувати політика, що вміє виходити успішним з найскладнішої ситуації³¹.

Фактично схожу характеристику канцлерів надало впливове німецьке видання *Financial Times Deutschland* після чергового приходу її до влади. «Вичікувальність, обережність, повільність, характерні для канцлерства Меркель... Перемога на виборах, відзначала газета, ще більше зміцнила її систему обережної страхівки від будь-якої небезпеки. Саме ця система катапультиувала її на вершину влади. І вона захищає цю владу, оточуючи себе за рідкісним винятком слабкими міністрами. «Однак влада в умовах демократії не повинна бути самоціллю»³².

Християнські демократи та їх лідер А. Меркель виграли парламентські вибори у вересні 2013 та 2017 рр. Позитивна економічна ситуація та конюнктура в країні стала одним із дієвих чинників, що визначали електоральні настрої німецьких громадян. Зростання ВВП, що розпочалося після подолання кризи збереглося впродовж наступних років, одночасно відбувалося зниження інфляції та рівня безробіття у порівнянні із попередніми роками. За таких умов очолюваний Меркель блок ХДС/ХСС мав об'єктивні переваги у порівнянні із опозицією.

Однак, слід мати на увазі труднощі, які постали на шляху формування урядової коаліції втретє очолюваної Ангелою Меркель. Перемігши на виборах 22 вересня, Меркель змогла сформувати новий коаліційний уряд практично через три місяці – лише 17 рудня 2013 р. Цьому передували довготривалі непрості, але змістовні переговори, дискусії та

31 Der Spiegel. 2010 Dezember. № 48. – S.21.

32 Financial Times, Deutschland. 29. Dezember. 2010.

письмове голосування членів СДПН. Проведене голосування для соціал-демократів було відповідним тестом: лише 14 грудня стали відомі результати своєрідного референдуму соціал-демократів, три четверті членів партії підтвердили згоду на входження у велику коаліцію з християнськими партіями. Тоді 16 грудня лідери трьох німецьких партій – ХДС, ХСС і СДПН – підписали коаліційний договір. І лише наступного дня Меркель, була обрана федеральним канцлером на третій термін, і міністри її кабінету змогли скласти присягу³³.

Водночас звертає увагу те, що далеко не всі у Бундестазі та суспільстві цим станом були задоволені. Проте прихильники Меркель свідомі того що, вона лідер і стала майстерним менеджером, якому притаманні наполегливість та раціональна тактика «малих кроків», чим вона неодмінно скористається як при вирішенні внутрішніх політичних і економічних проблем та викликів міжнародного порядку³⁴.

Для третього уряду канцлерін Меркель посткризовий період був непростим, зокрема у позиціонуванні ФРН на міжнародному рівні, де імідж держави пов'язувався з успішним використанням Берліном політики «м'якої сили». Відтак існують три тісно пов'язані один з одним групи факторів ризику для успішності застосування Німеччиною цієї політики: зовнішньополітичні, зовнішньоекономічні та внутрішні чинники, які включають як проблеми, що збереглися ще з минулого століття, так і нові виклики нинішньої історичної дробі.

До зовнішньополітичних викликів належить, насамперед, зростання євро скептицизму. Наголосимо, що прагнучи до подолання репутації агресора, об'єднана Німеччина проводить активну політику щодо просування євроінтеграції, оскільки підтримка розвитку наднаціональних інститутів до-

33 Германия. 2013. Часть 1. Доклады Института Европы РАН. – М. – 2014 – С.34 – 50; http://gazeta.dt.ua/international/partneri-mimovoli_.html

34 Див. www.statistik-bund.de/wahlen; Bundestagswahl in Deutschland am 22. September 2013. Wahlanalyse, Viola Neu, Konrad-Adenauer-Stiftung, S.6; http://www.kas.dewf/doc/kas_35530-544-1-30.pdf ? 131220112410.

зволюла Берліну уникати підозр у прагненні гегемонії. Крім того, ЄС на цей час мав образ процвітаючого регіону з розвиненою демократією та високим рівнем життя населення. Так, європейська інтеграція перетворилася на опору німецької політики «м'якої сили»³⁵. Проте, після приєднання до Євросоюзу нових членів із Центральної та Східної Європи, він зіткнувся з труднощами у розробці єдиної стратегії через диспропорції у розвитку та велику кількість країн-учасниць. Криза загальноєвропейської ідеї досягла свого піку в момент перемоги на британському референдумі прихильників виходу з Союзу. Брекзит продемонстрував, що привабливість Євросоюзу більше не є такою однозначною.

З іншого боку, наголос на «м'яку силу» і відмова від військової стає дедалі більш проблематичним за умов нових військових конфліктів на континенті, на Близькому Сході та інших регіонах, у зв'язку з якими знову актуалізувалася роль НАТО у Європі і зростає значимість військової сили. З часом ще більш серйозним викликом стала пов'язана із сирійською війною міграційна криза.

ФРН, яка традиційно виступає гарантом стабільності та миру в Європі та захисницею ідеалів демократії й прав людини, заявила про свою готовність взяти на себе основне навантаження щодо прийому сирійських біженців. Однак незабаром стало зрозуміло, що масштаби міграційної кризи призводять до величезних матеріальних витрат та зростання соціальної нестабільності. Так Німеччина опинилася перед вибором: продовжувати нести навантаження чи пожертвувати чином держави-оази справедливості.

Питання постало особливо гостро у зв'язку зі зростанням впливу право популістських партій у самій ФРН та сплеском націоналізму й ультраправих рухів у інших європейських країнах. Серйозною проблемою для Німеччини залишається

35 Політика «м'якої сили» ФРГ: проблеми и перспективы // URL: moluch.ru/archive/131/36543

дисбаланс між економічною міццю і політичним впливом у світі, що виражається у відсутності в неї місця постійного члена в Раді Безпеки ООН. Це обмежує потенціал «м'якої сили», оскільки зберігає становище ФРН.

Та чи не найбільшим викликом стали проблеми зміцнення Європейського Союзу, який зіткнувся із величезним потоком біженців та переселенців, що хлинув на його територію, зростання напруженості у суспільстві в силу поширення актів тероризму на теренах ЄС. Діяльність уряду Меркель і вона сама стала головним модератором у колі країн Євро-союзу щодо розв'язання цієї проблеми. До самої Німеччини протягом 2015 р. потік біженців сягнув майже 2 млн осіб., величезні масштаби прибульців були і в наступні роки. Тому Берлін разом із партнерами по ЄС прагнув шляхом квотування розподілити навантаження поміж всіма державами об'єднання. По цьому колу питань відповідні ускладнення виникали не лише в уряді, а навіть поміж сестринськими партіями ХДС – ХСС.

Серйозним викликом для уряду великої коаліції та й самої Меркель стала ситуація на Сході Європи, зокрема навколо України. ФРН однозначно підтримала Революцію гідності 2013–2014 рр. в Україні, рішуче засудила анексію Криму Росією та її втручання на боці сепаратистських сил. Німеччина стала дієвим учасником переговорів у Мінську у 2014 і 2015 та наступні роки, вона найактивніше підтримувала Україну не лише у «нормандському форматі» переговорів щодо врегулювання воєнного конфлікту в Донбасі, але і у створенні широкої проукраїнської коаліції. Уряд Меркель, надаючи підтримку офіційному Києву, виявив наполегливість щодо запровадження і продовження санкцій проти Росії, цьому не завадили економічні втрати та наявність своєрідного проросійського лобі із числа певних політичних і бізнесових кіл.

Незважаючи на складнощі внутрішньопартійного становища та кризу з біженцями, А. Меркель, визначилася у

листопаді 2016 р. йти четвертий раз на вибори у якості претендента знову очолити уряд. В основу своєї передвиборчої кампанії 2017 р. поставила саме боротьбу з правими радикалами, що вміло використовували страхи німців перед мігрантами, яких ФРН прийняла найбільше серед країн ЄС – близько двох мільйонів осіб. Після грудневого з'їзду ХДС у Ессені, на якому Меркель 9-й раз поспіль обрали головою партії, блок ХДС/ХСС став демонструвати більш ефективну політику стосовно мігрантів. Меркель неодноразово виявляла слухний підхід до вирішення складних проблем у рамках коаліційного уряду. Про це свідчив її промовистий вислів щодо біженців – «думаю, що ми з цим впораємося». Такий підхід мав своїх прихильників та противників.

Однак Ангела Меркель знову виявила неабиякі здібності та лідерські якості під час виборчої кампанії 2017 р. та після. Незважаючи на включення у виборчі перегони на боці соціал-демократів нового очільника Мартіна Шульца у якості головного суперника, голова ХДС і федеральний канцлер взяла гору³⁶. Позиціонуючи себе спокійним і урівноваженим політиком, спроможним управляти конфліктами та згладжувати протиріччя, Меркель не тільки обійшла суперника на теледебатах, але й забезпечила перемогу своїй партії на виборах до Бундестагу. Відтак навіть скромний результат блоку ХДС/ХСС у 33,5% голосів уможливив А. Меркель четвертий раз поспіль стати федеральним канцлером. Незважаючи на складнощі з погодженням засад коаліції, у березні 2018 р. ХДС/ХСС і СДПН знову сформували уряд великої коаліції.

Звичайно, що була і низка чинників, які об'єктивно сприяли політичному успіху Меркель. До їх числа слід віднести: зростання економіки, фінансовий профіцит держбюджету та зниження рівня безробіття. Проте й політика канцлерів мала вагоме значення, яка включала більш вимогливі заходи здійс-

³⁶ Schulz ist so bleib wie Merkel <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/martin-schulz-und-angela-merkel-sind-jetzt-gleich->

нювані урядом щодо інтеграції біженців, врахування вимог сестринської партії ХСС та відповідні засади щодо унормування процедури інтеграції мігрантів у суспільство.

Водночас на прихильність виборців впливали зовнішньополітичні підходи християнських демократів до актуальних проблем і викликів та пропонованих ними шляхів їх розв'язання. У цьому контексті хвилюючими були непрості відносини із США, з РФ, утруднення перебігу подій з Брекзітом у Великобританії, а також позиціонування Франції тощо.

Певно, що існуючій системі відносин між США та Німеччиною і, ширше, між США та Європою притаманний достатній запас міцності, але вона протягом президентства несистемного політика Дональда Трампа переживала кризу. Відбувалося певне розхитування усталених інститутів співпраці всередині західного світу, і персональні протиріччя між А. Меркель та Д. Трампом у цьому сенсі лише зовнішній показник. Відносини між Берліном та Вашингтоном переживали непрості часи, коли відчутними були розбіжності позицій з деяких важливих питань світової політики. Все більш очевидною ставала різниця у базових підходах президента Трампа та канцлерін Меркель до міжнародних відносин. І це тимчасове охолодження, спроможне було викликати масштабні турбуленції співпраці між країнами Заходу і кінець повоєнних засад дружби та взаємодопомоги.

Відомий слоган «America First», що здавався відносно нешкідливим і орієнтованим на внутрішнього споживача за минулий період правління Трампа вже встиг завдати значної шкоди відносинам між США і Європою. Новий президент з легкістю вивів Сполучені Штати із Паризької угоди щодо клімату, вийшов із угоди щодо іранської ядерної програми, встановив мито на сталь та алюміній з Європи тощо.

Значним успіхом Німеччини і особисто Меркель стали організація та проведення саміту «групи двадцяти» держав

у липні 2017 р. Багато в чому завдяки зусиллям німецьких партнерів було досягнуто компромісу по двох важливих питаннях – продовження боротьби з глобальним потеплінням і підтримка свободи світової торгівлі. Ці положення увійшли до узгодженого в Гамбурзі тексту спільної заключної декларації. До того ж А. Меркель, представила громадськості нову політику Берліна та широку програму стосовно країн Африки, в яких мотивує німецький бізнес не залишатися безучасним та залучилася міжнародною підтримкою.

Загалом, останні роки стали перевіркою на міцність німецько-американських відносин, які протягом попередніх 70-и років були дієвою константою зовнішньої політики ФРН. Недивлячись на відверто негативну реакцію офіційного Берліна на проголошену президентом Трампом концепцію «Америка понад усе», Меркель і її уряд продовжили курс на зміцнення трансатлантичного партнерства, в першу чергу, у сфері європейської безпеки і захисту клімату. І незважаючи на заперечення Польщі, а потім і Вашингтона, Ангела Меркель однозначно підтримала будівництво Північного газопроводу між Росією та Німеччиною.

Вважаємо варто наголосити, що саме перебування при владі у США суперечливого і важкопрогнозованого Д. Трампа дозволили А. Меркель позиціонувати себе громадськості не лише у якості лідера провідної європейської держави, але і як головного захисника демократичних цінностей Європи і Заходу в цілому.

У роки президентства Джо Байдена у США, взаємовідносини з яким у Ангели Меркель були дружніми, співробітництво і взаємопідтримка Вашингтона і Берліна, як і двох держав-партнерів, стали рівними і передбачуваними. Підтвердженням цього став факт погодження з чинним американським президентом угоди щодо «Північного потоку-2». Меркель під час свого візиту за океан вдалося знайти спільну мову із цього дразливого питання.

Упродовж 16 років Ангела Меркель очолювала уряд ФРН. За цей час її країна перетворилася на безумовного економічного та політичного лідера Європейського Союзу. Роль Німеччини та безпосередньо канцлерін Ангели Меркель на внутрішньо- та зовнішньополітичній арені Євросоюзу важко переоцінити. Офіційному Берліну протягом крайніх десяти років не раз доводилося ставати антикризовим менеджером Європейського континенту – навіть у ситуаціях, які безпосередньо країни не торкалися. З 2006 р. журнал Forbes 14 разів називав Ангелу Меркель найвпливовішою жінкою світу. Протистояти її авторитету було для опонентів об'єктивно досить важко. Меркель завдяки своїй прагматичній і стриманій політиці здебільшого вдавалося консолідувати уряди європейських держав для спільного розв'язання криз у Європейському Союзі. Проте застереження слід зробити з огляду на кризу єврозони з питань міграції, а також і в боротьбі з пандемією корона вірусу Covid-19.

За багатьох набутих позитивів авторитету і впливу Ангели Меркель у відносинах з глобальними акторами, чимало запитань викликала політика німецької канцлерін з авторитарними лідерами Китаю та Росії. Критики часто закидають Меркель, що у відносинах з Пекіном та Москвою вона неодноразово поступалася демократичними цінностями та повагою до прав людини на користь глобальним економічним інтересам Німеччини.

За останні вісім років тема України стала для німецької канцлерін однією з центральних у царині зовнішньої політики на європейському напрямі. Нині вже складно уявити, але на початку правління А. Меркель, яка у 2005 р. уперше прийшла до влади, Україна залишалася далеко не на першому місці її зовнішньої політики. За ці 16 років Меркель довелося попрацювати з чотирма українськими президентами. Слушним буде твердження, що разом із завершенням політичної кар'єри Ангели Меркель завершилася важливий етап в но-

вітній історії німецько-українських відносин. Об'єктивним є факт, що більшу частину періоду незалежності України саме Меркель очолювала уряд найвпливовішої країни Європи. Тож Меркель була удостоєна однієї з найвищих державних нагород України – ордена Свободи, який їй вручив глава держави під час її серпневого 2021 р. візиту до Києва³⁷. Відтак досягнення і прорахунки у двосторонніх відносинах мають величезний вплив на поступ України, позиціонування її на континенті та світі.

Урочисті проводи федерального канцлера ФРН Ангели Меркель з її посади відбулися 2 грудня 2021 р. у дворі Міністерства оборони в Берліні³⁸. Цей традиційний військовий церемоніальний акт проводів «Велика вечірня зоря» (Der Große Zapfenstreich) вважаються найвищою даниною поваги, яку збройні сили Німеччини можуть віддати цивільній особі. Крім федеральних канцлерів, цей звичай також використовується для вшанування федеральних президентів та міністрів оборони під час їхнього звільнення з посад. Традиція сягає XVI століття. Церемонія як завжди пройшла увечері та складалася з кількох музичних композицій, включаючи національний гімн, та марш. Крім того, за традицією зазвичай було запалено смолоскипи. На цій церемонії були присутні офіційні особи, урядовці, депутати бундестагу. Ангела Меркель запросила понад 50 колишніх міністрів із чотирьох урядів, які вона очолювала. У своїй промові вона подякувала всіх хто їй виявляв довіру та підтримку.

Таким чином, проведений аналіз засвідчує, що сучасна німецька система правління, яка має притаманне їй визначення «канцлерська демократія», окрім всього іншого, доводить свою ефективність у проведенні зовнішньої політики держави. Наповнення реальним змістом цієї системи та відповідні

37 Указ Президента України № 380/2021 Про нагородження Ангели Меркель орденом Свободи <https://www.president.gov.ua/documents/3802021-39761>

38 <https://www.dw.com/ru/na-ceremonii-proshhanija-merkel-poblagodarila/-a-60002849>

її складові на всіх етапах розвитку Федеративної Республіки були різними. Досягнення у зовнішньополітичній царині відносин залежали як від властивостей глави уряду бути провідником національних інтересів країни, так і від запровадження відповідних стратегічних настанов та практик, які є здебільшого раціональною відпо віддю на конкретні проблеми і виклики.

Кожний із федеральних канцлерів повоєнної ФРН відповідно до властивих йому стилю і характеру зробив свій внесок у історичний поступ держави. На період правління Ангели Меркель доля відвела нелегкі задачі та чимало випробувань, зокрема й у сфері зовнішньої політики. Проте уваженість підходів, командний дух та належний підбір кадрів на відповідні посади за правління А. Меркель протягом чотирьох каденцій переконливо свідчать про її успіхи. Система правління, якою є «канцлерська демократія», уможливила цьому непересічному політику достатній потенціал впливу і владарювання, а її особисті якості досить слушно прислужилися для успішної державної діяльності протягом усього періоду. Дане твердження є цілком обґрунтованим і для царин її зовнішньополітичної діяльності.

РОЗДІЛ IV.

Зростаючий вплив ФРН у європейській спільноті

Німеччина відіграє особливу роль у процесі європейської інтеграції, яка, своєю чергою, немає альтернатив для німецького суспільства. ФРН є однією із шести країн-засновниць успішного повоєнного проекту європейської інтеграції. Участь у ній завжди була і залишається найважливішим напрямом німецької політики. Європейська інтеграція ніколи не піддавалася сумніву жодної зі значних політичних сил Західної, а потім і об'єднаної Німеччини. З самого початку в жодній іншій країні континенту не було стільки людей, які так переконано вірили в Європу і пов'язували з нею своє майбутнє. Нинішня ФРН є однією із найбільш євро оптимістичних країн Європейського Союзу. Частка євро скептиків у німецькому суспільстві завжди була досить малою. Однією з основ німецької зовнішньої політики є участь у європейській інтеграції та розвитку Євросоюзу. Навіть «особливий німецький шлях», який декларувався на різних етапах історії Німеччини, так чи інакше мав європейську перспективу.

Об'єднана ФРН знаходиться в центрі континенту, межує лише з європейськими сусідами. Тож європеїзм для неї був і залишається найважливішою політичною лінією. Для більшості політичних сил країни, які представлені у бундестазі, ці засади є основою зовнішньої політики країни. Різниця у підходах провідних німецьких партій полягає лише в тому, які аспекти європейської інтеграції є найважливішими для конкретних партій. Для лібералів – це вільний спільний ринок, для «лівих» та «зелених» – свобода пересування та вибору місця проживання, для народних партій – можливість

реалізації Німеччиною свого лідерства на континенті та розширення простору безпеки.

Проте у останні роки звертає на себе увагу проблема зростання євро скептичних настроїв у німецькому суспільстві, які підтверджують існуючу тенденцію для багатьох країн-членів Євросоюзу. Щоб зрозуміти їхню природу, необхідно виявити особливості позиціонування нинішнього Берліну в рамках проекту єдиної Європи, виділити ядро країн й розглянути, як воно видозмінюється у контексті нинішньої кризи євроінтеграції¹.

На відміну від часів Веймарської республіки в роки блокового протистояння, що зароджувалося, західні країни були готові розглядати ФРН як свого союзника. Також цю ситуацію розуміло політичне керівництво в Бонні на чолі з першим федеральним канцлером Конрадом Аденауером (ХДС). Важливою частиною зовнішньополітичної культури Західної Німеччини став мультилатералізм, тобто відмова від односторонніх кроків, а девізом зовнішньої політики – «ніколи знову, ніколи наодинці». Тому визначальною лінією стала участь ФРН у міжнародних організаціях – Західноєвропейському союзу (ЗЄС), Раді Європи (РЄ), європейських спільнотах, НАТО, а пізніше – в ООН.

Наголосимо, що К. Аденауер уособлював собою реалістичну позицію у зовнішній політиці держави. Він добре розумів, що в умовах біполярного протистояння, що розгорталось, Німеччина не зможе ні вести самостійну зовнішню політику, ні залишатися нейтральною. При цьому Аденауер залишався переконаним європейцем і прихильником орієнтації на західних союзників. Єдина Європа, з погляду більшості західнонімецької повоєнної еліти, могла бути лише проамериканською. Відтак антиамериканізм і антикапіталізм Курта Шумахера (СДПН), його прихильність до можливого

¹ Alternative für Deutschland. Europa.Euro // URL: <https://www.alternativefuer.de/euro-europa-2/>

нейтралітету більшістю громадян не були підтримані й, певно, що зіграли роль у тому, що вибори в перший бундестаг 1949 р., все ж таки виграв союз ХДС/ХСС на чолі зі стриманим і прагматичним К. Аденауером².

Якщо розглядати європейську інтеграцію в роки холодної війни у широкому розумінні, то слід зазначити участь ФРН у Західноєвропейському союзі, який був інтегрований до ЄС у 2011 р., у Раді Європи, а також у НАТО. Німеччина завжди виступала з підтримкою розвитку інтеграційних процесів та всіх ініціатив у рамках європейської інтеграції. Інтеграційні процеси в Європі розвиваються «вглибину» та «вширину». Вважається, що французький підхід до інтеграції полягає у приматі поглиблення над розширенням, британський – у прихильності до розширення над поглибленням. Німецький же підхід полягає в рівнозначній підтримці процесів поглиблення і розширення інтеграції. Відповідно до таких засад, поглиблення має забезпечувати розширення, а розширення – не стати гальмом процесів поглиблення інтеграції.

Історично розширення Європейського співтовариства та Європейського Союзу завжди підтримувалося Бонном і потім Берліном. Єдність із даного питання демонстрували всі політичні сили Західної Німеччини, а потім і об'єднаної німецької держави. При цьому ФРН була і залишається однією з найрозвиненіших індустріальних держав світу. Найчастіше для зміцнення міжнародних позицій або досягнення зовнішньополітичних цілей Німеччина вважає за краще використовувати економічні, а не військові засоби. Так, Берлін є одним із головних донорів ООН, а також входить до глобальних лідерів у сфері допомоги розвитку в кризових регіонах світу.

Досить важливим є зміцнення німецько-французького тандему, як у роки холодної війни, коли його називали «симетрією асиметрій», наголошуючи на тому, що обидві країни

2 Alternative für Deutschland. Europa.Euro //URL: <https://www.altemativefuer.de/euro-europa-2/>

– економічні лідери Спільноти, але при цьому Бонн не мав співмірного з Парижем політичного та військового потенціалу. Після об'єднання Німеччини 1990 р. німецько-французька єдність стала менш асиметричною. Сучасна ФРН також набула статусу найпотужнішої держави ЄС за основними економічними показниками, стала володарем найбільшого золотовалютного запасу серед країн-учасниць та найбільшим донором Європейського Союзу: німецькі внески становлять приблизно 20% його бюджету³. Проте як велика країна Німеччина отримує зворотні надходження у розмірі лише близько 10% бюджету Євросоюзу. Разом з тим держава має експортноорієнтовану економіку, тому існування, зміцнення та розширення єдиного європейського ринку для неї особливо значуще.

ФРН завжди допомагала своїм партнерам по Спільноті та Євросоюзу долати кризові явища. Наприклад, ревальвація німецької марки та своєчасна боротьба зі спадом виробництва призвели до збільшення імпорту до неї із країн Співтовариства. Це дозволило країнам загального ринку пом'якшити наслідки кризи. Бонн у 1974 р. виділив кредит Італії у обсязі 5,2 млрд марок, у 1975 р. виявив готовність допомогти Великобританії з виплатою членських внесків до Спільноти. Також у 1970-ті роки Західна Німеччина та Франція почали обговорювати можливості створення валютного союзу. Обіг багатьох валют призводив до певних економічних втрат при операціях на зовнішніх ринках. Цей процес успішно завершився на межі ХХ – ХХІ ст. введенням єдиної валюти – євро. У березні 2011 р. на саміті Євросоюзу Берлін домогся прийняття рішення щодо створення пакту стабільності європейської валюти та надання безпрецедентного обсягу допомоги Греції, підтримки інших країн. Таким чином, ФРН була економічним мотором Співтовариства, вона зберігає і нині беззаперечне економічне лідерство у Європейському Союзі. Її

3 Заричкий Б.Е. Экономика ФРГ. М.: Магистр, 2009. С. 339.

добробут залежав від загального ринку та одночасно підтримував його. Такий стан справ зберігається і сьогодні⁴.

Починаючи від часу возз'єднання Німеччини, її європейська політика зосереджена на розв'язанні двох взаємопов'язаних завдань: якісного поглиблення процесу європейської інтеграції і кількісного розширення Євросоюзу. Вирішення цих питань відбувається за умов відсутності чіткого розуміння географічних і символічних кордонів об'єднаної Європи. Одні експертні кола і політики наголошують на динамічних політичних кордонах Європи, які змінюються по мірі просування та затвердження на нових територіях європейських цінностей. Інші зазначають, що прийом нових держав-членів до Євросоюзу не може бути перманентним.

Підкреслимо, що серйозні зміни, які відбулися на континенті за сучасної історичної доби, призвели до того, що ФРН є не лише економічним, а й все більше набирає вимірів політичного лідера європейської інтеграції. Населення об'єднаної держави зросло до понад 82 млн. осіб. За цим показником Німеччина посідає перше місце у ЄС. Відповідно вона має найбільше представництво в органах влади Євросоюзу, де розподіл посад між країнами відбувається пропорційно до чисельності населення та поміж 28 країн-членів⁵. Досягши державної єдності та отримавши повний суверенітет, спираючись на економічні успіхи, Німеччина стала позиціонувати себе у якості одного зі світових лідерів. Німецькі політики стали говорити про нову відповідальність ФРН у міжнародній політиці. Відтак Берлін прагне отримати місце постійного члена Ради безпеки ООН, але коли стало ясно, що це не може бути реалізовано в найближчому майбутньому, то німецькі дипломати намагалися подати це під ідеєю отримання постійного місця у даному авторитетному органі для Євро-

4 Германия и проект единой Европы // Zeitung «Aussiedlerbote». 2017. 17 окт. <https://aussiedlerbote.de/2017/10/germaniya-i-proekt-edinoi-evropy/>

5 Maurer A. Das Europäische Parlament. Supranationalität. Repräsentation und Legitimation. 2005. С.300.

пейського Союзу. Це наочно ілюструє положення про те, що зміцнення своїх міжнародних позицій Німеччина бачить лише у нарощуванні міжнародних позицій Євросоюзу⁶.

Важливими чинниками переходу ФРН від економічного до політичного лідерства в ЄС стала зміна поколінь у німецькій правлячій еліті та суттєві географічні зміни Євросоюзу. Розширення останнього у 1995 р. за рахунок трьох нейтральних країн ЄАВТ (Австрії, Фінляндії, Швеції) та у 2004 р. завдяки прийому десяти нових членів, переважно з Центральної Європи змістило географічний центр ЄС. Тепер саме Німеччина лежала у серці цього об'єднання двадцяти п'яти країн⁷.

Важливим у діяльності ФРН означеного періоду був євроінтеграційний напрям зовнішньої політики. Вісь Берлін – Париж залишалася головним пріоритетом уряду. Дві держави були єдині щодо зміцнення та розширення Європейського Союзу, виступили за поширення інтеграції на сферу зовнішньої та безпекової політики. Німеччина і Франція, підтримуючи засади валютного союзу, опиралися на запроваджену до обігу готівкову європейську валюту євро, не дивлячись на певні ускладнення економічних проблеми. Уряд «великої коаліції» на чолі з А. Меркель продовжив стратегічні засади попередників щодо інтеграції країн Східної і Південно-Східної Європи до ЄС, вважаючи, що членство у Союзі уможливить їх політичне та соціально-економічне оновлення. Важливими для Берліна разом із інтенсифікацією німецько-французького тандему, поставали завдання посилення співпраці з країнами Вишеградської групи – Польщею, Чехією, Угорщиною та Словаччиною, а також нарощування відносин з державами пострадянського простору шляхом підтримки демократичних правових, соціальних та ринкових реформ у цьому регіоні. Підкреслимо, що склад нового уряду і перші кроки

6 Major C., Moiling C. The Framework Nations Concept. Germany's Contribution to a Capable European Defence // SWP Comments. 2014. December. № 52. P. 461.

7 Германия и проект единой Европы // Zeitung «Aussiedlerbote». 2017. 17 окт. <https://aussiedlerbote.de/2017/10/germaniya-i-proekt-edinoi-evropy/>

А. Меркель як канцлера свідчили про наступність внутрішнього та зовнішньополітичного курсу «великої коаліції», який знаходив позитивний відгук у суспільстві⁸.

Розширення Євросоюзу 2004 та 2007 рр. були дуже вигідні ФРН. Вони примножили не тільки важливий для держави спільний ринок, а й безпековий простір. Тепер Німеччина з усіх боків оточена союзниками та друзями. Берлін активно підтримував Варшаву і вступ Польщі до об'єднання вже у першій хвилі, хоча за деякими економічними показниками її вступ міг бути відкладений⁹.

У зв'язку з масштабним розширенням ЄС та відставанням Франції від ФРН в економічному розвитку у німецько-французькій осі утворилися явні диспропорції. Саме Берлін став відігравати у ній все більш провідну роль. За канцлерін А. Меркель нерідко німецько-французький тандем став поступово замінюватися на Веймарський трикутник Німеччини, Польщі та Франції як ядро європейської інтеграції. Рішення Берліну та Парижу залучити до попереднього обговорення європейського порядку денного Варшаву сприяло європеїзації цієї країни. Так, Польща з євро скептичної країни перетворилася на одну з найбільш проєвропейських держав. Як лідер і найбільша країна Центральної Європи, Польща стала прикладом для інших країн субрегіону.

Водночас стратегічним завданням німецької європейської політики було і залишається забезпечення миру і стабільності на Старому континенті. Досягнення цієї мети можливо за умов забезпечення цілісності європейських держав та Європейського Союзу. Вихід на початку 2021 р. Великої Британії з ЄС актуалізував дискусії з приводу єдності Сполученого Королівства. Шотландія і Уельс вже мають автономні парламенти. «BREXIT» знову загострив ольстерську

8 Павлов Н. В. История внешней политики Германии. От Бисмарка до Меркель. – М.: Международные отношения, 2012. – С. 716.

9 Major C., Moiling C. The Framework Nations Concept. Germany's Contribution to a Capable European Defence // SWP Comments. 2014. December. № 52. P. 463.

проблему. Турбулентності переживає Королівство Іспанія. У Каталонії, Басконії, Галісії посилюється вплив націоналістичних партій. Німеччина послідовно виступає за територіальну цілісність Великої Британії та Іспанії. Адже будь-які сепаратистські рухи в Іспанії можуть поставити під сумнів територіальну цілісність головного союзника ФРН в Європі – Франції. До Басконії тяжіють Французька Наварра, заселена переважно басками та південно-західний французький департамент Атлантичні Піренеї. «Незалежна» Каталонія може претендувати на південно-східний французький департамент Східні Піренеї.

У Бельгії хронічними залишаються етнополітичні протиріччя між Франконією і Валлонією. До певної міри європейська інтеграція виконує функцію нейтралізації зазначених суперечностей. У 1982 р. Гренландія залишила Європейські співтовариства. Максимальною автономією від Данії користуються Фарерські острови. Хоч Австрія і має федеративний устрій, існуючі розбіжності між австрійськими федеральними землями не є надто великими.

Певним ідеалом європейських федералістів є Швейцарська Конфедерація, де фактично немає домінуючої нації. Швейцарська єдність ґрунтується на тому, чого Євросоюз ще не досяг: економічній взаємозалежності кантонів й взаємовигідному розподілі ролей і праці, а також на стійкому балансі інтересів між конфедерацією загалом та її кантонами.

На території Італії відсутні корінні етнічні меншини, що не мають власної державності. Досягти «єнозісу» (об'єднання Греції і Кіпру) неможливо, доки Анкара підтримує «Турецьку республіку північного Кіпру». Звичайно, по мірі загострення внутрішньополітичного протистояння в Туреччині можливе послаблення її впливу на кіпрські проблеми, але це справа майбутнього.

Загострення ситуації з угорськими меншинами в Словаччині, Сербії, Україні, Румунії вигідно лише крайнім

угорським націоналістам. Болгари вважають македонців частиною болгарської нації. Республіка Північна Македонія, яка отримала цю назву й завдяки посередницьким зусиллям німецької дипломатії, покликана стабілізувати етнополітичну ситуацію на Балканах. Значна частина козовських албанців етнічно змішане населення чи ісламізовані серби, які відрізняються від албанців. Боснія та Герцеговина становить суттєву загрозу дестабілізації Балкан. Боснійські серби, хорвати та ісламізовані боснійці де-факто мають власні політичні та військові еліти і плекають надії на відокремлення. Країна тримається в єдності завдяки зусилля ЄС і НАТО.

Найбільше в історії європейської інтеграції розширення Європейського Союзу 1 травня 2004 р. відбулося ще за «червоно-зеленої» правлячої коаліції. Але наслідки цього процесу та наступних розширень долав уряд канцлерін А. Меркель упродовж 16 років перебування її при владі. У мережі двосторонніх і багатосторонніх відносин з країнами Євросоюзу особливе місце у зовнішній політиці ФРН посідають країни Вишеградської четвірки: Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина. Впродовж 2005–2021 рр. відносини Німеччини з цим колом країн переживали різні політичні часи.

Так, досить довго німецько-чеські відносини отруювало питання реституції майна, втраченого судетськими німцями за «декретами» Бенеша 1945 р. Додатковим навантаженням на ці відносини було різне бачення стратегії розвитку процесу європейської інтеграції. Були сумніви щодо доцільності залучення до елітної школи ЄС національно-католицької Польщі та етнічно-патріотичної Угорщини. Ярослав Качинський і Віктор Орбан стали чи не найбільш незручними політиками для Ангели Меркель. Наприклад, з 2005 р. тривала боротьба навколо побудови балтійського газопроводу «Північний потік». За баченням Польщі, цей інфраструктурний проект посилює залежність Європи від російського газу,

загрожує внутрішньому ринку ЄС і не відповідає спільній енергетичній політиці Брюсселя та його стратегічним інтересам.

Але Німеччина і Франція проігнорували цю позицію. У відповідь у правовій сфері Польща ігнорує позицію Німеччини і намагається поставити своє національне законодавство вище від загальноєвропейського. 45-й президент США Д. Трамп поставив риторичне запитання: чи може ФРН почуватися захищеною американськими гарантіями ядерної безпеки, та одночасно заробляти великі капітали на стратегічних суперниках США? Таке питання Берліну часто ставлять столиці країн «нової» Європи.

Щоб краще зрозуміти чинники успіхів саме німецьких підходів щодо розгортання тих чи тих процесів в Євросоюзі варто зробити наголос на значенні та відповідній ролі тандему Берлін – Париж. Саме ці відносини, за всіх існуючих проміжних застережень, завжди були і залишаються головним рушієм інтеграційного поступу ареалу Європи.

Німеччина і Франція відносяться до того кола країн, які справляли раніше суттєвий вплив на формування європейської цивілізації. Тому взаємовідносини цих двох країн, їх народів були і лишаються визначальними для характеру розвитку подій на континенті, особливо у західній його частині. Початком реалізації довгострокової і пріоритетної стратегії на широке партнерство із західним сусідом – Францією, в минулому ворогом і суперником німців, було укладання у 1963 р. Єлисейського договору між Західною Німеччиною та Францією. Відтоді курс ФРН на розвиток тісного політичного, економічного, воєнного і культурного співробітництва з Парижем був і залишається стержнем її стратегії на Заході. Бонн, а потім і Берлін невпинно керуються цим принципом, незважаючи на зміну урядів і партій. У самій Франції коливання урядової політики іноді більше відчутні. ФРН офіційно постійно підкреслює важливість договорних відносин, які

стали основою політики «примирення» і «зближення» двох країн та їх народів.

Аналізуючи концептуальні засади і практику співробітництва двох держав, важливо враховувати різні чинники, підходи та конкретні рубежі, яких вдавалося завдяки цьому досягти. До співробітництва ФРН спонукало бажання скористатися у своїх інтересах політичним впливом Франції на міжнародній арені. Одночасно Париж намагався зберегти за собою можливість дотично впливати на політику Бонна. Тобто для обох країн їх взаємодія поставала одним із складових інструментарію у вирішенні зовнішньополітичних завдань поточного і перспективного часу. Франція покладала на співробітництво із ФРН великі надії, розраховуючи, що значна перевага у військовій сфері дозволить їй відігравати провідну роль спочатку у двосторонніх стосунках з Бонном, а потім і в Євроспільноті. Окрім цього, французький уряд на перспективу розраховував, що шляхом тісного співробітництва з ФРН зможе посилити якщо не контроль, то хоча б вплив на її зовнішню та військову політику, забезпечуючи собі можливість домінувати у цих сферах. Для Бонна прихильне ставлення Парижу до животрепетних проблем Західної Німеччини мало велике значення¹⁰.

За сучасної історичної доби, зокрема у період, який ми аналізуємо, підтримувати баланс інтересів і цінностей у Євросоюзі та Центральній Європі також допомагає німецько-французький тандем. Пріоритетність відносин по цій вісі підкреслювали всі чотири уряди А. Меркель. Так, першочергове значення відносин із Францією та ЄС для ФРН знаходить своє підтвердження у перших візитах за кордон нового канцлера «великої коаліції». Самий перший із них Ангела Меркель здійснила у супроводі нового міністра закордонних справ Франка-Вальтера Штайнмайера, колишньої правої ру-

10 Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччина (1970 – 1991 рр.). – К.: Наукова думка. – 1996. – С.67.

ки Г. Шредера, до Парижа 23 листопада 2005 р., де зустрівся із Ж. Шираком. Під час бесіди вона підкреслила, що відносини тісної дружби та співпраці, історично сформовані між обома країнами, «мають постійно наповнюватися життям». Тому обидві сторони домовились провести зустрічі на найвищому рівні вже 8 грудня у Берліні та у січні у Франції. Увечері того ж дня А. Меркель відвідала штаб-квартиру НАТО та ЄС у Брюсселі. А наступного ранку вона була вже у Лондоні і зустрілася з Т. Блер, оскільки Великобританія головувала на той період в ЄС. Наступний візит відбувся 27 – 28 листопада вже до Барселони, де проходив саміт Євросоюзу.

На переговорах 12 жовтня 2006 р. А. Меркель з президентом Франції Ж. Шираком обговорювала коло кандидатів на вступ до ЄС, підготовку Німеччини до головування в ЄС у першому півріччі 2007 року¹¹. Відомо, що ставлення до політичного спадку Ж. Ширака було неоднозначним, але загалом німецько-французькі відносини за його президентства залишались на високому рівні¹².

Уряду «великої коаліції» належало вирішити три важливі завдання на європейському напрямку своєї зовнішньої політики: по-перше, визначитися з новими кандидатами в члени ЄС, по-друге, підготуватися до роботи у якості голови в Євросоюзі у першому півріччі 2007 р., по-третє, виробити і запропонувати своїм європейським партнерам стратегічного плану щодо імплементації Євроконституції. Адже від її вступу в законну силу залежали поглиблення інтеграційних процесів і зрощення об'єднання у єдиний правовий організм.

За першим пунктом у грудні 2006 р. бундестаг та бундесрат дружно проголосували за прийняття до ЄС Румунії та Болгарії 1 січня 2007 р., залишивши за дужками Туреччину, Хорватію та інші Балканські країни. В цей час німців також

11 Wichard Woyke. Die Außenpolitik Frankreich. Wiesbaden, 2010. S.137.

12 Franz-Oliver Gisbert. Jacques Chirac. Tragödie eines Mannes und Krise eines Landes. Berlin, 2006. S.199.

турбувало прагнення офіційної Анкари посилити вплив на етнічних турків у Німеччині. Проте у Берліні віддавали належне й тому, що Туреччина ставала енергетичним хабом для Європи, адже її територією проходить нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан та газолін «Nabucco».

Подальше розширення союзу на найближчу перспективу, на думку правлячих кіл ФРН, слід було призупинити доти, доки не буде ясності з прийняттям Євроконституції. «Поглибленню інтеграції - так, безперервному розширенню – ні», – проголосила правляча коаліція, ясно давши зрозуміти, що хоче насамперед зафіксувати зовнішні контури ЄС. «Політична структура без кордонів нежиттєздатна», – говорилося в заяві кабінету, переконаного в тому, що можливості до розширення на даному етапі вичерпані.

Водночас, щоб по периметру Євросоюзу не було зведено нової «залізної завіси», для найбільш перспективних з точки зору майбутнього членства в ЄС країн, таких, наприклад, як Україна чи Грузія, Берлін розробив «розвинену політику сусідства», яка має «базуватися на спільних цінностях» та гарантувати «залучення» цих держав «до безпеки та добробуту». Навіть Туреччині правлячий блок ХДС/ХСС збирався запропонувати не більше ніж «привілейоване партнерство», проте змушений був наслідувати скоординованому рішенням ЄС на продовження переговорів про її майбутню участь у союзі за умови визнання Анкарою членства Нікосії в митному союзі ЄС та відкриття турецьких аеропортів та гаваней для кіпрських повітряних та морських суден.

Щодо головування Німеччини в ЄС у першій половині 2007 р., то його девізом стало «Спільно будувати Європу». За цей період було проведено три засідання Європейської ради: 8 – 9 березня у Брюсселі, 24 – 25 березня у Берліні та 21 – 23 червня у Брюсселі. Головною подією стали урочистості на рівні глав держав і урядів 25 країн у Берліні 25 березня з наго-

ди 50-річчя підписання Римських договорів. Під час зустрічі у верхах було підписано Берлінську заяву про історичні та культурні засади загальноєвропейської ідеї й завдання, що стоять перед Євросоюзом¹³.

Серед пріоритетів свого головування у ЄС Берлін виділив продовження конституційного процесу, розвиток загальної зовнішньої політики та політики безпеки, забезпечення більшої конкурентоспроможності у сфері європейської економіки, науки та освіти, боротьбу з негативними кліматичними змінами, міжнародним тероризмом та організованою злочинністю. Особливе місце у європейській стратегії Німеччини зайняла «нова послідовна східна політика ЄС», що включає у собі укладання нового договору про партнерство з Росією. Своє завдання Берлін бачив у тому, щоб «тісніше прив'язати» Росію до Євреспільноти.

Відновлення конституційного процесу в Євросоюзі після збоїв у Франції та Нідерландах продовжувало залишатися практично основним пріоритетом німецької європейської політики. В урядовій заяві у цьому зв'язку наголошувалося, що, оскільки «Європейський союз є політичним союзом, йому потрібен основний документ, який регулює в ясній і зрозумілій формі його будову. Конституційний договір ЄС, підписаний усіма урядами і підтриманий більшістю країн-членів, як і раніше, є для цього найкращою основою».

Ще 15 червня 2006 р. саміт ЄС у Брюсселі уповноважив уряд ФРН підготувати у першій половині 2007 р. доповідь, яка містила б пропозиції щодо імплементації Євроконституції з прицілом на завершення конституційних дебатів до кінця 2008 р. Німецьке керівництво хотіло, щоб Конституційний договір набув чинності до чергових виборів Європарламенту у 2009 р. під час головування в ЄС Франції. Однак його розрахунки зазнали фіаско.

13 ERKLÄRUNG anlässlich des 50. Jahrestages der Unterzeichnung der Römischen Verträge https://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_de.pdf

Усвідомлюючи всю важливість головних функцій у ЄС, особисто канцлерін А. Меркель доручила своєму відомству узяти функції координатора європейської політики. Вона прагнула довести свою компетентність і високий професійний рівень, що важливо було і в цілому для Німеччини, яка мала добру славу «мотора європейської інтеграції». Показово, що на початок головування в ЄС Меркель лише рік виконувала функції глави уряду та не мала достатнього досвіду у сфері зовнішньої політики. Водночас, слід взяти до уваги, що чистий «внесок» ФРН до бюджету ЄС у 2008 р. складав 23,6 млрд. євро, що становило 19,7%.

Тож своєю головною метою уряд ФРН поставив розробку пропозицій щодо виведення ЄС з конституційної та структурної криз. Саме поняття «Конституція для Європи» стало в ЄС непрохідним, проте реформи, пов'язані з необхідністю прийняття конституційного чи адекватного йому договору, у своїй субстанції повинні бути збережені та продовжені. Тому А. Меркель заявила, що реалізації цієї мети вдасться досягти тільки в тому випадку, «якщо всі держави-члени будуть єдині в тому, що Європа повинна рухатися вперед і що Європа має говорити єдиним голосом у глобальному світі, коли йдеться про питання економіки, про соціальні цінності та спільну зовнішню політику та політику в області безпеки».

Серед вказаних вище кількох вузлових напрямів своєї діяльності у якості голови ЄС 27 країн-членів Берлін виділив першочерговим завданням надання нових імпульсів конституційному процесу у плані прийняття основного документа, який чітко регламентував би облаштованість Європи. Прийняття «Берлінської декларації» 25 березня 2007 р. та пов'язані з 50-річчям Римських договорів урочистості стали тим імпульсом, який спонукав до подолання кризи в Євросоюзі. У Берлінській заяві глави держав та урядів ЄС підтвердили непорушність повоєнних загальноєвропейських цінностей, таких як: свобода, справедливість, демократія, правова дер-

жавність та повага до прав людини; а також зобов'язання створити до 2009 р. оновлену базу європейського інтеграційного процесу, маючи на увазі під цим основний (конституційний) документ¹⁴.

У травні 2007 р. президентом Франції став Н. Саркозі. 16 травня 2007 р. відбулися переговори Меркель і Саркозі. Сторони продовжили практику проведення двічі на рік зустрічей на вищому рівні та регулярних зустрічей очільників відповідних міністерств з метою поглибленого погодження спільних інтересів. 12 листопада 2007 р. консультації між ними відбулися в Берліні. Н. Саркозі наголошував на важливості зміцнення взаємодії між Францією та Німеччиною заради посилення об'єднаної Європи¹⁵.

Після інтенсивних консультацій 23 червня 2007 р. у Брюсселі Європейська рада затвердила план подальшого реформування Євросоюзу. Подолавши заперечення Польщі та Великобританії, Німеччині вдалося досягти компромісу щодо договору, який мав замінити провалену спільну конституцію ЄС. У зміненому тексті цього документу залишилось до 90% змісту непідтриманої конституції. Були прийняті до уваги заперечення британців щодо «юридично обов'язкового характеру» Хартії основних прав, яка нібито порушує чинне право Великобританії. Тому вона була вилучена з «Договору про реформу», хоч і зберегла юридичну обов'язковість для всіх країн, за винятком Великої Британії, за рахунок спеціальної статті. Таким чином, на всьому просторі Євросоюзу гарантувався всеосяжний захист основних права і свободи особи.

Також на вимогу Лондона (побоювання щодо виникнення супердержави під назвою «Європа») було вирішено відмовитися від державної символіки та від запровадження

14 ERKLÄRUNG anlässlich des 50. Jahrestages der Unterzeichnung der Römischen Verträge https://europa.eu/50/docs/berlin_declaration_de.pdf

15 Nicolas Sarkozy. Bekenntnisse. Frankreich, Europa und die Welt im 21. Jahrhundert. München, 2007. S.88.

посади міністра закордонних справ. Натомість «Високий представник Європейського союзу із зовнішньої політики та політики безпеки» повинен був об'єднати в одній особі функції уповноваженого ЄС із зовнішньої політики та комісара Євросоюзу з питань зовнішніх справ, отримавши на додаток статус віце-президента КЄС та потужну організаційну підпору у вигляді Європейської зовнішньополітичної служби. КЄС отримувала як свого керівника президента, який обирається Європейським парламентом, а Євросоюз – президента Ради з повноваженнями на два з половиною роки. Крім того, було заплановано до 2014 р. скоротити кількість членів (комісарів) Комісії з 27 до 15 за збереження принципу ротації.

Лісабонський договір реформ фіксував зростання ролі національних парламентів, які у разі вторгнення, на їхню думку, до національної компетенції можуть тепер протягом восьми тижнів внести в ЄС заперечення проти тих чи інших актів, що готуються. Підвищувався статус і Європарламенту, який на рівних із Радою міністрів прийматиме участь у затвердженні бюджету ЄС, а також у прийнятті більшості інших важливих рішень.

З 2014 р. змінюється механізм голосування: набирає чинності принцип «подвійної більшості» (був зафіксований у проекті конституції та передбачав прийняття рішень за згодою 55% країн-членів із загальним населенням не менше 65% ЄС). Він звужує поле застосування права «вето» з боку країн-членів (кваліфікована більшість тепер потрібна у 181 випадку проти 137 раніше), що особливо важливо, на думку німецьких експертів, для сфери юстиції та внутрішніх справ (на них поширюється принцип кваліфікованої більшості), оскільки дозволяє Євросоюзу зміцнити єдиний «простір безпеки». У питаннях податкової, зовнішньої політики, а також у деяких інших областях зберігається принцип однастайності.

Відтак договір реформ ЄС був урочисто підписаний у Лісабоні 13 грудня 2007 р., 24 квітня 2008 р. ратифікований бундестагом і 23 травня (у день утворення ФРН) бундесратом (Берлін утримався під час голосування). Проте фіаско з референдумом в Ірландії за договором 12 червня 2008 р., затяжки з його ратифікацією в Чехії, а також світова фінансово-економічна криза – все це помітно затьмарювало інтеграційну картину¹⁶.

Однак об'єктивності ради, слід вказати на узагальненні позитивні результати головування в ФРН у ЄС. Головний підсумок цієї дипломатичної діяльності полягав у тому, що завдяки далекосяжним компромісам німцям вдалося не тільки не втратити обличчя на міжнародній арені і втримати на високій планці імідж Німеччини, але й «не виплеснути з водою дитину», інакше кажучи, не поховати процес європейської інтеграції.

Проте французьке головування у Євросоюзі у другій половині 2008 р., що характеризувалося «надмірними амбіціями» президента Н. Саркозі відігравати лідера в об'єднанні, в черговий раз висвітило німецько-французькі протиріччя. Неготовність і небажання Парижа враховувати інтереси європейських партнерів, і насамперед Берліна, змушували німців вдаватися до нейтралізації односторонніх ініціатив Франції. Їм, зокрема, вдалося знизити статус Союзу для Середземномор'я, запропонований Саркозі, і звести його до рівня «розширеної Барселонської стратегії ЄС». А підтримавши польсько-шведську ініціативу «східного партнерства», Німеччина сприяла врівноваженню східного та південного векторів «політики сусідства» Євросоюзу. На саміті ЄС 11 – 12 грудня 2008 р., незважаючи на солідарний виступ Парижа і Лондона, Берлін домігся істотних вилучень з єдиного економіко-кліматичного пакету Євросоюзу

16 Wolfgang Schmale. Geschichte und Zukunft der Europäischen Identität. Stuttgart, 2008. S.46.

вигідних енергетиці та підприємствам реального сектора німецької економіки та країн ЦСЄ.

З урахуванням таких розбіжностей цих держав, успіху вони та загалом Європейський Союз досягали тоді, коли діяли узгоджено та одно направлено. У даному контексті на початку лютого 2010 р. А. Меркель і Н. Саркозі погодили програму німецько-французького співробітництва на період до 2020 року¹⁷. Зазначимо, що загалом згадана програма була виконана. Прикладів успішної співпраці Берліна і Парижа у подальшому чимало.

Досить важливим напрямком зовнішньополітичної діяльності німецьких урядів А. Меркель на Балканах був курс на максимальну стабілізацію становища шляхом підтримки місії ЄС у Боснії та Герцеговині¹⁸ та інших конструктивних чи вимушених оперативних заходів. Тож, коли 17 лютого 2008 р. парламент Косово проголосив незалежність від Сербії¹⁹, німецькі експерти висловлювали твердження про те, що незалежність Косово має стабілізувати Балкани²⁰. Меркель, перебуваючи у серпні 2011 р. у Белграді, назвала визнання незалежності Косово умовою вступу Сербії до Євросоюзу²¹. Але ця передумова була неприйнятною для сербських властей.

Німеччина після ратифікації Лісабонського договору реформ визначилася стосовно того, що 1 травня 2011 р. відкрила ринок праці для нових країн ЄС за винятком Болгарії та Румунії. Проте проблемне поле значно розширювалося – Португалія просила термінової допомоги у 90 млрд. євро; Ісландці на референдумі проголосувати проти переговорів про

17 Süddeutsche Zeitung, 5 Februar 2010. S.4.

18 Erich Reiter, Predrag Jurekovic. Bosnien und Herzegowina. Europas Balkanpolitik auf dem Prüfstand. Baden-Baden, 2005. S.55.

19 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 18 Februar 2008. S.4.

20 Oliver Jens Schmidt. Kosovo. Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft. Köln, 2008. S.93.

21 Süddeutsche Zeitung, 24 August 2011. S.4.

вступ до Євросоюзу²². За умов світової фінансово-економічної кризи восени 2008 р. Угорщина стала єдиною країною ЄС, яка отримала 20 млрд. дол. кредит МВФ²³.

22 серпня 2011 р. під час переговорів бундесканцлерін А. Меркель у Загребі було вирішено, що 1 липня 2013 р. Хорватія стане 28-м членом Євросоюзу²⁴. Це був важливий крок на шляху до стабілізації Балкан. Зробити цей процес швидшим було неможливо за умов обмеженості ресурсів Брюсселю, які витрачались на подолання фінансової кризи зони євро.

У жовтні 2011 р. однозначна єдність підходів Саркозі і Меркель стала вирішальною щодо надання значної фінансової допомоги Греції²⁵. А наприкінці лютого 2012 р. під їх тиском та тиском Євросоюзу Косово і Сербія підписали угоду про умови функціонування сербських анклавів у Косово²⁶. Тим самим закладалися підвалини мирного співіснування цих терен.

Саме тісна співпраця Берліна і Парижа уможлиблювала конструктивні підходи і рішення. Так, президент Ф. Олланд у своїх мемуарах констатував, що у 2012–2017 рр. «Франції загрожували спекуляції і зрив стосовно Євросоюзу через значне від'ємне сальдо й недостатню конкурентоспроможність»²⁷. «На світ вплинув також прихід до влади Дональда Трампа, чия непередбачуваність у діях додалася до його провокаційних виступів. А ще «Брекзит», хай навіть він є, перш за все, тягарем для Сполученого Королівства. Також і роль, яку зайняла путінська Росія, продершись у бреш, відкрити непослідовністю Америки і слабкістю Заходу». За цих обставин Німеччині Франція потрібна, щоб «дати новий імпульс Європейському Союзу,

22 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 12 April 2011. S.3.

23 Süddeutsche Zeitung. 30 Oktober 2008. S.5.

24 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 22 August 2011. S.3.

25 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 10 Oktober 2011. S.4.

26 Süddeutsche Zeitung. 25 Februar 2012. S.3.

27 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.9.

який, у більшості випадків, залежить від доброї злагоди між Парижем і Берліном»²⁸.

Водночас Ф. Олланд усвідомлював роль Франції та Парижу. «Заморські території забезпечують Франції присутність на п'яти континентах і ореол, з якого дипломатія може щодня отримувати вигоду. Франція має другі у світі морські володіння, і це накладає на неї велику відповідальність за довкілля, але також надає їй можливість освоювати ресурси для сприяння реалізації стратегії «синього зростання» – розвитку потенціалу морів і океанів»²⁹.

У 2008–2011 рр. А. Меркель довелося мати справу з претензіями прем'єр-міністра Італії С. Берлусконі. Італія мала амбіції долучитися на рівних до німецько-французького дуумвірату для управління Євросоюзом. 8 січня 2009 р. Меркель провела переговори з Н. Саркозі у Парижі.

У складні роки світової фінансово-економічної кризи саме ФРН за підтримки Франції ініціювала проведення важливих антикризових заходів. 24 березня 2011 р. А. Меркель на саміті Євросоюзу домоглася прийняття рішення про створення пакту, а потім і фонду стабільності євро³⁰. А 16 серпня 2011 р. у Парижі відбулися консультації А. Меркель та Н. Саркозі щодо антикризових заходів у зоні функціонування євровалюти. Меркель не підтримала французьку ідею запровадження спільних європейських боргових зобов'язань. 19 жовтня 2011 р. лідери цих двох держав обговорили умови порятунку європейської валюти. А. Меркель запропонувала суворо карати за порушення лімітів бюджетних запозичень³¹.

9 січня 2012 р. Меркель та Саркозі закликали європейських партнерів увести податок на фінансові операції і не зволікати з підписанням угоди про посилення бюджетної дисципліни. Після заниження кредитного рейтингу країн

28 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.15–16.

29 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.104.

30 Süddeutsche Zeitung, 25 März 2011. S.4.

31 Guido Westerwelle: Ich will die Vereinigten Staaten von Europa. Focus. 2011. №34. S.38.

зони євро американським агентством міністр закордонних справ ФРН Г. Вестервелле запропонував Брюсселю створити власне кредитне агентство, яке буде вільним від чужих політичних інтересів³².

На початку травня 2012 р. президентом Франції був обраний соціаліст Франсуа Олланд³³. Відтак у Берліні Меркель провела консультації з новим президентом Франції Олландом. Новий французький партнер висував неприйнятну ідею для Меркель. Мова йшла про «взаємний розподіл майбутніх боргів, щоб дати змогу тим країнам, які переживають найбільші труднощі, виходити на ринки з меншими процентними ставками, ніж ті, що їх змушені сьогодні сплачувати, діючи самотужки»³⁴.

Проведений 28 червня 2012 р. саміт Євросоюзу став історичним, на якому було прийнято рішення «виробити засоби контролю приватних банків, які дають змогу Центральному європейському банку в потрібний час і цілком самостійно пом'якшити його монетарну політику»³⁵. На думку Ф. Олланда, «Ангела Меркель грала за Європу. Вона билася за її ідеї, відкидала приблизні підходи й легкі шляхи, але погодилася, що солідарність сприяє стабільності»³⁶. Олланд наполягав на тому, що економічна рецесія з соціально-політичної точки зору більше небезпечна, ніж бюджетний дефіцит. Однак Меркель, переконавши французького партнера, добилася у Євросоюзі та у своїй державі прийняття фіскального пакету ЄС. 29 червня 2012 р. бундестаг і бундесрат ратифікували даний документ³⁷. Він став базовим для країн єврозони та зобов'язував їх зводити держбюджети з позитивним або нульовим сальдо. Лише

32 Süddeutsche Zeitung, 25 Februar 2012. S.3.

33 Süddeutsche Zeitung, 4 Mai 2012. S.4.

34 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.168.

35 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.172.

36 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.173.

37 Abstimmung über Fiskalpakt und Euro-Rettungsschirm https://www.bundestag.de/webarchiv/textarchiv/2012/39553410_kw26_sp_fiskalvertrag-208902

у виняткових випадках міг допускатися дефіцит держбюджету, однак він не повинен був перевищувати 3% ВВП. Пактом стабільності і зростання також передбачалося, що державний борг не повинен перевищувати 60% ВВП. 12 вересня 2012 р. у Німеччині Конституційний суд країни виніс позитивне рішення щодо фіскального пакту Євро-союзу. Застереження стосувалося доплати до стабілізаційного фонду, у випадку виплати вище за 190 млрд. їх мав затверджувати бундестаг.

Показово, що з огляду позитивних впливів Брюсселю на антикризову та політику примирення у «гарячих» регіонах континенту Нобелівський комітет прийняв рішення про нагородження в 2012 р. Європейського Союзу Нобелівською премією миру³⁸.

22 січня 2013 р. Німеччина і Франція відзначили 50 річчя Єлісейського договору, підписаного у цей день 1963 р. К. Аденауером і Ш. де Голлем. Сучасні лідери цих держав виступили прихильниками поглиблення не лише політичного співробітництва Німеччини і Франції³⁹. Підтвердженням значного нарощування співпраці може бути навіть телеграфна фіксація візитів, зустрічей та консультацій і проблем, які ставали на порядку дня цих країн. Тож 30 травня 2013 р. у Парижі Меркель і Олланд обговорили проблеми кризи у зоні євро, а 4 вересня того ж року президент ФРН І. Гаук відвідав спалене нацистами містечко Орадур⁴⁰. У січні 2014 р. у Парижі відбулися консультації міністрів оборони і міністрів закордонних справ ФРН і Франції. Берлін погодився направити миротворців – бригаду військових до Малі⁴¹. Берлін і Париж погодили спільну позицію щодо виборів Європейського парламенту 6 травня 2014 р.

38 Süddeutsche Zeitung. 21 Oktober 2012. S.4.

39 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 23 Januar 2013. S.3.

40 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 6 September 2013. S.4.

41 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 22 Januar 2014. S.3.

19 лютого 2014 р. на фоні Євромайдану в Києві відбулись чергові німецько-французькі міжурядові консультації⁴², а 1 листопада 2014 р. Жан Клод Юнкер замінив Жозе Баррозу на посаді голови Європейської комісії. Останній був прихильником зміцнення єдності Європи, підтримував лінію Берліна і Парижу на розширення та поглиблення інтеграції. Відкритість Євросоюзу світу поставала перевагою, а не перешкодою. Відтак заради створення більш сильної інституційно, політично та економічно Європи потрібні були реформи⁴³.

31 березня 2015 р. у Берліні відбулось засідання німецько-французької міжурядової ради⁴⁴. На ній, окрім іншого, обговорювалися заходи щодо кризи, пов'язаної з напливом біженців. Німеччина просувала ідею квотного розподілу нелегальних мігрантів. 19 травня 2015 р. у Берліні відбулись консультації Меркель і Олланда, на яких останній заперечував ідею квотування розподілу біженців⁴⁵. Також був обговорений поточний перебіг актуальних подій.

1 червня 2015 р. у Берліні А. Меркель провела консультації з президентом Франції Ф. Олландом і головою Європейської Комісії Ж.-К. Юнкером. Обговорювались економічні проблеми зони євро, заходи щодо фінансової підтримки Греції та інших країн. Певний оптимізм щодо збереження Великої Британії у складі Євросоюзу надав 23–24 червня 2015 р. візит до Німеччини королеви Великої Британії Єлизавети II⁴⁶.

42 Gemeinsame Erklärung zum Deutsch-Französischen Ministerrat am 19. Februar 2014. <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2014/02/2014-02-19-dt-frz-erlaerung.html>

43 Жозе Баррозу. Важлива єдність Європи // День. 23 жовтня 2014. С.3.

44 Sitzung des Deutsch-Französischen Ministerrats in Berlin <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/BPA/2015-03-31-deutsch-franzoesischer-ministerrat/html>

45 Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem französischen Präsidenten Holland <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2015/05/2015-05-19-pk-merkel-hollande.html>

46 Königin Elizabeth II in Deutschland <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/artikel/2015/06/2015-06-23-besuch-queen-elizabeth.html>

13 листопада 2015 р. Ф. Олланд і Ф.-В. Штайнмайер були присутні на товариському матчі футбольних збірних Франції і Німеччини. Того вечора у Парижі сталася низка терористичних атак. 14 липня 2016 р. відбувся черговий терористичний напад у Ніцці. Дані терористичні тенденції підсилювали європейські скептичні настрої та заперечення проти нелегальних мігрантів.

23 червня 2016 р. 52% британців проголосували за вихід з Європейського Союзу⁴⁷. 4 листопада 2016 р. Берлін відвідав міністр закордонних справ Великої Британії в уряді Терези Мей Борис Джонсон⁴⁸. Наприкінці березня 2017 р. глава зовнішньополітичного відомства у коаліційному уряді А. Меркель З. Габріель долучився до переговорного процесу щодо підготовки угоди про умови виходу Великої Британії з Євросоюзу⁴⁹. Були відкритими і гострими питання, які потребували знаходження компромісу, – компенсацій за вихід і режиму митного кордону між Ольстером і Республікою Ірландія після виходу Великої Британії з ЄС.

Тим часом 14 травня 2017 р. президент Франції Ф. Олланд передав повноваження новому президентові Франції Е. Макрону. Останній ще у передвиборчій програмі пропонував створення спільного бюджету країн Євросони з єдиною податковою системою. Оборонна інтеграція мала привести до створення спільного генерального штабу. Адже французька ядерна зброя – це парасолька над Євросоюзом. За баченням Е. Макрона, Франція не матиме шансів за межами ЄС один на один з Китаєм, США, РФ.

13 липня 2017 р. у Парижі відбулися політичні консультації А. Меркель і Е. Макрона. Обговорювались ризики по-

47 Трамп заявив, що британці вернули себе контроль над страной https://www.gazeta.ru/politics/news/2016/06/24/n_8802_029.shtml

48 Treffen mit dem Außenminister Großbritanniens https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/161103_am_grossbritannien.html

49 Außenminister Gabriel zum Antrag der Briten auf EU – Austritt <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170329-bm-austritt.html>

силення європейських скептичних настроїв у країнах ядра європейської інтеграції⁵⁰.

17 липня 2017 р. у Брюсселі відбувся перший раунд офіційних переговорів між ЄС і Великою Британією щодо підготовки умов угоди про вихід цієї країни з ЄС⁵¹. Ставало зрозумілим, що після виходу Британії Німеччині й Франції доведеться збільшити свої внески до бюджету об'єднання.

19 квітня 2018 р. А. Меркель і Е. Макрон у Берліні провели переговори щодо торговельних війн із Трампом та стратегії розвитку Євросоюзу після виходу Великої Британії. «Deutsche Bank» виводив із Сіті 450 млрд. євро⁵². Чехія виступила проти нових індикаторів фінансового плану на 2021–2027 рр. у ЄС. Прага з 2004 до 2017 рр. отримала з бюджету Брюсселя 52 млрд. євро, а внесла туди 22,5 млрд. євро⁵³. Внаслідок виходу Великої Британії ФРН мала збільшити щорічні внески до бюджету Євросоюзу на 12 млрд. євро⁵⁴.

Наприкінці грудня 2018 р. німецькі політичні еліти висловлювали стурбованість соціально-політичними протестами «жовтих жилетів» у відповідь на соціальні реформи президента Е. Макрона. Це ускладнювало процес вирішення німецько-французьким тандемом стратегічних завдань європейської інтеграції та світової політики⁵⁵.

13 грудня 2018 р. Рада ЄС визначила директиви на переговори про умови виходу Великої Британії з Євросоюзу.

50 Außenminister Gabriel beim deutsch-französischen Ministerrat <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/frankreich/170713-ministerrat-paris.html>

51 EU-Außenrat in Brüssel: Gemeinsamepolitik im Fokus <https://www.auswaertiges-amt.de/de/europa/aktuell/170718rfab.html>

52 Merkel und Macron wollen Handelskrieg verhindern <https://www.bild.de/politik/inland/angela-merke/warum-es-bei-macron-plotzlich-kriset-55442062.bild.html>

53 Чехия выступила против новых критериев распределения дотаций ЕС <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/129982/>

54 Германию просят увеличить взносы в бюджет ЕС на 12 млрд. евро в год <https://www.dw.com/ru/a-43621792>

55 Deutschland hat Macron seit einem Jahr alleine gelassen <https://www.deutschlandfunk.de/frankreich-deutschland-hat-macron-seit-einem-jahr-alleine.694.de.html>

Мова йшла про відмову від поступок Лондону⁵⁶. Брюссель вимагав, аби було збережено безмитну зону між Ольстером та Республікою Ірландія. 15 січня 2019 р. палата громад не підтримала позицію Терези Мей щодо умов угоди про вихід з ЄС. Лейбористська партія вимагала другого референдуму щодо виходу з Євросоюзу⁵⁷.

На цьому тлі 22 січня 2019 р. у м. Аахені А. Меркель і Е. Макрон підписали договір про співробітництво та інтеграцію⁵⁸. Цей документ було укладено через 56 років після відповідного Єлисейського договору. За визначенням Меркель постала «потреба у нових зобов'язаннях щодо нашої відповідальності в рамках Європейського Союзу, відповідальності, яку несуть Німеччина і Франція». Її слушні слова підтримав президент Макрон, який відзначив про «нагальні прагнення» у європейських суспільствах і зростаючий тиск ззовні. Підписання очільниками Франції та ФРН нового договору про співпрацю в Ахені, покликане стати черговою віхою у розвитку привілейованих відносин між двома провідними державами континентальної Західної Європи. Вибір місця та часу для такої церемонії не були випадковими. Вона пройшла у колишній столиці середньовічної імперії Карла Великого, до якої входили колись обидві країни. А день символізував відповідну річницю церемонії укладання генералом де Голлем та канцлером Аденауером попереднього Єлисейського договору. Відтак Ахенський договір створює умови для конструктивного діалогу та спільного пошуку прийнятних рішень для розвитку Європи і зміцнення її міжнародних позицій. Цей договір має також на меті посилення транскордонного співробітництва вздовж всього 450-кілометрового кордону між

56 BREXIT – Gipfel zwischen den roten Linien <https://www.zeit.de/politik/2018-12/brexit-gipfel-eu-theresa-may-bruessel-verhandlungen>

57 In London entscheidet sich das Schicksal der Regierung May <https://www.nzz.ch/international/id452059>

58 Vertrag von Aachen – Deutsch – Französische Paartherapie <https://www.spiegel.de/politik/ausland/angela-merkel-und-einmal-macron-in-aachen-deutsch-franzoesische-paartherapie-a-1249372.html>

країнами, а також покращити координацію діяльності двох держав по вирішенню широкого кола міжнародних проблем, скажімо, від зміни клімату до запобігання тероризму.

11 вересня 2019 р. А. Меркель під час загальних дебатів щодо зовнішньої політики ФРН у бундестазі заявила, що Євросоюз не піде на поступки Великій Британії⁵⁹. 23 вересня 2019 р. глава зовнішньополітичного відомства четвертого коаліційного уряду А. Меркель у Німеччині Х. Маас відкрив у Берліні сесію німецько-французької парламентської асамблеї, на порядку денному якої було й «британське питання»⁶⁰.

Зазначимо, що Європейський Союз тримається значною мірою на німецьких капіталах. Але вихід Великої Британії порушив вісь Німеччина – Велика Британія – Італія – Франція. По ній досить непросто було досягати, якщо не солідарних, то врівноважених чи гармонійних відносин. Франція постійно шкодила авторитету Євросоюзу війнами в Лівії та Малі. Тим самим закладалися проблеми під майбутнє ЄС.

З урахуванням численних криз світового масштабу та які доводилося долати у Євросоюзі, тих чи тих його країнах, перед ФРН поставала часто проблема не лише допомоги іншим державам, а навіть власного порятунку. У разі, скажімо, краху євро і повернення до німецької марки зменшилася б конкурентна здатність німецької економіки. А колишній соціал-демократ Т.Сарацин⁶¹, як і політична партія «Альтернатива для Німеччини», обстоювали саме ці засади. Транснаціональні корпорації ФРН за такого перебігу подій перевели б виробництво за кордон у пошуках дешевшої робочої сили. У підсумку найбільшого удару зазнав би німецький середній клас. Ключовим є питання ціни, яку за збереження євро

59 Generaldebatte im Bundestag Merkel sieht Chance auf einen BREXIT – Deal <https://www.spiegel.de/video/bundestag-angela-merkel-sieht-chance-auf-einen-brexite-deal-video-99029564.html>

60 Auswärtiges Amt – Außenminister Maas eröffnet erste Deutsch-Französischer Parlamentarische Versammlung <https://www.diplo.de/2249030>

61 Thilo Sarrazin. Europa braucht den Euro nicht. Wie uns politisches Wunsch denken in die Krise geführt hat. München, 2012.

має заплатити німецький середній клас та і все суспільство. Складовою такої ціни може бути фіскальний союз як фундамент для європейського федерального політичного союзу.

5 травня 2020 р. Конституційний суд країни підтримав Федеральний банк у конфлікті з Європейським центральним банком щодо купівлі чужих боргових зобов'язань заради порятунку євро. Рішення не поширювалось на нову програму Євросоюзу щодо стимулювання економіки за умов пандемії⁶². Правда, 25 березня 2021 р. бундестаг підтримав запит уряду на обслуговування боргів ЄС під час боротьби з пандемією Covid -19 та її наслідками⁶³.

У другому півріччі 2020 р. Німеччина відповідно до принципу ротації головувала у Раді Європейського Союзу. У цій хронологічній фазі зійшлися декілька кризових процесів як внутрішнього для Євросоюзу характеру, так і у сфері міжнародних відносин. У іманентному порядку денному європейської інтеграції назріло питання прийняття бюджету ЄС на період 2021–2027 рр. Пропозиції фінансування відновлення економіки 27 країн-членів Євросоюзу за рахунок збільшення боргового навантаження європейськими скептиками розглядаються як спроба зробити крок у напрямі формування спільного бюджету країн-членів ЄС, а отже і до поетапної федералізації об'єднання. За цих обставин солідарність виявляється критично важливою для європейської економіки. Заради покриття видатків на порятунок європейської економіки за часів пандемії корона вірусу Європейська комісія пропонувала збільшити податки на цифрові компанії (проти цього виступає Ірландія, чия економіка зав'язана на інформаційні технології), а також на пластикові пакети та викиди вуглецю. Відкритим є питання, чи додаткові «екологічні податки» стимулюватимуть інновації, або стануть ще одним тягарем для

62 Надежда Арбатова. Чем вызван антиевропейский жест ФРГ. https://www.ng.ru/vision/2020-05-11/6_7857_vision.html

63 Bundestag billigt gemeinsame EU Schulden. https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/eu/id_89729024/corona-hilfsfond-bundestag-billigt-gemeinsame-eu-schulden.html

бізнесу. Без погодження протиріч щодо субсидій неминучим буде поглиблення розколу. Розбіжності існують щодо змін клімату, формування єдиної соціально-орієнтованої Європи, спільної міграційної політики. Не менш складними є зовнішньополітичні проблеми, пов'язані із питаннями спільної зовнішньої політики Євросоюзу, особливо щодо США, Китаю, Росії.

Фундаментальні договори Європейського Союзу відводять країні, яка головує в Євросоюзі, широке коло повноважень. Саме головуюча держава відповідальна за координацію процесу прийняття рішень та їхню реалізацію⁶⁴. Як правило, успішність головування залежить від ресурсних політичних, економічних, дипломатичних та інших можливостей тієї чи іншої країни. Політична система Євросоюзу, як наголошує німецький дослідник В. Вессельс, налаштована на пошук компромісу, що важливо, зважаючи на можливості накладання вето на рішення, які не влаштовують ту чи іншу країну ЄС⁶⁵. Яскравий приклад цього дає історія виходу Великої Британії з Євросоюзу. Стратегічною метою Європейського Союзу було недопущення дезінтеграції процесу інтеграції внаслідок виходу Великої Британії та мінімізація негативних наслідків цього процесу⁶⁶.

На початку німецького головування у другій половині 2020 р. у ЄС лунали припущення, що пандемія корона вірусу негативно позначиться на ефективності прийняття та реалізації рішень щодо стратегії і тактики розвитку процесу європейської інтеграції. Але цей песимістичний прогноз не виправдався. Берлін використав увесь потенціал своєї дипломатії, аби розблокувати глухі кути розвитку процесу європейської інтеграції. Звичайно, цьому допоміг консенсус щодо європейської проблематики серед партій «великої коаліції»

64 Bamberg E., Stubb A. *The European Union: How does it Work?* Oxford, 2003. С.380.

65 Wessels W. *Das politische System der Europäischen Union*. Wiesbaden, 2008. С.560.

66 Welfens P. *BREXIT aus Versehen. Europäische Union zwischen Desintegration und neuer EU*. 2017. С.360.

християнських демократів, християнсько-соціального союзу та соціал-демократичної партії Німеччини. Саме це допомогло уникнути тривалих безплідних обговорень та уможливило оперативно приймати й реалізовувати необхідні урядові рішення.

Ключовими задачами головування ФРН були внутрішні проблеми Євросоюзу. Насамперед, треба було прийняти бюджетну стратегію до 2027 р., створити та поділити спільні бюджетні фонди ЄС, покликані стимулювати економічний розвиток за умов пандемії. Але зосередитись головним чином на внутрішньополітичних питаннях не вдалося. Адже пандемія максимально загострила чимало міжнародним проблем. Зокрема, Туреччина спробувала силовими засобами домогтися визнання свого пріоритету у видобутку природного газу на шельфі турецької частини Північного Кіпру на шельфі Середземного моря. У серпні 2020 р. загострилися грецько-турецькі суперечності щодо видобутку газу на шельфі Кіпру⁶⁷. Протистояння поширилось й на інші сфери. Так, Афіни у відповідь на перетворення Айя-Софія на мечеть перетворили музей Ататюрка в Салоніках на музей геноциду понтійських греків⁶⁸.

Ситуація ускладнювалась тим фактом, що Туреччина за домовленістю з Євросоюзом утримує на своїй території майже два мільйони сирійських біженців. Турецький президент Р. Ердоган шантажував Брюссель можливістю «запуску» цих біженців «балканським транзитом» до Західної Європи. Зрештою, вдалося уникнути «гарячих» варіантів розвитку подій.

У середині серпня 2020 р. бундесканцлерін А. Меркель провела у форті Брегансон консультації з президентом Франції Е. Макроном з координації німецько-французької позиції

67 Merkel schaltet sich in Gasstreit im Mittelmeer. https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/krisen/id_88389730/merkel-schaltet-sich-in-gas-streit-im-mittelmeer.html

68 Griechenland über Hagia Sophia <https://www.welt.de/politik/ausland/article211461859/international-reaktion-ueber-hagia-sophia.html>

щодо європейських справ⁶⁹. У випадку виходу Британії з ЄС без угоди Франція погрожувала відмовитись від погодження квот на вилов риби. Розглядалась також «сенсаційна» пропозиція президента Р. Ердогана замість Великої Британії прийняти до Євросоюзу Туреччину⁷⁰. Але ця пропозиція більше нагадувала пропагандистський троллінг Брюсселя, адже нормативно-правова база європейської інтеграції не передбачає такої ротації країн-членів. Відтак без виконання так званих Копенгагенських критеріїв членство в ЄС неможливе.

Приводом для часткових європейських санкцій став конфлікт Анкари з Афінами і Нікосією з приводу видобутку газу на шельфі турецького Північного Кіпру. Але розбіжності між Євросоюзом і Туреччиною зберігаються у сфері міграційної політики та у низці регіональних проблем на Близькому Сході тощо.

Під час головування Німеччини в ЄС відбувались напружені переговори щодо підготовки заключної угоди, яка мала регулювати вихід Британії з Євросоюзу. Зокрема, 15 вересня 2020 р. палата громад прийняла закон про британський контроль на митному кордоні між Ольстером і Ірландською Республікою. Перемога Джозефа Байдена на виборах президента США стимулювала переговорний процес між ЄС і Британією. Адже можливим стало повернення до ідеї створення «Трансатлантичної зони вільної торгівлі», тому Європа мала залишатись британською долею.

16 вересня 2020 р. голова Європейської Комісії Урсула фон дер Ляйєн представила Європейському парламенту доповідь «Про стан Євросоюзу» під промовистою назвою «Будуючи світ, в якому ми хочемо жити». Стратегічною метою було визначено створення життєздатного Європейсько-

69 Merkel besucht Macron in seinem Urlaub. https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/eu/id_88398814/angela-merkel-besucht-emmanuel-macron-in-seinem-urlaub.html

70 Türkei kritisiert EU-Sanktionen gegen. <https://www.deutschlandfunk.de/erdgas-streit-tuerkei-kritisiert-sanktionen-gegen-sie.1939.html>

го Союзу, адаптованому до крихкого світу⁷¹. Визначивши стратегію, не менш важливо, було дотримуватись адекватної історичним обставинам тактики. Ці питання стосувалися погодження різних національних інтересів країн-членів ЄС.

Загалом головування Німеччини в Європейському Союзі у другому півріччі 2020 р. можна вважати успішним. Передусім вдалося погодити бюджет Європейського Союзу на 2021–2027 рр. Цей документ передбачає як субсидіювання європейських виробників під час пандемії корона вірусу, так і вирішує стратегічні завдання, пов'язані із розвитком екологічно чистої економіки. Успішна екологічна модернізація економіки країн-членів Євросоюзу залежить як від фінансового ресурсного забезпечення реалізації назрілих реформ, так і позиціонування ЄС у світі. Вирішення цих стратегічних завдань фактично заморожує прийом до Євросоюзу нових держав-членів, зокрема, із Західних Балкан.

Під час головування Німеччини Європейський Союз продемонстрував свою спроможність до суб'єктності як щодо стратегії розвитку європейської інтеграції, так і розвитку спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС. Екологічна модернізація економіки країн-членів Євросоюзу пов'язана із ризиками кризи фазового переходу від одного економічного укладу до іншого. Цей перехід має свою соціально-політичну ціну та ускладнення. Ключовими критеріями успішності або невдачі цього проекту є реформування спільної аграрної політики Євросоюзу, досягнення високих екологічних стандартів енергетичного сектору, транспорту та промисловості.

До кінця 2020 р. було досягнуто компромісу щодо перегляду сільськогосподарської політики Євросоюзу. Різними є стратегії країн ЄС щодо енергетичного сектору. Франція за-

71 Reden für Europa. <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2075408-reden-wir-europa-nicht-schlecht.html>

лишається прихильницею атомної енергетики. Німеччина закриває атомні станції, що обумовлює потребу збільшення виробництва енергії на теплових станціях та із альтернативних джерел електроенергії. Втілення нових екологічних стандартів у промисловості ставить питання соціально-політичної стабільності, адже існує ризик скорочення кількості робочих місць у старих промислових секторах та повільне створення нових робочих місць.

Такі диспропорції можуть негативно позначитись на політичній підтримці «зелених» екологічних політичних партій насамперед у країнах «старої» Європи. Політичні позиції «зелених» у країнах «нової» Європи є менш впливовими. Цей факт ускладнює формування спільної екологічної групи впливу у ЄС з метою політичного тиску та реалізації екологічної модернізації економіки.

Відкритим є питання посилення або послаблення конкурентної спроможності економіки Європейського Союзу, якщо екологічну модернізацію проводитиме тільки Євросоюз, а інші економічні центри, такі як Китай, США, Індія, Японія не будуть. Президент США Джозеф Байден повернув США до режиму Паризької кліматичної угоди 2015 р. Але відкритим є питання наявності загально американського політичного консенсусу щодо швидкої екологічної модернізації американської економіки. Тобто успішність екологічної модернізації економіки Євросоюзу системно залежить від внутрішньої спроможності еліт і європейських суспільств реалізувати цей курс та від сприятливої розстановки сил у глобалізованому світі.

Процес ліберальної ринкової глобалізації перетворив всесвітню історію на реальність, скоротивши відстані і географічні перешкоди, радикально посиливши інтенсивність інформаційних обмінів. У 20-х роках ХХІ століття суспільна диференціація відбувається передусім на основі ціннісних орієнтирів. Пандемія коронавірусу прискорила процес

кристалізації ліберально-демократичної та авторитарної моделей сучасного глобального капіталізму. Внаслідок цього глобалізація більше не може розглядатися як «вестернізація». Посилення Китаю формує зворотній тренд «орієнталізації». Центр і периферія є феноменами не тільки глобального масштабу, а й присутні у структурі Європейського Союзу, де проявляються «євросоюзівські» захід і схід, багатша північ і бідніший південь, а також «стара» і «нова» Європа. Диференціація між цими складовими відбувається на основі ціннісних орієнтирів відповідних суспільств.

Історія європейської інтеграції свідчить, що феномен міждержавної інтеграції ґрунтується не тільки на спільних матеріальних інтересах, а й на співпраці на засадах спільних норм і цінностей. У іншому сенсі європейська інтеграція є результатом взаємного доповнення держав-членів ЄС на основі розподілу праці та підтримки ефективності функціонування наднаціональних інститутів.

Європейський Союз працює на основі багатой європейської традиції, створює її нові форми і значення та піддається їхньому зворотному впливу. Історичні європейські культури характеризуються різноманітністю та можуть трансформуватись завдяки спроможності бути рефлексивними. Спільний доробок європейської інтеграції є своєрідним культурним капіталом у формі знань та ідей, які легітимізують статус і владу.

Пандемія 2020–2021 рр. змінила суспільну думку та поведінку. Політична поведінка все частіше стає поведінкою *ad hoc*, так би мовити, для даного випадку. «Вічне сучасне» руйнує обрій стратегічної перспективи. «Віддалена робота» вдома (*home working*) була властива дофабричному виробництву, але вона повертається на новому витку історичного розвитку. Ці тенденції не тільки змінюють ціннісні орієнтири, а й суспільну стратифікацію, що впливає на актуальні політичні процеси в країнах Європейського Союзу.

Банальними стали твердження про кризу ліберальної демократії як форми представницької демократії, яка відрізняється загальним виборчим правом, конкуренцією за владу між політичними партіями, захистом громадянських прав. Нагадаємо, що ця ідеологічно-політична система ствердилась в Європі наприкінці XIX на початку XX століття із суттєвими відмінностями між Західною і Східною Європою та у гострій конкуренції з альтернативними системами, особливо фашизмом і комунізмом.

Починаючи з нульових років XXI століття помітною стає тенденція посилення ультраправих популістських партій у країнах-членах ЄС. Наприклад, у Бельгії «Влаамський блок» виступає за створення Фландрії, проти мультикультуралізму та толерантності. У Данії ці ідеї відстоює «Датська народна партія». У Німеччині це партія «Альтернатива для Німеччини», яка з 2017 р. була найбільшою парламентською опозиційною партією. У Франції це Національний фронт. У Італії це Ліга Півночі. У Австрії Партія свободи. У Польщі «Право і справедливість». У Португалії «Народна партія». У Румунії партія «Велика Румунія». В Угорщині партія «Йоббік». Наприклад, на Кіпрі у червні 2021 р. правлячі консерватори «Демократичного об'єднання» та соціал-демократи «Прогресивної партії трудового народу Кіпру» втратили голоси на користь ультраправих націоналістів з «Національного народного фронту». Як бачимо, ця тенденція проявляється навіть у маленьких за кількістю населення країнах Євросоюзу.

Пандемія також актуалізувала повернення до екологічного економічного проекту. Вибір на користь «зеленої економіки» стимулює зміну суспільних цінностей та повсякденних практик поведінки людей. До 2050 р. планується перейти на кліматично нейтральну економіку із досягненням проміжних цілей вже до 2030 р. У випадку реалізації цих цілей неминучим буде зіткнення різних суспільних інтересів як специфічних соціальних результатів, які приносять користь окре-

ним індивідам або соціальним групам. Зелені приходять на заміну класичним лівим. Адже лівий політичний спектр здебільшого втрачає свій політичний потенціал. Відбувся підрив традиційної соціальної бази багатьох партій часів існування класичних індустріальних суспільств.

Пандемія коронавірусу створює кризу легітимації влади. Зазначена тенденція проявляються в економічній кризі, коли держава та її наднаціональні надбудови у вигляді інститутів Євросоюзу руйнують засади функціонування соціальної держави. Ще одним проявом кризи є порушення адміністративної раціональності, що проявляється у алогічності карантинного «вимкнення» економік та проблем із вакцинацією від корона вірусу. Наслідком вище наведених тенденцій є криза мотивації дій влади і суспільства внаслідок стресового перевантаження конкуруючими цінностями.

Політичні аспекти європейської інтеграції, на відміну від економічних, де завжди присутній конкретний матеріальний інтерес, який стимулює швидкий пошук компромісних рішень, більше пов'язані з проблемами функціонування національних державних механізмів, із поняттям суверенітету, національної ідентифікації, узгодження позицій різних політичних еліт. Відтак нині викристалізувались дві гіпотетичні моделі розвитку Європейського Союзу. Одна пов'язана з формуванням конфедеративного союзу національних держав, інша з формуванням федеративних Сполучених Штатів Європи. «Третій шлях», який полягає у певному поєднанні цих двох напрямів поки що не сформувався як чіткий політичний проект.

Важливим фактором соціокультурної ідентифікації завжди була національна валюта. Символом формування нового гомогенного простору є спільна грошова одиниця євро. Про збереження сталих соціокультурних бар'єрів свідчить досить складний процес розробки дизайну цієї валюти. Спочатку пропонувалось розмістити на банкнотах зображення бать-

ків об'єднаної Європи та виокремити місце для національної символіки. Але врешті ці ідеї не були прийняті, оскільки такий підхід міг би закріпити домінуюче становище провідних країн-членів Європейського Союзу, та негативно вразити почуття малих народів. Після гострих дебатів був обраний варіант своєрідного соціокультурного компромісу. Було вирішено на купюрах євро зображувати логотипи архітектурних стилів Західної Європи, при чому репрезентувати не конкретні будівлі, а окремі деталі, характерні для європейських архітектурних стилів різних епох: класицизм, романтизм, бароко, рококо, модерн. Однак економічна криза, стимульована пандемією, негативно позначається на стані спільної європейської грошової одиниці. Саме вона стає відповідним мірилом сучасного етапу розвитку європейської інтеграції.

Отже, соціокультурний вектор європейської інтеграції залишається найменш «просунутим» із суто об'єктивних причин, пов'язаних із особливостями національного історичного розвитку. У сучасному Європейському Союзі зберігається соціокультурна ціннісна «полярна» вісь Північ-Південь. Тобто Скандинавські країни, які не зазнали прямого впливу античної культури, на відміну, наприклад, від італійців, іспанців, греків, певною мірою французів та німців, досить відчутно відрізняються за своїм менталітетом від середземноморських країн, які в свою чергу за цим критерієм досить суттєво відрізняються від британців. Не випадково важливим напрямом європейського інтеграційного процесу є формування європейських регіонів, які по суті є еманцією глибинних соціокультурних меж на рівні локальних територіальних об'єднань.

На Південному Сході Європи виділяються Балкани як традиційне перехрестя соціокультурних впливів різних цивілізацій насамперед Європи та Близького Сходу. Внаслідок цього в умовах перехідних історичних періодів тут формуються центри напруги, які вибухаючи на тривалий час пере-

розподіляють зони впливу між різними народами, країнами та цивілізаціями.

У День Європи 9 травня 2021 р. у Страсбурзі відкрилась міжурядова конференція, присвячена темі «майбутнього Європейського Союзу»⁷². Заплановано, що цей форум працюватиме рік і до травня 2022 р. має подати рекомендації щодо удосконалення існуючої нормативно-правової системи функціонування Євросоюзу. Попередня така конференція працювала у 2003–2004 рр. та виробила першу спільну конституцію Євросоюзу, яка навіть була підписана 29 жовтня 2004 р. у Римі, тобто вже після історичного розширення ЄС, яке відбулося 1 травня 2004 р. Тоді кількість країн-членів ЄС була доведена до 25, у 2007 р. після вступу Болгарії та Румунії їх стало 27, а 2013 р. після вступу Хорватії 28 країн-членів. Однак доля першої спільної конституції Євросоюзу виявилась нещасливою. На референдумах у травні-червні 2005 р. вона була відхилена у Франції та Нідерландах. Після цього у 2007 р. прийняли Лісабонський договір реформ, який наразі є головним нормативним договором ЄС. Проте цей документ не вирішив ключових проблем: скасування національного права вето, верховенства наднаціонального законодавства над національним, запровадження спільної для зони євро податкового порядку, створення європейської армії тощо.

Вихід Великої Британії з ЄС, який офіційно відбувся на початку 2021 р., створив велику прогалину у бюджеті ЄС. Негараздів економіці країн-членів додала пандемія коронавірусу та амбіційні плани запровадження до 2045 р. «кліматично нейтральної» економіки. Залишається черга країн, які навпаки сподіваються увійти до Євросоюзу. Нагадаємо, що ЄС веде переговори про вступ з Албанією, Боснією та Герцеговиною, Республікою Північна Македонія, Сербією, Черно-

72 Konferenz zur Zukunft Europas https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/conference-future-europe_de

горією, Туреччиною. Кожна з цих країн має власні проблемні питання на шляху до Євросоюзу. Заклик Хорватії та Словенії швидко прийняти до ЄС усі балканські країни, аби уникнути ризиків нових регіональних конфліктів, не був почутий у Брюсселі. Це не дивно, адже об'єднання наразі не має достатніх ресурсів, аби абсорбувати ці бідні країни до свого складу. Натомість Туреччина, яка принаймні останні 20 років буде «нео-османську Туранську імперію» взагалі має гостро проблемні відносини з Євросоюзом, постійно конфліктує, зокрема, з Грецією та Кіпром, маючи розбіжності з ЄС щодо сирійської та лівійської політики. Тобто нинішня конференція має вирішити низку стратегічних і тактичних питань щодо середньострокової перспективи розвитку процесу європейської інтеграції.

Зрозуміло, що у даному контексті підходи наразі 27 країн-членів (після виходу Великої Британії) є різними у колишньої «шістки» країн-засновниць європейської інтеграції: Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург; у країн, які приєдналися до ЄЕС 1973 р. Данія та Ірландія; у Греції, яка вступила в ЄЕС в 1981 р.; у Іспанії та Португалії – вступили в 1986 р.; у Австрії, Швеції, Фінляндії – вступили в 1995 р.; у «десятки», яка приєдналася у 2004 р. – Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Словенія, Кіпр, Мальта; у Болгарії та Румунії – вступили в 2007 р. та у Хорватії – вступила в 2013 р. Відповідно різні бачення навіть у країнах-засновницях, де відчутно посилюються європейські скептичні настрої. У Нідерландах праві популісти ведуть мову про необхідність повторення британського досвіду виходу з ЄС. У Франції на такому виході наполягає лідер найбільшої опозиційної партії «Національний альянс» Марін Ле Пен. У Німеччині правоконсервативна партія «Альтернатива для Німеччини» пішла на вибори до бундестагу 2021 р. із програмним положенням щодо проведення референдуму про вихід ФРН із ЄС.

Зважаючи на це, навіть країни «ядра» Євросоюзу – Франція і Німеччина дуже складно виробляють спільну позицію щодо подальших кроків на шляху розвитку процесу європейської інтеграції. Президент Франції Е. Макрон вимушений рахуватись із наближенням дати президентських виборів, які мають відбутись у травні 2022 р. Тому Макрону не вистачає політичної харизми і політичного авторитету, аби стати новим неформальним лідером ЄС. Цю функцію з перемінним успіхом виконувала канцлер ФРН А. Меркель, але після вересневих 2021 р. виборів до бундестагу вона йде з великої політики. Якою буде позиція нової урядової коаліції, яка після виборів сформується у Німеччині, це велике питання. Такою розмитою позицією країн «ядра» ЄС користуються країни «нової» Європи.

Нагадаємо, що поняття «нова» Європа під час підготовки до інтервенції у Іраку навесні 2003 р. ввів тодішній міністр оборони США Д. Рамсфельд. «Новими європейцями» він назвав новобранців НАТО з країн Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), балканські Словенію і Хорватію, балтійські країни Естонію, Латвію, Литву, Болгарію і Румунію. Ці країни послідовно підтримали США. Натомість ФРН і Франція зайняли обережну позицію, за що отримали ярлик «стара» Європа.

Відтак між нинішніми «ноюю» і «старою» Європою зберігається ціннісна прірва. Якщо країни «ядра» ЄС не виключають подальшого обмеження національного суверенітету на користь наднаціональних органів майбутньої «європейської республіки», то Польща, Чехія та Угорщина не погодили навіть планів приєднання до зони євро, зберігаючи національні грошові одиниці як символ суверенітету. Польща та Угорщина мають вже тривалу історію протистояння з судовою системою ЄС, яка навіть наполягає на запровадженні європейських санкцій проти Варшави та Будапешту за регулярну відмову виконувати настанови європейських органів з

ключових політичних та економічних питань. У тривалому «клінчі» своєрідному куту перебувають відносини Євросоюзу з Румунією. Суд ЄС у травні 2021 р. зажадав від Бухаресту забезпечити незалежність судової системи країни. Але навіть загроза європейських санкцій досі не зачистила румунські еліти від корупціонерів.

Наведені факти свідчать, що Євросоюз складно переживає кризові явища. Великі збитки, яких зазнали економіки країн-членів внаслідок пандемії, ніяк не компенсовані і немає швидких перспектив на це. Зокрема, під тиском адміністрації Дж. Байдена ЄС відмовився ратифікувати угоду про створення зони вільної торгівлі з Китаєм. Натомість угода про створення трансатлантичної зони вільної торгівлі між Євросоюзом і США потребує суттєвого доопрацювання, зважаючи на нинішні тенденції глобальної економічної кризи.

У березні 2021 р. ЄС звернув увагу на невиконання Великою Британією угоди про умови виходу з Євросоюзу⁷³. У травні 2021 р. Німеччина і Франція запланували пілотний проект електронного євро⁷⁴. Швейцарія відмовилась від переговорів щодо нової угоди про асоціацію і зону вільної торгівлі з Європейським Союзом⁷⁵. 15 червня 2021 р. Байден у Брюсселі взяв участь у саміті США – Європейський Союз. Було завершено конфлікт між компаніями Боїнгом і Аеробусом⁷⁶. 24 червня 2021 р. Меркель провела засідання Ради ЄС щодо нових штамів корона вірусу та відповідної стратегії Євросоюзу⁷⁷. Австрія, ФРН, Іспанія, Данія, Люк-

73 EU startet Verfahren gegen Grossbritannien <https://www.deutschlandfunk.de/brexit-streit-eu-startet-verfahren-gegen-grossbritannien.1939.de.html>

74 Digitaler Euro. Deutsch und Frankreich wollen Pilotprojekt Starten <https://www.deutschlandfunk.de/digitaler-euro-deutschland-und-frankreich-wollen.1939.de.html>

75 Schweiz beendet Verhandlungen über neues Abkommen mit EU https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/eu/id_90103076/eu-schweiz-beendet-verhandlungen-ueber-neues-abkommen.html

76 Daniel Friedrich Sturm. Biden kommt nach Brüssel <https://www.welt.de/politik/ausland/plus231814275/eu-usa-gipfel-biden-kommt-nach-brueessel.html>

77 Merkel setzt sich für EU Strategie gegen Virusvarianten ein <https://www.welt.de/videos232063783/eu-gipfel-merkel-setzt-fuer-eu-strategie-gegen-virusvarianten-ein.html>

сембург висловилися проти стратегії розвитку атомної енергетики.

30 червня 2021 р. А. Меркель у палаці Віндзор з прощальним візитом відвідала королеву Єлизавету II⁷⁸. 2 липня 2021 р. Меркель і Джонсон декларували намір підготувати договір про співробітництво між ФРН і Великою Британією, зважаючи на її вихід з об'єднання⁷⁹.

Таким чином, на порядку денному конференції щодо майбутнього Євросоюзу намітились суттєві, а то й принципові розбіжності між країнами-членами ЄС щодо перспективних обрисів майбутнього. Слід також взяти до уваги актуальність проблем щодо нейтралізації популістських сил та гасел, зміцнення провідних політичних партій. Зрозуміло, що значна увага проблематиці ультра-правового популізму приділяється науковцями ФРН. Професор новітньої історії університету Людвіга – Максиміліана (Мюнхен) Андреас Віршінг у монографії «Демократія і глобалізація. Європа з 1989 р.» звертає увагу на кризу традиційних парламентських партій ліво-правого ідеологічного спектру та проаналізував тенденцію до появи партій, які презентують інтереси так званого «прекаріату» (працюючих за наймом, але за відсутності стабільного контракту), тобто традиційною мовою соціальних наук маргіналів, які втрачають ознаки традиційних класів індустріальної доби⁸⁰.

Зазначена тенденція також перебуває у фокусі уваги професора Гумбольдського університету Берліну Херфріда Мюнклера. Він у монографії «Влада в центрі. Нові завдання Німеччини в Європі» зазначає, що від Німеччини залежить,

78 Merkel besucht Quinn Elizabeth II auf Schloss Windsor https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_90362992/angela-merkel-besucht-quinn-elizabeth-ii-auf-schloss-windsor.html

79 Deutschland und Großbritannien wollen Kooperationsvertrag abschliessen <https://www.welt.de/politik/ausland/article232256513/deutschland-und-grossbritannien-wollen-kooperationsvertrag-abschliessen.html>

80 Wirsching Andreas. Demokratie und Globalisierung. Europa seit 1989. München, 2015. С.18.

загалом прогрес усього Євросоюзу. Саме тому, за його визначенням, владні інститути держави мають ефективно вирішувати внутрішньополітичні проблеми, аби вони не послаблювали позиції ФРН на зовнішньополітичній арені⁸¹. Все це є серйозним викликом на сучасному етапі.

Відтак попри внутрішньополітичні негаразди, Німеччина і Франція, точніше їхні нині правлячі еліти, вимагають прискороного переходу до «європейської республіки» (з фактичним скасуванням національного суверенітету на користь наднаціональних органів влади, введенням спільного оподаткування для зони євро, створенням європейської армії).

Але ці ідеї викликають опір країн «нової» Європи. Їм ближче британська позиція щодо відмови від проекту «Сполучених Штатів Європи» та заміни його проектом спільного європейського ринку. Утім, історія розвитку європейської інтеграції довела, що без політичної надбудови у вигляді наднаціональних органів влади, цей «Спільний ринок» реально не може успішно працювати.

Зокрема, й пандемія показала, що наднаціональні органи влади ЄС були фактично паралізовані, локдауни де-факто скасували «чотири європейські свободи»: свободу руху робочої сили, послуг, товарів і капіталів. Хіба що капітали, як завжди, почувалися краще. Але конфлікт між спекулятивним фінансовим капіталом і промисловим капіталом ніхто не скасовував не тільки у США, а й у Європейському Союзі.

За нашим баченням слушним можливим компромісом може бути перехід на так званий «аварійний» варіант європейської інтеграції «багатьох швидкостей». Про такі можливості на зустрічі з французьким президентом та очільниками Євросоюзу 2017 р. у Версалі говорила Ангела Меркель⁸². Тоб-

81 Münkler Herfried. Macht in der Mitte. Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa. Hamburg, 2015. С.19.

82 Vierertreffen in Versailles. Eine EU der verschiedenen Geschwindigkeiten <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/europa/eine-eu-der-verschiedenen-geschwindigkeiten-405116>

то де-факто Євросоюз диференціюється на зони досягнення різних якостей інтеграційного процесу, як про це дещо пізніше артикулював голова Європейської ради Клод Юнкер⁸³. За таких підходів «ядро» каролінгської Європи (Німеччина, Франція, Італія, країни Бенілюксу) можливо створять щось на кшталт «Європейської республіки». Країни Піренейського півострову (Іспанія, Португалія), скандинавські та балтійські країни (Швеція, Данія, Естонія, Латвія, Литва) тяжитимуть до британсько-американської сфери впливу в Європі. Австрія, країни Вишеградської четвірки (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина), можливо Словенія та Хорватія створять неформальну «Австро-Угорську імперію 2.0». Решта Балкан, включно з Грецією, Кіпром та Мальтою ризикують опинитись у зоні турбулентності.

Зрештою, нинішня невизначеність щодо подальших перспектив проекту європейської інтеграції «заморожує» де-факто процес подальшого розширення Євросоюзу. Надто конфліктна практика поділу субсидій склалась в ЄС, аби долучати до цього процесу нових реципієнтів. Але дані та низку інших проблем після вересневих 2021 р. виборів до бундестагу вирішуватиме вже новий німецький уряд.

83 Juncker will Europa der verschiedenen Geschwindigkeiten <https://www.euractiv.de/section/eu-innenpolitik/news/juncker-will-europa-der-verschiedenen-geschwindigkeiten/>

РОЗДІЛ V.

Політика щодо Росії, України та інших пострадянських країн

Здійснюючи широкі заходи спрямовані на реальне зміцнення єдності німецького народу, уряд ФРН прагнув розвинути співробітництво з країнами Східної Європи та СНД, вважаючи цей напрям перспективним для свого майбутнього. Проте нестабільність на теренах колишнього Радянського Союзу вносила елементи занепокоєння у становище, власне, як країн колишнього східного блоку, так і Заходу. Можливий розвал державних новоутворень, ворожнеча і навіть воєнні дії могли стати реальною загрозою. «Югославський варіант» на території однієї шостої земної суші став би справжньою катастрофою для Європи.

З огляду на це, об'єднана Німеччина виступала головним ініціатором економічної допомоги країнам СНД, досить уважно ставилася до подальшого перебігу подій на пострадянських теренах. Берлін формував прагматичні підходи до кожної із нових країн, намагаючись адекватно реагувати на зміни і перетворення та підтримувати процеси їх демократизації. ФРН проводила політику та виявляла інтерес, щоб вистояли всі країни СНД, її допомога пострадянським державам у ті роки становила 80% всієї допомоги Заходу. У Німеччині особливу увагу приділяли питанням безпеки на пострадянських теренах. За всієї невизначеності перспектив СНД, тут пильно стежили за процесами в Росії та інших країнах. За визначенням провідних політиків ФРН, врахування історичного минулого накладає на Росію та її лідерів відповідні зобов'язання як гарантів мирного порядку в регіоні. В інтересах Росії й України – як найбільших країн

СНД, не допустити «балканізації» ситуації на пострадянських просторах.

У об'єднаній Німеччині слушно вважали, що основне протиріччя тогочасного політичного й економічного розвитку на європейському континенті – інтеграція на Заході і процеси дезінтеграції на Сході – краще вирішувати шляхом регіоналізації Європи, виходячи із того, що на заході континенту регіони вже існують, а на сході їх утворення і функціонування допоможе економічному розвитку, а також усуне гостроту міжнаціональних розбіжностей і конфліктів. Регіоналізація залишає недоторканими національні кордони, одночасно вони позбавляються фетишистського характеру, який неодноразово призводив у минулому і нині спонукає до конфліктів, у тому числі й збройних. Натомість регіональний підхід уможлиблював створення різних моделей співробітництва між територіальними одиницями сусідніх країн, не порушуючи проблем державного суверенітету.

Федеративна Республіка Німеччина розглядала відносини з Росією, за оцінкою канцлера Г. Коля, як центральний елемент своєї зовнішньої політики. Ці стосунки виходили далеко за межі двосторонніх, мали важливе значення для становища усієї Європи¹. Німеччина у роки пост біполярного світу докладала максимум зусиль щодо адаптації Росії у систему міжнародних відносин після ліквідації глобального протистояння Схід-Захід. ФРН надавала масштабну економічну допомогу, сприяла у реструктуризації зовнішніх боргів, просуванню інтересів РФ у НАТО, ЄС, «великій сімці», а згодом «вісімці» та інших авторитетних міжнародних майданчиків. Можна стверджувати, що шлях Росії до Європи пролягав через Берлін.

Конструктивна взаємодія двох держав могла й повинна прислужитися вирішенню злободенних проблем континенту,

¹ Габлентц О. Нам нужна сильная Россия в качестве партнера, с которым мы хотим сотрудничать во всех областях // Международная жизнь. – 1994. – Март. – С. 65

сприяти розвитку прогресивних загальноєвропейських тенденцій. У 1997 р. було започатковано німецько-російський форум «Петербурзький діалог», а 1998 р. – формат політичних консультацій на найвищому рівні. Німці намагались доводити Кремлю, що можуть переслідувати свої законні інтереси в сусідніх з Росією країнах, не зазіхаючи на цілі російської зовнішньої політики.

По висхідній розвивалися також відносини об'єднаної ФРН з Україною. Вітчизняні науковці визначали, що на кінець 1990-х рр. за врядування Г. Коля утвердилося привілейоване партнерство двох держав. Підтвердженням цього стало започаткування у травні 1998 р. політичних консультацій на найвищому рівні. За визначенням В.В. Солошенко, «на цей вимір привілейованого партнерства не вплинула зміна урядової коаліції. Важливим політичним кроком уряду ФРН щодо примирення двох народів було підписання у березні 2000 р. у Берліні договору про виплати компенсацій жертвам нацизму».²

Великим потрясінням для німецько-російських відносин, як загалом стосунків Заходу з Москвою, стала війна, або військова операція країн НАТО у колишній Югославії. Тогочасні події мали шоківий вплив ще і тому, що в ній вперше після 1945 р. брали участь німецькі літаки «Люфтваффе». Саме в цей час, за визначенням російського дипломата та професора-германіста І. Максимичева, стало ясно, з якою метою «німецькі політологи так уперто проповідували відмову розширеної ФРН від зовнішньополітичної стриманості минулих років».³ У період півстоліття Великої Перемоги над гітлерівським Третім рейхом один із впливових теоретиків зовнішньої політики ФРН Карл Кайзер артикулював наступне: ФРН як «крупна і найчисельніша демократія Західної

2 Солошенко В.В. Українсько-німецькі відносини у 90-х роках ХХ століття. Автореф. на здобуття ступеня кандидата історичних наук. К. 2005. – С. 12.

3 Максимычев И.Ф. Европейская роль ФРГ / Германия – вызовы XXI века. М.: ИЕ РАН. – 2009. – С. 358.

Європи не може ухилитися від обов'язку брати участь у підтримці заснованого на міжнародному праві порядку економічними, дипломатичними, а також військовими засобами, бо без застосування колективного легітимного насильства проти агресії та масованих порушень прав людини неможлива реалізація гарантій миру у всьому світі та міжнародної безпеки, передбачених Статутом ООН».⁴ Втім, про ООН Кайзер говорив гіпотетично – адже війна проти Югославії велася без санкції Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй.

За для об'єктивності зазначимо, що протягом трьох місяців бомбардувань Югославії у Німеччині не було жодної масової маніфестації протесту. Тільки одна партія – ПДС (у певному сенсі спадкоємиця СЄПН) – рішуче висловилася проти натовських бомбардувань і спробувала провести певні антивоєнні акції. Праве крило правлячих соціал-демократів і зелених виступило як прибічники війни; ліві у СДПН так і не змогли організуватися, навіть після гучної відставки їх лідера О. Лафонтена. Партія ХДС/ХСС також підтримала війну, але вона зайняла більш стриману позицію щодо операції НАТО, ніж СДПН та зелені. Тодішньому баварському прем'єр-міністру Е. Штойберу (лідеру правої ХСС) належить заслуга застереження наземної війни в Югославії: саме він першим заявив, що його партія не допустить, щоб бундестаг дав згоду на участь бундесверу у такій війні. Проте Німеччина підтримала незалежність Косово майже до її одностороннього проголошення. У цьому Берлін сповідував певну історичну логіку, не поділяючи заперечення Москви.

Водночас Захід, закликаючи Росію зіграти «істотну роль» у відновленні миру на Балканах, ніяк не виявляв наміру дозволити Москві проводити самостійну лінію по косовській проблемі. Йшлося лише про те, щоб РФ «повернулася до однострою», не називала «примушення до миру» агресією,

4 Karl Kaiser, Das vereingete Deutschland in der internationalen Politik, in: K. Kaiser, H. Maull. (Hrsg.) Deutschlands neue Außenpolitik, Bd. I Grundlagen. München, 1995. S. 12.

і допомогла ініціаторам війни досягти своєї мети ціною мінімальних втрат. Відтак під час війни на Балканах Росія виправдала надії Заходу. Ціною обіцянок, які ніхто не збирався виконувати, «місія Чорномирдіна» домоглася фактичної капітуляції Белграда саме тоді, коли НАТО доводилося розпочинати наземну інтервенцію, але ніхто із членів альянсу не був до неї готовий. «Як інакше ми могли тоді покласти край кризі в Косово, – запитував дещо пізніше статс-секретар МЗС ФРН Вольфганг Ішінгер, – якби Росія не схвалила в Раді Безпеки відповідну резолюцію ООН».⁵

У діяльності уряду Г. Шредера домінувала прихильність до прийняття країн Східної і Південно-Східної Європи до Євросоюзу, який розглядався певним «каталізатором» їх політичного і соціально-економічного оновлення. В урядовій угоді окресленими цілями стали зміцнення відносин з усіма сусідами Німеччини, а до числа найважливіших напрямів зовнішньої політики відносилися не лише інтенсифікація німецько-французької дружби, посилення співпраці з безпосередніми східними країнами-сусідами, але й досягнення стабільності у відносинах із Росією та Україною шляхом підтримки демократичних правових, соціальних та ринкових реформ у цьому регіоні⁶.

Даний підхід німецького уряду враховував і те становище, що після розпаду Радянського Союзу саме Російська Федерація декларувала себе правонаступницею СРСР та геостратегічним чинником на пострадянському просторі. Кремль ревниво ставився до будь-яких спроб інших світових держав намагатися посилювати свій вплив на нові країни.

Відповідно еволюціонувало і ставлення Берліна до Москви. «Інтенсивна співпраця» уряду Г. Коля, так звана бан-

5 Ischinger W. Die Zukunft Rußlands liegt in Europa. Was Berlin von Moskau erwartet und was Moskau von Berlin erwarten kann. "Frankfurter Allgemeine Zeitung", 11.07.2000.

6 Aufbruch und Erneuerung – Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert. Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und Bündnis 90/Die GRÜNEN. Bonn, 20. Oktober 1998. S.41 – 47.

на дипломатія змінилися на скромніші «хороші відносини», згідно коаліційної угоди СДПН–Союзу 90/“Зелені” 1998 р. за канцлера Г. Шредера. У аналогічному документі 2002 р. між тими ж партіями вони визначалися – як діяльність і «прагнення до вивіреної та міцної співпраці із забезпечення безпеки».

Підкреслимо, що російсько-німецькі відносини в період правління «великої коаліції» на чолі з А. Меркель, як можна було передбачити, не зазнають корінних змін, хоч і втратять той характер тісного не тільки міждержавного, а й особистого спілкування, яке склалося за Шредера та Путіна. За першого уряду А. Меркель у 2005 р. взаємодія Берліна і Москви визначалася як «стратегічне партнерство», що трансформувалося під завершення діяльності «великої коаліції» (ХДС/ХСС–СДПН) у «партнерство для модернізації». У 2009 р. рівень відносин знизився до «важливого партнерства», а у 2013 р. мова знову зайшла про «модернізаційне партнерство», але вже з очевидним наполяганням на дотриманні Москвою «норм демократії та правової держави відповідно з прийнятими нею міжнародними зобов’язаннями».

У роки першої урядової каденції Ангели Меркель передбачалося, що двосторонні контакти розвиватимуться більше у напрямку їх прив’язки до сусідів Німеччини та до авторитетних міжнародних організацій, насамперед Євросоюзу. Про це прямо говорилося в коаліційній угоді: «Спільно з нашими європейськими партнерами ми виступаємо за стратегічне партнерство з Росією, яке ми розвиваємо у всіх сферах на рівні двосторонніх відносин та на рівні ЄС. У ФРН особливий інтерес у тому, щоб модернізація РФ, що важко йшла, була б підкріплена посиленням політичним, економічним і суспільним співробітництвом».⁷

7 Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD von 11.11.2005. – S.125 – 140. https://www.bundesrat.de/DE/plenum/themen/foekoI/bundesstaatskommission/mitglieder/koalitionsvertrag.pdf?__blob=publicationFile&v=1

Водночас, щоб по периметру Євросоюзу не було зведено нової «залізної завіси», для найбільш перспективних з погляду майбутнього членства в ЄС країн, таких, як Україна та Грузія, Берлін розробив «розвинену політику сусідства». Вона мала «базуватися на спільних цінностях» та гарантувати «при спілкуванні» цих держав «до безпеки та добробуту».

Уряд «великої коаліції» на чолі з А. Меркель відносини з РФ доповнював пунктами взаємин із країнами Центральної Азії та розглядав це переважно як енергетичну зовнішню політику. Наприклад, у казахському товарообігу частка експорту до ФРН складала 2,9%, імпорт німецьких товарів становив 4,6%⁸. У товарообігу Киргизстану імпорт з Німеччини складав 9%, експорт 8%⁹. Німецькі експертні кола у продовж 2005–2021 років були стурбовані ризиками загострення міжетнічних протиріч у Центральній Азії. У регіоні Ферганської долини постали нерозв'язані проблеми узбецько-гаджицьких та узбецько-киргизьких відносин. Чимало етнічних німців залишили Казахстан та інші країни регіону. Внутрішньополітична нестабільність у Киргизстані ускладнила процес розвитку німецько-киргизьких відносин. Серед країн Центральної Азії Узбекистан провів відповідну індустріалізацію, спираючись на російські та китайські інвестиції. Ні Німеччина, ані Євросоюз не стали тим полюсом сили, який був би здатен на рівних конкурувати у Центральній Азії з Росією, Китаєм, Іраном і США.

Попри спроби посилити німецький вплив на пострадянському просторі, ключовим партнером для ФРН залишалася Росія. Так, у 2007 р. німецько-російський товарообіг склав 53 млрд. доларів і мав тенденцію до зростання. Російська пропаганда звертала увагу німецького бізнесу на те, що він на своєму порозі має великий ринок, не менший за американський¹⁰.

8 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.411.

9 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.417.

10 Немецкий журнал. 2004, №1. С.11.

Наголошувалось, що інтереси Росії і Німеччини є взаємоповнюючими та посилюють обидві країни. Але такий розвиток подій не влаштував США. Перша і друга світові війни, за великим рахунком, були наслідками спроб США не допустити поєднання німецьких технологій і російських ресурсів, які гіпотетично могли створити потужного євразійського конкурента Сполученим Штатам.

За головування ФРН в ЄС у першому півріччі 2007 р. було затверджено «Центрально-азійську стратегію» Євросоюзу. У цьому важливому документі враховувалися особливості країн Центральної Азії та окреслено індивідуальні підходи до кожної з них, поряд з елементами регіонального співробітництва. Стратегія визначала такі пріоритетні напрями, як загальні виклики безпеки, правова держава, освіта, охорона довкілля, водні ресурси¹¹. Всі вони були актуальними й у відносинах держав регіону з ФРН.

На німецько-російські відносини негативний вплив мали так звані газові війни 2006 р. і 2009 р. поміж Києвом і Москвою. Водночас канцлер А. Меркель і міністр закордонних справ Ф.-В. Штайнмайер закидали Путіну регрес демократії в Росії та критикували переобрання третій раз поспіль у 2006 р. на посаду президента Білорусі О. Лукашенка. 30 березня 2006 р. колишній канцлер Г. Шредер офіційно очолив раду директорів компанії, яка будувала «Північний потік».

14–17 липня 2006 р. А. Меркель у Петербурзі взяла участь у саміті «великої вісімки». 10 жовтня 2006 р. у Дрездені вона провела чергову зустріч з Путіним. Берлін, будучи прихильником взаємодії з Кремлем у межах міжнародних організацій, підтримав російську ініціативу щодо проведення регулярних консультацій між МЗС з питання підключення Росії до ЄПБО. Перший раунд їх відповідно до домовленості на найвищому

11 Європейский Союз и Центральная Азия: новое партнерство в действии. Июнь, 2009. https://www.consilium.europa.eu/media/30829/ru-strategyasia_int.pdf

рівні відбувся у Москві в червні 2009 р.¹² Водночас Німеччина виступила за інтенсифікацію діалогу по лінії Рада Росія – НАТО, вважаючи, що даний механізм має використовуватися як майданчик для «регулярного діалогу», особливо у кризових ситуаціях. Німці підтримали співпрацю в тих областях, де є потенціал для взаємодії, – транзит військових і невійськових вантажів до Афганістану, підтримка афганських поліцейських, боротьба з піратством біля берегів Африканського Рогу і т.д. У серпні 2009 р. було успішно завершено реалізацію на паритетній основі німецько-російського проекту з передачі афганській стороні двох вертольотів російського виробництва у медико-евакуаційній комплектації.

Тим часом, позиція ФРН щодо розвитку зв'язків із Росією зазнала певної еволюції, яку німецькі експерти назвали переходом від холодної війни до холодного миру. Німців стурбували два демарші з боку Москви, які потребували переосмислення реалій постбіполярного світу. Першим був виступ В. В. Путіна на Мюнхенській конференції з питань політики безпеки 10 лютого 2007 р., в якому російський президент озвучив заявку зміцнілої Москви на нове силове позиціонування у світі. Другим стали воєнні дії Росії за її офіційним визначенням – «приборкання агресії» Грузії проти Південної Осетії та захисту своїх громадян у серпні 2008 р., визнання незалежності Цхінвала та Сухума. Це не знайшло розуміння та підтримки Берліна. Німці почали дорікати Москву у великодержавному експансіонізмі та звинувачувати у згортанні демократичних прав і свобод громадян, затисненні опозиційних політичних сил, використанні енергоресурсів як засобу політичного тиску на закордонних партнерів.¹³

Головна тенденція, яку відзначали соціологи та Алленсбахського інституту, полягала в більш «тверезій оцінці» об-

12 Максимычев И. Ф. Россия – Германия. Война и мир. От мировых войн к европейской безопасности. М.: Книжный мир, 2014. С. 449.

13 Павлов Н. В. История внешней политики Германии. От Бисмарка до Меркель. М.: Международные отношения, 2012. С. 745.

разу Росії. Проте життєвий тонус двосторонньому діалогу задавали інтенсивні, насичені контакти лідерів двох країн, які в одному лише 2006 р. зустрічалися у різних форматах шість разів. 2007 р. В. В. Путін та А. Меркель зустрічалися п'ять разів. Німецький канцлерін перша з лідерів Заходу приїхала в березні 2008 р. до Москви знайомитися з Д. А. Медведевим одразу після його обрання президентом Росії. У свою чергу, останній як свій європейський дебют вибрав Німеччину, де 5 червня озвучив ідею розробки юридично зобов'язуючого Договору про європейську безпеку (ДЄБ). Для російсько-німецьких самітів була характерна орієнтованість на стратегічні перспективи, що впливають з міжнародної відповідальності двох найбільших європейських держав, а також на конкретні практичні справи, інтереси громадян двох держав.

Доброю традицією стали зустрічі лідерів обох країн з учасниками Петербурзького діалогу. У ході 10-го раунду російсько-німецьких міждержавних консультацій на найвищому рівні у Санкт-Петербурзі 2 жовтня 2008 р., було прийнято стратегію, спрямовану на надання російсько-німецьким відносинам нової якості «партнерства для модернізації». Її мета полягала у інтенсифікації та підвищенні практичної віддачі від співпраці для економічної та соціально-гуманітарної сфер, у галузі науки і техніки, а також стосовно таких напрямів, як академічні обміни, демографічна політика, охорона здоров'я, енергоефективність.¹⁴

Завдяки розвитку співробітництва Німеччини та Росії у докризовий період, спостерігалася щорічна динаміка приросту двостороннього товарообігу в середньому та 25–30% на рік. За підсумками 2008 р. було досягнуто рекордного рівня у 68 млрд американських дол. проти 32,9 млрд дол. у 2005 р. Частка ФРН у російському імпорті становила у 2008 р. – 12,8%, в експорті – 6,9%. Незважаючи на кризу в Росії, на

14 Максимычев И. Ф. Россия – Германия. Война и мир. От мировых войн к европейской безопасности. М.: Книжный мир, 2014.

її теренах успішно діяли 4,6 тис. німецьких фірм. Важливою подією 2009 р. стало створення Російсько-Німецького енергетичного агентства (РНЕА), яке покликане координувати трансфер у Росію енергоефективних проєктів у різних галузях економіки, передових німецьких ноу-хау та розробку фінансових механізмів з використанням кредитної лінії, що надається урядом ФРН.¹⁵

Уряд та федеральний канцлер Німеччини тримали у полі зору співпрацю й з іншими пострадянськими країнами. 17 лютого 2007 р. у Берліні А. Меркель провела переговори з президентом Азербайджану І. Алієвим. На той час ще відкритими були можливості розбудови газопроводу «Набукко», який теоретично мав вивести на європейський газовий ринок азербайджанський і туркменський газ. Водночас ФРН була зацікавлена у створенні на прикладі України історії успіху ліберальних демократичних реформ заради зближення з Євросоюзом.

У Берліні схвально була сприйнята Заява від 22 лютого 2007 р. Верховної Ради України «Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладання нового базового договору». Зокрема, український парламент закликав «констатувати відкритість ЄС для членства України, як і для будь-якої європейської держави, що визнає і поважає принципи свободи, демократії, поваги до прав людини і фундаментальних свобод, верховенства права; укласти новий договір відповідно до наявної договірної практики Брюсселю щодо країн Центральної та Східної Європи (нових держав-членів ЄС) і з урахуванням сучасних викликів і реалій розширеної Європи; започаткувати етапність визначальних кроків інтеграції України до Євросоюзу у відповідних сферах відносин: політичній, економічній, безпековій, правовій, гуманітарній та інших; наповнити новий договір нормами прямої дії; визначити чіткі строки, на які укладається новий договір; сприяти на основі нового договору

¹⁵ Заричкий Б. Е. Экономика ФРГ. М.: Магистр, 2009. С. 335.

поступовому динамічному розвитку і поглибленню відносин між Україною та ЄС аж до набуття Україною повноправного членства в цьому союзі, а у середньостроковій перспективі – отриманні належного доступу до внутрішнього ринку Євросоюзу через зростаючу економічну інтеграцію України до європейських ринків товарів, послуг, капіталу та робочої сили».¹⁶ 22 лютого 2007 р. у Берліні міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер та його російський колега С. Лавров обговорили перспективи розміщення американських систем протиракетної оборони в Польщі та Чехії. Проте сторони залишилися на своїх позиціях, хоча Німеччина намагалася мотивувати Росію не схилити тенденції розвитку міжнародних відносин у напрямі нової холодної війни. На той час у Берліні існували сподівання того, що «ліберальний» президент Д. Медведєв піде на другий президентський термін та забезпечить тривалий період нової розрядки напруження в Європі.

8 березня 2008 р. А.Меркель у Москві провела переговори з президентом Д. Медведєвим та прем'єр-міністром В. Путіним. Німеччина знову підтвердила намір бути партнером Росії у процесі модернізації¹⁷. Також обговорювалися проблеми побудови північноєвропейського газопроводу, іранська та косовська проблеми. Питання про розширення НАТО на Схід для німців залишилося в принципі відкритим в тому розумінні, що про членство в альянсі Грузії та України можна було говорити лише у віддаленій перспективі. Тож на саміті лідерів країн НАТО у Бухаресті саме позиція ФРН стала вирішальною.

13 травня 2008 р. у Єкатеринбурзі міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер запропонував Росії конкретне партнерство заради модернізації¹⁸. Серед цих пріоритетів бу-

16 Заява Верховної Ради України «Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладання нового базового договору». Голос України. 29 березня 2007. С.7.

17 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 10 März 2008. S.3.

18 Gernot Erler. Mission Weltfrieden. Deutschlands neue Rolle in der Weltpolitik. Freiburg, 2009. s.149.

ли названі співпраця в галузі роззброєння, співробітництво у врегулюванні заморожених конфліктів на пострадянському просторі, конструктивне вирішення проблем енергетичної безпеки, створення атмосфери довіри у двосторонніх відносинах.

Проте Кремль вдався до силового зміцнення своїх позицій на Північному Кавказі. Це завдання вирішували воєнні події в Грузії 7–12 серпня 2008 р. Після цієї короткої війни Москва, посилаючись на прецедент визнання заходом незалежності Косово, оголосила про визнання незалежності грузинських автономій Абхазії і Південної Осетії. Чергова газова війна з Україною на початку 2009 р. сприяла висуненню нових аргументів щодо побудови газопроводів в обхід української території. Під тиском Німеччини 19 січня 2009 р. у Москві було підписано угоду між «Нафтогазом України» та «Газпромом» про умови постачання газу в Україну на 2009–2019 рр. На тлі другої російсько-української газової війни Й. Фішер висунув екзотичну ідею та закликав прийняти Росію у НАТО¹⁹. Існувала альтернативна точка зору, наприклад, Р. Асмус висловлював стурбованість нечіткою реакцією Заходу на «російську агресію проти Грузії»²⁰.

16 липня 2009 р. у Мюнхені А. Меркель прийняла президента Росії Д. Медведєва. На цей час також велике значення набули суспільні зв'язки між обома країнами. Тканина широкої взаємодії між громадянськими суспільствами включала більш ніж 90 партнерських зв'язків поміж містами, 500 – поміж вищими навчальними закладами, науково-дослідними установами та багато іншого.

У травні 2010 р. міністр закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле і міністр закордонних справ Росії С. Лавров опублікували статтю, присвячену німецько-російському спів-

19 Joschka Fischer. Russland in die NATO. Süddeutsche Zeitung. 12 Januar 2009. S.2.

20 Ronald Asmus. A Little War that Shook the World. Georgia, Russia and the Future of the West. London, 2010. S.72.

робітництву в процесі модернізації Росії²¹. Високу динаміку політичного діалогу підтвердив 12 жовтня 2010 р. візит до Москви президента ФРН К. Вульфа. Прагматику економічної співпраці 25–26 листопада 2010 р. окреслив візит до Німеччини прем'єр-міністра Росії В. Путіна. А. Меркель стримано поставилася до пропонованої ідеї зони вільної торгівлі.

5 лютого 2011 р. на 47-й Мюнхенській міжнародній конференції з питань безпеки було оголошено, що концерн «Рейнметал» планує побудувати у Росії військовий полігон. Офіційно 8 листопада 2011 р. Меркель і Медведєв відкрили першу чергу газопроводу «Північний потік»²².

Відмова Д. Медведєва від балотування на другий президентський термін і повернення 2012 р. на посаду президента Росії В. Путіна стали випробуванням для німецько-російських політичних відносин. Медведєв був зручнішим партнером для Берліна, аніж Путін. Відтак президент Мюнхенського безпекового форуму Вольфганг Ішінгер у травні 2012 р. прогнозував повернення до нової холодної війни²³. У ці роки значно рельєфніше позначився перехід Німеччини до більш системної, вбудованої у спільну лінію Євросоюзу політику щодо країн простору СНД. Тут ФРН активно долучилася у прийнятті в травні 2009 р. програму «східного партнерства» ЄС. Вона, за оцінками деяких експертів, розумілася як витіснення Російської Федерації із традиційних зон впливу, підтримку прозахідної орієнтації колишніх радянських республік на західних та південних рубежах і ослаблення пострадянських багатосторонніх інститутів співпраці за участю Росії.

Продовжуючи політично ігнорувати Організацію договору колективної безпеки, Берлін під тиском німецьких ділових

21 Guido Westerwelle, Sergei Lavrov. Die deutsch-russische Modernisierungspartnerschaft // Süddeutsche Zeitung. 31 Mai 2010. S.2.

22 Süddeutsche Zeitung. 9 November 2011. S.3.

23 Wolfgang Ischinger. Die Rückkehr des Kalten Krieges. Süddeutsche Zeitung. 16 Mai 2012. S.2.

кіл став виявляти більше інтересу до інтеграційних процесів у рамках Шанхайської організації співробітництва. Німеччина продовжувала підтримувати відновлення формату «5+2» за участю всіх сторін конфлікту як найважливішу передумову відновлення процесу придністровського врегулювання, розраховуючи при цьому використати конструктивний вплив Москви на керівництво Тирасполя.²⁴

У Закавказзі Берлін визнає визначальну роль Росії у забезпеченні регіональної стабільності, але виступає за більш активне залучення ЄС та міжнародної присутності по лінії ООН та ОБСЄ у вирішенні конфліктів за збереження за собою ролі координатора в абхазькому врегулюванні. ФРН стала одним із основних донорів Тбілісі у повоєнному відновленні економіки. Усвідомивши авантюризм президента Грузії М. Саакашвілі, німецькість його авторитарного режиму, німці слушно стали підтримувати тісні контакти з грузинською опозицією та придивлятися до її лідерів.²⁵

Вперше після повернення у 2012 р. В. Путіна на посаду президента Росії він 8 квітня 2013 р. зустрівся з А. Меркель у Ганновері. Зустріч запам'яталась «атакою» активісток «Femen» на присутність Путіна²⁶. 21 червня 2013 р. Путін і Меркель зустрілися на Петербурзькому економічному форумі. Проте у дійсності дедалі помітнішими стали ціннісні відмінності між об'єднаною ліберальною Європою та консервативним російським суспільством²⁷. Зазначимо, що листопадова 2013 р. відмова України від підписання угоди про асоціацію з ЄС німецькими експертами була названа поворотним моментом у відносинах Брюсселя і Москви та стала фактором провалу проекту «Великої Єв-

24 Павлов Н. В. Внешняя политика «большой коалиции» (2005-2009 гг.) // <https://dereksiz.org/pavlov-n-v-vneshnyaya-politika-boleshoj-koalicii.html>

25 Максимычев И. Ф. Россия – Германия. Война и мир. От мировых войн к европейской безопасности. М.: Книжный мир, 2014. С. 453.

26 Süddeutsche Zeitung. 9 April 2013. S.4.

27 Joachim Willems. Pussy Riots Punk-Gebet. Religion Recht und Politik in Russland. Berlin, 2013. 180 S.

ропи» за участі Росії²⁸. Керівник Німецького товариства зовнішньої політики Штефан Майстер причиною цього вважав різко поляризований політичний дискурс в Німеччині відносно Росії, що зробив неможливим «партнерство заради модернізації»²⁹.

Німецька політична еліта орієтувалася на підтримку української опозиції ще на парламентських виборах 2012 р. Політологічне та експертне середовище Німеччини загалом до подій Революції Гідності залишалось критично-скептичним щодо України та визначало її політичний режим як «слабкий авторитарний» (Райнер Лінднер). Різко критичні оцінки щодо тогочасної політичної ситуації в Україні властиві публікаціям експертів «Фонду науки і політики» Німецького інституту міжнародної політики і безпеки. З цими підходами тісно солідаризувалися експерти «Німецького товариства зовнішньої політики». Аналогічні оцінки були представлені у публікаціях німецьких політичних фондів щодо ситуації в Україні. Представництво Фонду Аденауера в Україні, який зав'язаний на правлячу Християнсько-демократичну партію, співпрацює головним чином із опозиційними українськими політологами та політиками. Це визначало зміст і тон публікацій. А публікації Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні, орієнтованого на соціал-демократів, чітко проводили аналогії між «білоруським і українським авторитаризмом». Представництво Фонду імені Фрідріха Наумана в Україні, який належить вільним демократам, на той час також було зорієнтоване на опозиційні національно-демократичні кола в Україні. Солідарну позицію займало представництво фонду Ганса Зайделя в Україні (від баварського Християнсько-соціального союзу). Від цих оцінок жодним чином не відрізнялися позиції парламентських політичних

28 Süddeutsche Zeitung, 28 November 2013. S.3.

29 Штефан Майстер. Германия и Россия: размежевавшиеся партнеры // Мировая экономика и международные отношения. 2013. №7. С.22.

партій Німеччини. Негативний лейтмотив щодо України задавала критична позиція Християнсько-демократичної партії та Християнсько-соціального союзу. Вільні демократи, зважаючи на функції їхнього тодішнього представника Гвідо Вестервелле як міністра закордонних справ, займали найбільш радикальну критичну позицію щодо звинувачень влади України у антидемократичності та невідповідності європейським стандартам. Соціал-демократична партія Німеччини критично ставилася до виборчих процедур у країнах Східної Європи та фактично підтримувала скептицизм правлячих партій. «Ліва партія» мала проросійську позицію щодо України та більшості країн Східної Європи. Позиція партії зелених близька до офіційної позиції правлячих партій. Отже, ще до виборів 28 жовтня 2012 р. зрозумілими були негативні налаштування німецької політичної еліти та експертних кіл щодо оцінки легітимності виборів та їхніх ймовірних результатів. Ця позиція близька до точки зору українських опозиційних партій та абсолютно не враховувала протилежну точку зору «Партії регіонів».

На початку грудня 2013 р. у ФРН сподівались на поширення проєвропейських протестів на Схід України. Обережними спочатку були оцінки німецькою пресою гострої реакції Росії на Євромайдан. Колишній лідер партії зелених і міністр закордонних справ ФРН Йошка Фішер на початку січня 2014 р. закликав до радикального перегляду відносин Євросоюзу із Росією, яка тиснула на Україну з метою залучення її до Митного союзу.

Важливо підкреслити, що і РФ по-своєму виявляла інтерес у відносинах з Німеччиною та зацікавленість до українського перебігу подій. 17 грудня 2013 р. В. Путін привітав А. Меркель з черговим обранням на посаду федерального канцлера³⁰. Пріоритетом російсько-німецьких відносин екс-

30 Поздравление Ангеле Меркель с переизбранием на пост Федерального канцлера Германии // <https://www.kremlin.ru/news/19850>

перти пропонували зробити залучення ФРН до модернізації російської економіки³¹.

Радикалізація протестів на вулиці Грушевського 19–29 січня 2014 р. знову прикула увагу до України. Німці вітали скасування диктаторських законів від 16 січня 2014 р. Пропагувалася думка Сергія Жадана, який у статті під назвою «Система руйнує саме себе» ставив питання про ціну, яку українське суспільство буде готове заплатити за свободу. Міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайєр критикував жорсткий курс В. Януковича щодо учасників протестів³². Німецька консервативна преса нагадувала про «прикордонну» цивілізаційну ідентичність України як «країни козаків і партизанів». Водночас оглядач газети «Франкфуртер альгемане цайтунг» Рейнхард Везер закликав Німеччину не грати в Україні у ігри Путіна. В свою чергу журналіст Конрад Шуллер у статті «Без вовчого крюка» пропонував спростовувати путінську пропаганду про «націонал-соціалістичний характер протестів в Україні».

На початку січня 2014 р. Й.Фішер наголосив, що незалежність України є важливим фактором безпеки Європи³³. 29 січня 2014 р. А. Меркель мала телефонну розмову з В. Януковичем, якого закликала піти на деескалацію політичної напруги в Києві³⁴. 17 лютого 2014 р. Меркель у Берліні прийняла лідерів опозиції А. Яценюка і В. Кличка, які закликали запровадити санкції проти В. Януковича.³⁵ Криваві події на Євромайдані 18 лютого 2014 р. викликали велику стурбова-

31 Белов В.Б. Россия – Германия: партнерство во имя модернизации // <https://www.interaffairs.ru/autor.php>

32 Глава МИД ФРГ: Курс президента Украины Януковича ведет в тупик // <https://www.dw.de/a-17369880>

33 Joschka Fischer. Gefährliche Dreieckbeziehung. Süddeutsche Zeitung. 8 Januar 2014. S.2.

34 Bundeskanzlerin Merkel telefonierte mit dem ukrainischen Staatspräsidenten Janukowitsch. <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2014/01/2014-01-29-merkel-janukowitsch.html>

35 Bundeskanzlerin Merkel empfing die ukrainischen Oppositionsführer Arseniy Jazenjuk und Vitali Klitschko. <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2014/02/2014-02-17-merkel-jazenjuk-klitschko.html>

ність німецьких політиків та експертів. Колишній канцлер Г. Шредер закликав шукати вихід із кризи у підписанні однакових угод про асоціацію з Україною та Росією. Утім, такий підхід навіть гіпотетично був неможливий, адже Київ і Москва ставили різні цілі щодо стратегії розвитку відносин із Євросоюзом, якщо Україна послідовно виступала за свою підготовку до вступу в ЄС, то Росія такої задачі ніколи перед собою не ставила.

Зрештою, німецькі політики із владної коаліції вітали підписання 21 лютого 2014 р. угоди про врегулювання кризи, одним із гарантів-підписантів якої виступав від імені ФРН керівник її зовнішньополітичного відомства Ф.-В. Штайнмайер. Але Німеччина, як й інші учасники врегулювання протистояння в Україні, досить швидко переконалась у слабкості антикризової дипломатії. Проте на березневому 2014 р. пленарному засіданні бундестагу, в залежності від фракції і політичної позиції депутатів, оцінки діяльності міністра та ролі Берліна вельми різнилися.³⁶ А. Меркель 28 лютого 2014 р. закликала Путіна не чинити військово-політичний тиск на Україну.³⁷

Надання 1 березня 2014 р. Радою Федерації Росії права В. Путіну на введення військ на територію України тлумачилось німецькою пресою як «контрольована ескалація» подій навколо Криму.³⁸

Реакцією ФРН, ЄС, США та інших держав на протиправні дії Кремля щодо України, порушення її територіальної цілісності стало запровадження міжнародних санкцій до РФ, що почали застосовуватися з 6 березня 2014 р. Їх запровадили понад 40 країн світу і вони включали по-

36 Tagesaktuelles Plenarprotokoll der 20. Sitzung vom 13. März 2014 <http://www.bundestag.de/dokumente/protokolle/vorlaeufig/18020.html>

37 Bundeskanzlerin Merkel telefoniert mit dem russischen Staatspräsidenten Putin. <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2014/02/2014-02-28-telefonat-putin.html>

38 Ibid.

літичні та економічні заходи, направлені на припинення збройної агресії Росії проти України. Але в ці березневі дні віце-канцлер соціал-демократ З. Габріель вів переговори у Москві щодо мінімізації збитків для німецького бізнесу від санкцій.

В Криму 16 березня 2014 р. формально відбувся «референдум» щодо відділення від України.³⁹ Натомість відомство федерального канцлера застерігало, що даний референдум щодо незалежності Криму є незаконним, що він стане «підставою для перегляду засад німецько-російських відносин».⁴⁰ Керівник Східного комітету німецької економіки Е. Кордес наголошував, що запровадження західних санкцій проти Росії грає на користь Китаю⁴¹. Проте російські конотації щодо Криму та будь-які аналогії із практики визнання Косово німці рішуче заперечували. Водночас у ФРН, як й у інших державах Заходу, сприймали неприйняття ідеї незалежності Косово Белградом як обмежене імперативами європейської інтеграції Сербії.

22-23 березня 2014 р. Київ і Донецьк відвідав міністр закордонних справ ФРН Ф.-В.Штайнмайер. Обговорювалися варіанти мирного вирішення конфлікту на Сході України. Постфактум міністр закордонних справ Штайнмайер критикував Євросоюз за стратегію стимулювання України до однозначного вибору: ЄС або Росія⁴². На фоні захоплення Слов'янська бойовиками Гірка С. Лавров закликав Німеччину гарантувати нейтралітет України⁴³. Наприкінці квітня 2014 р. А. Меркель звинуватила Росію у невиконанні Жене-

39 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 7 März 2014, S.4.

40 Merkel: Krim-Referendum ist unrechtmäßig. <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/artikel/2014/03/2014-03-09-merkel-telefonate-ukraine.html>

41 Німецький бізнес: економіческая ізоляція Москви буде вигідна тільки Китаю. <https://www.dw.de/немецкий-бизнес-экономическая-изоляция-москвы-будет-выгодна-только-китаю/a-175-2420>

42 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 31 März 2014, S.4.

43 Lawrow fordert Garantien für Neutralität der Ukraine. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 12 April 2014, S.1.

вських домовленостей 17 квітня 2014 р. за участю США, ЄС, Росії та України⁴⁴.

10 травня 2014 р. бундесканцлер А. Меркель і Президент Франції Ф. Олланд обговорили ситуацію в Україні у контексті бойових дій на Донбасі. Ф. Олланд у своїх мемуарах так характеризував політику В. Путіна, який намагався постійно «грати і вашим і нашим», пропонувати свої «добрі» послуги, і при цьому беззастережно підтримувати своїх найменш гідних союзників і блокувати рішення Ради безпеки ООН. Паралельно з цим він шукав політичної підтримки в демократичних країнах, зав'язуючи стосунки з європейськими ультраправими та з консервативними колами, не відмовляючись і від різноманітних популістів. Я мав із ним тривалі бесіди і дуже скоро дійшов висновку, що він поважає тільки силу»⁴⁵.

Впевнена перемога на президентських виборах в Україні 25 травня 2014 р. П. Порошенка дала легітимного главу державу, але конфлікт на Сході набув більш радикальних форм попри оголошене владою в Києві припинення вогню. Українська сторона намагалася вплинути на громадську думку в ФРН на свою користь. 5 червня 2014 р. в Берліні відкрилася виставка артефактів із київського Майдану, яка залишиться в постійній експозиції музею Берлінської стіни. Однак переконати ліве крило німецького політичного спектру у істинності українського погляду на події не вдалось. Координатор німецько-російського співробітництва в МЗС ФРН Гернот Ерлер закликав «перед тим, як критикувати Росію, спробувати її зрозуміти»⁴⁶.

А. Меркель 4 червня 2014 р. провела у Берліні переговори з новообраним президентом України П. Порошенком.

44 Меркель обвинила Россию в невыполнении Женевских договоренностей. <https://www.unian.net/politics/911913-merkel-obvinila-rossiyu-v-nevypolnenii-jenevskih-dogovorennostey.html>

45 Олланд Ф. Уроки власти. Харків, 2019. С.41.

46 Гернот Эрлер: Прежде чем критиковать Россию, надо попытаться ее понять // <https://www.dw.de/гернот-эрлер-прежде-чем-критиковать-россию-надо-попытаться-ее-понять/a-17355044>

Німеччина висловила підтримку Україні у відстоюванні її суверенітету і територіальної цілісності. 7 червня 2014 р. у Києві президент України П. Порошенко провів переговори з президентом Німеччини Й. Гауком, який висловив стурбованість бойовими діями на Донбасі. Іловайський котел 24 серпня 2014 р. загострив питання безпеки не тільки на Сході України, а й Європі загалом. На цьому наголошував голова Мюнхенської конференції з питань безпеки В. Ішінгер. Склалася критична ситуація, що могла перерости у широкомасштабну агресію Росії і загрожувала втратою Україною свого суверенітету та незалежності. За таких умов у Мінську 5 вересня 2014 р. був підписаний відповідний Протокол (Мінська угода) учасниками Тристоронньої контактної групи: послом Гайді Тальявіні (від ОБСЄ), Леонідом Кучмою (від України), послом РФ в Україні Михайлом Зурабовим (від Росії). Крім того, під Протоколом поставили підписи Олександр Захарченко та Ігор Плотницький (очільники проросійських маріонеткових «ДНР» та «ЛНР»). А вже 19 вересня було підписано учасниками контактної групи Меморандум щодо виконання цього Протоколу, або Мінськ-1. Його також називали Мирним планом президента України Петра Порошенка та ініціатив президента Росії Володимира Путіна, в якому фіксувалися домовленості щодо припинення вогню, зупинку військ на поточній лінії зіткнення, встановлення 30-и кілометрової зони безпеки, відведення важкого озброєння тощо. Того ж місяця Євросоюз запровадив санкції проти Росії⁴⁷.

16 жовтня 2014 р. Порошенко під час переговорів з Меркель у Мілані закликав не міняти українські землі на газ і мир. 17 жовтня 2014 р. до цих переговорів долучилися В. Путін та Ф. Олланд. Даний склад країн-учасників отримав визначення як переговори у «нормандському форматі». Складність врегулювання протистояння на Донбасі викликала

47 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 12 September 2014. S.1.

стурбованість німецької дипломатії ризиками розмороження міждержавних конфліктів на пострадянському просторі. Зокрема, 22–23 жовтня 2014 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер відвідав Баку та Єреван⁴⁸. Тоді здавалось, що конфлікт навколо Карабаху надійно заморожений.

18 листопада 2014 р. з миротворчою місією у Москві і Києві побував міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер. Німецька сторона скептично висловилася щодо перспектив швидкого врегулювання становища на Донбасі⁴⁹. Після цього преса ФРН відкрито звинуватила Кремль у прямому фінансуванні «народних республік». Однак за умов ескалації збройного протистояння на Донбасі Німеччина, дотримуючись власних повоєнних настанов, відмовилася надавати Україні летальну зброю. Проте преса констатувала, що у відносинах з Путіним Меркель зайшла у глухий кут⁵⁰. 9 грудня 2014 р. Штайнмайер виступив з промовою в Уральському державному університеті з примирливою пропозицією щодо Росії⁵¹. Він закликав не втрачати шанс на примирення.

19 грудня 2014 р. у Києві Ф.-В. Штайнмайер як глава зовнішньополітичного відомства Німеччини закликав до відновлення внутрішнього українського мирного діалогу у форматі мінських домовленостей від 5 вересня 2014 р. Економічна проблематика 8 січня 2015 р. обговорювалась у Берліні під час візиту прем'єр-міністра України А. Яценюка. Відбулися переговори з бундесканцлером А. Меркель.

24 січня 2015 р. стався ракетний обстріл Маріуполя. На фоні боїв за Дебальцеве Меркель намагалась відновити ди-

48 Außenminister Steinmeier reist nach Baku und Erewan. https://www.auswaertiges.amt.de/de/aamt/bm-reisen/2014-10/aze-arm/141022_arm_aze_vorschau.html

49 Steinmeier reist nach Kiev und Moskau. https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/ukraine/141117_Steinmeier_in_Kiev_Moskau.html

50 Ной Биркин, Андреас Ринке. В отношениях с Путиным Меркель зашла в дипломатический тупик. https://www.inopressa.ru/article/26Nov2014/reuters/merkel_putin.html

51 Rede von Außenminister Frank-Walter Steinmeier an der Ural Federal University, Jekaterinburg: «Deutsche und Russen – Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft». <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/reden/141209-bm-jekaterinburg.html>

пломатичний мирний процес⁵². Тоді ж у Берліні українською стороною вкотре було наголошено, що безумовне виконання Мінських угод, можлива міжнародна миротворча місія на Донбасі, підвищення обороноздатності України можуть бути достатньо ефективними для встановлення миру.

6 лютого 2015 р. Київ відвідали канцлерін А. Меркель та президент Франції Ф. Олланд. Обговорювалися умови відновлення мирного процесу на Донбасі. 8 лютого 2015 р. на Мюнхенській конференції з проблем безпеки німецькі політики закликали до стратегічного терпіння щодо Росії. Знову лунали припущення щодо завершення східної політики, яку Німеччина проводила після холодної війни⁵³.

12 лютого 2015 р. у Мінську за посередництва канцлера А. Меркель, президента Франції Ф. Олланда президенти України П. Порошенко та Росії В. Путін підписали угоду про порядок виконання домовленостей щодо врегулювання кризи на Донбасі. Це була так звана «Друга Мінська угода». Вона стала можливою в результаті переговорів, що тривали 17 годин. У підсумку було підписано Декларацію на підтримку Комплексу заходів з виконання Мінських угод, також визначено кроки з імплементації угод. Резолюцією Ради безпеки ООН 2202 (2015) від 17 лютого 2015 р. були схвалені Комплекс заходів та «Декларація президента РФ, президента України, президента Франції та канцлера Німеччини на підтримку Комплексу заходів щодо виконання Мінських угод, прийнятого 12 лютого 2015 року», під якою стоять підписи лідерів держав.⁵⁴ З правової точки зору, як вказують вітчизняні юристи, не існує відповідних «Мінських угод». Відтак є лише Протокол (який містить низку домовленостей) і Комп-

52 Bundeskanzlerin Merkel telefoniert mit den Staatspräsidenten Putin und Hollande zur Ukraine. <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/BPA/2015/01/2015-01-31-merkel-hollande-putin.html>

53 Штефан Майстер. Как Россия потеряла Германию. https://www.globalaffairs.ru/number_17308

54 Резолюция 2202 (2015), принятая Советом Безопасности на его 7384-м заседании 17 февраля 2015 года

лекс заходів щодо їх виконання, які не були ратифікованими українським парламентом у якості міжнародно-правових договорів.

Президент Франції Ф. Олланд так описав переговори у Мінську 11–12 лютого 2015 р. з Путіним. «Ангела Меркель не боїться Володимира Путіна, бо знає його добре і здавна. Вона вміє розмовляти з ним. А він ніколи не відмовляється від того, щоб тиснути її сумішню загроз, комплементів і спогадів. Але вона має терпіння і давно знає, як вести переговори. Крім того, у неї є одна надзвичайна особливість – її ніколи не бере сон»⁵⁵. Ф. Олланд згадував про досягнення Мінських угод: «У процесі обговорення доводів Ангела Меркель не дає нікому, навіть своїм радникам, формулювати статті угоди. Такий у неї темперамент і спосіб дій: вона серйозна, старанна, пильна»⁵⁶. Зрештою, 12 лютого 2015 р. у Мінську А. Меркель, Ф. Олланд, В. Путін, П. Порошенко, зрештою, підписали угоду про припинення вогню. Демонструючи солідарність з Києвом 22 лютого 2015 р. столицю України відвідав президент ФРН Й. Гаук, який взяв участь у вшануванні пам'яті героїв Небесної Сотні.

Підкреслимо, що 2014 рік став переломним в історії Європи і всього комплексу відносин Росія-Захід, в яких зв'язки всередині трикутника Росія-Німеччина-Євросоюз є, мабуть, визначальними. Причому для Москви партнерство у сфері політики та економіки з Берліном та Брюсселем відіграло екзистенційну роль, враховуючи вагу їх при вирішенні багатьох кризових та конфліктних ситуацій у континентальному та глобальному масштабі, у взаємовигідному товарообігу та переміщенні капіталів. Криза навколо України порушила зв'язки в цій, здавалося, стійкій структурі, де, з точки зору Росії, два полюси – ЄС та ФРН – були самостійними та достатньо автономними «берегами стабільності». Іншими

55 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.77–78.

56 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.78.

словами, російське керівництво виходило з існування нерівнобедреного трикутника, де найкоротша та міцна пряма з'єднувала Москву з Берліном – безумовним лідером Євросоюзу, а також найбажанішим, найдавнішим і пріоритетним партнером, що часто виступав адвокатом російських інтересів в авторитетних міжнародних організаціях, насамперед у тому ж таки ЄС та у колі потужних держав світу.

Події на Майдані, приєднання Росією Криму і криза на сході України призвели до потужної у пост біполярний період військово-політичної та економічної консолідації Заходу, згортання двостороннього міждержавного діалогу з Кремлем при паралельному підвищенні ролі міжнародних об'єднань у виробленні єдиного курсу по відношенню до Москви. Дворівнева структура відносин між Росією та Заходом на рівні дво- та багато сторонніх зв'язків перейшла в одномірно лінійний формат Росія – колективний Захід. Це вплинуло на роль і місце Кремля у зовнішньополітичних пріоритетах ФРН. «Особливий» геополітичний підхід Німеччини до Росії, з точки зору Берліна, себе не виправдав, і тепер німці змушені були перейти на рейки значно більш стриманого (а після кризи українсько-російських відносин, навіть до конфронтаційного) загальноєвропейського курсу. Подальше загострення атмосфери недовіри призвело до того, що поле маневру для Німеччини в трикутнику Берлін-Москва-Брюссель помітно звузилось.

У ситуації, що склалася, у 2014 р. було скасовано міждержавні консультації за участю перших осіб обох країн та перенесено засідання Петербурзького діалогу. Знизився рівень державного представництва на різного роду значущих громадських та культурних заходів. Показовим був, наприклад, між А. Меркель та В. Путіним обмін колкостями у травні 2015 р. у Москві в ході обговорення відносин Росії з Євросоюзом. Тоді російський президент заявив, що всіма засуджений пакт Молотова-Ріббентропа був виправданий з точки

зору інтересів безпеки СРСР, а канцлер Німеччини назвала «злочинною і такою, що суперечить міжнародному праву анексію Криму», додавши, що «військові дії на Україні завдали серйозного удару по співпраці» між Росією та ФРН. Обмін взаємними чутливими економічними, політичними обмеженнями призвів до заморожування двосторонніх контактів. Та й телефонний діалог між державними лідерами обох країн на якийсь час припинився. Двосторонні відносини відійшли на другий план, а темою обговорень стали виключно конфліктні ситуації у світі.

Це все вплинуло на взаємний німецько-російський товарообіг, який скоротився до 2017 р. приблизно на третину, в тому числі за рахунок двосторонніх зовнішньоекономічних обмежень та через економічну кризу в РФ. Почався відхід німців із російського ринку: число компаній за участю німецького капіталу в РФ зменшилося у 2017 р. з 6500 до 4965.⁵⁷ У 2018 р., після «справи Скрипалів» та очікувань чергового пакету санкцій зі сторони США щодо Москви, почалася нова хвиля відтоку німецького капіталу із Росії.

То ж у найважливішому стратегічному документі уряду ФРН – «Білій книзі з політики безпеки та майбутнього бундесверу», видрукуваній 2016 р., констатувалося, що політика Москви є на найближчу перспективу «викликом безпеки» на європейському континенті.⁵⁸ У коаліційному договорі 2018 р. взагалі стверджується, що «анексією Криму Росія підірвала європейський мирний порядок», порушила норми міжнародного права та втрутилася у конфлікт на сході України. З цього, мовляв, випливає, що основний наголос взаємодії з «найбільшим європейським сусідом» буде зроблено на необхідності «гарантувати мир у Європі, недоторканність

57 Павлов Н. Германия-Россия-ЕС: Треугольник сотрудничества или противоречий? МЭМО, 2919, том 63, № 5. – С.72.

58 Weißbuch 2016 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und Zukunft der Bundeswehr. Bundesministerium der Verteidigung. Berlin, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, 2016. - S.31 – 32.

державних кордонів та суверенітет усіх держав виключно з урахуванням принципів ОБСЄ».⁵⁹ Серйозним політичним сигналом подальшої підтримки Києва став факт ратифікації Німеччиною 27 березня 2015 р. Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Проте партія «Ліві» ратифікацію не підтримала. Впливовий голова Мюнхенського безпекового форуму В. Ішінгер закликав Захід залучити щодо Росії подвійну стратегію стримування і вибіркового діалогу⁶⁰. 24 липня 2015 р. Німеччина завершила процес ратифікації угоди про асоціацію України і ЄС. Цього ж дня у Берліні відбулись переговори А. Меркель, французького президента Ф. Олланда і президента України П. Порошенка⁶¹.

На тлі російської гібридної війни проти України Німеччина відіграла важливу роль у забезпеченні водними ресурсами країн Центральної Азії. Тим самим Берлін докладав зусиль, аби підтримати стабільність у зонах, які загрожували міжнародній безпеці⁶².

2 жовтня 2015 р. у Парижі відбулося засідання «нормандської четвірки»: бундесканцлера А. Меркель, президента Франції Ф. Олланда, президента Росії В. Путіна, президента України П. Порошенка. На той час у першому читанні 31 серпня 2015 р. Верховна Рада прийняла поправку до Конституції щодо особливого статусу Донбасу. Але друге читання так і не відбулося. Послідовність врегулювання воєнного протистояння на сході України запропонував міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмаєр у жовтні 2015 р. на паризькому саміті «нормандської четвірки» Дана так звана «формула Шта-

59 Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. Berlin, 7 Februar 2018. Available at: www.handelsblatt.com/downloads/20936422/4/koalitionsvertrag_final.pdf

60 Wolfgang Ischinger. Die Westen müssen gegenüber Russland auf neue Doppelstrategie setzen. <https://www.zeitschrift-ip.dgap.org/de/user/1155>

61 Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel, dem französischen Präsidenten Hollande und dem ukrainischen Präsidenten Poroschenko. <https://www.bundestkanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2015-08-24-pk-merkel-hollande-poroschenko.html>

62 Wasser und gutnachbarschaftliche Beziehungen in Zentralasien. https://www.auswaertiges-amt.de/de/ausenpolitik/globale-fragen/umwelt/150907_wasserkonferenz.html

нмаєра» передбачала проведення місцевих виборів під наглядом ОБСЄ, надання тимчасового особливого статусу окремим територіям Донбасу, а потім – після доповіді представників ОБСЄ за підсумками виборів на непідконтрольній Україні території – надання постійного особливого статусу цим територіям. Формула була підтверджена на зустрічі глав «нормандської четвірки» у Берліні 19 жовтня 2016 р.

11 жовтня 2015 р. О. Лукашенко вп'яте був обраний президентом Білорусі. Німеччина не визнала ті вибори відповідними демократичним стандартам⁶³. Але Мінськ залишався місцем консультацій щодо Донбасу. Білорусь намагалася балансувати між Росією і Заходом. 17–18 листопада 2015 р. у Берліні з візитом побував міністр закордонних справ Білорусі В. Макей⁶⁴. Обговорювалося широке коло питань, сторони констатували, що частка ФРН у білоруському імпорті становила 21%, у експорті 22%⁶⁵.

18 грудня 2015 р. Федеральне антимонопольне відомство Німеччини дало згоду на купівлю німецькими компаніями «Wintershall», «EON», «Engie», «OMV» 50% акцій спільного підприємства з «Газпромом» «Nord Stream-2 AG»⁶⁶. На фоні продовження будівництва газопроводу «Північний потік» 1 лютого 2016 р. у Берліні відбулися переговори президента України П. Порошенка та канцлера А. Меркель. Кремль демонстрував свої можливості щодо налагодження зв'язків із німецькими регіональними властями. 3 лютого 2016 р. В. Путін у Ново-Огарьово провів переговори з баварським прем'єр-міністром Х. Зеехофером⁶⁷. Аби збалансувати не-

63 Германия сочла выборы в Белоруссии не соответствующими стандартам. <https://www.gosbalt.ru/main/2015/10/211450121.html>

64 Главы МИД Германии и Белоруссии достигли «конкретные договоренности». <https://www.regnum.ru/news/polit/2015436.html>

65 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.105.

66 Германия одобрила создание СП «Северный поток-2». <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/107813/>

67 Встреча с премьер-министром Баварии Хорстом Зеехофером // <https://www.kremlin.ru/events/president/news/51266>

гативне враження від особливих відносин Баварії з РФ 22 лютого 2016 р. Київ відвідали міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайер та міністр закордонних справ Франції Ж.-М. Ейро. Визначилась тенденція до розриву торговельно-економічних зв'язків між материковою Україною та самопроголошеними «ДНР» і «ЛНР». Це заводило мирний процес у глухий кут і символічно відбувалося під час головування Німеччини в ОБСЄ.

Не кращими були й справи щодо врегулювання заморожених конфліктів на пострадянському просторі. Азербайджан вів переговори щодо Нагірного Карабаху з головуючою у ОБСЄ Німеччиною⁶⁸. Міністр закордонних справ Азербайджану Е. Мамадьяров закликав свого німецького колегу Ф.-В. Штайнмайера активізувати вплив ОБСЄ у врегулюванні конфлікту навколо Нагірного Карабаху. 2–3 червня 2016 р. у Берліні відбулося засідання посередників по Придністров'ю, але прориву також не відбулося⁶⁹.

Наприкінці січня 2017 р. стали більш активними бойові дії у промисловій зоні Авдіївки. За цих умов активізувалися зусилля «нормандської четвірки». Проте українську сторону ніяк не влаштовували підходи посла ФРН в Україні Ернста Райхеля щодо послідовності виконання «формули Штайнмаєра». Посол Райхель у своєму інтерв'ю, зокрема, припускав, що вибори на окупованій частині Донбасу можуть відбутися в присутності там російської армії. Все, за його словами, може залежати від умов, в яких ці вибори будуть проводитися. Цьому має сприяти розроблювана відповідна «дорожня карта», тобто шлях з визначенням чіткої послідовності виконання самих спірних пунктів угоди.⁷⁰ Українська сторона прагне,

68 Außenminister Steinmeier trifft Außenminister Aserbaidschans // <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160510-am-aze.html>

69 Transnistrien Gespräche in Berlin // https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160531_transnistrien.html

70 Інтерв'ю Ернста Райхеля <https://daily.rbc.ua/ukr/show/ernst-rayhel-neobyazatelno-vybory-donbasse-1486395503.html>

щоб, у першу чергу, були забезпечені питання безпеки, друге – щоб був відновлений контроль над регіоном і вихід на кордон, і лише потім припускає проведення місцевих виборів та забезпечення надання регіону особливого статусу.

Російські вимоги повністю протилежні: кінцевим пунктом має стати виведення військ і надання Україні контролю над кордоном. Німецький посол говорив, що якби вдалося підписати «дорожню карту», яка влаштовує всі сторони, то це був би великий прорив. Проте існує три попередніх плани цього документа – український, російський й німецько-французький. Остання версія лежить приблизно посередині між російською і українською. Посол Райхель стверджував, що кінцевою метою всього Мінського процесу має стати повне відновлення Україною свого суверенітету, що це і є кінцевим пунктом всіх дипломатичних зусиль.

Е. Райхель артикулював, що іншого шляху досягти відновлення суверенітету України, крім дипломатії, немає, що військовий шлях вирішення проблеми Донбасу неможливий. У якості аргументів свого бачення черговості заходів він наводив історичний приклад проведення останніх парламентських виборів у НДР, які повинні були замінити комуністичний режим, відбулися у присутності Західної групи радянських військ і при тодішньому комуністичному режимі у НДР. Але вибори призвели до його зміни. Дипломат не стверджуючи, що ситуація на Донбасі ідентична, наголошував, що все може залежити від обставин. А маркером можливості проведення виборів він називав їх відповідність європейським стандартам. Тобто, не обов'язково, що вибори на Донбасі можуть відбутися тільки тоді, коли там не буде російських військ або на кожній міській адміністрації буде вивішено український прапор.

А констатуючи зараженість вірусом популізму багатьох країн, Райхель вказував на схильність політиків знаходити найбільш прості відповіді на складні питання, на схильність

їх до того, щоб діяти на основі емоцій і не враховувати факти. Дипломат застерігав, що військова перемога на Донбасі над Росією нині неможлива, що міжнародні економічні санкції проводяться й за умов відчутних збитків західних країн, які платять цю ціну, оскільки прагнуть, щоб Мінські угоди були виконані. Такі підходи німецького посла викликали величезне обурення в Україні⁷¹.

12 квітня 2017 р. бундестаг виступив на підтримку побудови другої черги газопроводу «Північний потік-2», проти чого був налаштований президент США Д. Трамп⁷². 2 червня 2017 р. у Петербурзі В. Путін зустрівся з міністром закордонних справ ФРН З. Габріелем. Тоді було заявлено, що баварський концерн «LindeAG-TAIF» оголосив про намір інвестувати 9 млрд. євро у проект нафтохімічного комплексу у Росії⁷³.

25 жовтня 2017 р. державний візит до Москви здійснив Ф.-В. Штайнмайер, який на той час уже був федеральним президентом Німеччини. Він закликав Путіна протидіяти відчуженню між Москвою і Берліном. Сторони відзначали скорочення обсягів торгово-економічних відносин. Утім діяли понад 5,5 тис. спільних підприємств з обігом 50 млрд. доларів⁷⁴. Таким чином, режим санкцій не надто позначався на обсягах німецько-російської торговельно-економічної взаємодії. У січні 2018 р. керівник «Східного комітету німецької економіки» Вольфганг Бюхеле наголосив, що збитки починаючи з 2014 р. від режиму санкцій склали 100 млрд. євро⁷⁵.

Досить важливо, що у цьому контексті німецька сторона навіть за умов ще не сформованого нового уряду А. Меркель

71 Телефонный разговор с федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель <https://www.kremlin.ru/events/president/news/53822>

72 Бундестаг заявил о поддержке проекта «Северный поток-2» <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/120380/>

73 Встреча с главой МИД Германии Зигмаром Габриелем <https://www.kremlin.ru/events/president/news/54676>

74 Заявление для прессы по итогам переговоров с Федеральным президентом ФРГ Франком Вальтером Штайнмайером <https://www.kremlin.ru/events/president/news/55921>

75 В Германии назвали сумму взаимных убытков от антиросийских санкций <https://www.regnum.ru/news/economy/2374215.html>

четвертої каденції послідовно прагнула до мирного розв'язання конфлікту на сході України та навколо нього. Про це свідчили озвучені у лютому 2018 р. на 54-й Мюнхенській безпековій конференції пропозиції та умови щодо участі бундесверу у миротворчій місії ООН на Донбасі. Про можливість чисельної місії ООН говорив у своєму виступі як колишній Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен (2009–2014), так і уповноважений бундестагу з питань збройних сил Ганс-Петер Бартельс. Зокрема, німецький посадовець зі знанням суті справи підтверджував спроможність участі німецьких військовиків у відповідному міжнародному контингенті по охороні 400 км російсько-українського кордону, забезпечені миру на 17000 кв.км ОРДЛЮ чи навіть 500 км лінії розмежування. І як аргументи на користь даного підходу Х.-П. Бартельс наводив досвід участі німців у 13 закордонних міжнародних місіях: у Косово по забезпеченню режиму припинення вогню; у Лівані по контролю кордонів країни; у Судані по захисту населення від бойовиків; в Малі по розвезенню гуманітарної допомоги внутрішнім переселенцям і т.д.⁷⁶

З підтримкою ідеї потужної миротворчої місії ООН на Донбасі, як вельми амбітної, виступив й виконуючий обов'язки міністра закордонних справ ФРН З. Габріель. Незважаючи на свій строкатий виступ, політик вказував на те, що підходи, які побутують щодо реалізації даної ідеї в Росії, і ті, які існують у Німеччині, дуже різні. Проте і цей коаліційний політик від соціал-демократів був «прихильним спробувати реалізувати цей підхід, причому, необмежуючись діалогами з урядами Росії та України, а ширше і наполегливіше прагнути втілити цю ідею»⁷⁷.

76 Бундесвер і миротворча місія ООН на Донбасі: бути чи не бути? (Відео 21.02.2018) <https://www.dw.com/uk/уряд-фрн-подовження-закордонних-місій-бундесверу/a-42874547>

77 Rede von Außenminister Sigmar Gabriel bei der Münchner Sicherheitskonferenz 17.02.2018 <https://www.auswaertiges-amt.de/de/newsroom/rede-muenchner-sicherheitskonferenz/1599848>

У своєму виступі тоді ж на конференції у Мюнхені президент України П. Порошенко назвав миротворчу місію ООН «найбільш реальним кроком» для забезпечення виконання безпекового компоненту Мінських угод. Однак для повномасштабного розгортання миротворчої місії ООН на Донбасі, за його словами, залишилося отримати згоду Кремля. Проте, український очільник змушений був констатувати, що позиція останнього на той час уже змінилася і була негативною⁷⁸.

Узагалі ж конфлікт між Росією і Україною розглядався на цьому форумі більше в контексті європейської енергетичної безпеки (проект будівництва газопроводу «Північний потік-2») та кібербезпеки (можливе втручання кремлівських хакерських мереж у політичні кампанії в США та Європі). Тому не дивно, що виступ президента П. Порошенка на конференції пройшов перед майже пустою залюю, а дуже очікувана українською стороною зустріч у «нормандському форматі» так і не відбулась. І хоча, підводячи підсумки, міністр закордонних справ України П. Клімкін зазначив, що Мюнхенський форум досяг певних позитивних результатів для нашої країни, навіть він визнав, що ключові для нас питання безпеки так і не були вирішені. Український речник змушений був констатувати: «на майбутнє, певна логіка подальших кроків... для глобальної системи безпеки напевне буде визначатися не на Мюнхенській конференції...»⁷⁹.

Формування четвертого уряду А. Меркель у 2018 р. не внесло принципових змін у московський напрямок зовнішньої політики ФРН. У коаліційному договорі ХДС/ХСС–СДПН відсутні положення щодо важливості чи стратегічності даних відносин. Під тиском Вашингтону Німеччина підвищила витрати на бундесвер. Проте в документі говориться, що метою німецької політики на російському

78 Ключові умови розміщення миротворців на Донбасі <https://tyzhden.ua/News/209655>

79 Шморгун О. Підсумки Мюнхенської конференції 2018 <https://ivinas.gov.ua/znakovipodii-liutoho2018-pidsumky-miunkhenskoj-konferentsii.html>

напрямку є «повернення до відносин, що ґрунтуються на взаємній довірі та мирному узгодженні інтересів і які знову уможливили б тісне співробітництво».⁸⁰ Тим самим Берлін вказував на зацікавленість у добрих відносинах з Москвою і в тіснішій співпраці.

29 травня 2018 р. президент ФРН Ф.-В. Штайнмайер виступив у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Він зазначив, що «доля вашої країни супроводжуватиме мене впродовж решти мого життя. Тим важливіше не втратити того, що виникло на Майдані. Майбутнє України вирішується в Україні»⁸¹.

18 серпня 2018 р. у замку Мерзеберг відбулись чергові консультації А. Меркель і В. Путіна. Сторони відзначили, що за попередній рік товарообіг знизився до 50 млрд. доларів, обсяг німецьких інвестицій у російську економіку складав 18 млрд. доларів. Близько 5000 спільних підприємств з 270 тис. працюючих на них було в РФ, а у ФРН діяло 1500 підприємств з російським капіталом та інвестиціями 8 млрд. євро⁸².

У період з 23 – 25 серпня 2018 р. А. Меркель здійснила турне до трьох республік Закавказзя: Грузії, Вірменії та Азербайджану. Для Німеччини, як для найвпливовішої країни Євросоюзу, важлива стабільність у даних, значущих для Європи, регіонах. «Берлін розглядає події на Кавказі не як окремі, а як елементи ширших геополітичних вимірів». Зустрічі і переговори із керівниками цих країн означали їх підтримку та зміцнення відповідних відносин. За оцінкою керівника Центру німецьких досліджень інституту Європи РАН В. Белова, «на відміну від Грузії та Вірменії, Азербайджан – це ресурсна країна», а Німеччина зацікавлена в енергетичній співпраці з

80 Ein neuer Aufbruch für Europa. Eine neue Dynamik für Deutschland. Ein neuer Zusammenhalt für unser Land. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. Berlin, 7 Februar 2018. Available at: www.handelsblatt.com/downloads/20936422/4/koalitionsvertrag_final.pdf

81 Besuch der Nationalen Universität Kiew <https://www.bundespraesident.de/shared-docs/reden/de/frank-walter-steinmeier/reden/2018/05/180529-ukraine-universitaet.html>

82 Российско-германские переговоры <https://www.kremlin.ru/events/president/news/58328>

Азербайджаном – особливо на тлі відносин з Вашингтоном, що погіршуються»⁸³.

На жаль, у російсько-німецьких і в російсько-європейських відносинах взяли гору взаємне незрозуміння і недовіра. Сторони здебільшого говорять на різних мовах і оперують різними поняттями, слухають, але не чують один одного. Це в черговий раз продемонстрував Петербурзький діалог, що пройшов у жовтні 2018 р. у Москві у готелі «Україна». Якщо Німеччина мислить та діє у категоріях мультилатералізму, то Росія – білатералізму. Якщо ФРН живе в епоху глобалізації та вибудовує свою зовнішньополітичну стратегію з позицій геоекономіки, то російське керівництво продовжує керуватися принципами геополітики.

27 листопада 2018 р. відбулась телефонна розмова А. Меркель і В. Путіна. Обговорювали інцидент у Керченській протоці 25 листопада 2018 р. внаслідок якого РНБО України 26 листопада 2018 р. запровадило військовий стан у 10 південно-східних областях України⁸⁴. Колишній радник президента США Д. Трамп з питань національної безпеки Дж. Болтон так оцінив роль Меркель у посередництві між Порошенком і Путіним під час кризи у Керченській протоці: «Меркель говорила з Путіним приблизно через годину, щоб закликати обидві сторони послабити конфлікт, зокрема коли просила Путіна безпосередньо взаємодіяти з Порошенком»⁸⁵. «Під час двосторонньої зустрічі з Меркель Трамп натякнув, що президент України, який би симпатизував Росії, міг би попередити Третю світову. Росіянам це б сподобалося»⁸⁶. Зусилля Києва та міжнародні підходи щодо досягнення миру на сході України набрали нових вимірів після перемоги на

83 Див.: hromadske.ua/ru/posts/mezhdu-rossyei-y-zakavkazem-zachem-anhela-merkel-ezdyla-v-hruzyiu-armenyiu-y-azerbaidzhan-y-kofo-razocharovala

84 Телефонный разговор с Федеральным канцлером Германии Анжелой Меркель <https://www.kremlin.ru/events/president/news/59195>

85 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.564.

86 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.566.

президентських виборах Володимира Зеленського весною 2019 р. Адже саме його передвиборчі підходи та пріоритети досягнення миру мали суттєву підтримку виборців, яка сягнула понад 73% голосів.

31 травня 2019 р. державний секретар США М. Помпео не переконав А. Меркель відмовитись від «Північного потоку-2»⁸⁷. Трамп наголошував, що США захищають Німеччину від Росії, яку Німеччина фінансує. 18 червня 2019 р. президент України В. Зеленський відвідав Берлін⁸⁸. За місяць після цього візиту наприкінці липня 2019 р. німецькі політичні оглядачі були здивовані результатом партії «Слуга народу» на дострокових виборах Верховної Ради України⁸⁹.

Міністри закордонних справ країн Євросоюзу 17 червня 2019 р. у Люксембурзі ухвалили нову Стратегію ЄС щодо Центральної Азії, яка покликана сприяти економічному розвитку та зміцненню прав людини у цьому регіоні. У документі йдеться, що «Рада Євросоюзу вітає зміцнення відносин між Брюсселем й Казахстаном, Киргизькою Республікою, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном з моменту ухвалення першої стратегії ЄС для Центральної Азії (2007). Нова стратегія фокусує увагу на розвитку стійкості, заможності та регіональної співпраці (країн) у Центральній Азії». В основі нової стратегії є спільна Комунікація Високого представника Союзу та Єврокомісії під назвою «ЄС та Центральна Азія: нові можливості для міцнішого партнерства».⁹⁰

19 грудня 2019 р. у Парижі відбулись переговори Е. Макрона, А. Меркель, В. Путіна і В. Зеленського. Сторони не пого-

87 США потребували от ФРГ увеличить расходы на оборону для «устрашения России» <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/139673/>

88 Selenski in Berlin: Wir haben diesen Krieg nicht angefangen <https://www.nzz.ch/international/deutschland/id.1489853>

89 Christina Hebel. Parlamentswahl in der Ukraine. Selenskyi und seine Klone <https://www.spiegel.de/politik/ausland/ukraine-partei-von-wladimir-selenskyi-hofft-auf-wahlsieg-a-1277824.html>

90 Central Asia: Council adopts a new EU strategy for the region <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/17/central-asia-council-adopts-a-new-eu-strategy-for-the-region/>

дилися переглядати Мінські угоди, на чому наполягала українська сторона. Відтак імітація продовження мирного процесу використовувалась Росією для прориву фронту санкцій.

1 липня 2020 р. у Росії відбувся референдум щодо «обнуління» президентських термінів В. Путіна. 15 липня 2020 р. В. Путін у телефонній бесіді з А. Меркель черговий раз звинуватив В. Зеленського у невиконанні Мінських угод⁹¹. 27 липня 2020 р. набула сили угода про припинення вогню в зоні конфлікту на Донбасі⁹². Але зберігались розбіжності щодо алгоритму виконання Мінських угод.

9 серпня 2020 р. було оголошено про перемогу О. Лукашенка на президентських виборах, що не було визнано західними демократіями. На фоні вуличних протестів у Мінську проти фальсифікації результату голосування 11 серпня 2020 р. міністр закордонних справ ФРН Х. Маас провів переговори в Москві⁹³. Діалог тривав, незважаючи на протиріччя у поглядах фактично на більшість актуальних міжнародних проблем.

12 серпня 2020 р. Москва і Берлін відзначили 50-річчя підписання Московського договору 1970 р. між СРСР і ФРН. 13 серпня 2020 р. Х. Маас і міністр закордонних справ України Д. Кулеба обговорили питання демократичних протестів у Білорусі⁹⁴. 14 серпня 2020 р. Путін запропонував «нову» Ялту на рівні держав-постійних членів Ради Безпеки ООН заради недопущення нової холодної війни⁹⁵. Німецькі експерти різко

91 Телефонный разговор с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель <https://www.kremlin.ru/events/president/news/63670>

92 Waffenruhe in Ostukraine in Kraft getroffen <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2069387-waffenruhe-in-ostukraine-in-kraft-getroffen.html>

93 Außenminister Maas reist nach Moscow <https://www.diplo.de/2374094>

94 Дмитро Кулеба та Хайко Маас обговорили ситуацію в Білорусі та перспективи зустрічі міністрів Нормандського четвірки <https://www.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ta-gaiko-maas-obgovorili-situaciyu-v-bilorusi-ta-perspektivi-zustrichi-ministriv-normandskoyi-chetviti>

95 Заявление Владимира Путина «О предложении России созвать встречу глав государств – постоянных членов Совета Безопасности ООН с участием руководителей ФРГ и Ирана» <https://www.kremlin.ru/events/president/news/63888>

критикували підтримку Росією білоруського авторитарного режиму⁹⁶.

24 серпня 2020 р. Україну з нагоди дня незалежності відвідав Х. Маас⁹⁷. Німецько-російські відносини досягли нижчої риски. Німецький експерт Ш. Майстер констатував кінець східної політики ФРН. Можливим було лише вибіркове залучення Росії до вирішення міжнародних проблем без спільного ціннісного базису⁹⁸.

Сабіна Фішер (експерт German Institute for International and Security Affairs) констатувала, що Росія не бере до уваги проблеми, які турбують Німеччину. На її думку, РФ хибно сприймає ФРН, критику з Берліна пояснює впливом США. Тому Берлін втратив довіру до Москви і це зводить відносини лише до робочої прагматики⁹⁹. Російські ЗМІ відповіли на ці тези тим, що консервативні німецькі кола не готові визнавати посилення ролі Росії і Китаю у багатополюсному світі¹⁰⁰. 1 жовтня 2020 р. міністр закордонних справ Росії С. Лавров у відео-зверненні до учасників форуму, присвяченому 30-річчю договору про остаточне врегулювання німецького питання, констатував, що «Німеччина обрала курс на стримування Росії»¹⁰¹. З нагоди 30-річчя возз'єднання ФРН і НДР В. Путін запевнив, що Росія готова до «діалогу і взаємодії з німецькими партнерами щодо

96 Sabine Fischer. Unter Nachbarn: Der russische Blick auf die Nachwahl Proteste in Belarus <https://www.swp-berlin.org/publikation/unter-nachbarn-der-russische-blick-auf-die-nachwahl-proteste-in-belarus/>

97 Украина никогда не пойдет на подрывающие ее целостность уступки – Кулеба <https://www.regnum.ru/news/polit/3044285.html>

98 Stefan Meister. Das Ende der Ostpolitik <https://www.dgap.org/de/forschung/publikationen/das-ende-der-ostpolitik>

99 Сабина Фишер. От газопровода до Навального. Чего Кремль не понимает про Германию <https://www.carnegie.ru/commentary/82783>

100 Олег Никифоров. Чего немцы не понимают про Россию https://www.ng.ru/kartblansh/2020-09-29/3_7976_kartblansh.html

101 Обращение министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова к организаторам и участникам дискуссионного форума «Вехи германо-советских взаимоотношений», Москва, 1 октября 2020 года <https://www.mid.ru/ru/foreign-policy/news/-/asset-publisher/content/id/4365040>

актуальних питань двостороннього і міжнародного порядку денного»¹⁰².

На початку жовтня 2020 р. відновились активні бойові дії у Нагірному Карабаху між Вірменією та Азербайджаном. На тлі фронтального наступу азербайджанської армії у Карабаху 19 жовтня 2020 р. розгорівся скандал, пов'язаний із візитом депутатів партії «Альтернатива для Німеччини» в зону боїв у Нагірному Карабаху¹⁰³. 10 листопада 2020 р. Вірменія визнала поразку, російські миротворці були введені в Нагірний Карабах.

18 листопада 2020 р. посол ФРН в Росії Геза Андреас фон Гайр виступив у Вищій школі економіки з лекцією «Побудова Європи майбутнього». Він констатував, якби Німеччина ігнорувала анексію Криму, справу Навального, «ми втратили би свою європейську ідентичність»¹⁰⁴. 8 грудня 2020 р. міністр закордонних справ Росії С. Лавров прийняв у Москві делегацію партії «Альтернатива для Німеччини»¹⁰⁵. Попри такі демонстративні орієнтири на німецьку опозицію, 11 грудня 2020 р. С. Лавров і Х. Маас відкрили рік економіки і стабільного розвитку¹⁰⁶.

Побудова газопроводу «Північний потік-2» актуалізувала протиріччя між Німеччиною і країнами Балтії¹⁰⁷. В 2020 р. німецькі інвестиції в українську економіку склали тільки 1,7 млрд. євро, український експорт 1,924 млрд. євро, імпорт понад 3 млрд. євро¹⁰⁸. На жаль, ці показники залишались на

102 Поздравление руководству ФРГ с днем германского единства <https://www.kremlin.ru/events/president/news/64147>

103 Евгений Саломатин. В конфликт в Карабахе вмешивают немецких правых https://www.ng.ru/cis/2020-10-19/100_191020201917.html

104 Даниил Моисеев. Посол Германии считает Россию Европой, но не Западом https://www.ng.ru/world/2020-11-18/6_8017.europe.html

105 AfD kritisiert deutsche Russland-Politik <https://www.deutschlandfunk.de/besuch-in-moskau-afd-kritisiert-deutsch-russlandpolitik.html>

106 Германия не отказывается от диалога с Москвой, несмотря на напряженные отношения https://www.ng.ru/editorial/2020-12-13/2_8038_editorial.html

107 Heinrich Brauss, Andras Racz. Russia's Strategic Interest and Actions in the Baltic Region <https://dgap.org/en/research/publikations/russias-strategic-interest-and-actions-baltic-region>

108 У Берліні відбулися політичні консультації МЗС України та Німеччини <https://www.mfa.gov.ua/news/u-berlini-vidbulisya-politichni-konsultaciyi-mzs-ukrayni-ta-nimechini>

декілька порядків меншими за відповідні характеристики німецько-російських відносин.

30 березня 2021 р. Путін закликав Макрона і Меркель відновити режим консультацій між Європейським Союзом і Росією¹⁰⁹. Проти цього були Польща і країни Балтії. Україна звинуватила Росію у військовій ескалації по периметру українсько-російського кордону¹¹⁰. Це, з великою долею вірогідності, можна було розцінювати як інструмент Путіна у домаганні зустрічі з Байденом. У середині квітня 2021 р. Меркель і Байден зажадали від Путіна відведення російських військ від кордону з Україною¹¹¹.

22 квітня 2021 р. у Москві побував прем'єр-міністр Саксонії М. Кречмер¹¹². Німецькі федеральні землі захищали власні економічні інтереси у відносинах з Росією. Наприкінці травня 2021 р. надійшли повідомлення, що адміністрація Дж. Байдена не буде вводити санкції проти газопроводу «Північний потік-2». На цьому тлі німецька преса писала, що Росія купила у ФРН технології високоточної обробки деталей для військової індустрії¹¹³.

24 травня 2021 р. Євросоюз провів надзвичайну зустріч у відповідь на перехоплення напередодні білоруськими властями пасажирського літака, який здійснював регулярний маршрут Афіни – Вільнюс, на борту якого був опозиціонер Р. Протасевич¹¹⁴. У відповідь лідерка білоруської опозиції

109 Переговоры с Ангелой Меркель и Эммануэлем Макроном <https://www.kremlin.ru/events/president/news/65254>

110 Кулеба обсудил с главой МИД Германии военную эскалацию со стороны России <https://www.interfax.com.ua/news/political/734993.html>

111 Merkel und Biden fordern Rückzug Russischer Truppen von Grenze zur Osteuropäische <https://www.welt.de/politik/ausland/230367763/ukraine-konflikt-merkel-und-biden-fordern-rueckzug-russische-truppen.html>

112 Телефонный разговор с премьер-министром федеральной земли Саксония Михаэлем Кречмером <https://www.kremlin.ru/events/president/news/65422>

113 Russland kauft heimlich deutsche Hightechmaschinen für die Rüstungsindustrie <https://www.deutschlandfunk.de/spiegel-russland-kauft-heimlich-deutsche-hightechmaschinen.1939.de.html>

114 EU Sondergipfel <https://www.welt.de/politik/ausland/article231325419/ryanair-umlittung-eu-beraet-sanktionen-gegen-weissrussland.html>

С. Тихановська закликала німецьку юстицію переслідувати О. Лукашенка¹¹⁵.

16 червня 2021 р. у Женеві відбулись переговори президента США Дж. Байдена і президента Росії В. Путіна¹¹⁶. Сторони неофіційно накреслили одна для одної так звані червоні лінії. 22 червня 2021 р. В. Путін з нагоди 80-річчя нападу нацистської Німеччини на СРСР висловився за поглиблення співпраці з Європою¹¹⁷.

У Берліні 12 липня 2021 р. відбулись переговори президента України Володимира Зеленського і німецького канцлера Ангели Меркель. Також важливо, що український президент мав робочі зустрічі з кандидатами на посаду канцлера на виборах 26 вересня 2021 р.

20 серпня 2021 р. А. Меркель провела переговори у Москві з В. Путіним. Під час переговорів у Кремлі виявилось більше розбіжностей щодо політичних оцінок актуальної міжнародної ситуації. А це, як відомо, стосовно Афганістану, Лівії, Сирії були зроблені лише ритуальні заяви, які декларували наміри пошуку компромісів. На протилежних позиціях залишились Німеччина і Росія щодо оцінок тенденцій розвитку внутрішньополітичної ситуації. Дії Олександра Лукашенка, спрямовані на транзит нелегальних біженців до Литви і Польщі, Меркель назвала гібридною зброєю. Символічно, що за підсумками консультацій ЄС щодо афганських біженців міністр закордонних справ ФРН Х. Маас запропонував країнам Центральної Азії 100 млн. євро за прийняття афганських біженців¹¹⁸.

115 Wird Lukaschenko ein Fall für die deutsche Justiz? https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_90102234/belarus-wird-lukaschenko-ein-fall-fuer-die-deutsche-justiz.html

116 Birger Schütz. Großer Gipfel, kleine Erwartungen <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1153164.joe-biden-und-wladimir-putin-grosser-gipfel-kleine-erwartungen.html>

117 Putin: Russland und Europa haben gemeinsame Interessen <https://www.deutschlandfunk.de/2261941-putin-russland-und-europa-haben-gemeinsame.1939.de.html>

118 Олег Никифоров. Германия заплатит за прием афганских беженцев. Независимая газета. https://www.ng.ru/world/2021-08-24/1_8233_germany.html

Переговори 22 серпня 2021 р. Ангели Меркель у Києві стали не менш важкими, ніж відповідні у Кремлі. Щодо проблем енергетичної безпеки України зрозуміло, що Німеччина не має вільних коштів, необхідних для модернізації української ГТС. Обіцяний мільярд на «зелену» енергетику ще теж треба акумулювати, зацікавивши приватних інвесторів. Зробити це складно, доки триває російська гібридна війна проти України. Остаточну ситуацію у глухий кут заводить неприйнятність української капітуляції на Донбасі.

Київські переговори засвідчили, що до кінця терміну перебування Ангели Меркель при владі вже неможливим є прогрес у досягненні миру на Донбасі за умовами Мінських угод. Меркель і Путін неодноразово наголошували, що інших угод немає. Але конструктивна дипломатична позиція полягає у тому, аби не висувати попередні умови для переговорів, коли слабшу сторону не влаштовує диктат сильних. Зрештою, афганські події показали, що не тільки слабка держава може бути нежиттєздатною, а й потужна держава може надірвати свої сили. Поки є зрозумілим, що зважаючи на войовничі настрої Путіна, який продовжує вважати Україну «історичною помилкою», не варто розраховувати на конструктивність підходів Кремля.

Відтак, говорячи про політику Німеччини щодо України, слід наголосити наступне. Ангела Меркель за 16 років канцлерства співпрацювала з чотирма українськими президентами. Нині складно уявити, але на початку правління канцлерін, яка у 2005 р. уперше прийшла до влади, Україна залишалася у затінку її зовнішньої політики. За останні вісім років для ФРН та німецького канцлера тема України стала однією з центральних на зовнішньополітичному напрямку. Революція гідності, окупація Криму та російська агресія на Донбасі зробили корінний перелом у німецько-українських відносинах. Певно, що найтісніше Меркель співпрацювала з президентом Порошенком, адже саме на його каденцію

припала активна фаза бойових дій на сході України. Значно меншою інтенсивністю відрізнялися її зв'язки з чинним президентом України В. Зеленським.

Надто важливо, що разом із близьким завершенням політичної кар'єри Ангели Меркель завершується ціла епоха в новітній історії німецько-українських відносин. Адже більшу частину періоду незалежності України саме Меркель очолювала уряд найвпливовішої країни Європи. Підкреслимо, із 2014 р. ФРН залишається після ЄС та США третім найбільшим донором України. За цей час німецький уряд виділив нашій країні майже 2 млрд євро допомоги, яка спрямована як на боротьбу з наслідками російської агресії, так й на втілення структурних реформ.

Показовими та надзвичайно важливими були наступні факти. Саме завдяки політичній волі А. Меркель ЄС запровадив секторальні санкції проти Росії, дію яких щороку продовжують. Саме вона впродовж усіх цих років була єдиним політиком, який міг сказати російському президентові, що він втратив зв'язок із реальністю, і своїми діями зухвало порушує не лише міжнародне право, але й післявоєнний мирний устрій у Європі.

Ангела Меркель доклала неабияких зусиль, щоб всадити за стіл переговорів у «нормандському форматі» В. Путіна. Фактично Німеччина, не будучи одним із підписантів Будапештського меморандуму, зайняла позицію головного посередника між Росією та Україною щодо мирного врегулювання війни на Донбасі. Після невдалого Мінська-1 були виснажливі 17-годинні перемовини на тлі важких боїв у Дебальцево, з яких народився Мінськ-2. Ці неідеальні та невідгідні з української точки зору домовленості тоді таки змогли зупинити гарячу фазу війни. Тут варто зазначити, що текст цього документу, як вказували очевидці Мінського процесу, значною мірою писала сама Меркель. З 2019 р. А. Меркель здійснила кілька спроб вивести переговори по Донбасу з глу-

хого кута, вона не полишала надію провести саміт у «нормандському форматі» під завершення свого канцлерства. На тлі просування газогону «Північний потік-2» вона намагалася підтримати продовження через українську ГТС транспортування російського газу до Європи.

Здається, що російські мережі впливу у ФРН переконують німецьку громадську думку у тому, що Україна дрейфує у напрямку тісніших відносин з Британією, а не Німеччиною і Францією як ядром континентальної Європи. Тим самим Кремль «грає у довгу стратегію» намагаючись налаштувати «стару» Європу проти «нової» проамерикано-британської Європи форпостом якої представляється Україна, Молдова і Грузія – «асоційоване тріо» ЄС у співпраці з «Люблінським трикутником» (Литва, Польща, Україна). Така диспозиція максимально ускладнює процес пошуку компромісів щодо питань, які є стратегічно важливими для України. Отже, яким здається реальний стан справ після численних переговорів. Вони засвідчили, що альтернативою Мінським угодам є замороження конфлікту.

За три десятиліття Росія втілила три відповідні сценарії. Перший це придністровський, який провокує непевність на кожному етапі зміни співвідношення сил. Німеччина стурбована тим, що Росія у відповідь на перемогу 11 липня на парламентських виборах у Молдові проєвропейських політичних сил може свідомо провокувати відновлення гарячої фази конфлікту у Придністров'ї. Другий сценарій «заморозки» це Нагірний Карабах, який восени 2020 р. було фактично відвоєйовано Азербайджаном. Але натомість Росія легалізувала у Карабаху своїх «миротворців», які охороняють відкриті транзитні маршрути, що було неможливо за умов «заморозки» конфлікту. Третій сценарій Абхазії і Південної Осетії у формі їхнього визнання Росією «незалежними» державами. Наразі ситуація на окупованій частині Донбасу рухається у напрямі третього сценарію, який може бути реалізований, коли РФ не

зможе обміняти повернення цих територій на фактичну міжнародну легітимацію анексії Криму. Зрозуміло, що від того більше стабільності в Європі не буде.

У даному контексті показовим стало засідання «Кримської платформи» 23 серпня 2021 р., у роботі якої взяли участь усі країни Європейського Союзу. Під час засідання цього дипломатичного форуму лунали думки про те, що санкції проти Росії мають тривати доти, доки Крим буде повернуто до складу України. Зазначимо, що німецькі еліти вимушені враховувати нову редакцію стратегії національної безпеки РФ, яка переорієнтовує Росію на відносини з Китаєм. У Кремлі усвідомлюють, що тісні відносини з Європою, включно з Німеччиною, у традиціях розрядки 1970-х рр. знову можуть бути спрямовані на зміну російського авторитарного політичного режиму за допомоги зближення та впровадження ліберальних цінностей. Німці розуміють, що Москва не хоче змиритись з виходом України з її зони впливу.

Видається, що Захід аж ніяк не готовий до переходу нинішньої фази «гібридної війни» у стан гарячої війни з Росією. Адже 12–16 вересня 2021 р. напередодні виборів до бундестагу відбулися російсько-білоруські військові навчання «Захід – 2021», сценарій яких з великою долею ймовірності розрахований на відпрацювання збройної агресії проти України. Звичайно, фактором стримування російської агресії є не тільки українська ГТС, а й українські АЕС, які у найгірших сценаріях агресії можуть стати «брудними» атомними бомбами, після чого Чорнобильська катастрофа може здатись меншим злом. Отже, безпека України безпосередньо є вагомим чинником безпеки Європи. Усвідомлення цього – це частина німецької реальної політики.

Зрозуміло, що крім питань безпеки важливими є гарантії того, що після 2024 р. Україна залишиться країною, через яку проходить транзит газу до Європи. Певно, що додаткового технічного дослідження потребує можливість використання

української газотранспортної системи як потенційної транспортної мережі для водню. Дуже важливо, аби українські еліти усвідомлювали важливість стабільних і прогнозованих відносин з Німеччиною. Заради цього необхідно реанімувати всю мережу двосторонніх відносин. Можливо, це відновлення політичних консультацій на самому високому рівні, а також формат на рівні державних секретарів міністерств закордонних справ України і ФРН, який системно та дієво координував би увесь спектр питань українсько-німецьких відносин.

Зважаючи на активність Росії у її спробах впливу на німецьку громадську думку, важливо актуалізувати взаємодію інститутів громадянських суспільств України і Німеччини. Цілком ймовірно, що після виборів до бундестагу партійні політичні фонди активізують взаємодію з українським громадянським суспільством. Водночас більш ініціативною має бути й українська сторона. Конкретизація позитивної українсько-німецької взаємодії безперечно допоможе кращому розумінню між нашими народами та сприятиме прогресу у вирішенні найгостріших проблем як двосторонніх, так і міжнародних відносин.

РОЗДІЛ VI.

Німецько-американські відносини – фундамент трансатлантичного співробітництва

Федеративної Республіки Німеччина і Сполучені Штати Америки у своїх взаємовідносинах спираються на глибоку історичну традицію. Напередодні Першої світової війни Німеччина вважалась чи не головним після Великої Британії конкурентом США у встановленні глобальної економічної гегемонії. Після поразки кайзерівської Німеччини у Першій світовій війні посилилось взаємне проникнення американських і німецьких капіталів. Зазначена тенденція зберігалася у міжвоєнний період і після поразки нацистської Німеччини у Другій світовій війні.

Даним тенденціям відповідною мірою сприяло те становище, що і нині після британців та ірландців німці утворюють найбільшу етнічну групу, з якою американці ідентифікують своє походження. За даними американського Бюро перепису населення станом на початок ХХІ ст., біля 60 млн із майже 300 млн американців мають німецьке коріння.¹ Характерна деталь полягає, однак, у тому, що німці на відміну від інших порівнянних груп переселенців у Новий Світ сьогодні практично повністю розчинилися в англо-американському суспільстві.

Відносна молодість американської цивілізації дає, на погляд деяких дослідників, підстави стверджувати, що відносини між Німеччиною та США не обтяжені негативним досвідом минулого тією мірою, якою це має місце, наприклад,

¹ Josef-Thomas Goller, “Nachhaltige Verärgerung wie historische Sympathie” // “Das Parlament”, Nr. 5, 27. Januar 2003.

у німецько-французьких, німецько-польських або німецько-російських відносинах. Тим не менш, якщо розглядати німецько-американські відносини в історичній ретроспективі, то з'ясується, що ці відносини завжди були досить суперечливими. Швидше, як виняток протиріччя було знято з актуального порядку денного у період глобальної конфронтації між Сходом та Заходом.

Протягом ХХ ст. США двічі опинялися у складі коаліцій, що протистояли Німеччині та перешкодили її планам щодо встановлення політичного та економічного домінування в Європі. Жорстокий характер ведення Німеччиною обох світових війн серйозно і надовго підірвав образ, який панував у американській свідомості протягом попередньої епохи, «добропорядного німця».

Після поразки Німеччини у Другій світовій війні США в якості держави-переможниці та окупаційної держави взялися за перебудову Німеччини (західної частини). Поряд з іншими західноєвропейськими державами Західна Німеччина стала одержувачем економічної допомоги в рамках «плану Маршалла» по відновленню та розвитку Європи. Внесок американців у відновлення німецького виробництва та в «економічне диво» ФРН важко переоцінити, хоча питання про значення «плану Маршалла» для західнонімецького господарства досі викликає суперечки серед істориків.²

Можна стверджувати, що загалом допомога США Західній Німеччині була здебільшого альтруїстичною і безоплатною. Адже з початком холодної війни для США (та інших західних держав) було важливо мати в образі Західної Німеччини провідника своїх політичних та військових інтересів, що пов'язувалося з надійністю демократичних та політичних структур ФРН. Відомий німецький публіцист Й. Йоффе назвав період після Другої світової війни початком «чудесної

2 Див., дискусію з цього питання у: «35 лет Московскому договору – находимся ли мы на пути к Европе без границ?». Доклады Института Европы РАН. М., 2005. № 169.

дружби» між Америкою та Західною Німеччиною, яка почалася з того, що німці прийняли не тільки заступництво американців, а й систему їх цінностей.³

Фундамент цих відносин закладався як на побутовому рівні (гуманітарні продовольчі посилки зі США на початковому етапі, масовані поставки американських товарів та послуг пізніше, соціокультурна експансія)⁴, так і на рівні еволюційного вбудовування ФРН у систему західної демократії та поступового набуття нею державного суверенітету. Скажімо, лише за роки холодної війни близько 16 млн американців пройшли військову службу на території ФРН та Західного Берліна. Принесені ними, як і членами їх сімей, уявлення про культуру, стиль життя, соціальні відносини і т.д. вплинули на молодіжну культуру, що формувалася в Західній Німеччині, а в міру природного перебігу часу і на інші соціальні верстви західнонімецького суспільства.⁵

Протягом повоєнного періоду в обох країнах сформувалися покоління професійних державних службовців, військових чиновників, науковців, які присвятили свої кар'єри підтримці та обслуговуванню трансатлантичних відносин. Крім традиційного інституту міжурядових відносин за часів холодної війни американці і західні німці мали багаточисельні структури, основним завданням яких був захист території ФРН та залучення її до міжнародної спільноти. Мова йде не тільки про такі організації, як НАТО та ЄС, а й багато чисельні інститути, конференції, програми соціальних, культурних, молодіжних, ділових, професійних та інших обмінів та контактів, які внесли істотний внесок у забезпечення та закріплення орієнтації ФРН на Захід. Це не скасовує обставини, що сприйняття західнонімецьким суспільством відносин із

3 Karl Kaiser, Joachim Krause. Deutschlands neue Außenpolitik. Bd. 3. Interessen und Strategien. München. 1996. S. 117–118.

4 Anselm Doering-Manteuffel. Wie westlich sind die Deutschen? Göttingen. 1999. S.8.

5 Див., наприклад: Воробьева Л.М. Внешняя политика ФРГ на пороге XXI века. М., 2000. С. 211.

США та Заходом загалом було неоднозначним. Діалектика потужних процесів тяжіння та відштовхування визначала ці відносини на всіх етапах їх розвитку, починаючи з окупаційного періоду і аж до теперішнього часу.

Політична складова процесу відродження Німеччини після Другої світової війни, її розвиток по різні лінії Берлінської стіни та наступне об'єднання у єдину державу завжди безпосередньо торкалися питання євроатлантичного вектора політики США. Слід зазначити, що головним міжнародно-політичним інструментом забезпечення власної політики в Європі та у ФРН була і залишається Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Особливості євроатлантичної політики Вашингтона у Німеччині зумовлювалися проблемою зіткнення в цій державі інтересів США та СРСР, які претендували на відповідну частку власних інтересів на континенті. Німецьке керівництво неодноразово виявляло свою вдячність народу США, які всіма можливими політичним та економічними засобами сприяли об'єднанню Німеччини. Така вдячність заклала підвалини тривалої дружби та взаєморозуміння між цими державами.

Для німців холодна війна була, напевне, найнебезпечнішою із усіх попередніх воєн, проте одним із її наслідків було утворення Європейської Спільноти, що з неї врешті-решт постали Європейський Союз, єдність та інтеграція з Францією, яка разом з військовою інтеграцією у межах НАТО забезпечила її економічне зростання й кінець будь-якої воєнної загрози Німеччині з Заходу.⁶

Загалом, не підлягає сумніву той факт, що трансатлантичне партнерство зі Сполученими Штатами дозволило Німеччині подолати негативні наслідки Другої світової війни, перетворитися на стабільну, економічно розвинену демократичну країну. Ввесь повоєнний період потужно поспри-

6 Фрідмен Дж. Німецьке питання / Дж. Фрідмен – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inozmi.glavred.info/articles/238.html>.

яв виникненню амальгами фактично трансатлантичного німецько-американського капіталу у формі транснаціональних корпорацій. Помітний вплив на зовнішньополітичні рішення Берліна і Вашингтона мають такі відомі корпорації як «Allianz», «Deutsche Bank», «Novartis», «Pharma», «BP», «Deutsche Telekom», «Ruhrgas», «Gruner&Jahr», «Wal-Mart», «SAP» та інші. Даний вплив особливо стає відчутним як в умовах нарощування процесів глобалізації, так і на сучасному етапі загострення конкуренції, скажімо на американському ринку між «фінансистами» та «цифровиками».

Окрім іншого, одним із важливих досягнень Німеччини у рамках трансатлантичних відносин стало те, що на порозі XXI ст. ця держава зуміла повернути військовий компонент в якості однієї зі складових своєї політики. Багато в чому трансатлантичні рамки дозволили ФРН стати за сукупністю економіко-демографічних показників державою номер один на континенті, центром Європи як у географічному, так і в політичному плані, викликаючи при цьому все менше страху з боку своїх сусідів. Тягар історичної пам'яті все ще продовжує мати стримуючий вплив на зовнішню політику та політику безпеки Німеччини, однак ставлення до цієї країни в світі зазнало суттєвих позитивних змін.

Кінець XX ст. ознаменувався закінченням холодної війни, що означало докорінний перегляд міжнародних відносин у Європі та світі. Разом з тим, у відносинах зі своїми стратегічними партнерами зовнішня політика ФРН майже не змінилася. Із закінченням холодної війни, здавалося б, відпала необхідність тісної трансатлантичної співпраці між європейськими країнами та США. Але для Німеччини тісні зв'язки із заокеанським партнером значно зростали і залишилися на першому плані. Відтак – Бонн, а потім Берлін і за нових умов європейського устрою намагався долучитися доважливих трансформаційних процесів на континенті та у євроатлантичному ареалі.

Відтак закінчення конфлікту між Сходом і Заходом поставило перед НАТО завдання переосмислення своєї стратегії, оскільки спеціальні завдання альянсу – протиставляти зовнішнім загрозам стримування шляхом ядерного залякування та ефективну оборону втратила своє колишнє значення. Адміністрація у Вашингтоні, прагнучи серед інших завдань знайти обґрунтування подальшому існуванню та зміцненню НАТО в період після холодної війни, досить далеко відійшла від традиційного розуміння Північноатлантичного союзу як структури, покликаної, насамперед, забезпечувати колективну оборону своїх членів проти зовнішньої небезпеки. У цей період у виступах американських офіційних осіб дедалі частіше артикулювався термін «колективна безпека». Критерії якої залишалися, звичайно, суб'єктивні і базувалися на суто американському розумінні політичних пріоритетів. Проте США і загалом західне співтовариство при всіх розбіжностях у його лавах поставили собі за мету довести решті світу, що верховенство національно-державної юрисдикції не може більше вважатися незаперечним у сучасних умовах, коли в Європі принципи балансу сил застарівають і поступово поступаються місцем принципу «колективної безпеки». У практичному плані все більша увага стала приділятися не тим функціям НАТО, які відносилися до відсічі можливій агресії проти її членів, а тим, які пов'язані з «нетрадиційними загрозами». Крім цього на передній план висунулися такі задачі, як забезпечення стабільності та управління регіональними кризами.

Пріоритетний варіант вирішення зазначених завдань ув'язувався з необхідністю розширення сфери дій Північноатлантичного альянсу за межі території країн-членів. Саме тоді американська адміністрація просувала ідею «єдиної і нерозділеної Європи» як основну мету своєї європейської стратегії і воліла діяти не колишніми методами вибудовування балансу сил, а переважно через політику «залучення».⁷

⁷ Проте, як показала війна у Югославії 1999 року, що адміністрація США не гнушалася й ідеї силової гегемонії.

Суттєва проблема полягала, як раз, у тому, що якщо у США передбачали появу у майбутньому основних викликів за межами Європи і тому розглядали НАТО головним чином як інструмент своєї глобальної стратегії, то об'єднана Німеччина, як і раніше, орієнтувалася у військово-політичних стратегічних питаннях здебільшого на Європу. Тим не менш, як і у випадку з Європейським Союзом, Бонн став активним провідником ідеї розширення зони військової безпеки шляхом підключення нових країн до Північноатлантичного союзу.

Міністр оборони ФРН Ф. Рюе був одним із перших західних політиків, який підняв тему розширення альянсу на засіданні Ради НАТО ще у грудні 1992 р. Він виступив з пропозицією щодо відкриття дверей союзу для тих країн Центральної та Східної Європи, які успішно впораються з політичними реформами. Не випадково саме німецький політик озвучив цю пропозицію. Включення цих країн у західні структури, на думку правлячих кіл Німеччини, не тільки могло б сприяти стабілізації її міжнародного становища, але й звільнило б від вкрай обтяжувальної геополітичної ролі форпосту НАТО в Європі, яку ФРН змушена була виконувати в умовах біполярного світоустрою.

То ж на саміті НАТО у червні 1997 р. у Мадриді на адресу Польщі, Чехії та Угорщини було направлено пропозицію розпочати переговори про їхнє приєднання до Північноатлантичного альянсу. І, як відомо, після підписання відповідних договорів у грудні 1997 р. і процедури їх ратифікації ці країни офіційно стали членами НАТО з березня 1999 р. Таким чином, США та Німеччина змогли наполягти на тому, хто мав стати в першу чергу новими державами-членами цього блоку. В цілому подвійна стратегія Північноатлантичного союзу, націлена на розширення та на зміцнення безпеки, проводилася багато в чому завдяки активним зусиллям уряду ФРН та його принципової підтримки відповідної політики США.

Дане твердження певною мірою отримало підтвердження під час п'ятого розширення у 2014 р. ЄС та НАТО. Того року до Євросоюзу були прийняті нових десять країн: Кіпр, Естонія, Литва, Латвія, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина і Чехія, а до НАТО – відповідно: Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина і Словенія. Та, власне, прийом й інших країн у подальшому лягали у цю площину.

У даному контексті важливо звернути увагу на те становище, коли просування НАТО на Схід помітно посилило у союзі позиції атлантистів на шкоду європеїстам. Примітно, що саме Німеччина, незмінно враховуючи настрої і «забобони» чехів і поляків, одночасно мала зацікавленість в їх інтеграції до європейських структур та невпинно підкреслювала і продовжує підкреслювати важливість військової присутності США у Європі. Водночас вступ Польщі та Чехії у НАТО породив для ФРН і деякі складнощі. Адже дані країни, які ще не повною мірою подолали підозрілість та страхи щодо Німеччини, при прийнятті важливих для німців рішень значною мірою орієнтуються на сили, що протидіють зміцненню провідних позицій ФРН у Європі (перш за все на США та Великобританію). Іншими словами, своїм вступом до НАТО і ЄС ці країни зміцнили не європейські, а трансатлантичні опори даних організацій, що до певної міри ускладнило знаходження компромісу між європеїстами і атлантистами.

Звісно, у політичних колах ФРН було неможливо не бачити такого розвитку ситуації в умовах, коли її союзники по альянсу, як і раніше, дивляться на НАТО, в тому числі і як на інструмент утримання Німеччини під контролем та стримування її домінування в Європі. Одночасно очевидно, що на даному історичному етапі загальний виграш від включення до зони відповідальності НАТО центрально-європейських держав був для неї важливішим після наступившого після цього розкладу сил у середині альянсу. Вибудовуючи складну тактичну гру по відношенню до своїх партнерів та супер-

ників, ФРН, зважаючи на все це, сподівалася відстояти свої інтереси і в ході реформи НАТО здійснити зміни, що відповідають її зростаючій вазі та впливу у світі.

Опитування громадської думки, проведені у Німеччині на початку 1992 р., свідчили, що більшість громадян країни виступають за виведення з її території ядерної зброї США. Щодо подальшої присутності американських військ на німецькій землі думки розділилися. Проте більшість респондентів вважали, що колективний оборонний союз зі Сполученими Штатами повинен був бути збереженим.⁸ Відносна єдність думок щодо цього була і в експертному співтоваристві ФРН. Так, на думку авторитетного німецького політолога, в минулому директора науково-дослідного інституту фонду «Наука та політика» М. Штюрмера, «завдання НАТО та американських військ особливо полягає у забезпеченні заспокійливого впливу на населення європейських країн у разі виникнення будь-яких зовнішніх загроз, будь то конфлікти на постсоціалістичному просторі, міжнародний тероризм або загрози зі сторони «країн-ізгоїв».⁹

Саме подібні міркування, вірогідно, лягли в основу домовленості про зміцнення військового трансатлантичного партнерства між трьома провідними учасниками НАТО – США, Францією та ФРН. У січні 1993 р. верховний головнокомандувач збройними силами НАТО в Європі, начальник французького генерального штабу та генеральний інспектор бундесверу дійшли згоди «у разі настання стану оборони» про повний перехід «єврокорпусу», включаючи його французьку складову, під командування НАТО. Було також вирішено у разі необхідності надання його підрозділів натовським структурам для використання в рамках операцій за мандату ООН та ОБСЄ.

8 Pfetsch F.R. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland 1949–1992: von der Spaltung zur Vereinigung. München, Wilhelm Fink Verlag, 1993. S. 217.

9 Michael Stürmer, Deutsche Interessen // “Deutschlands neue Außenpolitik”. Bd. 1: Grundlagen. Hrsg. von Karl Kaiser u. Hanns W. Maul. München, 1994. S. 53.

Все, що залишалося за рамками цих домовленостей, підпадало під юрисдикцію Західноєвропейського союзу (ЗЄС). Таким чином, спочатку франко-(західно)німецька військова кооперація, доповнена у червні 1993 р. бельгійською, у листопаді 1993 р. іспанською і в травні 1994 р. люксембурзькою участю, стала міцно вплетеною в євроатлантичну систему забезпечення безпеки.

Проте хоч військово-політичний аспект трансатлантичного партнерства (на відміну від торговельно-економічного) спирався на давно відрегульовану договірно-правову базу, однак і тут в умовах міжнародно-політичного розкладу сил, що змінився, можна було спостерігати наростання певних протиріч між союзниками по НАТО. Так, ці протиріччя знайшли своє відображення, зокрема, у процесі вирішення проблеми реформування Північноатлантичного альянсу в контексті нових відносин НАТО, Євросоюзу та Західноєвропейського союзу. Справа в тому, що переосмислення завдань НАТО стосовно нового міжнародно-політичного середовища зробило неминучим і переоцінку значення ЗЄС. Основним документом, який визначив майбутнє останнього, став Маастріхтський договір, підписаний у грудні 1991 р., і який набрав чинності 1 листопада 1993 р. Через посилення ролі ЗЄС Маастріхтський договір відкрив шлях до знаходження узгоджених рішень у галузі зовнішньої та безпекової політики. У Німеччині, як і в інших західноєвропейських державах, ЗЄС став розглядатися як необхідна складова частина європейського процесу об'єднання, як майбутня військова опора ЄС і водночас як найважливіша сполучна ланка між Євросоюзом і НАТО.

Протягом канцлерства Гельмута Коля відбулась якісна трансформація відносин між ФРН та США, яка полягала у тісному політичному діалозі, спільності рішень та дій двох держав. Найсуттєвішим випробовуваннями для цих відносин стали події розпаду Югославії, адже Берлін та Вашингтон

мали різні бачення вирішення цієї проблеми, хоча у цілому на відносини між двома державами у подальшому це не вплинуло.

Так, 23 грудня 1991 р. німецький уряд визнав незалежність Словенії і Хорватії, тим самим підтримавши розпад Союзної Федеративної Республіки Югославія. Париж, Лондон і Вашингтон піддали різкій критиці тогочасні дії ФРН і наполягали на збереженні в тому чи іншому вигляді єдиної югославської федерації. Відтак держсекретар США Воррен Крістофер відверто висловлювався в тому сенсі, що «Німеччина несе особливу відповідальність за розпад Югославії».¹⁰ Ця ситуація засвідчила з одного боку факт погіршення політичного діалогу між США та ФРН, а з іншого боку свідчила про зміцнення самостійної політичної позиції об'єднаної ФРН.

З часом, завдяки раціональній та поступовій політичній позиції Німеччині вдалося відстояти свою точку зору, і незабаром Європейський Союз також визнав незалежність цих двох новостворених країн. Особлива позиція ФРН у даному питанні визначалася «не тільки специфікою її внутрішньополітичного розвитку і тісними історико-культурними зв'язками із Словенією та Хорватією, але й геополітичними інтересами Бонна в Європі і на Балканах».¹¹ Югославська криза висвітлила різне реагування державних діячів США і Німеччини на європейські справи.

У Білій оборонній книзі 1994 р. вперше передбачалося, що бундесвер може проводити операції поза межами ФРН, але вказувалися географічні обмеження – лише «Європа і її периферія». У тому ж році німецький Конституційний суд ухвалив рішення про можливість здійснення військових операцій, які не підпадають під визначення «самооборона». Тим

10 Hacke Ch. Was die Amerikaner von uns wollen. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.merkur.de/archiv/neu/rm_4400/po/leiter2.html

11 Hofhansel C. Multilateralism, German Foreign Policy and Central Europe / C. Hofhansel. – New York, 2005. – P. 108.

самим було відкрито для Німеччини можливість здійснення миротворчих операцій у рамках ООН та інших організацій.

Поряд з цим у Білій книзі 1994 р. задекларовано, що ФРН відчуває «зрослу відповідальність перед світовою спільнотою». Російський дипломат та політолог І. Максимович у зв'язку з цим слушно зауважив, що довго залишатися «на другій лаві» Німеччина не зможе: «Становище відтвореного центру регіону накладає на неї відповідні геополітичні зобов'язання перед континентом в цілому».¹² Уже через 5 років, під час Косовської кризи 1999 р., ФРН взяла безпосередню участь у військовій операції НАТО проти Югославії. Це стало першим використанням Німеччиною сили після приєднання її до Північноатлантичного альянсу без мандату Ради Безпеки ООН. У той же час дискусія щодо необхідності використання збройних сил поза власними кордонами у ФРН продовжилася.

З іншого боку, відомий фахівець у галузі трансатлантичних відносин Ш. Бірлінг дещо пізніше слушно вказував на умови ефективності діяльності Альянсу. Зокрема, він зазначав наступне: «війна в Югославії показала, що НАТО здатне повністю виконувати свої функції тільки в тому випадку, коли США беруть на себе керівництво».¹³

Німецько-американські відносини переживали різні стани поживалення і погіршення за часів відповідних американських президентів та німецьких канцлерів. Зокрема, за президентства Дж. Буша молодшого (2001–2009) відносини ФРН і США проходили перевірку не лише заходами солідарності з Вашингтоном у випадку атаки на США міжнародних терористів 11 вересня 2001 р., але й війнами в Афганістані та Іраку. Коментуючи розбіжності з Німеччиною щодо іракської компанії, у своїх спогадах Дж. Буш пише: «У січні 2003 р.

12 Максимычев И. Ф. Объединенная Германия как фактор европейской безопасности. – М. : Институт Европы РАН, 1997. – С. 21.

13 Bierling S. G. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidungen. München, 1999. S.287.

телерепортер із Нідерландів запитав Дона, чому європейські союзники Америки не підтримують більше наших закликів змусити Саддама Хусейна відповідати за свої вчинки. Для вас Європа – це Німеччина і Франція, – сказав Дон, – Я так не вважаю. Такою була стара Європа. Нова демократична влада Центральної та Східної Європи усвідомлювала жах його тиранії й підтримувала дії, скеровані проти Саддама Хусейна. Донове твердження про Німеччину та Францію як про «стару Європу» збурило хвилю протесту¹⁴.

Тож наочним свідченням глибоких протиріч став розкол, що виник через корінні розбіжності усередині трансатлантичного альянсу з приводу війни в Іраку у 2002–2003 рр. Якщо французька реакція на очолювану США кампанію в Іраку не стала неочікуваною, то негативна позиція Німеччини дійсно виявилася сюрпризом. Як відомо, канцлер ФРН К. Аденауер, опинившись на початку 1960-х років перед стратегічним вибором між Вашингтоном і Парижем, вважав за краще залишитися під егідою Вашингтона. У 2003 р. Герхард Шредер спробував по-іншому розставити акценти: пріоритет був відданий більш тісній двосторонній співпраці з Францією у справі європейської інтеграції за рахунок ослаблення трансатлантичних зв'язків «У позиції французів у першій половині 2003 р. не було нічого справді нового, – зазначав колишній високопоставлений американський дипломат Р. Холбрук, але позиція німців була повністю несподівана та безпрецедентна. ФРН вклала свою зовнішню політику до рук Франції. Це було великою несподіванкою, яка, за моїм баченням, неспроможна відповідати довгостроковим інтересам Німеччини».¹⁵

Не залишив без критики позицію ФРН і колишній державний секретар США Г. Кісінджер, який заговорив навіть про «кризу» німецько-американських відносин, кинувши закид на адресу Берліна у тому, що антиамериканізм став

14 Буш Дж. Ключові рішення. К., 2012. С.106.

15 «Rheinischer Merkur», 24. Juli 2003.

«постійною рисою німецької політики». Характерно, однак, що проблема Іраку і заперечення участі Німеччини, за його словами, стали лише «приводом для переорієнтації німецької зовнішньої політики у бік більшої національної орієнтації». Новий «німецький шлях», в ім'я якого ведеться пошук конфронтації зі США і забуваються консультації з іншими європейськими державами, є виклик не тільки для США, але і для Європи».¹⁶

Відтак уряд Німеччини так і залишився на своїй позиції рішучого опору будь-якому використанню сили, у тому числі на основі відповідної резолюції ООН. 5 лютого 2003 р. канцлер Г. Шредер в черговий раз публічно підтвердив своє рішення «ні» війні. Спроби США використати механізм НАТО для підключення альянсу до військової операції проти режиму С. Хусейна під приводом захисту Туреччини (єдиної з країн блоку, що має спільний кордон з Іраком) були заблоковані незгодою Німеччини, а також Франції та Бельгії.¹⁷

У розпал підготовки США та Великої Британії до вторгнення в Ірак лідер опозиційної ХДС А. Меркель 20 лютого 2003 р. опублікувала статтю у газеті «Washington Post». Вона наголосила, що заперечуючи війну у Перській затоці канцлер Г. Шредер не говорить від імені всіх німців¹⁸. Зрештою, 20 березня 2003 р. відбулося вторгнення без участі ФРН і Франції і 9 квітня було взято Багдад. Ще до оголошення позачергових виборів у Німеччині у лютому 2005 р. в Берліні побувала державний секретар США К. Райс. Німці пов'язували посилення загрози тероризму з війною у Іраку, називаючи це зависокою ціною звільнення Іраку. Професор Вільного університету Берліну Х. Мюнклер зазначав, що послаблення світової гегемонії відбувається внаслідок послаблення інструментів по-

16 Цитуємо по: Rudolf P. Deutschland und die USA – eine Beziehungskrise? // «Aus Politik und Zeitgeschichte». В. 48/2002. S. 16.

17 Доступно на <http://www.nato.int/docu/pr/2003/p030216e.htm>

18 Gernot Erler. Mission Weltfrieden. Deutschlands neue Rolle in der Weltpolitik. Freiburg, 2009. С.60.

літичної мобілізації, втрати імперією рентабельності і занепаду військової потуги (44% особового складу збройних сил США є представниками національних меншин)¹⁹.

За канцлера А. Меркель та «великої коаліції» на чолі з нею відбулося очікуване посилення атлантичного вектора, і настало «післяшредерівське потепління» відносин між ФРН та США. У коаліційному договорі, між тим, для християнських партій та соціал-демократів у зовнішньополітичних пріоритетах «атлантизм» зайняв друге місце після Європи. Урядова коаліція визначила завдання формування «трансатлантичних відносини, орієнтованих на майбутнє», розвивати «довірчі відносини між США та впевненою в собі Європою, яка бачить себе не як противагу, а як незамінного партнера». Такі настанови «не виключають різних поглядів у партнерів діалогу», до якого треба «ставитися в душі дружби».²⁰

На час приходу до влади Меркель у листопаді 2005 р. найбільшими американськими інвесторами у Німеччині були «Ford» 14 млрд. дол. інвестицій, «Opel» 13,9 млрд., «Exxon Mobil» 11,9 млрд., «IBM» 7,8 млрд., «Philip Morris» 6,8 млрд., «General Electric» 5,9 млрд., «Hewlett Packard» 5,3 млрд. доларів²¹. На початку січня 2006 р. Меркель у статусі канцлера «великої коаліції» відвідала Вашингтон. Відбулися переговори з Дж. Бушем молодшим. Сторони наголосили на потребі зміцнення трансатлантичного партнерства²².

Виступаючи 25 жовтня 2006 р. у Берліні на ювілейному засіданні Німецького атлантичного товариства, голова уряду наголосила, що «об'єднання Європи в умовах свободи було б неможливо без діяльної участі та присутності на континенті».

19 Herfried Münkler. Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten. Berlin, 2005. С.79.

20 Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD 11.11.2005 https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=16f196dd-0298-d416-0acb-954d2a6a9d8d&groupId=252038

21 Handelsblatt, 2005. 9 März. С.4.

22 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 2006. 14 Januar. С.3.

ті Америки. Тому для мене йдеться про те, щоб об'єднана Європа не була противагою Сполученим Штатам Америки, а демонструвала партнерство та дружбу».²³

Зазначимо, що стосовно розвитку Спільної політики безпеки і оборони країн Євросоюзу (СПБО) наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., тут не спостерігалось якихось проривів або скільки істотних зрушень. Мали місце лише деякі еволюційні зміни. Істотне значення для визначення векторів розвитку СПБО відіграла позиція США. Тоді Вашингтон підтримав європейську інтеграцію в галузі безпеки та оборони за умови її тісної ув'язки зі зміцненням НАТО та закріпленням за Альянсом переважного права проведення військових операцій. Через своїх союзників, насамперед Великобританію та країни « нової Європи », США змогли закріпити цю позицію у рамках ЄС. Німеччина і Франція були змушені зважати на американський фактор, щоб забезпечити СПБО відповідну перспективу розвитку.²⁴

Підкреслимо, що основу трансатлантичного партнерства складає все-таки економічна кооперація. На американському ринку активно діють понад три тис. німецьких фірм, які забезпечують майже 750 тис. робочих місць. В свою чергу США є найбільшим іноземним інвестором у ФРН, даючи роботу понад півмільйона осіб. За останні роки американські фірми інвестували в економіку Німеччини утричі більше, ніж в економіку Китаю. Німецько-американський взаємний товарообіг становив у 2007 р. понад 140 млрд дол. (а щоденний товарообмін між ЄС та США перевищив один млрд євро). Понад вісім млн чоловік переміщуються щорічно між ФРН та Америкою.²⁵

23 Леонов Е. Современная Германия в фарватере концепции глобального лидерства США // Международная жизнь. 2015. № 6. С. 24.

24 Розанов А.А. США, НАТО и ЕС в политике безопасности ФРГ/Белорусский государственный университет // <http://forsecurity.org/ssha-nato-i-es-v-politike-bezopasnosti-fig>

25 Леонов Е. Современная Германия в фарватере концепции глобального лидерства США // Международная жизнь. 2015. № 6. С. 29.

У налагодженні відносин із США А. Меркель виявляла особливу активність, насамперед, за чотирма позначеними нею ж напрямками:

- вибудовування економічних відносин;
- взаємодія в галузі охорони навколишнього середовища та захисту клімату;
- спільне вироблення політики безпеки;
- розвиток «архітектури світу».

У ході чотирьох німецько-американських самітів канцлер ефективно працювала над продовженням «зміцнення гармонійних відносин з Дж. Бушем», створюючи передумови підвищення ролі Берліна як у шкалі американських інтересів на європейському континенті, так і у світових справах. Основні її задуми полягали в тому, щоб за допомогою важливих для Білого дому поступок отримати його прихильність як в цілому, так і у вирішенні практичних завдань. Найпильніша увага А. Меркель приділила запуску роботи Трансатлантичної економічної ради, заснованої на саміті Євросоюзу та США у квітні 2007 р. та покликаною долати нетарифні бар'єри у трансатлантичній торгівлі. У списку найважливіших партнерів США ФРН зайняла почесне чверте місце після Великобританії, Канади та Японії.

У січні 2007 р. А. Меркель, виступаючи на всесвітньому економічному форумі у Давосі, закликала до створення трансатлантичної зони вільної торгівлі. У червні 2008 р. Берлін відвідав президент США Дж. Буш молодший. Він закликав прийняти Туреччину до ЄС²⁶. Ідеолог американських неоконсерваторів Роберт Каган закликав зміцнювати вісь демократії проти її ворогів²⁷. Але загалом за президентства республіканця Дж. Буша так і не вдалося створити трансатлантичну зону вільної торгівлі, адже проти цього були німецькі профспілки та низка бізнесових організацій.

26 Süddeutsche Zeitung, 10 Juni 2008. С.1.

27 Robert Kagan. Die Demokratie und ihre Feinde. München, 2008. С.37.

Особливі очікування на прорив у німецько-американських відносинах були за президентства Барака Обами (2009–2017). 4 листопада 2008 р. Барак Обама переміг на президентських виборах в США. Німецькі аналітики називали його «чорним» Кеннеді²⁸. У 2009 р. до альянсу приєдналися Албанія і Хорватія, але подальше просування на схід зупинилося після саміту НАТО в Бухаресті у травні 2008 р. Саме дискусія з приводу надання Грузії та Україні ПДЧ на бухарестському саміті призвела до того, що державний секретар США К. Райс назвала однією з найгостріших і суперечливих дискусій поміж союзниками, які вона колись чула. У серпні 2008 р. Північно-Атлантичний союз не прийшов на допомогу Грузії. 25 березня 2009 р. Альянс обговорив плани захисту Естонії, Латвії, Литви. Чехи були проти, аби на їхній території США будували радар своєї системи протиракетної оборони.

5 червня 2009 р. у Дрездені А. Меркель провела переговори з Б. Обамою. Вони відвідали колишній концентраційний табір Бухенвальд²⁹. 28 вересня 2009 р. президент США Б. Обама вітав А. Меркель з перемогою на виборах³⁰. Результатом виборів стало формування другого уряду на чолі з А. Меркель так званої християнсько-ліберальної коаліції партій ХДС/ХСС-ВДП.

На трансатлантичному напрямі перед новою коаліцією стояли завдання не лише зміцнення німецько-американських відносин, аде й їх певного оновлення.³¹ Скажімо, 10 листопада 2009 р. канцлер Меркель озвучила першу урядову заяву нової «чорно-жовтої» коаліції. У ній, окрім іншого, йшлося про засади у галузі зовнішньої політики. Вони, за винят-

28 Christoph von Marschall. Barack Obama. Der schwarze Kennedy. Zürich, 2008. С.22.

29 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 6 Juni 2009. С.3.

30 Barack Obama. A promised Land. New York, 2020. С.334.

31 Мартинов А. Зовнішньополітичні пріоритети християнсько-ліберальної коаліції Федеративної Республіки Німеччини (2009–2013 роки) / А. Мартинов // Україна-Європа-Світ: Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 11. – С. 161–168.

ком деталей, залишилися незмінними – опора на ЄС, США і НАТО на основі неухильного дотримання трансатлантичних західних цінностей. Проте новим було питання щодо виведення ядерної зброї США з території ФРН, введення якого у коаліційну угоду провели представники ВДП на чолі з Г. Вестервелле.³² В якийсь момент, здавалося, що дане питання було зрушено з місця. У 2010 р. бундестаг ухвалив резолюцію, яка рекомендувала федеральному уряду «докладати всі можливі зусилля, щоб переконати американських союзників вивести ядерну зброю США із Німеччини».

Але з того часу жодного видимого прогресу з цієї проблеми не спостерігалось. Влітку 2015 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмаєр, виступаючи у бундестазі, констатував, що ця тема в жодному разі не закрыта, однак зробити це буде також складно, як і раніше. А може, навіть ще важче, враховуючи військово-політичну турбулентність у Європі, що позначилася після української кризи 2014–2015 рр.³³

У контексті цих турбуленцій важливо наголосити й на зміні у ставленні ФРН, Великобританії щодо перспектив Західноєвропейського союзу. Слушні підходи по запобіганню дублюванню завдань євроструктур були підтримані й іншими країнами Євросоюзу. Адже ЗЄС, ставши «невіддільною частиною розвитку» ЄС, передав йому оперативні повноваження у сфері оборони. З часом військова організація дедалі більше поступалася своїми функціями підрозділам Євросоюзу, що розвиваються в рамках спільної зовнішньої та політики безпеки. В листопаді 2000 р. Рада міністрів безпеки Західноєвропейського союзу ухвалила рішення про поступове розформування цієї організації та передачу її повноважень

32 Sandra Gadinger, Damian Groten, Alexander Reitzenstein *Der schwarz-gelbe Koalitionsvertrag und seine Umsetzung Handreichung zu einer Bilanz der Regierungsarbeit im Bund 2009 bis 2013* München, 2013. <https://www.cap-lmu.de/download/2013/Bilanz-Koalition-Union-FDP.pdf?m=1383668069&>

33 НАТО и ЕС в политике безопасности ФРГ. Белорусский государственный университет // <https://web.archive.org/web/20160920010847/http://ru.forsecurity.org/ssha-nato-i-es-v-politike-bezopasnosti-fig>.

відповідним структурам Європейському Союзу. В березні 2010 р. було оголошено про плани припинення діяльності ЗЭС і 30 червня 2011 р. він офіційно припинив своє існування.³⁴

На тому етапі за умов глобальної економічної кризи намітились також протиріччя партнерів у галузі автомобілебудування. Американський «General Motors» продав активи німецького автомобільного концерну «Opel»³⁵. Меркель направила субсидії концерну «Opel». Прикметно, що розвиток автомобілебудування і модернізація автобанів стали стратегією подолання кризи в Німеччині. До світової економічної кризи 2008 р. частка ФРН у товарообігу США становила 4,5%, та 4% експорту³⁶.

12–15 квітня 2010 р. канцлер А. Меркель відвідала США, де побувала у Сан-Франциско та Лос-Анджелесі. Результатом переговорів стала активізація зусиль щодо створення трансатлантичної зони вільної торгівлі між Євросоюзом і США. Німеччина, яка зацікавлена у цьому, заробляє близько 45% валового внутрішнього продукту за рахунок експорту до розвинених держав³⁷. 18 листопада 2010 р. Б. Обама нагородив А. Меркель медаллю свободи. У спогадах Обама пише, що рішуче підтримав намір Меркель рятувати Грецію від банкрутства заради збереження ліберальних принципів глобалізації³⁸.

Навіть після того, як Барак Обама авансом отримав Нобелівську премію миру 2009 р. ліві німецькі аналітики вважали, що за 44-го президента США не відбулося принципових змін зовнішньополітичного курсу³⁹. Німецько-американські

34 Западноевропейский союз прекратил свое существование <https://www.dw.com/ru/западноевропейский-союз-прекратил-свое-существование/a-5418382>

35 Süddeutsche Zeitung, 18 Februar 2009. С.4.

36 Der Fischer Weltalmanach. 2018. С.745.

37 Синдеев А.А. Двусторонние отношения США и ФРГ: из прошлого в будущее. США – Канада: экономика, политика, культура. 2010. №12. С.78.

38 Barack Obama. A promised Land. New York, 2020. С.528.

39 Peter Rudolf. Das «neue» Amerika Außenpolitik unter Barack Obama. Berlin, 2010. С.68.

відносини переживали випробування публікаціями дипломатичної переписки, яка була оприлюднена на сайті Джуліана Ассанджа «Wikileaks». Читачі принципово нічого нового не дізнались із телеграм американського посольства в Берліні, а знаходили підтвердження того, що Меркель дуже обережна⁴⁰.

У листопаді 2010 р. на саміті Північно-Атлантичного союзу в Лісабоні вперше з 2008 р. на вищому рівні відбулося засідання Ради НАТО – Росія. Питання розширення Альянсу не обговорювалося взагалі. Брюссель не збирався довіряти захист своїх союзників Росії. Утім, РФ надавала 30% палива американським транспортним літакам, які постачали угруповання НАТО в Афганістані. Російські компанії здійснили 20 тис. вантажних перельотів на підтримку військових зусиль Альянсу в Афганістані.

Напередодні спроби Барака Обами переобратись на другий президентський термін німецькі експерти високо оцінювали його зусилля з розбудови ліберального глобального порядку⁴¹. Одним із бенефіціаріїв цього процесу була німецька експортно-орієнтована економіка. Барак Обама закликав Євросоюз до листопадових 2012 р. президентських виборів у США не приймати стратегічних фінансових рішень⁴².

Також важливим трансатлантичним партнером Німеччини є Канада. У серпні 2012 р. А. Меркель провела у Оттаві переговори з канадським прем'єр-міністром С. Харпером. За підсумками переговорів прискорився процес укладання угоди про зону вільної торгівлі між Канадою та ЄС⁴³. Вже після перемоги Обами на президентських виборах 2012 р. 18 червня 2013 р. у Берліні відбулися його переговори з бундесканцлером ФРН Меркель. Обговорювалися питання створення

40 *Süddeutsche Zeitung*, 29 November 2010. C.4.

41 Florian Böller, Jürgen Wilzewski. *Weltmacht im Wandel. Die USA in der Ära Obama*. Trier. 2011. C.328.

42 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6 Oktober 2012. C.4.

43 *Süddeutsche Zeitung*, 17 August 2012. C.4.

зони вільної торгівлі ЄС і США⁴⁴. Зрештою, 8 липня 2013 р. А. Меркель, попри скандал зі стеження американського агентства національної безпеки за європейськими політиками, вітала початок переговорів між Брюсселем і Вашингтоном щодо створення зони вільної торгівлі, яка може охопити понад половину світової економіки й третину глобальної торгівлі⁴⁵. Прогнозували, що в разі створення ЗВТ прибутки ЄС зростуть на 120 млрд. євро, а США на 95 млрд. євро. У жовтні 2013 р. колишній аналітик Агентства національної безпеки США Е. Сноуден навів докази прослуховування А. Меркель американськими спеціальними службами⁴⁶. Але у публічній політиці це ніяк не позначилось на тісних німецько-американських відносинах.

З огляду на твердження щодо «деєвропеїзації» зовнішньої та військової політики США, які побутували невдовзі після приходу у Білий дім Б. Обами, слід взяти до уваги наступне. У розпал холодної війни на території ФРН знаходилося шість американських дивізій, станом на 1990 р. у Європі налічувалося 5,9 тис. бойових танків. А в 2013 р. у сухопутних військах Сполучених Штатів у Німеччині залишилися лише дві бригадні бойові групи, до весни 2013 р. американці вивели усі свої основні бойові танки Abrams з території ФРН та взагалі з Європейського континенту.⁴⁷ Але ж станом на 2014 р. на території Німеччини був розміщений найбільший за величиною закордонний контингент військ США чисельністю близько 42,5 тис. американських військовослужбовців. У цьому ж році почалося повернення американських танків нової модифікації Abrams M1 A2 до Європи. Тому міркування про «деєвропеїзацію» зовнішньої та військової політики

44 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 20 Juni 2013. С.4.

45 Ingvar Soltz. Die USA unter Obama. Charismatische Herrschaft und imperiale Politik in dem globalen Kriese. Hamburg, 2013. С.145.

46 Süddeutsche Zeitung, 27 Oktober 2013. с.4.

47 Меден Н. По шаблону конфронтації. Германия кардинально пересматривает свою оборонную политику // Национальная оборона. URL: <http://www.oborona.ru/armedforces/2015/0320/134815409/>

США виявилися передчасними.

Про це свідчили і важливі засади коаліційної угоди від 14 грудня 2013 р. «великої коаліції», яку очолювала А. Меркель під час її третьої каденції. У цьому документі визначалося, що «трансатлантичне співробітництво є основоположним як для Європи, так і для Північної Америки». Урядові партії висловили очікування щодо вироблення «чітких зобов'язань та відповідних дій адміністрації США» а також конкретного «визначення правил, які мають застосовуватися до відносин між партнерами», що «трансатлантичний альянс залишається центральною основою безпеки та оборонної політики перед викликами нових ризиків і загроз у глобалізованому світі». У даному основоположному програмному документі урядових партій підкреслювалося, що «трансатлантичні партнери на рівних засадах консультуються та координують свої ідеї стратегічної політики безпеки. Ми працюємо в Альянсі..., який зміцнює зв'язки між Північною Америкою і Європою. Німеччина продовжуватиме вносити раціональні зміни в майбутньому, щоб надійно впоратися з навантаженнями і викликами в альянсі»⁴⁸.

Такі настанови урядових партій були актуальні для цього та наступного періоду. На фоні Євромайдану в Києві 31 січня 2014 р. А. Меркель у Берліні провела офіційну зустріч з державним секретарем США Дж. Керрі. Обговорювали кризу в Україні, проблеми Сирії, Афганістану⁴⁹. 18 березня 2014 р. Меркель і Обама обговорили наслідки кримського референдуму⁵⁰. За версією Дж. Болтона, «Обама в 2014 р. нібито прямо дав Путіну зрозуміти, що український конфлікт можна

48 Deutschlands Zukunft gestalten Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD 18. Legislaturperiode, Berlin, den 14. Dezember 2013 Transatlantische Partnerschaft und NATO stärken. С.117 <https://archiv.cdu.de/sites/default/files/media/dokumente/koalitionsvertrag.pdf>

49 Pressestatement von Bundeskanzlerin Merkel vor ihrer Gespräch mit Außenminister Kerry <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2014/01/2014-01-31-kerry-merkel.html>

50 Обама и Меркель обсудили Крым <https://www.utro.ru/news/2014/03/18/1183003.html>

буде залагодити, якщо Росія обмежиться анексією Криму»⁵¹. Натомість Німеччина відразу зупинила військово-політичне співробітництво з Росією⁵².

9–10 лютого 2015 р. А. Меркель побувала у Вашингтоні, де з Б. Обамою обговорила питання підготовки до переговорів у Мінську між Путіним і Порошенком⁵³.

20 вересня 2015 р. у Берлін з візитом прибув державний секретар США Дж. Керрі. Обговорювались проблеми біженців з Близького Сходу. Додатковою темою переговорів став скандал із німецьким концерном «Фольксваген», який експортував на американський ринок автомобілі, які забруднювали повітря сильніше, ніж було оголошено рекламою. На концерн «Фольксваген» було накладено штраф 18 млрд. доларів⁵⁴.

23 лютого 2016 р. відбулась відео-конференція А. Меркель, Ф. Олланда, Б. Обама, Д. Кемерона щодо Сирії⁵⁵. Німеччина не була готова до введення військового контингенту на територію Сирії разом із американцями. Переговори тривали 28 лютого – 1 березня 2016 р., коли Ф.В. Штайнмайер відвідав Вашингтон і Нью-Йорк. Мова йшла про активізацію німецько-американських відносин напередодні президентських виборів у США⁵⁶.

25 квітня 2016 р. у Ганновері канцлер А. Меркель, французький президент Ф. Олланд, італійський прем'єр-міністр М. Ренці, президент США Б. Обама, британський прем'єр-мі-

51 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.174.

52 ФРГ приостанавливает военное сотрудничество с РФ из-за событий на Украине <https://www.utro.ru/news/2014/03/19/1183325.html>

53 Merkel's fortgesetzte Reisediplomatie <https://www.faz-net/aktuell/politik/ausland/europa/ukraine-krise-angela-merkel-trifft-barack-obama-13418497.html>

54 Виталий Романюк. В США Volkswagen обвинили в загрязнении воздуха Вести. 23 сентября 2015. С.7.

55 Bundeskanzlerin Merkel spricht in Videokonferenz mit Präsident Obama, Präsident Holland und Premierminister Cameron über Syrien // <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2016102/2016-02-24-videokonferenz-bkin-obama-hollande-cameron.html>

56 Enge transatlantische Abstimmung // <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/usa/160228-bm-usa.html>

ністр Д. Кемерон вели переговори щодо створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі. Барак Обама, попри те, що був універсалістом, ніколи не забував, що він служить американським інтересам⁵⁷. Тож у травні 2016 р. визначились протиріччя між Берліном і Вашингтоном щодо умов формування Трансатлантичної зони вільної торгівлі. Обама вважав, що правила світової торгівлі мають диктувати виключно США⁵⁸. Проти угоди виступили німецькі профспілки індустріальних галузей економіки⁵⁹.

23 червня 2016 р. більшість британців проголосувала за вихід з Євросоюзу. Лондон запропонував Вашингтону створити британсько-американську зону вільної торгівлі замість зони вільної торгівлі між США та Європейським Союзом. Референдум щодо BREXIT змінив трансатлантичний порядок денний.

20 липня 2016 р. Берлін відвідала нова прем'єр-міністр Великої Британії Тереза Мей. Було запропоновано розпочати переговори про умови виходу Великої Британії з Євросоюзу. Наступного дня у Вашингтон прибув Штайнмайер⁶⁰. Криза в євроатлантичних відносинах поглибилась внаслідок перемоги у листопаді 2016 р. на президентських виборах у США Дональда Трампа.

18 листопада 2016 р. відбувся прощальний візит Президента США Барака Обами до Берліна. Він заповів Меркель захищати глобальні ліберальні цінності, визнавши Трампа загрозою ліберальній правовій державі. 20 листопада 2016 р. А. Меркель оголосила про намір вчетверте балотуватись на посаду канцлера. Таблоїд «Bild» констатувала, що

57 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.88.

58 President Obama: The TPP would let America, not China, lead the way on global trade // <https://www.washingtonpost.com/opinions/president-obama-the-tpp-would-let-america-not-china-lead-the-way-on-global-trade/2016/05/02/680540e4.html>

59 TTIP – Transparenz die keine ist // <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/ttip-papiere-ttip-transparenz-die-keine-ist1.2976495>

60 Steinmeier Treffen der Anti-IS-Koalition in Washington https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/globale-fragen/terrorismus/aktuelles/160721_anti_is_treffen.html

стратег виборчої кампанії Трампа Стів Беннон збирався мобілізувати анти європейських популістів⁶¹. Трамп в інтерв'ю виданню «Bild» констатував, що Євросоюз це Німеччина, але політику Меркель щодо нелегальних мігрантів назвав помилковою⁶².

20 січня 2017 р. відбулась інаугурація 45-го президента США Дональда Трампа. Перша офіційна телефонна бесіда А. Меркель і Д. Трампа відбулась 28 січня 2017 р., коли канцлер ФРН обіцяла збільшити німецький внесок у бюджет НАТО⁶³. Трамп, переслідуючи мету зупинити потік мігрантів до США, планував побудувати стіну на кордоні з Мексикою. Натомість Меркель приймала нелегальних біженців. Заходи Вашингтона щодо повернення потужностей індустріального потенціалу в США загрожували Німеччині втратою 1,6 млн. робочих місць⁶⁴. Заради залагодження протиріч за океан прибув координатор трансатлантичного співробітництва Юрген Хардт⁶⁵. 3 лютого 2017 р. у Вашингтоні відбулися переговори державного секретаря США Р. Тіллерсона і міністра закордонних справ ФРН З. Габріеля⁶⁶. За підсумками переговорів у Вашингтоні З. Габріель закликав посилювати європейську інтеграцію та координацію Євросоюзу⁶⁷.

Слід наголосити на такому. Здавалося відносно невинним і орієнтованим на внутрішнього споживача слоган «America

61 Wie Trumps Chef-Strategie gegen Deutschland Netzt <https://www.bild.de/politik/ausland/donald-trump/kuenftiger-chef-strategie-anti-deutschland-netze-betreibt-49609080.bild.html>

62 Donald Trump spricht exklusiv im Bild-Interview «Die Europäische Union ist Deutschland» <https://www.bild.de/bild-plus/politik/ausland/donald-trump/das-grosse-bild-interview-49790140>

63 Trump und Merkel betonen fundamental Bedeutung der NATO <https://www.welt.de/politik/ausland/article/161615485/trump-und-merkel-betonen-fundamentale-bedeutung-der-nato.html>

64 Меркель осудила принятый Трампом указ о беженцах <https://www.ria.ru/world/20170129/1486720574.html>

65 Transatlantik Koordinator reist nach Washington <https://www.auswaertiges.amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170130-koordinator-tra-washington.html>

66 Außenminister Gabriel zur versuchten Attacke in Paris <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170203-attacke-course.html>

67 Gabriel: Starkes Europa ist Antwort auf Trump <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/faz-exklusiv-gabriel-starkes-europa-ist-antwort-auf-trump-14879780.html>

First» за короткий період завдав значної шкоди відносинам між США та Європою. Його непередбачувана твіттер-діпломатія піднімала і обрушувала котирування на фондових біржах, поперемінно ображала, то вихваляла одних і тих же іноземних лідерів.

17 березня 2017 р. А. Меркель у Вашингтоні провела переговори з Д. Трампом та запропонувала продовжити обговорення проблем щодо створення зони вільної торгівлі ЄС і США. Натомість Трамп зажадав від Німеччини більше платити в бюджет НАТО. Колишній радник Трампа з питань національної безпеки Дж. Болтон розповідає як Трамп інформував його про першу розмову з А. Меркель. Вона «перш ніж привітати Трампа з перемогою, запитала, що він збирається робити стосовно України. У відповідь президент поцікавився її планами»⁶⁸.

У січні 2018 р. напередодні Давоського економічного форуму канадський прем'єр-міністр Джастін Трюдо підписав угоду про створення зони вільної торгівлі Канади і Європейського Союзу⁶⁹. У лютому 2018 р. німецький федеральний уряд висловив жаль з приводу егоїстичної торговельно-економічної політики Д. Трампа⁷⁰.

13 березня 2018 р. у відставку пішов державний секретар Р. Тіллерсон. Його наступником став М. Помпео. Тіллерсон був проти визнання Єрусалиму столицею Ізраїлю і розриву ядерної угоди з Іраном⁷¹. 27 квітня 2018 р. А. Меркель у Вашингтоні провела переговори з президентом Д. Трампом. До 2021 р. Меркель обіцяла збільшити оборонний бюджет ФРН на 15 млрд. доларів⁷². Трамп погрожував заборонити мит-

68 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.544.

69 TPP wird ohne die USA fortgesetzt <https://www.handelsblatt.com/politik/international/transpazifisches-handelsblattkommen-tpp-wird-ohne-die-usa-fortgesetzt/20879638.html>

70 Bundesregierung kritisiert Trump für seine Steuerreform <https://www.handelsblatt.com/my/politik/deutschland/belastungen-fuer-deutsche-firmen-erwartet-bundesregierung-kritisiert-trump-fuer-seine-steuerreform/20956460.html>

71 Minister für Ausserte <https://www.sueddeutsche.de/politik/mike-pompeo-minister-fuers-ausserte-1.3904027>

72 Merkel besucht US Präsident Trump <https://www.video/75890826/strafziele-und-atomabkommen-jetzt-live-merkel-besucht-us-praesident-trump/html>

ними зборами німецького експорту до США. Натомість позиція сторін щодо Росії була єдиною⁷³.

Колишній радник Д. Трампа з питань національної безпеки Д. Болтон констатував, що у Трампа «немає жодної генеральної стратегії міжнародних відносин, більше того – його дії не вкладалися в якусь послідовну траєкторію»⁷⁴. Цікавим є спостереження Болтона, що «попри те що його батько походив із німецької родини, – а може, саме через це, – Трамп нещадно критикував ФРН. Під час перемовин щодо квітневих анти сирійських демонстрацій він запитав у Макрона, чому Німеччина не бажає приєднатися до спільного військового удару по режиму Асада. Питання влучило в ціль, адже єдина можлива відповідь полягала у внутрішньополітичному курсі, що його дотримувалася ФРН»⁷⁵. Крім того, Трамп був незадоволений Німеччиною, як партнером у НАТО, і вкотре розкритикував «Північний потік-2», адже «взявши в ньому участь, Берлін забезпечує значний прибуток Росії, яка в очах Альянсу є ворожою силою»⁷⁶. Цікаво, що Болтон за власною ініціативою переконав ФРН «збільшити свій внесок до спільного фонду, причому внесок США було відповідно зменшено, однак остаточне рішення було ухвалено лише в грудні 2019 року»⁷⁷. Меркель запевнювала Трампа, що «Росія ще не повністю нами заволоділа»⁷⁸. Трамп закидав, що «Німеччина зовсім не допомагає Україні, тим часом як від США її виділяють тисячі кілометрів. Україна ж допомагає не Сполученим Штатам, а Європі, бо є буфером між нею та Росією»⁷⁹.

73 Merkel schlägt bei Trump plötzlich neue Töne an <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus175915986.an.html>

74 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.168.

75 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.177.

76 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.178.

77 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.179.

78 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.187.

79 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.191.

Ліберальний курс Меркель драгував Трампа, адже йому доводилось своїми методами вирішувати питання міграції з Мексики та ліберальної торгівлі з Мексикою і Канадою. «Імміграція підриває основний принцип суверенітету, відповідно до якого рішення про те, хто може перебувати на території США, ухвалює сама країна, а не потенційні іммігранти»⁸⁰.

16–17 травня 2017 р. міністр закордонних справ Німеччини З. Габріель відвідав США. Він наголосив, що трансатлантичне партнерство в інтересах обох сторін⁸¹. Проте бачення сторін розходилися. 7 липня 2017 р. на полях саміту великої двадцятки у Гамбурзі Меркель і Трамп обговорили проблеми бойових дій на Донбасі та ракетні випробування КНДР⁸². 29 серпня 2017 р. З. Габріель і Р. Тіллерсон продовжили спроби знаходження компромісів у німецько-американських відносинах⁸³. Габріель не виключив можливості виведення американської ядерної зброї з території ФРН.

Німеччина висловлювала занепокоєння виходом США із режиму договору про ракети малої і середньої дальності, вихід із Паризької угоди щодо клімату та розрив угоди щодо ядерної програми Ірану. Розв'язання Д. Трампом економічної війни США проти Китаю негативно позначилося на стані німецької економіки, яку примушували робити складний вибір⁸⁴. Гіпотетичне позбавлення Росії і Китаю доступу до американської фінансової системи могло підірвати статус долара як світової резервної валюти та заохотити їх проводити операції в євро або за допомогою зовнішньоторговельних бартерних угод.

80 Болтон Дж. Кімната, де це не сталося. Харків, 2021. С.297.

81 Gabriel wieder in Washington: Transatlantische Partnerschaft dient beiden Seiten <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2017/170517-usa-mex/170517-mb-usa.html>

82 Die Ergebnisse des G-20 Gipfels <https://www.sueddeutsche.de/politik/g-abschlusserlaenger-in-hamburg-die-ergebnisse-des-g-gipfels-1.3579385>

83 Außenminister Gabriel in den USA <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/usa/170829-usa.html>

84 Дмитрий Седов. Немецкая экономика перед выбором: Китай или США <https://www.fondsk.ru/news/2017/10/12/nemeckaja-ekonomika-pered-vyborom-china-ili-us-44824.html>

На проміжних виборах до конгресу США 6 листопада 2018 р. демократи отримали більшість у палаті представників, а республіканці зберегли контроль за сенатом. Це тимчасово уможливило баланс внутрішньополітичних сил у США.

Водночас відносини між Німеччиною та Сполученими Штатами переживали непрості часи. Йшлося не просто про розбіжність позицій щодо деяких важливих питань світової політики. Усе більш очевидною ставала різниця у базових підходах президента Д. Трампа та канцлера А. Меркель до міжнародних відносин. А оскільки Меркель для Трампа уособлювала все, що йому не подобається в Європі в цілому, їх суперечності неминуче перетікали в охолодження відносин між США та ЄС. Експертне середовище задавалося слухним питанням – це тимчасове охолодження, чи це початок масштабного переформатування співпраці між країнами Заходу та кінець повоєнної парадигми дружби та взаємодопомоги.

Зважаючи на вихід Вашингтона і Москви з договору про ракети малої і середньої дальності, міністр закордонних справ ФРН Х. Маас виступив проти розміщення додаткових ракет на території Німеччини⁸⁵. Навесні 2019 р. у Трампа з'явився персональний конфліктний момент у відносинах з ФРН. Він вимагав від адвокатів заборонити «Deutschen Bank» видавати комісії конгресу документи щодо кредитування його зв'язків з Росією, нібито 2016 р. було надано кредит у 2 млрд. доларів на гіпотетичне будівництво «Trump Tower» у Москві⁸⁶.

28 червня 2019 р. в Осаці Меркель провела переговори з Трампом, а наступного дня з Путіним⁸⁷. Зрештою, німець-

85 Глава МИД ФРГ против размещения новых ядерных ракет в Европе <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/136230/>

86 Tim Bartz. Klage von US-Präsident Trump. Der Problemkunde der Deutschen Bank <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/donald-trump-der-problem-kunde-der-deutschen-bank-a-1265167.html>

87 Встреча с канцлером Германии Ангелой Меркель <https://www.kremlin.ru/events/president/news/60853>

кі побоювання щодо «великої угоди» Путіна і Трампа не виправдались. Водночас Д. Трамп висував екзотичні ініціативи щодо купівлі Гренландії у Данії. Державний секретар США М. Помпео закликав ФРН допомогти США стримувати Росію і Китай⁸⁸.

5 лютого 2020 р. Трамп пережив першу спробу імпічменту, коли 47 сенаторів демократів були за імпічмент, але 53 республіканці проти⁸⁹. Однак логіку президентських переговорів у Сполучених Штатах визначила пандемія коронавірусу. Наприкінці березня 2020 р. в США вже було заражених корона вірусом більше, ніж у Китаї⁹⁰. Трамп так і не обрав оптимальної стратегії, що коштувало йому поразки на виборах у листопаді 2020 р.

На початку травня 2020 р. Німеччина відмовилась відповідати на санкції проти фірм, які будували «Північний потік-2», введені Д. Трампом⁹¹. Німецькі експерти наприкінці червня 2020 р. за сто днів до президентських виборів 3 листопада 2020 р. у США дійшли висновку, що шанси Трампа виграти у Байдена такі самі, як були у нього на президентських виборах 2016 року⁹². Відомий американський дипломат Вільям Бернс звернув увагу на небезпеку для американського порядку переобрання Трампа, адже за його президентства «здоровий глузд і професіоналізм в американській зовнішній політиці опинились на тривалому карантині»⁹³. Наприклад, саме Д. Трамп поєднав у один вузол загрозу виведення аме-

88 Олег Никифоров. Мог ли спасти атлантическую солидарность визит Помпео в ФРГ https://www.ng.ru/vision/2019-11-10/7_7722_vision.html

89 Sechs Lehren aus dem Impeachment Debakel <https://www.spiegel.de/politik/ausland/trump-impeachment-sechs-lehren-aus-dem-debakel-a.html>

90 USA mit mehr Corona-Infizierten als China und Italien <https://www.deutschlandfunk.de/covid-19-usa-mit-mehr-corona-infizierten-als-china-und-1939.de.html>

91 В ФРГ отказались отвечать на санкции США против «Северного потока-2» <https://www.regnum.ru/news/economy/2938187.html>

92 Daniel Friedrich Sturm. Trump hat keine Chance – genau wie 2016 <https://www.welt.de/politik/ausland/article212155703/wahlprognosen-trump-hat-keine-chance-genau-wie-2016.html>

93 Вильям Бернс. Взрывоопасные месяцы. О внешней политике Трампа в предвыборный период <https://www.carnegie.ru/commentary/82796>

риканських військ з території ФРН і припинення будівництва газопроводу «Північний потік-2».

1 листопада 2020 р. Трамп назвав Німеччину такою ж загрозою для США як Китай та Іран⁹⁴. 4 листопада 2020 р. ФРН звинуватила Трампа у небажанні визнавати свою поразку на президентських перегонах у двобої з Байденом⁹⁵. 7 листопада 2020 р. А. Меркель привітала Дж. Байдена з перемогою⁹⁶. Тільки 24 листопада 2020 р. Трамп розпорядився розпочати процедури передання влади новій адміністрації Байдена⁹⁷.

Однак 6 січня 2021 р. прихильники Д. Трампа спробували зірвати визнання конгресом перемоги Дж. Байдена. Німецька преса констатувала, що «американська демократія сильніша за Трампа»⁹⁸. Адміністрація Байдена скасувала рішення Трампа про скорочення американської військової присутності на території Німеччини як гарантії лояльності останньої⁹⁹. Соціологічні опитування свідчили, що тільки 17% німців безумовно підтримують США в конфлікті з Китаєм¹⁰⁰. Усі американські стратегічні документи до 2030 р. передбачали конфронтацію з Китаєм.

20 січня 2021 р. відбулася інавгурація президента США Дж. Байдена. Для А. Меркель він став четвертим президентом США після Дж. Буша молодшого, Б.Обами і Д. Трампа, з якими вона співпрацювала.

94 Trump nennt Deutschland in einem Atemzug mit China und Iran <https://www.welt.de/politik/ausland/us-wahl/216869590.html>

95 Kritik an Trump aus Deutschland <https://www.deutschlandfunk.de/newsblog-zur-us-praesident-schafswahl-kritik-an-trump-aus-2852.de.html>

96 Die Kanzlerin gratuliert Joe Biden Merkels vierter Präsident <https://www.spiegel.de/politik/ausland/angela-merkel-gratuliert-joe-biden-merkels-vierter-praesident.html>

97 Ralf Neukirch. Neuer US-Außenminister Anthony Blinken: Das Ende von «America First» <https://www.spiegel.de/politik/ausland/anthony-blinken-wird-us-aussenminister-das-ende-von-america-first-a>

98 US-Kongress bestätigt Biden als Präsident <https://www.deutschlandfunk.de/newsblok-zur-us-praesidentschaft-wahl-us-kongress.2852.de.html>

99 Трунов Ф. Эволюция военного присутствия США в Европе: пример ФРГ США – Канада: экономика, политика, культура. 2021. №1. С.56.

100 Nur 17 Prozent der Deutschen für Unterstützung der USA bei Konflikt mit China <https://www.welt.de/politik/deutschland/article224044718/wusch-nach-neutralitaet-nur-17-prozent-der-deutschen-fuer-unterstuetzung-der-usa-bei-konflikt-mit-china.html>

5 лютого 2021 р. президент США Дж. Байден скасував директиву свого попередника Д. Трампа про виведення значної частини американських військ з території Німеччини¹⁰¹. Колишній посол США в Європейському Союзі Ентоні Гарднер прогнозував продовження переговорів між Вашингтоном та Брюсселем щодо створення трансатлантичної зони вільної торгівлі¹⁰². Перспективно виглядала ідея домовленостей з Вашингтоном щодо глобальної екологічної політики¹⁰³.

Німецькі експерти прогнозували лібералізацію політики адміністрації Дж. Байдена щодо мігрантів до США¹⁰⁴. Тим часом 10 лютого 2021 р. демократи ініціювали другу спробу імпічменту Трампу за події під Капітолієм 6 січня 2021 року¹⁰⁵. У разі успіху імпічменту, який залежав від перебіжчиків республіканців, Трамп міг би втратити статус президента і право на продовження політичного життя. Але 13 лютого 2021 р. за імпічмент Трампа проголосували прогнозовано усі демократи Сенату і тільки сім республіканців, чого виявилось недостатньо для успішного завершення процедури імпічменту¹⁰⁶.

23 березня 2021 р. державний секретар США Е. Блінкін провів переговори з партнерами по НАТО щодо стратегії виходу з Афганістану¹⁰⁷. Без американських військ у цій країні

101 Biden stoppt Pläne für Truppen Abzug aus Deutschland <https://www.welt.de/politik/ausland/article225747753/joe-biden-stoppt-plaene-fuer-truppenabzug-aus-deutschland.html>

102 Economics and Trade. Transatlantic Action Plan <https://www.dgap.org/en/research/publikations/economies-and-trade-ttirir>

103 Daniel Friedrich Sturm. Biden's grüne Machtpolitik <https://www.welt.de/politik/ausland/article230550585/usa-fuer-biden-ist-klimaschutz-nicht-job-killer-sondern-job-erschaffen.html>

104 Victoria Rietig, Constantin Eckner. US-Migrationspolitik unter Joe Biden. Was Deutschland erwarten kann und tun sollte <https://www.dgap.org/de/forschung/publikationen/us-migrationspolitik-unter-joe-biden>

105 US Senatoren erklären Trump Prozess für Verfassungsgemäss <https://www.welt.de/politik/ausland/article226084171/trumps-impeachment-us-senatoren-erklaeren-trump-prozess-fuer-verfassungsgemaess.html>

106 Trump im Impeachment Prozess freigesprochen <https://www.welt.de/politik/ausland/22633743/us-senat-trump-im-impeachment-prozess-freigesprochen.html>

107 US-Außenminister sagt NATO-Partnern Kooperation bei Afghanistan Abzug zu <https://www.deutschlandfunk.de/bruessel-us-aussenmister-sagt-nato-partnern-kooperation.1939.de.html>

решта партнерів не готові були продовжувати місію, розпочату ще 7 жовтня 2001 р.

5 травня 2021 р. А. Меркель виступила в конгресі з промовою щодо орієнтованого у майбутнє трансатлантичного партнерства¹⁰⁸. Німеччина мала амбіцію грати ключову роль у процесі формування європейського оборонного союзу. У другій декаді травня 2021 р. адміністрація Байдена зробила заяву, що «в національних інтересах США відмовитися від санкцій щодо «Nord Stream», її виконавчого директора Маттіаса Варніга та посадових осіб компанії»¹⁰⁹. На цьому тлі ЗМІ обговорювали інформацію про те, як Данія допомагала США шпигувати за Німеччиною¹¹⁰.

30 червня 2021 р. у Вашингтоні побувала міністр оборони ФРН Анна-Грет Крамп-Карренбауер. Німеччина закупила американської зброї на 1,1 млрд. євро¹¹¹. 15 липня 2021 р. у Вашингтоні А. Меркель провела переговори з Дж. Байденом. Президент США назвав її канцлерство історичним¹¹². ФРН і США підписали декларацію щодо оновлення євроатлантичного партнерства¹¹³. Натомість Трамп засудив рішення Байдена не запроваджувати санкції проти газопроводу¹¹⁴.

108 Меркель заявила об изменении баланса сил в мире из-за политического усиления Китая и агрессивного поведения России <https://www.rosbalt.ru/world/2021/05/05>

109 Антон Каневский. «Северный поток-2»: Вашингтон ослабляет хватку <https://www.fondsk.ru/news/2021/05/20/severnyj-potok-2-vashington-oslabljaet-hvatku-53614.html>

110 Spionage Vorwurf gegen Dänemark so reagiert Merkel https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/innenpolitik/id_90128128/spionage-vorwurf-gegen-daenemark-so-reagiert-merkel.html

111 Bundeswehr bekommt US – Aufklärungsflugzeuge für 1,1 Milliarden Euro <https://www.deutschlandsfunk.de/kramp-karrenbauer-zu-besuch-in-washington-bundeswehr.1939.de.html>

112 Daniel Friedrich Sturm. Deutschlands Amerika Realität <https://www.welt.de/politik/ausland/plus232501973/merkel-trifft-biden-deutschlands-neue-amerika-realitaet.html>

113 July 21, 2021 Joint Statement of the United State and Germany on Support for Ukraine, European Energy Security and our Climate Goals <https://www.state.gov/joint-statement-of-the-united-states-and-germany-on-support-for-ukraine-european-energy-security-and-our-climate-goals/>

114 Daniel Friedrich Sturm. Republikaner toben über Merkels Deal zu Nord Stream 2 <https://www.welt.de/politik/plus232655117/katastrophe-republikaner-toben-wegen-merkels-deal-zu-nord-srteem-2.html>

Відносини між Німеччиною і Сполученими Штатами пережили складні часи за президентства Дональда Трампа. Він вбачав у Меркель свого ідеологічного антипода, який відстоює проєкт ліберальної глобалізації та називав Європейський Союз гіршим за Китай, тільки меншим за нього. На щастя Трамп не встиг за чотири роки президентства зруйнувати засади євроатлантичного співробітництва, хоча спромігся заблокувати переговори щодо створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі між США та ЄС, а також тримав у напрузі партнерів по НАТО. У добу після завершення холодної війни блокового періоду міжнародних відносин німецько-американські відносини ніколи не були на такому низькому рівні, як за президентства Трампа.

Не дивно, що перемога Джоозефа Байдена була оптимістично зустрінута елітою та громадською думкою у ФРН. Німецька сторона ретельно готувалась до відновлення практики проведення міждержавних консультацій зі США. До 15 липня, коли Вашингтон відвідала канцлер Ангела Меркель, там побували провідні німецькі міністри від міністра економіки до міністра оборони, а також впливові політичні діячі. Фактично відбувся повторний запуск особливих німецько-американських відносин.

Показово, що Меркель 2 липня 2021 р. у Лондоні підписала з британським прем'єр-міністром Борисом Джонсоном угоду про особливості відносин після виходу Британії з Європейського Союзу. Наголосимо, що у червні Байден і Джонсон підписали новий Атлантичний меморандум, який декларував вірність ліберально-демократичним цінностям. Отже, за підсумками переговорів у Вашингтоні можна констатувати, що фактично Німеччина долучилась до американсько-британської антикитайської та антиросійської вісі.

За 16 років канцлерства Ангели Меркель вона щорічно здійснювала візити до Пекіну, внаслідок чого Китай став найбільшим німецьким торговельним партнером у Азії та під

впливом влаштованих Трампом торговельних війн з Німеччиною Піднебесна наблизилась за обсягами торгівлі з ФРН до рівня США. Об'єктивно Китай перетворився на важливий ринок збуту для німецької експортно-орієнтованої економіки. Показово, що переговори Ангели Меркель з Джоозефом Байденом відбулись на фоні чергового загострення навколо Тайваню. Китай проводив військові навчання поблизу Тайванської протоки, у відповідь США відпрацьовують повітряний міст військової авіації, аби показати готовність захищати Тайвань.

Однак політичні інтереси вимагають від Берліну зміцнення відносин з Вашингтоном. Тож десант німецького бізнесу також серйозно готувався до міждержавних німецько-американських консультацій.

Найбільший інтерес для України має позиція США щодо «Північного потоку-2». Президент Джоозеф Байден вирішив не погіршувати відносини з ФРН режимом санкцій проти компаній, які задіяні у цьому проекті. Внаслідок цього було усунено серйозну перешкоду на шляху відновлення стратегічних американсько-німецьких відносин. Однак в інтересах України відновлення євроатлантичної єдності, що дає підстави для зміцнення євроатлантичної вісі підтримки України. У липні 2021 р. «Європейська рада з міжнародних відносин» провела опитування в країнах ЄС, поставивши питання, на чієму боці має бути ваша країна у конфлікті США і Китаю. 10% німців на боці США, 6% на боці Китаю, але 73% за нейтралітет у цьому конфлікті¹¹⁵.

Американський політолог Ф. Закарія пише, що теракти 11 вересня 2001 р. змусили США «здіяяти величезний апарат державної безпеки, розв'язати війну в Іраку й Афганістані, проводити військові операції в інших місцях і витратити 5,4 трильйона доларів на «війну з тероризмом». Ця кампанія призвела до кровопролиття, революцій, репресій, біженців,

115 Susi Dennison. Crisis of Confidence: How Europeans see their place in the world <https://ecfr.eu/publication/crisis-of-confidence-how-europeans-see-their-place-in-the-world/>

мільйонів жертв серед мирного населення і негативних наслідків, які тривають до сьогодні»¹¹⁶.

На фоні виведення американського контингенту з Афганістану найбільші страхи німецьких еліт пов'язані із гіпотетичною можливістю виведення американських військ з Європи. Трамп вже шантажував таким розвитком подій європейських союзників по НАТО. Існують ризики загострення внутрішньополітичного протистояння в США, зважаючи на поляризацію політичних позицій демократів і республіканців з більшості питань та проміжні вибори конгресменів і сенаторів у листопаді 2022 р. Але це вже будуть проблеми нового етапу німецько-американських відносин за нового німецького уряду.

У перспективі євроатлантичного співробітництва Німеччини та США окреме місце займатиме українське питання у контексті її євро інтеграційного поступу. Проведений аналіз євроатлантичного співробітництва Берліна та Вашингтона за канцлерства Ангели Меркель, незважаючи на певні розбіжності у окремих сферах, переконливо свідчить про наявні історично сформовані, довготривалі, взаємовигідні та перевірені часом відносини між державами. Результатами такої співпраці стало повне подолання наслідків Другої світової війни, зростання економічної та політичної ваги Німеччини у світовій політиці та перетворення її на реальний інтеграційний центр Європейського Союзу. Для США найважливішим результатом стало отримання на європейському континенті надійного військового, економічного і політичного партнера та союзника.

116 Закарія Фарід. 10 уроків для світу після пандемії. К., 2021. С.16.

РОЗДІЛ VII.

Близький Схід: між превентивною і кризовою дипломатією

Регіон Близького Сходу географічно розташований надто близько до Європи, аби не мати впливу на процеси, які відбуваються на європейському континенті. З іншого боку, ФРН як і всі країни Європейського Союзу безпосередньо зацікавлена у тому, щоб у цьому вельми строкатому регіоні панували не конфлікти і протиборство, а добросусідство та співробітництво. Проте дійсність така, що Близький Схід сьогодні є одним із найбільш конфліктних регіонів світу і джерелом загрози світовій безпеці. Про це свідчать тривалі соціальні заворушення та конфлікти у країнах регіону, зростання напруженості довкола ядерної програми Ірану, неврегульованість арабо-ізраїльських проблем. Близький Схід привертає увагу і як територія із значними світовими запасами енергоносіїв, і як перспективний ринок збуту.¹

То ж надто важливим є дослідження і прискіпливе зясування політики провідних держав у розв'язанні міжнародних проблем регіону. Аналіз свідчить, що головними регіональними гравцями є Іран, Ізраїль, Катар, Саудівська Аравія, Туреччина, які конкурують у боротьбі за лідерство в арабському світі. Потужний вплив і присутність у регіоні традиційно зберігають США і Німеччина, інші члени НАТО, ЄС та певною мірою Росія. Зростає присутність Китаю.²

1 Особливості розвитку сучасної геополітичної ситуації в світі. Роль України та її місце у світових і регіональних процесах/ [Електронний ресурс]. – К.: Аналітичний центр «Борисфен Інтел», 2012. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/uk/analytics/osoblivosti_rozvitku/

2 Ситуація на Близькому Сході [Електронний ресурс] / М. Сунгуровський. – К.: Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/1400153819_file.pdf

Підкреслимо, що інтереси кожної з цих держав та об'єднань не співпадають у політичній, економічній, безпековій та інших сферах, що у свою чергу призводить до протистояння між ними на світовому і на регіональному рівнях. І як результат конкуренції країн регіону та більш потужних поза регіональних акторів – відбувається посилення світової нестабільності, розв'язання збройних конфліктів та навіть війн. При цьому спостерігається зниження ефективності діяльності провідних міжнародних організацій, у тому числі ООН та ОБСЄ в політичному врегулюванні існуючих у безпековій сфері проблем. Про це свідчать військові конфлікти в Афганістані, Іраку, Лівії та Грузії, а також розвиток подій довкола Сирії та Ірану.³

Важливо й те, що наявність в Ірані балістичних ракет, висока вірогідність підвищення їх дальності та можливість отримання країною ядерної зброї зумовлюють потенційне і реальне зростання загрози її застосування й поширення відповідних наслідків на прилеглі регіони, в т.ч. Європу. Готовність Ізраїлю завдати випереджувального удару по ядерній інфраструктурі Ірану та відкриті заяви про це загрожують перетворити ситуацію на вибухонебезпечну з глобальними наслідками.⁴

Важливо враховувати й те, що Близький Схід, включаючи Єгипет і Туреччину, довго був одним з найважливіших місць призначення експорту зброї. За даними «Щорічника СІПРІ, 2007: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека», найкрупнішим експортером основних видів звичайних озброєнь у 2002–2006 рр. були США. Вони здійснили поставки основних видів озброєнь до 68 країн, що становить 30% від загальної кількості світових поставок. Майже 39% цих

3 Особливості розвитку сучасної геополітичної ситуації в світі. [Електронний ресурс]. – К.: Аналітичний центр «Борисфен Інтел», 2012. – Режим доступу: http://bintel.com.ua/uk/analytics/osoblivosti_rozvitku/

4 Ситуація на Близькому Сході [Електронний ресурс] / М. Сунгуровський. – К.: Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/1400153819_file.pdf

поставок припадають на Близький Схід, включаючи Туреччину. ФРН за обсягами експорту у 2002–2006 рр. була серед першої десятки постачальників основних видів звичайних озброєнь.⁵

Відомо й те, що окремі регіональні лідери намагаються розпочати процес інтеграції арабських країн, проте вирішення цього завдання за умов внутрішніх суперечок і впливу зовнішніх гравців у середньостроковій перспективі є малоімовірним. Воєнна операція в Іраку фактично підвела США, ФРН і Францію до межі відкритого протистояння у питанні співробітництва у сфері безпеки, змусила спільно шукати відповіді глобальні виклики. Проте постійне змагання між США та Євросоюзом за вплив на Близькосхідний регіон, зіткнення різних, іноді протилежних підходів до ситуації і шляхів вирішення питань ускладнюють трансатлантичні відносини у регіоні Ширшого Близького Сходу.⁶

Для об'єднаної Європи має важливе значення арабський регіон в силу цілого спектру чинників. По-перше, завдяки своєму географічному положенню і близькістю до європейського континенту. По-друге, в силу багатовікових політичних й економічних зв'язків. По-третє, з огляду на ту питому вагу ресурсних надходжень до країн ЄС та відповідно поставок озброєнь із держав-важковаговиків членів Євросоюзу. Відтак нестабільність у цьому регіоні може призвести до економічної, політичної, соціальної і навіть психологічної нестабільності у європейських державах.⁷

5 Щорічник СІПРІ 2007: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека/ [Текст]. – Режим доступу: <http://www.sipri.org/yearbook/2007/files/SIPRIYB07UKR.pdf>, с. 36; Baker P. Bush to restate terror strategy. 2002 Doctrine pre-emptive war to be reaffirmed // Washington Post. – 2006. – March 16.

6 Швед В.О. Близькосхідна політика України у контексті сучасного геополітичного протистояння на Близькому Сході / [Електронний ресурс]// Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки 2004. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/013.htm

7 Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 29.01.2013. – Режим доступу: <http://euroatlantica.info/statti/10-analytics/112-osoblivostisuchasnogo-etapu-blizkogo-iserednogo-skhodu-z-nato-visnovki-dlya-ukrajini.html>

Визначальний вплив на німецьку політику щодо Близького Сходу мали терористичні атаки на США 11 вересня 2001 р. Відтоді Сполучені Штати взялися за «демократизацію» ісламських держав, що розглядалося як ключова гарантія безпеки колективного Заходу та розвитку самих близькосхідних країн. Звичайно, з 1948 р. у регіоні існує демократична держава, якою є Ізраїль. Однак його сприйняття арабськими країнами досі залишається конфліктним і суперечливим.

Тривалий час у центрі німецької близькосхідної політики перебував Ізраїль. Після війн 1967, 1973, 1982, 2000 рр. німецька дипломатія переконувала ізраїльські еліти у тому, що Ізраїль не зможе зберегти всі завойовані арабські землі, а араби не спроможні знищити державу Ізраїль. Німецька дипломатія долучилась до вироблення компромісної формули «мир в обмін на землю», тобто араби мають визнати Ізраїль і припинити боротьбу проти нього, а Ізраїль повинен відмовитись від більшості завойованих арабських земель. Але досягнути цього ідеального стану складно.

Частина німецької політичної еліти розглядає будь-яку критику дій Ізраїлю проти палестинців як тенденцію, що межує з антисемітизмом. Представники право-популістського політичного спектру вважають таку критику виправданою та наводять аргумент, що в Ізраїлі діє багатопартійна система і не всі партії дотримуються однієї точки зору на палестинську проблему. Зокрема, відомий інтелектуал Ноам Хомські стверджував, що відсутні шанси на створення незалежної Палестини⁸.

«Теорія» Гантінгтона – це в основних рисах дочка сучасного джихаду; лише концептуально обернене бачення аятоли Хомейні, який, як і проникливий американський стратег, вірив у конфлікт цивілізацій⁹. «Тим, хто історичним прикла-

8 Noam Chomsky. Keine Chance für den Frieden. Warum mit Israel und den USA kein Palästinenserstaat zu machen. Hamburg, 2005. S.44.

9 Тодд Е. С.39.

дом хотів би підтвердити свої міркування про американську систему, слід вдатися до порівняння двох античних імперій – Афін і Риму. Перший приклад (Афіни) подобається тим, у кого США викликають захоплення, другий (Рим) – антиамериканістам»¹⁰.

Неспокійний Близький Схід зробив німецьку розвідку важливим актором, який впливає на німецьку політику у цьому регіоні¹¹. У 2005 р. ФРН та Ізраїль відзначили 40-річчя з часу встановлення дипломатичних відносин. У ювілейних виступах відносини відзначались як стратегічні¹². Відомий американський аналітик Р. Хаас писав тоді, що Близький Схід перетворився на арену протистояння США та Ізраїлю з одного боку, а також Ірану з іншого¹³. На території сучасного Ірану проживають три десятки етносів на своїх історичних землях. Прецеденти державних утворень мають іранські народи прикаспійського регіону. Іранські белуджі й айсори відрізняються від персів віросповіданням та не є шиїтами. США закликають Європу активно протидіяти намаганням Ірану бути регіональним лідером, мати ядерну зброю та проводити зовнішню політику без огляду на інтереси колективного Заходу. Основне протиріччя полягає у неможливості інтеграції до світової спільноти без демократизації, яка в свою чергу може привести до відокремлення від Ірану курдських територій, Східного Азербайджану, Луристану, Гіляна, Белуджистану. Водночас Іран залишається привабливим ринком для німецького бізнесу.

24 січня 2006 р. в Іраку викрали двох німецьких інженерів. Військово-політична ситуація в Іраку залишалась тоді напруженою. Німеччина відкинула шантаж своїми заручни-

10 Тодд Е. С.58.

11 Erich Schmidt-Einboom. BND. Der deutsche Geheimdienst im Nahen Osten – Geheime Hintergründe und Fakten. München, 2006. С.96.

12 Ascher ben Natan, Niels Hansen. Israel und Deutschland. Dorniger Weg zur Partnerschaft. Die Botschafter berichten über Vierjahrzente diplomatischer Beziehungen (1965-2005). Köln, 2005. С.11.

13 Ричард Хаас. Новый Ближний Восток // https://www.globalaffairs.ru/number_7755

ками в Багдаді, за звільнення яких висувалася вимога виведення бундесверу з Афганістану. Колишній міністр закордонних справ Й. Фішер зазначав, що аргументи проти війни 2003 р. стосувались й безпеки німецьких громадян у Іраку¹⁴. Адже Ірак мав частку Німеччини в імпорті 13%¹⁵. Тому для Берліну було досить збитковим американське вторгнення до Іраку. До того ж, цей процес прискорив загострення відносин країн Заходу із Іраном, який болісно сприймав ризики окупації сусіднього Іраку.

У січні 2006 р. міністри закордонних справ ФРН, Великої Британії, Франції закликали Іран відмовитись від військової ядерної програми¹⁶. Натомість тодішній президент Ірану М. Ахмадінежад стимулював розвиток даної програми. Ці події розвивались на фоні чергового зіткнення сил оборони Ізраїлю та проіранського ліванського угруповання «Хезболла».

15 серпня 2006 р. президент Сирії Башар Асад привітав «Хезболла» з перемогою над військовою машиною Ізраїлю. Це змусило міністра закордонних справ ФРН Ф.-В.Штайнмайера скасувати візит до Дамаску. 20 вересня 2006 р. бундестаг прийняв рішення про направлення німецьких миротворців до берегів Лівану на фоні протестів проти публікації датською пресою карикатур на Пророка Мухаммеда. Зрештою, на початку січня 2008 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер відвідав Сирію¹⁷. Берлін вітав виведення сирійських військ з території Лівану.

На початку лютого 2008 р. до Берліну прибув прем'єр-міністр Ізраїлю Ехуд Ольмерт. Напруга посилювалась внаслідок ліквідації ізраїльськими спеціальними службами військового керівника «Хезболла» Імада Мугніє¹⁸. 17–18 березня 2008 р.

14 Joschka Fischer. I am not convinced. Der Irak Krieg und die «Rot-Grünen Jahre». Köln, 2011. С.81.

15 Der Fischer Weltalmanach. 2018. С.349.

16 Handelsblatt. 15 Januar 2006. С.3.

17 Süddeutsche Zeitung. 18 Januar 2008. С.4.

18 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 12 Februar 2008. С.3.

відбулися перші німецько-ізраїльські міжурядові консультації. Офіційний візит німецької делегації було приурочено до 60-и річчя Держави Ізраїль. Ангела Меркель зустрілася зі своїм ізраїльським колегою Ехудом Ольмертом і підписала угоди з різних питань: освіти, навколишнього середовища та оборони. Вельми показовим було те, що 18 березня канцлер А. Меркель виступила з промовою на підтримку політики Ізраїлю в кнесеті¹⁹.

Підкреслимо, що Ізраїль єдина країна, яка офіційно не є членом НАТО, але з якою ФРН має потужні конфіденційні, інтенсивні і конструктивні відносини. Натомість напруженими ставали турецько-ізраїльські відносини, що було обумовлено підтримкою Анкарою радикального угруповання «Хамас» у секторі Газа. Непростими ставали й німецько-турецькі відносини. Тодішній прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган під час візиту до Німеччини закликав турків не асимілюватись до німецького суспільства²⁰. Берлін відвідав президент Єгипту Х. Мубарак, який запропонував ФРН взяти на себе роль посередника між палестинськими партіями «Хамас» і «ФАТХ»²¹.

15 червня 2008 р. у Тріполі зустрілись М.Каддафі і Б. Асад. Обговорювали ініціативу Євросоюзу щодо створення середземноморської зони вільної торгівлі²². У січні 2009 р. канцлер А. Меркель відвідала Єгипет. Сторони обговорили питання щодо посередницьких зусиль у врегулюванні відносин Ізраїлю та палестинців. На початку світової економічної кризи німецькомовні суспільства не мали радикальних ісламо-фобських настроїв. Натомість наприкінці 2009 р. більшість швейцарців проголосувала за заборону мінаретів. У ФРН соціологічні опитування свідчили, що за закриття мечетей були 38%, проти 48% німецьких громадян²³.

19 Merkel admits Germany's 'Holocaust shame', CNN (March 18, 2008)

20 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 15 Februar 2008. C.4.

21 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 24 April 2008. C.3.

22 Süddeutsche Zeitung, 17 Juni 2008. C.4.

23 Focus, 2009. №50. C.19.

20 червня 2009 р. іранці обирали президента з поміж кандидатур М. Ахмадінежада та лідера опозиції Мір-Хоссейн Мусаві. США вважали, що назавжди іранську загрозу може усунути лише встановлення демократичного режиму в Ірані. Найвищою вимогою Вашингтона було запобігти отриманню Іраном ядерної зброї. Адміністрація Дж. Буша у 2006р. виборола вагому дипломатичну перемогу, забезпечивши підтримку Резолюції Ради Безпеки ООН №1737, що накладала санкції на Тегеран у відповідь на продовження програми збагачення урану. Німеччина долучилася до «Групи 5+1» (а це – США, Китай, РФ, Франція, Великобританія та ФРН) щодо Ірану. Американська розвідка стверджувала, що нові іранські ракети здатні долетіти до Європи, тому просувалась ідея створення американських баз протиракетної оборони у Болгарії та Румунії²⁴.

9 червня 2010 р. Рада Безпеки ООН прийняла Резолюцію №1929, яка підготувала ґрунт для санкційного удару по іранському банківському сектору. Але США не змогли перешкодити продажу Тегерану російських систем протиракетної оборони «С-300». У березні 2012 р. іранські банки було відімкнено від Товариства всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (SWIFT), глобального постачальника послуг передачі повідомлень про банківські фінансові операції. Ірану довелося вибудовувати альтернативну системи фінансових розрахунків.

Можливим компенсатором збитків від санкцій проти Ірану та непевності у Іраку для німецького бізнесу були емірати Перської затоки. 24–29 травня 2010 р. канцлер А.Меркель здійснила турне до Бахрейну, ОАЕ, Саудівської Аравії та Катару. У товарообігу Катару частка імпорту з ФРН становила 7%²⁵. Одночасно збільшувались обсяги товарообігу Німеччини з іншими еміратами Перської затоки.

24 Süddeutsche Zeitung, 4 Februar 2010. С.4.

25 Der Fischer Weltalmanach. 2018. С.413.

11 жовтня 2010 р. Берлін відвідав прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган. На тлі заворушень «арабської весни» у лютому 2011 р. Євросоюз і Туреччина підписали угоду про біженців²⁶. Наприкінці жовтня 2011 р. ФРН і Туреччина відзначили 50-річчя прибуття перших турецьких робітників. Р. Ердоган знову виступав проти асиміляції турків у Німеччині²⁷. Частка ФРН у турецькому імпорті сягнула 16%, а експорту 23%²⁸. Європеїзовані турецькі військові і значна частина бізнесових еліт прагнуть перетворити Туреччину в учасника Євросоюзу. Але цей проект викликав спротив ісламської еліти Анкари. До ХХ століття формою компромісу між цими фракціями османської еліти була експансія до Європи. Німці вважають, що Євросоюз неготовий вирішувати турецькі проблеми демографічного вибуху, безробіття та урбанізації. Міграція турків до ФРН трансформувала національну психологію, ламала традиції і цілі родини.

У жовтні 2010 р. німецькі спеціальні служби у контакті з колегами з Єгипту та Катару посприяли вирішенню питання обміну ізраїльського військовослужбовця Гілада Шаліта на 1000 палестинських в'язків ізраїльських тюрем. На початку грудня 2010 р. А. Меркель прийняла прем'єр-міністра Ізраїлю Б. Нетаньяху та закликала його уряд припинити будівництво поселень на палестинських територіях²⁹. Продовження цих переговорів тривало на початку квітня 2011 р., коли прем'єр-міністр Ізраїлю Нетаньяху знову відвідав Берлін. Він закликав уряд ФРН не визнавати в односторонньому порядку проголошену державу Палестина³⁰.

Показовим щодо позиції уряду Меркель було те, що у жовтні 2011 р. Німеччина була однією з 14 країн, які голосували проти надання Палестині членства в ЮНЕСКО в рамках

26 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25 Februar 2011. C.3

27 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 31 Oktober 2011. C.4.

28 Der Fischer Weltalmanach. 2018. C.712.

29 Süddeutsche Zeitung, 2 Dezember 2010. S.4

30 Süddeutsche Zeitung, 7 April 2011. S.4.

ініціативи «Палестина 194». Проте, коли Ізраїль оголосив, що будівництво поселень буде продовжено у відповідь на спроби Палестини оголосити незалежність в односторонньому порядку, ФРН погрозувала зупинити постачання Ізраїлю підводних човнів, здатних нести ядерний заряд.³¹

Чутливими до зовнішньополітичних засад Ізраїлю став і німецький бізнес. Так, німецька національна залізнична компанія Deutsche Bahn полишила проект з будівництва швидкісної залізниці до Єрусалиму, тому що частина лінії мала проходити територією Західного берега річки Йордан. Згідно з повідомленнями, німецький міністр транспорту Петер Рамзуер тиснув на виконавчого директора Deutsche Bahn, сказавши йому, що майбутнє залізничної колії буде «проблематичним у політичній перспективі» і порушує міжнародне законодавство. В результаті, дана німецька компанія вийшла з проекту. Рішення компанії було розцінено як перемогу ізраїльських лівих та палестинських активістів, які розгорнули протестну кампанію в рамках міжнародного руху.³²

Однак Ізраїль стояв на своєму і прем'єр-міністр Б. Нетаньяху відхилив пропозицію Б. Обама визнати Палестину у кордонах 1967 року³³. Зрештою, Держава Ізраїль домоглася вето США на вступ Палестини до ООН як незалежної держави. Усі ці процеси відбувалися на тлі подій «арабської весни», які радикально дестабілізували не тільки Близький Схід, а й Європу. 2 лютого 2011 р. відбулися зіткнення на каїрській площі Тахрір. 11 лютого того ж року президент Єгипту Х. Мубарак під тиском Вашингтона пішов у відставку. 15 березня 2011 р. розпочалися протести у Дамаску.

15 лютого 2011 р. заявили про себе заворушення в Лівії. На тлі наступу військ М. Каддафі на бунтівний Бенгазі міністр закордонних справ ФРН Г. Вестервелле обережно ви-

31 Germany Threatens To Halt Submarine Sale to Israel

32 Nir Hasson. Deutsche Bahn pulls out of TA-Jerusalem railroad

33 Süddeutsche Zeitung, 25 Mai 2011. S.3.

словився щодо перспектив військової операції проти Лівії³⁴. До подій «арабської весни» частка Німеччини у імпорті Сирії складала 7,9%, а у експорті 16,7%³⁵. Революційні заворушення спричинили падіння обсягів торгівлі ФРН з провідними арабськими державами.

20 лютого 2011 р. глава зовнішньополітичного відомства Німеччини Г. Вестервелле відвідав Тегеран. Після переговорів з президентом Ірану М. Ахмадінежадом були звільнені німецькі журналісти, яких звинувачували у шпигунстві³⁶. Але нормалізувати німецько-іранські відносини у повному обсязі було неможливо без скасування західних санкцій проти Ірану. Була й німецька спроба компенсувати збитки від втрати ринків країн, які потрапили під каток «арабської весни» за рахунок інтенсифікації торгівлі з країнами Перської затоки. 26–28 лютого 2011 р. президент ФРН К. Вольф відвідав Кувейт та Катар. Обидва емірати важливі для Берліна як торговельні та інвестиційні партнери. Це 6 жовтня 2011 р. у Ель-Кувейті констатував міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр, який провів переговори з шейхом Навафом Аль-Ахмад аль-Сабахом³⁷. Частка Німеччини у кувейтському імпорті зросла і складала 8%³⁸.

17 березня 2011 р. Рада Безпеки ООН проголосувала за Резолюцію №1973, яка дозволяла створення безпільотної зони над Лівією. Вперше було схвалено застосування сили в межах суверенної країни з метою запобігання геноциду. США вивели з ладу системи ППО Лівії та зупинили лівійську армію, що йшла до Бенгазі. Пізніше Вашингтон ініціативу бомбардувань передав Британії і Франції. Німеччина відмовилась брати участь у гуманітарній місії ЄС у Лівії³⁹. У

34 Süddeutsche Zeitung, 18 März. 2011. S.3.

35 Der Fischer Weltalmanach. 2018. C.691.

36 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 21 Februar 2011. C.4.

37 Politische Gespräche in Kuwait // <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/kuwait/151006-bm-kwt.html>

38 Der Fischer Weltalmanach. 2018. C.453.

39 Süddeutsche Zeitung, 8 April 2011. C.4.

квітні 2011 р. Берлін ввів жорсткі санкції проти сирійського режиму Башара Асада⁴⁰. Оптимістично налаштовані німецькі експерти вважали, що такий тиск допоможе сирійському народу прийти до свободи⁴¹.

У квітні 2011 р. канцлер А.Меркель прийняла рішення про надання допомоги повстанцям проти М. Каддафі та назвала його відставку умовою припинення бомбувань силами НАТО Лівії⁴². Однак усунення від влади стабільного авторитарного режиму перетворило Лівію на ворота для нелегальної міграції з інших африканських країн на Захід. Знову демократичні цінності зіштовхнулись із національними інтересами.

Зрештою, 20 жовтня 2011 р. ісламісти здійснили самосуд над М. Каддафі. До взяття повстанцями Тріполі 24 серпня 2011 р. військово-повітряні сили країн НАТО здійснили понад 7,5 тис. ракетно-бомбових ударів по військах Каддафі. Літаки на італійських базах НАТО обслуговувались німецьким технічним персоналом та супроводжувались у повітрі німецькими авіаційними диспетчерами⁴³.

Преса ФРН констатувала, що постачання зброї німецького виробництва посприяло дестабілізації Близького Сходу. Наприклад, після скасування 2004 р. ембарго на постачання зброї до Лівії артилерійські системи Каддафі продавав концерн EADS. Маттіас Мітшерліх тодішній керівник «Ініціативи Північна Африка – Близький Схід» (Nordafrika – Mittelost Initiative) посприяв купівлі інвестиційним фондом ІРІС (Абу-Дабі) 30% акцій ессенської фірми «MAN». Інший інвестиційний фонд «Abu Dhabi Mar» посприяв злиттю німецького концерну «Thyssen-Krupp» і гамбурзької суднобудівної верфі «Blohm und Voss». Ці інвестиції в умовах економічної кризи дали можливість зберегти кваліфіковані кадри та репутацію німецьких виробників зброї. Але торгівля зброєю з країнами

40 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 26 April 2011. С.4.

41 Larissa Bender. Syrien. Der schwierige Weg in die Freiheit. Bonn, 2012. С.115.

42 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 15 April 2011. С.3.

43 Frank Nordhausen, Thomas Schmidt. Die arabische Revolution. Berlin, 2011. С.216.

Близького Сходу перебуває під критикою правозахисників. Партія зелених вимагала припинити продаж зброї до Єгипту, Індії, Кувейту, Пакистану, Саудівської Аравії, ОАЕ, навіть Туреччині.

19 травня 2011 р. президент США Барак Обама в державному департаменті відверто заявив, що його уряд зацікавлений у закріпленні на Близькому Сході демократичної форми правління. У червні 2012 р. лідер ісламістської партії «Брати мусульмани» М. Мурсі переміг останнього прем'єр-міністра уряду Мубарака А. Шафіка. У червні 2013 р. єгипетські військові усунули ісламістів від влади. 21 серпня 2013 р. США звинуватили сирійського президента Б. Асада у застосуванні хімічної зброї. Обама не зробив нічого. Меркель закликала ООН більш активно домагатися відставки Асада⁴⁴. Німецькі арабісти визнали, що основний спонсор Асада це Іран⁴⁵. Однак вже тоді визрівало рішення В. Путіна введення російських військ на територію Сирії, що відбулось восени 2015 р.

У розпал подій «арабської весни» міністр оборони ФРН Томас де Мезьєр 12-14 липня 2011 р. відвідав Кіпр та Ізраїль. Мова йшла про військово-політичну ситуацію у регіоні, зважаючи на продаж 200 німецьких танків «Леопард» до Саудівської Аравії. Сторони обговорили питання щодо продажу ізраїльських безпілотних літаків «Heron» для потреб бундесверу у Афганістані. 8-13 грудня 2011 р. президент Німеччини К. Вульф здійснив турне країнами Перської затоки. На цьому тлі було повідомлено про укладення контракту на продаж 270 німецьких танків «Леопард» до Саудівської Аравії⁴⁶. Опозиційна партія зелених критикувала таке рішення уряду, адже Саудівська Аравія не дотримується прав людини⁴⁷. Економічна співпраця мала конкретні виміри. У това-

44 Süddeutsche Zeitung. 19 September 2013. C.3.

45 Nadia von Maltzahn. The Syria – Iran Axis. Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East. London, 2013. C.272.

46 Süddeutsche Zeitung. 8 Dezember 2011. C.4.

47 Der Spiegel. 2012. №48, C.29.

рообігу Саудівської Аравії частка імпорту з ФРН становила 8%, а експорту 2%⁴⁸. Вплив на візит Вульфа мав внутрішньополітичний скандал у Німеччині, коли 13 грудня 2011 р. президента ФРН К. Вульфа звинуватили у незаконному отриманні пільгового кредиту у Нижній Саксонії. Наступного дня А. Меркель виступила на захист К. Вульфа⁴⁹. Однак все одно довелося терміново йти на зміну президента. Відтак від подій «арабської весни» німецький бізнес зазнав суттєвих економічних збитків. Але він швидко переорієнтувався на Саудівську Аравію та ОАЕ. Також були конфісковані 7,3 млрд. євро, які Каддафі тримав у німецьких банках.

У квітні 2012 р. німецький письменник Гюнтер Грасс публічно розкритикував рішення федерального уряду продати підводні човни Ізраїлю, який готувався до війни проти Ірану⁵⁰. Наприкінці травня 2012 р. Ізраїль відвідав президент Німеччини І. Гаук. Він наголосив, що безпека і суверенітет Ізраїлю залишаються важливими для німецької зовнішньої політики⁵¹. Частка ФРН у імпорті Ізраїлю складала 9%, а експорту 5%⁵².

24–25 лютого 2013 р. канцлер А. Меркель здійснила візит до Анкари. Зазначалося, що переговори про вступ до ЄС не мають бути обмежені часовими рамками. Туреччина наполягала на розміщенні систем «Патріот» поблизу Алеппо, де тривали бої на вулицях міста⁵³. Міністр закордонних справ ФРН Г. Вестервелле висловився за постачання зброї сирійським повстанцям⁵⁴. Натомість президент Р. Ердоган на початку лютого 2014 р. в Берліні наголосив, що Туреччина потрібна Євросоюзу більше, ніж ЄС потрібен Туреччині⁵⁵.

48 Der Fischer Weltalmanach. 2018. С.621.

49 17 лютого 2012 р. президент ФРН К.Вульф оголосив про свою дострокову відставку.

50 Süddeutsche Zeitung. 4 April 2012. С.3.

51 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 30 Mai 2012. С.3.

52 Der Fischer Weltalmanach. 2018. С.365.

53 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 26 Februar 2013. С.4.

54 Süddeutsche Zeitung. 22 März 2013. С.4.

55 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 5 Februar 2014. С.3.

Меркель закликала Анкару до активізації процесу вирішення грецько-турецького конфлікту на Кіпрі⁵⁶. Однак Туреччина продовжила проводити власний курс щодо Сирії і конфліктів на Близькому Сході. Ердоган відверто заявив, що Туреччина може перетворитись на європейський табір для біженців, але за умов фінансової підтримки Брюсселю.

Президент Франції Ф. Олланд стверджував, що «ухиляння американців справило, як я й передбачав, згубний ефект на сирійський конфлікт. Цим скористалася Росія, щоб повною мірою вступити у гру. Володимир Путін взяв на себе роль посередника, отримавши від сирійського режиму обіцянки знищити свої хімічні об'єкти і вивезти запаси цієї зброї. Асад зробив вигляд, що послухався»⁵⁷. Німецька експертна спільнота схилилась до визнання ексклюзивної провини Асада за руйнацію Сирії під час кривавої громадянської війни, обтяженої зовнішнім втручанням⁵⁸. Збройний бізнес також рухався за власною логікою, коли у квітні 2013 р. ФРН продала 62 танки «Леопард» Катару⁵⁹. 28 жовтня 2014 р. у Берліні відбулася міжнародна конференція, присвячена проблемі сирійських біженців, яка так і не була врегульована⁶⁰.

Події «арабської весни» дали можливість Ірану посилити свої позиції на Близькому Сході. Спецслужби Тегерану вели гібридні війни в Сирії та Ємені проти саудівців та катарців. Політика з позиції сили дала можливість Ірану шантажувати Захід. Ізраїль так і не домігся від Барака Обами згоди на вирішення силою іранського ядерного питання. 23 листопада 2013 р. «Група 5+1» (тобто США, Китай, РФ, Франція, Ве-

56 Bundeskanzlerin Merkel begrüßt gemeinsame Erklärung zum Zypern Konflikt <https://www.bundestkanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2014/02/20/4-02-11/zypern-erklärung.html>

57 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.38.

58 Kristin Helberg. Brennpunkt Syrien. Einblick in ein verschlossenes Land. Freiburg, 2012. С.200.

59 Süddeutsche Zeitung, 19 April 2013. С.3.

60 Stabilität in der Region Stärken: Syrien Flüchtlingskonferenz in Berlin // https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/regionaleschwerpunkt/nahermittlereosten/syrienfluechtlingkonferenz/41028_flueko.html

ликобританія та ФРН) зробила перший крок до порозуміння стосовно ядерної програми Ірану. 14 липня 2015 р. Тегеран підписав з «Групою 5+1» «Спільний всеосяжний план дій». В обмін на скасування введених 2010 р. санкцій Іран погодився до 2025 р. відмовитись від виробництва збагаченого плутонію під контролем міжнародних інспекцій⁶¹. Меркель вітала досягнення компромісу з Іраном, що відкривало кращі можливості для німецького бізнесу на іранському ринку після його виходу з-під режиму санкцій⁶².

19 лютого 2014 р. у Єрусалимі відбулись ізраїльсько-німецькі міжурядові консультації щодо ситуації у двосторонніх відносинах та війни у Сирії⁶³. 17–20 липня 2014 р. міністр закордонних справ ФРН Штайнмайєр відвідав Йорданію, Ізраїль, Палестинську автономію⁶⁴. Німеччина висловлювала занепокоєння проведенням Ізраїлем наземної операції у секторі Газа.

8 серпня 2014 р. США розпочали операцію «Непорушна рішучість» проти «Ісламської держави Іраку та Леванту». У жовтні 2014 р. на тлі наступу турецьких військ на сирійських курдів у ФРН відбулися акції протестів курдів⁶⁵. Берлін схилив Анкару до підтримки сирійських курдів проти бойовиків «Ісламської держави». Водночас німецькі дипломати на паризькій конференції щодо Іраку застерігали від створення курдської держави на Півночі Іраку⁶⁶.

15–16 травня 2015 р. міністр закордонних справ ФРН

61 Iran-Verhandlungen verlängert <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/iran/aktuell/150628-bm-iran-verh-wien.html>

62 Bundeskanzlerin Merkel zum Ergebnis der Verhandlungen mit dem Iran <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen.html>

63 Deutsch-Israelische Regierungskonsultation in Jerusalem <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpn/2014/02/2014-02-19-dt-isr-reg-kons.html>

64 Steinmeier reist in den Nahen Osten <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2014/07-nahost/140714-bm-nahost.html>

65 Erdogan: Luftangriffe gegen Islamischen Staat Reichen nicht. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 8 Oktober 2014. C.5

66 Irak Konferenz in Paris: Gemeinsame Strategie gegen ISIS <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/regionaleschwerpunkte/naher-mittlereosten/aktuelle-artikel/140915-irak-koferenz-paris.html>

Ф.-В. Штайнмайер відвідав Ліван та Йорданію, де обговорив питання щодо прийому сирійських біженців⁶⁷. 20 липня 2015 р. міністри закордонних справ країн-членів ЄС обговорювали ситуацію на Близькому Сході на тлі теракту у Туреччині⁶⁸. Німеччина підтримувала дії Туреччини проти «Ісламської держави», але закликала адекватно ставитись до курдів. Відтак курдське питання уможливлювало сумніви щодо територіальної цілісності Туреччини. Етнічний турок, один із тогочасних лідерів німецької партії зелених Д. Оздемір констатував, що Анкара не має шансів приєднатися до ЄС⁶⁹. 12 серпня 2015 р. цю тезу підтвердили переговори у Берліні державного секретаря МЗС ФРН у європейських справах М. Рота та турецького міністра у європейських справах В. Бозкура. Сторони зафіксували розбіжності щодо курдського питання, війни з «Ісламською державою» та мігрантами⁷⁰.

24 вересня 2015 р. у Парижі відбулися консультації міністра закордонних справ Франції Л. Фабіуса, міністра закордонних справ Великої Британії Ф. Хаммонда та міністра закордонних справ Ф.-В. Штайнмайера щодо сирійської проблеми⁷¹. Міністри, окрім іншого, наголосили, що немає потреби присутності російської військово-повітряної бази Хмеймім на території Сирії. Проте частина німецьких експертів вбачала у введенні 30 вересня 2015 р. російських військ на територію Сирії фактор потрібної для боротьби проти «Ісламської держави» воєнної сили⁷².

67 Solidarität mit syrischen Flüchtlingen und Aufnahmeländern https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2015/05-libanon-jordanien/15-0515_bn-jor.html

68 Außenminister Steinmeier bei EU-Aussenrat <https://www.auswaertiges-amt.de/de/europa/uebersicht-aufmacher-code.html>

69 Keine Chance für EU-Beitritt der Türkei <https://www.heute.de/im-zdf-sommer-interview-spricht-sich-der-partiechef-der-gruenen-cem-oezdemir-gegen-einen-eu-beitritt-der-tuerkei-aus-39527554.html>

70 Türkischen Europaminister zu Gast in Berlin <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/tuerkei/150712-stmr-bozkur.html>

71 Steinmeier zu Syrien Gesprächen in Paris <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/syrien/150924-bm-syrgespraech-paris.html>

72 Putin soll mit ins Boot. Die CSU will Moskau beider Lösung der Syrienkrise einbinden. Der Spiegel. 2015. №38. S.10.

16–20 жовтня 2015 р. глава зовнішньополітичного відомства ФРН Ф.-В. Штайнмайер відвідав Тегеран, Ер-Ріяд та Амман⁷³. У Аммані була проведена конференція ОБСЄ щодо безпеки Середземного моря. 1 грудня 2015 р. бундестаг прийняв рішення про направлення 1200 солдат бундесверу для боротьби проти «Ісламської держави»⁷⁴. 19 травня 2016 р. міністри закордонних справ Німеччини, Франції, Великої Британії та США домовились про умови відновлення економічного співробітництва з Іраном⁷⁵. Натомість президент США Д. Трамп вважав, що ядерна угода 2015 р. з Іраном тільки відтермінує його становлення як військової ядерної потуги. 5–6 серпня 2017 р. Тегеран відвідав державний секретар МЗС Німеччини Міхаель Рот⁷⁶. На цей час бізнес ФРН повернувся на іранський ринок попри позицію США.

Натомість Німеччина вважала «Середземноморський союз» своєрідною «альтернативою» Європейському Союзу. Анкара вбачає у цьому проекті можливість зробити неможливим вступ Туреччини до власне Європейського Союзу. Скептично до цього проекту поставилися Ліван та Ізраїль. Прихильніше французький проект сприйняли Марокко, Алжир, Лівія, Туніс. Це пояснюється потужними позиціями французьких концернів на ринку північно-африканських країн. Франція вийшла на лідерські позиції в питаннях розвитку газових проектів з країнами Північної Африки. Зрештою, 13 липня 2008 р. у Парижі відбулася чергова зустріч потенційних членів «Середземноморського союзу» (G-Med).

73 Steinmeier reist nach Teheran, Riad und Amman <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2015/10-irn-ksa-jor/isios-vorschauartikel.html>

74 Einsatz gegen ISIS: Kabinett bringt Bundeswehr Mandat auf den Weg <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/syrien/150201-syr-mandat.html>

75 Gemeinsames Statement der Außenminister Frankreichs, Großbritanniens, Deutschland und der USA sowie der EU-Außenbeauftragten zu den Wirtschaftsbeziehungen mit Iran nach dem Nuklearabkommen https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160519-e3+1_statement.html

76 Staatsminister Michael Roth reist nach Teheran <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170804-iran.html>

Відомо, що ініціатива створення «Середземноморського союзу» належить раднику президента Франції Анрі Гено. Він пропонував створити міждержавне об'єднання 27 країн-членів Європейського Союзу та 10 країн Середземноморського басейну. Тоді ж передбачалося, що учасники «Середземноморського союзу» будуть його очолювати за принципом ротації. Ключовими питаннями вважаються розвиток співпраці в галузі енергетичної безпеки, боротьби з тероризмом, міграції, торгівлі.

За підсумками паризької 2008 р. зустрічі 43 країни прийняли рішення реалізувати шість проектів щодо покращення екології Середземного моря, модернізації морських шляхів, цивільної оборони, задіяння сонячної енергетики, створення університету та агентства з надання допомоги малим та середнім підприємцям. Скептики вважають, що середземноморський діалог може створити Європу, яка суперечить сама собі та ідеї інтеграції, яка була покладена в її фундамент батьками-засновниками. Як зазначала М. Тетчер, неможливо побудувати Єрусалим в Брюсселі⁷⁷.

У контексті стратегічного розвитку «Великого Близького Сходу» особливе значення має розвиток еміратів Перської затоки. 8 травня 2007 р. в саудівській столиці Ер-Ріяді відбувся 17-й саміт країн Перської затоки та Європейського Союзу. Було зафіксовано рішення щодо подальшого зближення двох інтеграційних об'єднань. Зрештою, 1 січня 2008 р. було започатковано Спільний ринок країн Перської затоки: Катару, Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів, Оману, Бахрейн, Кувейту. Фактично цьому проекту повторено модель створення Європейського Союзу. Громадяни країн Арабської (так у еміратах політично коректно називають Перську затоку) Затоки отримали право не лише вільно інвестувати в економіку країн регіону, а й шукати роботу у сусідів, навча-

77 Said E. The end of the peace process Oslo and after. London. 2000. C.124. Said E. The end of the peace process Oslo and after. London. 2000. C.124.

тися тут та отримувати пенсію. Однак, на відміну від Євросоюзу, створена 1981 р. «Рада співробітництва країн Перської (Арабської) затоки» немає спільних правових інституцій.

Крім того, ключовим питанням залишається гарантування регіональної безпеки регіону Перської затоки. До 2010 р. планувалося запровадити спільну грошову одиницю – динар Затоки. Зазначена ідея обговорювалася з 2002 р., коли у грошовий обіг було запроваджено євро. Валютний союз мав сприяти розвитку торгівлі у регіоні та зменшенню його залежності від американського долара. Але до 2021 р. дана ідея так і не була реалізована.

Восени 2007 р. президент Ірану Махмуд Ахмедінеджад запропонував країнам «Ради співробітництва країн Перської затоки» укласти регіональний оборонний пакт та розвивати співробітництво по широкому спектру: від створення зони вільної торгівлі до ядерної енергетики. Натомість ізраїльська ядерна програма реалізується вже понад півстоліття. Повідомив про це 1986 р. ядерник Мордехай Вануну. Після виходу на свободу 2004 р. він стверджував, що Ізраїль володіє від 100 до 200 ядерними бомбами. За ядерною потугою Ізраїль вийшов на шосте місце в світі після США, Росії, Великої Британії, Франції, Китаю, випередивши Індію та Пакистан. Крім того, Ізраїль неодноразово погрожував військовою операцією проти Ірану навіть без згоди США. Але Вашингтон стримував такий порив. Зокрема, адміністрація Дж. Буша молодшого заборонила постачання наступальних озброєнь, потрібних для нанесення удару по Ірану. Вашингтон не хотів, аби його поставили перед скоєним фактом, як у 1981 р. після знищення військово-повітряними силами Ізраїлю іракської атомної станції.

Імідж Європейського Союзу в ісламському світі був зіпсований публікацією в датській пресі карикатур на Пророка Мухаммеда⁷⁸. Це викликало розрив відносин більшості му-

78 Кардини Ф. Европа и ислам. История непонимания. СПб. 2007. С.144.

сультманських країн з Королівством Данія. Спроби виправити ситуацію були успішними, коли 13 липня 2008 р. у Парижі відбувся саміт країн Європейського Союзу за участю середземноморських країн. Для Франції відносини з мусульманськими країнами особливо актуальні становлять у зв'язку з проблематикою нелегальної міграції. Одночасно у Парижі відбулися консультації прем'єр-міністра Ізраїлю Е. Ольмерта та сирійського президента Б. Асада. Європейський Союз наголосив, що гарантія безпеки Ізраїлю може постати в разі створення демократичної палестинської держави.

Країни Перської затоки після початку восени 2008 р. глобальної економічної кризи зазнали збитків не лише від падіння ціни на нафту (з липня 2008 р. вона була на рівні 147 дол. за барель, а у грудні 2008 р. лише 98 дол.), а й від втрат капіталовкладень внаслідок падіння курсу акцій на фондових ринках Європи та США. Нестабільною залишалася й ситуація на Близькому Сході. Наприкінці грудня 2008 р. Європейський Союз докладав зусилля заради припинення наступу Ізраїлю на бойовиків руху «Хамас» у секторі Гази. Однак домогтися цього виявилось не під силу. Євросоюзу було важко досягти режиму стабільного припинення вогню між Ізраїлем та Палестиною. Чимало політиків у Європі ставляться до Ізраїлю як до «51-го штату» США на Близькому Сході. Звичайно, що не піддається сумніву факт того, що Ізраїль залишається представником Заходу на Близькому Сході⁷⁹.

18 січня 2009 р. напередодні інавгурації президента США Барака Обами Ізраїль припинив військові дії у секторі Газа. Зазначимо, що Європейський Союз, так само як і Сполучені Штати, визнав палестинський рух «Хамас» терористичним угрупованням ще навесні 2006 року⁸⁰. Прихильники цієї ідеї вважали, що Організація Північноатлантичного договору має

79 Ansorge D. Antisemitismus in Europa und in der arabischen Welt. Ursachen und Wechselbeziehungen eines komplexen Phänomens. Paderborn, 2006. С.41.

80 Fücks R. Israel in die NATO. Internationale Politik. 2006. №6. С.31.

принести на Близький Схід більшу довіру та безпеку. Але в такому разі НАТО вступило би у пряме зіткнення з ісламським світом. Хоча цього поки що не відбулося, але відносини демократичного Заходу з мусульманським Сходом залишаються конфронтаційними.

26 січня 2009 р. міністри закордонних справ Європейського Союзу висловилися за виключення організації «Моджахеди іранського народу» зі списку терористичних організацій. Підштовхнути ісламський світ на шлях реформ було неможливо без «зіткнення цивілізацій». Євросоюзу також доводиться враховувати позицію європейських ультраправих, завдяки яким зближаються ознаки європейського та арабського антисемітизму. В той же час європейські ультраправі популісти створили «антиісламський фронт»⁸¹. Оскільки антисемітизм та ісламофобія співіснують у європейській масовій свідомості, суперечливою залишається й стратегія ЄС на Близькому Сході.

Наприкінці лютого 2014 р. Меркель провела переговори з Нетаньяху. Відтак Німеччина не готова була бойкотувати Ізраїль за будівництво поселень на палестинських територіях⁸². Євросоюз має обмежений та умовний вплив на Ізраїль й США стосовно створення Палестинської держави. У цьому питанні не допоміг навіть прецедент Косово, хоча прихильники руху «Хамас» загрожували піти шляхом одностороннього проголошення державності.

24 листопада 2014 р. у Відні державний секретар США Дж. Керрі, міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайер та міністр закордонних справ Росії С. Лавров обговорили підготовку угоди щодо ядерної програми Ірану⁸³. 30 травня 2015 р. глава зовнішньополітичного відомства ФРН Ф.-В. Штайнмайер провів переговори у Ізраїлі та на палестин-

81 Козин Н. Вызов или ответ ислама? Свободная мысль. 2007. №1. С.30.

82 Süddeutsche Zeitung. 26 Februar 2014. С.4.

83 Nuklearverhandlungen mit Iran in entscheidenden Phase // https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/friedenspolitik/abruestung/aktuelles/141122_e3+3_wien.html

ських територіях щодо відновлення повноцінного мирного процесу⁸⁴. 6-7 липня 2015 р. відбулись переговори щодо іранської ядерної програми. 21 жовтня 2015 р. у Берліні А. Меркель провела переговори з Б. Нетаньяху. Наступного дня на фоні палестинських ножових атак євреїв відбулась конференція щодо ізраїльсько-палестинської проблеми⁸⁵. 3 листопада 2015 р. Ізраїль і Німеччина відзначили 50-річчя з часу встановлення дипломатичних відносин. 1 лютого 2016 р. Ф.-В. Штайнмайер у Майнці виступив з промовою «ФРН, Ізраїль і розворушений Близький Схід». Він запевнив, що стратегічні німецько-ізраїльські відносини мають стабілізувати регіон⁸⁶.

3 лютого 2016 р. Ф.-В. Штайнмайер взяв участь у роботі Женевської конференції щодо Сирії⁸⁷. Загострювалось російсько-американське протистояння в даній країні. 8 лютого 2016 р. А. Меркель за результатами переговорів у Анкарі з прем'єр-міністром Туреччини Давутоглу засудила російську військову операцію у Сирії⁸⁸. 16 лютого 2016 р. у Берліні А. Меркель і Б. Нетаньяху провели чергові німецько-ізраїльські міждержавні консультації⁸⁹. 4 травня 2016 р. у Берліні Штайнмайер, Ейро та Де Містура закликали до припинення вогню в Алеппо⁹⁰. 15 червня 2016 р. проблеми навчання курд-

84 Wege für Nahostfriedensprozess ausloten <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2015/06-ukr-isr-pse/150530-bm-isr-pse.html>

85 Pressemitteilungen von Bundeskanzlerin Merkel und dem Ministerpräsidenten des Staates Israel Netanjahu <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2015/10/2015-10-21-merkel-netanjahu.html>

86 Deutschland, Israel und die Umbrüche im Nahen Osten – Rede von Außenminister Frank-Walter Steinmeier an der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz https://www.auswaertiges-amt.de/de/infocervice/presse/reden/2016/160201_deu_isr_mainz.html

87 Außenminister Steinmeier: zur Vertagung der Genfer Syrien Gespräche https://www.auswaertiges-amt.de/de/infocervice/presse/meldung/2016/160203_am_steinmeier_genfer_syrien_gespraech.html

88 Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem türkischen Ministerpräsidenten Davutoglu <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2016/02/2016-02-08-bkin-tuerkei-davutoglu.html>

89 Deutsch-Israelische Regierungskonsultationen <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2016/02/2016-02-16-deu-isr-konsultation-erklaerung.html>

90 Syrien Gespräche in Berlin: Rückkehr zum politischen Prozess ermöglichen <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/syrien/160504-syrien-gespraech-in-berlin.html>

ських ополченців у Берліні обговорив міністр закордонних справ Ірану Джавад Саріф⁹¹.

19 червня 2016 р. А. Меркель прийняла у Берліні президента Палестинської автономії Махмуда Аббаса. Традиційно Німеччина закликала Ізраїль не розбудовувати поселення на Західному березі річки Йордан⁹². Після провалу спроби військового перевороту у Туреччині 16 липня 2016 р. німецький міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер засудив спробу військових втрутитись у політичні процеси своєї країни⁹³. Ердоган зажадав видачі турків, які сховались у ФРН. Натомість 30 липня 2016 р. німецькі власті заборонили Ердогану звернутись до демонстрації його прихильників у Кельні⁹⁴.

19 липня 2016 р. у Лондоні відбулись переговори щодо Сирії⁹⁵. Тим часом у Туреччині армія здійснила невдалу спробу усунення від влади Р. Ердогана. Провал військового заклоту зблизив Ердогана і Путіна. Реагуючи на це, міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайер заявив, що Туреччина має залишатись важливим партнером НАТО⁹⁶. Ердоган нагадав, що парламент його країни бомбували літаки, які вилетіли з бази НАТО «Інчжерлік». 17 квітня 2017 р. Меркель і Габріель засудили референдум у Туреччині, внаслідок якого президент Р. Ердоган отримав

91 Außenminister Steinmeier trifft iranischen Außenminister <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160614-bm-trifft-irn-am.html>

92 Pressekonferenz von Bundeskanzler Merkel und dem Präsidenten der Palästinensischen Autonomiebehörde Mahmoud Abbas <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2016/04/2016-04-19-bkin-abbas.html>

93 Außenminister Steinmeier: Putschversuch ist türkische Demokratie https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160717_bm_aktuelle-lage_tuerkei.html

94 Außenminister Steinmeier vor den in Köln geplanten Demonstrationen https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160730_bm_demonstrationen_koeln.html

95 Außenminister Steinmeier reist zu Syrien-Gesprächen nach London https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/meldungen/2016/160718_bm_london.html

96 Die Türkei ist ein wichtiger NATO – Partner und das muss auch so bleiben https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/interviews/2016/160809_bm_bild.html

додаткові повноваження⁹⁷. Це ще більше віддалило Туреччину від Євросоюзу.

23 квітня 2017 р. міністр закордонних справ ФРН Габріель відвідав Йорданію, Ізраїль і Палестинську автономію⁹⁸. Однак і після чергового раунду переговорів арабо-ізраїльський мирний процес залишався у глухому куті. Ізраїльський прем'єр-міністр Б. Нетаньяху сподівався на встановлення особливих відносини з президентом США Д. Трампом, який готувався визнати Єрусалим неподільною столицею Держави Ізраїль.

30 квітня 2017 р. канцлер А. Меркель відвідала Саудівську Аравію, де порушила місцевий дипломатичний протокол для жінок. Проте навіть цей гендерний конфуз не завадив укласти контракти на продаж німецької зброї⁹⁹.

14 травня 2018 р. у рамках відзначення 70-річчя створення Держави Ізраїль Сполучені Штати Америки офіційно перевели своє посольство із Тель-Авіва до Єрусалиму. Вашингтон тиснув на своїх союзників, щоб ті поступили аналогічно. Проте далеко не всі піддалися його впливу, до кола тих держав, які заперечували цей крок відноситься й Німеччина.

3 жовтня 2018 р. Ізраїль із робочим візитом прибула канцлер ФРН А. Меркель. Вона відвідала меморіальний комплекс «Яд ва-Шем» в Єрусалимі, їй було вручено почесний докторський ступінь Хайфського університету, вона також відвідала присвячену ізраїльським інноваціям виставку та взяла участь у круглому столі з ізраїльськими бізнесменами. Ангела Меркель провела переговори зі своїм колегою Біньяміном Нетаньяху та президентом Ізраїлю Реувеном Рівліним.¹⁰⁰

97 Bundeskanzlerin Angela Merkel und Außenminister Gabriel zum Referendum in der Türkei <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170417-bm-bkin-zum-referendum-tuerkei.html>

98 Außenminister Gabriel reist nach Jordanien, Israel und in die Palästinensischen Gebiete <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170423-bm-reise-jordanien.html>

99 Merkel in Saudi-Arabien <https://www.sueddeutsche.de/politik/merkel-in-saudi-arabien-.3484874>

100 Канцлер Германии Ангела Меркель прибыла в Израиль, NEWSru.

Підкреслимо, що перенесення столиці Держави Ізраїль до Єрусалима неоднозначний крок, який започаткував новий етап близькосхідного напруження та протистояння, який слід розглядати у контексті американської стратегії у близькосхідному регіоні. Стратеги американської зовнішньої політики З.Бжезинський, С. Гантінгтон, Г. Кіссінджер, зрозуміло кожен із власною аргументацією, але досить переконливо писали про потребу адаптації ісламського світу до умов глобального ідеологічного та військового наступу демократії. Причому більшість політологів, коментуючи такий підхід, вели мову про потребу підтримки ліберальної модернізації консервативних арабських політичних режимів. У часовому вимірі цьому процесу відводили час не менший, ніж тривала доба «холодної війни». Адміністрація Джорджа Буша молодшого залишила у спадок стратегію формування «Великого Близького Сходу».

Цей підхід набув нової актуальності з початком восени 2008 р. світової економічної кризи. Адміністрація Барака Обами уточнила мету зазначеної стратегії, яка полягає у трансформації регіональної геополітики в інтересах збереження західного домінування у форматі так званої однополярної системи міжнародних відносин. Впродовж 2011–2012 рр. США обрали тактику підтримки зміни режимів у Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені. Критична маса такої трансформації може стати точкою біфуркації у процесі територіального розпаду існуючих арабських держав та утворення нових. Зокрема, мова може йти про закінчення тривалого процесу створення держави Курдистан. Зазначимо, що Вашингтон наполягав на її виникненні ще після Першої світової війни, але тоді обставини та розстановка світових сил склалися іншим чином.

Тепер внаслідок послідовного зміцнення після 2003 р. на Півночі Іраку курдської автономії, навіть попри силовий супротив Туреччини, ця територія стає точкою тяжіння для «іранських», «турецьких» та «сирійських» курдів. Держава

Курдистан має стати інструментом подальшої геополітичної трансформації регіону, внаслідок якої повинні утворитися менші за нині існуючі арабські держави, поділені за племінними та конфесійними ознаками. За баченням стратегів демократичного Заходу, в такому разі керовані конфлікти між цими державами уможливають на тривалий час поховати націоналістичну ідеологію панарабізму. Це також дасть шанс забезпечити територіальний розпад Ірану, який покликаний стати кінцевою метою формування «Великого Близького Сходу». Зрозуміло, що зазначена стратегія є оптимальною для інтересів й Ізраїлю. Однак цій домінантній стратегії на даному історичному відрізку часу протистоять принаймні три інші стратегії. Розглянемо кожну із них.

Навіть фактичний союз Вашингтона та Брюсселя у процесі формування «Великого Близького Сходу» не може нівелювати вплив на події у регіоні інших центрів сили. Звичайно, навіть теоретична можливість вступу до Євросоюзу Туреччини, незалежно від реальної часової перспективи цього процесу, робить ЄС зацікавленим гравцем на Близькому Сході. Однак відкладання завершення процедури європейської інтеграції Анкари ставить цю державу у невизначене становище. Зважаючи на курдський фактор, власті Туреччини намагаються проводити обережну політику щодо нових «пост-авторитарних» арабських режимів, які з'явилися внаслідок недавніх арабських революцій. Попри це, Анкара залишається «найслабшою ланкою» у західній стратегії формування «Великого Близького Сходу», адже ціною реалізації цього проекту неминуче буде територіальна фрагментація самої Туреччини¹⁰¹. Тому дана зміцніла держава, небезпідставно претендуючи на роль регіонального лідера, схиляється до максимально можливого пошуку компромісів із інтересами інших впливових світових гравців у регіоні. Причому Анкара готова робити це навіть за рахунок помітного погіршення

¹⁰¹ Ruprecht Polenz. Besser für beide. Die Türkei in die EU. Hamburg, 2010. С.100.

відносин із Ізраїлем. Останній все ще розглядається арабами як «привнесений ззовні» західний союзник, а не «автохтонний суб'єкт» регіональної політики.

Навесні 2015 р. німецькі дипломати були стурбовані втягуванням саудівської армії у громадянську війну в сусідньому Ємені. Інтереси арабських нафтовидобувних монархій Перської затоки штовхають їх до створення конфедеративного державного утворення. Але така інтеграція сприймається вороже Іраном. Отже, Саудівська Аравія, Катар, Бахрейн, використовуючи й сирійських фактор, намагаються консолідувати арабський світ проти «перського» Ірану. В свою чергу Тегеран підтримкою шиїтів у Ємені та Бахреїні пробує зв'язати руки Саудівській Аравії та її арабським й західним союзникам. «Пост-революційні» Єгипет та Лівія, які до 2011 р. претендували на статус регіональних лідерів, тепер змушені більше перейматися внутрішніми проблемами. Зокрема, реальна перспектива територіального розпаду Лівії у вигляді відокремлення від Тріполітанії та Феццану нафтовидобувної Кіренайкі фактично є головним призом для «коаліції бажаючих», яка у жовтні 2011 р. усунула від влади Муамара Каддафі. Такий варіант розвитку подій підсилює позиції Заходу та його союзних монархій Перської затоки та послаблює Іран й Туреччину у боротьбі за регіональне лідерство.

Претензії Ірану на регіональне близькосхідне лідерство безпосередньо конфліктують із інтересами Заходу та Ізраїлю у цьому регіоні. Водночас в сучасному Тегерані наявні усі фактори, які стимулювали арабські революції. Насамперед, в іранському суспільстві більшість складає молодь, яка, на відміну від передумов шийтської ісламської революції 1979 р., переважно орієнтована на західні цінності й не має постійної зайнятості. Внаслідок цього високою є ймовірність появи в Ірані «роздратованих громадян», які будуть здатні силою змінити політичний устрій країни. Високою є ймовірність загострення міжнаціональних відносин між персами та на-

ціональними меншинами. Тож Тегеран зможе й надалі претендувати на роль регіонального лідера не лише створивши за будь-яку ціну ядерну зброю, а й вирішивши ці проблеми. Саме тому парламентська опозиція у німецькому бундестазі 11 лютого 2013 р. вимагала від А. Меркель пояснень щодо продажу патрульних кораблів на суму 1,5 млрд. доларів до Саудівської Аравії. Тоді депутат від «Партії зелених» Ф. Брантнер назвала саудівський режим «найбрутальнішим у світі». Адже в 2011 р. бунт шиїтів у Бахреїні саудівці придушували німецькими танками. Зброя найбільше потрібна там, де стріляють. Меркель є послідовним провідником інтересів німецького військово-промислового комплексу¹⁰².

28 травня 2013 р. під тиском США і Великої Британії Євросоюз прийняв рішення про поставки зброї сирійській опозиції. Наступного дня бундесканцлер А. Меркель заповнила, що Німеччина не робитиме цього за жодних обставин¹⁰³. «Національна коаліція опозиційних і революційних сил Сирії» висунула відставку Асада як попередню умову своєї участі у мирній конференції. На думку колишнього президента Франції Ф. Олланда, «за браку ефективних дипломатичних зусиль, подібних за масштабом їхньому військовому втручання, західні країни дають змогу Росії одній скористатися політичною вигодою цієї складної ситуації»¹⁰⁴. Незважаючи на критику з боку правозахисників, ФРН за сім місяців 2013 р. продала зброї до еміратів Перської затоки на 817 млн. євро. Найбільшим покупцем виявився Катар¹⁰⁵. Катарський емір озброював сирійських ісламістів. Колишній міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер констатував, що арабські демократичні зміни виродилися у питання дилеми:

102 Віктор Тимченко. Танки для диктатури шариату. Голос України. 12 лютого 2013. С.9.

103 Меркель: Германия ни при каких условиях не будет поставлять оружие в Сирию // <http://www.interfax.ru/news.asp?id=309556>

104 Олланд Ф. Уроки власти. Харків, 2019. С.83.

105 ФРГ экспортирует все больше оружия в страны Персидского залива // <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/82590/>

ісламські революції або військова контрреволюція, тобто одна диктатура чи інша¹⁰⁶. 1 вересня 2013 р. під час передвиборних телевізійних дебатів з кандидатом соціал-демократів П. Штайнбрюком А. Меркель запевнила, що Німеччина не братиме участі у бомбардуваннях силами США Сирії¹⁰⁷. У вересні 2013 р. у розпалі кризи навколо сирійської хімічної зброї стало відомо, що ФРН у 2002–2006 рр. поставила в Сирію понад 130 тонн хімічних речовин¹⁰⁸. У відповідь федеральний уряд Німеччини оголосив про виділення 2 млн. євро на ліквідацію сирійської хімічної зброї¹⁰⁹. У березні 2015 р. на тлі бойових дій Саудівської Аравії у Ємені в ФРН були заборонені салафітські структури¹¹⁰. 10 серпня 2015 р. Берлін відвідав міністр закордонних справ Саудівської Аравії Абдель-бін-Ахмед-аль-Джубер. Обговорювались питання війн у Ємені, Сирії, ситуація навколо Ірану¹¹¹. 2 вересня 2015 р. у ФРН побував міністр закордонних справ Йорданії Нассер Юдех¹¹². Доля Німеччини в йорданському експорті була мізерною близько 0,4%, зате частка німецьких товарів у йорданському імпорті становила 8,5%¹¹³.

16 вересня 2015 р. Меркель у телефонному форматі провела розмову з президентом Туреччини Р. Ердоганом щодо розробки угоди про фінансування перебування сирійських біженців на території Туреччини¹¹⁴. На початку лютого 2016 р. Штайн-

106 Фішер Й. Боротьба за панування на Близькому Сході. День. – 29 серпня 2013. С.3.

107 Wolfgang Günter Lerch. Der Islamische Staat. Frankfurt am Mein, 2015. С.300.

108 Германия поставила в Сирию более 130 тонн химических веществ с 2002 по 2006 гг. // <http://www.interfax.ru/news.asp?id=329695>

109 Германия выделит 2 млн. евро на ликвидацию химоружия в Сирии // <http://www.interfax.ru/news.asp?id=329894>

110 Salafisten Organisation verboten // Frankfurter Allgemeine Zeitung. 27 März 2015. С.1.

111 Antrittsbesuch des saudischen Außenmister in Berlin <https://www.auswaertiges-amt.de/de/arabien/150810-bm-am-juber.html>

112 Jordanien Rolle der Stabilität im Mittleren Osten <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/jordanien/150902-bm-juden.html>

113 Der Fischer Weltalmanach. 2018. С.391.

114 Bundeskanzlerin Merkel telefoniert mit dem türkischen Staatspräsidenten Erdogan <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2015/09/2015-09-16-telefonat-merkel-erdogan.html>

майер відвідав Іран і Саудівську Аравію¹¹⁵. Ці країни воювали між собою у Ємені. Тільки за перше півріччя 2016 р. німецькі інвестиції в Іран склали 1,13 млрд. євро¹¹⁶. Тегеран сподівався, що це мотивуватиме Берлін до протидії можливості повернення практики режиму західних санкцій проти Ірану.

9 вересня 2016 р. Берлін відвідав міністр закордонних справ Ємену Абдулмалік аль-Меклафі¹¹⁷. Німеччина продавала зброю Саудівській Аравії, яка воювала у Ємені. Німеччина домоглася режиму припинення вогню між саудівськими військами та хусітами¹¹⁸. Ще один посередник у цьому процесі Кувейт. Його міністр закордонних справ шейх Саббах аль Халед аль Хамад дав Сабах 19 жовтня 2016 р. провів переговори у Берліні¹¹⁹.

Під час виборів бундестагу 2017 р. турецький президент Р. Ердоган заохочував німецьких громадян турецького походження голосувати за політиків, які краще сприятимуть інтересам Туреччини, а не за тих, які будуть кращими для Німеччини. Анкара погрожувала відмовою від угоди щодо утримання біженців, якщо будуть скорочені субсидії ЄС. Німеччина виділила 235 млн. євро на гуманітарну допомогу Іраку і Сирії заради продовження боротьби проти терористичної «Ісламської держави»¹²⁰.

23 березня 2017 р. З. Габріель провів переговори з головою палестинської автономії М. Аббасом та засудив спроби

115 Zu Gespräch in Iran und Saudi-Arabien <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2016/160202-ita-irn-sda.html>

116 Німецький експорт в Іран збільшився на 15% <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/114231/>

117 Außenminister Steinmeier empfängt jemenischen Außenminister https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160908_bm_yem.html

118 Außenminister Steinmeier begrüßt Waffen Ruhe in Jemen https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/161018_bm_jemen.html

119 Außenminister Steinmeier empfängt kuwaitische Außenminister https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/161018_bm_kwt.html

120 Kampf gegen IS: weitere 235 Millionen Euro für Stabilisierung und humanitäre Hilfe <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/regionale-schwerpunkte/naher-mittlerer-osten/aktuelle-artikel/170323-anti-is-235.html>

Ізраїлю анексувати Східний Єрусалим¹²¹. На початку червня 2017 р. З. Габріель висловив занепокоєння запланованим на 25 вересня 2017 р. референдуму щодо незалежності іракського Курдистану¹²². На початку липня 2017 р. З. Габріель відвідав Саудівську Аравію, ОАЕ, Кувейт і Катар¹²³. Візит відбувався на тлі звільнення американськими військами нафтоносного району м. Мосул від бойовиків «Ісламської держави». Також стався теракт у Східному Єрусалимі.

За рік після спроби державного перевороту 15 липня 2016 р. у Туреччині Німеччина, всупереч позиції Р. Ердогана, надала політичний притулок двом сотням громадян Туреччини, які були звинувачені у причетності до цієї спроби. З. Габріель у інтерв'ю газеті «Magdeburger Volksstimme» наголосив, що Анкара де-факто відмовилась від перспективи членства в Євросоюзі¹²⁴. Внаслідок бойових дій курдів і турків за Кіркук німецький бундесвер призупинив проект навчання курдських ополченців¹²⁵.

Завдяки наступу сил антитерористичної коаліції 2 жовтня 2017 р. бойовики «Ісламської держави» втратили контроль над своєю «столицею» містом Ракка¹²⁶. 8 листопада 2017 р. міністр закордонних справ ФРН З. Габріель, державний секретар США Р. Тіллерсон і міністр закордонних справ Франції Ж.-І. Ле Дріан виступили із спільною заявою щодо хімічного роззброєння режиму Асада¹²⁷. На тлі дестабілізації Близь-

121 Außenminister Gabriel trifft palästinensischen Präsidenten Abbas <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170323-abbas.html>

122 Außenminister Gabriel zur Ankündigung eines Unabhängigkeit Referendums der Kurden im Nordirak <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170608-unabhaengigkeitsreferendum.html>

123 Außenminister Gabriel reist in die Golfregion <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2017/170703-golf-reisen/170703-golf.html>

124 Erdogan will nicht in die EU <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/interviews/2017/170919-bm-magdeburger-volksstimme.html>

125 Außenminister Gabriel zur Lage in Kirkuk <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/171017-bm-kirkuk.html>

126 Außenminister Gabriel zur Befreiung Raggas <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/171020-bm-befreiung-raggas.html>

127 Gemeinsame Erklärung zu syrischen Chemiewaffen <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/171108-syria-chemical-weapons.html>

кого Сходу змінилися надто оптимістичні оцінки наслідків «арабської весни» 2011 року¹²⁸. У листопаді 2017 р. саудівці відкликали свого посла з Берліну. На цей час 800 німецьких фірм експортували до Саудівської Аравії товарів на 6.6 млрд. євро¹²⁹.

14 квітня 2018 р. президент США Д. Трамп, британський прем'єр-міністр Т. Мей і президент Франції Е. Макрон підтримали ракетний удар по Дамаску у відповідь на використання хімічної зброї 7 квітня 2018 р. у м. Дума¹³⁰. Міністр закордонних справ ФРН З. Габріель заявив, що Німеччина розглядає бомбардування як примушення Асада до політичного процесу з опозицією¹³¹. 17 квітня 2018 р. А. Меркель у телефонній розмові з В. Путіним обговорила загострення військово-політичної ситуації в Сирії, наполягаючи на започаткуванні інклюзивного мирного процесу між суб'єктами війни в Сирії¹³².

6 серпня 2018 р. президент США Д. Трамп оголосив про запровадження економічних санкцій проти Ірану. Німецькі концерни заробляли в Сполучених Штатах більше, ніж в Ірані. «Deutsche Telekom» та «Deutsche Bahn» залишили іранський ринок під ризиком санкцій Вашингтона¹³³. Німецькі арабознавці закликали до балансування відносин з шиїтським Іраном і сунітською Саудівською Аравією¹³⁴. 13 жовтня 2018 р. світова спільнота була шокована розчленуванням

128 Scott Anderson. Zerbrochene Länder. Wie die arabische Welt aus den Fugen geriet. Berlin, 2017. С.264.

129 Саудовская Аравия прекращает заказы у немецких фирм <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/130779/>

130 Assads Propaganda-Show nach Trumps Luftschlag <https://www.bild.de/politik/ausland/headlines/assad-syrien-reaktion-55391748.bild.html>

131 Gabriel fordert gemeinsame europäische Syrien-Strategie <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/sigmar-gabriel-fordert-gemeinsamen-syrien-strategie.html>

132 Телефонный разговор с канцлером Германии Ангелой Меркель <https://www.kremlin.ru/events/president/news/57270>

133 Heiko Maas: Das Nuklearabkommen funktioniert <https://www.diplo.de/20180608/iran-nuklearabkommen-funktioniert.html>

134 Michael Lüders. Armageddon im Orient. Wie die Saudi connexion den Iran ins Visier nimmt. München, 2018. С.256.

у саудівському консульстві в Туреччині саудівського опозиційного журналіста Хашоггі¹³⁵. США цей акт засудили, але заявили, що стратегічні відносини з Саудівською Аравією виключають можливість санкцій. «Siemens» виграв у «General Electric» контракти в Іраку¹³⁶. Німеччина вимушено зупинила виконання військових контрактів із Саудівською Аравією.

30 жовтня 2018 р. міністр закордонних справ ФРН Х. Маас провів переговори з М. Помпео щодо позиції Німеччини в іранському питанні¹³⁷. На початку червня 2019 р. Х. Маас здійснив турне до Йорданії, ОАЕ, Ірану¹³⁸. ФРН намагалась нейтралізувати негативний вплив на кризовий регіон відмови Д. Трампа від ядерної угоди з Іраном. Німеччина, Франція і Велика Британія закликали Тегеран дотримуватись угоди 2015 року¹³⁹. Наприкінці липня 2019 р. німецьке представництво в палестинській Рамаллі обурилось антиізраїльськими настроями в палестинському суспільстві¹⁴⁰.

14 вересня 2019 р. безпілотні літальні апарати єменських шиїтів нанесли удар по найбільшому саудівському нафтопереробному заводі Абдейка. Це стало приводом для продовження ФРН заборони на постачання зброї Саудівській Аравії¹⁴¹. 12 жовтня 2019 р. турецька армія почала операцію «Джерело миру» проти сирійських курдів, що стало приводом для Ні-

135 Maas kritisiert Saudi-Arabien <https://www.faz.net/aktuelle/politik/inland/angela-merkel-position-geschwaecht.15835203.html>

136 «Siemens» получил многомиллиардный контракт в Ираке <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/134581/>

137 Maas muss im Iran Streit Europas Interessen durchsetzen <https://www.handelsblatt.com/politik/international/usa-besuch-maas-muss-im-iran-streit-europas-interessen-durchsetzen/23139106.html>

138 Außenminister Maas in Jordanien, den Vereinigten Arabischen Emiraten und Iran <https://www.t1p.de/nrhz>

139 Германия, Франция и Великобритания просят Иран выполнять ядерную сделку <https://www.regnum.ru/news/polit/2774551.html>

140 Auswärtiges Amt ergreift Maßnahmen nach feindlichen Likes <https://www.welt.de/politik/deutschland/article/197711011/auswaertiges-amt-ergreift-massnahmen-nach-feindlichen-likes.html>

141 Deutschland verlängert Rüstungs-exportstopp für Saudiarabien <https://www.nzz.ch/international/deutschland-verlaengert-ruestungsexportstopp-fuer-saudi-arabien-id-1509578.html>

меччини заборонити експорт зброї до Туреччини як союзника по НАТО. Постійний представник ФРН при ООН К. Хойген назвав операцію Туреччини на території Сирії порушенням міжнародного права¹⁴². Концерн «Фольксваген» заперечував намір виведення виробництва автомобілів з території Туреччини¹⁴³. Прихильники Б. Асада вважали Німеччину пасивним спостерігачем за війною в Сирії¹⁴⁴.

11 січня 2020 р. міністр закордонних справ ФРН Х. Маас вітав рішення Ірану визнати свою провину за збиття українського пасажирського літака¹⁴⁵. Наприкінці січня 2020 р. німецькі військові експерти відновили підготовку солдат курської армії в Сирії¹⁴⁶. Німеччина визнала шиїтський ліванський рух «Хезболла» терористичною організацією¹⁴⁷. 10 червня 2020 р. Маас відвідав Йорданію та Ізраїль. Трамп ввів санкції проти палестинських територій¹⁴⁸.

На початку серпня 2020 р. стало відомо, що Іран і Китай уклали угоду про стратегічний союз¹⁴⁹. Китай зобов'язався здійснити масштабні інвестиції у іранську економіку. Це змінювало баланс сил на Близькому Сході та сприяло посиленню китайських позицій у регіоні.

12 серпня 2020 р. міністр закордонних справ ФРН Х. Маас відвідав Бейрут, де за тиждень до того стався потужний вибух у порту, який позбавив Ліван запасів продуктів харчу-

142 Bundesregierung stoppt Waffenexporte an die Türkei // <https://www.welt.de/politik/ausland/article201783466/>

143 Volkswagen: мы не ищем альтернативы Турции для организации производства // <https://www.regnum.ru/news/economy/2755874.html>

144 Павлов Н., Хдери К. ФРГ и кризис в Сирии: активный посредник или пассивный наблюдатель // Мировая экономика и международные отношения 2020. №12. С.78.

145 Maas begrüßt iranisches Geständnis // <https://www.welt.de/politik/ausland/live204792166/iran-krise-maas-begruesst-iranisches-gestaendnis.html>

146 Власти ФРН возобновили подготовку курдских формирований в Ираке // <https://www.regnum.ru/news/polit/2839995.html>

147 Radikal islamische Hisbollah lobt für Betätigungsverbot in Deutschland // <https://www.deutschlandfunk.de/radikal-islamische-hisbollah-lob-fuer-detaetigungsverbot-in-1939.de.html>

148 Maas in Israel und Jordanien: Zusammenarbeit stärken // <https://www.diplo.de/2348034>

149 China und Iran: Kommt der Pakt gegen Trump? // https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_88334318/china-und-iran-kommt-der-pakt-gegen-trump-und-die-usa.html

вання¹⁵⁰. Президент Франції Е. Макрон умовою допомоги ЄС назвав роззброєння «Хезболли». Німеччина наполягала на демократичній реформі політичної системи Лівану. 20 серпня 2020 р. Х. Маас у Ер-Ріяді провів переговори з міністром закордонних справ Саудівської Аравії¹⁵¹.

21 серпня 2020 р. Д. Трамп офіційно ввів санкції проти Ірану, скасувавши угоду 2015 р. про іранську ядерну програму¹⁵². Німеччина, Франція і Велика Британія закликали Тегеран не виходити з режиму дії угоди. Але Іран чекав на результат президентських виборів у США у листопаді 2020 р., аби визначитись зі своїми подальшими діями.

25 серпня 2020 р. міністр закордонних справ ФРН Х. Маас в Анкарі провів переговори з турецьким колегою М. Чавушоглу. Греція і Туреччина опинились на межі війни внаслідок турецьких геологічних розвідувальних робіт на шельфі Північного Кіпру¹⁵³. Чавушоглу закликав ЄС прийняти Туреччину у члени об'єднання замість Великої Британії. Але проти цього прогнозовано висловилась Греція. Німецькі еліти також не вважали можливим прийняття Анкари до Євросоюзу, адже для Європи Туреччина все ще залишалась надто великою і надмірно ісламською державою.

5 вересня 2020 р. посол ОАЕ в Німеччині Хафса Алулама анонсувала встановлення дипломатичних відносин з Ізраїлем¹⁵⁴. 6 жовтня 2020 р. у Берліні Х. Маас провів переговори з міністром закордонних справ Ізраїлю Г. Ашкеназі і міністром

150 Außenminister Maas in Beirut <https://www.diplo.de/2374450>

151 Regionale Entwicklungen im Fokus: Maas trifft saudi-arabischen Außenminister <https://www.diplo.de/2375950>

152 USA verlangen Sanktionsmechanismus gegen Iran <https://www.welt.de/politik/ausland/article213985926/un-sicherheitsrat-usa-verlangen-sanktionsmechanismus-gegen-iran-un-droht-krise.html>

153 Türkei droht: Wir werden ohne Bedenken tun, was nötig ist https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/krisen/id_88460470/streit-mit-griechenland-tuerkei-droht-werden-tun-was-noetig-ist.html

154 Daniel Dylan Böhmer. Deutschland kann ein wichtiger Akteur im Nahen Osten werden <https://www.welt.de/politik/ausland/plus215075098/botschafterin-der-emirate-deutschland-und-die-emirat.html>

закордонних справ ОАЕ Абдуллою бін Зайєдом, які з подачі Трампа встановили дипломатичні відносини¹⁵⁵. 29 жовтня 2020 р. бундестаг продовжив мандат перебування бундесверу в Іраку до 2022 року¹⁵⁶. Впродовж 2020 р. Німеччина продала на Близькому Сході зброї на мільярд євро¹⁵⁷.

11 січня 2021 р. у Каїрі Х. Маас провів переговори з колегами з Єгипту та Йорданії щодо Палестини¹⁵⁸. До березневих дострокових виборів кнесету Б. Нетаньяху анонсував будівництво нових поселень на території Західного берегу річки Йордан. 10 березня 2021 р. у Берліні відбулися переговори Х.Мааса і міністра закордонних справ Йорданії Айманом Сафаді¹⁵⁹. Напруги додавала внутрішньополітична нестабільність в Ізраїлі, де чекали на четверті поспіль позачергові вибори¹⁶⁰. Дві третини німців виступають за санкції проти Ірану¹⁶¹. На початку квітня 2021 р. президент Палестинської автономії Махмуд Аббас лікувався у Німеччині¹⁶².

6 травня 2021 р. міністр закордонних справ ФРН Х. Маас і турецький колега М. Чавушоглу провели переговори щодо пролонгації дії угоди про утримання біженців із Сирії на те-

155 Ein historischer Treffen in Berlin. Außenminister Israels und der Emirate treffen sich am Holocaust Mahnmahl <https://www.welt.de/politik/ausland/article217276544/aussenminister-von-israel-und-emiraten-am-holocaust-mahnmal-in-berlin.html>

156 Bundeswehr bleibt im Irak – Mandat bis 2022 verlängert https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/militaer-verteidigung/id_88844408/bundeswehr-mandat-fuer-einsatz-im-irak-wird-verlaengerung.html

157 Deutschland lieferte Waffen für mehr als eine Milliarde Euro in den Nahen Osten <https://www.welt.de/politik/article223646084/deutschland-leiferte-waffen-fuer-mehr-als-eine-milliarde-euro-in-den-nahen-osten.html>

158 Kleine Schritte für mehr Vertrauen – Außenminister Maas in Kairo <https://www.diplo.de/2432956>

159 Pressekonferenz von Außenminister Heiko Maas mit seinem Jordanischen Amtskollegen Ayman Safadi <https://www.diplo.de/2446734>

160 Peter Lintl. Israel vor den vierten Neuwahl <https://www.swp-berlin.org/publikation/israel-vor-den-vierten-neuwahlen/>

161 Christine Kenschke. Mehr als zwei Drittel der Deutschen befürworten Sanktionen gegen den Iran <https://www.welt.de/politik/ausland/article229264563/umfrage-deutsche-offen-fuer-sanktionen-gegen-iran.html>

162 Mahmud Abbas fliegt für Behandlung nach Deutschland https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/international-politik/id_89789448/palaestinerspraesident-abbas-wegen-medinischer-untersuchung-in-deutschland.html

риторії Туреччини¹⁶³. На початку травня 2021 р. загострення протистояння між Ізраїлем і Хамас створювало додаткові ризики синагогам на території Німеччини¹⁶⁴.

ФРН та Євросоюз разом із адміністрацією президента США Дж. Байдена наполягали на припиненні ракетних обстрілів Ізраїлю із палестинських територій у битві за Єрусалим¹⁶⁵. 20 травня 2021 р. у розпал ракетних обстрілів міністр закордонних справ ФРН Х. Маас відвідав Ізраїль і палестинські території¹⁶⁶. Німеччина визнає право Ізраїлю на самооборону. 22 травня 2021 р. канцлер Ангела Меркель закликала Махмуда Аббаса сприяти припиненню вогню¹⁶⁷. На початку червня закінчилась епоха Нетаньяху. Новий ізраїльський коаліційний уряд на чолі з Н. Беннеттом запланував розширення єврейських поселень на Західному березі річки Йордан¹⁶⁸.

14 червня 2021 р. у Брюсселі А. Меркель на полях саміту НАТО провела переговори з Р. Ердоганом¹⁶⁹. Німеччина висловила за підготовку нової угоди з Туреччиною щодо виділення трьох мільярдів євро на утримання на її території біженців із Сирії. У липні 2021 р. Р. Ердоган дав старт масштабному інфраструктурному проекту «Стамбульський канал». Однак німецькі банки не поспішають його кредитувати, посилаючись на ризики для екології у разі його побудови.

163 Außenminister Cavusoglu wirft EU Nicht ein Haltung des Migrationsabkommen vor <https://www.deutschlandfunk.de/tuerkei-aussenminister-cavusoglu-wirft-eu-nicheinhaltung.1939.de.html>

164 Angriffe auf Synagogen – mehr antisemitische Straftaten erwartet <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231076261/muenster-bonn-angriffe-auf-synagogen-mehr-straftaten-erwartet.html>

165 Muriel Asseburg, Peter Lintl. Gefährliche Eskalation um Jerusalem: Deutschland und die EU müssen handeln <https://www.swp-berlin.org/publikation/gefaerliche-eskalation-um-jerusalem-deutschland-und-die-eu-muessen-handeln/>

166 Gegen die Eskalation – Außenminister Maas reist nach Israel und in die Palästinensischen Gebiete <https://www.diplo.de/2462168>

167 Merkel fordert gegenüber Abbas zügigen Waffenstillstand <https://www.welt.de/politik/ausland/article231266699/konflikt-in-israel-merkel-fordert-zuegigen-waffenstilstand.html>

168 Neue Regierung stimmt Siedlungsausbau zu <https://www.deutschlandfunk.de/israel-neue-regierung-stimmt-siedlungsausbau-zu.1939.de.html>

169 Ердоган и Меркель провели переговоры в штаб-квартире НАТО в Брюсселе <https://www.regnum.ru/news/polit/3295871.html>

Наприкінці 2021 р. США планували залишити територію Іраку. Це спонукало до посилення нестабільності та зростання тенденції щодо остаточного утворення на Півночі Іраку «іракського» Курдистану, а також сунітської і шіїтської держав на решті території Іраку.

Таким чином, підводячи підсумки нашого аналізу, слід наголосити на наступному. Багаторічна близькосхідна політика Німеччини та Євросоюзу спільно зі Сполученими Штатами, яка була спрямована на подолання гарячих конфліктів та різноспрямованих протистоянь шляхом реалізації проекту демократизації «Великого Близького Сходу» фактично зазнала фіаско. Внаслідок цього увесь регіон знову стає загрозою безпеці передусім Європейського Союзу.

Такий стан речей означає, що німецькій дипломатії спільно із дипломатією союзників об'єднаного Заходу, знову доведеться балансувати, шукати важкі тимчасові компроміси, аби утримати баланс цінностей та інтересів на рівні ймовірної чутливої рівноваги. Тим самим, цілком вірогідним постає завдання щодо продовження складного діалогу з усіма регіональними потугами, використовуючи широкий арсенал засобів та важелів конструктивного впливу.

РОЗДІЛ VIII.

Латиноамериканський вимір зовнішньої політики

До латиноамериканського регіону мають значні інтереси глобальні актори світового співтовариства. Зростаючий інтерес до регіону має і Європейський Союз та, звичайно, його держави. Вже кілька десятиліть поспіль розгортається діалог між даними регіональними об'єднаннями. Відповідна орієнтація на розгортання співробітництва з країнами регіону протяжний період характерна Німеччині як у рамках Євросоюзу, так і по лінії національної політики. І це пов'язано з різними причинами історичного, соціально-економічного та геополітичного вимірів.

Підкреслимо, що Південна Америка – це великий континент, який розташований у Західних та Південних півкулях Землі, а невелика його частина знаходиться у Північній півкулі. Південна Америка становить сьому частину площі суші. Тихий та Атлантичний океани омивають береги цього континенту. Історія, культура і навіть цивілізація даного континенту розвивалися по-своєму в силу відповідних причин. Визначення поняття «Латинська Америка» дещо змінювалося і з соціо-політичної перспективи термін в цілому включає території Америки, де переважають іспанська або португальська мови: Мексика і більшість Центральної Америки, Південна Америка і Вест-Індія (або Карибський регіон). У такому розумінні це синонім поняття Іbero-Америка. Території, де поширені інші романські мови, наприклад, французька (канадська провінція Квебек) або креольські (похідні) мови, здебільшого не розглядаються як частина Латинської Америки, незважаючи на французьке походження даного поняття.

Іноді, особливо в США, термін «Латинська Америка» використовується для посилання на всю частину Америки на південь від США, зокрема такі країни як Беліз, Гаяна, Ямайка, Барбадос і Суринам, де переважають не романські мови. З іншого боку, особливо у Бразилії, цей термін поширюється винятково на іспанськомовні країни цієї області.

Відтак регіон Латинська Америка об'єднує країни південної частини материка Північна Америка, острівні країни Вест-Індії та всі країни Південної Америки. Загалом у регіоні налічується 33 держави, майже всі континентальні країни були колоніями Іспанії (Бразилія – Португалії) і добилися незалежності у першій половині XIX ст. Острівні країни Вест-Індії здебільшого стали незалежними у другій половині XX ст. Тут і зараз збереглися володіння Великобританії, Франції, Нідерландів, США. Всі країни цього величезного обширу мають подібні історії європейської колонізації, формування держав і націй, їх мов, що мають романське (латинське) походження. У Латинській Америці проживає понад 530 млн. осіб. Половина загальної кількості населення зосереджена в двох країнах – Бразилії та Мексиці. Однак чисельність населення регіону зростає досить швидко – середній природний приріст складає 17%, характеризується ця вся людність змішанням расових ознак. Різноманітний расовий та етнічний склад населення пояснюється історією заселення регіону. Більшість жителів Латинської Америки розмовляють іспанською мовою, майже все населення регіону сповідує християнську релігію (католицизм). Це стало результатом діяльності європейських місіонерів.

Нині територію регіону Латинської Америки поділяють на субрегіони: Мезоамерика та країни Карибського басейну (Мексика, Центральна Америка, острови Вест-Індії), Андські країни (Венесуела, Колумбія, Перу, Болівія, Еквадор, Чилі), країни Ла-Плати (Аргентина, Бразилія, Уругвай, Парагвай). Об'єднання країн Латинської Америки та Карибського басей-

ну має назву СЕЛАК, Латино – Карибська Америка (ЛКА); також існує низка інших об'єднань різних латиноамериканських країн, наприклад, МЕРКОСУР – зона південноамериканського загального ринку відповідно поєднує Аргентину, Бразилію, Парагвай та Уругвай. Водночас усі ці держави та товариства об'єднуються в організацію американських держав (ОАД).

Зазначимо, що з середині 1930-х рр. утверджується поняття «Латинська Америка», як більш політично коректний термін для колишньої «Іспанської Америки» колоніальної доби. Попри особливі інтереси Сполучених Штатів у Південній Америці, які були концептуалізовані у доктрині Монро 1823 р., провідні європейські держави завжди мали власні інтереси у цьому величезному регіоні, як у історичному минулому впродовж кількох століть, так і на нинішньому етапі поступу.

До регіону Латино – Карибської Америки (ЛКА) мають відповідно інтереси великі, глобальні актори світового співтовариства. Зростаючий інтерес до регіону має і Європейський Союз та, звичайно, його держави. Вже кілька десятиліть як розгортається діалог між цими регіональними об'єднаннями. Вагома налаштованість на співробітництво з країнами регіону протяжний період характеризує політику Німеччини як у рамках Євросоюзу, так і по лінії національної політики. За умов зміни геополітичних та економічних реалій відбувається й еволюція відповідних концептуальних засад співробітництва, у межах яких протягом крайніх двадцяти років коригуються підходи ЄС, його зацікавлених і спроможних держав до латиноамериканського регіону. Провідна увага приділяється європейському регіоналізму та його модифікаціям, що здійснюється в умовах зростання взаємозалежності. Особливість даного підходу полягає в тому, що нині він не обмежується тільки торгівлею, а підкріплюється й інвестиційними та фінансовими зв'язками. А це значно додає для обох сторін співробітництва.

На еволюцію стратегій відносин, звичайно, впливає трансатлантична взаємодія по лінії Євросоюз – США. Вона справляє безпосередній вплив на побудову співробітництва Євросоюзу із країнами Латино – Карибської Америки. На сучасному етапі Брюссель актуалізує підходи і перебуває в пошуку нових засад лідерства в латиноамериканському регіоні. ЄС та ЛКА за певних застережень мають можливість реалізувати прагматичний сценарій партнерства та спроможні стати основними захисниками міжнародної економічної інтеграції.

Уже понад двадцять років минуло з часу, коли у 1999 р. було започатковано стратегічний міжрегіональний діалог між нинішніми Європейським Союзом та Латино-Карибською Америкою. Успіхи у рамках цього діалогу є своєрідним підсумком і мірилом європейської моделі взаємодії з латиноамериканським регіоном, яка заснована на довгостроковій співпраці та диференційованому підході. У XXI ст. економічна та політична взаємодія між двома регіонами набула якісно нового характеру у контексті важливих процесів глобалізації, регіоналізації та структурних перетворень, що відбулися як у ЛКА, так і в ЄС. З одного боку, в ЛКА протягом останніх двох десятиліть вибудовувався спектр створених регіональних об'єднань, які покликані надати регіону значну самостійність у побудові діалогу з ключовими поза регіональними партнерами. З іншого боку, Євросоюз, переживаючи внутрішню трансформацію та фактор брекзиту, стикається з необхідністю формування нового порядку денного у діалозі зі своїми зовнішніми партнерами. Особливо це було відчутним за зміни характеру трансатлантичних зв'язків по лінії Брюссель – Вашингтон за президентства Д. Трампа, коли США активізували перехід до «торговельних війн» та протекціонізму. Такі умови стали спонукальними чинниками до коригування стратегії ЄС на трансатлантичному напрямку, до пошуку та відкриття перспективних можливостей для європейського бізнесу саме в латиноамериканському регіоні.

Розглядаючи сучасну взаємодію між Євросоюзом та країнами ЛКА, не можна залишити поза увагою таке визначення, як регіоналізм, який багато в чому формує характер цих взаємин. Нині у науковій літературі широко представлені концепції регіоналізму, а також оцінки європейського та латиноамериканського регіоналізму й процесів регіоналізації. Концепція теоретика нового регіоналізму Бьорна Хетне тлумачить його у широкому, міждисциплінарному сенсі як ідеологію та певний погляд на світ, згідно з яким основним суб'єктом глобального історичного розвитку стає регіон, змінюючи класичні держави¹.

Під новим регіоналізмом розуміють багатополюсний світовий порядок, розвиток інтеграційних процесів та економічну взаємозалежність регіональних акторів. Згідно тверджень, викладених у роботі авторів Х. Хенггі, Р. Ролоффа та Ю. Рюланда, під регіоналізмом розуміється свідомо політика держави, яка приводиться в дію для управління як регіоналізацією, так і викликами економічного, соціального та іншого характеру, що заторкують конкретний регіон².

Так, у ЛКА спостерігається еволюція кількох концепцій регіоналізму. Починаючи із останнього десятиліття ХХ ст. – початку ХХІ ст. у регіоні переважав принцип нового чи відкритого регіоналізму, який передбачав відкритість економік під впливом хвилі неоліберальних реформ, у тому числі через скасування тарифних та нетарифних бар'єрів. Саме у цей період Європейською Комісією було розроблено нові ключові напрямки співробітництва, які мають на увазі поглиблення політичного діалогу, розширення торгової взаємодії з одночасною підтримкою інтеграційних процесів у латиноамериканському регіоні, а також технічне та фінансове співробітництво.

1 Hettne B. Theorizing the Rise of Regioness, New Political Economy, 2000. vol. 5 (3).

2 Hänggi H., Roloff R., Rüländ J. Interregionalism and International Relations. Routledge, London, UK. 2006.

На розробку оновленого європейського підходу до ЛКА на порозі XXI ст. вплинули наступні причини³. По-перше, стратегічний підхід до співпраці став своєрідною відповіддю щодо зростання інтересу Брюсселю в зміцненні своїх позицій у латиноамериканському регіоні. По-друге, західноєвропейська стратегія партнерства з ЛКА була розроблена в умовах появи у регіоні нових інтеграційних проєктів: Північноамериканської зони вільної торгівлі НАФТА та проєкту зі створення до 2005 р. Міжамериканської зони вільної торгівлі АЛКА. На цьому тлі прагнення Європи запропонувати латиноамериканським партнерам альтернативу північноамериканському впливу на континенті було цілком виправдано та знайшло підтримку у країнах ЛКА. Основною рисою прийнятої тоді західноєвропейської стратегії став диференційований підхід до країн латиноамериканського регіону, тобто проведення окремих переговорів з кожним субрегіональним інтеграційним об'єднанням. У період відкритого регіоналізму латиноамериканські країни висловлювали готовність вибудувувати субрегіональну інтеграцію за європейським зразком⁴.

У нових умовах, особливо з середини першого десятиліття XXI ст., у ЛКА став відбуватись поступовий перехід до концепції постліберального регіоналізму. Суть цієї концепції в тому, що новий підхід передбачав співпрацю не тільки у сфері торгівлі, а й у сфері безпеки та реагування на загальні внутрішні та зовнішні загрози, з акцентом на питаннях політики.

Держави Південної Америки здебільшого обрали курс на побудову самостійної регіональної політики та дистанціювання від США, у низці з них відбулася зміна політичного курсу «вліво» та її диференціація.

3 Тайяр В.М. Европейский Союз-Латинская Америка: конфигурация межрегионального сотрудничества в XXI веке, Современная Европа, 2015. № 2(62), с. 73.

4 Тайяр В.М. ЕС-ЛКА: тенденции межрегионального сотрудничества, Латинская Америка, 2005. № 8. С. 24–33.

У новий етап вступив і процес інтеграції в ЛКА завдяки створенню у 2004 р. одразу двох регіональних угруповань: Союзу південноамериканських націй (УНАСУР) та Боліваріанського альянсу для народів нашої Америки (АЛБА). На цьому етапі стало спостерігатися і помітне гальмування діалогу між Євросоюзом та окремими інтеграційними об'єднаннями ЛКА. Натомість переговори з Південноамериканським загальним ринком (Меркосур) про створення Зони вільної торгівлі (ЗВТ) починаючи з 2004 р. були практично заморожені через розбіжності в торгівлі сільськогосподарською продукцією у рамках Дохійського раунду СОТ⁵.

У цей же період відбулося уповільнення темпів економічної взаємодії між ЄС та ЛКА. Певні корективи внесла і глобальна економічна криза 2008–2009 рр.: зростаючі ринки ЛКА виявилися стійкішими перед ударами кризи, а ніж ринки єдиної Європи. Восени 2009 р. Єврокомісія прийняла оновлений варіант стратегічного підходу до регіону під назвою «Європейський Союз та Латинська Америка: партнерство глобальних гравців», пріоритетами якої стали сприяння розвитку регіональної інтеграції в Латинській Америці та укладання із субрегіональними угрупованнями угод про асоціацію⁶. Потрібно відзначити, що в ході політичного та економічного діалогу з ЛКА Євросоюз дотримувався такої моделі взаємодії з латиноамериканським регіоном, яка заснована на довгостроковій співпраці та диференційованому підході, що здійснюється одночасно на кількох рівнях – регіональному, субрегіональному та міжрегіональному.

Важливу роль у становленні латиноамериканського регіоналізму відіграла потреба зміцнити стратегічні позиції національних економік та всього регіону. Постліберальний регіоналізм послужив ідейною основою формування у 2011 р.

5 Тайяр В.М. Европейский Союз-МЕРКОСУР: стратегическое партнерство, Латинская Америка, 2007, № 5. С. 28–36.

6 Bericht vom 29.03.2010 über die Strategie der EU für die Beziehungen zu Lateinamerika (2009/2213(INI) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2010-0111_DE.html

найбільшого об'єднання Західної півкулі – Спільноти латиноамериканських та карибських держав (СЕЛАК), що сприяло зміцненню міжрегіонального рівня діалогу із ЄС.

Кінець постліберального регіоналізму в ЛКА дослідники відносять до середини другого десятиліття ХХІ ст. Латиноамериканський регіон вступив у новий етап розвитку регіоналізму, що пов'язано, насамперед, із падінням у низці країн ЛКА лівих режимів, що спричинило і чергову зміну стратегій та підходів до регіональної інтеграції⁷. Створення Тихоокеанського альянсу у 2012 р. у складі Мексики, Колумбії, Перу та Чилі стало поверненням до моделі інтеграції на принципах відкритого регіоналізму, що виявляється у прагненні альянсу вбудовуватися у процеси лібералізації торгівлі, зокрема, з Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. До кінця другого десятиліття ХХІ століття регіоналізм у ЛКА став набувати низки нових проявів.

Серед головних змін слід відзначити кризу у регіональних організаціях (УНАСУР, АЛБА), поляризацію в СЕЛАК, перегляд стратегії інтеграції в МЕРКОСУР та зміцнення тих, що пов'язані з гегемонією США (Організація американських країн, Тихоокеанський союз). Крім того, в останні роки відбувається процес зовнішньополітичної розбудови регіону (співпраця Колумбії з НАТО, посилення блокади та тиску на Венесуелу, зміна внутрішньополітичного курсу в Аргентині та Бразилії). Деякі дослідники використовують термін стратегічного регіоналізму стосовно до сучасного етапу, маючи на увазі прагнення регіону вбудуватися в більш прагматичні економічні відносини зі своїми зовнішніми партнерами⁸.

Таким чином, можна констатувати, що латиноамериканський регіоналізм зараз перебуває на перехідному етапі. Ймовір-

7 Разумовский Д.В. Конец «постлиберального» регионализма в Латинской Америке?, Латинская Америка, 2018. № 1, с. 25–44.

8 Ojeda Medina T. «Regionalismos e integración en América Latina y el Caribe», in: Jose Angel Sotillo y Bruno Ayllón (eds.) Las transformaciones de América Latina cambios políticos, socioeconómicos y protagonismo internacional, Madrid, Spain, 2017. pp. 149–174.

ним може бути посилення тенденцій стратегічного регіоналізму з елементами відкритості національних економік до торгової та інвестиційної лібералізації, або стагнація регіональних інтеграційних процесів чи їх фрагментація. На шляху до міжрегіоналізму Стосовно своїх зовнішніх партнерів Євросоюз використовує ще один рівень у системі міжнародних відносин – міжрегіоналізм або інтеррегіоналізм. Бьорн Хеттне визначає інтеррегіоналізм як інституціоналізовані відносини між регіональними акторами⁹. Відповідно до іншої теорії, запропонованої Х. Хенггі, інтеррегіоналізм може виявлятися у трьох різних формах¹⁰. По-перше, як відносини між регіональними групами; по-друге, як бірегіоналізм або трансрегіоналізм, тобто діалог між регіонами, що включає відносини не тільки між регіональними групами, а також двосторонні зв'язки між окремими країнами із двох і більше регіонів; по-третє, як відносини між інтеграційним об'єднанням та окремими країнами. За оцінкою дослідників, реалізація європейського інтеррегіоналізму відбувається в обстановці кризи глобального управління та «перекроювання» світо господарських зв'язків¹¹. Згідно з офіційними документами Європейської Комісії, ЛКА включена до міжрегіонального діалогу з боку Євросоюзу¹². Слід зазначити, що відносно латиноамериканського регіону європейський інтеррегіоналізм багаторівневий та втілюється у життя з допомогою певних інституційних механізмів¹³.

Перший з них вибудовується за принципом діалогу між двома регіонами у режимі самітів, другий механізм перед-

9 Parra Santamaria A. El interregionalismo europeo y la integracion regional latinoamericana, 2010. Entramado, vol. 6, № 2, pp. 96–105.

10 Hänggi H. Interregionalism: Empirical and Theoretical Perspectives, Los Angeles, 2000.

11 Михайленко Е.Б., Михайленко В.И. «Европейский интеррегионализм в XXI веке: постановка научной проблемы», в кн.: Современная Европа: 60 лет после Римских договоров, часть 1, Доклады Института Европы № 340, Институт Европы РАН, Москва, Россия, с. 39–47.

12 Comision Europea. Una asociación reforzada entre la Unión Europea y América Latina. Bruselas, Ediciones de la Comisión Europea. 2006.

13 Ayuso A. La Asociación UE-CELAC y la revisión del concepto de interregionalismo multinivel, Comentario Internacional, 2015. № 15, Quito, pp. 177–207.

бачає угоду про асоціацію, третій пов'язаний із співробітництвом на основі двосторонніх торгових угод. Так, початок міжрегіональної взаємодії було покладено понад 20 років тому, 1999 р., коли в Ріо-де-Жанейро було проведено перший саміт глав держав ЄС та ЛКА. З того часу проходять дані саміти на регулярних засадах. Зустрічі на найвищому рівні проводилися по черзі в Південній Америці та в Європі, причому європейське місце зустрічі було в країні, яка головувала в Раді Європейського Союзу по ротації. Однак з 2015 р. це правило було порушено, коли саміт відбувся в Брюсселі, незважаючи на головування Латвії, також наступний саміт відбувся у столиці ЄС. Важливо, що на VI-му саміті ЄС-ЛКА, який відбувся в Мадриді 2010 р., було прийнято рішення про створення Фонду Євросоюз - Латинська Америка, який почав функціонувати вже з кінця 2011 року¹⁴. Починаючи з 2013 р. міжрегіональні саміти стали відбуватися у форматі постійного діалогу між ЄС та створеним у 2011 р. найбільшим об'єднанням Західної півкулі – СЕЛАК. Однак певний час на міжрегіональному переговорному майданчику спостерігалися гальмування, зокрема через економічну та політичну кризи у Венесуелі та у зв'язку з неоднозначною позицією з цього питання в обох регіонах саміт кілька раз був відтермінований.

Питання більш тіснішої співпраці обговорювалися на неформальній міністерській зустрічі ЄС – Латинська Америка, яка відбулася 14 грудня 2020 р. і була організована Німеччиною, яка головувала в Євросоюзі. Глава зовнішньополітичного відомства ФРН Хайко Маас провів спілкування у он-лайн форматі міністрів закордонних справ держав-учасниць двох регіональних структур. Було підтверджено намір активізувати дворегіональний політичний діалог на високому рівні та підкреслено велике значення, яке країни обох регіонів на-

14 Die gemeinsame Handelspolitik der EU gegenüber Lateinamerika. EU-Gipfel-Lateinamerika <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/regionaleschwerpunkte/lateinamerika>

дають їхньому багаторічному партнерству, заснованому на спільних інтересах та спільних цінностях, таких як повага до принципів, закріплених у Статуті ООН, демократії, сталого розвитку, прав людини та верховенство права. Відзначалися успіхи Фонду ЄС – ЛКА як міжурядової організації, а також роль представників громадянського суспільства у розвитку дворегіонального партнерства. Міністри підкреслили значення парламентської дипломатії, зокрема роботи Євро-Латиноамериканської парламентської асамблеї, яка прийняла відповідну декларацію від 5 листопада 2020 р. Міністри закордонних справ ЄС – ЛКА підтвердили свою прихильність пожвавити дискусію щодо реформи Ради Безпеки, активізації роботи Генеральної Асамблеї та зміцнення Економічної та Соціальної Ради. Міністри також згадали про поточні ініціативи на підтримку багатостороннього порядку, заснованого на правилах, як-от Альянс за багатосторонність¹⁵.

Крайній відео саміт ЄС, держав Латинської Америки та Карибського басейну, відбувся 2 грудня 2021 р. Він розглянув широке коло питань порядку денного. Головував на відео конференції президент Європейської ради Шарль Мішель, а разом з ним президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн, які представляли Брюссель. У зустрічі також взяв участь Верховний представник об'єднання із закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель. Країни Латинської Америки та Карибського басейну представляли глави держав і урядів, а також очільники регіональних та субрегіональних організацій. Девіз конференції – «Об'єднання зусиль для стійкого відновлення після кризи COVID-19». В он-лайн режимі були обговорені наступні теми: вирішення проблем здоров'я та соціально-економічних наслідків пандемії COVID-19; прискорення переходу до «зеленої» економіки; просування програм цифровізації, які ставлять людей на перше місце; сприяння

15 Gemeinsames Kommuniqué: Informelles Ministertreffen EU27 – Lateinamerika/Karibik (Deutsches Auswärtiges Amt)

соціальної згуртованості та боротьба з нерівністю. Досить показово, що станом на кінець 2021 р. держави ЄС для країн латиноамериканського регіону виділили понад 2,4 млрд євро для реагування на надзвичайні ситуації, пов'язані з Covid-19, та для заходів по зміцненню систем охорони здоров'я, водопостачання, санітарії та подолання відповідних соціально-економічних наслідків¹⁶.

Відносини між ЄС і Меркосур, що є діалогом між двома регіональними об'єднаннями, постали також складовою європейського міжрегіоналізму. Укладання договору про вільну торгівлю між цими об'єднаннями стає важливою віхою для міжрегіонального рівня відносин з огляду на декілька причин. Насамперед тому, що наразі Євросоюз уже має угоди про вільну торгівлю в регіоні з окремими країнами та субрегіональними об'єднаннями: з Карифорум (включно з Карибським співтовариством та Домініканською республікою), з Мексикою, Центральною Америкою (Панамою, Коста-Рікою, Сальвадором, Гватемалою, Гондурасом, Нікарагуа), та в Південній Америці з Колумбією, Чилі, Еквадором і Перу, осторонь від цих євро латиноамериканських економічних зв'язків залишаються тільки Болівія, Куба та Венесуела. На кінець червня 2019 р., за повідомленням агенції новин dra, Європейський Союз та Меркосур завершили переговори про створення спільної зони вільної торгівлі. У повідомлення наголошувалося, що завершення переговорів відкриває шлях експортерів з країн-членів Меркосуру до ринку ЄС (ці перемовини про створення зони вільної торгівлі тривали з перервами з 2000-го р.). Тепер ще сторони мають укласти угоду про скасування ввізних мит та зняття всіх обмежень для доступу експортерів на ринки обох об'єднань. Відтак це найбільший вільний ринок у світі, адже у Євросоюзі проживає більше 510 млн. осіб та у Меркосурі понад 260 млн. У 2018 р. сукупний експорт підприємств з ЄС до Меркосуру становив 45 мільярдів євро, а у зворотному на-

16 https://eeas.europa.eu/sites/default/files/factsheet-eucovidlac-26nov2021_final.pdf

прямку було експортовано товарів на суму 42,6 мільярда євро¹⁷. За оцінкою експертів, із укладанням договору між ЄС та Меркосур, 30 країн регіону перебуватимуть у торгових договірних відносинах з ЄС, які включають дуже схожі преференційні умови у сферах торгівлі, інвестицій, послуг та державних закупівель.

В жовтні 2015 р. Європейська Комісія опублікувала нову стратегію, в якій окреслено загальноєвропейське бачення міжнародної торгівлі¹⁸. В рамках цієї торгової стратегії Єврокомісія ініціювала переговори щодо актуалізації, модернізації й поглиблення своїх торгових угод з країнами ЛКА. У травні 2016 р. були започатковані переговори щодо оновлення договору Євросоюз – Мексика. Євросоюз зацікавлений у механізмах по захисту прав інвесторів, аналогічних договору СЕТА між ЄС й Канадою, який набрав чинності у вересні 2017 р. Для Мексики актуалізація договору з Брюсселем являє стратегічно важливу альтернативу в умовах перегляду угоди по НАФТА, яка була переформатована у USMCA (англ. United States-Mexico-Canada Agreement) й підписана 30 листопада 2018 р.

У листопаді 2017 р. офіційно стартував процес актуалізації договору з Чилі. Як вказується в дослідженні ЕКЛАК, присвяченому міжнародному режиму торгівлі та її наслідків для Латинської Америки, оновлений договір про Асоціацію ЄС – Чилі посилить позиції обох сторін перед можливим протекціоністським тиском у міжнародній торгівлі¹⁹. У січні 2017 р. набула чинності торговельна угода між ЄС та Еквадором, аналогічна тим, які були укладені між ЄС із Колумбією та Перу. В разі з Андським співтовариством націй (АСН), до

17 Див. <https://www.dw.com/uk/ес-і-меркосур-попередньо-домовилися-про-вільну-торгівлю/a-49407152>

18 European Commission (2015) «Trade for all», European Union, available at: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/october/tradoc_153846.pdf.

19 Журкин В.В., Носов М.Г. (2018) Дональд Трамп и Европа, Современная Европа, №4, с. 17–33.

якого входять вищезазначені держави, відбулося «розхитування» цього союзу та підписання не «міжблокового» договору з Євросоюзом, а укладання двосторонніх торгових договорів з окремими країнами андської групи. Слід вказати, що активізація міжрегіональних переговорів інтенсифікувалися як відповідь на протекціоністську політику Д. Трампа.

Водночас, необхідно мати на увазі, що лібералізація торгівлі агропромисловою продукцією тривалий час залишалася основним «камнем спотикання» під час переговорів. Країни Меркосур (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай) розраховують увійти на європейський ринок м'яса, Аргентина та Бразилія шукають також преференційний доступ для свого експорту етанолу. Проте інтерес європейців часто полягає не так у відкритті ринку, як у захисті власних виробників сільгосптоварів, конкуруючих з американськими. При цьому Євросоюз залишається для цих країн істотним торговим партнером та важливим іноземним інвестором. Потрібно зазначити, що країни регіону, які вже підписали торгові угоди з Брюсселем суттєво покращили свій доступ на європейський ринок, але набагато менше у торгівлі агропромисловою продукцією, ніж промисловими товарами. Таким чином, ситуація, що склалася, не дозволяє латиноамериканським країнам повністю використати свій потенціал у торгівлі аграрною та агропромисловою продукцією. Такий розклад спонукає до того, що експорт з ЛКА в ЄС концентрується на відносно невеликій групі товарів і поки що слабо диверсифікований²⁰.

На динаміці міжрегіональної торгівлі позначаються темпи економічного зростання по обидва боки Атлантики. Так, за підсумками 2017 р. темп приросту ВВП у цілому по Євросоюзу склав 2,4%, що вище за показники періоду 2013–2016рр. В свою черга, у ЛКА намітився вихід із дворічного

20 CEPAL La Unión Europea y América Latina y el Caribe: estrategias convergentes y sostenibles ante la coyuntura global. 2018. Santiago, Chile.

(2015–2016 рр.) циклічного спаду економік: темп приросту ВВП становив 1,2%, за даними Економічної комісії ООН для Латинської Америки та Карибського басейну (ЕКЛАК)²¹. Дана динаміка не дуже відрізнялася в наступні роки, які були обтяжені пандемією, викликаною боротьбою з COVID-19. Головними факторами вразливості латиноамериканських економік залишаються залежність від динаміки цін на сировинні товари та слабкі позиції на світовому ринку продукції обробної промисловості. За оцінкою експертів ЕКЛАК, відкрити нові ринки для експорту латиноамериканської продукції та прагнути далі північноамериканського ринку – це обов'язкові умови для регіону в контексті посилення протекціоністської політики потужного північного сусіда.

Підкреслимо, що Євросоюз залишається для латиноамериканських країн важливим торговим партнером та інвестором, який конкурує зі США та Китаєм. По суті, із середини другого десятиліття XXI ст. Латинська Америка опинилася у центрі геополітичного трикутника і перетворилася на самостійного гравця, активно працюючи по лінії Південь – Південь (з Китаєм), так і у форматі постійної взаємодії із Заходом (з США та ЄС)²². У останні роки участь КНР у латиноамериканській торгівлі доволі стрімко збільшується. Скажімо, у період 2000–2017 рр. він зріс з 1% до 10% у експорті та з 2% до 18% у імпорті. З 2014 р. Китай став другим за значимістю після США торговим партнером для латиноамериканського регіону, перемістивши цим Євросоюз на третє місце. Для виробників з ЄС конкуренція з КНР виявляється в секторі поставок у регіон в основному електроніки, теле- та радіотехніки²³. У період з 1999 р. по 2017 р. торговельний оборот між ЄС та ЛКА збільшився у 2,8 раза – з 85,8 млрд дол. до 245,2 млрд. За підсумка-

21 CEPAL La Unión Europea y América Latina y el Caribe: estrategias convergentes y sostenibles ante la coyuntura global. 2018. Santiago, Chile.

22 Тайяр В.М. Трансатлантическое партнерство и Латинская Америка: возможности и риски, Латинская Америка, 2016. № 9, с. 22.

23 Mori A. EU and Latin America. A Stronger Partnership? 2018. Milano, Italy, p. 24.

ми основним латиноамериканським експортером до Євросоюзу стала Бразилія.

Одним з важливих чинників, що доволі уповільнюють утворення стратегічного альянсу між Євросоюзом і ЛКА, який зберігається довгий час є асиметричність у взаємній торгівлі та інвестиціях. Іншим фактором, який визначає взаємну торгівлю, є концентрація взаємних поставок на невеликій групі країн з обох боків Атлантики. Так, на шість країн регіону, чотири з яких мають договори про ЗВТ із Брюсселем – Мексику, Бразилію, Чилі, Аргентину, Колумбію та Перу, припадає у останні роки дещо більше 80% в імпорті та експорті всього регіону до ЄС. При цьому зростає значення латиноамериканських країн-гігантів – Мексики та Бразилії, на долю яких припадає понад 50% обсягів експортно-імпортних операцій із Євросоюзу. Рух промислових товарів між ЛКА та ЄС показує, що Бразилія та Мексика значною мірою інтегровані у внутрішньофірмову торгівлю та логістику. У той же час сім європейських країн – Німеччина, Іспанія, Нідерланди, Бельгія, Великобританія, Франція та Італія є основними постачальниками та покупцями товарів з ЛКА, на них припадає понад 80% взаємних експортно-імпортних поставок. Основними архітекторами політики Євросоюзу щодо ЛКА залишаються Іспанія та Німеччина.

Підкреслимо, що співпраця Німеччини з країнами Латинської Америки має багатовікову історію. Етнічні німці переселялись до Південної Америки ще до об'єднання Отто фон Бісмарком Німеччини. Про значиму німецьку діаспору можна вести мову у Аргентині, Бразилії, Чилі. У різні періоди крайніх півтора століть відносини Берліна з країнами регіону також мали суттєві відмінності. Але вектор їх спрямованості здебільшого був націлений на розширення взаємодії.

Наголосимо, що до регіону ЛКА сучасна ФРН виявляє підвищений інтерес. У роки першої каденції канцлерін А. Меркель питання латиноамериканського напрямку в коа-

ліційній угоді входили складовою частиною у комплекс відносин Північ – Південь²⁴. У цьому документі християнські демократи та соціал-демократи наголошували, що загострення проблем розвитку, насамперед в Африці, але також і в окремих регіонах Азії та Латинської Америки, безпосередньо загрожує миру та добробуту у Німеччині та Європі. Внутрішньодержавні економічні труднощі змусили правлячу еліту ФРН, як і раніше, робити ставку у вирішенні проблем «третього світу» переважно на багатосторонньому рівні в рамках визнаних міжнародних інститутів та фінансових організацій, таких як ЄС, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд. Про це прямо йшлося у між партійному договорі. Дана стратегічна лінія не зазнала і в подальшому істотних змін, але стає з часом ще відчутнішою. Тож у сфері двостороннього співробітництва передбачалося подальше скорочення країн – реципієнтів німецької допомоги. Якщо 1998 р. об'єднана Німеччина надавала економічну допомогу на двосторонній основі 119 державам, то 2008 р. їх кількість скоротилося до 57 країн²⁵. Німецькі політики виходили із того, що у світі під впливом глобалізації за рахунок зростання «нових економік» відбувається «зміна силової конфігурації» у бік створення багатопольярного світу, розмивання монопольного становища Заходу у світовій торгівлі та технологіях, зростання його енергетичної та ресурсної вразливості. Тому Берлін виступив за надання процесу глобалізації керованого характеру з більше вираженою соціальною складовою, орієнтуючись при цьому на пріоритетність європейських цінностей, на неконфронтаційне просування принципів демократії, а також розвиток основ ринкової економіки в тому числі і в країнах ЛКА.

24 Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD von 11.11.2005. – S.125 – 140. https://www.bundesrat.de/DE/plenum/themen/foekoI/bundesstaatskommission/mitglieder/koalitionsvertrag.pdf?__blob=publicationFile&v=1

25 Deutschland: Entwicklung des Außenhandels // Bundeszentrale für politische Bildung, 2017. 9 März // URL: <http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/globalisierung/52842/aussenhandel>.

На тлі помірної заангажованості Європейського Союзу, Німеччина у 2010 р. представила нову стратегію розвитку співробітництва з країнами Латинської Америки²⁶. Основними цілями її визначено: зміцнення зв'язків у галузі боротьби за права людства, розвиток правових засад ведення міжнародного бізнесу, підтримка відповідних наукових розробок²⁷. На презентації даної стратегії ФРН в Латинській Америці міністр закордонних справ другого уряду А. Меркель Гідо Вестервелле зазначав наступне. «Латинська Америка більше не є просто ринком збуту для німецької продукції, тепер цей регіон є важливим партнером для ФРН – союзником при досягненні найважливіших цілей: боротьби за права людства, забезпечення безпеки, а також економічної та політичної стабільності»²⁸.

Підтвердженням такого підходу слугує факт того, що за останні кілька років Берлін зробив низку важливих кроків, спрямованих на зміцнення дипломатичних зв'язків з Латинською Америкою. Німеччина стала партнером Організації Американських Держав (ОАД), маючи статус спостерігача і займаючись фінансуванням особливо важливих проєктів, багато з яких спрямовані на покращення та розвиток окремих сфер життя латиноамериканського населення. Будучи також членом Економічної Комісії Латинської Америки та країн Карибського басейну, ФРН активно долучилася до економічних та політичних проєктів, що здійснюються в латиноамериканських державах. Німеччина є партнером Міжамериканського банку розвитку та інших дрібніших регіональних банків розвитку. Також ФРН співпрацює з країнами КАРИКОМ у розробці різних проєктів, зокрема у сфері відновлюваних джерел

26 Deutschland, Lateinamerika und die Karibik: Konzept der Bundesregierung Auswärtiges Amt Referat Öffentlichkeitsarbeit Inland (607) Berlin. 2010. S.64.

27 <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/publikationen/deutschland-lateinamerika-und-die-karibik-konzept-der-bundesregierung>.

28 http://www.auswaertigesamt.de/www/de/aussenpolitik/regionalkonzepte/lateinamerika/leitlinien_html-2010.

енергії. Німеччина та Латинська Америка також є партнерами зі стимулювання роботи та контролю в рамках Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Через відсутність ядерної зброї в латиноамериканських країнах цей регіон є для Берліна одним із найнадійніших партнерів. Незважаючи на те, що Латинська Америка є відносно спокійним і стабільним регіоном, деякі конфлікти все ще виникають в окремих зонах. Забезпечення внутрішньої безпеки є ще одним напрямом, у який Німеччина робить значний внесок. Говорячи про конфлікти, що відбуваються на цьому обширі, основними проблемами є продаж та вживання наркотиків й поширене насильство. Відповідно до «Стратегії проти наркотиків 2008 – 2015» Європейського союзу, німецький уряд працює над тим, щоб знизити як попит, так і пропозицію наркотичних речовин на території Латинської Америки²⁹.

Що стосується економічно важливих проектів із співробітництва, слід вказати на партнерські зв'язки регіонів у галузі енергетики. Оскільки газ стає найважливішим видом енергії в Латинській Америці на сьогоднішній день, Німеччина підтримує як з фінансової сторони, так і з боку надання наукової та технологічної допомоги різним розробкам, що проводяться латиноамериканськими країнами. ФРН, Мексика та Бразилія започаткували кілька програм з Болівією та Перу щодо оптимізації використання даного виду енергії, а також щодо розробки ефективної інфраструктури для його транспортування.

Також Німеччина активно виступає за посилення інтеграції Латинської Америки у світове співтовариство. На етапі свого головування в «групі восьми» у 2007 р. Берлін активно пропагував розвиток різних проектів, які дозволяють країнам, що розвиваються, у тому числі Латинської Амери-

29 Stefan Haid / Anke Marei Ludwig / Christian Rieck / Maik Zarandi Deutsche Interessen in Lateinamerika /documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_7134_1.pdf/b9d6eeef-8272-7537-3203-da3c39fc4f4b?version=1.0&t=1539665837916.

ки, активніше брати участь у прийнятті рішень на світовому рівні. Відтак Мексика, Аргентина та Бразилія є головними партнерами Німеччини у рамках діяльності «групи двадцяти». Участь представників країн в угрупованнях такого рівня сприяє ефективному прийняттю рішень³⁰.

Інвестиційна співпраця викликає набагато більший інтерес до вивчення. ФРН є однією з провідних країн-інвесторів у латиноамериканський регіон. Аналізуючи показники інвестиційних потоків з Німеччини, можна зробити висновок, що у період по 2013 р. обсяг німецьких прямих інвестицій (ПІ) подвоївся порівняно з попереднім терміном і склав 72 млрд дол. Основними країнами-реципієнтами виступають Бразилія та Мексика, на долю яких припадає близько 80% ПІ із ФРН. Наразі на території Німеччини оперують близько двох тис. німецьких компаній, деякі з них є філіалами великих німецьких корпорацій, інші можуть виконувати функції представницьких офісів. На території Бразилії розташовано 1,2 тис. німецьких компаній, за ними слідує Мексика, де їх близько однієї тисячі. З іншого боку, можна навести приклад Куби, на території якої знаходиться лише одна німецька компанія – Stefan Messer GmbH, яка володіє невеликими підрозділами на острові Сан-Паоло та є найбільшою дислокацією німецьких підприємств³¹.

Зазначимо, що німецький уряд великої коаліції велику кількість коштів спрямовує з Німеччини у Тринідад і Тобаго. Ця острівна держава посідає третє місце після Бразилії та Мексики за надходженням німецьких ПІ. Концентрація німецьких засобів у цьому регіоні обумовлена розміщенням там виробництв німецької компанії Ferrostaal AG, яка побуду-

30 Германия. Вызовы XXI века / под ред. В. Б. Белова. М.: Весь Мир, 2009. С. 516; Fakten zum deutschen Außenhandel. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, BMWi. Berlin. Juni 2016 // URL: <http://www.bmw.de/Redaktion/DE/Publikationen/>

31 Handel der EU mit Lateinamerika und der Karibik. Wissenschaftlicher Dienst des Europäischen Parlaments Autorin: Gisela Grieger Wissenschaftlicher Dienst für die Mitglieder PE 644.219 – Dezember 2019. – S.25, 30.

вала 13 великих нафтохімічних заводів та всю широку і необхідну інфраструктуру для їх функціонування. Розміщення та запуск даних заводів був найбільш масштабним і дорогим проектом із залучення ПІІ на територію Тринідад і Тобаго, оскільки вартість одного такого заводу становила 1,5 млрд американських дол.

Найбільш значима частина німецького капіталу спрямовується корпораціями ФРН, які ведуть бізнес на території Латинської Америки вже досить тривалий період часу. Основні засоби йдуть на розширення та модернізацію виробництва. Але також можна відзначити і значну частку ПІІ, що припадає на компанії, які раніше не були присутні в регіоні. Серед найбільш яскравих прикладів: новий сталеливарний завод на території Бразилії, залучені затрати на будівництво якого склали близько 7,5 млрд дол. Але, незважаючи на присутність цих економічних гігантів на території латиноамериканського регіону, основними представниками німецького бізнесу є підприємства дрібного та середнього бізнесу. У 2011 р. сукупна вартість товарів, вироблених німецькими філіями в Латинській Америці, склала 160 млрд дол. Згідно з даними Німецько-мексиканської торгової палати, вартість вироблених німецькими дочірніми компаніями товарів склала 62 млрд дол., що становило 6% ВВП Мексики³².

Розглядаючи секторальну диференціацію німецьких ПІІ на прикладі головних країн-партнерів з інвестиційного співробітництва, а саме Аргентини, Бразилії та Мексики, можна зазначити, що основні засоби сконцентровані у виробничому секторі. Враховуючи Тринідад і Тобаго та решту держав Латинської Америки, у виробництво спрямовано близько 80% усіх німецьких ПІІ. Частка вироблених товарів німецькими філіями промислових корпорацій становить 12,1% всього ви-

32 Fakten zum deutschen Außenhandel. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, BMWi. Berlin. Juni 2016 // URL: http://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Aussenwirtschaft/fakten-zum-deutschen-aussenhandel-2015.pdf?__blob=publicationFile&v=14

робленого ВВП у індустріальному секторі. Латинська Америка стала єдиним регіоном у світі, крім країн Євросоюзу, де спостерігається така концентрація промислового німецького капіталу.

У останні роки дедалі більша участь іноземного сектора спостерігається у сферах розробки відновлюваних джерел енергії, захисту навколишнього середовища, фінансовому секторі та поліпшення інфраструктури в деяких країнах, наприклад Чилі. Малий обсяг німецьких ПІІ у цих областях можна пояснити тим, що у 1990-ті рр. не проводився процес приватизації цих секторів, а навпаки більшість капіталовкладень із ФРН надходили на розвиток нових галузей.

Слід також враховувати, що на початку 1990-х років. Латинська Америка являла собою регіон, країнам якого був характерний подібний економічний і політичний уклад. У наші дні у багатьох країнах набули широкого розвитку демократичні інститути, але, незважаючи на це, неопопулістські та націоналістичні настрої визначають як внутрішню, так і зовнішню політику окремих держав. Розвиток подібних настроїв негативно позначається на інвестиційному кліматі всередині країн та регіону в цілому, що природно відштовхує зовнішніх інвесторів, у тому числі європейських від співпраці.

Показовим може бути перебіг подій на сьомому саміті ЄС – ЛКА, що проходив у Чилі в січні 2013 р. Там лідер Болівії Ево Моралес заявив, що європейські держави надто довго експлуатували континент, щоб вимагати будь-яких гарантій своїх інвестицій. Крім того, болівійський лідер вказав на першочергове завдання – забезпечити мешканців країни доступом до питної води та електрики. Побоювання щодо експансії європейського бізнесу висловила і президент Аргентини Крістіна Фернандес. «Ми повинні виявити і запобігти всім асиметриям, щоб не зашкодити власній

промисловості або, перш за все, людям», – наголосила До Фернандес³³.

Проте на даному саміті Євросоюз – Латинська Америка було підписано низку важливих документів, що визначили напрями нарощування співпраці у царині захисту навколишнього середовища, протидії міжнародному тероризму тощо. Їх метою стало створення гарантованих умов розвитку національних економік ЄС та ЛКА й подолання нееквівалентного обміну між країнами. Однак, незважаючи на це, між двома регіонами залишалось чимало серйозних розбіжностей, які негативно впливають на хід їхнього співробітництва. Однією з ключових проблем між Євросоюзом та CELAC залишається націоналізація низкою країн Латинської Америки європейських підприємств. Яскравим прикладом цього може бути націоналізація Аргентиною активів, що належать структурам іспанської Repsol. Підрозділам цієї корпорації належали акції нафтової компанії YPF та компанії YPF Gas – 57,4% та 85% відповідно. У квітні 2012 р. уряд Аргентини оголосив про проведення націоналізації 51% акцій обох компаній. Дії влади Аргентини різко розкритикували в ЄС, США, Іспанії, Мексиці та Світовому банку. Ще одним прикладом можуть бути болівійські реформи 2010 р., спрямовані на націоналізацію електроенергетичного сектора. Вони сильно зачепили інтереси французьких інвесторів, частка яких у цьому секторі становила 35,7%, після чого Франція зажадала негайної компенсації.

Економічний бум, характерний для країн Латинської Америки в останні десятиліття, загалом має сприяти зміцненню економічної співпраці із зовнішнім світом, зокрема з Євросоюзом. Але результати зростання цього регіону не призвели до бажаних позитивних результатів. По-перше тому, що темпи зростання латиноамериканського регіо-

33 Сотрудничество Германии и стран Латино-Карибской Америки // URL: stud-wood.ru/.../

ну не можуть зрівнятися з темпами зростання азіатських країн. А це, своєю чергою, відтісняє Латинську Америку в рейтингу пріоритетних регіонів на другий план. Також швидкий розвиток зараз і невикористання накопиченого капіталу надалі може призвести до негативних, навіть кризових наслідків.

Що ж до інтеграційних процесів, це, природно, розглядається Європейським Союзом, як позитивне явище. Але відсутність ефективних інтеграційних механізмів не дозволяє побудувати латиноамериканським угрупованням єдиний простір з метою полегшити процес ведення міжнародних діалогів. Небажання деяких держав, таких як Бразилія, йти на поступки своїм сусідам посилює і помітно гальмує процес ефективної політичної та економічної взаємодії в регіоні. Модель інтеграційних процесів у Латинській Америці постійно змінюється, і Євросоюз іноді просто не встигає відреагувати на подібні зміни. Звідси випливає наступна проблема: відсутність єдиної політики латиноамериканських країн щодо Брюсселю, а також відмінність в інтересах, які переслідують конкретні країни у цій співпраці.

Відзначимо, що латиноамериканськими країнами за весь час переговорів практично не було висунуто жодної чіткої умови, крім постійних претензій до Єдиної сільськогосподарської політики Європейського Союзу та вимог відкрити європейський ринок для ввезення більшого спектра сільськогосподарських продуктів із латиноамериканських країн. Звідси можна зробити висновок, що жодних офіційних стратегій щодо розвитку з боку Латинської Америки запропоновано не було. Ця проблема зараз є найактуальнішою, оскільки у зв'язку з поляризацією політичних та економічних завдань окремих країн виробити єдину стратегію щодо ЄС є не простим завданням.

Основні шляхи подальшого міжрегіонального співробітництва завжди у полі зору лідерів регіональних об'єднань.

У спільному плані дій Євросоюзу та Латинської Америки на 2013–2015 рр., окрім розвитку традиційних напрямів, таких як розвиток торгівлі, інвестицій, важливими пунктами двостороннього співробітництва стала політика, спрямована на сприяння боротьбі за соціальну рівність, захист навколишнього середовища, протидію тероризму та протекціонізму країнами ЄС та CELAC, а також різні програми, що стимулювали економічне зростання та створення нових робочих місць у латиноамериканських країнах для молодих спеціалістів. На відкритті саміту президент Чилі Себастьян Піньєра заявив, що створюється «новий стратегічний альянс» в галузі охорони навколишнього середовища та соціальної сфери. Зазначивши, що учасники форуму репрезентують третину всіх держав світу, які виробляють понад третину світової продукції (близько 60 країн з населенням 1,1 млрд жителів), він підкреслив, що на них лежить величезна відповідальність «за наші країни та за мир загалом³⁴».

Також на саміті вперше за одним столом з лідерами ЄС опинився голова держради Куби Рауль Кастро. Востанне кубинський керівник з'являвся у Сантьяго 50 років тому за часів правління Сальвадора Альєнде. Подібний перебіг подій був своєрідною поворотною точкою у процесі встановлення тісніших політичних та економічних відносин між Кубою та країнами Євросоюзу. ЄС вважає, що реформи, проведені кубинським президентом Раулем Кастро, значно покращили якість життя кубинців і мають збільшити потік прямих інвестицій із країн об'єднаної Європи. Основними напрямками у взаєминах ЄС із Кубою є розвиток спільних програм у сферах освіти та охорони здоров'я. Підбиваючи підсумки економічної співпраці, голова Єврокомісії Жозе Мануел Баррозу зазначив, що «Європа є найбільшим торговим партнером Латинської Америки. Але ми також стаємо свідками та

34 <https://www.dw.com/en/chile-eu-lateinamerika-karibik-gipfel-27012013-02-uhr-celac23f-journal/av-16552261>

зростання інвестицій з Південної Америки до Європи, чому ми дуже раді»³⁵.

Для Брюсселю та Євросоюзу важливими є підходи до диференціації потуги країн регіону ЛКА. Ключовими партнерами Німеччини є найбільші держави Латинської Америки: Аргентина, Бразилія, Болівія, Венесуела, Еквадор, Колумбія, Куба, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі. На віддаленішій відстані німецьких інтересів залишаються бідніші країни Центральної Америки: Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Сальвадор, Панама. На більшій периферії залишаються Багамські острови, Барбадос, Беліз, Вірджинські острови, Гаїті, Гайана, Гваделупа, Гренада, Кайманові острови, Мартініка, Пуерто-Ріко, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Люсія, Суринам, Ямайка, тобто відчутно бідніші держави регіону.

Мексика як колишня колонія Іспанії скоріше ментально та історично належить до Латинської Америки, хоча географічно перебуває в Північній Америці. Іспанці сіяли розбрат між різними індіанськими племенами, заохочували змішані шлюби. Хоча не всі з цих заходів досягли своєї мети, індіанський спротив іспанській колонізації зменшився, особливо в центрі Мексики. Метисація стала чинником, який до 1821 р. утримував Мексику під іспанською владою, оскільки більшість метисів переймали іспанську культуру. Протягом колоніального періоду епіцентром подій була Центральна Мексика. Південна Мексика зазнала найменшого іспанського впливу, залишившись найбільш індіанською частиною країни. Північна Мексика, навпаки, найменш індіанська. Навіть після здобуття незалежності Мексики збереглася різка відмінність між Північчю, Центром та Півднем. В XXI столітті Мексика вступила з численними внутрішніми протиріччями та підконтрольною США економікою. Мексика на початку

35 <https://www.dw.com/en/chile-eu-lateinamerika-karibik-gipfel-27012013-02-uhr-celac23f-journal/av-16553370>.

XXI століття мала частку ФРН у імпорті 4%, експорті 1%³⁶. Це не дивно, адже з 1994 р. Мексика потужно залучена до зони вільної торгівлі з Канадою і США.

Континентальні бідні держави Центральної Америки (Гватемала, Беліз, Гондурас, Сальвадор, Нікарагуа, Коста-Ріка та Панама) залишаються на периферії німецьких економічних інтересів. У сальвадорському імпорті частка ФРН становила 3%, експорті 9%³⁷. Гватемала у товарообігу мала 4% у імпорті та експорті з Німеччиною³⁸. У експорті Гондурасу 7% належить ФРН³⁹. У імпорті Коста-Ріки частка Німеччини становила 2%, експорті 16% (за рахунок екзотичних фруктів)⁴⁰. Зазначені центральноамериканські країни є реципієнтами німецької допомоги.

Майже півмільйона громадян Аргентини мають німецьке походження. Аргентинський імпорт з ФРН становить 6%, експорт 3%⁴¹. У питанні статусу Фолклендських (Мальвінських) островів Німеччина займає нейтральну позицію. Економічна криза 2008 р. дуже потужно вдарила по аргентинській економіці, що також негативно позначилось на стані розвитку німецько-аргентинського торговельно-економічного співробітництва.

Герой звільнення Південної Америки від іспанського колоніалізму Симон Болівар планував приєднати сучасну територію Болівії до Перу. Наразі болівійське плем'я кечуа культурно і мовно тісніше зв'язано з кечуа Перу, ніж з власним креольським та метисним населенням сходу країни. У імпорті Болівії частка ФРН становить 4% імпорту і 5% експорту⁴².

Процес етнічного розвитку Еквадору схожий з боліварійським. На відміну від Болівії, в Еквадорі більш розви-

36 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.494.

37 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.266.

38 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.324.

39 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.336.

40 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.160

41 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.79.

42 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.113.

нені прибережні райони, заселені переважно креолами та метисами. Саме тут сформувався економічний центр країни. Еквадорський імпорт з Німеччини складає 5%, експорт 4%⁴³.

Перу є практично індіанською державою, яка імпортує з ФРН 5%, експортує 4% товарообігу⁴⁴. Внутрішньополітична нестабільність у Болівії та Перу також негативно впливає на динаміку розвитку торговельно-економічних відносин з Німеччиною.

У Бразилії близько 3% населення мають німецьке походження. Частка ФРН у бразильському імпорті становить 10%, експорті 5%⁴⁵. Тобто Бразилія займає перше місце серед латиноамериканських партнерів Німеччини. Також важливим партнером ФРН у регіоні є Чилі. З XIX століття чилійська армія розбудовувалася за пруськими лекалами. Об'єднання Німеччини хронологічно співпало з процесом демократизації Чилі на початку 1990-х рр. На початку XXI століття у імпорті та експорті Чилі ФРН займає 5%⁴⁶. Зазначена тенденція у німецько-чилійських відносинах зберігається і за часів «Берлінської республіки».

Колумбія є однією з найбільш багато етнічних держав Південної Америки. Тут міжнаціональні проблеми тісно переплелися з політичними. Особливо це стосується півдня Колумбії, де влада належить наркосиндикатам, особовий склад яких становлять головним чином індіанці. Тут з 1960-х рр. дислокуються ультраліві бойовики, які де-факто є армією наркобаронів. Колумбія імпортувала з ФРН товарів на 8%, експортувала 4%⁴⁷. Німецька дипломатія долучилася до процесу пошуку компромісу між колумбійськими властями та колумбійськими повстанцями.

43 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.261.

44 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.572.

45 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.128.

46 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.144.

47 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.421.

Німецько-венесуельські відносини на початку XXI століття розвивались за умов специфіки «боліварійського соціалізму» спочатку Уго Чавеса, а наразі Ніколаса Мадуро. Попри політичні особливості Венесуела у своєму товарообігу імпортувала з ФРН 5% товарів і послуг, експортувала також 5%⁴⁸. До початку світової економічної кризи 2008 р. президент Венесуели У. Чавес просував ідеї запровадження в Латинській Америці єдиної грошової одиниці сукре⁴⁹. Але соціальні експерименти не тільки заперечили цей проєкт, а поглибили соціально-політичну кризу у Венесуелі⁵⁰. У 2013 р. помер президент Венесуели У. Чавес (1954–2013)⁵¹. Але політично система венесуельського нафтового соціалізму залишилася дієвою складовою поступу.

Німеччина, розвиваючи відносини з країнами ЛКА, здебільшого прагнула координувати свою латиноамериканську політику з підходами Європейського Союзу. Дані засади були помітні у травні 2006 р., коли у Відні відбувся четвертий саміт Європейський Союз – Латинська Америка. У його роботі взяли участь представники 60-х країн ЄС, Латинської Америки та Карибського регіону. Засідання проходили під гаслом «Посилення міжрегіональної стратегічної співпраці», що дало можливість оцінити результати попередніх самітів і вирішити, в який спосіб будуть розгортатися подальші стосунки ЄС та країн Латинської Америки.⁵² У центрі уваги були також актуальні для ФРН і обговорення системи заходів щодо боротьби з корупцією, питання захисту прав людини та протидії факторам руйнації культури країн регіону. 19 квітня 2007 р. у Санто-Домінго відбувся черговий саміт латиноаме-

48 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.736.

49 Хейфец В., Хейфец Л. Наступит ли эра сукре? Латинская Америка на пути к единой валюте // Латинская Америка. 2013. №7. С.21.

50 Twickel Christoph. Hugo Chavez. Eine Biographie. Hamburg, 2006. С.253

51 Дабаган Э. Уго Чавес: штрихи к политическому портрету. Новая и новейшая история. 2013. №6. С.44.

52 Süddeutsche Zeitung. 14 Mai 2006. S.3.

риканських країн⁵³. На його порядку денному були питання взаємодії у сфері торгівлі та інвестицій.

У червні 2007 р. Європейський Союз прийняв рішення про скасування дипломатичних санкцій проти Куби. Вони були запроваджені 2003 р. у відповідь на переслідування дисидентів. Ф. Кастро назвав це лицемірством з огляду на жорстке законодавство Брюсселя щодо нелегальних мігрантів. Чехія та Швеція були проти скасування санкцій проти Куби. 27 червня 2007 р. Фідель Кастро у статті «Гідна відповідь» визначив курс Куби щодо Євросоюзу. На його думку, «з Кубою можна вести діалог між суверенними сторонами без передумов та погроз. Якщо Європейський Союз хоче вести діалог з Кубою, він повинен скасувати санкції. Брюссель повинен також скасувати «Спільну позицію» 1996 р. (прийняту на вимогу тодішнього іспанського голови уряду Х.-М. Азнара) щодо засудження порушень прав людини на Кубі. Євросоюз демонструє принизливе підпорядкування США, які позбавляють його можливості займати позиції, які відповідають європейським інтересам. Європейський Союз користується подвійними стандартами звертаючись до Куби, й замовчуючи американські злочини на Гуантанамо та Абу-Граїб. Брюссель не засуджує Вашингтон за його незаконні затримання підозрюваних у терористичній діяльності. Це Європейському Союзу слід виправляти помилки, скоєні щодо Куби»⁵⁴. Водночас Ф. Кастро дивувався з приводу того, що «будь-який член Євросоюзу може блокувати прийняття будь-якого рішення. Така система не функціонує політично й на практиці підриває суверенітет усіх. Зараз Європейський Союз гірше, ніж колишній соціалістичний табір»⁵⁵. Як бачимо, ці оцінки не лише скептичні, а й політично спрямовані.

53 Verschiedene Kommuniqués zu den EU – Lateinamerika Tagungen in Santo-Domingo <http://www.internationalepolitik.de>

54 Ф. Кастро. Достойный ответ. Кастро Ф. Размышления команданте революции. Харьков, 2009. С.79–81.

55 Кастро Ф. Размышления команданте революции. Харьков, 2009. С.83.

П'ятий саміт Європейський Союз – Латинська Америка був скликаний у травні 2008 р. у м. Ліма для обговорення проблем боротьби з бідністю та глобального потепління. Водночас Саміт виявив глибокі протиріччя між різними країнами Латинської Америки. У травні 2008 р. канцлер А. Меркель у цей час відвідала Бразилію. Зокрема, мова йшла про зростання цін на продукти харчування внаслідок розробки біологічного палива та дефіциту продуктів харчування⁵⁶. Німеччина намагалась перетворити Бразилію на ключового партнера в Латинській Америці. Регіон залишався у фокусі уваги німецької дипломатії 8–12 березня 2010 р. Тоді латиноамериканське турне здійснив міністр закордонних справ ФРН Г. Вестервелле. Він відвідав Чилі, Аргентину, Уругвай та Бразилію.

26 січня 2013 р. у Сантьяго канцлер А. Меркель взяла участь у роботі сьомого саміту Європейський Союз – Латинська Америка. Євросоюз продовжив конкурувати з Китаєм і США за вплив у даному регіоні.

16 лютого 2015 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер під час латиноамериканського турне до Бразилії і Перу відвідав також Колумбію, де були складнощі з мирним процесом⁵⁷. До посередницьких зусиль у Колумбії була залучена Мексика, де 8–9 червня 2015 р. Штайнмайер побував із візитом⁵⁸. У травні 2015 р. А. Меркель взяла участь у роботі саміту Європейський Союз – Латинська Америка, який проходив у Брюсселі. Тоді були сподівання на органічну інтеграцію Куби до регіональних інтеграційних процесів.

16–17 липня 2015 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер відвідав Кубу. Мова йшла про можливості збільшення обсягу німецьких інвестицій у цій країні⁵⁹.

56 Süddeutsche Zeitung, 12 Mai 2008, S.4.

57 Steinmeier: Wünunschen Kolumbien, das 2015 Frieden bringt <https://www.auswaertiges-amt.de/de/AAmt/BM-Reisen/2015/021-brasilien-peru-kolumbien.html>

58 Deutschland und Mexiko intensivieren Kooperation https://www.auswaertiges-amt.de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/mexiko/150609_binationalekommission.html

59 Außenminister Steinmeier besucht erstmals Kuba <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/kuba/50770-bm-besucht-kuba.html>

Зазначимо, що найбільшим партнером Німеччини у регіоні ЛКА залишається Бразилія. 19–21 серпня 2015 р. А. Меркель здійснила візит до цієї держави, у столиці якої відбулись німецько-бразильські міжурядові консультації⁶⁰. Концерн «Kraus-Maffei-Wegman» будував танковий завод у Бразилії. ФРН проводить також активну політику в галузі презентації німецької культури в Бразилії⁶¹. Це все вивело німецько-бразильські відносини на рівень стратегічного співробітництва та зробило їх своєрідним прикладом для інших країн Латинської Америки.

Проте увагу Німеччини привертають не лише економічні гіганти регіону, а й менш розвинені латиноамериканські країни. Збільшується обсяг гуманітарної допомоги, яку надає ФРН. Наприклад, величезна гуманітарна підтримка надається Болівії, загальна сума якої на сьогоднішній день становить один мільярд євро. У соціальній галузі активно фінансуються проекти, що координують роботу соціальних інститутів у Болівії. Особлива увага приділяється державній модернізації та розвитку сільського господарства. Згідно з міжурядовим договором між Болівією та Німеччиною, підписаним у 2009 р. у столиці Болівії Ла-Пасі, Берлін виділив Болівії 62 млн євро на реалізацію цих реформ. Також відчутна благодійна допомога з Німеччини надходить Нікарагуа: щорічна допомога з боку ФРН становить 10 млн євро.

Величезна кількість розробок ведеться та планується до запуску в галузі розробки нових джерел енергії. На чемпіонат світу з футболу, який пройшов у Бразилії у 2014 р., німецькі розробники представили світовій спільноті нові генератори, що працюють на сонячних батареях, які висвітлювали весь стадіон. Наразі розробляються численні проекти з культурного обміну студентів та викладачів. Федеральний міністр

60 Bundesregierung reist nach Brasilien <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/reiseberichte/2015-08-18-merkel-brazilien-regierungskonsultationen.html>

61 Парусов Е. Бразилія как вектор внешней культурной политики Германии. Латинская Америка. 2013. №2. С.59.

закордонних справ на одній із конференцій, присвячених року Німеччини у Бразилії, заявив, що стратегічне партнерство має сприяти розвитку співпраці як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях⁶².

26 січня 2016 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер намагався підтримати діяльність міжнародної моніторингової місії, яка прагнула сприяти припиненню громадянської війни в Колумбії⁶³. Активізація німецької латиноамериканської політики проявилась у відновленні контактів Берліна і Гавани. 10 травня 2016 р. ФРН відвідав міністр закордонних справ Куби Бруно Родрігес Паррілла⁶⁴. Німецький туристичний бізнес підтримав кубинську економіку.

2 червня 2016 р. глава зовнішньополітичного відомства ФРН Ф.-В. Штайнмайер у Буенос-Айресі провів переговори з президентом Аргентини М. Макрі⁶⁵. Дана країна демонструвала позитивні тенденції подолання економічної кризи та поглиблення німецько-аргентинських торговельно-економічних зв'язків. 6 червня 2016 р. у Мехіко Штайнмайер провів переговори з міністром закордонних справ Мексики Клаудією Руїс⁶⁶. Показово, що Німеччина і Мексика координували посередницькі зусилля у спробах врегулювання тривалого громадянського конфлікту у Колумбії.

25 серпня 2016 р. Ф.В. Штайнмайер у Гавані взяв участь у переговорах щодо врегулювання в Колумбії⁶⁷. Поміт-

62 Павлов Н. В. Внешняя политика канцлера Меркель. М.: «МГИМО-Университет», 2018. С. 445.

63 Außenminister Steinmeier anlässlich der Einrichtung einer Monitoring – Mission in Kolumbien <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infocervice/presse/meldungen/2016/160126-kolumbien.html>

64 Erster Besuch eines Kubanischen Außenministers seit der Wiedervereinigung https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/kuba/160510_besuch_am_rodriguez.html

65 Steinmeier in Argentinien <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2106/160601-arg-mex/160602-arg.html>

66 Steinmeier in Mexico: Wir wollen Menschen Zusammenbringen <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2016/160601-arg-mex/160606-mex.html>

67 Außenminister Steinmeier zum Friedensabkommen in Kolumbien https://www.auswaertiges-amt.de/de/infocervice/presse/meldungen/2016/160825_bm_col.html

ний внесок у посередницькі зусилля зробила норвезька та коста-риканська дипломатія⁶⁸. Однак колумбійці на референдумі проголосували проти затвердження мирної угоди з лівими повстанцями та їхньої легалізації у політичному житті. У спробі збереження позитивного дипломатичного впливу 7 листопада 2016 р. Штайнмайєр обговорив питання колумбійського врегулювання з міністром закордонних справ Коста-Ріки Мануелем Гонсалесом Санцем⁶⁹.

Перемога на президентських виборах у США Д. Трампа повернула увагу Сполучених Штатів до Латинської Америки. Колишній радник президента США Д. Трампа з питань національної безпеки Дж. Болтон констатував, що «протягом восьми років президентства Обама венесуельський, кубинський та нікарагуанський режими не розглядалися як ворожі Вашингтону. Так адміністрація Трампа зіткнулася з необхідністю відразу платити за рахунками в Латинській Америці, не знаючи, з якого боку до них підійти»⁷⁰. «Президент запитав мене, – згадує Дж. Болтон, – чому ми воюємо в Іраку та Афганістані, а не у Венесуелі, – принаймні це продемонструвало всім, що його насправді цікавило»⁷¹.

У березні 2017 р. наступник Штайнмайєра на посаді міністра закордонних справ ФРН З. Габріель закликав зберегти політичний потенціал мирного процесу у Колумбії⁷². Однак реанімувати цей процес вже було пізно. Так само спроби США усунути від влади президента Венесуели Н. Мадуро не увінчалися успіхом.

14 лютого 2019 р. у столиці Еквадору Кіто президент Німеччини Ф.-В. Штайнмайєр взяв участь у відзначенні 250

68 Ивановский З. Колумбия: от демократической безопасности к демократическому процветанию? Латинская Америка. 2011. №5. С.30.

69 Außenminister Steinmeier Treffen der Außenminister Costa-Rika https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/161104_bm_costa_rica.html

70 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.341.

71 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.536.

72 Außenminister Gabriel zur Unterstützung des Friedensabkommens in Kolumbien <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170330-bm-col.html>

річчя Олександра Гумбольдта, який започаткував дослідження Латинської Америки європейськими вченими⁷³. Міністр закордонних справ ФРН Х. Маас відкрив німецьку культурну мережу у Латинській Америці та Карибах⁷⁴. На початку травня 2019 р. Х. Маас відвідав Бразилію, Колумбію і Мексику, демонструючи маркери пріоритетів Німеччини у Латинській Америці⁷⁵.

Водночас слід підкреслити, що Китай протягом останніх років своєї діяльності в ЛКА перетворився на конкурента Євросоюзу у Латинській Америці. І це особливо стає відчутним, в першу чергу, в силу економічного проникнення КНР до цього регіону⁷⁶.

Пандемія коронавірусу негативно позначилась на динаміці зв'язків Німеччини з країнами латиноамериканського регіону. Зрештою, у лютому 2021 р. МЗС ФРН висловило стурбованість зривом мирного процесу у Колумбії⁷⁷. У середині липня 2021 р. зовнішньополітичне відомство Німеччини засудило насилля проти демонстрантів на Кубі, які провели акції протесту, будучи невдоволеними економічними проблемами та зростаючими ускладненнями, що принесла з собою пандемія⁷⁸.

У складні роки боротьби із пандемією корона вірусу держави ЛКА, окрім всього іншого, вели пошук механізмів отримання більшої кількості доз вакцини для регіону, а також узгоджували спільну позицію країн Латинської Америки

73 Eröffnung der Alexander von Humboldt Saison <https://www.bundespraesident.de/shared-docs/reden/de/frank-walter-steinmeier/reden/2019/02/190214/ecuador-humboldt-eroeffnung.html>

74 Maas eröffnet Frakenetzwerk zwischen Deutschland, Lateinamerika und der Karibik <https://www.t1p.de/wh8b>

75 Heiko Maas besucht Brasilien, Kolumbien und Mexiko <https://www.t1p.de/1h2c>

76 Dussel Peters Enrique. China und Lateinamerika. Hat die „Exportorientierte Entwicklung“ angesichts der Exportoffensive Chinas noch eine Chance? PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft. 2006. №1 С.113.

77 Vergessene Krisen: Die langen Schatten des Konflikts in Kolumbien <https://www.diplo.de/2439422>

78 Auswärtiges Amt verurteilt Gewalt gegen Demonstranten <https://www.deutschlandfunk.de/kuba/auswaertiges-amt/verurteilt-gewalt-gegen-demonstranten.1939.de.html>

до наступного саміту G20. У 2021 р. Мексика головувала в об'єднанні країн Латинської Америки та Карибського басейну СЕЛАК. В рамках зустрічі керівників країн організації президент Мексики Андрес Мануель Лопес Обрадор звернувся до колег на червневій зустрічі з ініціативою створення тісної єдності країн Латинської Америки. «Ця пропозиція не означає намір побудувати щось на кшталт Європейського Союзу, вона стосується нашої історії, нашої реальності та нашої ідентичності», – зазначив Обрадор, закликаючи зміцнити роботу Організації американських держав (ОАД) та запропонувати нову інтеграційну модель для регіону. Однак він також зазначив, що дане питання складне, воно потребує нового політичного та економічного бачення⁷⁹. Відтак ця ідея все частіше артикулюється та знаходить прихильників.

Зовнішня політика уряду канцлерін А. Меркель стосовно Латинської Америки більшою мірою орієнтована на пріоритетні і вигідніші для Німеччини напрями. Проте, на сучасному етапі, виходячи з актуальних змін у латиноамериканському регіоні, ФРН змушена враховувати інтереси окремих країн при побудові подальших стратегій. Інвестуючи в латиноамериканський регіон не одне десятиліття, Німеччині разом з іншими державами ЄС вдалося посприяти у прискоренні темпів економічного зростання значної частини країн Латинської Америки.

Німецька допомога невелика, особливо якщо брати до уваги економічні можливості ФРН, проте слід підкреслити високу ефективність німецького курсу в досягненні тих цілей, які стоять перед країною. А головна з них – сприяння експорту Німеччини. За підрахунками, кожен євро, витрачений Берліном на допомогу розвитку в третіх країнах, додає 1,8 євро до німецьких експортних доходів. Допомога розвитку загалом розглядається у Берліні як важливий засіб

⁷⁹ Создать аналог Европейского союза для стран Латинской Америки, передает Euronews. <https://thepage.ua/news/evrosoyuz-v-latinskoj-amerike-cho-to-proishodit>

для створення нових робочих місць⁸⁰. Завдяки ФРН, окремі держави регіону ЛКА нині є конкурентами багатьох країн навіть у секторі промислового виробництва. Зміни внутрішньої атмосфери та турбуленції навколо Латинської Америки змушують офіційний Берлін розробляти нові підходи з подальшого співробітництва, у якому обидва регіони, безсумнівно, зацікавлені.

Проведений аналіз латиноамериканського вектору зовнішньої політики Німеччини надає належні підстави стверджувати наступне. По-перше, концептуалізація Берліном політики у регіоні ЛКА була здійснена у стратегії розвитку співробітництва з країнами Латинської Америки, прийнятій урядом А. Меркель 2010 р. Основними цілями даної стратегії стали зміцнення зв'язків у галузі боротьби за права людини, за збереження навколишнього середовища, сприяння економічному зростанню, розвитку правових засад ведення міжнародного бізнесу, підтримка широкого спектру наукових розробок у країнах цього регіону, нарощування гуманітарного та культурного співробітництва. По-друге, три держави – Бразилія, Аргентина та Мексика протягом останніх років стали і залишаються стратегічними партнерами ФРН у Латинській Америці. По-третє, з урахуванням розширення інвестиційного співробітництва, нові острівні держави також стають привабливими та все активніше освоюються німецьким капіталом та підприємцями.

По-четверте, весь регіон ЛКА на сучасному етапі є важливим для зміцнення німецької експортно-орієнтованої економіки. Однак реалізація німецьких інтересів у регіоні залежить від розвитку політичної кон'юнктури у країнах і в цілому у даному ареалі. Внаслідок політичних ускладнень і нестабільності у низці країн високий потенціал торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, його

80 См.: http://www.newyorkun.diplo.de/contentblob/3099068/Daten/1194490/110322_German_Development_Policy_at_a_glance.pdf.

реальні можливості сторонами використовується далеко не повною мірою.

По-п'яте, нарощуванню головних позитивних тенденцій співпраці Німеччини, як і загалом Євросоюзу з країнами Латинської Америки стали на заваді несприятливі зовнішні поза регіональні фактори. До їх кола належать зміни політичного курсу США щодо Латинської Америки, ускладнення ситуації на Близькому Сході, бурхливе зростання економічного та політичного впливу регіону Південно-Східної Азії, особливо Китаю.

Шосте, головними стримуючими внутрішніми чинниками, що притаманні латиноамериканським державам, стали – відчутне посилення диференціації їх економічного, політичного та ідеологічного курсу. Тож помітне економічне зростання регіону Латинської Америки, зазнаючи негативних впливів світової фінансової кризи, об'єктивно не змогло бути конвертованим у піднесення розвитку інтеграційних відносин у регіоні.

Сьоме, кризові явища, відчутні турбуленції регіону ЛКА і відповідних країн імперативно ставлять на порядок денний необхідність формування та проведення єдиної політики щодо зовнішнього світу та, зокрема, Європейського Союзу. Саме Берлін спонукає, у міру можливого впливу, до усвідомлення і концептуалізації таких засад своїми стратегічними партнерами та іншими країнами обох регіонів.

РОЗДІЛ ІХ.

Індо-Тихоокеанський вектор німецької політики

Чимало держав, розташованих на берегах Індійського і Тихого океанів, є драйверами глобального економічного зростання. До кола акторів регіону належать десятки країн, в яких представлена велика різноманітність економік і ресурсів: динамічно розвиваються Гонконг, Тайвань і Сінгапур, високі технології Японії, Кореї, Тайваню і заходу США, природні ресурси Австралії, Канади, Філіппін та російського Далекого сходу, людські ресурси Китаю та Індонезії, висока сільськогосподарська продуктивність цих та інших країн. Багато експертів вважають, що з поступовим згасанням старих індустриальних центрів в Європі та США цілком ймовірно постає тенденція переходу центру світової економічної активності до провідних держав цього регіону. Тому не дивно, що багато акторів даного макрорегіону є важливими німецькими партнерами. То ж доцільним, вважаємо ми, є проведення аналізу відносин ФРН із найвпливовішими потугами регіону із числа: Китаю, Японії, Індії, В'єтнаму, Південної Кореї, Австралії та інших.

Китай більш активно, ніж Європейський Союз претендує на статус світового центру сили. У середині 1990-х рр. КНР мала 435 ядерних боєголовок. В той час, як Франція мала їх 450, а Велика Британія лише 185 ядерних боєзарядів¹. Однак економічні інтереси змусили у 2000 р. Євросоюз зняти заперечення щодо вступу Китаю до Світової організації торгівлі². Китай перетворився на «глобальну фабрику» Європейського

1 Мировая политика и международные отношения. СПб. 2007. С.203.

2 Friedrich Stefan. China und die Europäische Union. Europas Weltpolitische Rolle aus chinesischer Sicht. Hamburg, 2000. С.179.

Союзу³. Проблемним залишалося питання дії ембарго Брюсселю на продаж зброї Піднебесній.

На етапі формування «великої коаліції» у середині листопада 2005 р. Меркель виступала за дотримання прав людини в КНР. Натомість Г. Шредер пропонував скасувати ембарго Євросоюзу на постачання зброї Китаю, яке було запроваджено після 4 червня 1989 р. як наслідок придушення демократичних протестів на пекінській площі Тяньаньмень⁴.

Розвиток відносин з Китаєм став пріоритетом зовнішньої політики «великої коаліції», починаючи з осені 2005 р. Водночас новий федеральний уряд на чолі з А. Меркель на важливе місце у двосторонніх відносинах поставив ситуацію з правами людини у Тибеті. У вересні 2006 р. проблема їх дотримання стала предметом обговорення в ході чергового німецько-китайського форуму в рамках діалогу в галузі права. Обидві сторони висловили готовність обговорювати проблематику з метою зближення своїх позицій з цього питання. Однак, як і в середині 1990-х рр., німецько-китайські розбіжності з проблеми Тибету не призвели до погіршення відносин між двома країнами в цілому.

У листопаді 2005 р. президент КНР Ху Цзіньтао здійснив офіційний візит до ФРН. Глава китайського уряду Вен Цзібао був у Німеччині у вересні 2006 р. та травні 2007 р. Восени 2006 р. А. Меркель відвідала Пекін, де домовилась про участь німецьких компаній у процесі підготовки інфраструктури до Пекінської літньої олімпіади 2008 року⁵.

У 2007 р. Китай відвідали президент ФРН Х. Келер, канцлер А. Меркель, міністр оборони Ф. Юнг⁶. Новою формою розвитку двосторонніх відносин стала ініціатива «Німеччи-

3 Global Europe competing in the world. A contribution to the EU's growth and jobs strategy. Directorate General for Trade. Brussels 4 Oktober 2006. <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/html/130376.html>

4 Süddeutsche Zeitung. 2005. 12 November. S.4.

5 Süddeutsche Zeitung. 2005. 15 September. S.5.

6 Павлов Н. В. Внешняя политика канцлера Меркель. М.: М Г И М О —Универси тет, 2018. С. 407.

на і Китай – разом у русі», яка передбачала проведення цілої низки спільних заходів до 2010 р. під егідою президентів двох країн. Особлива увага приділялася регіональній співпраці, насамперед, між великими містами.

Серйозним випробуванням для двосторонніх відносин стало загострення ситуації в Тибеті напередодні проведення Олімпійських ігор 2008 р. Негативну реакцію китайської сторони викликала, зокрема, зустріч Далай-лами з канцлером А. Меркель, яка відбулася 23 вересня 2007 р. у Берліні. У відповідь було рішення глави уряду ФРН відмовитися від поїздки до Пекіна на відкриття літньої Олімпіади. Ці події призвели до зростання недовіри між двома країнами, яке багато в чому обумовлено критичною оцінкою німецьких ЗМІ та низки громадських організацій стосовно китайської політики в Тибеті. Особливе значення для подолання наявних суперечностей набуває розвиток двосторонніх зв'язків у гуманітарній, культурній та науковій сферах, які спроможні сприяти досягненню необхідного порозуміння між представниками китайської та німецької громадськості.

14 березня 2008 р. сталися заворушення в столиці Тибету м. Лхаса. ФРН висловила занепокоєння станом прав людини⁷. Основними китайськими теренами, де існують сепаратистські настрої, крім Тибету, є Синьцзян-Уйгурський автономний район, Внутрішня Монголія, Гуансі-Чжуанський автономний округ, Нінся-Хуейський автономний округ, провінція Юнань і Гонконг. Незважаючи на заклики бойкотувати олімпійські ігри, навесні 2008 р. німецький олімпійський комітет прийняв рішення про участь у літній олімпіаді в Пекіні⁸.

Ще однією проблемою стало негативне сальдо у торгівлі між двома державами, яке вперше було зафіксовано ще у 1990 роки. У 2007 р. негативне сальдо склало 24,726 млрд

7 Gernot Erler. Mission Weltfrieden. Deutschlands neue Rolle in der Weltpolitik. Freiburg, 2009. s.170.

8 Frank Sieren. Der China-Schock. Wie Peking sich die Welt gefügig macht. Berlin, 2008. S.40.

євро. Частка ФРН у зовнішньо торговому обороті Китаю становила близько 5%, а в імпорті – 7%. Відтак для Німеччини китайський ринок мав набагато менше значення. До цієї країни поставлялося лише 3% німецького експорту, що помітно нижче за частку навіть таких невеликих європейських країн, як Австрія, Бельгія та Швейцарія. Водночас, за даними Федерального відомства зі статистики в 2006 р. КНР увійшла до першої трійки імпортерів, поступившись першим і другим місцем Франції та Нідерландам і відсунувши на четверте і п'яте США та Великобританію.

Крім цього, постійний відтік німецького капіталу до Китаю, який обумовлений успішною політикою китайського керівництва із залучення іноземних інвестицій у економіку КНР, що зростає, явно не сприяв подоланню кризових процесів у соціально економічному розвитку Німеччини на початку 2000-х рр. Поступове перенесення виробництва до країн Східної Азії і, насамперед, до Китаю означав скорочення робочих місць у ФРН, залишалося одним із стримуючих чинників зростання німецької економіки.⁹

Внаслідок скорочення обсягів експорту у другому півріччі 2008 р. зменшилися темпи зростання китайської економіки. У рамках «Світової організації торгівлі» Піднебесна переглядала умови торгівлі сільськогосподарськими товарами, в тому числі й з країнами Євросоюзу.

У березні 2008 р. Європейський Союз фактично змирився з брутальними китайськими методами наведення порядку у Тибеті. Однак у грудні 2008 р. в Парижі так і не відбувся черговий саміт Європейського Союзу та Китаю. Тоді Пекін відмовився брати у ньому участь на знак протесту проти зустрічі тогочасного головуєчого в ЄС президента Франції Н. Саркозі з тибетським лідером у вигнанні Далай-ламою. Тому саміт Євросоюз – Китай відбувся лише у травні 2009 р. в Празі.

9 Зарицкий Б.Е. Экономика ФРГ. М.: Магистр, 2009. С. 350.

22–25 жовтня 2008 р. А. Меркель у Пекіні відвідала сьомий форум Азія – Європа. На китайський ринок прийшли німецькі концерни «Тіссен-Крупп», «Сіменс», «Даймлер». Товарообіг виріс до 93,5 млрд. дол., що вивело Китай на друге місце після США серед неєвропейських торговельних партнерів Німеччини. На початку 2009 р. Китай обійшов ФРН та став третьою економікою світу за ВВП 2007 р.: США 13 трильйонів 811 млрд. дол., Японія 4 трильйони 376 млрд. дол., КНР 3,5 трильйони, Німеччина 3,3 трильйони доларів¹⁰. 25 травня 2009 р. КНДР провела чергове ядерне випробування, яке як і 2006 р. дестабілізувало ситуацію. У товарообігу Республіки Корея імпорт з ФРН складав 4,8%, експорт 3,6%¹¹.

Відтак слід констатувати наявність наступних тенденцій, які характеризували взаємодію ФРН та КНР. Німеччина, незважаючи на існуючі з Китаєм розбіжності у позиціях з таких питань, як дотримання прав людини та ситуація в Тибеті, є ключовим партнером Піднебесної не тільки в числі країн Європи, але й серед західних держав загалом. На відміну від США федеральний уряд не пов'язаний будь-якими зобов'язаннями перед Тайванем. А це уможливило для німецьких лідерів поле маневру і не демонструвати своїм китайським партнерам принципову позицію з болісного для них питання щодо територіальної цілісності Китаю. Це зумовлює відсутність протиріч між Берліном та Пекіном щодо ключового для КНР політичного питання. З цієї причини позиція ФРН щодо проблеми Тибету, яка призвела до певного охолодження двосторонніх відносин у 2007 – 2008 рр. не є серйозною перешкодою для німецько-китайського співробітництва.

У цій ситуації А Меркель, як і свого часу Г. Коль, змушена була враховувати громадську думку у Німеччині та країнах Заходу, яка схильна до критичної оцінки ситуації у Тибеті. Можна з великою ймовірністю стверджувати, що від-

10 Süddeutsche Zeitung. 15 Januar 2009. S.8.

11 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.441.

носини між двома країнами знову нормалізувалися, а співпраця в рамках ініціативи «Німеччина і Китай – разом у русі» активізується з урахуванням необхідності добитися значно більшого порозуміння в політичній сфері. Економічна складова двосторонніх відносин на тлі зростання товарообігу та стабільного припливу німецьких інвестицій у китайську економіку здатна викликати надалі більш суттєві проблеми.

Зростання негативного сальдо в торгівлі між ФРН і КНР вже викликало тривогу федерального уряду. Тим часом зростання експорту до Німеччини обумовлене зниженням конкурентоспроможності німецької продукції порівняно з китайською. При цьому якщо десять років тому причиною цього можна було вважати низькі соціальні витрати виробництва в Китаї, то нині йшлося про підвищення стандартів якості китайських промислових товарів. Саме ця обставина спонукала ділові кола Німеччини переносити виробництво до цієї країни. Після вступу КНР до СОТ (2002) привабливість китайського ринку для німецького капіталу ще більше підвищилася у зв'язку з поступовим зняттям обмежень на доступ іноземних компаній до різних сегментів економіки Китаю. З цієї причини німецькі ділові кола стали ключовою групою інтересів, яка активно впливала на федеральний уряд, стимулюючи розвиток німецько-китайського співробітництва у сфері економіки. Але така політика не зустрічала розуміння серед більшості німецьких найманих працівників, робочі місця яких зникали у міру зміцнення німецьких економічних позицій у Піднебесній. Надалі це спроможне призвести до відкритого конфлікту інтересів у керівництві ФРН, що неминуче спричинить ускладнення у взаємодії з Китаєм.¹²

«Китайська тема» стала провідною у багатьох розробках німецького експертного співтовариства. Напередодні світової економічної кризи 2008–2010 рр. Піднебесна на цей час

12 Германо-китайские отношения // URL: fir.bsu.by/.../2.4_2008_frolts...e_otnosh_eniya.pdf

випередила Німеччину і стала третьою після США та Японії економікою світу.

У 2010 р. була опублікована ґрунтовна монографія, присвячена китайському дискурсу щодо нового світового порядку та місця у ньому Китаю¹³. Г.Кіссінджер також закликав до гармонізації відносин Заходу з Китаєм без ціннісних поступок¹⁴.

«Вільна федерація у Західній Європі, – зазначав С. Гантінгтон, – тісно пов’язана зі Сполученими Штатами культурно, політично та економічно, не загрожує безпеці Америки. Об’єднаний, впливовий і агресивний Китай міг би створювати таку загрозу»¹⁵. Згідно з оцінкою Національної розвідувальної ради США (Global Trends 2025: A Transformed World. NIC, November 2008), принаймні, до остаточного перетворення Китаю на світову над потугу Сполучені Штати залишатимуться єдиною наймогутнішою державою, але стануть менш домінуючими. Європейці, японці, канадці мали долучитись до США в масштабній боротьбі з Піднебесною за захист прав інтелектуальної власності.

На тлі присутності в 2001–2021 рр. військ НАТО на території Афганістану Китай висловлював стурбованість західною військово-політичною присутністю. Регулювати масштаб цієї присутності Пекін намагався за рахунок своїх союзницьких відносин з Пакистаном.

Німецькі сходознавці формували імідж Пакистану як держави, яка розірвана диктатурою і корупцією¹⁶. Але Пакистан відігравав ключову роль для логістики постачань збройного контингенту у Афганістані. Тому 31 серпня 2015 р. після візиту у Кабул глава зовнішньополітичного відомства ФРН

13 Nil Noesselt. *Alternative Weltordnung? Diskurse in China*. Wiesbaden, 2010. 375 S.

14 Henry Kissinger, Fareed Zakaria, Nil Fergusin, David Daokui Li. *Wird China das 21. Jahrhundert beherrschen?* München, 2012. 112 S.

15 Гантінгтон С. *Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку*. Львів, 2006. С.294.

16 Tarik Ali. *Pakistan. Ein Staat zwischen Diktatur und Korruption*. Kreuzlingen, 2008. S.33.

Штайнмайер відвідав Ісламабад. Наваз Шариф висловлював сподівання на збільшення німецьких інвестицій¹⁷.

Наприкінці січня 2021 р. Німеччина долучилась до реалізації інфраструктурного проекту постачання води до пакистанської провінції Сінд¹⁸. Але варто пам'ятати, що Пакистан утворився внаслідок розпаду Британської Індії не за етнічним, а за релігійним принципом. Внаслідок цього від Західного Пакистану було в 1971 р. відокремлено Східну Бенгалію, яка стала Бангладеш.

Підкреслимо, що після того, як 1998 р. Пакистан та Індія офіційно оволоділи ядерною зброєю, їхній конфлікт навколо штату Джамму і Кашмір постійно погрожує перетворитись на війну. Це особливо небезпечно, зважаючи на союзні відносини між Пакистаном і Китаєм. Етнополітика Пакистану ніколи не відрізнялась толерантністю. Внаслідок цього сепаратистські настрої визрівають у Белуджистані, Пенджабі, Сінді та Пуштуністані. Зважаючи на ці фактори, Пакистан залишається джерелом напруження і нестабільності у Південній Азії.

16–17 липня 2010 р. Пекін відвідала канцлер А. Меркель. У Китаї вона 17 липня відсвяткувала своє 56-річчя. Було оголошено, що 2012 стане Роком Китайської культури у ФРН. 2 квітня 2011 р. Пекін відвідав міністр закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле. Було зафіксовано, що політичні оцінки наслідків «арабської весни» Берліном і Пекіном засвідчили діаметральні висновки. ФРН вітала демократизацію арабських народів, натомість Китай висловлював занепокоєння дестабілізацією Близького Сходу. Наприкінці червня 2011 р. Берлін відвідав голова Державної Ради КНР Вень Цзябао. Німецькі інвестиції у Китай перевищили 20 млрд. доларів¹⁹.

17 Antrittsbesuch in Pakistan <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2015/07-afg-pak/15830-steinmeier-pak.html>

18 Vergessene Kriesen: Maringa Bäume für Pakistan <https://www.diplo.de/2436100>

19 Süddeutsche Zeitung. 28 Juni 2011. S.4.

Справжнім випробуванням для зрілості німецько-китайських відносин став візит 23 серпня 2011 р. до Німеччини Далай-лами. Пекін висловив протест Берліну, але не згорнув співпрацю, а тільки взяв тривалу паузу у політичних контактах. Лише 26 травня 2013 р. ФРН відвідав голова Державної Ради Китаю Лі Кецянь. Відбулись переговори канцлерин із головою китайського уряду. Сторони відзначали, що рецесії німецької економіки скоротили попит на китайські товари²⁰. Меркель обіцяла залагодити торговельні протиріччя КНР і ЄС.

Китай звинувачував Євросоюз у високих митних тарифах на китайський експорт. У травні 2014 р. Росія і Китай запустили проект «Сила Сибіру» з постачання газу до КНР²¹. А 29 жовтня 2015 р. голова китайського уряду Лі Кецянь та бундесканцлер А. Меркель у Пекіні презентували німецько-китайський інвестиційний фонд. Його солідні кошти передбачалося направити у провідні сектори, які визначалися планом промислової політики «Зроблено в Китаї – 2025». У 2015 р. китайським урядом, який планує зробити Піднебесну провідним виробником у 10 ключових секторах, включаючи, наприклад, інформацію та комунікаційні технології, робототехніка, зелена енергетика та транспортні засоби, транспортне обладнання та медицина. Дійсно, китайські інвестиції спрямовувалися, зокрема, на транспорт, комунальні послуги та інфраструктуру, передові обробні галузі та технології²². Відтак сторони обговорювали засади та співпрацю щодо загального стратегічного партнерства²³. Натомість США застерігали німецькі еліти тим, що світовий порядок на чолі з Китаєм не буде ліберальним.

20 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 25 Mai 2013. S.3.

21 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 22 Mai 2014. S.4.

22 Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem Ministerpräsidenten der Volksrepublik China Li Keqiang <https://www.bundeskanzlerin.de/de/content/de/pressemitteilungen/peking/29102015/merkel-li-keqiang.html>

23 Цык А. КНР-ФРГ: новое наполнение всеобъемлющего стратегического партнерства. Азия и Африка сегодня. 2016. №8. С.16.

26 квітня 2017 р. в Берліні побував міністр закордонних справ Китаю Ван І для проведення стратегічного діалогу з міністром закордонних справ ФРН З. Габріелем²⁴. 25 травня 2017 р. З. Габріель у Пекіні взяв участь у заході народної дипломатії «народ до народу»²⁵. На початку 2018 р. «Бундесбанк» залучив юань до кошика золотовалютних резервів Німеччини²⁶. М'янма перетворилась на арену геополітичної гри за контроль над Південно-Східною Азією²⁷.

Колишній радник президента США Д. Трампа з питань національної безпеки Джон Болтон детально описав претензії США до Китаю. «1) Після входження до складу Світової організації торгівлі Пекін почав рухатися в протилежному напрямку порівняно з прогнозами: замість дотримання чинних норм увів усю організацію в оману, прикриваючи свій меркантилізм фритрейдерськими гаслами. 2) На рівні ж міжнародних відносин Китай вдавсь до крадіжки інтелектуальної власності; дискримінації закордонних інвесторів та компаній і примушення їх до перенесення технологій. 3) Завдяки корупційної діяльності та «боргової дипломатії» за рахунок таких інструментів, як ініціатива «Один пояс, один шлях»; при цьому зберігаючи державницький, авторитарний підхід до керування державною економікою. Такі «структурні» аспекти політики Китаю були спрямовані передусім на Америку, однак від неї потерпали також Європа, Японія та мало не всі індустріальні демократичні країни, а також такі, до яких не пасувало жодне з цих визначень. 4) Більше того, Китай бажав отримати від своєї політико-військової діяльності такі вигоди, про які за наявності вільного ринку просто не думають. У цьому він покладався

24 Außenminister Wang zum Strategischen Dialog <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/70424-am-chn.html>

25 Rede von Außenminister Gabriel zur Eröffnung des People to People – Dialogs in Peking <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/reden/2017/170525-bm-china.html>

26 Бундесбанк включил юань в состав ЗВР ФРГ <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/127463/>

27 Аида Симония. Мьянма: арена «большой игры» за политическое влияние в Юго-Восточной Азии. Мировая экономика и международные отношения. 2013. №10. С.76.

на нібито приватні компанії, які фактично є інструментом у руках китайської армії та розвідки, об'єднавши центри цивільної та військової влади, а також розпочавши агресивну кібервійну, метою якої стали не тільки й не стільки державні таємниці, скільки інтереси приватних осіб – громадян інших країн. 5) У політичному плані Пекін почав віддалятися від демократичної моделі замість того, щоб рухатись у напрямі демократії. В особі Сі Цзіньпіна країна отримала свого найсильнішого лідера, а також найбільший рівень централізованості урядового контролю з часів Мао Цзедуна. 6) Якщо цих аргументів недостатньо, переконливі докази надали громадяни Гонконгу, які усвідомлювали: принцип «одна країна – дві системи» поставлено під загрозу. Масові переслідування за національним (уйгури, тибетці) та релігійним (католики, члени Фалуньгун) принципом тривають і нині. 7) Нарешті, якщо враховувати пекінську політику оцінювання громадян у всіх куточках країни за ознакою «соціального кредиту», постає моторошна картина, в якій американець навряд чи побачить свободу»²⁸. В уяві президента Д. Трампа Європейський Союз був ще гірший за Китай, тільки менший²⁹.

Далі Болтон стверджував наступне. «Жодного аналога НАТО в Тихоокеанському регіоні у нас не було, лише розгалужена мережа двосторонніх альянсів, тому ми завжди працювали задля розширення японсько-південнокорейської співпраці та міжнародних зв'язків із Сінгапуром, Австралією та Новою Зеландією. Навіть у нашій байдужій адміністрації «вільна та відкрита індо-тихоокеанська» концепція була способом посилення горизонтальних зв'язків між країнами-однорідцями»³⁰.

Підкреслимо, що на тлі цих широких підходів провідних світових акторів для ФРН важливим поставав перебіг подій

28 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.369–370.

29 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.390.

30 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.454.

в Україні та пов'язані з ним відносини, в тому числі й з Піднебесною. 28 січня 2014 р. А. Меркель прийняла міністра закордонних справ Китаю Ян Цзечі. Наприкінці березня у Берліні чекали на Сі Цзіньпіна. Конфлікт в Україні перешкоджав реалізації китайської стратегії нового Шовкового шляху. Відтак КНР не змогла закріпитись у Криму. На початку лютого 2014 р. Меркель виступила на Азійсько-Тихоокеанському форумі німецької економіки³¹.

11–14 квітня 2014 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр відвідав Японію і КНР. 7–8 липня 2014 р. Меркель відвідала Пекін. Ставилася мета створення зони вільної торгівлі між ЄС і Китаєм³². Німецька контррозвідка висловлювала занепокоєння активністю китайських шпигунських мереж у Німеччині.

13 червня 2016 р. у Пекіні А. Меркель взяла участь у чергових німецько-китайських міждержавних консультаціях. Китайська сторона була невдоволена тим, що Берлін хоче обмежити китайські інвестиції у ключові технологічні галузі. Прикладом цього є відмова продати КНР фірму OSRAM, який виробляє чипи для гаджетів³³. У пошуках компромісів Пекін навіть погодився провести 7–9 листопада 2016 р. у ФРН консультації щодо дотримання прав людини³⁴.

Статистика свідчила, що з 2008 до 2016 р. китайські інвестиції в країнах ЄС збільшились з 30 до 86 млрд. євро³⁵.

31 Rede von Bundeskanzlerin Merkel zur Übergabe des Vorsitzes des Asien-Pazifik-Ausschusses der Deutschen Wirtschaft am 3. Februar 2014 <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/rede/2014/2014-02-03/merkel-apa.html>

32 Pressestatement von Bundeskanzlerin Merkel anlässlich der Sitzung des Deutsch-Chinesischen Beratenden Wirtschaftsausschusses am 7. Juli <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2014/07/07/2014-07-07-statement-bk-wirtschaftsausschuss.html>

33 Zusammenarbeit ausbauen: 4. Deutsch-Chinesische Regierungskonsultationen in Peking <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/china/160613-reg-konsultationen.html>

34 Deutsch-Chinesischer Menschenrechtsdialog https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/161107-d_cm_n_menschenrechtsdialog.html

35 Chinese investieren am liebsten in Deutschland <https://www.handelsblatt.com/politik/international/chinesen-am-liebsten-in-deutschland/19302094.html>

Наступник Ф.-В. Штайнмайєра на посаді міністра закордонних справ З. Габрієль під час переговорів з міністром закордонних справ Китаю Ван І підтвердив спадковість і послідовність німецько-китайських відносин³⁶.

Відразу після переговорів з Д. Трампом, 23 травня 2018 р. А. Меркель провела переговори з генеральним секретарем компартії Китаю Сі Цзіньпіном³⁷. Німеччина намагалась уникнути збитків від торговельної війни між США та Китаєм. Але ФРН погодилась з вимогою Вашингтона не допускати КНР до нових технологій. Берлін заблокував купівлю китайськими інвесторами німецького виробника машинобудування фірми «Leifeld»³⁸.

Підкреслимо, що відчутно позитивно вплинули на німецько-китайські відносини нові засади Вашингтона після приходу до влади у Сполучених Штатах президента Дж. Байдена та перебіг подій на тлі виведення військ НАТО із Афганістану та ін. Про це однозначно засвідчили й квітневі 2021 р. чергові міжурядові німецько-китайські консультації. Як заявив речник МЗС Китаю, в ході консультацій Берлін і Пекін обговорили широке коло проблем: захисту клімату, боротьби з пандемією корона-вірусу та економічні питання, ці три напрями були головними в центрі уваги урядових делегацій. Переговори також показали, що погіршення ситуації з правами людини у Піднебесній впливає на німецько-китайські відносини лише певною мірою. Адже держави мають хороші ділові стосунки, але навіть у підприємницькій сфері стає відчутно складніше бо, за оцінками німецької сторони, слід враховувати умови автократичної системи в Китаї. Відтак у 2020 р. Народна Республіка була найважливішим товарним

36 Außenminister Gabriel nach seinem Treffen mit den chinesische Außenminister <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/70217-bm-chn.html>

37 Ist Kanzlerin Merkel noch unsere freundliche Tante Mo <https://www.welt.de/politik/ausland/article/76622327/china-besucht-ist-kanzlerin-merkel-noch-unsere-freudliche-merkel-noch-unsere-freundliche-tante-mo.html>

38 Берлін намерен блокувати поглищення «Leifeld» інвесторами из КНР <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/132536/>

партнером Німеччини з обсягом торгівлі майже у 212 мільярдів євро. Пандемія корона-вірусу не зашкодила торгівлі між двома країнами – навпаки. У Німеччині є величезний попит на технічну продукцію китайського виробництва, а в КНР, наприклад, попит на німецькі автомобілі та інші машини.³⁹

Японія є також великим азійським партнером Німеччини. Двосторонні відносини між двома державами є традиційно тісними та дружніми. Протяжний час Японія, як і ФРН, є однією із провідних індустріальних економік світу та повноправним членом західного співтовариства. Будучи великими промислово розвиненими країнами – відповідно третя і четверта за величиною економіки у світі, дві держави мають спільні інтереси не лише у сфері економіки, а й у таких царинах, як поширення свободи, демократії та верховенства закону. Країна висхідного сонця є найважливішим політичним партнером ФРН в Азії, тому подальше розширення тісної та довірливої співпраці з Токіо як на двосторонній основі, так і в рамках міжнародних організацій, є одним з ключових завдань Берліну. Все більший вплив Японії та Німеччини у міжнародній політиці, надає можливості двом країнам зміцнювати двостороннє співробітництво для вирішення багатьох завдань, що стоять перед міжнародною спільнотою. Партнерів поєднує те становище, що наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр., Берлін і Токіо, представляючи найрозвиненіші промислові країни світу та будучи головними спонсорами ООН, вимагали реформи Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, Їх головними засадами були пропозиції щодо збільшення кількості постійних членів керівного органу найавторитетнішої міжнародної організації. З цією метою обидві країни організували разом з Бразилією та Індією формат G4. Тож 21 вересня 2004 р. G4 опублікували спільну заяву стосовно взаємної підтримки один одного на постійні

39 Gute Wirtschaftsbeziehungen - mit einem «aber» <https://www.tagesschau.de/ausland/asien/deutschland-china-konsultationen-101.html>

місця в РБ ООН. Ця пропозиція викликала заперечення у групі країн. У січні 2006 р. Японія заявила, що вона не підтримує резолюцію G4 і розробляє свою власну.⁴⁰

У 2000 р. обидві держави підписали договір «Японія та Німеччина в XXI столітті – Сім стовпів співпраці» про подальшу взаємодію та розвиток тісних двосторонніх відносин.⁴¹ У першому пункті договору йшлося про внесок у справу встановлення миру та стабільності. У другому пункті підтверджувався намір щодо зміцнення торгово-економічних відносин двох країн, а саме: співробітництво з метою сталого зростання світової економіки, співробітництво з метою зміцнення системи багатосторонньої торгівлі, зміцнення співробітництва у сфері економічних відносин Європи та Азії, співробітництво в галузі подолання бідності та допомоги тим країнам, які розвивається. У третьому пункті договору йшлося про внесок у вирішення глобальних та соціальних проблем, про співпрацю у сфері дотримання прав людини, про співпрацю у вирішенні глобальних екологічних проблем, про співробітництво в галузі енергетики, про співпрацю з метою розвитку соціальних систем та боротьби з організованою злочинністю. У четвертому пункті йшлося про внесок у зміцнення стабільності в таких регіонах, як Корейський півострів, Китай, Росія, Південна Азія, Близький Схід, Перська затока, Центральна та Південна Америка, Східний Тимор та Африка.

У п'ятому пункті мова йшла про подальше формування політичної довіри у відносинах Німеччини та Японії. У шостому пункті йшлося про розвиток економічних відносин, стимулювання торгівлі та інвестиційного діалогу з соціальних питань, співробітництво в галузі науки і техніки. І, нарешті, в останньому пункті документа зазначалися завдання

40 Германия. Вызовы XXI века / под ред. В. Б. Белова. М.: Весь Мир, 2009. С. 465.

41 Japan und Deutschland im 21. Jahrhundert Sieben Säulen der Kooperation <https://www.de.emb-japan.go.jp/de-jp/kooperation.html>

щодо розвитку культурних зв'язків та забезпечення порозуміння між народами.

На зустрічі на найвищому рівні 19 липня 2000 р. було досягнуто домовленості оголосити перше десятиліття нового тисячоліття «Десятиліттям співпраці Японії з Європою».⁴² Таке рішення було спричинено й прагненням сторін гідно підготуватись до 150-и річчя німецько-японських міждержавних відносин.⁴³ У даному контексті 10 січня 2007 р. А. Меркель у Берліні провела переговори з прем'єр-міністром Японії Сіндзо Абе⁴⁴.

А 29 серпня 2007 р. відбувся німецько-японський саміт під час візиту до країни висхідного сонця федерального канцлера Ангела Меркель, яка зустрілася із прем'єр-міністром Сіндзо Абе. Німеччина і Японія провели обмін думками щодо питань двосторонніх відносин та міжнародних важливих питань, таких як зміна клімату, енергетика та розвиток Африки. Крім цього відбувся обмін думками щодо ситуації в Східній Азії (Китай, Північна Корея, Східноазіатський саміт), Росії, Центральній Азії, Ірані, Близькому Сході, а також про реформу Ради Безпеки ООН. Обидва глави урядів погодилися продовжувати тісну співпрацю щодо впровадження реформи РБ ООН. З огляду на головування ФРН у G8, Меркель провела розмову з Абе щодо передачі Японії головування у цій спільноті наступного року.⁴⁵

За оцінкою фахівців, «японська зовнішня політика унікальна. Вона проста, раціональні і консервативна, вільна від емоцій та надмірних амбіцій, не страждає ні манією величі,

42 Каренин Д.М. Япония и Германия: взаимодействие в формате Евросоюза file:///C:/Users/Downloads/yaponiya-i-germaniya-vzaimodeystvie-v-formate-evrosoyuza.pdf

43 Deutscher Bundestag. 150 Jahre Deutsch-Japanische Beziehungen. Stationen einer politischen Entwicklung. <https://www.bundestag.de/resource/blob/411680/e4d65607ba0b0a491dc5631c3e274a07/WD-1-181-10-pdf-data.pdf>

44 Süddeutsche Zeitung. 2005. 15 September. S.4.

45 Japanisch-Deutsches Gipfeltreffen im Rahmen des Japanbesuchs von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel am 29.08.2007 (Umriss und Bewertung) https://www.de.emb-japan.go.jp/de-jp/bes_070829.html

ні комплексом неповноцінності»⁴⁶. Японія всі ці роки демонструє зацікавлення у стабілізації становища в азійсько-тихоокеанському регіоні, важливий вплив на який має Південна Азія.⁴⁷

14 січня 2010 р., віце-канцлер, міністр закордонних справ Німеччини Гідо Вестервелле прибув з візитом до країни висхідного сонця. Він зустрівся з прем'єр-міністром Юкіо Хатояма і своїм японським колегою Кацуя Окада та приділив особливу увагу глобальним питанням. Вестервелле підкреслив, що ФРН сподівається, що обидві країни зроблять свій спільний внесок у забезпечення того, щоб прийдешнє десятиліття стало періодом роззброєння, а не десятиліттям озброєння. Його колега Окада наголосив, що обидві країни «повинні взяти на себе провідну роль у реалізації без'ядерного світу».⁴⁸

Особливо у зв'язку з ядерною програмою Ірану, міністр Вестервелле також підкреслив, що Японія та Німеччина, повинні взяти на себе провідну роль у реалізації програми миру вільного від ядерної зброї, і що міжнародні санкції вважаються відповідним інструментом тиску. Крім того, два міністри домовилися зміцнювати співпрацю в Афганістані та посилити двосторонню торгівлю обох країн. Візит Вестервелле включав переговорами з прем'єр-міністром Японії Юкіо Хатояма, перед зустріччю з яким у знак великої шани до японських традицій, він відвідав знаменитий храм Мейдзі в центрі Токіо.⁴⁹

11 березня 2011 р. біля берегів Японії стався землетрус магнітною амплітудою не менше 8,9 балів, який став найпотужнішим за 140 років. Незабаром на береги Японії обрушив-

46 Китай в XXI веке: глобализация интересов безопасности. М., 2007. С.178.

47 Добринская О. Отношения Японии с крупными державами АТР. Мировая экономика и международные отношения. 2003. №3. С.95.

48 Höflichkeitsbesuch von Bundesaußenminister und Vizekanzler Westerwelle bei Premierminister Hatoyama am 14. 01. 2010 https://www.de.emb-japan.go.jp/de-jp/bes_201001.html

49 Германия. Вызовы XXI века / под ред. В. Б. Белова. М.: Весь Мир, 2009. С. 468.

ся цунамі, висота хвиль якого в деяких місцях склала десять метрів. Землетрус спричинив катастрофу на японській атомній станції «Фукусіма». Велике затоплення призвело до відключення світла в мільйонах будинків, зупинки низки АЕС та інших подій. Канцлер ФРН А. Меркель відразу ж висловила глибоке співчуття всім постраждалим і пообіцяла Японії будь-яку допомогу, яка буде потрібна. З іншого боку, у самій ФРН це актуалізувало дискусії щодо долі атомної енергетики у країні⁵⁰.

2 квітня 2011 р., віце-канцлер, міністр закордонних справ Німеччини Вестервелле відвідав Токіо. Він знову запропонував всю необхідну допомогу країні-партнеру, щоб оговтатися від цунамі та подальшої ядерної катастрофи. Вестервелле також наголосив на важливості досягнення прогресу в угоді про вільну торгівлю країни висхідного сонця з Європейським Союзом для того, щоб прискорити відновлення японської економіки. Разом зі своїм німецьким колегою міністр закордонних справ Японії Такеакі Мацумото також розглянув нові потенційні галузі співпраці Токіо з Берліном щодо реформи Ради Безпеки ООН.⁵¹

Велику роль у двосторонніх відносинах відіграють економічні зв'язки. Німеччина, як і раніше, є найбільшим торговим партнером Японії в Європі, в той час як Токіо протягом багатьох років є найважливішим торговим партнером Берліну в регіоні. Тільки наприкінці 2002 р. обсяг китайсько-німецького товарообігу перевищив товарообіг Японії та Німеччини. Проте саме ця держава все ще залишається другим за величиною торговим партнером Німеччини в Азії після Китаю. У 2006 р. німецький імпорт із Японії становив 15,6 млрд євро, тоді як німецький експорт до цієї країни становив 14,2 млрд євро. У 2008 р. японський експорт та імпорт з країнами Єв-

50 Sddeutsche Zeitung. 2011. 13 März. S.1.

51 Павлов Н. В. Внешняя политика канцлера Меркель. М.: МГИМО - Университет, 2018. С. 416.

росоюзу знизився на 7,8% і 4,8% у зв'язку зі світовою фінансовою кризою. Двостороння торгівля між ФРН та Японією також скоротилася у цей рік. Японський імпорт знизився на 6,6%, тоді як німецький експорт до країни висхідного сонця на 5,5%. Незважаючи на це Японія, як і раніше, залишається важливим торговим партнером Німеччини в Азії. Також японський ринок має великий інтерес для німецьких інвесторів. У свою чергу, японський бізнес є великим інвестором у ФРН. Останніми роками умови інвестування у японську економіку як великих, так і середніх німецьких компаній зросли.⁵²

Культурні зв'язки Японії та Німеччини є невід'ємною частиною двосторонніх відносин. Близько 60 японсько-німецьких об'єднань діють на території країни висхідного сонця та відповідно близько 50 на території ФРН. У тому числі в Японії ведуть свою діяльність три філії німецького Інституту Гете. Культурний обмін складає основу німецько-японських відносин і він має потенціал до розширення. Адже на рубежі століть було близько 2500 японських германістів, але німецьких університетах є лише біля 60 японологів. Протягом останніх десятиліть у німецьких університетах здобули освіту понад 10 000 японців, тоді як німців, які здобули освіту в японських університетах та інститутах, лише близько 1 000. Тож дефіцит фахівців із глибокими знаннями японської культури та мови у ФРН є чи не основною перешкодою для більш широкого залучення німецького бізнесу в Японії.

Основними напрямками культурного співробітництва в даний час є ознайомлювальні заходи загального плану, покликані знайомити населення країн з особливостями національної культури, звичаїв та традицій, а також співпраця у кінематографії, у сфері студентського обміну, співробітництво у музейно-виставковій сфері, театрального мистецтва.

52 Fakten zum deutschen Außenhandel. Bundesministerium für Wirtschaft und Energie» BMWi. Berlin. Juni 2016 // URL: <http://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/AuS-senwirtschaft/>

Все більш зростаючим напрямом двостороннього співробітництва став розвиток партнерських відносин. Нині 7 німецьких федеральних земель підтримують партнерські стосунки з 7 японськими префектурами, а також співпрацюють біля 60 пар міст-партнерів.⁵³

Проаналізувавши німецько-японські відносини, можна зробити такі висновки. Німеччина традиційно підтримує з Японією тісні дружні відносини, які характеризуються взаємною повагою, доброзичливістю та підтримкою на міжнародному рівні. Характерною особливістю відносин є насичений політичний діалог, насамперед, у рамках міжнародних організацій, що дає можливість двом країнам вирішувати не лише поточні питання двосторонніх відносин, а й узгоджувати позиції щодо актуальних міжнародних проблем. Німеччина як член Євросоюзу також прагне налагодження тісних відносин із країнами АТР в економічній сфері. Обидві країни, будучи великими промислово розвиненими країнами, розвивають економічні відносини з метою сприяння позитивним тенденціям в економіках обох країн. Німеччина є найбільшим торговим партнером Японії в Європі, тоді як Японія протягом багатьох років є найважливішим торговим партнером ФРН у відповідному ареалі.

Китай невдоволений тим, що Японія разом зі США поділяє «міф про китайську військову загрозу»⁵⁴. Японія зберегла особливі зв'язки із Тайванем. Крім того, японсько-китайські відносини обтяжені проблемою належності островів Сенкаку, розташованих у Східнокитайському морі в 220 км. від японської Окінави, 190 км. до північного сходу від Тайваню та 420 км від китайського порту Фучжоу. Відповідно до Договору Сан-Франциско 1951 р. Японія відмовилася від усіх територій, захоплених внаслідок агресії, включно з Тайва-

53 Städtepartnerschaften zwischen Deutschland und Japan. <https://www.de.emb-japan.go.jp/de-jp/partnerstaedte.html>

54 Цянь Сяюнь. Опасный миф о «китайской военной угрозе». Азия и Африка сегодня. 2003. №2. С.33.

нем, але не від Сенкаку⁵⁵. Причому острови Даоюдао (Сенкаку), на які претендує Китай, перебувають під «парасолькою» американських гарантій безпеки⁵⁶. Наприкінці жовтня 2011 р. Токіо відвідав президент Німеччини К. Вульф⁵⁷. Японія декларувала намір конкурувати з КНР за німецький ринок, особливо у галузі технологічно-інноваційної діяльності.

9 березня 2015 р. А. Меркель у Токіо провела переговори з прем'єр-міністром Японії С. Абе⁵⁸. Федеральний канцлер закликала японського колегу підтримувати західні санкції проти Росії. 20 березня 2017 р. Меркель у Ганновері провела переговори з прем'єр-міністром Японії С. Абе. З тим щоб компенсувати відмову Трампа від створення трансатлантичної зони вільної торгівлі ЄС і США, вона запропонувала створити відповідно зону вільної торгівлі з Японією⁵⁹. 24 липня 2018 р. Токіо та Брюссель підписали угоду про вільну торгівлю. Частка Німеччини в японському імпорті складала 4,1%, експорті 4,4%⁶⁰.

5 лютого 2019 р. А. Меркель, перебуваючи у столиці Японії, наголосила на важливості збереження глобальної вільної торгівлі, незважаючи на наступ Д. Трампа на її принципи⁶¹. 20-23 жовтня 2019 р. президент ФРН Ф.-В. Штайнмайер взяв участь у церемонії інтронізації нового імператора Японії Нарухито⁶².

55 Титаренко М.Л. Геополитическое значение Дальнего Востока. Россия, Китай и другие страны Азии. М., 2008. С.438.

56 Трифонов В.И. Генри Киссинджер о прошлом и будущем американо-китайских отношений. Азия и Африка сегодня. 2013. №3. С.46.

57 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 25 Oktober 2011. S.4.

58 Rede von Bundeskanzlerin Merkel bei der Tageszeitung «Asahi Shimbun» am 9.März 2015 <https://www.bundestkanzlerin.de/content/de/rede/2015/03/2015-03-09-merkel-asahe-shimbun.html>

59 Меркель обещает Абе поддержку в развитии зоны свободной торговли <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/119784/>

60 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.385.

61 ФРГ и Япония будут бороться за реформирование ВТО <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/137159/>

62 Steinmeier reise in Japan <https://www.bundespraesident.de/shared-docs/berichte/de/frank-walter-steinmeier/2019/10/19102023-reise-japan.html>

28 серпня 2020 р. у відставку пішов прем'єр-міністр Японії Сіндзо Абе⁶³. Лунали прогнози щодо змін у німецько-японських відносинах. 24 січня 2021 р. Берлін та Токіо відзначили 160-річчя першого договору Японії і Прусії (1861)⁶⁴. Надалі ФРН та Японія домовились координувати свою політику у регіоні Індійського і Тихого океанів⁶⁵. 16 квітня 2021 р. Ангела Меркель провела переговори з японським прем'єр-міністром Йосіхіде Суґою, на яких сторони обговорили широке коло питань. В економічному секторі німецько-японські відносини мають надзвичайно тісний характер. Німеччина залишається найбільшим торговим партнером Японії в Європі, тоді як країна висхідного сонця протягом багатьох років є найважливішим торговим партнером ФРН в АТР. Між двома країнами немає серйозних відмінностей, відсутні торговельні суперечки. З огляду на зростаючу глобалізацію економіки та зростання старіння їхніх суспільств, обидві країни, як зрілі індустріальні країни, бачать перед собою спільні завдання, такі як необхідність структурних реформ та просування нових, орієнтованих на майбутнє галузей. Обидві держави ще мають достатньо простору для нарощування співпраці з цих питань.⁶⁶ Токіо де-факто залишається стратегічним партнером для німецьких інтересів у Індо-Тихоокеанському макро-регіоні. Індія – величезна країна регіону, яка перебуває в зоні особливих інтересів сучасної Німеччини. Індія населена багатьма етносами, які належать до різних сімей. У до колоніальний період територія Індії в сучасних її межах не перебувала у складі однієї держави. Сепаратистським настроєм сприяє сучасний адміністративний поділ, який виділяє ет-

63 Sonja Blaschke. Was Japans Shindzo Abe anders machte als Merkel und damit scheiterte <https://www.welt.de/politik/ausland/article214526592/japan-was-shindzo-abe-anders-machte-als-merkel-und-damit-scheiterte.html>

64 Wir feiern Heute 160 Jahre japanisch-deutsche Freundschaft <https://www.diplo.de/2435580>

65 Deutschland und Japan vor Beratungen über Indopazifischen Raum <https://www.deutschlandfunk.de/asien-deutschland-und-japan-vor-beratungen-ueber.1939.de.html>

66 Klaus Geiger. Merkels zivillingsbruder <https://www.welt.de/politik/ausland/plus230410441/was-das-treffen-zwischen-biden-und-suga-fuer-deutschland-biden-tet.html>

нічні землі окремих народів у «національні штати». Мова йде про Раджастхан, Гуджарат, Махараштра, Карнатака, Андхра, Гондвана, Малаяла, Тамілнад, Оріса, Біхар, Хімачал, Асам та інші штати. Важливим партнером Індії є ФРН. Попри певну міжнародну ізоляцію після ядерних випробувань 1998 р. Німеччина вже у травні 2000 р. підписала стратегічний документ «Порядок денний німецько-індійського партнерства в XXI столітті». Причому Індія визначається Берліном як «природний партнер» й «азійська велика держава»⁶⁷. Відомо, що ФРН встановила дипломатичні відносини із Індією 7 березня 1951 р., причому Делі не поспішав визнавати НДР до часу нормалізації відносин між двома німецькими державами. Тож дипломатичні відносини із НДР Індія встановила лише 8 вересня 1972 року⁶⁸. Двосторонні відносини між Індією та ФРН традиційно міцні та дружні, засновані на економічному, культурному та стратегічному співробітництві. Німеччина інтенсивно займалася розвитком освіти і культурного життя в Індії. Наприклад, країна допомогла заснувати Індійський технологічний інститут у Мадрасі на основі урядової угоди 1956 р. і протягом десятиліть підтримувала і навіть збільшувала підтримку цього інституту. Металургійний завод у Руркелі був побудований за підтримки ФРН у 1950-х рр. Великий імпульс німецько-індійським відносинам дали візити Г. Коля до Делі у 1986 р. та індійського прем'єр-міністра Р. Ганді до Бонну у 1988 р. У 1990-ті рр. об'єднана Німеччина стала другою після США державою за кількістю спільних підприємств із Індією⁶⁹. У листопаді 2007 р. Делі відвідала бундесканцлер А. Меркель. Німецьких інвесторів мотивувала дешева індійська робоча сила, яка дорівнювала 20% вартості німецької

67 Wagner Christian. Indien. Schmidt Sigmar, Hellmann. Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Wiesbaden, 2007. С.572.

68 Gupta Amit. Handel, Hilfe, Hallstein-Doktrin. Die deutsche Sudasienpolitik unter Adenauer und Erhard 1949-1966. Hussum, 2004. С.138.

69 Wagner Christian. Die verhinderte Großmacht? Die Außenpolitik der Indischen Union. 1947 bis 1998. Baden-Baden, 2005. С.164.

робочої сили⁷⁰. Берлін та Делі підтримують міцні економічні зв'язки в телекомунікаційній, машинобудівній, екологічній, харчовій, хімічній та фармацевтичній промисловості. У 2008 р. обидві країни заснували німецько-індійський науково-технічний центр у Нью-Делі з метою сприяння спільним дослідженням і розробкам у сферах енергетики, навколишнього середовища, вугілля та гідро технології. Німеччина є п'ятим за значенням торговельним партнером Індії в усьому світі і навіть займає перше місце в Європі. Обсяг торгівлі становив 10,5 мільярдів євро у 2006 р., 12,7 мільярдів євро у 2007/08 р. [13] Підкреслимо, якщо у 1990-х роках ФРН засуджувала ядерні випробування Делі, то згодом розширила співробітництво з Індією у боротьбі з тероризмом і за допомогою спільних військових навчань. У 2008 р. військово-морські сили обох країн провели свої перші спільні військові навчання на основі угоди 2006 р. Як наголошував з нагоди 70-и річчя німецько-індійських дипломатичних відносин (2021) глава зовнішньо-політичного відомства ФРН Х. Маас, «дві держави є стратегічними партнерами, яких об'єднують живі демократії». Німеччина та Індія, підкреслював він, **мають спільні інтереси у підтримці міжнародного порядку, заснованого на правилах і засадах ООН. Разом з Японією та Бразилією обидві держави групи G4 віддані необхідності реформам ООН і її Ради Безпеки.**⁷¹ Водночас Франція, Німеччина та Велика Британія конкурують між собою на індійському ринку зброї⁷². У жовтні 2002 р. в Копенгагені відбулася третя зустріч на вищому рівні Індія – ЄС. Економічні пріоритети співпраці залишилися й на порядку денному наступного саміту Індія – Євросоюз, який відбувся у листопаді

70 Печищева Л.А. Индия и Германия: развитие торгово-экономических отношений. Азия и Африка сегодня. 2010. №7. С.56.

71 Video-Grußwort von Außenminister Heiko Maas zum 70-jährigen Jubiläum der Deutsch-Indischen Beziehungen 05.03.202-Rede<https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/indien-node/70-jahre-deutsch-indische-beziehungen/2445324>

72 Jain Rajendra, Kuck Gert. India and Germany in a Changing World. New Delhi, 2001. С.354.

2004 р. в Гаазі⁷³. Британський прем'єр-міністр Т. Блер вважав, що «Індія потребує менше бюрократії і менше державної влади, а не більше»⁷⁴. На початку квітня 2007 р. прем'єр-міністр Баварії Е. Штойбер відвідав індійський комп'ютерний центр у Бангалорі⁷⁵.

У січні 2008 р. у Делі був з візитом британський прем'єр-міністр Гордон Браун. Він підтримав ідею надання Індії статусу постійного члена Ради Безпеки ООН. Англіїці готові були реалізувати програму підготовки індійських військових для стабілізаційних сил ООН⁷⁶. Німецький концерн «Бош» інвестував 400 млн. в Індію. Делі послідовно домагається від країн Європейського Союзу поваги до своїх інтересів. У жовтні 2010 р. Делі відвідав міністр закордонних справ ФРН Г. Вестервелле⁷⁷. Наприкінці травня 2011 р. А. Меркель була з візитом в Індії. Мова йшла про розвиток військово-технічного співробітництва⁷⁸. Прикладом цього є інцидент із стріляниною італійських військових по індійським морякам, які помилково були прийняті за сомалійських піратів. Після цього італійці арештували індійських військових моряків. 14 березня 2013 р. суд в Індії тимчасово заборонив виїжджати із Делі італійському послу Даніеле Манчіні⁷⁹. 22 березня 2013 р. Індія взяла зобов'язання не страчувати італійських моряків у разі їхньої екстрадиції⁸⁰. Зрештою, 2 квітня 2013 р. італійські моряки повернулися до Делі, а послу Італії в Індії було повернуто свободу пересування⁸¹.

73 Юрлов Ф. Индия в мировой политике. Азия и Африка сегодня. 2005. №5. С.19.

74 Блер Т. Шлях. К., 2011. С.712.

75 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 2007. 3 April. S.5.

76 Независимая газета. 2008. 22 января. С.6.

77 Süddeutsche Zeitung. 18 Oktober 2010. S.4.

78 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 1 Juni 2011. S.4.

79 Индийские власти временно запретили выезд из страны итальянскому послу <http://www.interfax.ru/news.asp?id295510>

80 Индия гарантирует, что итальянские моряки не будут казнены <http://www.interfax.ru/news.asp?id=297061>

81 Индия отменила запрет на выезд итальянского посла <http://www.europenews.com/2013/04/02/india-allows-departure-of-roma-envoy-amid-marines-row/>

Серйозною проблемою у відносинах Індії з країнами ЄС залишається переслідування індуїстами християнської громади цієї держави, яка нараховує 24 млн. християн (головним чином протестантських номінацій)⁸². Зазначена проблема підіймалася 29–30 вересня 2009 р. у Парижі на саміті Євросоюзу – Азія. Секретар Конференції єпископів католиків Індії Джозеф Бабу зазначав, що «навернення у християнство дає шанс вихідцям із касти недоторканих і малих племен змінити свій соціальний статус»⁸³. Утім, розуміння прав людини, що властиве індійській цивілізації, історично відрізняється від європейського тлумачення цієї категорії не лише за обсягом прав та обов'язків, але й за їхньою якістю.

Попри усі протиріччя, Індія посідає важливе місце у стратегії спільної зовнішньої політики Європейського Союзу. Свідченням цього є утвердження практики щорічних стратегічних консультацій, на яких сторони послідовно узгоджують та відстоюють свої інтереси. Найважливішими партнерами Індії серед країн-членів Євросоюзу залишаються держави його «ядра»: Велика Британія, Німеччина та Франція. Однак зауважимо, що у 2014 р. після приходу до влади в Індії лідера партії «Бхаратія джаната» Нарендри Моді зовнішньополітичні пріоритети цієї держави зосередились здебільшого на відносинах з країнами Азії. На початку 2014 р. Делі відвідав президент ФРН І. Гаук. Він виступив за захист прав жінок у Індії. Також президент Німеччини висловив прихильність щодо підтримки набуття Делі статусу постійного члена Ради Безпеки ООН⁸⁴. Німецькі експерти вважають, що індійський прем'єр-міністр Нарендра Моді намагається зберегти державу від прямої конфронтації з КНР у полі американських інтересах⁸⁵.

82 Маякова Л. Правительство Дели не в состоянии защитить последователей Христа. Независимая газета. 2009. 4 февраля. С.5.

83 Вспоминая уроки Ганди. Независимая газета. 2009. 4 февраля. С.6.

84 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 7 Februar 2014. S.4.

85 Jan Ross. Wird Indien zum neuen Gegenspieler Chinas? Die Zeit. №40. 25 September 2014. S.9.

На думку експерта П. Ханни, «ЄС можна вважати найбільш популярною та успішною імперією у історії людства, позаяк вона творить не домінування, а дисципліну»⁸⁶. Індія, так само як і Китай, розглядає Євросоюз одним із своїх найбільш перспективних торговельно-економічних партнерів. Водночас Делі не поспішає відкривати свій внутрішній ринок для дешевої молочної продукції з країн ЄС, де її виробництво субсидіюється. Натомість в Індії більшість працівників аграрної сфери само зайняті, тому у якості компенсації індійський уряд запропонував Євросоюзу «відкрити двері» на європейський ринок праці для індійської робочої сили. Але Брюсселем ця пропозиція не була підтримана.

«Індія, – писав Дж. Буш, – дім для близько мільярда людей і освіченого середнього класу, має потенціал стати одним із найближчих партнерів Америки»⁸⁷. Інший відомий американський політик стверджував наступне. «Однією з найгірших була поведінка Індії, яка купувала іранську нафту за ціною, значно нижчою за ціну світового ринку, бо Іран відчайдушно намагався її продати»⁸⁸. Навесні 2012 р. Делі провів успішне випробування ракети «Агні-5», яка здатна долетіти не тільки до Китаю, а й до Європи⁸⁹.

25 листопада 2015 р. у Берліні відбулись переговори А. Меркель і президента В'єтнаму Труонг Тан Санг⁹⁰. Сторони відзначили 40 річчя встановлення дипломатичних відносин між В'єтнамом і ФРН. По наростаючій розвиваються двосторонні відносини у галузях промисловості, енергетики, сільського господарства та охорони навколишнього середовища. У двосторонньому німецько-в'єтнамському

86 Ханна Парра. Второй мир. М., 2010. С.33.

87 Буш Дж. Ключові рішення. К., 2012. С.237.

88 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.467.

89 Süddeutsche Zeitung, 20 April 2012. S.4.

90 Strategische Partnerschaft und Freundschaft vertiefen // <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/artikel/2015/11/2015-11-25-vietnamesischer-staatspraesident-in-berlin.html>

співробітництві велике значення мають економічні відносини, які постійно розширюються. Слід підкреслити, що Берлін є найбільшим торговим партнером Ханой в ЄС і все більш важливим інвестиційним партнером. У 2019 р. в'єтнамський експорт до Німеччини становив 9,73 млрд євро, німецький експорт до В'єтнаму – 4,29 млрд євро. Найважливіші в'єтнамські експортні продукти до ФРН включають взуття, текстиль, сільськогосподарську продукцію (наприклад, кава та перець), морепродукти, електроніку та меблі. Найважливішими продуктами імпорту з Німеччини є машини, транспортні засоби, частини обладнання та продукти хімічної промисловості.⁹¹

Німецькі інвестиції швидко зросли зі вступом В'єтнаму до СОТ у 2007 р. та з прийняттям у 2015 р. нового закону цієї держави про компанії та інвестиції. Наразі німецькі компанії інвестували у В'єтнам близько 2,7 мільярдів доларів США, причому разом із високою часткою найсучасніших технологій. Нині у В'єтнамі працює понад 350 німецьких компаній, які за рахунок своїх інвестицій створили близько 47 000 робочих місць. Деякі важливі інвестиції німецьких компаній контролюються через іноземні дочірні компанії і, отже, за статистикою не є частиною інвестицій ФРН.

Німецькі та в'єтнамські компанії очікують подальшого поштовху від угоди про вільну торгівлю між ЄС та В'єтнамом, яка набула чинності 1 серпня 2020 р. Нещодавно укладена угода про захист інвестицій між ЄС і В'єтнамом набуде чинності скоріше 2022 р. Німецька бізнес-делегація з офісами в містах Ханой та Хошимін входить до мережі Німецької бізнес-асоціації (GBA Vietnam), в якій об'єднані більше 300 німецьких компаній. «Німецький дім», величезний комплекс у центрі міста Хошимін, офіційно відкритий федеральним міністром економіки П. Альтмайером на початку 2019 р., є

91 Wirtschaftsbeziehungen zwischen Vietnam und Deutschland <https://vietnam.diplo.de/vn-de/themen/wirtschaft/-/1503008>

вражаючим доказом німецької бізнес присутності у В'єтнамі, економіка якого динамічно зростає.⁹²

На індійському векторі відносин для ФРН важливими стали наступні події. 14 квітня 2015 р. Нарендра Моді відвідав Берлін⁹³. Він разом із А. Меркель підписав декларацію поглиблення співробітництва Індії та Німеччини⁹⁴. Одночасно німецька дипломатія підтримувала динаміку зв'язків з іншими країнами Південної Азії. Наприкінці вересня 2015 р. Штайнмайер та французький міністр закордонних справ Л. Фабіус відвідали Бангладеш і Шрі-Ланку⁹⁵.

5 жовтня 2015 р. у Делі міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер провів німецько-індійські міжурядові консультації⁹⁶. На заходах у індійській Силіконовій долині м. Бангалор А. Меркель провела переговори з прем'єр-міністром Індії Нарендрою Моді⁹⁷. У травні 2016 р. Берлін запропонував Делі купити підводні човни⁹⁸. У товарообігу Індії частка ФРН в імпорті складала 8,6%, експорті 6,2%⁹⁹.

Підкреслимо, що, сталою формою співпраці починаючи з 2011 р. у німецько-індійських відносинах постали міжурядові консультації на найвищому рівні. В ході цих консультацій кабінети міністрів обох країн зустрічаються кожні два

92 Wirtschaftsbeziehungen zwischen Vietnam und Deutschland <https://vietnam.diplo.de/vn-de/themen/wirtschaft/-/1503008>

93 Strategische Partnerschaft Stärken <https://www.bundestkanzlerin.de/content/de/artikel/2015/04/2015-04-14-modi.html>

94 Erklärung von Bundeskanzlerin Angela Merkel und Premierminister Narendra Modi <https://www.bundestkanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2015/04/2015-04-14-gemeinsame-erklaerung-indien-dt.html>

95 Außenminister Steinmeier reist nach Bangladesch und Sri Lanka https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/aktuelle-artikel/150918_bangladesch_srilanka.html

96 Außenminister Steinmeier bei deutsch-indischen Regierungskonsultationen https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle_artikel/indien/151--5-bm-de-ind-rekons.html

97 Gemeinsame Erklärung von Bundeskanzlerin Merkel und dem indischen Premierminister Modi <https://www.bundestkanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2015/10/2015-10-05-indien-erklaerung.html>

98 Германия готова предложить Индии подлодки проекта 751 <https://www.ria.ru/world/20160506/1427902700.html>

99 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.340.

роки по черзі в Німеччині та Індії. Відтак 1 листопада 2019 р. міжурядові консультації проходили вп'яте, за підсумками яких було підписано 17 декларацій і п'ять меморандумів про наміри щодо розвитку співробітництва з освоєння морських ресурсів, транспорту, штучного інтелекту, екології тощо¹⁰⁰. Також у двосторонніх міждержавних відносинах функціонують понад 30 різних форматів консультацій та діалогів, які сприяють підтримці тісної співпраці.

Надто важливо, що маяком двосторонньої співпраці постав Німецький дім науки та інновацій, який відкрито в Нью-Делі у 2012 р. як одного із небагатьох подібних будинків у всьому світі. ФРН, зі свого боку, є другим за значимістю дослідницьким партнером Індії після США. А Індія, своєю чергою – одна з країн, в якій найбільша кількість німецьких інститутів Гете.¹⁰¹ Понад 18 000 людей щороку беруть участь у курсах німецької мови в шести інститутах у Нью-Делі, Калькутті, Ченнаї, Бангалорі, Мумбаї та Пуні. 8 травня 2021 р. А. Меркель у відео-форматі взяла участь у саміті Європейський Союз – Індія¹⁰².

7 лютого 2016 р. Штайнмайєр засудив проведення чергових ракетних випробувань у КНДР¹⁰³. Нові випробування 4 липня 2017 р. засудив вже новий міністр закордонних справ ФРН З. Габріель¹⁰⁴. 17 вересня 2017 р. під час візиту до Пекіна З. Габріель закликав Китай сприяти припиненню стрімкого розвитку північно-кореїської ракетно-ядерної програми.

100 Indien: Partner für Herausforderungen von Morgen <https://www.diplo.de/2261242>

101 Video-Grußwort von Außenminister Heiko Maas zum 70-jährigen Jubiläum der Deutsch-Indischen Beziehungen 05.03.202-Rede <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/indien-node/70-jahre-deutsch-indische-beziehungen/2445324>

102 Kanzlerin Merkel äußert sich nach EU-Indian Gipfel <https://www.welt.de/incominy/video230978729/kampf-gegen-covid-19-kanzlerin-merkel-aussert-sich-nach-eu-indien-gipfel.html>

103 Außenminister Steinmeier zum Raketenstart durch Nordkorea https://www.auswaertiges-amt.de/de/infocervice/presse/meldungen/2016/160207_am_steinmeier_nordkorea_raketen_start.html

104 Außenminister Gabriel zum Raketenstart Nordkoreas <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170704-bm-nordkorea-raketentest.html>

Влітку 2019 р. КНР намагалася розбудувати свою мережу впливу у Європі, аби нейтралізувати американський проект «Тримор'я». Китайська альтернатива була у форматі «17+1»¹⁰⁵. Орієнтовані на євроатлантичні цінності німецькі ЗМІ оцінювали таку китайську активність як загрозу європейській єдності. На фоні демократичних протестів у Гонконгу 10 вересня 2019 р. міністр закордонних справ ФРН Х.Маас прийняв демократичного активіста Гонконгу Джошуа Вонга¹⁰⁶. У жовтні 2019 р. Німеччина долучилась в ООН до критики Китаю за становище прав уйгурів¹⁰⁷. Наприкінці січня 2020 р. Німеччина припинила авіаційні пільги до КНР, зважаючи на загрозу коронавірусу¹⁰⁸.

У червні 2020 р. Меркель і Лі Кецян у відео-форматі обговорили проблеми спільної протидії коронавірусу¹⁰⁹. 30 червня 2020 р. Китай прийняв закон про безпеку Гонконгу, придушивши антикитайські заворушення. На той час ФРН і КНР балансували між ролями конкурентів і системних суперників¹¹⁰.

У вересні 2020 р. Німеччина привела свою індо-тихоокеанську стратегію у відповідність до американського стратегічного бачення¹¹¹. Попри це товарообіг ФРН і Китаю все ще складав 250 млрд. євро, але німецькі експерти попереджали Пекін від помилкового розрахунку на те, що цей факт обме-

105 Philipp Fritz. Chinas «17 plus 1» - Angriff auf Europa <https://www.welt.de/politik/ausland/article98203779/weltmachtplaene-in-osteuroopa-stehen-sich-usa-und-china-gegenueber.html>

106 China bestellt deutschen Botschafter in Peking ein <https://www.welt.de/politik/ausland/article200124562/>

107 Deutschland und 22 weitere Länder kritisieren China wegen Uiguren <https://www.nzz.ch/international/deutschland-und-22-weitere-laender-kritisieren-china-wegen-uguren-id.1518657>

108 Coronavirus: Was Sie bei Reisen nach China beachten sollten <https://www.diplo.de/2296764>

109 Maximilian Kalkhof. Das eigentliche Problem ist Merkels China Politik <https://www.welt.de/politik/ausland/plus209224653/das-eigentliche-problem-ist-merkel-china-politik.html>

110 Зарицкий Б. Германия – Китай: партнеры, конкуренты или системные соперники. Мировая экономика и международные отношения. 2021. №2. С.29.

111 Carolina Drüten. Deutschlands neuer China Plan <https://www.welt.de/politik/ausland/article214907604/indo-pazifik-leitlinien-deutschlands-neuer-china-plan.html>

жить німецьку критику агресивної китайської зовнішньої політики¹¹².

17 листопада 2020 р. Пекін домігся підписання угоди про Транстихоокеанську зону вільної торгівлі без США. Китай на той час був найбільшим торговельним партнером Німеччини¹¹³. 30 грудня 2020 р. ЄС і КНР уклали угоду про захист інвестицій¹¹⁴. У січні 2021 р. гонконгські активісти критикували концерн «Volkswagen» за продовження співпраці з Китаєм¹¹⁵. За оцінками оглядачів, Пекін стимулював бірманських військових здійснити державний переворот та усунути від влади Аун Сан Су Чжі¹¹⁶. Адміністрація Байдена продовжила жорсткий курс щодо Китаю, що ставило Німеччину у незручну позицію¹¹⁷.

22 березня 2021 р. КНР у відповідь на санкції ЄС проти Китаю щодо становища уйгурів запровадив персональні санкції проти чиновників Євросоюзу¹¹⁸. На цьому тлі 28 квітня 2021 р. відбулися німецько-китайські міждержавні консультації у центрі яких стали спільні заходи з протидії пандемії коронавірусу¹¹⁹. Пекін висловлював невдоволення надмірною агресивністю Заходу у процесі обговорення пи-

112 Clemens Wergin. Chinas Fehlkalkulation <https://www.welt.de/politik/ausland/plus216029622/aggressive-aussenpolitik-pekings-fehlkalkulation.html>

113 Maximilian Kalkhof. Asiatisches Freihandelsabkommen Chinas Sieg. Europas Problem https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_88953884/neues-freihandelsabkommen-in-asien-das-ist-um-europas-problem.html

114 Einigung über Investitionsabkommen <https://www.deutschlandfunk.de/china-und-eu-einigung-ueber-investitionsabkommen.1939.de.html>

115 Clacier Kwong. Die fehlende Moral von «Volkswagen» <https://www.welt.de/politik/ausland/article225342571/geschaefte-mit-china-die-fehlende-moral-von-volkswagen.html>

116 Maas verurteilt Militärputsch – Aung San Suu Kyi ruf zum Widerstand auf <https://www.welt.de/politik/ausland/article225433765/putsch-in-myanmar-suu-kyi-festgesetzt-maas-verurteilt.html>

117 Markus Jaeger. Germany between a Rock and Hard peace in China – US Competition <https://www.dgap.org/en/research/publikations/germany-between-rock-and-hard-peace-china-us-competition>

118 Chinese Foreign Ministry imposed sanctions on ten individuals and four institution in Europe Relation at EU sanctions <https://www.swp-berlin.org/presse/statement-by-european-research-institute-directors/>

119 China und Deutschland haben verschiedene Ansichten in einigen Fragen <https://www.welt.de/politik/ausland/article230721857/angela-merkel-zu-china-wir-koennen-diese-pandemie-nur-gemeinsame-eindaemmen.html>

тання прав людини¹²⁰. США домоглися блокування ратифікації угоди про інвестиції між ЄС і Китаєм¹²¹. Пекін блокував діяльність партійних фондів Німеччини на своїй території¹²². Тим самим, Китай блокував чужу «м'яку силу», але розвивав власну. Активісти демократичного руху Гонконгу закликали ФРН радикально змінити свою політику щодо Китаю¹²³. Німецька преса констатувала кризу оптимістично-торговельної стратегії Німеччини щодо КНР¹²⁴.

20 травня 2021 р. Європейський Союз офіційно зупинив процес ратифікації угоди про взаємний захист інвестицій із Китаєм¹²⁵. Натомість 10 червня 2021 р. у Берліні була підписана декларація про поглиблення співробітництва між Німеччиною та Австралійським Союзом¹²⁶.

Пекін критикував перетворення великої сімки на коаліцію зі стримування КНР¹²⁷. 1 липня 2021 р. на святкуванні 100-річчя компартії Китаю Сі Цзіньпін звинуватив Захід у спробі побудувати «велику сталю стіну»¹²⁸. На тлі відкриття торговельного дипломатичного представництва Тайваню

120 Peking beim Thema Menschenrechte «zunehmend aggressiver» <https://www.deutschlandfunk.de/deutsche-china-politik-pekings-beim-thema-menschenrechte.694.de.html>

121 Daniel-Dylan Böhmer. Angela Merkel China – Illusion <https://www.welt.de/politik/ausland/plus230985817/merkel-xi-abkommen-die-deutsche-china-illusion.html>

122 Christoph Schiltz. Künftig nur noch Chinesen an der Spitze deutscher Parteistiftungen? <https://www.welt.de/politik/ausland/article230984961/investitionsabkommen-kuenftig-nur-noch-chinesen-an-der-spitze-deutscher-parteistiftungen.html>

123 Glasier Kwong. Die Kanzlerin muss ihre China Politik ändern <https://www.welt.de/politik/ausland/article231003255/die-kanzlerin-muss-ihre-china-politik-aendern.html>

124 David Ruch. Die China Strategie der Bundesregierung ist gescheitert https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_90022570/corona-pandemie-china-strategie-der-bundesregierung-ist-gescheitert.html

125 EU stoppt Ratifizierung von Investitionsabkommen mit China https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/eu/id_90072818/eu-stoppt-ratifizierung-von-investitionsabkommen-mit-china.html

126 Heute unterzeichnen Außenminister Heiko Maas und seine australische Amtskollegin Marise Payne eine Erklärung zu vertieften deutsch-australischen Beziehungen <https://www.diplo.de/2465188>

127 China kritisiert G7 Ergebnisse <https://www.deutschlandfunk.de/g7-gipfel-china-kritisiert-g7-ergebnisse.1939.de.html>

128 Xi warnt vor Großer Mauer aus Stahl <https://www.welt.de/politik/ausland/article232217747/100-geburtstag-der-kp-chines-xi-warnt-vor-grosser-mauer-aus-stahl.html>

у Литві актуалізувалась дискусія з приводу відносин ФРН і Тайваню¹²⁹. 2 серпня 2021 р. фрегат «Баварія», маючи на борту 200 моряків, відбув для патрулювання до Південно-Китайського моря¹³⁰. Пекін розглядав це як результат липневих домовленостей канцлера А. Меркель і Дж. Байдена. Ці події відбувалися на тлі виведення 15 серпня 2021 р. американських військ із Кабулу. Китай намагався використати свої союзницькі відносини з Іраном і Пакистаном заради зміцнення власних позицій у Афганістані. Фактично Пекін розглядав ці процеси як свідчення успішності своєї політики, спрямованої на формування саме китайської сфери впливу у Індійсько-Тихоокеанському регіоні. Проте таке становище абсолютно не влаштовує США.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про наступне. Держави, які розташовані на берегах Індійського і Тихого океанів і які є потужними драйверами глобального економічного зростання, вельми строкаті за своїми пріоритетами та системою цінностей. Для Німеччини, США та Євросоюзу налаштування прийнятної рівня відносин між ними – це серйозний виклик не лише сьогодення, але й на майбутній період. Відтак цей регіон у найближчі роки цілком ймовірно, що може стати сферою зіткнення, стати простором нової холодної війни. Тож все це потребуватиме консолідації зусиль всього кола провідних держав Заходу та акторів, що розташовані на берегах Індійського і Тихого океанів.

129 Gregor Schwung. Deutschlands Taiwan Feigheit <https://www.welt.de/politik/ausland/plus232587457/aggression-china-deutschlands-taiwan-feigheit.html>

130 Deutsches Kriegsschiff Startet Richtung Südchinesisches Meer https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/militaer-verteidigung/id_90551074/bundeswehr-deutsches-kriegsschiff-bayern-startet-in-richtung-indopazifik.html

РОЗДІЛ X.

Допомога розвитку країнам Африки

У списку зовнішньополітичних пріоритетів «великої коаліції», що прийшла до влади наприкінці 2005 р., «політика розвитку» стоїть на останньому, сьомому місці¹, хоча питання безпеки в контексті розвитку зв'язків по осі Північ-Південь зафіксовані і в інших розділах каталогу ціле установок у сфері зовнішньої політики ФРН. Досить сказати, що партнери по коаліції підкреслюють фундаментальність поняття «безпека» для зовнішньої політики ФРН, яке сплітає воедино «зовнішню політику, безпекову політику та політику розвитку»². І все ж таки «політика розвитку» продовжує залишатися самостійною частиною німецької зовнішньої політики як цілого.

У коаліційному договорі ХДС/ХСС та СДПН наголошувалося, що загострення проблем розвитку, насамперед в Африці, але також і в інших регіонах, безпосередньо загрожує миру та добробуту у Німеччині та Європі. Тому Берлін послідовно реалізовуватиме цілі та принципи, проголошені у рішеннях ООН, конференції з питань фінансування країн, що розвиваються, в Монтерреї, а також всесвітнього саміту в Йоганнесбурзі. Внутрішньо-державні економічні труднощі змушують правлячу еліту ФРН, як і раніше, робити ставку у вирішенні проблем третього світу переважно на багатосторонньому рівні в рамках визнаних міжнародних інституцій та фінансових організацій, таких як ЄС, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд. Про це прямо йдеться у міжпартійному договорі.

1 Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. Berlin, 11.11.2005.

2 Ibid. S. 136.

Ця стратегічна лінія, як видно, не зазнала і не зазнає істотних змін, але, навпаки, буде ще більш відчутною. Невипадково у сфері двостороннього співробітництва передбачається подальше скорочення країн-реципієнтів німецької допомоги. Якщо в 1998 р. ФРН надавала економічну допомогу на двосторонній основі майже 120 державам, то в 2008 р. їх число скоротилося майже удвічі і складало 57 країн. На чільне місце при цьому ставиться принцип ефективності. А умовами надання допомоги є наявна гострота необхідності, відповідальна держава, тобто інститути, що забезпечують нерозбазарювання коштів, вигоди безпосередньо для німецької економіки та, нарешті, особливі історичні зв'язки.

Відзначимо, що колоніальний розподіл Африки на сфери впливу між великими європейськими державами відбувся у кінці XIX-го – на початку XX-го ст., до Першої світової війни. Німеччина стала третьою після Великобританії та Франції за величиною колоніальною силою в Африці, захопивши 2,6 млн км² території з населенням у 14 млн осіб. Це були колонії – Німецька Південно-Західна Африка (тепер Намібія), Німецький Тоголенд (тепер Того та західна частина Гани), Німецький Камерун (тепер Камерун та частина Нігерії), Німецька Східна Африка (тепер частково Танзанія, Руанда та Бурунді).

Технічний прогрес значно полегшив заморський експансіонізм. Індустріалізація призвела до швидкого розвитку транспорту і засобів зв'язку, особливо у формі пароплавства, залізниць та телеграфу. Важливу роль зіграли також медичні досягнення, зокрема в області розвитку ліків проти тропічних хвороб. Винахід хініну, ефективного засобу проти малярії, дозволив білим отримати можливість доступу в обширні тропічні терена.

Змагання за поділ Африки на ласі обшири території між багатьма імперіалістичними державами призвело до того, що у 1884 р. Отто Бісмарк скликав у Берліні конференцію з

метою обговорити Африканські проблеми. На ній дипломати європейських країн вдавалися до гуманітарної риторики, засуджуючи работоргівлю, забороняючи в певних областях продаж алкоголю та зброї, виражаючи занепокоєність щодо безпеки місіонерської діяльності.

Важливим наслідком конференції стало те, що дипломати уклали певні правила гри, яких повинні притримуватися великі держави при колонізації. Розподіл супроводжувався численними конфліктами між державами-імперіалістами, тому в англійській літературі отримав зневажливу назву як «роздирання Африки». Дані процеси характеризувалися переходом до контролю територій за допомогою різних чинників: військового впливу, економічного домінування аж до прямого правління³.

На Берлінській конференції також домовилися про нейтральну зону вздовж річки Конго – саме там утворилася Вільна Держава Конго, якою заправляв бельгійський король Леопольд II. В цій зоні торгівля та навігація повинні були бути вільними. Жодна держава не мала права захоплювати території, не повідомивши про свої наміри інших. На жодну територію не можна було висувати претензії, попередньо не окупувавши її. Однак у гонитві за володіння новими теренами про правила часто забували, коли треба було, і в кількох випадках ледь-ледь пощастило уникнути війни.

Підкреслимо, що свого часу різні європейські колоніальні імперії проводили неоднакову політику щодо етнічного розвитку африканських народів. У британських африканських колоніях адміністративні межі часто збігалися з етнічним поділом. Натомість адміністративний устрій французьких колоній був спрямований на те, аби зробити неможливим навіть постановку питання про етнічне самоуправління територій. Британці робили поділ на дружні і недружні

3 Kevin Shillington, *History of Africa: Revised Second Edition*, (New York: Macmillan Publishers Limited, 2005), 301p.

народи. Для французів усі були недружніми, тому вони часто підбурювали африканські народи одні проти інших. Після краху колоніальних режимів політичні суперечності, які проявлялися у боротьбі кланів, у полі етнічних африканських країнах швидко перетворювалися на міжетнічні війни. І все це давалося взнаки у подальшому, та навіть на сучасному етапі їх поступу.

Нагадаємо, що практику ФРН з надання допомоги країнам Африки започаткував ще перший повоєнний канцлер Конрад Аденауер. З того часу допомога Німеччини країнам, які розвиваються, здійснюється під гаслом «Допомагаючи їм, ми допомагаємо собі». Це гасло критикують так само часто, як і цитують.

Тож після Другої світової війни, особливо з падінням колоніальної системи провідні держави європейського континенту стали здебільшого по-новому формувати своє ставлення до країн Африки загалом та, зокрема, до колишніх підконтрольних територій. На цьому тлі проявляються і відповідно спільні засади щод формування узагальненої позиції Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС) до африканських країн. Важливо, що формування відносин між європейською інтеграційною спільнотою та країнами Африки припало відбувалося паралельно зі створенням та розвитком ЄЕС. На етапі деколонізації інтереси Франції та Бельгії полягали, насамперед, у збереженні економічних і політичних зв'язків з колишніми колоніями. Ці чинники були закріплені в першій багатосторонній конвенції 1957 р. про асоціацію, підписаній між країнами-засновницями ЄЕС та учасниками новоствореної Асоціації афро-малагасійських держав. Укладення цієї угоди вважалося важливим додатком до Римського установчого договору 1957 р., який започаткував європейський «спільний ринок». Вказана домовленість, відома під популярною назвою «Євразифрика», дозволила зберегти преференційні економічні відносини між європейським

«спільним ринком» та колишніми африканськими колоніями Франції та Бельгії.⁴ По завершенні п'ятирічного терміну дії першої конвенції асоційовані зв'язки між ЄЕС та африканськими країнами французької зони впливу були продовжені в «конвенціях Яунде» 1963 та 1969 рр.

Тож в умовах активізації процесів деколонізації 20 липня 1963 р. була підписана Яундійська конвенція, яка враховувала поступки щодо гарантій збуту експортних, переважно сировинних товарів країн Африки на європейському ринку. Це були асиметричні відносини ЄЕС з країнами Африки, які щойно здобули політичну незалежність.⁵ В подальшому постало питання удосконалення асоційованих зв'язків між Європейськими Співтовариствами та колишніми колоніями європейських держав, зокрема, не лише Франції і Бельгії, а й Іспанії, Португалії, Великої Британії та Нідерландів. Основи спільної політики ЄЕС закладалися Ломейською конвенцією 1975 р., а також її подальшими уточненнями у наступні періоди, які сформували відповідний фундамент асиметричних відносин з більшістю африканських країн.⁶ Предметом конвенції були торгівельні відносини та доступ на ринок даних країн. Перша Ломейська конвенція отримала назву за місцем проведення у столиці Того – Ломе, де і був укладений цей перший договір. Конвенції змінювались і доповнювались, відповідно, були спрямовані на вдосконалення механізму, закладеного у першій. Крайня із цих конвенцій, яка була укладена 1989 р., розширила число країн до 66-ти. Дані договори остаточно втратили чинність 2000 р. І останній замінила відповідна Котонуська угода.

4 Толстов С.В. Африканський напрям у політиці Європейського Союзу // Європейські студії. К. 2017. №7. https://elibrary.ivinas.gov.ua/3288/1/5_Tolstov%20Африканський%20напрямок%20у%20політиці%20ЄС.pdf

5 Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху глобализации. – М.: Международные отношения, 2003. 271 с.

6 Ломеська конвенція // Глосарій термінів Європейського Союзу .

У квітні 1976 р. Європейські Спільноти уклали угоди про співробітництво з країнами Магрибу: Тунісом, Алжиром, Марокко. Європа вітала розвиток регіональної інтеграції. 17 лютого 1989 р. у Марракеші Алжир, Марокко, Лівія, Туніс та Мавританія підписали угоду про створення «Союзу арабського Магрибу». Це сприяло стабілізації ситуації на Півночі Африки. Через Гібралтар було проведено газопровід⁷. 22 листопада 1993 р. Євросоюз розірвав зв'язки з Лівією.

6 грудня 1993 р. Європейський Союз вітав відмову Південно-Африканської Республіки від режиму апартеїду. Після закінчення «холодної війни» США продовжують розглядати Африку як важливий об'єкт впливу. Африканська стабільність становить суттєвий інтерес для безпеки США. Натомість ЄС певний період часу не мав справжньої спільної африканської політики⁸.

Наголосимо, що у пост біполярний період, в добу глобалізації уряд ФРН виходив, як й інших високо розвинутих демократій, з того, що тепер головну загрозу становлять не військові сили Радянського Союзу, а міжнародний тероризм, поширення засобів масового знищення (ЗМЗ), бідність і хвороби, громадянські війни та країни, що переживають глибокі екзистенційні кризи, а також неконтрольована міграція. Все це становить основні проблеми третього світу, які в епоху глобалізації стали головним викликом промислово розвинених держав.

У сфері співпраці з країнами, що розвиваються, постали «вузькі місця» і недоліки, які мали тенденцію до наростання, оскільки федеральний уряд не може уникнути прояву солідарності з союзником США і змушений спрямовувати свою допомогу в ті країни та регіони, на які вкаже Вашингтон. Протидіяти цій тенденції було і залишається для Німеччини

7 Ханжарова П. Сотрудничество Союза арабского Магриба с Европейским Союзом. *Обозреватель*. 2007. №7. С.108.

8 Molt Peter. Deutschland: Ratlos in Afrika // *Internationale Politik*. 2006. №11. S.84.

важко в силу вдячності Сполученим Штатам за їх підтримку у здійсненні об'єднувального процесу у 1990 р., а також ще й тому, що суто військовий внесок ФРН у боротьбу з міжнародним тероризмом залишається вельми незначним і не зможе йти у порівняння з внеском заокеанського патрона. Проте, як вважають окремі німецькі експерти, не слід забувати про ту допомогу, яку надавала В'єтнаму у 60-ті роки їх країна, та виходити із можливостей звуження проявів «необмеженої солідарності» з Америкою у третьому світі.⁹

Важливо, що об'єднана Німеччина, виходячи із викликів розбудови східних земель, змушена була скоротити кількість країн, із якими розвивала коопераційні зв'язки. Мета нових підходів – значне підвищення ефективності економічної допомоги. Число партнерів по кооперації скоротилося зі 118 до 70 країн. Водночас були вражаючі показники прямих інвестицій ФРН у країнах третього світу. В період з 1990 по 1999 рр. вони виростили у вісім разів і склали 190 млрд дол. Однак і в цій галузі відзначалися скорочення зарубіжних партнерів та подальша концентрація докладання німецьких фінансових зусиль. Тільки 10 найбільших країн, що розвиваються, отримали солідні інвестиційні надходження з боку ФРН.¹⁰

Звичайно, що в перші 1990-і роки сходження Європейського Союзу, коли певний період він не мав справжньої спільної африканської, існувала лише певна договірно-правова основу політики ЄС щодо африканських країн. Зокрема, треба вказати на статті 11–18, статті 182–188 Маастрихтського договору, а також на Декларацію міжурядової конференції у Амстердамі 1997 р. Названі документи встановили ключові завдання політики Європейського Союзу щодо африканських країн. Насамперед, це підняття стандартів життя, інтеграція економік африканських країн у світову економіку, сприяння

9 Molt P. Ein neuer Realismus in der Entwicklungspolitik // Internationale Politik. № 4/2002. S. 69.

10 Internationale Politik. № 11/2001. S. 77.

демократії та захисту прав людини, попередження війн та конфліктів у Африці. Інструментами відповідної політики Брюсселю є торговельна політика, дипломатичні ініціативи, кредити та гуманітарна допомога.

Завершення «холодної війни», у роки якої Африка була «фронтом» радянсько-американського протистояння, не принесло на африканський континент миру та стабільності. Навпаки, загострилися місцеві регіональні та міжетнічні протиріччя, які привели до багатьох війн. Зважаючи на це, Євросоюз часто користувався інструментом режиму санкцій.

15 березня 1994 р. було запроваджено ембарго на постачання зброї Судану. У жовтні 1994 р. ЄС висловив занепокоєння різаниною племен хуту і тутсі у Бурунді та Руанді. Але ефективних дій, аби зупинити геноцид Євросоюз так і не прийняв. З самого початку СЗБП Євросоюзу опинилася у стані моральної кризи. Доповненням до неї стала нестабільна ситуація з безпекою. У серпні 1998 р. «Аль-Каїда» підірвала американські посольства у Кенії та Танзанії. В Африці було відкрито «терористичний фронт».

В 1996 р. розпочалася війна на території колишнього Заїру. Франція з Бельгією домагалися відновлення миру та збереження режиму Мобуту. Велика Британія прагнула цього не допустити. Париж наполягав на примушенні до миру, Вашингтон не збирався втручатися.

Впродовж 90-х рр. XX ст. пріоритетом Європейського Союзу стала розбудова зони стабільності у Середземному морі. До цього регіону входять лише північно-африканські країни¹¹. Аби концентрувати ресурси на цьому напрямку, у 1998 р. французький уряд соціаліста Л. Жоспена прийняв рішення про скорочення на 30% французької військової присутності в Африці. Однак вже у 2002 р. правоцентристський уряд П. Раффарена прийняв рішення «зберегти Африку для

11 Hanelt Christian-Peter, Neugart Felix. Die Europa-Mittelmeer-Partnerschaft. Stabilität und Prosperität im Mittelmeer Raum. Internationale Politik. 2001. №8. С.53.

Франції»¹². Париж залишається лідером Економічного і монетарного союзу центральноафриканських країн – СЕМАС, співпрацюючи з Камеруном, Габоном, Кот-д’Івуаром, Нігером та Сенегалом. Французькі військові радники працюють у 23 африканських країнах¹³.

25 грудня 1999 р. в західноафриканській країні Кот-д’Івуар відбувся державний переворот. У вересні 2002 р. стався черговий військовий заколот, внаслідок якого загострилися відносини між політичними угрупованнями, які презентують інтереси півдня та півночі країни. Європейський Союз у 2003 р. сприяв досягненню домовленостей про припинення у цій країні громадської війни. Однак мирну угоду вдалося підписати тільки у 2007 р. 29 липня 2008 р. ООН рекомендувала продовжити повноваження миротворців до 30 листопада 2008 р., тобто часу проведення у країні загальних виборів. У загальному африканському контексті найбільший вплив на формування позиції Євросоюзу має погодження британсько-французьких інтересів.

Потужними залишаються позиції Великої Британії у Економічному співтоваристві країн Західної Африки – ECOWAS. Провідну роль у названому співтоваристві відіграє нафтовидобувна але політично нестабільна Нігерія. Також суперечливо відбувався процес розвитку інтеграції не лише на рівні регіонів Африки, а й у загально континентальному масштабі.

26 травня 2001 р. «Організація Африканської єдності» була перейменована на Африканський Союз. Однак зміна назви не означала більш ефективного способу вирішення проблем. На той час чи не єдиним спонсором нового утворення був лівійський лідер М. Каддафі. У березні 2004 р. британський прем’єр-міністр Т. Блер побував у Лівії. Перемовини йшли щодо постачання лівійських енергоносіїв в Європу, скасуван-

12 Кривушин І.В. Франция и чёрная Африка в постимперскую эпоху. Новая и новейшая история. 2007. №1. С.11.

13 Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки). К., 2001. С.536.

ня ембарго на продаж зброї та про спільну боротьбу проти мережі «Аль-Каїди» в Африці.

У березні 2002 р. Британія консолідувала позицію Євросоюзу на основі критики президента Зімбабве Р. Мугабє за недемократичні вибори та земельну реформу, яка знищила економічні позиції місцевих білих фермерів. У наступні роки Зімбабве перетворилася на хрестоматійний приклад країни-лузера. Рівень інфляції перевищив всі мислимі рекорди. Втім, таке становище в Зімбабве викликає лише занепокоєння Євросоюзу.

Підкреслимо, що держави Євросоюзу прагнули сформувати спільні засади щодо регулювання відносини з усіма країнами Африки, а також Карибського і Тихоокеанського басейнів (АКТ). На той час, як вказували ми вище, діяла 4-а Ломейська угода. Тож 23 червня 2000 р. між 71 країною Африки, а також Карибського регіону й Тихоокеанського басейну, та ЄС терміном на 20 років було підписано «Договір про партнерство» або за іншою назвою – Котонуську угоду. Цей документ був підписаний сторонами у м. Котону столиці Беніну.¹⁴

Даний договір започаткував новий етап у співпраці ЄС з країнами АКТ, який поширюється на 79 країн групи АКТ – Африки, Карибського басейну і Тихоокеанського регіону (48 країн Африки, 16 – Карибського басейну та 15 – Тихоокеанського регіону). Головними цілями співробітництва визначено: зменшення бідності, інтеграція країн цих регіонів до світової економіки та їх стійкий розвиток. Найважливішим нововведенням Котонуської угоди, в порівнянні з попередніми договорами про партнерство, стало поширення співпраці на політичну сферу та принцип взаємності зобов'язань. Надання допомоги з боку ЄС обумовлюється певними політичними вимогами до країн-партнерів щодо дотримання миру, поваги до прав людини, належного урядування тощо.

14 Котонуська конвенція // Глосарій термінів Європейського Союзу

Угода Котону, що передбачала чинність її на 20-річний термін, встановила перехідний етап на 2000–2008 рр. Упродовж перехідних років діяли преференційні умови торгівлі між ЄС та країнами АКТ, а також передбачалося привести їх у відповідність до вимог СОТ. Слід наголосити, що окремі країни ЄС, насамперед Франція та Велика Британія, зберегли власну інфраструктуру двосторонніх відносин з більшістю колишніх колоній. Водночас на початку XXI ст., поряд із двосторонніми форматами, спостерігалось становлення багатостороннього євро-африканського міжінституціонального діалогу. Його суб'єктами виступають керівні органи Євросоюзу та Африканського Союзу (АС), що був створений впродовж 1999–2002 рр. як правонаступник Організації африканської єдності.

Зазначимо, що нові засади проявилися у підходах вже «червоно-зеленої коаліції», про що засвідчили результати зустрічі «вісімки» в Кельні в 1999 р. Тоді, саме чинний німецький уряд виступив за масштабне списання боргів країнам, що розвиваються, й тим самим взяв ініціативу в цій сфері на себе. Канцлер Шредер особисто виступив із пропозицією списати борги на суму більш ніж у 14 млрд дол. із країн, які мали найуразливіші дані показники, а це такі як Уганда, Мозамбік, Мавританія та Танзанія.

Для фінансування нового договору Євросоюз надав «пакет допомоги» розміром 13,5 млрд. євро. У кооперації з іншими постіндустріальними країнами було розпочато процес списання боргів найбіднішим країнам на суму 70 млрд дол. При цьому він пов'язувався із боротьбою з бідністю та процесами формування у даних країнах громадянського суспільства. Разом з тим, витрати на співпрацю з країнами, що розвиваються, при уряді Шредера-Фішера скоротилися в 2003 р. до приблизно 0,21% від ВВП.¹⁵ Фактично вони стано-

15 Якщо у 1998 р. бюджет міністерства з економічного співробітництва складав 7,925 млрд марок (біля 3,95 млрд євро), то у 2000 р. він складав 7,102 млрд марок (біля 3,55 млрд євро).

вили менше однієї третини від рекомендованих Організацією економічного співробітництва та розвитку 0,7% ВВП. Якщо з 1990 по 2001 р. з урахуванням інфляції федеральний бюджет зріс у цілому на чверть, то кошти, що виділялися на допомогу розвитку, зменшилися за той же період з 4,3 млрд до 3,6 млрд євро. Основний наголос до того ж робився на фінансування освіти та підготовки кадрів, боротьби з бідністю, охорони довкілля та збереження природних ресурсів. Вибір одержувачів допомоги визначався значною мірою критеріями політичної стабільності та, природно, економічними інтересами Федеративної Республіки.

Загалом підсумки політики уряду «червоно-зеленої коаліції» у цій галузі виглядали значними, але не достатніми. Продекларувавши бажання реформувати і підняти на новий рівень політику стосовно країн, що розвиваються, перевівши її в русло «глобальної структурної політики», вважає німецький політолог Й. Бетц, «червоно-зелена коаліція» спробувала перенести соціал-демократичний громадський проект на міжнародний рівень і реалізувати методи управління світовим ринком у соціальному та екологічному сенсі за масштабної участі громадянського суспільства.¹⁶

Серед пріоритетів «великої коаліції», яка прийшла до влади наприкінці 2005 р., у коаліційній угоді політика розвитку опинилась на сьомому місці. Правда питання безпеки, пов'язані з політикою розвитку, зафіксовані також у інших частинах коаліційної програми дій в галузі зовнішньої політики. Фундаментальне поняття безпеки концентрує у собі зовнішню політику, політику у галузі безпеки і політику розвитку, від яких залежить мир і добробут самої Німеччини¹⁷.

19 грудня 2005 р. Європейська рада затвердила спільну стратегію політики Європейського Союзу щодо афри-

16 Betz J. Die Entwicklungspolitik der rot-grünen Bundesregierung // Aus Politik und Zeitgeschichte. B. 18–19/2001. S. 30–31.

17 Gemeinsam für Deutschland – mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. Berlin, 11.11.2005.

канських країн, яка покликана значно підвищити дієвість багатосторонньої дипломатії¹⁸. Цілі розвитку, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у 2000 р. формують ядро політики Європи в Африці. Разом із заходами щодо забезпечення миру і сприятливих умов для торгівлі та захисту прав людини Євросоюз має зосереджуватися у своїй політиці також на сферах освіти, охорони здоров'я – боротьбі з ВІЛ/СНІД й іншими тяжкими хворобами, – на продовольчій безпеці, доступі до основних ресурсів, таких як вода та енергії, а також раціонального використання навколишнього середовища. На ділянці освіти ЄС створив європейсько-африканську програму обміну між університетами та допомагає АС у міжафриканській діяльності у даній царині на основі програми ERASMUS.

Узагальнено цей документ передбачає забезпечення миру, безпеки, сприятливих умов для торгівлі та захисту прав людини на Африканському континенті¹⁹. Однак поставлені задачі не відповідають залученим ресурсам та волі для послідовного проведення такого курсу. Тільки країни «старої» Європи, які з колоніальних часів були пов'язані з Африкою, зацікавлені у активному курсі. Натомість новачки Євросоюзу такої мотивації не мають.

Впродовж травня – грудня 2006 р. здійснювалася місія Європейського Союзу в Демократичній Республіці Конго. Основу контингенту склали військові ФРН та Франції. Загалом були представлені 18 країн ЄС. Загальна чисельність військової місії Євросоюзу в ДРК склала 2600 солдат. Метою було забезпечення мирного становища заради проведення «демократичних» виборів. Не менш важливою задачею була демонстрація ефективності військового потенціалу ЄС²⁰.

18 Die neue Afrika-Strategie der Europäischen Union – wirklicher effektiver Multilateralismus? <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bruessel/04357.pdf>

19 Ehrhard Hans-Georg. Was soll die EU im Kongo? Internationale Politik. – 2006. №6. С.84.

20 Лысов В. Операция Европейского Союза в Демократической Республике Конго // Зарубежное военное обозрение. 2007. №7. С.12.

1 січня 2007 р. ФРН зайняла керівне місце у «вісімці», висунувши гасло: «Розвиток та відповідальність!». Нові виклики енергетичної безпеки, хвиля конкуренції за контроль над корисними копалинами поміж глобальних акторів змусили Берлін зробити заявку на те, щоб приділити особливу увагу проблемам третього світу, насамперед Африці, в контексті економічної глобалізації. Про це, зокрема, йшлося у програмі німецького головування, яку канцлер А. Меркель представила федеральному уряду. У програмі наголошувалася необхідність обговорення таких тем, як енергетична ефективність у країнах, що розвиваються, і збереження ресурсів, охорона навколишнього середовища у світовому масштабі, включаючи дотримання Кіотського протоколу, економічний розвиток африканського континенту, боротьба з бідністю та СНІДом.

При цьому А. Меркель розглядала стратегію розвитку відносин «країн вісімки» з Африкою як свого роду партнерство у проведенні реформ. Німеччина адресувала таким чином сусідньому континенту своєрідне довірче послання, яке включає цілий набір рецептів на новий етап розвитку. Африканські країни повинні розвивати структури, які полегшують приплив приватних інвестицій, розширювати демократичні інститути, боротися з корупцією, виявляти більшу відповідальність, демонструвати суверенітет над природними ресурсами. Іншими словами, як підкреслила міністр з економічного співробітництва та розвитку Х. Вічорек-Цойль (СДПН), у проведених заходах головне полягає в тому, «добре чи погано здійснюється управління» тією чи іншою країною²¹.

15 лютого 2007 р. у Каннах відбувся саміт Німеччина – Африка. На ньому А. Меркель наголошувала про привілейовані відносини, про потреби тіснішого партнерства. Декларувалась готовність сприяти формуванню ліберальних демократичних інститутів у африканських країнах²².

21 Frankfurter Rundschau. 21. Oktober 2006. S.4.

22 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 16 Februar 2007. S.5.

До початку світової економічної кризи 2008 р. найбільшим торговельним партнером Німеччини в Африці залишалась Південно-Африканська Республіка. У товарообігу ПАР в імпорті частка ФРН становила 15,9%, а у експорті 5%²³. Південно-Африканська Республіка зазнала найбільшого з усіх африканських країн впливу європейських поселенців. На її території сформувався етнос африканізованих європейців – бурів. Після 1991 р. процеси побудови міжрасової демократії спричинили до еміграції білого населення та до загострення суперечностей між корінними народами, насамперед зулу, коса і тсвана. Причому племена ПАР, такі як тсвана, сото та свазі вже мають етнічні держави, такі як Ботсвана, Лесото, Свaziленд.

У імпорті Берега Слонової Кістки частка ФРН становила 3%, експорті 10% (какао)²⁴. Демократична Республіка Конго у імпорті мала частку Німеччини 6%, а у експорті 3%²⁵. У січні 2008 р. німецький бундесвер долучився до місії ЄС у Чаді. 11 лютого 2008 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр відвідав Того. Німецькі африканісти вважали, що треба підвищувати ефективність допомоги, яку Берлін надає африканським партнерам²⁶.

Відтак партії-партнери «великої коаліції», будучи послідовними у реалізації взятих зобов'язань своїми попередниками, виходили із необхідності поетапно підвищувати витрати на підтримку країн, що розвиваються, до 0,51% ВВП до 2010 р. і довести їх найпізніше у 2015 р. до необхідних 0,7% ВВП, визначених Організацією Об'єднаних Націй. Сприятлива економічна кон'юнктура, що склалася в країні у 2005 р., допомагала реалізації взятого зобов'язання. Вже у федеральному бюджеті на 2007 р. було закладено збільшення на 7,8%

23 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.679.

24 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.265.

25 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.429.

26 Volker Seitz. Afrika wird armreagiert oder wie man Afrika wirklich helfen kann. Frankfurt. 2009. S.119.

суми витрат на «економічне співробітництво та розвиток» та доведення її в абсолютному вираженні до 4,5 млрд євро²⁷. До кінця року Німеччина вийшла на друге місце у світі після США за обсягами допомоги країнам третього світу, яка склала 12,3 млрд дол. (8,96 млрд євро). У відношенні до ВВП це складало тільки 0,37%, із яких біля третини, а це майже 9 млрд євро була зарахована у якості погашення боргів та пішла на оплату зарахованих іноземних студентів. Реально витрати на «допомогу розвитку» становили 0,25% від ВВП.

На Африканському континенті також загострилася конкуренція за вплив між США та Китаєм. Пекін уклав угоди про постачання цінної сировини з Габона та Замбії. Китайська зброя активно постачалася до Судану²⁸. Не менш активним гравцем у Африці залишається Євросоюз.

Європейський Союз підтримав прийняття 31 серпня 2006 р. резолюції Ради Безпеки ООН щодо ролі Африканського Союзу у врегулюванні кризи в суданській провінції Дарфур²⁹. Починаючи з грудня 2007 р., у сусідніх з Дарфуром районах Центральноафриканської республіки та Республіки Чад з метою стабілізації становища суданських біженців перебували 3,7 тис. військових країн-членів Європейського Союзу. Однак 14 березня 2009 р. Євросоюз передав повноваження в цьому конфліктному регіоні миротворчим підрозділам ООН.

Поряд із цим європейські інституції застосовують практику спеціальних регіональних стратегій. Стосовно країн Африки такі функції виконує підписана в Лісабоні у грудні 2007 р. «Спільна стратегія Африка – ЄС», яка поширилася на всі африканські держави-члени АС. Цілі «Спільної стратегії Африка – ЄС» тлумачать завдання двосторонніх відносин ширше, аніж співробітництво в цілях сприяння розвитку.

27 Frankfurter Allgemeine". 2006. 6. Sept.

28 Вишне夫斯基 М. Вашингтон – Пекин: новое соперничество в Африке. Азия и Африка сегодня. 2006. №11. С.44.

29 Resolution 1706 des UN-Sicherheitsrats zur Krise in Darfur vom 31. August 2006 <http://www.internationalepolitik.de>

Документ наголошує, що міжконтинентальне партнерство «базуватиметься на євро-африканському консенсусі щодо цінностей, спільних інтересів і спільних стратегічних цілей.

Даному партнерству покликані сприяти кроки щодо подолання розриву в рівнях розвитку між країнами Африки та Європи шляхом зміцнення економічного співробітництва та сприяння стійкому розвитку на обох континентах, що живуть поруч в умовах миру, безпеки, процвітання, солідарності і людської гідності».³⁰ В якості ж основних інструментів партнерства мають застосовуватися «посилений політичний діалог сторін, спільне управління та спільна відповідальність». Ці інструменти покликані забезпечувати дієвість двостороннього співробітництва, співпрацю у вирішенні глобальних питань, розподіл витрат, взаємну підзвітність, солідарність і довіру, рівність та справедливість, загальну безпеку і безпеку людини, повагу до міжнародного права та договорів, гендерну рівність і недискримінацію й орієнтуватися на довгостроковий період.

Водночас торговельно-економічні зв'язки між Брюсселем та африканськими країнами залишаються асиметричними. Вирівнюючи екологічні стандарти, Євросоюз нівелює переваги дешевої робочої сили у країнах конкурентах. Одночасно фактично не зростають обсяги економічної допомоги.

13 липня 2008 р. північно-африканські країни взяли участь у створенні в Парижі «Середземноморського союзу». Всі країни, які увійшли до зазначеного союзу співпрацюють з Євросоюзом на основі Європейської політики сусідства. Тому створення Середземноморського союзу та ініціативи «Східного партнерства» свідчили про неспроможність зберегти під єдиним контролем політику відносно південного та східного сусідства. Наприклад, Франція пропонувала надати

30 Council of the European Union (2007). A Joint Africa-EU Strategy (Lisbon, 9 December 2007). Presse 291. [Online]. Available from: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/97496.pdf

Марокко передовий статус у рамках політики європейського сусідства. У 2007 р. Марокко отримало 190 мільйонів євро на виконання Плану дій у рамках Європейської політики сусідства.

Водночас безпосереднім прикладом спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу у Африці можна вважати боротьбу з сомалійськими піратами. Після падіння на початку 1991 р. в Сомалі режиму С. Барре в країні запанував хаос громадянської війни. 9 грудня 1992 р. під егідою ООН розпочалася миротворча операція «Відродження надії». Однак кістяк контингенту складали військові з країн «третього світу». Після провалу миротворчої операції у 1994–2000 р. Сомалі розкололося на шість держав.

У наступні роки стало зрозуміло, що нахабні дії сомалійських піратів наносять збитків світовій торгівлі. 8 грудня 2008 р. Європейський Союз розпочав першу в історії спільну військово-морську операцію проти піратів у територіальних водах Сомалі. Спроби розв'язати проблему самим патрулюванням були марними. Командувачем операцією «Аталанта» став віце-адмірал британського флоту Філіп Джонс. Розгортання європейської ескадри, до складу якої входили есмінець та п'ять фрегатів за підтримки трьох патрульних літаків тривала до 15 грудня 2008 р. Військово-морське угруповання мало навести лад в акваторії площею близько мільйона квадратних кілометрів. В операції брали участь кораблі восьми держав Євросоюзу: Великої Британії, Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Нідерландів, Бельгії та Греції. На початку 2009 р. до них приєдналася військова Португалії, а у травні 2009 р. Болгарії.

Кораблі країн Європейського Союзу повинні були захищати та супроводжувати судна, які просять про допомогу, забезпечувати безпеку кораблів Всесвітньої продовольчої програми ООН, направляти літаки для патрулювання найбільш небезпечних районів. Пірати вимушені займатися своїм про-

мислом, аби порятуватися від голоду. Проблема полягала у самій Сомалі, яка є державою, що не відбулася. Альтернативний варіант полягав у підтримці однієї з племінних груп, яка була б здатна встановити загальне більш-менш централізоване управління. Китай також направив три військових судна в Аденську затоку. Адже у 2008 р. кожне п'яте китайське судно тут піддавалося атаці піратів. Впродовж 2009 р. внаслідок економічної кризи зменшилися обсяги морських перевезень, що обмежило можливості сомалійських піратів. Однак слід визнати, що військово-політична ситуація в світі дедалі частіше формується не лише за участі держав, а й недержавних суб'єктів та неурядових збройних формувань.

На саміті Африканського Союзу 2–3 лютого 2009 р. лівійський лідер М. Каддафі запропонував створити Сполучені Штати Африки. Однак ця пропозиція була заблокована. Також не вдалося домовитися про більшу відповідальність спільного командування миротворчими силами Африканського союзу (Africom).

Ключовим африканським партнером Європейського Союзу є Південно-Африканська Республіка (ПАР), яка є, наприклад, епіцентром африканських інвестицій ФРН³¹. Нині ПАР входить до неформального союзу нових економік BRICS, тобто Бразилії, Росії, Індії, Китаю. Південна Африка є лідером Спільного ринку країн Східної та Південної Африки – Common Market for Eastern and Southern Africa.

Вагомим є також інтерес до багатих на корисні копалини африканських країн. Гострою є конкуренція між Європейським Союзом, США, Китаєм за вплив на нафтовидобувну Нігерію, Анголу, Намібію, Конго³². Причому Пекін, на відміну від Вашингтона та Брюсселя, не заклопотаний типологією політичних режимів у країнах-союзниках, які належать,

31 Müller-Brandeck-Bocquet Gisela. Die Afrikapolitik der Europäischen Union. Neue Ansätze und Perspektiven. München. 2007. С.221.

32 Adolf Matthias, Köstner Jan. China versus USA: der neue Kampf um Afrika. Blätter für deutsche und internationale Politik. 2006. №4. С.484.

зокрема, до Африкансько-карибсько-тихоокеанської групи держав.

Найбіднішим африканським країнам тільки те й залишається, що боротися за хліб і за питну воду. Певно, що боротьба між основними центрами впливу на Африку триватиме. Хоча й світова економічна криза поставила під сумнів можливості суттєвого збільшення обсягів економічної допомоги країнам, що розвиваються.

1–2 квітня 2009 р. на лондонській зустрічі «групи двадцяти», яка була присвячена розробці заходів боротьби зі світовою фінансово-економічною кризою, Німеччина висловилася проти радикального збільшення фінансування кризових економік країн, які практично хибно розвиваються. Таким чином, Європейський Союз продовжує у своїй африканській політиці боротися з наслідками негативних явищ, нехтуючи їх причинами.

У Марокко зберігається нестабільність внаслідок поразки у війні в Західній Сахарі та напруження у стосунках між берберами та арабами. Західна Сахара історично входила в зону впливу Мавританії. Фронт ПОЛІСАРІО, який змагався за незалежність Західної Сахари, підтримував лівійський лідер М. Каддафі. Окрім Західної Сахари, маври компактно проживають у пустельних районах сусідньої держави Малі.

В північно-африканському Алжирі існують протиріччя між давнім берберо-туарегським населенням та арабами. Регіональні протиріччя між Тріполітанією та Кіренаїкою роздирали Лівію ще до 2011 р. Племена туарегів, сонгаї проживають крім Малі, у Нігерії. Цей регіон Сахелю є джерелом нестабільності. Сенегал став однією з найбільш розвинутих країн Західної Африки.

До початку «арабської весни» частка ФРН у товарообігу з Лівією становила у імпорті 8,1%, експорті 12,4%³³. У імпорті Тунісу частка Німеччини складала 11,9%, а у експорті

33 Der Fischer Weltalmanach. 1998. S.469

14,9%³⁴. На початку 2011 р. в Єгипті від влади був усунутий президент Х. Мубарак. На той час у товарообігу Єгипту імпорту з ФРН становив 7,6%, а експорт 6,6%³⁵.

23–24 червня 2011 р. міністр закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле побував з візитом у Судані. 9 липня 2011 р. за головування ФРН в Раді Безпеки ООН завершилося відділення Південного Судану, який став 193-м членом ООН як Дарфур.

13 червня 2011 р. Німеччина визнала бунтівну Національну раду Лівії. Хаос в Лівії ускладнив просування в цю країну китайських економічних і політичних інтересів³⁶. Архаїка на периферії руйнувала модерність та прискорювала трансформацію світу.

13 липня 2011 р. канцлер А. Меркель побувала з візитом у Кенії. Обговорювалися питання зміцнення позицій німецького бізнесу у цій африканській країні. Кенія була єдиною африканською країною, яка мала позитивний баланс торгівлі з ФРН. Частка імпорту з Німеччини становила 6%, а експорту 9,3%³⁷. Кенія розташована на межі розселення кушитських, нілотських і банту народів. Німецькі африканісти вважали Кенію зразковою африканською країною, де відбувалася успішна демократична трансформація.

Голова Федерації об'єднаних торговельних палат Німеччини Мартін Ванслебен наполягав, аби власті забезпечили німецькому бізнесу доступ до африканських корисних копалин. Опозиційні до християнсько-ліберальної коаліції соціал-демократи критикували продаж патрульних катерів до Анголи³⁸. Німецький інтерес у Анголі полягав у діамантах і нафті.

Хаос у Лівії створив кризу з біженцями. Італійський прем'єр-міністр М. Ренці «оспорює так звані «дублінські пра-

34 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.711.

35 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.56.

36 Пахомова М. Есть ли будущее у Китая в Ливии? Восток. 2012. №4. С.121.

37 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.415.

38 Mitteldeutsche Zeitung. 2011, 14 Juli. S.4.

вила», які зобов'язують прохача притулку реєструватися в першій європейській країні, яка його приймає. Ренці вимагає розподілу цього тягаря між членами Євросоюзу»³⁹. У відповідь країни Східної Європи «гордовито підкреслюють свій суверенітет і заявляють, що відмовляються розплачуватися за наслідки колонізації, до якої вони жодним чином не причетні»⁴⁰. «Ангела Меркель попереджає мене, – пише у спогадах президент Франції Ф. Олланд, – що відкрис кордони. Вона не може залишити біля дверей своєї країни масу біженців – виснажених, заплаканих, які йшли балканськими шляхами і тепер тісняться тут. Німеччина прийматиме їх десятками тисяч»⁴¹. Зрештою, «цією гуманітарною кризою скористалися популісти, щоб активізувати ксенофобські почуття, і терористичні рухи, щоб надсилати в Європу своїх убивць і сіяти тут смерть»⁴².

На час подій «арабської весни» основним інструментом політики ЄС стосовно країн цього субрегіону вважався взаємозв'язок між міграцією та мобільністю. Такий підхід був у основі програми «Партнерства за демократію і спільний розвиток з Південним Середземномор'ям», котра була розпочата в березні 2011 р. з ініціативи ЄС. У відповідь на хлинувший міграційний потік Європейська Комісія закликала держави Євросоюзу «посилити» зовнішню міграційну політику та шукати вирішення проблеми шляхом розвитку партнерських відносин з країнами-сусідами, що не входять до ЄС. Передбачалося, що це зробить взаємодію з питань міграцій «взаємовигідною» та закрис маршрути транзиту нелегалів. Саме в цьому й полягав зміст так званого «Діалогу з питань міграції, мобільності та безпеки», який Брюссель запропонував для актуальних відносин ЄС з третіми країнами в сфері міграцій.⁴³

39 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.183.

40 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.184.

41 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.186.

42 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.187.

43 EU Commission, (2011). The Global Approach to Migration and Mobility, COM (2011) 743 final, Brussels.

Запропоновані заходи вбирали «добре організовану» мобільність, збільшення економічної вигоди від тимчасової трудової імміграції, забезпечення міжнародного захисту мігрантів та дотримання їхніх прав. З метою реалізації заходів у 2011–2013 рр. Європейська Комісія розпочала діалог з питань міграції, мобільності та безпеки з Тунісом, Марокко та Йорданією, однак станом на початок 2017 р. лише уряд Марокко погодився на реадмісію нелегальних іммігрантів з Іспанії та прискорену процедуру депортації з ЄС осіб, яким відмовлено в наданні статусу біженця.⁴⁴

В аналізі новітніх тенденцій міжнародної взаємодії європейські інституції враховують стан соціальних проблем у країнах, що розвиваються, розглядаючи його як загрозу глобальній і регіональній стабільності. Документи ЄК та Ради ЄС декларують прихильність загальній меті подолання злиднів, голоду та бідності згідно з «Цілями тисячоліття ООН». Рішення Ради ЄС деталізують основні форми та методи сприяння економічному розвитку найбідніших країн, у тому числі в субсахарській Африці. Зокрема, при наданні економічної допомоги важливі такі критерії, як удосконалення підзвітності витрат, підвищення ефективності, пошук інноваційних джерел фінансування розвитку. Як інструменти впливу в питаннях, пов'язаних зі сприянням розвитку, враховуються різні критерії щодо забезпечення прав людини, сприяння демократії, верховенству права та належного врядування, про що ми вже вказували вище.

На даному етапі активними гравцями в Африці стали також Індія та Китай⁴⁵. Німеччина, своєю чергою, підтримала Францію, яка ввела війська до Малі. Існувала загроза підсилення туарегами ісламістів у сусідній Лівії⁴⁶. Бундесвер надав допомогу французам логістикою, ресурсами та гумані-

44 Толстов С.В. Африканський напрям у політиці Європейського Союзу // Європейські студії. К. 2017. №7.

45 Дейч Т., Усов В. Китай и Индия как драйверы Африки <https://www.asaf-today.ru/ru/archiv/2019-god/431-aziya-i-afrika-segodnya-8-2019.html>

46 Lothar Rühl. Auf dem Weg nach Mali. Frankfurter Allgemeine Zeitung. 14 November 2012. S.4.

тарною допомогою жителям Малі⁴⁷. Після того, як Франція направила до Малі 2500 солдат, у Алжирі французів взяли у заручники. А. Меркель зазначила, що ситуація в Малі загрожує безпеці Європейського Союзу⁴⁸. На території Малі було чимало рідкісних корисних копалин, а також дестабілізована країна могла стати воротами до Лівії і далі до Європи для нелегальних мігрантів. У січні 2014 р. ФРН погодилась направити до Малі бригаду бундесверу⁴⁹. 2 квітня 2014 р. А. Меркель і президент Франції Ф. Олланд головували на саміті ЄС – Африка. Висловлювались оптимістичні надії на партнерство заради розвитку⁵⁰.

19–21 листопада 2014 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер відвідав Південно-Африканську Республіку⁵¹. Хаос в Іраку, Лівії, Сирії позбавив Європейський Союз поясу безпеки від нелегальних мігрантів⁵². Південно-Африканська Республіка вважалась зразком модерну у Африці як мета демократичної трансформації.

Підкреслимо, що ЄС виступає основним зовнішнім донором, який надає африканським та середземноморським країнам допомогу в межах проектів, пов'язаних з упорядкування міграційних процесів. З 2004 по 2012 рр. ЄС асигнував на реалізацію понад 400 таких проектів майже 1 млрд. євро. Мета цих проектів головним чином стосувалася поліпшення процесів управління міграцією в африканських країнах та облаштування біженців і переміщених осіб.

У розпалі європейської міграційної кризи 2015 р. 11–12 листопада того ж року, відбувся спеціальний саміт ЄС – Аф-

47 Süddeutsche Zeitung, 15 Januar 2013, S.4.

48 Süddeutsche Zeitung, 17 Januar 2013.

49 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 23 Januar 2013, S.3.

50 Pressestatement von Bundeskanzler Merkel und dem französischen Präsidenten Hollande anlässlich des EU – Afrika – Gipfels <https://www.bundestkanzlerin.de/de/news/content/pressemitteilungen.html>

51 Südafrika: Tor zum afrikanischen Kontinent https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/suedafrika/141119_bm_suedafrika.html

52 Steinmeier bei EU – Afrika Flüchtlingskonferenz <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/italien/141128-bm-ita.html>

рика з проблем міграцій. Участь у ньому взяли лідери 50 європейських і африканських країн. Європейська Комісія закликала уряди країн Африки сприяти поверненню на батьківщину економічних мігрантів, насамперед, тих хто перетнув кордони Євросоюзу нелегально. Для подолання міграційної кризи ЄС і країни Африки ухвалили спільний План дій. Після саміту президент Європейської Ради Д. Туск повідомив про створення цільового фонду Брюсселю для Африки, мінімальний обсяг якого мав становити 1,8 млрд євро. Мета нового фонду полягає в фінансуванні проєктів, спрямованих на вирішення базових проблем, що викликають різке зростання напливу біженців до Європи, а також забезпеченні витрат, пов'язаних з поверненням біженців до африканських країн та їх облаштуванням. Паралельно зі спробами заохочення повернення економічних іммігрантів до країн їх походження, ЄС намагається встановити більш жорстокий контроль на зовнішніх кордонах інтеграційного об'єднання.

Стрімке зростання притоку нелегалів та біженців спричинило погрози багатьох європейських країн відмовитися від виконання Шенгенських угод та перекрити внутрішні європейські кордони. Виступаючи з цього приводу, прем'єр-міністр Чехії Б. Сobotка публічно звинувачував «деякі африканські держави» в перешкоджанні зусиллям держав-членів ЄС з повернення додому біженців, які не дістали притулку в Європі.⁵³

Підкреслимо, що пріоритетом африканської політики Німеччини залишаються країни Північної Африки як найближчі сусіди Європи по Середземному морю. 24–25 січня 2015 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер відвідав Алжир⁵⁴. Країна перебувала у стані внутрішньополітичної напруги, викликаної, зокрема, міжетнічними протиріччями,

53 Толстов С.В. Африканський напрям у політиці Європейського Союзу // Європейські студії. К. 2017. №7. С.31.

54 Steinmeier besucht Algerien https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle_artikel/algerien/150124-BM-Maghreb_Algerien.html

коли 70% населення Алжиру араби, близько 30% бербери. Імпорт Алжиру з Німеччини 3,8%, а експорт 7,9%⁵⁵.

3 травня 2015 р. міністр закордонних справ Ф.-В. Штайнмайер провів у Каїрі переговори з президентом Єгипту Абд-аль-Фатах-аль-Сісі⁵⁶. Військові відібрали владу у «Братів мусульман». 3 червня 2015 р. Берлін відвідав президент Єгипту Абд-аль-Фатах-аль-Сісі. Було врегульовано питання повернення до Єгипту німецьких неурядових організацій⁵⁷.

10 червня 2015 р. у Берліні була проведена міжнародна конференція, присвячена проблемам Лівії⁵⁸. Але швидко стабілізувати ситуацію було неможливо. Тим паче, що ситуацію у Лівії, крім внутрішньополітичних протиріч, дестабілізувала війна на території південного сусіда Малі. 28 липня 2015 р. столицю Малі м. Бамако відвідала міністр оборони ФРН Урсула фон дер Ляйєн⁵⁹. Ісламський радикалізм відіграє помітну дестабілізуючу роль у Нігерії, де діє поріднений із «Ісламською державою» терористичний блок «Боко Харам»⁶⁰. У Нігерії існує гостра конкуренція між найбільшими етносами країни. Етнос ібо навіть створив свою державу Біафра, яка була знищена. Як і Камерун це найбільш складні з точки зору етнополітичної карти розселення народів країни Африки. Міжплеменні протиріччя ще наприкінці 1990-х розділили Конго. Ця країна залишалась джерелом загальноафриканської нестабільності та продуцентом великої кількості нелегальних мігрантів.

28 серпня 2015 р. міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайер провів у Берліні переговори з міністром

55 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.69.

56 Außenminister Steinmeier zu Gesprächen zu Ägypten <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuell-artikel/aegypten/150503-bm-kairo.html>

57 Besuch des Staatspräsidenten der Arabischen Republik Ägypten <https://www.bundeskanzlerin.de/2015/06/03/2015-06-03-merkel-al-sisi.html>

58 Libyen Konferenz in Berlin: Einigung ist letzte Chance <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuel-libyen/150610-libyen-berlin.html>

59 Johannes Leithäuser. Land der trügerischen Hoffnung <https://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/afrika/von-der-leyen-in-mali-land-der-truegerischen-hoffnung-13724357.html>

60 Mike Smith. Boko-Haram. Der Vormarsch des Terrorkalifats. München, 2015. S.72.

закордонних справ Тунісу Т. Бакауче⁶¹. Тоді Туніс вважався зразком історії успіху «арабської весни». Німеччина готова була підтримувати цей процес.

8 вересня 2015 р. у Берліні відбулася перша німецько-африканська бізнесова конференція⁶². Ключовою проблемою розвитку співпраці залишалась відсутність адекватних суспільних інститутів у більшості африканських країн, які теоретично могли б бути суб'єктами по партнерству.

15 жовтня 2015 р. у Берліні міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер провів переговори з міністром закордонних справ Малі Абдулає Діопом. Німеччина оголосила про готовність продовжити підтримувати стабілізацію ситуації в Малі⁶³. Німеччина підтримала демократичний політичний процес у країні, де народилась «арабська весна» – Тунісі. 5 листопада 2015 р. А.Меркель у Берліні провела бесіду з прем'єр-міністром Тунісу Ессідом⁶⁴.

21 листопада 2015 р. Штайнмайер відвідав Уганду. Наступного дня у Танзанії мова йшла про зміцнення регіональної інтеграції у Африці⁶⁵. 12 квітня 2016 р. Штайнмайер закликав збільшити обсяг допомоги Лівії⁶⁶. 16 квітня 2016 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер і міністр закордонних справ Франції Ж.-М. Ейро відвідали Тріполі. 1 травня 2016 р. Штайнмайер і Ейро відвідали проблемні краї-

61 Unterstützung für Tunesien: Steinmeier trifft tunesischen Außenminister <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/tunesien/150828-bm-baccouche.html>

62 Erster German – Afrika Business Summit eröffnet <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/regionale/schwerpunkte/afrika/aktuelle-artikel/150908-gabs.html>

63 Deutschland wird Stabilisierung Mali weiter unterstützen <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/mali/151015-bm-am-diop.html>

64 Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem tunesischen Ministerpräsidenten Essid <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2015/11/2015-11-05-pr-merkel-essid.html>

65 Steinmeier in Tanzania: Regionale Integration ist eine Win-Win Strategie https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2015/12_afrika/151122_bm_tansania.html

66 Außenminister Steinmeier begrüßt Hilfszusagen für lybische Regierung https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/1604/2_bm_gebertreffen_lybien.html

ни зони Сахелю Малі і Нігер⁶⁷. Проблема була у ефективності виконання домовленостей, адже цей процес не встигав за накопиченням системних протиріч у Африці.

Вище вказані заходи глави зовнішньополітичного відомства ФРН лягали у площину концепції відносин Берліна з Африкою, яку у березні 2016 р. представила фракція ХДС/ХСС. У вересні того ж року альтернативний проект прогресивної політики в Африці подали і соціал-демократи. У жовтні 2016 р. відбулися візити німецького канцлера А. Меркель до Малі, Нігеру та Ефіопії. Для Меркель вони стали третьою за рахунком поїздкою до регіону за її кар'єру.⁶⁸

28 червня 2016 р. Берлін відвідав міністр закордонних справ Чаду Моїса Мохаммад⁶⁹. Чад є важливий з точки зору спроб стабілізувати ситуацію у сусідній Лівії. Також системний дипломатичний підхід, спрямований на стабілізацію Північної Африки обумовлював замирення Західної Сахари. 5 липня 2016 р. Берлін відвідав міністр закордонних справ Марокко Салах ед-дін Мезуар, який обговорив питання можливих переговорів з Фронтом ПОЛІСАРІО⁷⁰.

7 вересня 2016 р. у Берліні відбулись німецько-намібійські консультації щодо компенсацій за колоніалізм⁷¹. Це додавало морально-етичного виміру німецькій дипломатії та поліпшило імідж Німеччини в Африці загалом.

10 жовтня 2016 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер відвідав Нігерію⁷². Це було формою пре-

67 Deutsch-Französischen Ministerreise in die Sahelzone https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2016/160501_mli_ner/160501_abflug.html

68 Павлов Н. В. Внешняя политика канцлера Меркель. М.: МГИМО – Универсиет, 2018. С. 429.

69 Außenminister Steinmeier trifft Außenminister von Tschad <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/16-627-bm-trifft-am-tschad.html>

70 Außenminister Steinmeier empfängt marokkanischen Außenminister <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160704-empfaengt-marokkanischen-am.html>

71 Deutsch-namibische Gespräche in Berlin https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160908_namibia_gespraech.html

72 Außenminister Steinmeier in Nigeria https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2016/161009_nga/161007_bm_nigeria.html

вентивною дипломатії, аби попередити проблеми із міжетнічними зіткненнями у цій нафтоносній африканській державі.

2017 р. у Німеччині був оголошений роком Африки. На першу його половину припало значне піднесення відомчої активності. У середині січня профільне міністерство економічного співробітництва та розвитку (МЕСР) заявило про необхідність розробки «плану Маршалла» для країн на південь від Сахари і опублікувало однойменний документ. У лютому Мінфін ФРН представив громадськості Пакт з Африкою, схвалений фінансовою «двадцяткою» у Баден-Бадені. У квітні Мінекономіки ФРН анонсувало програму із залучення на материк приватних іноземних інвестицій.

Дана ініціатива також просувалася делегатами від Німеччини на виїзній сесії Всесвітнього економічного форуму в Дурбані (ПАР) у 2017 р. Пропозиції щодо покращення умов співпраці між Берліном та африканськими країнами підготували експортне лобі, а також римський клуб та провідні аналітичні центри – Німецький інститут політики розвитку (DIE, Бонн), Гамбурзький інститут глобальних та регіональних досліджень (GIGA, Гамбург), Фонд науки та політики (SWP, Берлін).

Активізації ФРН на африканському напрямі передувала кропітка робота з громадською думкою, яка досі асоціює Африку, швидше, з недоїданням, хворобами та корупцією, аніж із поняттям «континент майбутнього» чи сприятливими умовами для ведення бізнесу. До недоліків згаданих ініціатив слід віднести те, що вони часом дублюють один одного, чиновники вторгаються на чужу територію або не мають ресурсів для реалізації своїх пропозицій, багато з яких (наприклад, включення представників Африки до складу Ради безпеки ООН на постійній основі) висувалися Німеччиною ще раніше.

У лютому 2017 р. вже новий міністр закордонних справ ФРН З. Габріель на міжнародній конференції у Осло закли-

кав надати негайну гуманітарну допомогу жертвам посухи у Нігерії та регіону озера Чад⁷³.

На мальтійському саміті ЄС – Африка у лютому 2017 р. відбулося принципове обговорення стану справ з міграційною кризою. Мальта, найменша острівна країна Євросоюзу, що розташована на шляху з Лівії до Італії, у 2016 р. прийняла близько 1700 шукачів притулку. Починаючи з 2012 р. їх було більше 20 тисяч. Утім, лише третина з них залишилась на острові. Більшість була відправлена до Італії. До січня 2016 р. Мальта автоматично відправляла мігрантів у закриті табори, однак це викликало міжнародну критику. За сприяння ЄС для шукачів притулку облаштували табори, які їхні мешканці могли залишати за власним бажанням⁷⁴.

Така картина стала унаочненням критичного стану справ для учасників саміту ЄС – Африка на Мальті. Тож голова Європейської Ради Д. Туск укотре закликав лідерів Євросоюзу та Африки зосередити зусилля на тому, щоб усунути передумови масових міграцій. За його словами, боротися треба «насамперед з глибинними причинами міграції, створювати нові робочі місця й не допускати війн. Єдиний спосіб управляти міграцією – працювати разом. Ми маємо об'єднати свої зусилля, аби міграція стала корисним обміном, а не трагічною втратою для всіх нас». Від імені ЄС Д. Туск обіцяв створити більше можливостей для легальної міграції, активніше боротися з торгівлею людьми й не відступати від дотримання принципу верховенства права. В цьому зв'язку Брюссель підтвердив наміри «посилити допомогу африканським країнам у розміщенні біженців й гарантувати їм міжнародний захист».⁷⁵

73 Außenminister Gabriel saft in Oslo humanitäre Hilfe für Nigeria und die Tschadseeregion zu <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170224-bm-humi.html>

74 Мальта: маленький острів - голова Ради ЄС <https://www.dw.com/uk/мальта-маленький-острів-голова-ради-єс/a-36956817>

75 ЄС і Африка проводять саміт з міграції. Туск ділиться порадами. Швеція запроваджує прикордонний контроль / NEWSru.ua. 12 листопада 2015 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/world/12nov2015/esafrikasammit.html>

Наголосимо, що водночас Д. Туск висунув низку вимог на адресу уряду ФРН як провідної європейської країни. На його думку, «майбутнє Європи великою мірою залежить від позиції Німеччини щодо кризи навколо біженців». Провідна роль Берліна має забезпечити вирішення трьох пріоритетних завдань: охорони зовнішніх кордонів ЄС, протидії радикальному популізму та «зміцнення єдності Заходу». ФРН слід діяти «рішуче й без огляду на історичні комплекси», адже від безпеки зовнішніх кордонів Союзу безпосередньо залежить існування відкритих внутрішніх кордонів у межах Шенгенської зони. ...Європа не може прийняти всіх охочих прибути на наш континент. Чи збережеться Європа як континент свободи, верховенства права, поваги до індивідуума, як континент безпеки для своїх громадян, значною мірою залежить від німців. Але, звичайно, й від решти 27 країн», які мають, виходячи зі своїх власних інтересів, «продемонструвати солідарність з Німеччиною».⁷⁶

6 квітня 2017 р. міністр закордонних справ Німеччини З. Габріель і міністр закордонних справ Франції Ж.-М. Ейро відвідали Малі, де обидві країни продовжили проводити миротворчу операцію⁷⁷. Важливо було не допустити перетворення Африки на резервуар для нелегальних мігрантів до Євросоюзу. Німеччина сприяла розбудові відносин Європейського Союзу з Африканським союзом. 2 травня 2017 р. міністр закордонних справ ФРН З. Габріель в столиці Ефіопії Аддис-Абебі провів переговори у штаб-квартирі Африканського союзу⁷⁸. 12–13 червня 2017 р. у Берліні за головування

76 Шаталін В. Глава Евросовета: Германия должна играть ведущую роль в решении кризиса с беженцами / Deutsche Welle. 10.11.2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://p.dw.com/p/1H2Zt>

77 zur gemeinsamen Reise mit seinem französischen Amtskollegen Ayroult nach Mali <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170406-bm-reise-mali-mit-am-fra.html>

78 Gemeinsam humanitäre Krisen verhindern: Gabriel besucht Afrikanische Union <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2017/70501-som-eth/170502-gabriel-addis-au.html>

Німеччини відбувся саміт «Великої двадцятки» і Африканського союзу⁷⁹.

22 червня 2017 р. міністр закордонних справ Німеччини З. Габріель взяв участь у засіданні РБ ООН щодо гуманітарних проблем біженців в Уганді⁸⁰. Водночас залишалася ключова проблема фінансування вирішення зазначених проблем.

У липні 2017 р. канцлер ФРН А. Меркель використала майданчик саміту групи двадцяти в Гамбурзі, щоб представити громадськості нову політику Німеччини щодо Африки та заручитися міжнародною підтримкою. Старий ганзейський порт ідеально підійшов для оголошення планів повернення на африканську площадку. Звідти брали початок експедиції німецьких місіонерів, мандрівників та купців, які вирушали добувати для корони нові території. Якщо XIX ст. першопрохідцям доводилося просити уряд піти на колоніальну авантюру, то сьогодні влада сама публічно висловлює занепокоєння з приводу того, що німецький бізнес залишається поза грою.

Через слабкість регіональних лідерів, брак інтеграційних зв'язків і кризи державності Африканський материк знову стає ареною зіткнення інтересів провідних держав – Європейського союзу та США, з одного боку, та їх конкурентів з об'єднання БРІКС – з іншого. Ініціативи ФРН у рамках «року Африки» та головування у «групі двадцяти» на африканському напрямі німецької зовнішньої політики спостерігалось поживавлення, спричинене, зокрема, невідкладною необхідністю зниження рівня нелегальної міграції з Африканського континенту.

13 серпня 2017 р. З. Габріель вітав демократичні президентські вибори у Кенії⁸¹. Але демократичність виборів сама

79 Afrika im Fokus: G-20 – Afrika Gipfel in Berlin <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/globale-fragen/g20-gestaltungsmaechte/g20/170612-g20-afrika.html>

80 Außenminister Gabriel zum UN-Flüchtlings-Solidaritätsgipfel in Uganda <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170622-un-fluechtlingsgipfel-uganda.html>

81 Außenminister Gabriel zu den Präsidentschaftswahlen in Kenia <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170813-bm-praesidentschaftswahlen-kenia.html>

по собі не могли забезпечити формування стабільної соціальної бази для консолідованої демократичної політичної системи. Так проблема набирала гостроти.

27 серпня 2017 р. Берлін відвідав міністр закордонних справ Єгипту С. Шукрі⁸². Німеччина і Єгипет закликала Саудівську Аравію до зменшення інтенсивності бойових дій у Ємені. 22 листопада 2017 р. ФРН вітала остаточне усунення від влади у Зімбабве Роберта Мугабе⁸³.

17 вересня 2018 р. А. Меркель відвідала з державним візитом Алжир. Було оголошено, що Німеччина створює інвестиційний фонд для роботи в Африці⁸⁴. Континент вважається світовою скарбницею ресурсів на період після 2050 року.

19 листопада 2018 р. президент ФРН Ф.-В. Штайнмайер здійснив візит до Південно-Африканської республіки⁸⁵. Стабільний демократичний режим у цій країні був критерієм успішності німецької африканської політики підтримки демократичних процесів. 2 травня 2019 р. А. Меркель відвідала німецький миротворчий контингент у Малі та Буркіна-Фасо⁸⁶.

До італійського завоювання 1936 р. Ефіопія була єдиною незалежною африканською країною колоніальної доби. Весь цей час централізована королівська влада керувала багатонаціональною країною з врахуванням традиційного патріархального устрою її народів. Відокремлення 1993 р. Еритреї тільки дало старт внутрішнім конфліктам. Збройну боротьбу за незалежність розпочав народ племені тіграї. На початку

82 Außenminister Gabriel trifft ägyptischen Außenminister Shoukry <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170825-am-egy.html>

83 Германия заявила о готовности поддержать Зимбабве после переворота <https://www.ria.ru/world/20171122/1509362735.html>

84 Deutschland und Algerien wollen enger Kooperieren <https://www.zeit.de/politik/ausland/2018-09/bundeskanzlerin-algier-treffen-fluechtlinge-abkommen-lob>

85 Besuch des Apartheid Museums in Johannesburg <https://www.bundespraesident.de/shareDocs/reden/de/frank-walter-steinmaier/reden/2018/11/181118-21-suedafrika-staatsbesuch.html>

86 Robin Alexander. Besuch in der Sahelzone. Merkel sucht das win-win in Afrika <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus192858807/besuch-in-sahelzone-angela-merkel-sucht-win-win-in-afrika.html>

2010-х рр. Ефіопія воювала в регіоні Тіграї. Етнічна структура Ефіопії є складною. Тут мешкають понад 80 етносів. 40% плем'я оромо, 28% ахмара, 9% тіграй. Імпорт з ФРН 9,1% товарообігу, експорт 34,5%⁸⁷. 24 травня 1995 р. від Ефіопії відкололась Еритрея. 27 листопада 2020 р. з цього приводу Х. Маас провів у Берліні переговори з віце-президентом Ефіопії⁸⁸.

21 жовтня 2019 р. ФРН надала 2,7 млн. євро Сомалі на організацію виборів у 2021 році⁸⁹. Сомалі відвоювала у Ефіопії етнічні землі племен сомалі. Ситуація у регіоні Африканського Рогу також залишалась нестабільною. Дефіциту регіонів нестабільності у Африці не було. Яскравим прикладом такої нестабільності залишалась Лівія. 16 січня 2020 р. у Бенгазі Х. Маас провів переговори з лівійським генералом Хафтаром⁹⁰.

19 січня 2020 р. у Берліні відбулась міжнародна конференція щодо Лівії. Х. Маас закликав не допустити перетворення Лівії на другу Сирію⁹¹. Заради цього Німеччина направила 300 військових до місії ЄС «Іріні» у Середземному морі⁹².

7 лютого 2020 р. А. Меркель у Луанді зустрілась з президентом Анголи Жоао Лоуренсо⁹³. Але плани залучення німецьких інвестицій у видобуток корисних копалин у Ан-

87 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.89.

88 Tigray im Focus: Außenminister Maas trifft äthiopischen Vizepremierminister Demeke Mekonnen <https://www.auswaertiges-amt.de/2421230>

89 Германия направила Сомали средства для проведения выборов <https://www.regnum.ru/news/polit/2754414.html>

90 Maas bei Haftar in Bengasi https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/international-politik/id_87163882/libyen-was-ist-heiko-maas-mit-general-haftar-wert.html

91 Wir müssen das stoppen, damit Libyen nicht das neue Syrien wird <https://www.welt.de/politik/ausland/article205142940/libyen-gipfel-in-berlin-erklaerung-sieht-entwafnung-der-milizen-vor.html>

92 Deutschland will bis zu 300 Soldaten für EU-Mission «Irin» stellen <https://www.spiegel.de/politik/ausland/a-73>

93 Merkel offen für Angolas Wunsch nach Küstenwachbooten https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_87295829/id_87295820/zwei-tage-in-afrika-merkel-offen-fuer-angolas-wunsch-nach-kuestenwachbooten.html

голі були несподівано порушені пандемією коронавірусу. У березні 2020 р. Німеччина надала допомогу проти коронавірусу Ефіопії і Сомалі⁹⁴. Але на п'ять місяців було перервано практику безпосередніх дипломатичних контактів.

17 серпня 2020 р. Х. Маас відвідав Лівію та Саудівську Аравію у спробі стабілізувати ситуацію у Лівії за допомоги саудівського впливу⁹⁵. Черговим викликом африканській політиці ФРН 18–19 серпня 2020 р. став військовий переворот у Малі, де перебував німецько-французький військовий контингент⁹⁶. У жовтні 2020 р. ФРН провела конференцію щодо гуманітарної допомоги країни регіону Сахель. Німці виділили 100 млн. євро⁹⁷. Але маятник нестабільності на тому не припинив рухатись. У листопаді 2020 р. було порушено режим припинення вогню між Марокко і фронтом ПОЛІСАРІО.

25 березня 2021 р. на полях наради міністрів закордонних справ НАТО Німеччина, Франція та Італія провели переговори щодо координації дій в Лівії⁹⁸. Німеччина, Франція та Італія погодили спільну стратегію дій у регіоні Сахелю⁹⁹. На початку травня 2021 р. визріла дипломатична криза у німецько-марокканських відносинах. Німеччина звинуватила Марокко у порушенні режиму припинення вогню з бойовиками Фронту ПОЛІСАРІО¹⁰⁰.

У середині травня 2021 р. президент Франції Е. Макрон поставив перед Євросоюзом амбіційну мету створення інвес-

94 Äthiopien und Somalia: Unterstützung gegen Covid-19 <https://www.diplo.de/2342918>

95 Maas in Tripolis und Abu Dhabi: Einsatz für Frieden in Libyen und in der Region <https://www.diplo.de/2375300>

96 Putsch in Mali – Bundeswehrosoldaten verlassen nicht mehr das Feldlager <https://www.welt.de/politik/ausland/article213836594/soldaten-putschen-in-mali-praesident-verkundet-puecktritt.html>

97 Geberkonferenz für die Sahel-Region: Deutschland sagt 100 Millionen Euro für humanitäre Unterstützung zu // <https://www.diplo.de/2407868>

98 Außenminister Maas, Di Maio und Le Drian in Libyen: Gemeinsam für dauerhaften Frieden <https://www.diplo.de/2450348>

99 Gemeinsam für Stabilität und Entwicklung: Deutsch Engagement in der Sahel-Region <https://www.diplo.de/2450526>

100 Diplomatische Krise zwischen Deutschland und Marokko <https://www.deutschlandfunk.de/west-sahara-konflikt-diplomatische-krise-zwischen.1939.de.html>

тиційного фонду для Африки у розмірі 100 млрд. доларів¹⁰¹. З такими інвестиціями ЄС міг би на рівних конкурувати в Африці з Китаєм та США. Але ці суми були мізерними для 50 країн Африки.

У травні 2021 р. Німеччина офіційно вибачилась за етнічні чистки колоніального періоду в Намібії¹⁰². З 1991 р. ФРН компенсувала Намібії за геноцид племен гереро і хама 1,1 млрд. євро¹⁰³. Однак візит президента Ф.-В. Штайнмайєра до Намібії відбувся під акомпанемент протесту вождя племені гереро¹⁰⁴. На півдні Намібії живуть автохтони племен готтентотів та бушменів. На півночі Намібії мешкають племена овамбо, які до 1990 р. були проти незалежності країни.

23 червня 2021 р. в Берліні відбувся черговий етап міжнародної конференції щодо Лівії¹⁰⁵. Хаос у Лівії негативно позначався на стабільності у зоні Сахелю загалом. 25 червня 2021 р. дванадцять німецьких солдат були поранені під час нападу на них із засідки у Малі¹⁰⁶. Міністр закордонних справ ФРН Х. Маас, зважаючи на аргумент виведення контингенту бундесверу з Афганістану, заперечив потребу виведення військ із Малі¹⁰⁷. 8 липня 2021 р. Меркель у Берліні прийняла президента сусіднього з Малі Нігера¹⁰⁸.

101 Macron will 100 Milliarden Dollar Hilfspaket für Afrika <https://www.welt.de/politik/ausland/article231225735/new-deal-macron-will-100-milliarden-paket-fuer-wirtschaft-in-afrika.html>

102 Deutschland erkennt Kolonialverbrechen als Völkermord an <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231418041/namibia-deutschland-erkennt-kolonialverbrechen-als-voelkermord-an.html>

103 Volksgruppen in Namibien <https://www.welt.de/politik/ausland/article231488681/>

104 «Ich werde Deutschland bloßstellen» - Herero Chief will gegen Steinmeier Besuch protestieren <https://www.welt.de/politik/ausland/article231607297/herero-chief-protest-gegen-steinmeier-in-namibia-an.html>

105 Berlin lädt zu internationaler Konferenz an Libyen <https://www.deutschlandfunk.de/konflikt-in-libyen-berlin-laedt-zu-internationaler.1939.de.html>

106 Zwölf Bundeswehrsoldaten teils schwer verwundet <https://www.deutschlandfunk.de/bombenanschlag-in-mali-zwoelf-bundeswehrsoldaten-teils.1939.de.html>

107 Maas will keinen Abzug der Bundeswehr aus Mali https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/militaer-verteidigung/id_90347414/anschlag-in-mali-maas-will-keinen-abzug-der-bundeswehr.html

108 Merkel sagt Niger weitere Hilfe zu <https://www.deutschlandfunk.de/berlin-merkel-sagt-niger-weiteren-hilfen-zu.1939.de.html>

Загалом Німеччина в міру своїх можливостей намагалася координувати політику з партнерами по Європейському Союзу на африканському континенті. Залишались проблеми визначення стратегічного курсу, спрямованого на подолання архаїзації африканських країн. Але фінансових і технічних ресурсів заради вирішення цих проблем у короткий історичний термін не вистачало.

Сучасні тенденції в відносинах ЄС з країнами Африки виявляють низку суттєвих особливостей та суперечностей: – Євросоюз визнає Африканський Союз в якості провідного партнера в міжконтинентальному діалозі з принципових питань, які включають політичний діалог, сприяння розвитку, демократичний транзит, контроль міграцій та підтримання миру і безпеки. За сферою охоплення проблем і кількістю діалогових форматів двостороннє стратегічне партнерство не має аналогів у світовій практиці. Втім, за винятком миротворчих операцій, які дозволяють запобігати поширенню конфліктів, по багатьох напрямках ефективність діяльності АС залишається незначною, що позначається й на співпраці з Брюсселем.

Європейський Союз залишається головним зовнішнім спонсором країн Африки, фінансуючи програми сприяння розвитку та намагаючись здійснювати моделюючий вплив на суспільно-економічні процеси в африканських країнах. Однак спроби пов'язати надання економічної допомоги з контролем міграційних потоків досі залишаються малозульвативними. Уряди більшості країн Африки виявляють не високу спроможність щодо можливостей забезпечити відповідне зростання рівня життя населення, а також щоб запобігти витоку мігрантів до країн Євросоюзу.

Тож Африка залишається переважно ускладненим континентом, який нагадує про себе здебільшого гуманітарними катастрофами у зонах конфліктів та потоками біженців до Європи. За цих обставин важливою залишається політи-

ка індустріальної модернізації, створення платоспроможних внутрішніх ринків у африканських країнах, тобто порядок денний, який вперше заявив про себе відразу після деколонізації Африки і на виконання якого значні зусилля докладала і докладає сучасна ФРН.

РОЗДІЛ XI.

Німецька багатостороння дипломатія

Визначення ролі та місця об'єднаної держави Федеральної Республіки Німеччина та її сучасних дипломатичних засад позиціонування відбувалося в новій пост біполярній системі міжнародних координат на тлі зростання власного економічного та політичного потенціалу. Після досягнення народом своєї державної єдності Німеччина набула нової якості, яка стала включати в себе не тільки такі параметри, як територія, населення, економічний та інформаційно-технологічний потенціал, але й нові виміри держави. Вони пов'язувалися з підведенням заключної риски під розв'язанням німецького питання – скасуванням особливих прав та відповідальності чотирьох держав щодо Німеччини як цілого, відновлення необмеженого зовнішньо-політичного суверенітету та покладання на себе цілої низки міжнародно правових зобов'язань у галузі політики безпеки та дотримання територіального статус-кво в Європі.

Після завершення холодної війни об'єднана ФРН опинилася в таборі переможців, пов'язана тісними договірними відносинами з військовими – Північно-атлантичним альянсом (НАТО), Західно-європейським союзом (ЗЄС) та інтеграційним об'єднанням Європейського Союзу. Вона давно входила до клубу провідних промислово розвинених країн світу, а у середині 1990-х рр. займала 2-е місце у світі по експорту й імпорту товарів після США та 3-є місце у світовому промисловому виробництві після США та Японії. Приріст німецького ВВП у другій половині 1990-х рр. становив від 1,4% до 2,5% щорічно.

Виникнення у світі цілої низки вогнищ збройних конфліктів і локальних воєн, небезпека проникнення в Європу

ісламського фундаменталізму, перенесення центру тяжкості в безпеці з чисто військових аспектів у сферу економіки, все це змусило німецькі правлячі кола переглянути роль та місце країни у світі, переорієнтувати її зовнішню політику, виходячи з реальної політичної та економічної ваги ФРН. Не в останню чергу це стосувалося і завдань, які були поставлені перед бундесвером з боку об'єданого командування НАТО, включаючи участь німецьких підрозділів в операціях ООН з підтримки та забезпечення миру поза зоною відповідальності Альянсу.

Прикметна особливість полягала в тому, що німецьке об'єднання призвело до парадоксальної ситуації у психології світосприйняття німців: вони почали відчувати страх перед самими собою, перед своєю збільшеною могутністю.¹ Відтак політики та експерти вимушено переводили підходи на колективні інтереси, колективну відповідальність у рамках міжнародних організацій: ООН, НАТО чи ЄС. Цим, певно, пояснюється невпевненість і суперечливість перших зовнішньо політичних кроків Федеративної Республіки в ході «адаптаційної фази», яка розтягнулася практично на всі вісім років правління Г. Коля після відновлення німецької єдності.

З війною у Перській затоці для Німеччини прийшло усвідомлення того факту, наскільки сильно можуть бути порушені інтереси країни за межами Європи та наскільки тісно зовнішньополітичні кроки держави пов'язані з очікуваннями її партнерів та союзників. Слідом за ескалацією сербо-хорвато-мусульманської війни на території колишньої Югославії у німців зміцніла переконаність у тому, що без активного внеску ФРН навряд чи можливе будівництво нового мирного порядку в посткомуністичній Європі. Фокусом проблеми стало обговорення того, наскільки готовий і чи готовий Бонн взагалі взяти на себе збільшену міжнародну відповідальність,

1 Див.: Шельген Г. Страх перед силою. Немцы и их внешняя политика. – М., 1994; Ланггут Г. Немцы в поисках безопасности. – М., 1995.

включаючи використання своїх збройних сил за межами зони відповідальності НАТО.

Уряд Коля-Геншера висловлювався за нову глобальну відповідальність держави. Це стосувалося, перш за все, участі об'єднаної Німеччини в ООН. Вже у вересні 1991 р., виступаючи на 46-й сесії Генеральної Асамблеї, міністр закордонних справ Г.-Д. Геншер заявив, що «Німеччина візьме на себе всі права та обов'язки, що випливають із Статуту ООН, включаючи заходи колективної безпеки, у тому числі за допомогою наших збройних сил». Іншими словами, ФРН віддавала перевагу у міжнародному позиціонуванні та дипломатичних заходах держави саме багатостороннім крокам та мультилатеральній дипломатії.

Для таких підходів були відповідні спонуки. Слід підкреслити, що за обсягом внесків до ООН Німеччина займала у 1990-х рр. 3-є місце у світі, її частка до бюджету НАТО становила майже 23%, а у бюджет ЗЄС – 28,5%. Цим також пояснювалося прагнення федерального уряду відігравати більш значну роль у забезпеченні міжнародного миру. Станом на 1997 р. у всіх підрозділах ООН загалом працювало 18 тис. кваліфікованих спеціалістів з різних держав, з яких 750 були громадянами ФРН. У секретаріаті ООН із 2500 співробітників за Німеччиною було закріплено 140 місць (а працювало – 123 особи). У відсотковому співвідношенні частка Бонна у розподілі провідних посад у системі ООН становила 9%.²

Про включеність об'єднаної Німеччини до міжнародних структур свідчать й наступні дані. На її території на той період розташовувалася низка спеціалізованих органів ООН. В їх числі: Міжнародна організація праці (представництво в Бонні з 1953 р.), бюро Верховного комісара ООН у справах біженців, секретаріат Конвенції зі збереження в неволі диких звірів (з 1986 р., Бонн), Союз волонтерів ООН (з 1996 р.), секретаріат Конвенції зі збереження клімату (з 1996 р., Бонн

2 Документы ООН. Специальный выпуск: Германия в ООН. 1997. – С. 17.

– Бад Годесберг), Інформаційний центр ООН з висвітлення роботи Організації у німецьких ЗМІ, постійний секретаріат Конвенції ООН з боротьби з опустелюванням (з 1999 р.). У Гамбурзі з жовтня 1996 р. знаходиться штаб-квартира міжнародного морського суду.³

Водночас підкреслимо, що співпраця ФРН із ООН мала і має один проблемний аспект, який формально протиставляє цю країну решті членів даної Організації. Мова йде про застереження щодо колишніх «ворожих держав» (ст. 53 та 107 Статуту), які пов'язують її з обмеженнями, покладеними на країну після закінчення Другої світової війни.⁴

Суттєвими спонуками до переосмислення німцями ролі та місця їхньої держави в європейській та світовій політиці на початку 1990-х рр. стали три важливі події міжнародного перебігу подій: війна в Перській затоці, спроба заколоту в колишньому СРСР та громадянська війна на території колишньої Федеративної Республіки Югославії.

У ході війни в Перській затоці в 1991 р. виявились острах і певна безпорадність щойно об'єднаної Німеччини перед союзницькими викликами направити німецьких військовослужбовців для участі у бойових діях. Проте реакція уряду в Бонні була запізнілою і лише після початку наземної операції зі звільнення Кувейту. Канцлер Коль опублікував заяву, у якій підтвердив, що ФРН твердо і непорушно стоїть за своїх союзників. І лише з часом з боку Бонна була надана матеріальна підтримка міжнародної коаліції, яка воювала проти Іраку на підставі мандату ООН. Ця підтримка виявилася у суттєвому фінансовому, а потім у тиловому, медичному та військовому сприянні, проте офіційно німецькі військові у веденні боїв не брали участі.

У позиції Німеччини щодо Югославії від початку виявилася історична антисербська, прохорватська налаштованість.

³ Там само.

⁴ Ці дві статті Статуту ООН допускають застосування примусових заходів зі сторони регіональних організацій або агентств, так само як і з боку держав-переможниць щодо ворожої держави.

Основну провину за виникнення та загострення конфлікту німецькі політики поклали на Белград. Виявляючи не властиву їм раніше активність у пошуку можливостей мирного врегулювання конфлікту в Югославії, ФРН поспішно виступила ініціатором міжнародно-правового визнання Словенії та Хорватії та ще до прийняття в рамках Євросоюзу офіційно узгодженого рішення першою з країн-членів ЄС 19 грудня 1991 р. здійснила цей крок. Цей курс, як відомо, призвів у кінцевому підсумку до війни у Косово та подальшої військової інтервенції НАТО на Балканах. В результаті стався розпад країни на шість нових держав, що багато в чому спровокувало розв'язання на Балканах війни з «примушенням до миру». Дипломатичне визнання Бонном Хорватії та Словенії продемонструвало вже у перший рік після об'єднання вельми чітке прагнення Німеччини до посилення своєї політичної ваги, яке у наступні роки послідовно й відчутно розвивалося здебільшого на європейському напрямку німецької зовнішньої політики.

Загалом же уряд Г. Коля обрав «стратегію поступовості». Він оголосив усі місії, в яких за його розпорядженням брали участь німецькі війська, «гуманітарними» через те, що, на думку всіх найбільших партій, участь у таких місіях нібито допускалося Основним законом. Відтак «культура стриманості» була найважливішою якісною характеристикою зовнішньої політики об'єднаної ФРН і базувалася на засадах її «історичної відповідальності», з одного боку, як країни, на якій лежить вина за розв'язання Другої світової війни, а з іншого – як «передового рубежу західної демократії».

По відношенню до західних союзників християнсько-ліберальна, а потім і червоно-зелена коаліції наголошували на непорушності традиційних пріоритетів зовнішньої політики, виключаючи будь-яку можливість «особливого шляху», яка впливала з геополітичного становища Німеччини, що змінилося. Німецькі фахівці вказували, що існуюча «ментальна

скутість» ще не давала можливості їм порозумітися ні з самими собою, а ні з реаліями зовнішнього світу.⁵

У період переходу уряду з Бонна до Берліна (1991–1998 рр.) неухильно відбувалася модифікація зовнішньої політики ФРН. Її складовими були наступні риси. По-перше, уряд ввів у обіг поняття «нова» або «зросла» відповідальність держави, яка мала у своїй основі переважно просторово-географічний фактор. Об'єднана Німеччина прагнула до посилення власної політичної ваги на світовій арені та стала претендувати на постійне місце в Раді Безпеки ООН.

По-друге, трендом стали зміна традиційного розкладу політичних сил всередині країни та еволюція громадської думки й еліти у бік зростання національної самосвідомості. За приходу до влади червоно-зеленої коаліції закріпилася модифікаційна роль моралі у зовнішньополітичній аргументації, яка все більше стає чинником для військового втручання у внутрішні справи інших країн, яке, втім, оцінюється не як «втручання», а як «попередження конфліктів».

По-третє, правлячі кола, зберігаючи міцний трансатлантичний союз зі світовим лідером США, заснований на єдиних цінностях та спільних інтересах, почали здебільшого схвалювати участь бундесверу не тільки у місіях ООН, а й у всіх акціях НАТО, у тому числі й у тих, які здійснюються за межами альянсу та не служать безпосередньо захисту Німеччини чи її союзників.

По-четверте, заходи щодо поглиблення європейської інтеграції стали доповнюватися прагненням до усунення дисбалансу між економічною та політичною вагою ФРН. Правляча еліта вперше після Другої світової війни робить спробу сформулювати національні інтереси, які покликані бути інтегровані в схему збалансованих спільнот європейських інтересів, що своєю чергою вело до розширення компетенції

5 Papcke S. Zur Neuorientierung deutscher Außenpolitik // Aus Politik und Zeitgeschichte. – В 12/1998. – S. 3.

Німеччини та збільшення її повноважень у визначенні політичного курсу Євросоюзу загалом.

П'яте, відбулася трансформація східної політики, в рамках якої першочергова увага почала приділятися колишнім соціалістичним сусідам ФРН – потенційним кандидатам на вступ до ЄС та НАТО. Проте Шредер вже ясно позначив рішучість уряду відстоювати німецькі інтереси у випадках, коли вони недостатньо точно враховуються партнерами та союзниками. Його посилення на «кінець дипломатії чекової книжки» була відразу зрозуміла всіма на Сході й Заході континенту.

Шосте, у зовнішньополітичних підходах на пострадянському просторі Німеччина окреслювала політику щодо Росії, України та інших країн. Бонн підтримував РФ у її прагненні вступити до міжнародних організацій, що були складовими частинами західної структури союзів. Зокрема, сприяв тому щоб до групи великих країн долучити Росію і цей формат отримав назву «велика вісімка».

Сьоме, зовнішньополітична доктрина ФРН ввібрала вимоги щодо дотримання у світовому масштабі міжнародного права і прав людини, а також активне сприяння у міжнародних відносинах дотримання правил ринкового господарювання і справедливого світового економічного порядку.

Наголосимо, що на рубежі III тисячоліття уряд Шредера-Фішера виділив роботу з країнами, що розвиваються, в один із пріоритетних напрямків у своїй зовнішній політиці. Ключовим поняттям стало слово «стійкість». Для надання глобалізації «стійких» параметрів розвитку в соціальному, екологічному та людському вимірі Німеччина зробила наголос не лише на боротьбі з бідністю, а й на покращення ситуації в галузі освіти, розвиток сільських районів, на охорону навколишнього середовища та ресурсів.

Під цим кутом зору німецька політика «допомоги розвитку» стала з 1998 р. частиною «глобальної структурної політи-

ки» світу, що проводиться ООН. У МЗС ФРН було засновано відділ глобальних питань, а проблема запобігання кризам визначалася основним напрямом німецької «допомоги розвитку», спрямована на уникнення криз, мирне вирішення конфліктів та консолідацію в ім'я миру.

Характерно, що ФРН активно сприяла створенню з ініціативи Франції «Мережі щодо запобігання конфліктам» із підпорядкуванням ЄС. Ця організація обрала місцем свого перебування майданчик Фонду «Наука та політика в Берліні». Її основним завданням визначено аналіз конфліктних потенціалів та регіонів третього світу й підготовка необхідної інформації підрозділам Європейської комісії та Європарламенту при виробленні відповідних політичних рішень та рекомендацій. Для підтримки миролюбних сил всередині країн і за кордоном, сприяння дотриманню прав людини і мирне врегулювання суперечок була розроблена рамкова концепція та виділені відповідні кошти із федерального бюджету. Їх обсяг зріс із 15 млн марок в 1999 р. до 19 млн марок у 2001 р.⁶ І такий підхід мав продовження.

За слушним визначенням одного із фахівців сфери зовнішньої політики К. Хакке, саме важливими несучими елементами оновленої конструкції зовнішньополітичних орієнтирів урядів об'єднаної Німеччини стає діалог, кооперація, готовність до оборони та мультилатералізм.⁷

Підкреслимо і на іншу важливу складову зовнішньої політики ФРН, яка відчутно заявила про себе у роки досліджуваного періоду. З приходом до влади у 2005 р. уряду «великої коаліції» та завдяки зусиллям призначеного на посаду міністра закордонних справ соціал-демократа Ф.-В. Штайнмайера, зовнішня культурна політика та осві-

6 Debiel T., Fischer M. Kriesenprevention in einer gewalttrachtigen Welt. Was kann europäische und deutsche Entwicklungspolitik leisten? // Aus Politik und Zeitgeschichte. B. 12/2001. S. 20.

7 Hacke C. Die neue Bedeutung des nationalen Interesses für die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland // Aus Politik und Zeitgeschichte. – B 1–2 / 1997. – S. 3.

ти була піднята на належну висоту. Насамперед, кардинально змінилася її стратегія. Діючому тоді міністру вдалося переконати федеральний уряд у тому, що «активна зовнішня культурна політика відповідає самосвідомості Німеччини як нації, що має багате культурне коріння», що «міцні міжнародні відносини потребують також культурного фундаменту», що кропітка робота на цьому напрямку допомагає долати бар'єри між різнорідними культурами, налагоджувати міжкультурний діалог, що вона має вносити вагомий внесок у запобігання та вирішення конфліктів шляхом взаємного спілкування та співпраці. Саме тому зовнішня культурна політика була піднята в ранг «інвестицій у майбутнє, яка сприяє формуванню позитивного образу Німеччини за кордоном».⁸

ЗМІ та експертне середовище ФРН уважно відстежували, з якою турботою ставився до нового напрямку Ф.-В. Штайнмаєр, підкреслюючи при цьому, що для нього зовнішня політика в галузі культури та освіти (ЗКПО) є стрижнем німецької зовнішньої політики. Саме за Ф.-В. Штайнмайєра намітився докорінний переломом і у справі державного фінансування зовнішньої культурної політики в рамках бюджетних коштів, які виділяються міністерству закордонних справ.

З 2006 р. темпи зростання грошових вливань у цю сферу значно перевищили темпи зростання ВВП. Якщо у 2007 р. на потреби ЗКПО було виділено 569 млн євро, то у наступні роки сума державних дотацій досягла значно більших обсягів і складала 23% бюджету МЗС ФРН. У 2009 р., незважаючи на фінансово-економічну кризу, «культурний бюджет» виріс ще на 10,3%, досягнувши рекордної суми у 726 млн євро. За словами міністра, «зі зміцненням зовнішньої політики у сфері культури та освіти ми робимо інвестиції у майбутнє».⁹

8 Павлов Н. В. Культура – третье измерение внешней политики // Международная жизнь. 2008. № 8. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/15>

9 Павлов Н. В. История внешней политики Германии. От Бисмарка до Меркель. Международные отношения, 2012. С. 362 – 363.

Велику увагу об'єднана Німеччина приділяє міжнародній співпраці у галузі вищої освіти. Підтвердженням успіхів у цій галузі стали 250 тис. іноземних студентів у вузах держави, а також п'яте місце ФРН у світі після у рейтингу найпрестижніших з точки зору отримання освіти країн.¹⁰ Важливою темою залишається інтернаціоналізація освіти. Нині діє понад 33 тисячі домовленостей німецьких вищих шкіл з партнерськими установами у понад 150 державах, серед них багато програм, які передбачають одержання двох дипломів. Багато вищих шкіл беруть участь у розширенні кількості спеціальностей у Німеччині та засновують ВНЗ за німецьким взірцем. Сьогодні – такі вже існують у Єгипті, Китаї, Йорданії, Казахстані, Монголії, Омані, Сингапурі, Угорщині, В'єтнамі й Туреччині.¹¹

Вкажемо, що найважливішою організацією, що сприяє розвитку міжвузівських контактів, є Німецька служба академічних обмінів (Deutscher Akademischer Austauschdienst – DAAD), створена 1925 р. у Гейдельберзі спочатку як центр німецько-американських студентських обмінів і яка відновила свою роботу в широкому міжнародному плані 1950 р. DAAD, при всьому своєму різноманітті, концентрується на реалізації таких стратегічних цілей, як надання стипендій іноземним студентам (молодим дослідникам) для навчання (проходження стажування) у німецьких вишах (наукових центрах) та надання стипендій німецьким студентам (молодим дослідникам) відповідно для навчання у закордонних вишах; сприяння розвитку германістики та поширенню німецької мови як складової частини міжнародного культурного обміну та співпраця в галузі освіти з країнами, що розвиваються, а також сприяння розвитку науки, економіки та демократії в так званих «реформованих» державах.

10 Павлов Н. В. Культура – третьє измерение внешней политики // Международная жизнь. 2008. № 8. <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1572>

11 Ініціативи щодо переваг та зростання інтернаціоналізації освіти https://www.tatsachenueber-deutschland.de/files/2020-11/tatsachen_2018_ukr-compressed.pdf

DAAD організує та фінансує також стажування для аспірантів та викладачів вузів, щорічні зустрічі своїх колишніх стипендіатів, спонсорує молодих перспективних діячів мистецтв та практикантів. На її порядку денному розробка планів з доведення бюджету до 400 млн. євро. Необхідні кошти поряд із МЗС виділяє міністерство економічного співробітництва та розвитку ФРН. Служба має широке міжнародне представництво, у тому числі в Україні та інших країнах СНД.

Підкреслимо, що вельми важливою організацією на третьому «полі» німецької зовнішньої політики в галузі культури, освіти і науки – є Фонд ім. А. фон Гумбольдта, найстаріша німецька установа в даній царині. Фонд був заснований у 1860 р. для підтримки зарубіжних стажувань німецьких дослідників. Дата відродження фонду у його нинішньому вигляді 1953 р., а місцем знаходження Бонн, Бад-Годесберг. Цей Фонд проводить міжнародні обміни між науковцями та сприяє зростанню конкурентоспроможності Німеччини в галузі науки на світовий арені.

За час свого існування Фонд імені Гумбольдта надав підтримку біля 30 тис. вчених із 140 країн. Наголосимо, що біля 60 колишніх стипендіатів фонду удостоєні Нобелівської премії. Установа використовує кошти федерального уряду для сприяння міжнародному обміну науковцями. Діяльність фонду забезпечують нині близько 270 співробітників у головному офісі в Бонні та в офісі фонду в Берліні. Численні провідні науковці з-за кордону приїжджають до німецьких університетів завдяки професурі імені Гумбольдта, отримуючи загалом найбільшу наукову премію Німеччини в розмірі п'яти мільйонів євро, яку присуджує цей фонд.¹²

Прикметною особливістю реалізації проекту міжнародних наукових обмінів стала нова форма організації т.зв.

¹² Наука, об'єднана мережею https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/files/2020-11/tatsachen_2018_ukr-compressed.pdf

«будинків науки», яку здійснюють федеральне міністерство освіти та досліджень спільно з Німецькою промислово-торговою палатою. Як пілотні проекти за врядування «великої коаліції» були відкриті «німецькі будинки науки та інновацій» у Сан-Паулу, Москві, Нью-Делі, Токіо та Нью-Йорку. Крім того, з 2009 р. розпочали роботу чотири новостворені центри сприяння науці та дослідженням у Росії, Таїланді, Чилі та Колумбії, які фінансуються DAAD. Ці центри об'єднують сотні зарубіжних учених з німецькими дослідниками та виховують наукову зміну на найвищому рівні. У країнах, розташованих на південь від Сахари, з 2008 р. також було створено десять фахових центрів, які є зразком нових наукових потужностей та підвищеної якості освіти.¹³

У коаліційному договорі ХДС/ХСС та СДПН 2005 р. підкреслювалася небезпека загострення проблем розвитку в країнах та регіонах так званого третього світу, яка безпосередньо загрожує миру й добробуту в Німеччині та Європі. Все це змушувало правлячу еліту, як і раніше, робити ставку у вирішенні проблем третього світу переважно на багатосторонньому рівні в рамках визнаних міжнародних інститутів та фінансових організацій, таких як ЄС, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд. Про це прямо йшлося у міжпартійному договорі. Дана стратегічна лінія, як відомо, не зазнала і не зазнає істотних змін, а стверджує себе все відчутніше.

Тим самим, слід наголосити, мультилатералізм, тобто широка багатосторонність залишається стратегічним напрямом німецької зовнішньої політики. Наглядний прояв цього можна було спостерігати за умов пандемії коронавірусу у 2019–2021 рр., коли домінувала «цифрова дипломатія», яка пішла на соціальну дистанцію у віртуальний світ. Але навіть за цих несприятливих умов німецьке зовнішньополітичне відомство докладало максимум зусиль, аби активізувати роботу багатосторонніх дипло-

13 Активна наукова політика за кордоном https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/files/2020-11/tatsachen_2018_ukr-compressed.pdf

матичних форматів та максимально демократизувати процес функціонування системи міжнародних відносин.

Ліберальний ринок вимагає глобального охоплення, але демократія залишається на національному рівні. Здається, що коронавірус посилив значення формату національної держави для прийняття стратегічно важливих рішень. Але, звичайно, це не скасовує важливості координації міжнародних зусиль на багатосторонньому рівні. Завершення у серпні 2021 р. американської місії у Афганістані підтвердило думку президента Ради міжнародних відносин Р. Хааса, який у 2008 р. писав про настання епохи світу без полюсів сили¹⁴. В свою чергу, норвезький теоретик міжнародних відносин Й. Галтунг звернув увагу на тенденції, які впливають на світову політику. Зокрема, це послаблення домінування США, непевність позицій Заходу, послаблення національних держав – посилення регіонів, підйом «решти», зростання Китаю, змінення націоналізму, формування глобального громадянського суспільства, активізація молоді, актуалізація ролі жінок, поглиблення соціальної нерівності та ризику заколотів¹⁵.

Професор Гумбольдт-університету Й. Іоффе пише, що багатостороння дипломатія є фундаментом позиціонування Німеччини як моральної суперпотуги¹⁶. Німецьке експертне середовище високо оцінювало активність «червоно-зеленої» коаліції у вимірі багатосторонньої дипломатії¹⁷. Надто важливим і показовим є те становище, що у центрі багатосторонньої дипломатії ФРН залишається набуття статусу постійного члена Ради Безпеки ООН¹⁸.

14 Ричард Хаас. Епоха бесполярного мира // https://www.globalaffairs.ru/number/n_1144

15 Йохан Гальтунг. Десять тенденций, меняющих мир // https://www.globalaffairs.ru/number_15276

16 Josef Joffe. *Der gute Deutsche. Die Karriere einer moralischen Supermacht.* München, 2018. S.256.

17 Sedlmayr Sebastian. *Die aktive Außen und Sicherheitspolitik der Rot-grünen Bundesregierung 1998-2005.* Wiesbaden, 2008. S.140.

18 Paul Kennedy. *Parlament der Menschheit. Die Vereinten Nationen und Weg zur Weltregierung.* München, 2007. S.200.

Державний секретар МЗС ФРН Г. Ерлер наголошує, що «повернення до національного егоїзму це не німецький вибір»¹⁹. «Торгівля – це також найпевніший спосіб допомогти людям у країнах, що розвивалися, підняти свої економіки й вибратися з бідності. Як говорилося в одному дослідженні, вигідна торгівля у сорок разів ефективніша для зменшення бідності, аніж іноземна допомога»²⁰. Актуальною сферою докладання багатосторонніх зусиль стає екологічна дипломатія. За німецькою класифікацією Китай, Бразилія, Росія, Індія, Мексика, Аргентина, Індонезія, Туреччина, Таїланд, Південно-Африканська Республіка, Малайзія викидають у атмосферу 80% вуглецю²¹. Зазначений порядок денний Берлін просуває в усіх міжнародних багатосторонніх структурах, учасницею яких він є.

1 січня 2007 р. ФРН почала головування у «великій вісімці». Пріоритетами головування було визначено сприяння енергетичній ефективності у країнах, які розвиваються, збереження ресурсів, економічний розвиток Африки, боротьба зі СНІДом. У літку 2007 р. Дж. Буш відвідав у Хайлігендамі саміт «великої вісімки». «З допомогою Меркель інші лідери країн «великої вісімки» погодилися працювати задля досягнення цілей, які поставила собі Америка у боротьбі зі СНІДом»²².

Навесні 2008 р. німецька дипломатія виступила з ініціативою розширення Ради Безпеки ООН з 15 до 22 країн-членів²³. Але досі не вирішено проблем із передумовами досягнення консенсусу у питанні умов реформування ООН, адже надання статусу постійних членів Ради Безпеки ООН можливе тільки на цій основі. Тобто анархічне міжнародне сере-

19 Gernot Erler. Mission Weltfrieden. Deutschlands neue Rolle in der Weltpolitik. Freiburg, 2009. s.22.

20 Буш Дж. Ключові рішення. К., 2012. С.380.

21 Messner D. Globalisierungsforderung an Institutionen deutscher Außen und Entwicklungspolitik // Aus Politik und Zeitgeschichte. B.18-19/2001. S.28.

22 Буш Дж. Ключові рішення. К., 2012. С.377.

23 Süddeutsche Zeitung. 22 März 2008. S.3.

довище не готове до констатації факту невідповідності ООН у існуючому вигляді комплексу проблем, які Об'єднані Нації покликані вирішувати на сучасному етапі розвитку світового співтовариства.

7–9 липня 2008 р. лідери країн «великої вісімки» зустрілась на японському острові Хоккайдо. Обговорювали проблеми енергетики, клімату та тенденцій щодо появи загроз голоду у країнах, що розвиваються. Американський політолог індійського походження Параг Ханна у своїй монографії закликав захід до більш відповідальної політики щодо країн «другого» світу²⁴.

Водночас Німеччина досить послідовно відстоювала власні національні інтереси на рівні багатосторонньої дипломатії. Колишній президент США Дж. Буш молодший, зокрема, ось так описав дипломатичні перипетії неприйняття рішення про надання Україні та Грузії статусу країн, які готуються до набуття членства в Північноатлантичному альянсі. «У 2008 р. на саміті НАТО в Бухаресті Грузія та Україна подали заяви на план дій щодо членства в Альянсі. Я рішуче підтримував їхні заяви. Для затвердження необхідне одностайне рішення, але Ангела Меркель і новий президент Франції Ніколя Саркозі ставилися до цього скептично. Вони знали, що Грузія та Україна мали напружені відносини з Москвою, і непокоїлися, що це може втягнути Північноатлантичний союз у війну з Росією. Їх також турбувала корупція в тих країнах»²⁵. Власне ситуація у цьому контексті не змінилась радикально і наприкінці 2021 р.

Світова економічна криза, яка стартувала восени 2008 р., негативно позначилась на німецькій економіці. Довелося згортати програму скорочення заборгованості державного бюджету, адже невичерпні золотовалютні ресурси країни швидко скорочувались. Німеччині складно було залишатись

24 Parag Khanna. Der Kampf um die neue Weltordnung. Berlin, 2008. S.163.

25 Буш Дж. Ключові рішення. К., 2012. С.461.

«банкіром» розширеного Євросоюзу. На сторінках цієї книги автори показують у відповідних розділах, яким чином ФРН вирішувала ці проблеми через механізми різних міжнародних структур.

За баченням німецьких політиків, термінового вирішення вимагало питання щодо пошуку нової європейської ідеї та подолання відцентрових тенденцій. Для підвищення повноважень Євросоюзу необхідне було більш тісне співробітництво країн-членів, чітке регулювання питань щодо співвідношення національних і наднаціональних органів.

Крім того, одними з можливих шляхів вирішення проблем з «м'якою силою» могло б стати відродження бундесверу й зміцнення воєнної сили Німеччини. Тим не менше, самі по собі ці заходи могли би мати скоріше негативні наслідки, як у відношенні фінансових затрат, так і в питанні підтримання образу ФРН як держави. Однак, якщо воєнна сила буде в правильних пропорціях з «м'якою силою», це спроможне сформувати ресурс вже так званої «розумної сили», успішне використання якої може стати одним із сприятливих шляхів для вирішення проблем. Поглиблення співробітництва з НАТО також покликане уможливити Німеччині зміцнити свою безпеку й воно не викличе ворожої реакції європейських сусідів.²⁶

У лютому 2009 р. президент Франції Н. Саркозі на Мюнхенській конференції з питань безпеки закликав країни-члени ЄС більш дисципліновано дотримуватись орієнтирів спільної зовнішньої політики²⁷. Саме проблеми із реалізацією спільної зовнішньої політики Брюсселю показують обмежені можливості багатосторонніх підходів до вирішення міжнародних проблем, але й водночас констатують їхню незамінність як єдиних дієвих інструментів, які дають можливість кластерно долати анархію у міжнародних відносинах.

26 Фрольцов В. В. Исторический опыт формирования международного имиджа ФРГ // Вести ИСЗ. 2006 № 3.

27 Süddeutsche Zeitung. 4 Februar 2009. S.1.

У червні 2009 р. на саміті «великої вісімки» в італійському м. Акваіла Меркель вимагала від Обами чітких зобов'язань по клімату, та посилення конкурентної спроможності Євросоюзу. У червні 2010 р. Меркель взяла участь у саміті країн «великої двадцятки», який відбувся у Торонто²⁸. Вона активно позиціонувала в обговоренні ризиків другої хвилі світової фінансової кризи.

Важливо підкреслити, що і для нової урядової коаліції ФРН політика, пов'язана з розвитком європейського співтовариства і європейська інтеграція залишалися центральними зовнішньополітичними пріоритетами. Тож, зберігаючи спільно із Францією роль «локомотива» ЄС, уряд А. Меркель у ці роки концентрує свої зусилля на подоланні фінансово-економічної кризи, а також опікується збереженням стабільності євросони. Враховуючи різке зростання німецького експорту до країн – членів Євросоюзу (більше 7% за рік) і його структуру (більше 80% орієнтовано на ЄС), вирішення кризових задач носило для Берліна доленосний характер.

У ці роки в Німеччині намітилась стійка тенденція до оновлення низки механізмів взаємодії із сусідніми країнами, перш за все, з ключовими членами Європейського Союзу – Францією як з одним із засновників Союзу, Польщею як найважливішим представником вже «нової Європи» та Великобританією як стратегічним партнером США. Ця четвірка створює інтеграційне ядро та центр по роботі щодо ефективної загальноєвропейської стратегії в області зовнішньої політики та політики в галузі безпеки. Відбувається відродження консультацій у форматі Веймарського трикутника та його розширення за рахунок росіян. А, скажімо, у разі діалогу між керівниками парламентів трьох країн (м. Ессен, травень 2010р.), було продемонстровано чітке прагнення Берліна модернізувати непрацюючі двосторонні й багатосторонні пло-

28 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 25 Juni 2010. S.3.

щадки співпраці та просувати на них загальноєвропейські інтереси.²⁹

Наприкінці січня 2011 р., виступаючи на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, А. Меркель попередила, що економічні можливості Німеччини з підтримки зони євро не є безмежними³⁰. Показово, що інші партнери ФРН небезпідставно вважали, що підтримуючи зону євро, Берлін допомагає не тільки Греції, Іспанії або Португалії, а й рятує власні банки, які у кращі часи для світової економіки кредитували фінансово проблемні економіки країн-членів Євросоюзу.

19 березня 2011 р. постійні члени РБ Росія і Китай, а також непостійні члени Ради Безпеки Німеччина, Бразилія, Індія утрималися під час голосування Резолюції №1973 щодо встановлення забороненої польотної зони над Лівією³¹. Але рішення попри це було прийнято. «Європейці, – пише у свої мемуарах Дж. Болтон, – любили грати в ігри з цими комюніке, ставлячи перед США неприємний вибір – або йти на компроміс у ключових політичних питаннях, або залишатися «ізольованими». Професійні дипломати знають, що ізоляція гірша від смерті, тож серед цих двох опцій компроміс був меншим злом»³². Також показано, що у травні 2011 р. «велика сімка» на саміті у французькому Довілі виступила на підтримку подій «арабської весни»³³.

У травні 2012 р. Росія ще була представлена у «великій вісімці». Ф. Олланд згадував, що він наголошував на «вирішальній ролі Німеччини для послаблення бюджетних обмежень. Під такою зливою аргументів канцлера, вочевидь, позиція інших виглядає слабшою. Їй не до душі ця манера, бо вона змушує її виправдовуватися перед арбітром, що не належить до

29 Германия. 2010 / под общ. ред. В. Б. Белова. М.: Ин-т Европы РАН. Русский сувенир, 2011. С. 550.

30 Süddeutsche Zeitung, 26 Januar 2011. S.2.

31 Süddeutsche Zeitung, 20 März 2011. S.1.

32 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.138.

33 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 27 Mai 2011. S.3.

Євросоюзу. Щодо мене, то я не відмовляюся від американської підтримки, щоб надати перевагу економічному зростанню над затягуванням поясів»³⁴. На цьому саміті держави-учасниці рекомендували залишити Грецію у зоні євро³⁵.

Наприкінці 2012 р. закінчився дворічний термін перебування ФРН у Раді Безпеки ООН у статусі непостійного члена цієї ради³⁶. Зрозуміло, що досягнути прогресу у процесі реформування ООН за два роки було неможливо. Проте Німеччина продовжила докладати зусилля, аби у більш віддаленій перспективі спробувати посприяти вирішенню цієї проблеми.

У червні 2013 р. А. Меркель на саміті «великої вісімки» виступила проти ізоляції В. Путіна за російську підтримку Башара Асада³⁷. Але не у всіх питаннях позиція Німеччини та Росії була тотожною. Наприклад, всупереч різкій позиції Кремля Берлін закликав Раду Безпеки ООН дати зелене світло вступу Косово до Організації Об'єднаних Націй³⁸. Правда, Китай і РФ наклали вето на цю пропозицію.

Попри риторику миру, здавалось, що світ готується до великої війни. Про це свідчили, зокрема, обсяги зростання військових витрат. У травні 2013 р. за даними «Стокгольмського інституту дослідження проблем війни і миру» частка військових видатків щодо валового внутрішнього продукту у Саудівській Аравії була 9%, Ізраїлі 5,6%, Росії 4,2%, США 3,8%, Британія та Туреччина витрачали по 2,3%, Франція і Китай 2,2%, Німеччина 1,3%, Японія 1% від ВВП³⁹. Однак німецькі витрати на оборону були одними з найменших серед країн-членів НАТО, що постійно мотивувало США домагатись їхнього збільшення. Однак ФРН залишалась економічним гігантом, але військовим маловаговиком.

34 Олланд Ф. Уроки влади. Харків, 2019. С.96.

35 Frankfurter Allgemeine Zeitung. 21 Mai 2012. S.4.

36 Süddeutsche Zeitung. 24 Dezember 2012. S.4.

37 Süddeutsche Zeitung. 19 Juni 2013. S.3.

38 Кандель Ф. Косовская битва: арьергардные бои. Мировая экономика и международные отношения. 2013. №9. С.25.

39 Wirtschaftswoche. 13 Oktober 2014. №42. S.30.

Правда, самих лише економічних аргументів не завжди вистачало заради припинення конфліктів. Свідченням цього є німецькі та французькі провали у процесі досягнення замирення між Росією та Україною. Більше того, Російська Федерація після анексії Криму 24 березня 2014 року була піддана нищівній критиці з боку провідних держав країн і формально виключена зі списку G8 – «великої вісімки». Вже 14–15 квітня 2015 р. у Любеку міністри закордонних справ держав «великої сімки»: Німеччини, Франції, Італії, Великої Британії, Канади, США, Японії висловили тверду підтримку продовженню зусиль Берліна і Парижа щодо врегулювання конфлікту на Донбасі. Цей конфлікт у центрі Європи, обмеженість економічних впливів мотивував Європейський Союз актуалізувати зусилля, спрямовані на розбудову власної оборонної спроможності.

Три ключові статті Лісабонського договору 2007 р. мали надати чіткого виміру Європейській політиці оборони та безпеки (ESDP). Вони становили пряму загрозу євроатлантичним відносинам. Наприклад, стаття 1 (підрозділ 27) встановлює: «компетенція Союзу в сфері зовнішньої політики та безпекової політики буде охоплювати всі сфери зовнішньої політики та всі питання що стосуються безпеки Союзу, включаючи всі форми спільної оборонної політики, що може привести до спільної оборони». Крім цього, стаття передбачала «структурну співпрацю» щодо утворення військових формувань для виконання завдань різного рівня. Стаття про солідарність також передбачає взаємодію країн Європейського Союзу.

Стаття 1 (підрозділ 49 с) про «взаємну допомогу, якщо країна-член стала жертвою збройної агресії на свою територію, інші країни-члени будуть зобов'язанні допомагати всіма засобами своєї влади у відповідності до статуту ООН»⁴⁰. За-

40 Gänzle Stefan, Sens Allen (Hrsg.) The Changing Politics of European Security: Europe Alone? New York. 2007. С.42.

значимо, що чимало передумов, критеріїв, стандартів вступу в НАТО та ЄС тотожні. Однак адаптація до членства в Європейському Союзі з часом вимагає виконання набагато більшої кількості вимог.

З огляду на такі засади даних об'єднань, Україна слушно намагалася розглядати процес зближення паралельно. Відтак не слід забувати, що Євросоюз орієнтується на створення автономних сил у сфері безпеки та оборони з мінімальним включенням третіх країн. Безпека країни-гегемона досягається за рахунок безпеки інших. За цих обставин настає криза взаємозалежності. Водночас можна погодитися з думкою, висловленою відомими вітчизняними експертами з питань безпеки В. Горбуліним та О. Литвиненко, які раціонально зазначають, що «принциповою технічною перевагою НАТО є налагодженість систем командування, управління, комунікації, розвідки – основи сучасної війни. Жодна з європейських потуг не має і не може створити в окресленій перспективі хоча б наближені за ефективністю подібні системи»⁴¹.

Водночас НАТО вступило у сьомий десяток свого існування з порядком денним внутрішніх реформ. Об'єктивно після погіршення іміджу Північно-Атлантичного альянсу внаслідок бомбардування Югославії у 1999 р. та невдалої афганської кампанії (2002 – 2021 рр.) постала проблема удосконалення військово-політичних механізмів функціонування НАТО.

Зокрема, 22 січня 2008 р. група колишніх вищих офіцерів Альянсу презентувала доповідь «Towards a Grand Strategy for an Uncertain World» (У напрямі Великої стратегії для невпевненого світу). Пропонувалося створити в структурі організацій своєрідний «директорат» США та Європейського Союзу з метою оперативного реагування на кризи; скасування національних законодавчих обмежень на участь у військових

41 Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Національна безпека: український вимір. – К., 2008. С.90.

операціях Альянсу; виключення з процесу прийняття рішень тих країн, які не беруть участі у проведенні таких операцій; використання сили без санкції Ради Безпеки ООН, якщо потрібне негайне втручання для захисту великої кількості людей.

Саме, виходячи із таких засад, у операції НАТО в Афганістані брали участь всі країни-члени Організації Північно-атлантичного договору та країни, які виконували план набуття членства.

Про це підтверджують дані наведені нижче у відповідній таблиці.

Таблиця 1.

**Динаміка чисельності військ країн-членів НАТО
в Афганістані**

Джерело: http://www.nato.int/isaf/docu/epub/pdf/isaf_placemat.pdf

Країна	Чисельність у контингенті ISAF на 10 червня 2008	Кількість населення на одного солдата в Афганістані (тис. чоловік)
НАТО		
Бельгія	375	28,2
Болгарія	420	18,2
Канада	2500	13,3
Чехія	370	28,2
Данія	690	7,9
Естонія	120	11,2
Франція	1670	38,8
Німеччина	3370	24,4
Греція	150	74,1
Угорщина	205	49,0
Ісландія	10	31,6
Італія	2350	25,3

Латвія	75	30,2
Литва	200	16,8
Люксембург	9	53,8
Нідерланди	1770	9,3
Норвегія	580	8,2
Польща	1140	33,5
Румунія	570	37,5
Словаччина	70	77,2
Словенія	70	28,9
Іспанія	800	56,5
Туреччина	760	92,8
Велика Британія	8530	7,1
США	23550	12,9
Учасники ПДЧ		
Албанія	140	22,8
Хорватія	210	21,7
Македонія	140	14,6

Причому афганська операція вкотре показала недосконалість механізмів взаємодії союзників по НАТО за межами євроатлантичного простору. «Центральне розвідувальне управління» США вдалося до жорстких соціальних технологій контролю над Європою та пов'язало косовську наркомафію з афганськими виробниками героїну з метою його експорту до країн Європейського Союзу. Але навіть найкраща розвідка не може врятувати помилкову політику.

Розвідувальне співтовариство Євросоюзу перебуває лише в стадії формування. Побудова відповідних вертикальних структур вимагатиме створення спеціалізованого європейського розвідувального агентства, яке візьме на себе аналітичні функції та стане центром збирання інформації від національних спеціальних служб. Однак поки що незрозуміло

як це кореспондуватиметься з розвідувальними структурами НАТО та як фінансувати цю діяльність. Натомість горизонтальна координація сприяє побудові мережі, за допомоги якої спрощується процедура встановлення як двосторонніх так і багатосторонніх контактів для обміну розвідувальною інформацією. Зрозуміло, що це вимагатиме інституціоналізації відносин між учасниками. Поки що розвідувальне співтовариство Європейського Союзу представлене сукупністю розвідувальних співтовариств країн-членів Євросоюзу.

Від них залежить, наскільки Європа просунеться шляхом створення єдиної наднаціональної розвідувальної служби. Наприклад, Велика Британія має відразу три розвідувальні служби: MI-6 (зовнішня розвідка), MI-5 (контррозвідка) та Центр урядового зв'язку. Зовнішня розвідка ФРН (Bundesnachrichtendienst) залишається у підпорядкуванні бундесканцлера. Зовнішня розвідка Франції складається з дев'яти спеціальних служб, підпорядкованих трьом міністерствам. Наприклад, Дирекція військової розвідки здійснює збирання та аналіз інформації, здобутої тактичною та стратегічною розвідкою. Генеральна дирекція зовнішньої безпеки здійснює розвідку та контррозвідку за межами Франції. Дирекція захисту та безпеки оборони виконує функції військової контррозвідки. Натомість Управління зі стратегічних питань проводить стратегічний аналіз та середньострокове прогнозування, інформаційно-аналітичне забезпечення міжнародних переговорів. Отже, навіть з вище наведеного простого переліку фактів зрозуміло, що в значній часовій перспективі не буде європейського аналогу ЦРУ США, оскільки національні спецслужби держав-членів Євросоюзу більше між собою конкурують, ніж взаємодіють.

Головною вадою спільної оборонної політики Європейського Союзу була відсутність стратегічного планування та мислення. Євросоюз не має автономної системи застосування військових сил. Створення такої системи вимагає дуже

великих ресурсних часових та фінансових витрат. Аби запобігти цьому, США поширюють алармістські настрої, начебто посилення спільної європейської оборонної політики може спровокувати демонтаж НАТО, або його підпорядкування політичного курсу Європейського Союзу. Наприклад, чимало фінів вважають, що немає сенсу вступати в НАТО, будучи членами ЄС, адже на нього й так ніхто не наважиться нападати. Європейський Союз виглядає як більш солідарна організація, ніж НАТО.

5 червня 2008 р. російський президент Д. Медведєв у Берліні запропонував розробити юридично обов'язковий Договір про європейську безпеку. За його допомоги пропонувалося комплексно вирішити питання неподільності безпеки в Європі та контролю над озброєннями. США побачили в цій ідеї спробу мати вплив на рішення Євросоюзу та НАТО. Важко було знайти країни, які справді були би зацікавлені у запропонованому Кремлем пошуку нових засад європейської безпеки, яка буде побудована не на засадах військової гегемонії НАТО, а на пошуку політичного консенсусу, на повазі до міжнародного права та незастосуванні військової сили.

Глобальна економічна криза внесла свої корективи до перспектив спільної оборонної політики Євросоюзу. Наприклад, через кризу Латвія відмовилася від закупівель озброєнь та участі у двох зарубіжних місіях НАТО в Афганістані та Косовому. Отже, залишивши на полях боїв Першої та Другої світових війн мільйони жертв, європейські країни на початку XXI століття мають армії, які за своєю чисельністю ледь досягають кількості поліцейських підрозділів. За підрахунками військових експертів загалом у війську служили в 27 країнах-членах ЄС 1,9 млн. військових, утримання яких за високими стандартами суверенної оборони мало коштувати до 200 млрд. євро⁴². Але за умов нових глобальних ризиків Європейському Союзу потрібна спільна військова стратегія.

42 Varwick Johannes. Auf dem Weg zur „Euroarmee“. Internationale Politik. 2007. №1. с.47.

За цих умов висновок про те, що «національні армії в Європі не мають майбутнього» видається передчасним. На думку міністра оборони ФРН в уряді «великої коаліції» Й. Юнга, на даному етапі європейська оборонна система має вибудуватися на принципах тіснішої кооперації національних армій та створення інтернаціональних військових підрозділів країн-членів Євросоюзу⁴³. Водночас в Європейському Союзі розвивається достатньо потужний приватний сектор, який спеціалізується на наданні послуг у галузі безпеки. Про це свідчать відповідні дані нижченаведеної таблиці.

Таблиця 2.
Приватна індустрія в галузі безпеки у країнах ЄС⁴⁴.

Країна ЄС	Вартість ринку послуг у сфері безпеки	Кількість фірм на ринку
Велика Британія	4,68 млрд. євро	1700
Німеччина	4,1 млрд. євро	3000
Франція	3,3 млрд. євро	4700
Іспанія	2,61 млрд. євро	998
Нідерланди	1,07 млрд. євро	818
Польща	0,93 млрд. євро	3600
Швеція	0,55 млрд. євро	280
Бельгія	0,53 млрд. євро	146
Португалія	0,45 млрд. євро	92
Загалом по ЄС	19,3 млрд. євро	26.924

Фактично на приватний сектор в галузі безпеки в Європейському Союзі витрачається більше, ніж на створення «європейських збройних сил». Яскравий приклад цього постали

43 Rede des deutschen Verteidigungsminister Franz Josef Jung zu aktuellen Herausforderungen der europäischen Sicherheits- und Verteidigungspolitik, gehalten am 10.April 2007 in Brüssel. Internationale Politik. 2007. №5 С.88.

44 Branovic Zelyko, Chojnacki Sven. Söldner mit neuer Mission. Die Privatisierung von Sicherheit bei militärischen Auslangseinätzen. Internationale Politik. 2007. №5. С.64.

проблеми з фінансуванням впродовж 2000–2004 рр. серійного виробництва винищувача «Eurofighter».

Символом недостатньої координації спільної оборонної політики Європейського Союзу стало зіткнення у лютому 2009 р. у Біскайській затоці британського та французького підводних човнів з атомною зброєю на борту. Експерти вважали, що їх підвели сонари, які працюють на максимальну утаємниченість дрейфу. Франція до повернення у квітні 2009 р. у військовій структурі НАТО не координувала свою стратегічну військову діяльність з Британією. Власне у адміністративних органах самого Євросоюзу точиться запекла конкуренція між англійською та французькою мовами як робочими мовами прийняття рішень та публікації документів.

Таким чином, у новій системі міжнародних відносин, яка перебуває в стадії формування, спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу є об'єктивною потребою досягнутого рівня розвитку процесу європейської інтеграції. Однак заради дієвого механізму такої політики Євросоюз має дорости до рівня «Сполучених Штатів Європи». Втім, заради цієї мети рівень консолідованості, солідарності, ефективності роботи інститутів та структур ЄС повинен бути вище за нині існуючий. Поки що побутуючі проблеми з ратифікацією Лісабонського договору 2007 р. довели наявність дефіциту спільної політичної волі, яка потрібна для вирішення завдань такої складності та історичного масштабу. Внаслідок цих обставин Північно-Атлантичний союз залишається головною структурою, яка продовжує нести відповідальність за європейську безпеку. Такі сподівання на даний альянс на тлі світової економічної кризи завадили докладанню системних зусиль, аби посилити саме європейський фланг НАТО. Це розв'язало руки Росії у її діях проти України в 2013-2014 рр. Російська гібридна агресія проти України актуалізувала дискусію країн-членів Північно-Атлантичного союзу щодо колективної

безпеки. Це питання жваво обговорювалось 13-14 травня 2015 р. у Анталії на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО⁴⁵. Додаткову актуальність колективній євроатлантичній безпеці додала активність міжнародних терористичних структур. 2 червня 2015 р. міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайер взяв участь у Паризькій конференції щодо боротьби проти «Ісламської держави»⁴⁶.

7–8 червня 2015 р. Німеччина прийняла саміт країн «великої сімки»⁴⁷. Навіть Берлін був вимушений погодитись, що після анексії Криму Росії не місце у цій структурі багатосторонньої дипломатії. Утім, інші структури колективної дипломатії також демонстрували невелику ефективність, зокрема, у процесі замирення Росії.

2 липня 2015 р. глава зовнішньополітичного відомства ФРН Ф.-В. Штайнмайер взяв участь у міністерській нараді ОБСЄ у Відні. Німеччина в 2016 р. мала головувати в цій організації⁴⁸. Ще у листопаді 1999 р. на Стамбульській нараді була прийнята Декларація європейської безпеки. Росія тоді зобов'язалася виконувати Договір про звичайні збройні сили в Європі (1990 р.). Було погоджено питання виведення російських військ із Придністров'я та Абхазії. Але за часів президентства Володимира Путіна РФ зайняла жорсткішу позицію щодо ролі ОБСЄ у врегулюванні «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі. Особлива гострота у відносинах Росії та ОБСЄ спостерігалась після висновків місії спостерігачів ОБСЄ, які наглядали за проведенням виборів у країнах так званого пострадянського простору.

45 Außenminister Steinmeier bei NATO Treffen in Antalya <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/friedenspolitik/nato/aktuelles/15-513-bm-nato-antalya.html>

46 Kampf gegen ISIS: Langer Atemnotwendig https://www.auswaertiges-amt.de/sid_15-6-2_mb_antiisiskoal_paris.html

47 Pressestaemens von Bundeskanzlerin Merkel, dem Präsident Hollande, dem Präsidenten der EU-Kommission Junker, sowie dem Vorsitzenden des European Round Table of Industrialists State am 1.Juni 2015 in Berlin <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/presekonferenzen/2015/06/2016-06-01-round-table.html>

48 Außenminister Steinmeier bei Ständigen Rat der OSZE <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/friedenspolitik/osze/150702-bm-osze-programm.html>

Принципово розійшлися позиції Москви та ОБСЄ щодо оцінки результату президентських виборів в Україні 2004 р. Після підтримки ОБСЄ процесу демократизації політичних режимів у пострадянських країнах Росія звинуватила дану міжнародну організацію у заангажованій позиції. Внаслідок цього у 2004–2008 рр. діяльність ОБСЄ була фактично обмежена наглядом за правами національних меншин та оцінюванням ефективності демократії у країнах-членах.

Додатковим джерелом кризи ОБСЄ залишається ситуація на Балканах. У цьому регіоні дана організація передала повноваження з встановлення безпеки Європейському Союзу та НАТО. Внаслідок цього авторитет та реальний вплив самої широкої європейської організації на міжнародні справи нівелювався. Водночас, незважаючи на недосконалість, ОБСЄ залишається єдиним у новітній історії міжнародних відносин апробованим механізмом багатосторонньої дипломатії, зусилля якої спрямовані на зміцнення миру та стабільності. Відтак 1 серпня 2015 р. Німеччина з нагоди 40-річчя заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі закликала до діалогу та відмови від логіки конфронтації⁴⁹.

Ще менше прогресу спостерігалось у сфері «екологічної» багатосторонньої дипломатії. Президент США Б. Обама пообіцяв в 2015 р., що США скоротять викиди на 25% від рівня 2005 р. Вашингтон цього мав досягти до 2025 р. Окрім того, США мали намір зробити внесок у 3 мільярди доларів у «Зелений кліматичний фонд» на допомогу країнам, які розвиваються. Однак президент США Д. Трамп розірвав угоду в 2017 р., хоча не мав права цього робити до 2019 р.

Міграційна криза 2015 р. актуалізувала дискусії щодо здатності Німеччини інтегрувати мігрантів до демократичних умов життя. За даними провідного політика партії зелених турецького походження Дж. Оздеміра, в 1998 р. вихідці

49 Dialog statt Drohgebärden, Kooperation statt Konfrontation <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/friedenspolitik/osze/150801-ksze-jahrestag.html>

з іноземних держав отримували соціальної допомоги на 30 млрд. німецьких марок більше за етнічних німців⁵⁰. У ХХІ столітті ФРН увійшла, маючи 82 млн. жителів, з яких не німців 7 млн. 365 тис. осіб. В числі останніх – близько 2,4 млн. російськомовних⁵¹.

У спробі налагодження регіональної багатосторонньої співпраці 16 серпня 2015 р. у швейцарському Невшателі відбулись переговори міністрів закордонних справ європейських німецькомовних країн: Ліхтенштейну, Австрії, Швейцарії і ФРН⁵². Мова йшла не тільки про створення «німецького світу» у центрі Європи, а й про координацію міжнародних зусиль у вирішенні міграційних проблем, зокрема виділення солідних коштів для біженців та облаштування нелегальних мігрантів.

26 вересня 2015 р. у Нью-Йорку відбулися консультації канцлера Німеччини А. Меркель, прем'єр-міністра Індії Н. Моді, президента Бразилії Д. Русефф, прем'єр-міністра Японії С. Абе. Учасники переговорів закликали прискорити процес реформування Ради Безпеки ООН⁵³. Але більш вагомим рішенням стала досягнута 29 вересня 2015 р. згода міністрів закордонних справ країн «великої сімки» виділити 1,8 млрд. доларів допомоги нелегальним мігрантам⁵⁴. У листопаді 2015 р. Берлін презентував свій план головування в ОБСЄ «Розбудовувати мости співробітництва» у 2016 році⁵⁵. Однак більше цих мостів за підсумками німецького головування так і не стало.

50 Cem Özdemir. Currywurst und Döner – Integration in Deutschland. Bonn, 1999. S.86.

51 Cem Özdemir. Currywurst und Döner – Integration in Deutschland. Bonn, 1999. S.270.

52 Treffen deutschsprachiger Außenminister in der Schweiz <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/schweiz/150814-quadrilat-neuchatel.html>

53 Gemeinsame Presseerklärung beim Treffen der Staats und Regierungschefs der G-4 Staaten – Brasilien, Deutschland, Indien und Japan – zur Reform des Sicherheitsrats der Vereinten Nationen <https://www.auswaertiges-amt.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2015/09/2015-09-29-g4-sicherheitsrat.html>

54 G7 – Outreach: Außenminister sagen weitere 1,8 Milliarden Dollar für Flüchtlinge zu https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/friedenspolitik/vereinte-nationen/0_artikel/150929_g7_aussenminister.html

55 Deutscher OSZE Vorsitz 2016: Brücken der Zusammenarbeit bauen https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/friedenspolitik/osze/aktuell/151112_steinmeier_bundestag_osze_vorsitz.html

16 листопада 2015 р. на турецькому курорті Белек відбувся саміт країн великої Двадцятки⁵⁶. Росія ввела війська на територію Сирії у відповідь на запрошення офіційного керівництва країни. У квітні 2016 р. Німеччина затвердила план дій місії ОБСЄ на Сході України. Зазначений документ передбачав також всебічну німецьку допомогу кримським татарам⁵⁷.

У липні 2016 р. у статті в журналі «Форін Аффєрс» глава зовнішньополітичного відомства ФРН Ф.-В. Штайнмайєр наголосив на новій глобальній ролі Німеччини⁵⁸. Такої ролі від Берліна очікували, передусім, на пострадянському просторі. Тому 29 червня – 1 липня 2016 р. як голова ОБСЄ міністр закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайєр відвідав Тбілісі, Баку та Єреван⁵⁹. Була зафіксована позиція Грузії щодо неможливості визнання анексії Абхазії і Південної Осетії. Також на той час не спостерігалось позитивних зрушень у процесі дипломатичного вирішення проблеми Нагірного Карабаху. Штайнмайєр вимагав посилення ролі ООН у процесі вивезення хімічної зброї з території Сирії⁶⁰.

6 серпня 2016 р. у Ліхтенштейні відбулась чергова зустріч міністрів закордонних справ німецькомовних країн. Зокрема, у переговорах взяли участь: від ФРН – Ф.-В. Штайнмайєр, Ліхтенштейну – А. Фрік, Австрії – С. Курц, Швейцарії – Д. Буркхальтер, а від Люксембургу – Ж. Ассельборн⁶¹. За-

56 Pressekonferenzen von Bundeskanzlerin Merkel zum G20 Treffen in der Türkei <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2015/11/2015-11-16-pk-merkel.html>

57 Auswärtigen-Amt zu angeblichen Planungen in der Ostukraine <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160429-mrhh-krimtataren.html>

58 Steinmeier. Germany's New Global Role – Berlin Steps up // Foreign Affairs Juli - August 2016 <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/interviews/2016/160615-bm-foreign-affairs.html>

59 Außenminister Steinmeier reist in den südlichen Kaukasus <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aamt/bm-reisen/2016/160629-arm-aze-gro/160629-abflug-kaukasus.html>

60 Außenminister Steinmeier zum UN – Bericht über den Einsatz von Chemiewaffen in Syrien https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160824_stm_roth_reise_tuerkei.html

61 Außenminister Steinmeier reist zum Treffen der deutschsprachigen Außenminister nach Lichtenstein https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2016/160805_dachl.html

значена зустріч стала форумом, який закріпив цей багатосторонній формат німецькомовної дипломатії у Європі та світі.

Зазначимо, що 15 лютого 2017 р. в Бонні на зустрічі міністрів закордонних справ країн великої двадцятки у багатосторонньому дипломатичному форматі відбувся дебют нового міністра закордонних справ ФРН Зігмара Габріеля⁶². Вже 31 березня 2017 р. З. Габріель взяв участь у зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів НАТО⁶³. Тоді у практичну площину було переведено питання підготовки до прийняття в Північно-Атлантичний союз Чорногорії та Республіки Північна Македонія, правда, заради вирішення македонського питання треба було ще домовитись із Грецією щодо назви цієї балканської держави.

11 квітня 2017 р. З. Габріель закликав країни-члени великої сімки посилити координацію протидії «Ісламській державі» у Сирії та Іраку⁶⁴. Однак багатосторонній німецькій дипломатії довелося стикнутись із «ізоляціонізмом» Д. Трампа, який тільки те й робив, що шукав можливості для відмови США від виконання міжнародних зобов'язань.

1 червня 2017 р. Трамп оголосив про вихід США з Паризьких кліматичних угод. На довгі три роки було фактично заблоковано міжнародні зусилля щодо реалізації «зеленого» екологічного порядку денного.

11 липня 2018 р. брюссельський саміт НАТО запросив Македонію до своїх лав⁶⁵. Трамп критикував Меркель за низькі військові видатки. У 2018 р. виповнилось десять років з часу початку світової економічної кризи, яка радикально

62 Außenminister Sigmar Gabriel zum Außenministertreffen der G-20 in Bonn <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/70215-g-20-am-treffen.html>

63 Vorbereitung auf den Gipfel: NATO Außenministertreffen in Brüssel <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/friedenspolitik/nato/aktuelles/17033-nato-am.html>

64 Außenminister Gabriel auf dem G7-Außenministertreffen zu Syrien <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/meldungen/2017/170411-bm-g7-am-treffen-syr.html>

65 Auswärtigen-Amt – Mehr als eine Frage des Geldes: Was Deutschland für eine Starke NATO leistet <https://www.welt.de/politik/ausland/article/79160366/nato-gipfel-merkel-weist-scharfe-kritik-trumps-zurueck.html>

змінила правила міжнародних відносин⁶⁶. Організатор Мюнхенської конференції з питань безпеки В. Ішінгер констатував, що турбулентність міжнародних відносин створює пряму загрозу безпеці Німеччини та Євросоюзу⁶⁷.

1 грудня 2018 р. у Буенос-Айресі на саміті великої двадцятки А. Меркель провела переговори з В. Путіним і Сі Цзіньпіном⁶⁸. Результати цих переговорів де-факто поставили Німеччину перед важким вибором: продовжити робити бізнес з Москвою і Пекіном, не помічаючи їхньої агресивної зовнішньої політики, порушуючи тим самим зобов'язання перед союзниками по ЄС і НАТО, або відмовитись від «реалізму інтересів» і згадати про демократичні цінності та вдатися до стримування Росії і Китаю.

У травні 2019 р. ФРН повідомила союзників по НАТО про збільшення військових видатків до 50 млрд. євро на рік⁶⁹. Задля порівняння, наприклад, з 2015 до 2019 рр. видатки Берліна на утримання нелегальних мігрантів зросли до 23 млрд. євро⁷⁰. За підрахунками міністерства закордонних справ ФРН потенціал нелегальних мігрантів до Європи від Сирії до Сомалі становив до 70 млн. чоловік⁷¹. Торговельні війни США і Китаю ставили під питання ефективність експортної моделі німецької економіки. Вашингтон пропонував Німеччині відіграти спільну роль світових поліцейських⁷². Але у плани світових гравців втрутилась пандемія коронавірусу, яка за

66 Adam Tooze. Crashed. Wie zehn Jahre Finanzkrise die Welt verändert haben. München, 2018. S.80.

67 Wolfgang Ischinger. Welt in Gefahr. Deutschland und Europa in unsicheren Zeiten. Berlin, 2018. S.204.

68 Unterhändler einigen sich auf G-20 Abschlusserklärung <https://www.zeit.de/politik/ausland/2018-12/g20-gipfel-buenos-aires-abschlussererlaerung-angela-merkel-wladimir-putin>

69 ФРГ известила НАТО о крупном увеличении расходов на военные нужды <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/139387>

70 Расходы ФРГ на решение миграционных проблем выросли до 23 млрд. евро <https://www.warandpeace.ru/ru/news/view/139449/>

71 Auswärtiges Amt – Im Einsatz für den Schutz von Menschen auf der Flucht <https://www.t1p.de/b4nl>

72 Дмитрий Седов. Германия готовится к уходу Меркель и меняет внешнюю политику <https://www.fondsk.ru/news/2019/11/03/49378.html>

своїми руйнівними наслідками фактично стала гібридною світовою війною.

Будучи вшосте непостійним членом Ради Безпеки ООН протягом 2019 – 2020 рр. Німеччина взяла на себе особливу відповідальність за мир і безпеку у світі й працювала над зміцненням міжнародного порядку – в часи, коли багатосторонній порядок зазнав величезного тиску. РБ ООН з п'ятьма постійними та десятьма непостійними членами, кожен з яких обирається на два роки, є єдиним органом ООН, який може приймати рішення, що мають зобов'язувальну силу згідно з міжнародним правом. Як член Ради Безпеки ФРН мала можливість постійно висловлювати свою позицію з основних питань миру і міжнародної безпеки, зокрема щодо нерозповсюдження зброї масового ураження, безпеки та миру в Лівії, Сирії та Судані, а також оперативно реагувати на поточні кризи й розставляти власні акценти, наприклад, у справі боротьби з корона-вірусом, щодо підтримки жінок, захисту клімату та у інших питаннях.

В період членства Німеччини у Раді Безпеки було прийнято більше ста резолюцій з актуальних міжнародних проблем. Відтак можна слушно стверджувати, що лише шляхом міжнародного співробітництва постає можливість досягти прогресу взагалі, лише спільно можна дати відповіді на нагальні глобальні проблеми, починаючи зі зміни клімату й закінчуючи дигіталізацією. Тому окрім своєї діяльності у РБ ООН Німеччина створила Альянс за багатосторонність, який виступає за міжнародне співробітництво та створює чітку протизагу індивідуалістичним діям окремих країн. Дану ініціативу підтримали 60 держав.

24 лютого 2020 р. міністр закордонних справ ФРН Х. Маас відвідав офіс Всесвітньої організації охорони здоров'я у Женеві⁷³. Була оголошена пандемія коронавірусу. У липні 2020 р. за

73 Reise im Zeichen Multilateralismus – Außenminister Maas in Genf <https://www.diplo.de/2309120>

ротацією Німеччина головувала в Раді Безпеки ООН, у «ручному режимі» впливаючи на вирішення найважливіших проблем міжнародного порядку денного⁷⁴. Пандемія Covid-19 чітко продемонструвала, що вельми важливим стає багатостороннє співробітництво. Віруси не знають кордонів – ніхто не почуватиметься у безпеці, допоки у безпеці не будуть усі. Тому медикаменти, допоміжні засоби та вакцини мають розподілятися справедливо. Берлін в Раді Безпеки ООН твердо виступив за це переконання. Резолюцією № 2532, яку було прийнято у серпні 2020 р. в період головування Німеччини, РБ ООН поставила вимогу глобального припинення вогню, аби з огляду на пандемію Covid-19 дати відпочити людям, що потерпають від конфліктів.

18 вересня 2020 р. Маас у відео-форматі виступив на 75-й Генеральній Асамблеї ООН⁷⁵. Фактично кожна нова ювілейна дата в історії ООН актуалізує питання її реформування. Але цей процес кожного разу додатково ускладнюється накопиченими протиріччями між державами-членами ООН.

17 грудня 2020 р. Х. Маас провів переговори з генеральним секретарем ООН А. Гуттерішем. Німеччина в РБ ООН гостро дискутувала з Росією і Китаєм з багатьох питань, включно з сирійським.⁷⁶

31 січня 2020 р. завершилися два роки перебування ФРН у статусі непостійного члена Ради Безпеки ООН. Німецька зовнішня політика залишалась чітко орієнтованою на мультилатеральну дипломатію⁷⁷. Рада Безпеки ООН підтримала переобрання А. Гуттеріша на другий термін на посаді Генерального секретаря ООН.⁷⁸

74 Rene Heilig. Kurz vor der Handlungsunfähigkeit <https://www.neue-deutschland.de/artikel/1138534.un-sicherheitsrat-kurz-vor-der-handlungsfaeigkeit.html>

75 Die Zukunft, die Wir wollen. Rede von Außenminister Heiko Maas bei der 75. Generalversammlung der Vereinten Nationen <https://www.diplo.de/2385462>

76 Zusammen für Starke Vereinte Nationen: Heiko Maas trifft Antonio Guterres <https://www.diplo.de/2427876>

77 Henning Hoff. Deutsche Außenpolitik: mehr Handeln weniger Nabelschau <https://www.dgap.org/de/forschung/publikationen/deutsch-aussenpolitik-mehr-handeln-weniger-nabelschau>

78 Halbzeit für Deutschland im UN-Sicherheitsrat: zwischen Bilanz und Ausblick <https://www.diplo.de/2291152>

І в майбутньому Німеччина хоче сприяти збереженню миру у всьому світі, але як постійний член Ради Безпеки ООН. «Те, що ми здатні виконувати обов'язки члена Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй на постійній основі, ми довели протягом двох останніх років», – сказав міністр закордонних справ ФРН Гайко Маас. – «Тому ми хочемо не тільки знову висунути нашу кандидатуру на місце непостійного члена Ради Безпеки через вісім років, а хочемо до того часу стати постійним членом Ради Безпеки ООН». ⁷⁹

4 грудня 2020 р. німецька дипломатка Хельга Шмідт стала генеральним секретарем ОБСЄ⁸⁰. Відтак ФРН отримала це одну високу посаду, аби впливати на багатосторонні зусилля зі зміцнення європейської безпеки.

Адміністрація Байдена консолідувала країни «великої сімки» для протистояння Росії і Китаю⁸¹. А 12 червня 2021 р. федеральний канцлер Німеччини А. Меркель взяла участь у роботі свого останнього саміту країн «великої сімки» у Корнуелі (Британія). Британський прем'єр-міністр Борис Джонсон запросив на переговори лідерів Індії, Південної Кореї, Австралії, Південно-Африканської Республіки. Німецька преса писала, що США вибудовують коаліцію заради стримування Китаю⁸².

Відомий американський політолог Ф. Закарія доводить, що основні глобальні світові тенденції були прискорені пандемією коронавірусу. У протидії коронавірусу міжнародна співпраця виявилася ефективнішою за принцип «кожна країна відповідає за себе». Пандемія показала, що має значення

79 Deutschland Mitglied des Sicherheitsrats der Vereinten Nationen 2019-2020. Auswärtiges Amt <https://kiew.diplo.de/ua-uk/themen/politik/-/1229186>

80 OSZE. Deutsche Diplomatin Helga Schmid neue Generalsekretärin <https://www.deutschlandfunk.de/osze-deutsche-diplomatin-helga-schmid-neue.1939.de.html>

81 Daniel Friedrich Sturm. Härterer Kurs gegen Russland und China – Warum es beim G-7 Außenminister Treffen geht <https://www.welt.de/politik/ausland/article230833165/g-7-aussenminister-treffen-das-erwartet-heiko-mass.html>

82 Stefanie Bolzen, Daniel Friedrich Sturm. Das Ende von Merkel als Anführerin der freien Welt <https://www.welt.de/politik/ausland/plus231762321/g-7-gipfel-das-ende-von-merkel-als-aus-fuehrerin-der-freien-welt.html>

не розмір державного апарату, а його якість. Ринкова економіка не здатна все відрегулювати. Експерти мають дослухатися до людей, а люди до експертів. Продовження процесу глобалізації робить світ ще більш соціально нерівним та навіть полярним⁸³.

Слід підкреслити, що час покаже, чи буде Німеччина оплотом стабільності після відставки канцлера А. Меркель. Поки що зрозуміло одне, що формат багатосторонньої дипломатії залишатиметься дуже важливим напрямом німецької зовнішньої політики не тільки як спосіб важкого пошуку демократичного консенсусу щодо способів вирішення світових та регіональних проблем, а й як інструмент кращого розуміння і погодження національних інтересів зі способами вирішення глобальних проблем. Наведений вище аналіз такої діяльності німецької дипломатії є тому переконливим доказом.

83 Закарія Фарід. 10 уроків для світу після пандемії. К., 2021. С.166.

РОЗДІЛ XII.

Участь ФРН у миротворчих місіях – дієвий фактор глобальної безпеки

Сформована система зовнішньої політики Німеччини діє доволі успішно протягом останніх десятиліть. Вона складається з певних підсистем, або складових та напрямів, що базуються як на демократичних засадах і вбирають регіональні, так і тематично спрямовані чинники й заходи у якості відповідей на глобальні виклики. Для ФРН характерним був і має нині вагоме значення широкий спектр пріоритетів зовнішньої політики та діяльності дипломатії, що можуть відноситися до тих чи тих підсистем. До їх числа належать, скажімо, стратегічно важливі євро інтеграційний та трансатлантичний напрями, східна політика у її оновлених пріоритетах та вимірах, контроль над озброєннями та окреслені географічні вектори, допомога розвитку країнам так званого третього світу, а також участь у миротворчих місіях відповідних організацій світової спільноти. При цьому як загалом німецька зовнішня політика, так і всі її конкретні підсистеми мають свій початок, своє власне історичне минуле, етапи розвитку та періодизацію, що було детерміновано еволюційними особливостями як цілої системи, так і її окремих елементів.

Зокрема, зовнішня політика нинішньої ФРН вельми щільно пов'язана із зовнішньою політикою держав-учасниць Північноатлантичного альянсу та Європейського Союзу, до складу яких вона входить. Нині Німеччина – це безперечний зовнішньоторговельний лідер серед держав Європи, вона також є першою країною з вивезення капіталу та обсягу промислового виробництва. ФРН належить до найбільш економічно розвинених країн Європи, а також і всього світу.

Саме доволі високий рівень економічного розвитку сучасної Німеччини багато в чому зумовлює особливості та провідні тренди зовнішньополітичної її активності.

Традиційно у повоєнні десятиліття ФРН тісно взаємодіє з Францією, Нідерландами, Італією, Люксембургом та іншими країнами в рамках Євросоюзу. Це співробітництво сприяє розвитку самої німецької економіки, а також позитивно впливає на соціально-економічний поступ інших держав-членів ЄС. Тому Німеччину по праву вважають справжнім локомотивом європейської інтеграції.

Федеративна Республіка слушно вважається також одним із найвпливовіших членів Північноатлантичного альянсу та близьким військовим союзником США. Останніми роками зовнішня політика Німеччини набуває дедалі більш глобальних обрисів. Вона прагне активно і конструктивно втручатися у міжнародні процеси, що відбуваються у різних регіонах світу. Як і в США, сфера її інтересів виходить за межі окремих країн та регіонів, вона охоплює вже всю планету.

Підкреслимо, що повоєнна Федеративна Республіка і об'єднана та зросла ФРН у відповідності до міжнародного, а також і внутрішнього законодавства, брати участь у загарбницьких війнах права не має. Проте у миротворчих місіях ця держава може брати участь. Вже після об'єднання у 1990 р. бундесвер Німеччини, відповідно до законодавчо закріплених рішень бундестагом, міг активно брати участь у військових миротворчих операціях. З 1992 р. бундесвер брав участь у таких місіях, у тому числі й у військовій операції НАТО проти Югославії у 1999 р., яку ще не без підстав називають операцією з «примушення до миру».

Слід наголосити, що, виходячи із широких історіофілософських засад, миротворча діяльність є наглядним прикладом гострого протиріччя між інтересами та цінностями. Німецькі інтереси підтримання кількості робочих місць у широкому військово-промисловому комплексі заради га-

рантування внутрішньополітичної стабільності вимагають знаходження ринків збуту для озброєнь. Такими ринками переважно є «гарячі точки», де відбуваються конфлікти різної інтенсивності. Але внаслідок цього дестабілізуються не тільки регіональні підсистеми безпеки, а й глобальна система безпеки. Зачароване коло замикається і процес миротворчої діяльності нагадує сизифові зусилля.

Популярний німецький канцлер соціал-демократ Віллі Брандт за умов класичної холодної війни зазначав, що «мир це не все, але без миру все це ніщо»¹. Уникнути конфліктів неможливо, але той, хто порушує правила, має нести суворе покарання, аби спокутувати провину та пройти процедури примирення відповідно до ритуалів деескалації. Можливі миротворчі операції з встановлення миру та підтримання миру. Спектр зусиль, спрямованих на встановлення миру може передбачати «примушення до миру» у вигляді «гуманітарної інтервенції». Але це є ризикованим з точки зору персональної безпеки солдат миротворчого контингенту. Натомість підтримання миру відбувається за умов готовності конфліктуючих сторін дослухатись до аргументів посередників. Тоді миротворці виступають у ролі гарантів домовленостей про припинення бойових дій та незворотності мирного процесу.

У березні 1991 р. під час війни в Перській затоці на користь використання в ній сил бундесверу виступали лише 17% німців, а проти цієї ідеї були 41% (головним чином зі Сходу Німеччини). У березні 1999 р. за використання сил бундесверу в Косово були 19% німців, проти цього аж 76%, проте червоно-зелений коаліційний уряд знайшов у собі сміливість виконувати союзницькі зобов'язання та діяти, навіть, всупереч громадській думці і врешті довести твердість свого курсу. У вересні 2001 р. за участь сил бундесверу в глобальній антитерористичній кампанії були вже 58% німців, а проти цього лише 36%. Спираючись на громадську думку, уряд кан-

1 Брандт Вилли. Воспоминания. М., 1991. С.44.

цлера Г. Шредера прийняв рішення про активну участь ФРН у війні проти міжнародного тероризму².

Внаслідок цього в рамках глобальної антитерористичної кампанії вперше після 1945 р. за межами Німеччини перебувають майже 10 тис. солдат бундесверу. За офіційними даними міністерства оборони ФРН, які представлені на слуханнях у бундестазі, картина глобальної диверсифікації сил бундесверу виглядає наступним чином: в штаті Оклахома – 50 німецьких військових льотчиків; у Флориді – 12 військових зв'язківців; в Боснії – 1693 солдат в силах SFOR; в Косово – 4732 німецьких солдат в силах KFOR; в Македонії – 594 солдати бундесверу; в Грузії – 10 німців у місії ООН; в Узбекистані (Термез) – 128 німців; в Афганістані – операція сил ISAF, 92 солдати спецназу в аеропорту м. Кандагар та 770 солдат у Кабулі; Кувейт – 240 німецьких військових спеціалістів із хімічного захисту; Бахрейн – 3 офіцери зв'язку; Африканський Ріг (Джібуті) – 1250 німецьких військових моряків на фрегатах «Баварія», «Емден» та «Кельн»³. Такий військово-політичний аспект забезпечення глобального зовнішньополітичного курсу Німеччини зустрів досить ризиковану для правлячої коаліції критику з боку правоцентристської та лівої опозиції.

Насамперед, ХДС – ХСС наголошувала на неадекватності доходних військових статей бюджету ФРН реальним витратам у ході миротворчих операцій та антитерористичної кампанії. Внаслідок цього під загрозою зриву опинився проєкт будівництва спільного європейського військово-транспортного літака, який мав не лише засвідчити співпрацю провідних країн-членів ЄС у виробництві високо технологічної військової техніки в рамках спільної зовнішньої та оборонної політики Євросоюзу, а й створити декілька десятків тисяч робочих місць. Партія вільних демократів про-

2 Krieg und Frieden. Berlin, 2005. S.51.

3 Krieg und Frieden. Berlin, 2005. S.44.

пагує ідею прискореного переходу до професійної армії, що теж вимагатиме відчутного збільшення військових витрат, котрі наявні бюджетні плани не передбачають, принаймні до 2004 р.

За підсумками Першої світової війни президент США В.Вільсон анонсував задачу «зробити світ безпечним для демократії». Уроки тієї Великої війни давали підстави вважати, що демократії між собою не воюють, тому поширення останньої у світі є передумовою для уникнення нових глобальних військових конфліктів. Адміністрація 45-го президента США Д. Трампа оголосила Китай головною загрозою національній безпеці. Наступна адміністрація 46-го президента США Дж. Байдена ключовою метою зовнішньої політики Вашингтона визначила протидію російській та китайській практиці авторитаризму.

Для країн Європейського Союзу протидія авторитарним режимам залишається актуальною політичною практикою. У серпні 2020 р. за результатами президентських виборів при владі у Білорусі утримався багаторічний керівник О. Лукашенко. Інформаційно-психологічна протидія західних демократів авторитарним режимам стала мейнстрімом сучасних міжнародних відносин. Внаслідок цього фактом стає гібридний світовий конфлікт, який відбувається у форматі санкцій, висланя дипломатів, інформаційних спеціальних операцій.

Помітне місце у європейських дослідженнях займає проблематика міжнародних конфліктів. На думку грецького історика Фуکیدіда основними рушіями міжнародної політики і війни є страх, честь та цікавість⁴. Доба європейського Просвітництва фактично підвела підсумок під дискусією щодо соціально-історичної природи конфліктів. Від часів Античності вважалось, що конфлікти є неминучим суспільним явищем. Французький соціолог Р. Арон, звернувшись до

4 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Х., 2021. С.62.

спадку Фуکیدіда, який описував перипетії Пелопоннеської війни, констатував, що війна є наслідком вироку долі, втіленням протиріч, покликаних стимулювати неминучі зміни⁵. Н. Макіавеллі також вважав, що конфлікти є об'єктивною характеристикою політичного життя. Лише Т. Мор, який вважається засновником утопічних ідей, допускав можливість виникнення такого порядку, який мінімізує кількість конфліктів. Британський мислитель Т. Гоббс, який був свідком подій Англійської революції початку XVII століття, стверджував, що лише потужна державна влада здатна зупинити перманентну війну всіх проти всіх.

Під соціальним конфліктом розуміється найгостріша форма виявлення суперечностей, як зіткнення і взаємодії протилежностей, які проявляють різні інтереси сторін у цьому явищі. Конфлікт перманентний стан соціальних відносин. Навіть безконфліктні відносини латентно можуть мати потенціал для розвитку конфлікту. Боротьба за цінності, претензії на окремий соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні блага. Конфлікти між індивідами, конфлікти всередині суспільства та міждержавні конфлікти, між цивілізаційний конфлікт. Предмет конфлікту це об'єктивно існуюча або суб'єктивно уявлена проблема, яка є причиною конфронтації. Предмет конфлікту це основне протиріччя, з приводу якого сторони вступили у суперечку.

Хаос конфлікту є найбільш ймовірним станом складної соціальної системи, якщо немає зусиль, спрямованих на організацію порядку. У модерній картині світу конфлікт мав реальний сенс та свідчив про реальне зіткнення різних соціальних інтересів. Постмодерна картина світу, яка спирається на знакові симулякри, перетворила конфлікт на абсурд, позбавлений морального та історичного сенсу. За постмодерну демократія меншості є способом вирішення конфліктів за рахунок безмовної більшості, спираючись на фінансово-спе-

5 Арон Р. Мир і війна між націями. К., 2000. С.44.

кулятивні практики. Українські бідні зражені «власною» елітою. Вона згортає власне виробництво, руйнує освітню, медичну, наукову сфери, аби передати українські ресурси у власність глобалізованим елітам.

Ті, хто руйнують державу, ставлять під сумнів саме існування громадянського суспільства, якому потрібна державна інфраструктура, навіть якщо це громадянське суспільство давно сформовано. Слабка держава в українських умовах це не ліберально-демократична, а номенклатурно-олігархічна держава, яка ігнорує інтереси більшості суспільства.

«Третій» світ складається сьогодні із суспільств, де державні структури нерозвинені, або зруйновані, внаслідок чого рівень політичної культури настільки низький, що практикою повсякденності є перманентне насилля⁶. Стара і нова периферія демонструють нездатність до проявів ані соціальної міжнародної солідарності, ані цивілізаційної солідарності у ареалах світових релігій. Бідні виштовхуються у резервації, де вони приречені на тихий економічний геноцид. Немає духовного опору, який є основою опору політичного. Конфлікт піддається регулюванню, якщо його інституціоналізовано, формалізовано дії конфліктуючих сторін, які мають ціннісні передумови для врегулювання конфлікту. Безпека може бути надійною, якщо забезпечено безпеку обох ворогуючих сторін.

Від античних часів тривають «вічні» дебати між прихильниками ідеалістичного і реалістичного підходів до теоретичного тлумачення міжнародних відносин. Платон у своїх роздумах щодо «ідеального державного устрою» заклав підвалини політичних технологій, спрямованих на ідеологічне забезпечення такого політичного процесу, на фініші якого має з'явитись ідеальний державний устрій. Не випадково Карл Поппер вважав саме Платона фундатором усіх тоталітарних концепцій «закритих суспільств». Натомість Фукідід

6 Ханна П. Второй мир. М., 2001. С.119.

розглядав історію Пелопоннеських воєн із суто реалістичних позицій, наголошуючи, що це єдино вірний спосіб дати пояснення причинно-наслідковим зв'язкам історичного процесу. І. Кант у праці «До вічного миру», власне, розробив теорію демократичного миру, стверджуючи, що глобальне поширення республіканських демократичних ідей має сприяти виключенню війни з історії.

Створення 4 липня 1776 р. Сполучених Штатів Америки започаткувало нову сторінку в історії політичних утопій та практики їхньої реалізації. Вперше Просвітницьке бачення раціональної розбудови держави було втілено в реальності. Вступ США в імперіалістичну добу позначився спробами замкнути на собі зону впливу у Латинській Америці (доктрина Монро 1823 р.) та війни з Іспанією за Кубу (1898). За підрахунками неурядової організації «Фрідом хауз» в 1900 р. в світі не було жодної повністю демократичної держави. В 1950 р. таких держав було лише 22, а 2000 р. вже 120 держав.

Професор Принстонського університету Брюс Рассет стверджує, що «по-перше, демократично організовані політичні системи загалом діють з обмеженням, які роблять їх миролюбнішими у взаєминах з іншими демократіями, по-друге, у сучасній міжнародній системі демократія меш імовірно застосовуватиме смертне насилля щодо інших демократій, аніж щодо держав під авторитарним правлінням або ж як авторитарні держави супроти одна одної. Крім того, у сучасній міжнародній системі немає чітких прикладів суверенних стабільних демократій, які провадять війну між собою»⁷.

За демократичного політичного режиму владу отримує обраний народом суб'єкт, який має повернути її народу після завершення терміну перебування при владі. Будь-яка інформація про діяльність влади спроможна її дискредитува-

7 Russet B. Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World. Princeton, 1993. С.11.

ти. Представницька демократія вимагає, аби рішення лідера піддавалися ретельній перевірці, аби лідери казали правду та були готові нести відповідальність за прийняті рішення. Некомпетентність підриває суть представницької демократії. Недуг демократичних держав полягає у зменшенні дієздатності урядів. Консультативна демократія орієнтується на громадську думку. Але тільки у Першій світовій війні, яку ідеалісти визначали як війну за закінчення усіх воєн, В. Вільсон запропонував концепцію «справедливого миру», втілену у ідеї Ліги Націй. Аргументи на користь цього проекту стосувались уявлення про те, що демократичні держави між собою не розв'язують і не ведуть воєн, адже не мають для цього підстав. Міжвоєнний світ 1918–1939 рр. був мало придатним для виживання демократій. Тож Ф. Рузвельту довелось спрямувати США до участі в Другій світовій війні, аби зробити світ більш безпечним для демократії.

Але Друга світова війна показала, що проти нацизму і фашизму, так само як і японського милітаризму можуть об'єднатись нації, які мають як демократичний устрій (США, Британія), так і авторитарний (СРСР, чанкайшистський Китай). Після 1945 р. ООН мала втілити ідеал «демократичного миру». Утім, у роки холодної війни більшість країн світу були недемократичними.

За баченням Гантінгтона було принаймні три хвилі глобальної демократизації. Але від того війн у світі не поменшало. Ф. Фукуяма у фундаментальній праці, присвяченій висвітленню еволюції демократичних політичних режимів у глобальній історії, звернув увагу на принципову незавершеність демократичного політичного проекту. Тож демократичний політичний режим, на відміну від авторитарного, не є залізобетонно стабільним. Можливі турбулентні трансформації демократії на автократію, так само як і навпаки автократії на демократію. Ці трансформаційні перехідні періоди є часом найбільшої нестабільності.

Теорію демократичного миру можна класифікувати як типовий варіант теорії теологічної, тобто наперед визначеного однолінійного історичного процесу (комуністи теж вважали, що за їхнього ідеального устрою війни будуть неможливі), що не бере до уваги усієї множини варіантів суперечливого формування консолідованої демократії. Адже ще з часів опису політичних режимів Аристотелем відомо, що усі режими циклічно переходять у свої протилежності та не є сталими. Зрештою, процес силового «експорту демократії» під приводом глобального поширення демократичних політичних режимів дискредитував і теорію демократичного миру. Тим паче, що війни заради «просування» демократії змінюють політичну природу демократичного режиму, який здійснює такий курс.

Наголосимо, що «військове кейнсіанство» штучно стимулює економічний розвиток, але це відбувається за рахунок недофінансування інших галузей економіки. Ще історія Римської республіки після Пунічних війн показала, що по мірі завоювання тодішньої ойкумени республіка трансформувалась у принципат, а потім стала імперією.

Глобальний інтервенціонізм адміністрації Дж. Буша молодшого не тільки радикально збільшив державний борг США, а й змінив правила гри у внутрішньополітичному житті. Тим самим Вашингтон відійшов від ідеалу демократичної республіки, який сповідував Джефферсон.

Спостереження за міжнародною ситуацією з історичної точки зору не доводить, що в довготривалій перспективі демократія переможе диктатуру як домінуюча форма правління у світі. Першою спробою практичного використання теорії демократичного миру стала війна НАТО 1999 р. у Косово. Ліквідація авторитарного режиму С. Мілошевича не сприяла утвердженню стабільного демократичного політичного режиму у Сербії, адже травма втрати Косово заважає цьому. Дискусійним є питання щодо ступеня демократичності само-

го незалежного Косово, де етнічні меншини (серби, цигани) живуть де-факто у гетто.

Війна в Косово привнесла у лексикон міжнародних відносин поняття «гуманітарна інтервенція» під приводом ліквідації авторитарного режиму та захисту прав людини. Операція НАТО «Союзна сила» тривала з 24 березня до 10 червня 1999 р. А 24 березня 1999 р. військово-повітряні сили Північно-Атлантичного союзу почали бомбити Югославію. Операція здійснювалася як повітряна із застосуванням високоточної зброї. Удари знищували інфраструктуру Сербії. Були зруйновані мости через Дунай, електростанції, нафтопроводи, будівлі телерадіомовлення й державних установ⁸.

Військово-морські сили були представлені розгорнутими в Адріатичному морі загонами бойових кораблів США і НАТО, постійним з'єднанням останнього в Середземному морі. Перші ракетні удари були завдані близько 20:00 за місцевим часом по радарних установках армії СРЮ, що знаходилися на чорногорському узбережжі Адріатичного моря. Одночасно ракетним атакам піддалися військовий аеродром у декількох кілометрах від Белграда й великі промислові об'єкти в місті Панчево, що знаходиться менш ніж у двадцяти кілометрах від столиці СРЮ. У м. Панчево було зруйновано великий нафтопереробний завод, який міг бути хабом для перекачки нафтопродуктів із Азії в Європу. У більшості великих міст Сербії та Чорногорії вперше після Другої світової війни було оголошено воєнний стан.

З початком бомбардувань Югославії силами НАТО кілька офіцерів 4-ї групи управління психологічних військових операцій з Форту Бреґг трудилися у відділі новин в штаб-квартирі компанії «CNN» в Атланті. Масована інформаційна обробка сприяла тому, що громадськість країн Європи лояльно по-

8 Робертсон Джордж. Косово: год спустя. Достижения и проблемы // Доклад Генерального секретаря НАТО. – Брюссель: Центр документации и информации НАТО, 2001. С.22.

ставилася до операції Північно-Атлантичного союзу. Альянс задіяв 1200 літаків. За 79 днів військовики здійснили більше 12 тис. авіа нальотів. Усього було скинуто понад 10 тис. тонн вибухівки. Загальний збиток Югославії склав 100 млрд. доларів. НАТО втратило в небі Югославії 61 бойовий літак і 30 літаків-розвідників⁹.

Основу угруповання Північно-Атлантичного союзу, що брала участь в операції, становили військово-морські й військово-повітряні формування США, Великобританії, Франції, Німеччини. Безпосередню участь в операції шляхом надання збройних сил або території для їх розгортання взяли Бельгія, Угорщина, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина. Повітряний простір або територію для розгортання сил НАТО надали нейтральні держави: Албанія, Болгарія, Македонія, Румунія.

Підкреслимо, що Г. Кіссінджер визнає, що «країни, що розвиваються, поставилися до доктрини гуманітарної інтервенції як до способу, яким індустріально розвинені держави відроджують неоколоніалістську гегемонію»¹⁰. Після операції в Косово НАТО провело реорганізацію своїх збройних сил і робить ставку на створення гнучких і мобільних сил, здатних до швидкого розгортання у віддалених «гарячих точках» на тривалі періоди, як це є в Афганістані.

Сюжети конфлікту щодо статусу Косова відображені й у мемуарах багатьох європейських і американських державних діячів. Колишній британський прем'єр-міністр Тоні Блер у своїх мемуарах абсолютно не самокритично оцінив правильність операції НАТО проти Югославії в 1999 р. й інтерпретував її в категоріях концепції «гуманітарної інтервенції»¹¹. Швидше за все, ця позиція Т. Блера зумовлена бажанням самовиправдання з приводу британської участі в іракській

9 Васильєва Н., Гаврилов В. Балканский тупик? Историческая судьба Югославии в XX веке. М., 2000. С.44.

10 Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? М. 2002. С.296.

11 Blair Tony. A journey. My political Life. London, 2010. С.270.

військовій кампанії, рішення про яку Лондон у союзі з Вашингтоном приймав з урахуванням «позитивного» досвіду повітряної війни з Югославією.

Бундесканцлер Г. Шредер у своїх мемуарах «Рішення. Моє життя в політиці» розглядає участь військово-повітряних сил ФРН у кампанії Північно-Атлантичного союзу 1999 р. Шредер здійснює свій аналіз в контексті європейської безпеки й бажання покінчити з балканським осередком напруженості, який дестабілізує Євросоюз¹².

Генеральний прокурор Гаазького міжнародного трибуналу К. дель Понте у своїх мемуарах «Полювання. Я і військові злочинці» спробувала довести відсутність вибірковості в діяльності Гаазького трибуналу щодо переслідування балканських військових злочинців незалежно від їхньої національності. Щоправда, К. дель Понте так і не вдалося пояснити, чому вона ігнорувала численні факти про причетність бойовиків ОАК у торгівлі людськими органами¹³.

Косівський сюжет присутній і в мемуарах президентів США Б. Клінтона і Дж. Буша молодшого. Обидва президенти визнають, що обрання військово-повітряної тактики нанесення ударів по Югославії та відтягування терміну проведення наземної операції було зумовлено уроками в'єтнамської війни¹⁴. Президент Б. Клінтон у своїх мемуарах демонізував С. Милошевича, аргументуючи своє рішення про початок бомбардувань Югославії.

А проте в сюжеті, присвяченому Дейтонському мирному процесу, сам Б. Клінтон визнає С. Милошевича прагматичним і самосвідомим політиком. Найближчий зовнішньополітичний радник Б. Клінтона С. Телботт у своїх спогадах «Білл і Борис. Записки про президентську дипломатію» показав важливість «персональної дипломатії», яка, щоправда, не

12 Шредер Г. Решения. Моя жизнь в политике. М., 2007. С.213.

13 Примаков Е.М. Годы в большой политике. М., 1999. С.124.

14 Клинтон У. Дж. Моя жизнь. М., 2005. С.156.

зовсім ефективно спрацювала під час косовської кризи 1999 року¹⁵. Колишній директор ЦРУ США Дж. Тенет у мемуарах «У центрі шторму. Одкровення экс-глави ЦРУ» заперечує кримінальні зв'язки албанського командування «Визвольної армії Косова»¹⁶.

Президент Дж. Буш молодший у своїх спогадах описує прийняття рішення про визнання незалежності Косова. На його думку, це рішення зумовлювалося головним американським інтересом, який полягає в глобальному поширенні демократії. Тому Дж. Буша абсолютно не цікавили аргументи щодо недостатньої міжнародно-правової легітимності проголошення незалежності Косова¹⁷. Американський президент, дійсно, був одержимий власними підходами та американськими інтересами.

Черговим випробуванням теорії демократичного миру на практиці стала інтервенція США в Іраку у березні 2003 р. Незалежні експерти вважають, що наслідком цієї інтервенції стала руйнація владних інститутів Іраку і організація екстремістського квазі-державного утворення «Ісламська держава»¹⁸. Тим самим, ставився під сумнів сенс результатів цієї операції.

Підкреслимо, що показовим прикладом дієвої участі бундесверу у міжнародній військовій антитерористичній операції «Незламна свобода» може слугувати багаторічна акція держав НАТО в Афганістані. Причому, військові підрозділи ФРН різні за чисельністю та призначенням й покладеними на них обов'язками, перебували у цій країні за різних німецьких урядових коаліцій. У 2005 р. бундестаг, черговий раз продовжив мандат бундесверу за запитом уряду Г. Шредера, дозволивши довести чисельність контингенту до 3 тис. осіб. Згодом кабінет і правляча більшість у бундестазі щороку да-

15 Тэлботт Струоб. Билл и Борис. Записки о президентской дипломатии. М., 2003. С.116.

16 Тенет Джордж. В центре шторма. Откровения экс-главы ЦРУ. М., 2008. С.145.

17 Bush George. Decision Points. Crown, 2010. С.349.

18 Вайс М., Хасан Х. Исламское государство. М., 2015. С.129.

вали добро на продовження участі німецьких збройних сил у стабілізаційних операціях.¹⁹

Слід також зазначити, що у німецькій літературі зазначалося, що крім об'єктивної необхідності, рішення уряду А. Меркель щодо розширення чи посилення гуманітарної складової при використанні бундесверу по місії в Афганістані було викликано й прагненням продемонструвати партнерам по НАТО готовність ФРН брати участь у діяльності Альянсу поза зоною його відповідальності.²⁰ Крім того, саме участь у широкоформатній операції в Афганістані покликана була показати ефективність реформи, що проводилася з початку 1990-х рр. німецьких збройних сил.²¹

Тож у досліджуваній період за першого уряду А. Меркель «великої коаліції» Німеччиною була проявлена «атлантична солідарність». Її унаочненим виявом стало продовження мандату бундесверу, яке відбулося 10 листопада 2006. Проте Берлін, продовжуючи афганський мандат бундесверу, скоротив кількість військовослужбовців до 1800 осіб.²²

Через рік, 15 листопада 2007 р., на запит уряду німецький бундестаг в черговий раз проголосував за продовження участі військового контингенту у Афганістані. На підтримку мандату виступили партії правлячої коаліції ХДС/ХСС та СДПН, а також ВДП, проти були «зелені» та Ліва партія. Разом з тим, слід зазначити, що і в лавах лівого крила СДПН уже почалися неабиякі суперечки щодо доцільності участі німецьких солдатів в операції в Афганістані під проводом США.

Відтепер німецька участь у операції НАТО «Незламна свобода» була обмежена в основному морською розвідкою в районі Африканського Рогу, а чисельність скорочена з 1800

19 Frankfurter Allgemeine Zeitung. — 2009, 19. Marz.

20 Roos U. Deutsche Außenpolitik. Eine Rekonstruktion der grundlegenden Handlungsregeln. — Wiesbaden, 2010. — S. 300.

21 Varwick J. Bundeswehr // Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Schmidt S., Hellmann G., Wolf R. (Hrsg.), 1. Auflage. — Wiesbaden, 2007. — S. 247–258.

22 Berliner Zeitung. — 2006, 11. November.

до 1400 військовослужбовців. За визнанням парламентського статс-секретаря в міністерстві оборони ФРН Вальтера Кольбова (СДПН), спектр завдань, що виконуються бундесвером, також суттєво змінився: 80% німецького контингенту у цій операції здійснювали підготовку афганської поліції та армії.

Критика лівих з цього питання виразилася насамперед у тому, що в даній операції немає жодного сенсу, оскільки терористична небезпека не тільки не зменшилася, але збільшилася. Заступник голови партії «зелених» Ю. Трітгін дав більш чітке обґрунтування свого протесту: «Операція «Незламна свобода» завдає шкоди успіху Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ). В Афганістані має бути лише одне командування міжнародними силами. Завдання підготовки афганських солдатів МССБ могли б виконувати і самі».²³ За необхідність участі німецьких збройних сил саме у рамках МССБ в Афганістані виступив і уряд «великої коаліції».

Важливим етапом у миротворчій місії МССБ стало рішення НАТО про поділ Афганістану на зони відповідальності та створення чотирьох регіональних командувань. З 1 червня 2006 р. бундесвер з санкції бундестагу розширив зону своєї відповідальності на всі північні райони Афганістану аж до кордонів з Туркменістаном, Таджикистаном та Узбекистаном і очолив регіональне командування МССБ. Командування операціями «блакитних шоломів» у цьому регіоні було покладено на німецького бригадного генерала Маркуса Кнайпа.

Штаб-квартира північного командування та контингенту бундесверу розмістилася в м. Мазарі Шаріф. Ситуація для бундесверу, однак, суттєво ускладнилася, коли в серпні 2006 року США передали весь неспокійний південний регіон Афганістану під контроль ІСАФ, підпорядкувавши їм 13 тис. військовослужбовців антитерористичної коаліції, що знаходилися там. Фактично це означало перетворення «блакитних

23 Berliner Zeitung. – 2006, 11. November.

шоломів» із миротворців на бойову структуру. У зв'язку з цим постало питання про можливість спрямування на південь Афганістану підрозділів бундесверу, що було негативно сприйнято німецькою громадськістю, яка побоювалася нових жертв серед німецьких миротворців.

Керівництво ФРН виступило проти такої перспективи. Канцлерін А. Меркель заявила, що підрозділи бундесверу можуть бути направлені до південних районів Афганістану лише у разі «крайньої необхідності» для надання допомоги союзникам, а в інших випадках місце німецьких миротворців – на півночі. Голова ХСС, прем'єр-міністр Баварії Едмунд Штойбер заявив: «Розширення мандата неприпустиме за жодних обставин». Ця позиція повною мірою висловила ставлення населення Німеччини. Соціологічні дослідження показали, що проти участі бундесверу в бойових діях на півдні Афганістану виступили 82% дорослих німців, 17% лише допустили цю можливість.²⁴

Загалом же станом на квітень 2009 р., ФРН брала участь в 11 операціях з підтримки миру (ОПМ), які мали мандат ООН. У них були задіяними 7300 військовослужбовців та 250 поліцейських. Фінансовий внесок Німеччини у миротворчий бюджет у 2008 р. становив понад 1 млрд. євро.

Слід також підкреслити, що у концепцію демократичного миру відповідно вписується проект «арабської весни» 2011 р., який був покликаний замінити авторитарні режими на демократії країн Великого Близького Сходу. У реальності «арабська весна» стимулювала у більшості із 22 країн регіону внутрішні громадянські війни між сунітами та шиїтами²⁵. Кожна із конфесій має своїх радикалів, здатних поховати проект відродження Халіфату. Отже, усі зазначені стратегії одночасно взаємодіють на Близькому Сході та переплетені

24 Павлов Н. В. Внешняя политика «большой коалиции» (2005—2009 гг.) // <https://dereksiz.org/pavlov-n-v-vneshnyaya-politika-boleshoj-koalicii.html>

25 Nordhausen Frank, Schmidt Thomas. Die arabische Revolution. Berlin, 2011. с.47.

у тугий «Гордіїв вузол» конфліктів й протиріч, які виходять за межі регіону й набувають глобального значення. Адже навіть теоретична перемога однієї із зазначених стратегій може суттєво змінити глобальну розстановку сил. У найближчі десятиліття зазначені стратегії й надалі конкуруватимуть між собою.

Водночас триває конкуренція за визначення лідера ісламського світу. Її підтримка боснійських мусульман, а згодом косовських албанців у цьому процесі мала суттєве значення. Однак провідні країни «Організації ісламська конференція», мова йде про Туреччину, Іран, Саудівську Аравію, Індонезію, Малайзію, так і не спромоглися виробити спільну «ісламську» позицію щодо Балкан взагалі, та Косово, зокрема. Особливо гостро виглядає на Балканах суперечка між Туреччиною та Іраном. Оскільки косовські албанці за віросповіданням є сунітами, вплив шиїтського Ірану на них априорі був обмежений. Крім того, на відміну від досить поширених ісламістських настроїв, які були властиві під час розпаду боснійської війни (1992–1995) боснійським мусульманам, албанці Косово відразу зробили ставку на США. Тому інформаційний супровід процесу підтримки албанців Косово здійснювався на основі риторики навколо світської секуляризованої ідеї прав людини, а не «джихаду» проти православних сербів.

Приклад Лівії є яскравим зразком провалу силового «насадження» демократії. Перша міжнародна реакція на народне повстання у Лівії 17 лютого 2011 р. була вельми обережною. Євросоюз, незважаючи на стрімке подорожчання енергоносіїв, все одно переорієнтувався на жорстку позицію США. Адже президент Обама назвав події, які відбувалися у Лівії, «загрозою національним інтересам Сполучених Штатів»²⁶. Найбільш радикальна частина американських республіканців з самого початку кризи вимагала, аби з кораблів середзем-

26 Barack Obama. A Promised Land. New York, 2020. S.415.

номорського шостого флоту США було нанесено ракетний удар по позиціям військ Каддафі. Президент Барак Обама запевняв, що наземні американські війська не братимуть участі у боях за взяття Тріполі²⁷.

Проте Обама вже увійшов у історію як єдиний лауреат Нобелівської премії миру, який підтримав війну. Одночасно він запевняв, що Лівія стала жертвою змови терористів «Аль-Каїди» та Заходу, які знову намагаються перетворити Лівію на колонію. Найбільш радикальну позицію щодо Лівії зайняв французький президент Ніколя Саркозі. Він підтримав процес виходу Лівії з «вісі» нафтодобувних держав на чолі з Іраном та Венесуелою, які були у опозиції до Заходу. Але після закінчення «епохи Каддафі» на Лівію чекає непростий перерозподіл сфер впливу між провідними нафтовими компаніями США, Євросоюзу, Китаю, можливо, Росії.

Від березня 2011 р., коли Рада Безпеки ООН надала НАТО право повітряної підтримки повстанців, спецназ низки країн альянсу був безпосередньо залучений до «військового консультування» загонів опозиції. Над Лівією постійно літали розвідувальні літаки Північно-Атлантичного союзу та здійснювали бомбування позицій військ Каддафі. Розрахунок останнього на те, що зміна інформаційних потоків, викликаних заворушеннями у Саудівській Аравії та японським землетрусом, дозволить завершити розгром лівійської опозиції, себе не виправдав. Також провальною виявилася й пропозиція Каддафі – Росії, Китаю, Індії інвестувати в нафтову галузь та прорвати західну блокаду Лівії.

Позиція ключових світових гравців визначалася як їхніми національними інтересами, так і важливістю ситуації у Лівії для розвитку енергетичного ринку найближчим часом. Обговорення в Раді Безпеки ООН питання військової операції проти Лівії засвідчило відсутність єдиної позиції. Бразилія, Росія, Китай (тобто країни БРІК), Німеччина утрималися

27 Barack Obama. A Promised Land. New York, 2020. С.590.

при голосуванні резолюції №1973 про військово-повітряні удари по Лівії.

За однією із версій подій США проявили зацікавлення у послабленні позицій Євросоюзу, зокрема, шляхом встановлення свого контролю за енергетичними ресурсами країн «Великого Близького Сходу». Натомість США надалі розвиватимуть технології з видобутку сланцевого газу та матимуть конкурентні переваги над ЄС.

Позиція Брюсселя в цей час офіційно ґрунтувалася на ідеї запровадження зони безпеки в повітряному просторі Лівії. Данія, Іспанія, Франція брали безпосередню участь у військово-повітряній операції проти військ Каддафі. Політична еліта ФРН була розколота з приводу оцінки способів вирішення лівійської проблеми. Німецькі експерти арабісти наполягали на військовому втручанні у Лівії. Але генералітет бундесверу від такої пропозиції був не в захваті. По-перше, тому що перебував у стадії скасування призову та переходу на професійну основу комплектування, по-друге, лівійський фронт міг стати для бундесверу другим після афганського з такими само невизначеними перспективами завершення бойових дій.

Натомість Велика Британія безпосередньо долучилася до операції у Лівії. Прем'єр-міністр Д. Кемерон підтримав щодо Лівії французьку жорстку позицію. Тут далася взнаки й пам'ять про справу «Локкербі», коли 1988 р. лівійські спецслужби за особистим наказом Каддафі на знак помсти за участь Британії у організації бомбувань Лівії авіацією США навесні 1986 р. підірвали пасажирський літак над цим шотландським містом. Також, за даними «Вікілікс», британському уряду довелося виправдовуватися перед Вашингтоном за амністію організатора цього теракту у спробі отримати від Каддафі нафтові контракти. Італія, яка найбільше серед країн ЄС залежить від лівійських нафти та газу, а острів Лампедуза став епіцентром міграції з країн Північної Афри-

ки, виявилася набагато обережнішою та просто вичікувала на завершення подій.

Росія підтримала запровадження санкцій та початок військових дій проти Лівії, незважаючи на мільярдні збитки, згорнула військово-технічне співробітництво. Проти цього був посол Росії у Лівії В. Чамов, якого відправили у відставку. Це стало реверансом президента Д. Медведєва у бік політики «перезавантаження» відносин зі США.

Китай визначав свою позицію щодо Лівії, виходячи з декількох аксіом. По-перше, важливою обставиною був захист китайських інтересів у Африці. Наразі загострюється китайсько-американська боротьба за контроль над нафтою у ново проголошеній державі Південний Судан. Але Пекін хотів показати Вашингтону, що не має «глобальних гегемоністських претензій».

По-друге, Китай демонстрував невдоволення роллю Вашингтона в спробах організації нових заворушень у Сінцзяні та спроб «жасминової революції» у Пекіні. По-третє, позиція Китаю обумовлювалася можливістю поширення заворушень на країни Центральної Азії, звідки Пекін отримує значну частку енергетичних ресурсів. Водночас Китай активно проникає у прикордонні з Лівією країни. Зокрема, в березні 2011 р. китайці підписали контракт на 7 млрд. дол. щодо будівництва залізниці у державі Чад.

Венесуела формально підтримала Каддафі, але не мала реальних можливостей для справжньої допомоги йому. Ця підтримка мала суто політичний характер, хоча У. Чавес на початковій стадії конфлікту пропонував посередництво, яке було відкинуто Каддафі. Арабський та мусульманський світ загалом були розколоти щодо Лівії. Алжир заборонив літакам НАТО використовувати свій повітряний простір для встановлення «безпілотної зони» над Лівією. Натомість Катар, Кувейт та Саудівська Аравія активно фінансували загони опозиції.

Впродовж першого тижня квітня 2011 р. військово-повітряні сили Північно-Атлантичного союзу знищили систему протиповітряної оборони Лівії. Однак військовий потенціал місцевої опозиції, навіть суттєво посилений постачанням зброї та «інструкторськими порадами», все ще був недостатній для вирішальної наземної перемоги над військами, які залишалися вірними Каддафі. Останній сподівався, що кожен новий тиждень бойових дій не лише дедалі дорожче коштуватиме коаліціантам, а й посилюватиме розбіжності між ними.

Підстави так вважати давали самі країни НАТО. Генеральний секретар Альянсу Андерс Фог-Расмусен, коли було прийнято рішення про командування операцією «Світанок Одисея», розкритикував Францію за створення політичних перешкод для офіційної участі НАТО у цій військовій операції, а Німеччину за рішучу відмову від такої участі. Тим паче, що навіть мусульманська Туреччина, нарешті, погодилася взяти участь у військовій операції в Лівії під прапором та командуванням Альянсу. Однак можна зрозуміти й французьку позицію, яка визнає, що ставлення до Північно-Атлантичного союзу у арабському світі не найкраще. Тому Париж сподівався створити «коаліцію бажаючих», залучивши до неї Катар та Об'єднані Арабські Емірати. Це дало б можливість аргументовано заперечити пропаганду Каддафі, який назвав війну проти нього «хрестовим походом». Проте арабські країни так і не наважилися на офіційну участь у військовій складовій операції «Світанок Одисея».

Лише на третьому тижні бойових дій у Лівії НАТО перебрав на себе військово-політичне командування операцією, запевнивши, що немає чітко визначених часових меж для її закінчення. Державний секретар США Гіллари Клінтон закликала воювати, доки буде остаточно усунений від влади Муамар Каддафі. Попередні розрахунки на те, що за підтримки з повітря лівійські супротивники Каддафі здобудуть перемогу, не виправдалися. Також хибними виявилися

й сподівання на те, що досить швидко відбудеться розкол серед прихильників М. Каддафі, а його сини власними руками усунуть батька від влади.

На третьому місяці від початку військово-повітряної операції західних держав з метою повалення влади Муамара Каддафі стало зрозуміло, що компромісні рамки резолюції Ради Безпеки ООН №1973 виявилися надто вузькими для вирішення цього завдання. Навіть попри той факт, що фактично всі зацікавлені сторони більшістю положень цього документа нехтували. На початку липня 2011 р. поширюється інформація, що Муамар Каддафі нібито готовий залишити владу в обмін на гарантії безпеки та уникнення Гаазького трибуналу, який видав ордер на його арешт. Однак у нього була ще одна умова, з якою не погодилася опозиція. У разі проведення виборів у Лівії, участь у них мав взяти його старший син Саїф.

Однак наприкінці серпня 2011 р. титанічні зусилля, докладені до військового вишколу напівпартизанських загонів лівійської опозиції, у поєднанні з діями французьких та британських загонів спеціального призначення, уможливили захоплення Тріполі. Бойові дії були перенесені до рідного міста Каддафі – Сірту. Відтоді у Лівії вже десять років триває громадянська війна. Лівійських повстанців єднала тільки спільна ненависть до Каддафі. Відтак реалістичними можуть стати прогнози про утворення на місці Лівії відразу трьох нових квазі-держав: Кіренаїки, Тріполітанії та Феццану (бедуїни). Це стане невідворотнім, якщо транснаціональні нафтогазові компанії вирішать, що таким чином їм легше буде контролювати лівійський ринок.

Додатковою невизначеності додає у Лівії й присутність загонів, ідейно близьких до радикального ісламізму. Європейський Союз висловлює занепокоєння передислокацією бойовиків «Аль-Каїди» до країн Північної Африки. Тож незабаром Лівія може перетворитися за рівнем нестабільності або на другий Ірак, або у разі територіального розпаду на

друге Сомалі. У будь-якому випадку ідеї, заради яких 17 лютого 2011 р. й розпочалася революція, навряд чи будуть втілені в життя.

20 жовтня 2011 р. Муамар Каддафі було вбито у боях за місто Сірт. На відміну від не менш демонізованого колишнього іракського диктатора Саддама Хусейна, який був заарештований американськими військами та постав перед судом, Каддафі загинув від «народного гніву». Така його доля була наперед визначена, адже у смерті лівійського диктатора нагально були зацікавлені чимало європейських та американських політиків.

Спонукальним чинником того перебігу подій було саме те, що Муамар Каддафі на відкритому судовому процесі міг розповісти чимало компрометуючих матеріалів про демократичних лідерів фактів. Однак смерть Каддафі й скандальна історія з його похованням, яка порушила всі ісламські традиції поводження з небіжчиками, лише довели, що громадянська війна в Лівії просто вступила у нову фазу.

Відтак brutальне поводження військ повстанців у рідному місті клану Каддафі Сірті лише стимулювало міжплемінну помсту. Дедалі глибшими ставали протиріччя в середовищі «Національної перехідної ради Лівії». Відтепер жодного інтегруючого фактору не залишилося, навпаки, дедалі серйознішими ставатимуть протиріччя між різними кланово-племінними групами у лівійському суспільстві.

Розв'язання рук Північно-Атлантичного союзу у Лівії робить майже неминучим подальше загострення становища у Сирії з реальною перспективою дестабілізації Ірану. Це мало дати можливість послабити позиції Росії і Китаю на Близькому Сході.

Спроби впровадити теорію демократичного миру на практиці, як правило, зазнають провалу. Причини цього не тільки у славнозвісній іронії історії, яка перекреслює титанічні зусилля соціальних інженерів та спрямовує їх

у протилежному напрямі, а й у неможливості поширити у глобальному масштабі одноманітну форму політичного устрою. На початку XXI ст. процес глобалізації став віддзеркаленням і реалізацією інституційних турбуленцій, які привели до суттєвих змін в економіці розвинутих країн після другої світової війни. Тоді були врегульовані чисельні економічні суперечки та врегульовані процедури погодження позицій.

Подальший економічний бум у Східній Азії та поширення транспортних комунікацій створили важливі передумови для розширення масштабів глобалізації. Водночас успіх західної політики розширення демократії, який супроводжувався активним зростанням економічних показників, приніс свої плоди і привів до радикальних політичних змін у світі та краху так званого комуністичного блоку. Відхід від соціалізму та перехід до ринково-орієнтованої економіки у більшості країн цього ареалу забезпечили зростання темпів та масштабів глобалізації. Найважливішим елементом даного процесу залишається конкуренція. Її загострення стало важливим моментом в усвідомленні потреби швидкого впровадження нових технологій, руйнації торговельних та прикордонних перешкод, внаслідок чого було трансформовано глобальну структуру бізнесу.

Наслідком таких змін стала революція в інформаційних технологіях, яка супроводжується поширенням кабельного телебачення, збільшенням кількості персональних комп'ютерів, завдяки чому з'явилися можливості миттєвого поширення інформації, зокрема, через глобальну мережу Інтернет. Глобалізація не мала би таких масштабів, якби не було забезпечено використання в комерційних інтересах новітніх технологій – комп'ютерної техніки, електронної пошти, супутників та інших інновацій. Наприкінці 1990-х рр. глобалізація зробила важким, а в окремих випадках неможливим, існування держав, ізольованих одних від інших.

Сучасна глобальна система сприяла розмиванню меж між зовнішніми та внутрішніми зносинами і як наслідок цього процесу – між економікою та національною безпекою держав. Події в одній із систем все швидше позначаються на інших, вимагаючи від суб'єктів міжнародних відносин нових інструментів оцінки становища в світі та способів формування політики національної безпеки.

Як наслідок, сучасна глобалізація набуває подвійної природи, поєднуючи у собі об'єктивний процес, пов'язаний із вичерпаністю вільного економічного простору в умовах посилення конкуренції, та геополітичну стратегію західних, насамперед американських, еліт, спрямовану на оптимізацію управління глобальними економічними та військово-політичними процесами у власних інтересах. Головними ознаками поточних глобалізаційних процесів є: глобальний ринок, який визначає активізацію процесів становлення міжнародних зв'язків та контроль потоків ресурсів; неспроможність національних систем державного управління контролювати певну активність громадян та організацій у системі міжнародних зв'язків і потоків, що обумовлюється розширенням спектру учасників міжнародних відносин, до якого окрім традиційних держав та їхніх об'єднань входять корпоративні структури, а також недержавні суб'єкти (від організацій гуманітарної діяльності до кримінальних та екстремістських угруповань).

Відтак експансію в рамках посткомуністичного простору змінила стратегія керованих криз. Внаслідок цього капітал перетікав до США, підриваючи економіку їхніх конкурентів. Однак вже війна проти Іраку, незважаючи на її військовий успіх, показала вичерпаність даної стратегії. Керовані кризи стали некерованими. Ситуація загострилася внаслідок перенесення виробництв із розвинутих країн до Китаю, який перетворився на майстерню світу. Втрата розвинутими країнами промисловості започаткувала процес

розмивання середнього класу, дестабілізувавши розвиток суспільства.

Ринок незабезпечених цінних паперів дозволив Вашингтону стимулювати економіку та надати соціальну допомогу населенню. Однак потреба стрімкого нарощування його масштабів не дала можливості створити систему регулювання даного ринку. Це призвело до виродження ринку на фінансову піраміду, крах якої став детонатором глобальної фінансової кризи. Така криза може бути зупинена лише за допомоги глобального регулювання. Його неможливість поділяє світову фінансову систему на декілька зон, кожна з яких матиме власну резервну валюту.

Глобалізація у відповідності до гасла «глобалізація це Америка» заміняється глобалізацією з помітними китайськими вимірами. Курс Пекіна, спрямований на збільшення ємності внутрішнього ринку та зменшення залежності від експорту з часом приведе до відмови у підтримці долара. Оскільки підтримуючи долар з метою стимулювання експорту та свого економічного розвитку, Китай обмежує свої національні активи. Однак проблема полягає в тому, що китайська еліта вийшла на глобальний рівень надто швидко та несподівано для себе, не звикла і ще не опанувала своєї потуги та не вміє її використовувати.

Концентрація китайської еліти на внутрішніх проблемах стримує їй діяльність щодо відслідковування глобальних наслідків своїх дій всередині країни. Зрозуміле бажання китайців повернутися від вирішення глобальних проблем на кшталт майбутнього долара до вирішення своїх локальних питань. Серед них дефіцит води та ґрунту, не говорячи вже про енергію. Вирішити ці проблеми Китай сподівається за допомоги технологічного прориву, ознаки якого можна побачити в політиці відновлення природного середовища. Сутність технологічного ривка в інвестуванні у себе, що заміняє виконаний заповіт Ден Сяопіна йти на зовні. Економічний

імператив вимагатиме заміни навіть тих технологій, які поки що залишаються рентабельними.

Китайський проект цілком вірогідно відновить біполярну систему, в якій роль СРСР відіграватимуть США. Найближчими роками китайський проект зіштовхнеться з американським. Вичерпавши стратегію експорту криз, Вашингтон почав сіяти хаос на Середньому Сході, аби позбавити Китай нафти та потопити глобальну ісламську кризу у міжусобицях.

Відтак повернення світу до меншої інтегрованості та більшого протекціоналізму замінить нинішню систему міжнародного права правом сили. При цьому роль грошей зменшуватиметься, а технологій, які формують свідомість, ймовірно буде посилюватися.

Жваві дебати з приводу ступеня залучення Німеччини до миротворчої діяльності дав конфлікт 1998–1999 рр. навколо Косово. НАТО невдоволене пасивною роллю ЄС у Афганістані. Але ж Афганістан є складною мозаїкою етнічних груп населення. Майже 40% етнічної структури це пуштуни, таджики 25%, майже 15% становлять хазарейці (на відміну від інших вони шиїти), близько 5% узбеки. Країна багата на корисні копалини. Товарообіг з Євросоюзом сягає 12% (з них половина припадає на ФРН)²⁸. В минулому об'єднавчим чинником для Афганістану була монархія, яка вберегла країну від європейської колонізації. Сепаратистські рухи тут посилюються внаслідок строкатості країни в релігійному, національному та економічному вимірах. Таджики живуть в економічно більш розвинених районах, ніж пуштуни або хазарейці.

Як відомо, 22 грудня 2001 р. було започатковано «International Security Assistance Force» (ISAF) для Афганістану. Президент США Дж. Буш згадував, що «ми взялися за підготовку нової національної армії Афганістану. Німеччи-

28 Der Fischer Weltalmanach. 2018. S.51.

на зосередилася на підготовці національної поліції. Велика Британія взяла на себе місію боротьби з наркотиками. Італія працювала над реформуванням судової системи. Японія виступила з ініціативою щодо роззброєння та демобілізації польових командирів та їхніх ополченців»²⁹. Однак констатував Дж. Буш «між країнами не було достатньої координованості, й ніхто не присвячував достатньо ресурсів цій справі. Німецька ініціатива по створенню національної поліції не виправдала сподівань. Багатостороння військова місія також принесла розчарування. Кожна країна – член НАТО послала свої війська в Афганістан. До них приєдналися також понад десяток інших країн. Але багато парламентів накладали серйозні обмеження – відомі як національні поправки – стосовно того, що дозволено робити їхнім військам. Результатом стало неорганізоване й неефективне військо, яке воювало за різними правилами або не воювало взагалі»³⁰.

Німецьке експертне середовище обґрунтовувало участь бундесверу у війні в Афганістані протидією міжнародному тероризму³¹. На початку 2003 р. у миротворчих зусиллях від Косово до Афганістану брали участь 8493 солдати бундесверу³². У листопаді 2006 р. бундестаг проголосував за продовження до 15 листопада 2007 р. перебування 1800 солдат бундесверу у Афганістані³³. Після ліквідації американським спецназом 1 травня 2011 р. Усами Бін Ладена 59% опитуваних німців виступали за виведення бундесверу із Афганістану³⁴. Проте справа ця відчутно затягнулася.

21 липня 2011 р. Афганістан відвідав міністр закордонних справ ФРН Г. Вестервеллс. До 2014 р. планували пере-

29 Буш Дж. Ключові рішення. К., 2012. С.230.

30 Буш Дж. Ключові рішення. К., 2012. С.234–235.

31 Bernd Georg Thamm. Terrorziel Deutschland. Strategien der Angreifen Szenarien der Abwehr. Berlin, 2011. S.86.

32 Hans Maull, Sebastian Harmisch. Deutschland im Abseits? Rot-Grüne Außenpolitik 1998–2003. Baden-Baden, 2003. S.34.

33 Süddeutsche Zeitung, 11 November 2006. S.4.

34 Focus. 2011. №19. S.15.

дати відповідальність за безпеку афганському уряду. Цьому перешкоджала корупція та дезертирство урядових солдат до талібів. У німецькому експертному середовищі виникли питання, чи здатне НАТО взагалі досягнути миру у Афганістані³⁵.

За президентства Дж. Буша та Б. Обами афганське питання розглядалось з точки зору кількості американських військ, що було показником прогресу. Під час президентства Обами кількість американських військ коливалась від 100 тис. до 8400 тисяч військових у цій країні. США щороку витрачали на Афганістан близько 50 млрд. доларів. За участі ФРН у Афганістані реалізовували чотири місії: тренування і консультування афганської армії та поліції, надання логістичної підтримки силам НАТО, протистояння тероризму, здійснення розвідувальних операцій. Адміністрація Трампа в 2017 р. пропонувала розширити кількість спорядження і тренування, залучити до уряду талібів, розробку спільної стратегії щодо Афганістану разом із регіональними державами, такими важливими як Індія.

Наприкінці січня 2010 р. міністр закордонних справ ФРН Г. Вестервелле оптимістично прогнозував виведення бундесверу із Афганістану до кінця 2014 року³⁶. 20 липня 2010 р. у Кабулі він взяв участь у міжнародній нараді з афганського питання.

18 грудня 2010 р. Кабул відвідала канцлер А. Меркель. Наприкінці 2011 р. Німеччина планувала вивести війська із Афганістану. Але під тиском Вашингтона 28 січня 2011 р. бундестаг все таки прийняв рішення продовжити термін перебування бундесверу у цій країні до 31 січня 2012 р. Також рішення передбачало направлення до Афганістану додатково 300 солдат бундесверу. ФРН щорічно надавала афганським

35 Tom Koenigs. Machen Wir Frieden oder haben Wir Krieg? Auf UN-Mission in Afghanistan. Berlin, 2011. S.272.

36 Süddeutsche Zeitung, 27 Januar 2010. S.4. Süddeutsche Zeitung, 27 Januar 2010. S.4.

урядовим структурам допомоги на 670 млн. доларів. На той час афганська операція коштувала Берліну 17 млрд. доларів. До можливого виведення військ 2014 р. передбачалося витратити ще 5 млрд. дол.³⁷

12 березня 2012 р. канцлер А. Меркель побувала з неоголошеним візитом у Афганістані. Вона висловила сумнів у виведенні бундесверу з Афганістану до 2014 р.

Станом на початок березня 2013 р. миротворчі місії за кордоном виконували 6540 солдат бундесверу. Вони були представлені у Косово (746 солдат), Туреччині, Лівані, Малі, Дарфурі (Південь Судану), Демократичній Республіці Конго (2 офіцери зв'язку), Уганді (17 офіцерів штабу), але найбільше у Афганістані – 4628 солдат³⁸.

10 травня 2013 р. канцлер А. Меркель в чергове відвідала німецький контингент у Афганістані. За 12 років перебування в Афганістані бундесвер втратив 54 солдати вбитими та 36 важко пораненими³⁹. У квітні 2014 р. в Мазарі – Шарифі була вбита німецька журналістка А. Нідрінгхаус⁴⁰. Водночас німецька преса нагадувала, що у 2012 р. німецька військова індустрія продала зброї на 3,6 млрд. євро, а у 2013 р. на 5,8 млрд. євро⁴¹. Значна частина цієї зброї поступала у Афганістан. 30 серпня 2015 р. Кабул відвідав міністр закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайєр.

У середині другого президентського терміну Б. Обама настала криза миротворчої місії в Афганістані⁴². Тільки у 2017 – 2018 рр. адміністрація президента США Д. Трампа заявила про підготовку до виведення американських військ. ФРН опосередковано також готувалась до такого сценарію

37 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 29 Januar 2011. S.5.

38 Der Spiegel, 2013. №13. S.23.

39 Focus, 2013. №42. S.29.

40 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 25 April 2014. S.1.

41 Der Spiegel, 2014. №20. S.16.

42 Außenminister Steinmeier in Afghanistan: Besuch in schwieriger Übergangszeit <https://www.auswaertiges-amt.de/de/ausnenpolitik/regionale-schwerpunkte/afghanistan-zentralasien/uebersicht-node.html>

розвитку подій. Зокрема, на цей час замість Петера Прюгеля спеціальним представником німецького уряду по Афганістану став Аксель Цайдлер. Німеччина все ще відповідала за підготовку афганської поліції⁴³.

У грудні 2014 р. німецькі офіцери увійшли до командного центру міжнародної коаліції країн Заходу, які воювали проти «Ісламської держави»⁴⁴. Інструктори бундесверу на території Іраку навчали ополчення сирійських курдів, які протидіяли бойовикам «Ісламської держави»⁴⁵.

1 грудня 2015 р. уряд Німеччини прийняв рішення про направлення до 31 грудня 2016 р. 1200 солдат бундесверу для обслуговування потреб коаліції проти «Ісламської держави». 2 грудня 2015 р. А. Меркель у Берліні провела переговори з афганським президентом А. Гані. ФРН погодилась додатково направити до Афганістану 850 солдат бундесверу⁴⁶.

Також німецькі військові долучились до підготовки сил курдського опору «Ісламській державі». 8 грудня 2015 р. Штайнмайер відвідав столицю іракського Курдистану м. Ер-біль⁴⁷. 11 грудня 2015 р. А. Меркель зустрілася з солдатами бундесверу, які беруть участь у міжнародних миротворчих операціях⁴⁸.

30 червня 2017 р. міністр закордонних справ Німеччини З. Габріель виступив у дебатах в бундестазі щодо стратегії

43 Андрей Сиренко. Берлин заменил своего посла в Афганистане https://www.ng.ru/world/2020-07-13/100_200713.frg.html

44 Deutsche Soldaten in die Anti-IS-Kommandozentralen <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/kampf-gegen-terror-deutsche-soldaten-die-anti-is-kommandozentralen/11116614.html>

45 Steinmeier: Irak-Ausbildungsmission ist verantwortbar <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/irak/150115-ausbildungsmission-bundestag.html>

46 Pressekonferenz von Bundeskanzlerin Merkel und dem afghanischen Präsidenten Ghani <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/mitschrift/pressekonferenzen/2015/12/2015-12-02-merkel-ghani.html>

47 Zusammenarbeit mit Erbil fortsetzen <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/aktuelle-artikel/irak/151508-bm-erbil.html>

48 Bundeskanzlerin Merkel empfängt Angehörige von Soldatinnen und Soldaten der Bundeswehr sowie in Auslandseinsatz <https://www.bundeskanzlerin.de/content/de/pressemitteilungen/bpa/2015/12/2015-12-15-merkel-angehoerige-breg.html>

уряду у врегулюванні та попередженні міжнародних конфліктів⁴⁹. У дебатах в бундестазі тоді тільки Ліва партія наполягала на обмежені участі німецьких військових у врегулюванні конфліктів.

Зазначимо, що уряд ФРН у березні 2018 р. вирішив посилити місію бундесверу з вишколу в Іраку, поширивши її на територію всієї країни. Раніше німецькі військові інструктори тренували лише бійців курдського народного ополчення пешмерга, які воюють із терористичним угрупованням «Ісламська держава». Відтепер згідно ухваленого рішення німецькі військові залучалися до вишколу іракських урядових сил, особливо в столичному регіоні. Попри розширення географії місії, кількісний склад її мав дещо скоротитися.

Так само уряд ФРН погодився на подальшу участь солдатів бундесверу, дислокованих на авіаційній базі в Йорданії, в операціях Міжнародної антитерористичної коаліції під проводом США. У розпорядженні німецького контингенту стали – літаки-розвідники Tornado та літак-заправник.

Серед подовжених місій – участь у операції НАТО в Середземному морі Sea Guardian. Тат передбачається залучення до 650 військових. Відтак у названій операції Альянсу беруть участь 190 представників бундесверу. Щодо миротворчих місій ООН в Судані та Південному Судані, то тут пропонується задіяти по 50 німецьких військових на кожну. До цього часу було задіяно близько 20 німецьких військових у цих двох локаціях. Таким чином, на кінець 2018 р. налічувалося 14 закордонних місій бундесверу, участь у яких брали 3600 військових.⁵⁰

49 Rede von Außenminister Gabriel vor dem Deutschen Bundestag zur Debatte über die Leitlinien der Bundesregierung zu Krisenprävention und Friedensforschung <https://www.auswaertiges-amt.de/de/infoservice/presse/reden/2017/170630-bm-bt-leitlinien-krisenpraevention.html>

50 Саков В. <https://www.dw.com/uk/уряд-фрн-вирішив-подовжити-шість-закордонних-місій-бундесверу/a-42874547>

8 липня 2019 р. офіційний представник уряду ФРН Ш. Зайберт заявив, що за будь-яких обставин сухопутний миротворчий контингент Німеччини не буде направлений на територію Сирії⁵¹. Увагу аналітиків не оминув той факт, що у 2019 р. ФРН подвоїла обсяги продажу зброї порівняно з 2018 р. та реалізувала зброї на 8 млрд. євро. Тільки учасникам збройного конфлікту у Ємені Німеччина продала зброї на понад мільярд євро⁵².

12 червня 2020 р. минув 21 рік з часу початку миротворчої операції НАТО в Косово⁵³. 13 грудня 2020 р. виповнилось 25 років підписання Дейтонського мирного договору щодо Боснії і Герцеговини⁵⁴. Німецькі миротворчі континенти залишались долученими до врегулювання обох конфліктів, де операції з встановлення миру перетворились на тривалі й затратні заходи з підтримання миру.

19 листопада 2020 р. Х. Маас, коментуючи можливість виведення військ НАТО з Афганістану, назвав таку опцію «фатальною»⁵⁵. На цьому тлі бундесвер посилив свої позиції у Мазарі-Шарифі безпілотними літальними апаратами⁵⁶. Наприкінці січня 2021 р. бундесвер оголосив, що 160 німецьких миротворців по всьому світу захворіли на коронавірус⁵⁷.

51 Германия определилась со своим участием в наземной операции в Сирии <https://www.regnum.ru/news/polit/2661939.html>

52 Deutsche Rüstungs-exporte 2019 fast verdoppelt https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/militaer-verteidigung/id_87113676/deutsche-ruestungsexporte-2019-fast-verdoppelt.html

53 21 years of KFOR: continued contribution to peace and regional stability https://www.nato.int/cps/en/natong/news_176378.html

54 Maas: Einige Konflikte noch ungelöst <https://www.deutschlandfunk.de/25-jahre-dayton-vertrag-maas-einige-konflikte-noch-ungeloest.1939.de.html>

55 Maas: US-Truppen Abzug aus Afghanistan könnte fatal sein https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id_88967128/heiko-maas-us-truppen-abzug-aus-afghanistan-koennte-fatal-sein.html

56 Martin Küper. Drohne der Bundeswehr in Afghanistan abgestürzt https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/militaer-verteidigung/id_88946034/drohne-der-bundeswehr-vom-typ-heron-1-in-afghanistan-abgestuert.html

57 Fast 160 Soldaten im Ausland mit Corona infiziert // https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/militaer-verteidigung/id_89347896/corona-ausbruch-in-der-bundeswehr-fast-16-soldaten-in-ausland-infiziert.html

На початку 2021 р. адміністрація президента США Дж. Байдена анонсувала виведення американських військ із Афганістану до 11 вересня 2021 р. «Теоретично уряд Сполучених Штатів виступав проти будь-якої домовленості, що не «ґрунтувалася на відповідних умовах», тобто ми мали б лишити країну якби: 1) жодної терористичної діяльності в державі не здійснювалось; 2) організаціям ІДІЛ та Аль-Каїді було заборонено створювати оперативні бази; та 3) у разі наявності адекватних засобів моніторингу і перевірки. Гадаю, це було зворушливо і наївно, як і думки Пентагону щодо контролю над озброєнням: ми укладаємо угоду з бандою негідників, а вони її дотримуються»⁵⁸. Зрештою, 16 квітня 2021 р. Маас вітав угоду між афганським урядом і талібаном⁵⁹. Бундестаг розпочав планувати виведення контингенту з Афганістану до кінця серпня 2021 р.

29 квітня 2021 р. Х. Маас у Кабулі готував політичні умови виведення бундесверу з Афганістану⁶⁰. В процесі виведення контингенту бундесверу з цієї країни було також вивезено 22.500 літрів алкогольних напоїв⁶¹. Зате талібан залишили чимало сучасної зброї. 30 червня 2021 р. останній німецький солдат залишив Афганістан. За 20 років загинули там 59 солдат бундесверу⁶². Невдача миротворчої операції в Афганістані спричинила урядову і військово-політичну нестабільність, посилення за пуштунами, які становлять кістяк руху талібан, комплексу «старшого брата». Між афганськими і пакистанськими пуштунами немає

58 Болтон Дж. Кімната, де це сталося. Харків, 2021. С.532.

59 Maas dringt auf Abkommen zwischen Taliban und Regierung <https://www.deutschlandfunk.de/afghanistan-maas-dringt-auf-abkommen-zwischen-taliban-und-1939.de.html>

60 Maas in Kabul eingetroffen <https://www.deutschlandfunk.de/afghanistan-maas-in-kabul-eingetroffen.1939.de.html>

61 Bundeswehr muss bei Afghanistan Abzug auch Alkohol zurückholen https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/militaer-verteidigung/id_90158676/bundeswehr-muss-bei-afghanistan-abzug-auch-alkohol-zurueckholen.html

62 Letzte deutsche Soldaten auf Rückflug aus Afghanistan <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/welt/2110592-letzte-deutsche-soldaten-auf-rueckflug-aus-afghanistan.html>

кордону, що втягує у нестабільність й Пакистан, який має ядерну зброю.

15 серпня 2021 р. на тлі успішного наступу талібів на Кабул у відставку пішов президент Афганістану А. Гані. У ФРН партія зелених наполягала, аби Німеччина прийняла тих афганців, які співпрацювали з бундесвером. Берлін закрав своє посольство в Кабулі.

Світові ЗМІ вели мову про «історичну поразку» американців, яка майже така само потужна, як і за підсумками в'єтнамської війни (1964–1975 рр.). Цю точку зору підтримують прихильники Дональда Трампа, які звинувачують адміністрацію Джозефа Байдена у підриві міжнародної репутації США. Але республіканці забувають, що Трамп планував виведення військ із Афганістану починаючи з 2017 р., проте йому не вистачило часу на це до листопадових 2020 р. президентських виборів.

На перший погляд здається, що Байден виконує «ізоляціоністську» програму Трампа. Адже анонсований і вихід військ США з території Іраку до кінця 2021 р. Тобто до проміжних листопадових 2022 р. виборів до палати представників і сенату адміністрація Байдена не матиме справи з двома затяжними конфліктами, які висмоктували ресурси та обмежували можливості для дипломатичного маневру. За деякими підрахунками опосередковані витрати Вашингтона на афганську та іракську військові компанії за два десятиліття склали астрономічну суму у майже п'ять трильйонів доларів.

Відтак адміністрація Байдена матиме нагоду зосередитись не на безкінечних регіональних конфліктах, а на анонованому стримуванні Китаю та Росії. У цьому сенсі перемога критиків США може виявитись тактичною і тимчасовою. Адже Китай та Росія отримали такого не прогнозованого сусіда як талібський Афганістан. Історичний досвід першого перебування талібів при владі в 1996 – 2001 рр. відверто лякає багатьох афганців. Адже за двадцять років перебуван-

ня військ НАТО на території країни виросло покоління, яке не звикло до жорстоких повсякденних шаріатських практик суспільного та особистого життя.

У русі «Талібан» існують принаймні дві фракції. Одна прагматична, яка готова до поміркованих компромісів заради уникнення помилок, які привели до втрати влади восени 2001 р. Але наявне й більш радикальне крило фанатиків, готових до силового встановлення «справжнього ісламського порядку». Тому існує вірогідність того, що замість розгромленого на території Сирії угруповання «Ісламської держави» світ отримає «Афганський емірат», який буде ще страшнішою загрозою. Хто переможе у середовищі талібів – помірковані або радикали – стане зрозумілим ще до кінця 2021 – початку 2022 року.

Досі лунають різні аргументи щодо ступеня залучення Китаю до успіхів талібів. Як відомо, що в 1996 р. пакистанська військова розвідка доклала зусиль, аби створити з учнів шкіл при мечетях загони «талібів» (учнів) для замирення Афганістану. В свою чергу Пакистан є стратегічним союзником Китаю у Південній Азії. Саме Пакистан є посередником між талібами та китайцями. Формально Китай виграв від виходу військ США і НАТО з Афганістану. З'явилися можливості для реалізації проектів побудови додаткових газових трубопроводів із Туркменістану до Пакистану. Зважаючи на великі поклади корисних копалин на території Афганістану, туди можуть і за режиму талібів прийти китайські інвестиції. Але заради цього потрібен мир на території цієї країни.

Щоправда, мирного стану буде досягнути непросто, адже нікуди не поділились протиріччя, які традиційно вельми заважають Афганістану модернізуватись. Строкатою і складною є етнополітична картина афганського суспільства. Кістяк воїнства талібів складають представники різних пуштунських племен. Але у них складні стосунки з іншими афганськими етнічними групами. Найбільші групи

афганських етнічних меншин таджики, узбеки, хазарейці. Починаючи з 2019 р., таліби робили все, аби пом'якшити міжетнічні протиріччя. До певної міри це їм вдалося, адже до загонів талібів у окремих випадках долучалися навіть хазарейці, які є близькими до сусіднього Ірану шіїтами, тоді як самі таліби суніти.

На користь замиренню грає те, що найвпливовіші сусіди Афганістану зацікавлені, аби ця країна була мирною і стабільною. Іран, який переживає непростий період загострення відносин із Заходом, мотивує союзних собі хазарейців до поміркованості. Пакистан не зацікавлений у тому, аби його кордон із Афганістаном, де розташований ареал мешкання пуштунських племен, перетворився на базу радикальних терористичних угруповань. Китай сподівається, що ситуація в Афганістані не буде негативно впливати на його мусульманську меншину у Сінцзян-Уйгурському автономному районі. Велику стурбованість розвитком подій у Афганістані висловлює Індія, яка зважає на ризики переорієнтації терористичних угруповань з території Афганістану на спірний із Пакистаном штат Джамму і Кашмір.

Усі згадані ризики є об'єктивними, адже талібам після перемоги над урядом Ашрафа Гані треба буде довести свою монополію на владу. Це буде непросто зробити, зважаючи на певну кількість «альтернативних» терористичних угруповань, починаючи з «Ісламської держави», та «Ісламського руху Узбекистану», які присутні на афганській території. Не виключено, аби стабілізувати внутрішньополітичне становище, керівництво талібів може прийняти рішення про зовнішню експансію на територію країн Центральної Азії. Найбільш вразливою мішенню у цьому кидку «на північ» є Туркменістан, який серед центрально-азійських держав має найбільший незахищений периметр кордону з Афганістаном. Не менш перспективними напрямками для експансії талібів є таджицько-афганський та узбецько-афганський кордони.

Адже перенаселена та етнічно строката Ферганська долина також входить до експансіоністських територіальних планів талібів, багато хто з них своєю столицею вважає узбецьку Бухару.

Зважаючи на це, існує ще одна конспірологічна версія розвитку подій навколо Афганістану. Нібито адміністрація Байдена спеціально вивела війська звідти не тільки з метою концентрації ресурсів у протистоянні Росії та Китаю, а й заради прямого використання експансіоністського потенціалу талібів проти двох ключових конкурентів США.

Росія і Китай як лідери «Шанхайської організації співробітництва» декларують намір захищати стабільність у Центральній Азії. Але у такому випадку суттєвого підсилення вимагатиме російська військова потуга на кордонах з країнами Центральної Азії. Однієї військової бази РФ на території Таджикистану може не вистачити для стримування талібів. Тим паче, що в процесі експансії до Центральної Азії вони, скоріше за все, вдадуться до гібридної тактики партизанських проривів, а не до фронтального наступу. Таліби можуть переходити кордон і як біженці, граючи на нормах гуманітарного міжнародного права, створюючи сплячі ланки терористичних угруповань, здатні активізуватись у «час X». Єдине, що напевно зрозуміло, що фактичне повернення талібів до влади в Афганістані незворотно та радикально змінює розстановку сил у всьому ареалі Євразії.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати наступне. За досліджуваний період, а саме врядування Ангели Меркель, зовнішня політика Німеччини набула дедалі більш глобальних обрисів. Берлін прагне активно і конструктивно втручатися у міжнародні процеси, що відбуваються у різних регіонах світу. Як і для Сполучених Штатів Америки, сфера інтересів Федеративної Республіки Німеччина виходить далеко за межі окремих країн та регіонів, вона охоплює вже всю планету.

В об'єднаній та зрслій ФРН у правовий спосіб були внесені відповідні зміни і розширений каталог напрямів участі у відповідності до міжнародного права в миротворчих місіях у рамках міжнародних організацій. Вже після об'єднання у 1990 р. бундесвер Німеччини, відповідно до законодавчо закріплених рішень бундестагом, міг активно брати участь у військових миротворчих операціях.

Вагомим підтвердженням прагнень і реально глобального впливу сучасної ФРН у глобальному світі стала її участь у миротворчих місіях та превентивних міжнародних операціях. Являючись однією із найбільш впливових членів Північноатлантичного союзу та активним військовим союзником США ця держава здебільшого по-союзницькі тісно підтримувала переважну більшість заходів Вашингтона у миротворчих операціях та заходах щодо «примушення до миру». Навіть фіаско НАТО у Афганістані не зупинить ці наростаючі тенденції зростаючого впливу Німеччини на світ.

Висновки

Зовнішня політика сучасної Німеччини, як втім, будь-якої іншої держави, представляє похідну від її внутрішньої політики і визначається нею. Вона покликана створити найбільш сприятливі умови для успішного та динамічного розвитку країни. Зовнішня політика офіційного Берліну, з його зростаючим впливом у світі, неухильно спрямована на служіння інтересам всього німецького народу. Винесені провідними політичними силами і його державами уроки із попередніх спроб проведення світової політики спонукають уряд до конструктивного зовнішньополітичного курсу держави у поєднанні зусиль здебільшого із організаціями світової спільноти.

Після об'єднання Німеччини в 1990 р. вона отримала сприятливу можливість здійснювати справді незалежну, миролюбну зовнішню політику, незважаючи на світові центри сили. Все необхідне для цього німецька держава має: потужну економіку, трудові ресурси, які вміють і бажають працювати, висококваліфіковані дипломатичні кадри, широку підтримку населенням політичного керівництва країни. І в цих умовах те, яку зовнішньополітичну стратегію вибудовує німецька політична еліта, визначається, насамперед, її політичною волею та якісним складом усіх державних установ і політичних відомств.

Німецька дипломатична служба є певною мірою закритим клубом професіоналів. Кар'єрний дипломат покликаний пройти всіма щаблями служби. Його націлюють на універсальність. Це обумовлює і певну поверховість у конкретиці щодо кожної нової країни перебування. Втім, німецькій зовнішній політиці загалом притаманні послідовність та зв'язок з попередніми напрацюваннями. Фактично німецька дипломатія є мистецтвом дати можливість іншій країні вра-

хувати німецькі інтереси¹. Вирішити це завдання можливо за умов якісного знання країни партнера. Німецькі дипломати виходять з того, що забезпечити зміну позиції партнера чи конкурента можливо тільки за умови її досконалого знання. Зрештою, чим більше знання про партнера, тим більше можливостей впливати на нього².

Робота спеціальних служб є продовженням політики відповідних урядів іншими, ніж офіційні, засобами. Існують класичні розбіжності між зовнішньою розвідкою і парламентом, зовнішньою розвідкою та міністерством закордонних справ, зовнішньою розвідкою та засобами масової інформації, зовнішньою розвідкою та військовою розвідкою, зовнішньою розвідкою та контррозвідкою. Боротьба ведеться за монополію на інформацію, утримання власних функціональних позицій у виборюванні фінансування. У США інформація постачається ЦРУ, ФБР, РУМО (розвідка Пентагону), Бюро розвідки Державного департаменту, Агентством національної безпеки, мозковими центрами. Незалежні канали інформації не лише дають можливість її порівняти, а й підтримувати конкуренцію одного розвідувального відомства з іншими.

У ФРН вирішенням цих задач опікуються також чимало різних відомств. До них слід віднести: розвідку і контррозвідку, зростають завдання щодо кадрового та фінансового забезпечення діяльності БНД, щодо аналізу актуальних проблем та взаємодії з розвідувальними структурами союзних держав³. Постійною практикою німецької дипломатії є застосування багатоваріантних сценаріїв реалізації зовнішньополітичних інтересів.

- 1 Volger Rittberger. German Foreign Policy since Unification. Theories and Case Studies. Manchester. 2001. С.34.
- 2 Enrico Brandt, Christian Buck (Hrsg.). Auswärtiges Amt. Diplomatie als Beruf. Opladen. 2002. С.48.
- 3 Kurt-Jürgen Maaß (Hrsg.). Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis. Baden-Baden. 2005. С.11.

Німецька дипломатія переважно виходять з того, що непевна зовнішня політика є наслідком незнання власних можливостей, а самовпевнена політика у своїй основі має нерозуміння можливостей опонентів⁴. Німецькі дипломати перманентно розробляють технології превентивного врегулювання криз та конфліктів. Переговори є процесом двосторонньої комунікації, спрямованого на досягнення компромісу. В такому разі до уваги беруться інтереси (справжні мотиви), а не конфронтаційні позиції (конкретні вимоги). Важливо постійно тримати у полі зору ієрархію власних інтересів, аби в процесі так званих переговорних торгів не поступитися суттєвими власними інтересами заради несуттєвих тактичних переваг. Неможливо реалізувати власні інтереси, абсолютно нехтуючи інтересами опонента. Знаючи альтернативи можна послідовно захищати власні інтереси.

У ФРН виходять з того, що для отримання справедливого результату має бути певний стандарт. Мають бути вироблені стандарти допустимої поведінки, визначені інтереси та запропоновані варіанти. Нічого остаточно не погоджено, допоки все не погоджено. Причому погрози мають негативи для клімату переговорів. Завжди краще показати, «що буде», якщо не буде досягнуто угоди⁵.

Важливою складовою аналітичного забезпечення зовнішньополітичної діяльності в умовах глобалізації є діяльність неурядових організацій⁶. Не випадково, що у разі загострення двосторонніх стосунків німецькі суб'єкти «м'якої» сили висилаються з країн, де вони успішно працювали.

4 Rainer Baumann, Volker Rittberger, Wolfgang Wagner. Macht und Machtpolitik. Neorealistische Außenpolitiktheorie und Prognosen über die deutsche Außenpolitik nach der Vereinigung. Zeitschrift für internationale Beziehungen. 1999. №2. С.286.

5 Bierling Stephan. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen. Akteure. Entscheidungen. München. 1999. С.366.

6 Svetlana Pogorelskaja. Teil der neuen Strategie – Nichtregierungsorganisationen (NGO). Kurt-Jürgen Maas (Hrsg). Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis. Baden-Baden, 2005. С.215.

Німецькі засоби масової інформації досить часто критикують зовнішньополітичні результати діяльності урядів А. Меркель, яка дотримувалася засад бюрократичної дипломатії. Причини відповідних вад вони вбачають у неефективному поділі відповідальності між канцлером А. Меркель (ХДС) та міністрами закордонних справ: соціал-демократом Ф.-В. Штайнмайером, вільним демократом Г. Вестервелле, соціал-демократом З. Габріелем, соціал-демократом Х. Маасом. Відтак у дійсності були випадки, коли канцлер нормалізує відносини зі США, критикуючи Росію, а міністр закордонних справ у Москві дезавує ці заяви. Події на глобальному рівні нерідко проходять у такому ж річищі.

Переважно вдалим є підбір німецьких дипломатичних кадрів, які намагаються впливати на міжнародну політику країн перебування. На основі точних дипломатичних донесень приймаються здебільшого правильні рішення. Німецька дипломатія виконує головну функцію, яка полягає у збільшенні кількості союзницьких держав, оскільки діє послідовно, прагматично, системно, не нехтуючи жодною дрібницею.

Компроміс, досягнутий не як зближення позицій на основі взаємних поступок, часто є тимчасовим та вимушеним явищем. Звідси домінуючою є орієнтація не на те, аби вийти за межі з самого початку заданих конфронтаційних позицій, а на безуспішні спроби шукати рішення саме в межах цих позицій. Найкраща гарантія міцності угоди це добрі робочі стосунки.

Держави розвиваються і функціонують у своєму інформаційному просторі. Причому інформація залишається головним ключем до влади. Адже неправильне уявлення про конкурентів часто створює кризи, ніж це робить реальна політика. Точна інформація необхідна як в процесі прийняття зовнішньополітичних рішень, так і для реалізації вже прийнятих рішень. Важливо те, що кращий досвід інших країн світу стає в нагоді діяльності відповідних служб

у ФРН. Скажімо, МЗС Ізраїлю створило власну розвідку – відділ досліджень (дипломатична розвідка), що пізніше був реорганізований у центр досліджень і планування зовнішньополітичного відомства цієї держави. Врахування цієї слушної практики Берліном уможливило не лише на високому рівні провести зустріч лідерів країн «великої вісімки» влітку 2007 р. у Хайлігендамі, а й суттєво підняти відповідний рейтинг та рівень поваги до канцлерін Ангели Меркель.

Проте все передбачити неможливо. Приклад цього дають крайні роки німецько-російських відносин, які потерпають від переорієнтації Росії на конфронтацію із демократичними країнами Заходу, включно з Німеччиною. А ще у нульових роках ХХІ ст. «Німецько-російська зовнішньоторговельна палата» впевнено прогнозувала, що «Росія на десятиріччя залишатиметься одним із найкращих ринків збуту». Тому Росія залишається пріоритетним напрямком німецької зовнішньої політики⁷.

Утім варто зазначити, що у ФРН враховано досвід двох світових війн та проведено диверсифікацію аналітичних центрів, які дають рекомендації, виходячи з дослідження різноманітної інформації та реалій. Між різними інформаційними та аналітичними центрами встановлено горизонтальні зв'язки. Така мережа дає можливість максимально якісно та всебічно аналізувати факти сучасних міжнародних відносин й розробляти оптимальні рекомендації для дій.

Важливо, що формуванню позитивного іміджу ФРН на міжнародній арені сприяє добра взаємодія дипустанов із засобами масової інформації. Важливою завданням є роз'яснення німецьким громадянам та іноземним партнерам пріоритетів німецької зовнішньої політики. Ці завдання успішно вирішують авторитетні німецькі ЗМІ.

7 Matthes Buhbe, *The Main Features of a German Strategy towards Russia*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, 2007.

Окрім Сполучених Штатів, Німеччина є єдиною країною світу, чий «внутрішньополітичні» партійні фонди виконують надзвичайно важливі функції у німецькій зовнішній політиці. У 1996 р. тодішній президент ФРН Роман Герцог назвав політичні фонди унікальними інструментами німецької зовнішньої політики. Вони фінансуються з державного бюджету. Зовнішньополітичні проблеми займають важливе місце у дослідницькій діяльності більшості політичних фондів. Делеговані представництва працюють у країнах Азії, Африки, Латинської Америки, а також у нових демократіях Східної та Південно-Східної Європи. Суттєва увага приділяється накопиченню та аналізу інформації про зовнішню політику країн перебування. Окрім цього німецькі фонди намагаються справляти дотичний вплив на тих, хто в країнах перебування приймає рішення. Тож вони, зокрема, активно взаємодіють з працівниками засобів масової інформації.

Відомий німецький соціолог Ульріх Бек, говорячи про особливості процесу глобалізації, звертав увагу на «транснаціоналізацію політичного процесу», що є результатом набуття державними кордонами більшої прозорості, інтенсивного обміну товарами та ідеями, підвищення ментальної мобільності населення багатьох країн світу⁸. Зокрема, він слушно зазначає, що ступінь впливовості держав у сучасних міжнародних відносинах все більшою мірою залежить від їхньої об'єктивної й оперативної поінформованості та ефективного й інтенсивного залучення до глобальної та національної мережі політичних контактів.

У цьому сенсі важливим інструментом впливу є саме партійні політичні фонди. На сьогодні експертному середовищу відомі дві провідні країни світу, а саме США та ФРН, політичні партії яких демонструють високий ступінь активності на міжнародній арені. Хоча пріоритетність у цій сфері

8 Beck Ulrich. Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie. Frankfurt am Meine, 2002. С.108.

належить структурам, які створені Демократичною та Республіканською партіями Сполучених Штатів, проте активна діяльність німецьких партійно-політичних фондів, яка також поширюється по всьому світу, є більш толерантною, тому не викликає неприйняття чи заперечень.

Слід зазначити, що німецькі політичні фонди насамперед відіграють двоєдину стратегічну роль, тобто є активними іміджмейкерами Німеччини за кордоном та об'єктивними джерелами інформації німецької політичної та економічної еліти із питань становища в країнах, де зазначені фонди діють. Крім того, фонди як громадські структури відіграють не менш важливу роль своєрідного каналу громадської дипломатії, яка іноді може робити відвертіші заяви та активніше діяти, ніж офіційна дипломатія. Причому відчутні переваги такої форми ведення зовнішньої політики ФРН стала відчутною ще у перші повоєнні десятиліття, коли відновилась діяльність партійних фондів.

Експертне німецьке співтовариство займає також активну позицію, воно відповідною мірою впливає на прийняття рішень. Це цільова публіка, спроможна кваліфіковано тлумачити певні зовнішньополітичні питання та реально впливати на підготовку рішення. До цього кола входять особи, які працюють у державних структурах, дослідницьких установах, університетах, журналісти, які пишуть на зовнішньополітичні теми, хоча й безпосередньо не впливають на прийняття відповідних рішень.

Часто експерти, які працюють над виробленням рішення, під тиском оперативного реагування та в умовах неповної інформації, керуються власними уявленнями про національні інтереси та цілі зовнішньої політики, цінностями та емоціями. Тактичні погляди на проблеми мають високу динаміку хоча вони й залежать від ціннісних зовнішньополітичних орієнтирів та принципів. Міжвідомче погодження зовнішньополітичних рішень не лише стимулює суперечки, а й сприяє

розробці альтернативних варіантів проведення зовнішньої політики.

Німецький фахівець, виконуючи доручену справу, здебільшого діє за шаблоном, нечасто проявляючи ініціативу. Фахівець звик діяти відповідно до шаблону. Навіть якщо він не згоден з розпорядженням, буде його виконувати, оскільки керівництво є вищим авторитетом. Німецький фахівець виконує роботу відповідно до рамкових правил, з внутрішньою дисципліною, але часто без аналізу сенсу. Приділяючи велике значення «дрібницям», німці звертають на них увагу, фіксуючи та аналізуючи їх. Приймаючи рішення, німецькі фахівці ретельно обдумують можливі наслідки. Німці віддають перевагу переговорам, за підсумками яких проглядається можливе рішення. Вони ретельно опрацьовують власну позицію. Ведуть себе на переговорах твердо⁹.

Важливим результатом роботи аналітичних структур є прогнозування основних тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин. Алгоритм аналізу є універсальним. Досліджуються сильні та слабкі характеристики партнерів, їхні реальні можливості. Формується чітке усвідомлення німецьких інтересів та інтересів партнерів, без чого неможливо досягнути прийнятних компромісів. На цій основі можна формулювати реалістичні цілі. Угоди виконуються доти, доки зберігаються базові параметри, які, власне, спричинили до появи відповідної угоди. Головним досягненням німецької зовнішньої політики є здебільшого злагоджена робота всіх органів влади, об'єднаних єдиною зрозумілою стратегічною метою.

Консультації в процесі підготовки зовнішньополітичних рішень з політичними партіями, неурядовими організаціями, експертним співтовариством, бізнесовими організаціями забезпечують громадський консенсус щодо німецької зовнішньої політики. Відповідно, що це все сприяє її ефективній реалізації.

9 Баронин А. Этническая психология. К., 2000. С.193.

У 1998 р. Юрген Габермас прогнозував, що «Європейський Союз на основі Маастрихтського договору має розвинутися далі функціональної економічної спільноти. Втім, у політично об'єднаній Європі мусять приймати рішення у багатьох політичних царинах, які мають бути однаково обов'язковими для всіх країн-членів. Нині необхідне вирівнювання різноманітних інтересів і життєвих обставин: жодна політична спілка неможлива на основі розрахунку власних переваг. Потрібна свідомість єдності, яка уможливить для «вільно об'єднаних союзників» ідентифікацією себе разом як громадян держави»¹⁰.

Скажімо, що технічно відмова від євро можлива, але ці ліки можуть бути гіршими за хворобу. В країнах зі слабкішою економікою відмова від євро спроможна спровокувати девальвацію, адже там заробітні плати зростали швидше, ніж продуктивність праці. Здешевлення валюти означає зниження цін на експортну продукцію та підвищення конкурентної спроможності національних економік.

У кризовий період Г. ван Ромпей слушно стверджував, що закриття кордонів поховає усю фінансову систему Європи та «якщо ми не збережемо євро, то втратимо й Євросоюз». За таких умов німецький експорт міг би стати дорожчим та неминуче зменшитися. Це також не в інтересах німецьких банків, які вивезли капітали до інших країн Євросоюзу. Їхні зовнішні кредити знеціняться щодо «нової марки». Все це зрештою ймовірно приведе до зростання безробіття. Політики і фахівці розуміли, що спільний європейський дім треба ремонтувати, а не руйнувати. Відтак потрібна більша уніфікація європейської фінансової системи, яка має жорстко контролювати фіскальну та бюджетну політику країн-учасниць. Тому було створено своєрідний європейський МВФ – Фонд стабільності євро.

Більшість німецьких парламентських політичних партій переконана, що борговий тягар країн, які із великими склад-

¹⁰ Габермас Ю. Постнаціональна констеляція. Політичні есе. Львів, 2010. С.26-27.

ностями розвиваються є своєрідним пригніченням наших днів. Цей негативний процес посилюється внаслідок підвищеної експлуатації іммігрантської робочої сили і нерівноправних конкурентних торговельно-економічних відносин постіндустріальної Німеччини з відсталою індустріальною периферією світового господарства. Так, пріоритетними азійськими партнерами ФРН є велика азійська трійка – Китай, Японія, Індія. Скажімо, важливим партнером Індії є Німеччина. Попри певну міжнародну ізоляцію після ядерних випробувань 1998 р. у першій половині між ними вже у травні 2000 р. стало можливим підписати стратегічний документ «Порядок денний німецько-індійського партнерства в ХХІ столітті». Причому Індія визначається Берліном як «природний партнер» й «азійська велика держава»¹¹. У листопаді 2007 р. Індію відвідала бундесканцлер А. Меркель. Німецьких інвесторів мотивувала дешева індійська робоча сила, яка співмірна 20% вартості німецької робочої сили¹². Водночас Франція, Німеччина та Велика Британія конкурують між собою на індійському ринку зброї¹³.

Інший важливий напрямок німецької економічної експансії становить Латинська Америка, де привілейованими партнерами Німеччини лишаються країни з достатньо чисельною німецькомовною діаспорою – Аргентина, Чилі, Бразилія. Найбільший німецький економічний інтерес у Африці концентрується на багатій на енергоносії Лівії, на Південно-Африканській Республіці й Намібії. Решта африканських країн є просто об'єктами німецьких програм економічної допомоги розвитку.

Окремо слід підкреслити, що зовнішньополітична стратегія ФРН щодо країн Азії, Африки, Латинської Америки

11 Wagner Christian. Indien. Schmidt Sigmar, Hellmann. Handbuch zur deutschen Außenpolitik. Wiesbaden, 2007. С.572.

12 Печищева Л.А. Индия и Германия: развитие торгово-экономических отношений. Азия и Африка сегодня. 2010. №7. С.56.

13 Jain Rajendra, Kuck Gert. India and Germany in a Changing World. New Delhi, 2001. С.354.

передбачає поширення цінностей свободи, рівності, солідарності, толерантності. Також, за баченням Берліну, значно більшої уваги з цим колом держав потребують завдання щодо сталого розвитку в союзі з навколишнім середовищем і взаємної відповідальності країн регіону.

На Близькому Сході німецька дипломатія з великою долею обережності поставилась до американської стратегії інтенсивної демократизації цього регіону з використанням військових методів впливу. Адже дестабілізація Великого Близького Сходу не лише перекриє важливі джерела постачання сировини для німецької економіки, а й негативно позначається на спільній безпеці Європейського Союзу. Саме цей чинник був вирішальним у рішучому німецькому «ні» американській війні в Іраку. Проте після успішної ліквідації режиму Саддама Хусейна Берлін вважав за доцільне продовжувати використовувати Ірак як фактор стримування сусіднього Ірану. Ця стратегічна перспектива є особливо важливою з огляду на можливу перспективу вступу Туреччини в ЄС, адже тоді Євросоюзу доведеться мати спільний кордон з Іраком.

Наголосимо, що гіпотетично внаслідок початку переговорів про вступ Туреччини до Європейського Союзу Німеччина об'єктивно зацікавлена у стимулюванні європейських зусиль, спрямованих на пошук оптимального варіанту близькосхідного мирного врегулювання. Причому німецька дипломатія, використовуючи весь набір своїх методів впливу, починаючи з торгівлі, і кінчаючи демонстрацією загального потенціалу Євросоюзу, послідовно стимулює всі зацікавлені сторони до пошуку компромісів.

Проте об'єктивні межі зазначених варіантів вирішення проблем не є усталеними. Яскравий приклад цього становить проблема іранської ядерної програми. ФРН та Франція, здається, не втрачали надії переконати найближчого союзника США – Велику Британію в тому, що намагання розрубати

гордіїв вузол близькосхідних проблем більше нагадує ризиковану авантюру, ніж віками випробувану практику реальної політики. Ситуація у цьому сенсі змінилася вже за існування християнсько-ліберальної коаліції під час «арабської весни» революційних подій початку 2011 р.

Однак за часів «великої коаліції», очолюваної Ангелою Меркель, ФРН не сприймала апокаліптичну концепцію зіткнення цивілізацій і в міру своїх можливостей намагається стимулювати діалог між цивілізаціями. Врешті, або Захід повинен змінитись, аби адаптувати під свої потреби решту світу, або не західний світ має остаточно трансформуватись, змінивши навіть свою традиційну цивілізаційну ідентичність, аби знайти своє місце в новому ліберальному світовому устрої. Від способу розв'язання цієї дилеми значною мірою залежить алгоритм розвитку глобальної історії у XXI столітті.

Міжнародні події останнього часу, порядок денний актуальних світових проблем свідчать про наявність існуючих певних суперечностей у німецькій зовнішній політиці. Дані суперечності викликані здебільшого її заангажованістю на політичних установах та практичних підходах союзників Німеччини по Північноатлантичному альянсу, перш за все, США, а також по Європейському Союзу тощо. Проте ні наявні певні шераховатості між союзниками, ні строкатість спектру провідних акторів світу не спроможні зменшити силу впливів офіційного Берліну, його наснаги і впевненості у слушності підходів провідних німецьких політичних сил і їх прихильності до демократичних засад світо устрою.

У даній монографії автори здійснили глибокий аналіз основної зовнішньополітичної діяльності практично чотирьох коаліційних урядів ФРН на чолі із канцлерін А. Меркель. Це дало підстави показати більш рельєфно різні періоди її урядування, розкрити основні положення теорії та часто і складнощі прийняття зовнішньополітичних рішень й проа-

налізувати провідні напрямки так званої зовнішньої світової політики та відповідний поступ сучасної Німеччини.

Проведений аналіз, з'ясування глибинних засад розробки та здійснення зовнішньополітичної діяльності такої надпотуги, якою є нині ФРН, дає підстави стверджувати, що німецька держава збереже і на передбачувану перспективу в своїй глобальній політиці прихильність до конструктивних підходів та виважених рішень у колі демократій. Звичайно, що певне корегування виваженого курсу буде спричинене врахуванням політичного розкладу сил в Німеччині та новими детермінантами загальносвітового поступу.

Література:

1. *Арзаманова Т. В.* Внешняя политика Германии на рубеже веков. М.: ИНИОН РАН, 2001.
2. *Артемов В. А.* Германия и Россия на изломах истории / В. А. Артемов. – Воронеж, 2004.
3. *Ахтамзян А. А.* Объединение Германии или аншлюс ГДР к ФРГ / А. А. Ахтамзян. – М., 1994.
4. *Ачкасов В. А., Ланцов С. А.* Мировая политика и международные отношения. М.: Аспект Пресс, 2011.
5. *Батюк В. И.* Мировая политика. М.: Юрайт, 2017.
6. *Белецкий В. Н.* Потсдам 1945: История и современность: 2-е изд., перераб. и доп. / В. Н. Белецкий. – М., 1987.
7. *Бобилєва С.Й.* Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року : Навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. / С.Й.Бобилєва; МОНУ; Дніпропетровськ. нац. ун-т. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2003.
8. *Бонвеч Б., Галактионов Ю. В.* История Германии. В 3 т. Т. 2. От создания Германской империи до начала XXI века. М.: КДУ, 2008.
9. *Борозняк А. И.* Искупление: Нужен ли России германский опыт преодоления прошлого? М., 1999.
10. *Брандт В.* Воспоминания / Пер. с нем. М., 1991.
11. *Брандт В.* Без страха перед 1984 годом / Вилли Брандт // Отважиться на расширение демократии! – М., 1992.
12. *Бурдяк В., Ротар Н.* Образ німців і Німеччини у громадській думці населення краю (на матеріалах Чернівецької області). – Чернівці, 2004. – 149 с.

13. **Ватлин А. Ю.** Германия в XX веке. М.: РОССПЭН, 2002.
14. Веймар – Бонн. Опыт двух германских демократий и современная Россия. Сб. науч. ст. / Отв. ред. Я. С. Драбкин. М.: 1998.
15. **Власов С. Н.** *Европейская безопасность: в контексте германских интересов* / С. Н. Власов. – К. : Наукова думка, 1991.
16. **Воробьева Л. М.** Внешняя политика ФРГ на пороге XXI века. М.: РИСИ, 2000.
17. Германия. Вызовы XXI века / под ред. В. Б. Белова. М.: Весь Мир, 2009.
18. Германия. 2010 / под ред. В. Б. Белова. М.: Ин-т Европы РАН: Рус. Сувенир, 2011.
19. Германская история в новое и новейшее время: В 2 т. / М. М. Смирин, С. Д. Сказкин, Л. И. Гинцберг, Редколл.: С. Д. Сказкин и др. М., 1970. Т. 1-2.
20. **Гинцберг Л. И.** Массовые демократические движения в ФРГ и партия «зеленых» / Отв. ред. М. И. Семиряга. М., 1988.
21. **Гулевич В. Н.** *Класи і політичні партії ФРН.* – К: Наукова думка, 1975.
22. **Зарицкий Б.Е.** Людвиг Эрхард: секреты «экономического чуда». М.: Изд-во «БЕК», 1997.
23. **Зарицкий Б. Е.** Экономика ФРГ. М.: Магистр, 2009.
24. **Зимомря М.** Німеччина та Україна у нарисах взаємодії культур. – Львів, 1999. – 156 с.
25. **Зонтхаймер К.** Федеративная республика Германия сегодня: Основные черты политической системы / Под общ. ред. и с предисл. Я. С. Драбкина; Пер. с нем. Г. Я. Рудого. М., 1996.

26. **Истягин Л. Г.** Общественно-политическая борьба в ФРГ по вопросам мира и безопасности (1949-1987 гг.). М.: Наука, 1987.
27. **Кёниг Х.** Будущее прошлого. Национал-социализм в политическом сознании ФРГ / Хельмут Кёниг [пер. с нем. Л. Ю. Пантиной]. – М. : РОССПЭН, 2012.
28. **Кремер И. С.** ФРГ: внутривнутриполитическая борьба и внешняя ориентация. М.: Мысль, 1977.
29. **Кремер И. С.** ФРГ: этапы «восточной политики». М., 1986.
30. **Кривонос Р. А.** Німеччина у структурі європейської співпраці: моногр. / Кривонос Роман Анатолійович. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2004.
31. **Кудряченко А. І.** *Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. Монографія.* К.: Фенікс, 2020.
32. **Кудряченко А.І., Солошенко В.В.** *Проблеми політичної трансформації ФРН на сучасному етапі. Науковий щорічник «Україна дипломатична». Випуск XXI, 2020.*
33. **Кудряченко А. І.** *Федеративна Республіка Німеччини – друга німецька демократична держава // Проблеми всесвітньої історії. Тематичний випуск 2019.*
34. **Кудряченко А. І.** Сучасні світосистемні трансформації та стратегічні засади розвитку України (Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 17 січня 2018 р.). Вісник Національної академії наук України. 2018. № 3.
35. **Кудряченко А.І.** Становлення та розвиток політики «подолання минулого» в національній пам'яті Федеративної Республіки Німеччина // Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал. – К. – 2018. № 1 (5).
36. **Кудряченко А.І.** Українсько – німецькі відносини в контексті глобальних змін на рубежі ХХ – ХХІ століть. Міжнародні регіональні процеси та зовнішньо-політичні пріори-

- тети України. Монографія / Заг. ред. професорів С.Шергіна і В.Космини. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України. 2017.
37. **Кудряченко А.І., Солошенко В.В.** Німеччина. Т. 1 : «Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа» / Енциклопедія «Країни світу і Україна» : в 5 т. / ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України. Київ : Видавництво Фенікс, 2017.
38. **Кудряченко А. І.** *Європейська політика Федеративної Республіки Німеччина (1970 – 1991 рр.) / А. І. Кудряченко. – К. : Наукова думка, 1996.*
39. **Кудряченко А. І.** *Україна й Німеччина – двосторонні відносини на початку 90-х років / А. І. Кудряченко, Г. О. Грабарчук. – К: Знання, 1994.*
40. **Кудряченко А.І., Грабарчук Г. О.** *Відносини ФРН – НДР: від визнання до єднання / Г. О. Грабарчук, А. І. – К. : Наукова думка, 1994.*
41. **Кулінич І. М.** *Українсько-німецькі історичні зв'язки / І. М. Кулінич. – К.: Наукова думка, 1969.*
42. **Ланггут Г.** *Немцы в поисках безопасности / пер. с нем. М.: Прогресс, 1995.*
43. **Латков А. С.** *ФРГ и расширение Евросоюза на Балканах // Научноаналитический журнал Обозреватель — Observer. 2014. № 9 (296).*
44. **Лебедева М. М.** *Мировая политика. М.: Аспект Пресс, 2007.*
45. **Леонов Е.** *Современная Германия в фарватере концепции глобального лидерства США // Международная жизнь. 2015. № 6.*
46. **Максимычев И. Ф.** *«Восточная политика» единой Германии. Итоги первого десятилетия. Докл. № 76. М.: Экслибрис-Пресс, 2001.*

47. **Максимычев И. Ф.** Россия — Германия. Война и мир. От мировых войн к европейской безопасности. М.: Книжный мир, 2014.
48. **Мартинов А. Ю.** *Об'єднана Німеччина: від «Боннської» до «Берлінської» республіки (1990 – 2005 рр.)* / А. Ю. Мартинов. – К.: Корпорація, 2006.
49. **Мартинов А. Ю.** Соціал-демократична партія у політичній історії Німеччини ХХ століття. К., 2003.
50. **Мартинов А.Ю.** Зовнішньополітичні пріоритети християнсько-ліберальної коаліції ФРН // Україна – Європа – Світ. 2013. №11. С.314-345.
51. **Мартинов А.Ю.** Вибори німецького бундестагу у контексті сучасної політичної історії Німеччини. Україна – Європа – Світ. 2014. №12. С.242-255.
52. **Мартинов А.Ю.** Зовнішня політика ФРН за часів другої «великої коаліції»: основні напрями і результати (2005-2009) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. №23.
53. **Мартинов А.Ю.** Тенденції розвитку відносин між США і ФРН за президентства Дональда Трампа // Американська історія і політика. 2020. №9. <https://drive.google.com/file/d/1SqDD8qwZh6NottCXLh5qhU20HZy51xzK/view>
54. **Мартинов А.Ю.** Президентство Німеччини в Європейському Союзі як фактор розвитку процесу європейської інтеграції (друга половина 2020 р.) // Європейські історичні студії. 2021. №18. <http://eustudies.history.knu.ua/18-2021-martynov/>
55. **Мартинов А.Ю.** Німецька парламентська демократія після виборів 2021 року // Європейські історичні студії. 2021.
56. **Мартон К.** Канцлерка. Дивовижна одісея Ангели Меркель /Преклав з англійської Дмитро Кожедуб. К.: Лабораторія, 2021.

57. **Минин Е. М.** Мартон К. Канцлерка. Дивовижна одісея Ангели Меркель /Преклав з англійської Дмитро Кожедуб. К.: Лабораторія, 2021.
58. **Минин Е. М.** Политическая география Германии. М.: ФГБОУ ВО МГЛУ, 2019.
59. **Мирончук В. Д.** *Советско-западногерманские отношения на современном этапе / В. Д. Мирончук. – К. : Вища школа, 1981.*
60. **Нольте Э.** Европейская гражданская война. Национал-социализм и большевизм. М., 2003.
61. **Озмент С.** Могучая крепость. Новая история германского народа / Стивен Озмент [пер. с англ. М. Жуковой]. – М. : АСТ: Астрель, 2010.
62. **Орлова М. И.** ГДР: Рождение и крах. М., 2000.
63. **Павлов Н. В.** Внешняя политика канцлера Меркель. М.: МГИМО— Университет, 2018.
64. **Павлов Н. В., Новиков А.А.** Внешняя политика ФРГ от Аденауэра до Шредера. М., 2005.
65. **Павлов Н. В.** История внешней политики Германии. От Бисмарка до Меркель. М.: Международные отношения, 2012.
66. **Павлов Н. В.** Культура — третье измерение внешней политики // Международная жизнь. 2008. № 8.
67. **Павлов Н. В.** «Союз 90/Зеленые»: история, состояние, перспективы // Мировая экономика и международные отношения. 2011. № 3.
68. **Патрушев А. И.** Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель. М., 2009.
69. **Петелин Б. В.** Германская политика канцлера Гельмута Коля 1982— 1990 гг. Вологда, 2004.
70. **Погорельская С.В.** Неправительственные организации и политические фонды во внешней политике ФРГ. М., 2007.

71. Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кін. ХХ - поч. ХХІ ст.): монографія / за ред. Кудряченка А.І., Потехіна О.В. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. – Фенікс.
72. **Поттхофф Х., Міллер С.** Краткая история СДПГ: 1848-2002 / Отв. ред. Б. С Орлов. М., 2003.
73. **Родин О. Ф.** Федеративная Республика Германия / Bundesrepublik Deutschland: учеб. пособие по страноведению. М.: АСТ: Восток-Запад, 2009.
74. Россия и Германия в годы войны и мира: 1941-1995: Сб. научн. статей / Под ред. Д. М. Проэктора и др. М., 1995.
75. Россия и Германия на пути к антитоталитарному согласию: Сб. научн. статей / Отв. ред. Л. Кюнхарин, А. О. Чубарьян. М., 2000.
76. Современные международные отношения / под ред. А. В. Торкунова и А. В. Мальгина. М.: Аспект Пресс, 2017.
77. **Солошенко В.В.** Права на культурное наследие и ценности, конфискованные в странах Европы во времена национал-социализма» // «Regionalne systemy ochrony praw czlowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechniej Deklaracji Praw Czlowieka. Osiagniecia bariery- nowe wyswania i rozwiazania». Sejm Republicans Polska Adam Marzalek, Jerzy Jaskiernia, Kamil Spryszak, Torun, – 2019.
78. **Солошенко В.В.** Подолання обтяжливого нацистського минулого у культурній сфері ФРН (на прикладі німецьких арт-установ). *Науковий щорічник «Україна дипломатична»*. Вип. ХХ, – 2019.
79. **Солошенко В.В.** «Викрадене мистецтво» в структурі політики пам'яті Федеративної Республіки Німеччина» // Проблеми всесвітньої історії. –К. 2018, № 5.
80. **Солошенко В.В.** Особливості мультикультурного розвитку Федеративної Республіки Німеччина. Наукові праці істо-

ричного факультету Запорізького національного університету № 42. 2015.

81. **Солошенко В.В.** Єврорегіони Німеччини як локомотиви регіоналізму в Європі. // Сучасна українська політика. – Спецвипуск: Інтеграційні процеси в сучасному світі: регіональні виміри. К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012.
82. **Солошенко В.В.** Співробітництво Федеративної Республіки Німеччини з країнами Вишеградської четвірки (на прикладі відносин із Чехією та Словаччиною) // Університет. №5. 2011.
83. **Солошенко В.В.** Підтримка Німеччиною євроінтеграційних прагнень України // Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. д. іст. н., проф. Кудряченка А.І., ІЄД НАНУ – К.: Фенікс, 2009.
84. **Солошенко В.В.** Українсько-німецькі відносини в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми // Вісник КСУ. Серія: Історія. – 2008. – № 38.
85. **Солошенко В.В.** Українсько-німецькі відносини у 90-х роках ХХ століття. Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня кандидата історичних наук. К., 2005.
86. **Степанов В.А.** Повноваження Федерального уряду Німеччини в галузі зовнішньої політики // Дипломатичний вісник України. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України – 2013.
87. **Шеррер Ю.** Германия и Франция. Проработка прошлого / Ю. Шеррер // Историческая политика в ХХ веке. – М.: Новое литературное обозрение, 2012.
88. **Шредер Г.** Решения. Моя жизнь в политике / Г. Шредер [пер. с нем. Г. Леоновой]. – М. : Издательство «Европа», 2007.
89. **Фалин В. М.** Без скидок на обстоятельства. Политические воспоминания / В. М. Фалин. – М., 1999.

90. Федеративная Республика Германия: Конституция и законодательные акты / Пер. с нем.; сост. Т. Г. Морщакова; под ред. и с вступ. ст. Ю. 77. Урьяса. М., 1991.
91. **Ференбах О.** Крах и возрождение Германии: Взгляд на европейскую историю XX века / Пер с нем. Г. Сахацкого. М., 2001.
92. **Филитов А. М.** Германский вопрос: От раскола к объединению: Новое прочтение. М., 1993.
93. **Фрольцов В. В.** Исторический опыт формирования международного имиджа ФРГ // Вести ИСЗ. 2006. № 3.
94. **Хабермас Ю.** В поисках национальной идентичности / Час национального восприятия. Республиканские убеждения или национальное сознание? – Донецк: Донбасс, 1999.
95. **Хакке Х.** Великая держава поневоле: внешняя политика Федеративной Республики Германии / пер. с нем. М.: Буклет, 1995.
96. **Хоус, Джеймс.** Краткая история Германии. Пер. с англ. Т.Ю.Гутман.: ООО «Издательская Группа «Азбука-Аттикус», – М. 2019.
97. **Ширер К.** Взлет и падение Третьего рейха: В 2 т./Пер. с англ. под ред. О. Л. Ржешевского. М., 1991. Т. 1-2.
98. **Шульце Х.** Краткая история Германии / Хаген Шульце. – М., 2004. – С. 258-259.
99. **Ян Э.** Спорные политические вопросы с точки зрения современной истории / Эгберт Ян [пер. с нем. М. А. Елизарьевой]. – М. : РОССПЭН, 2014.
100. **Яцишин М.** Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х – у 90-ті рр. XX ст. – Луцьк. – 1999. – 206 с.

Література іноземними мовами:

1. **Abelshausen W.** Kulturkampf. Der Deutsche Weg in die Neue Wirtschaft und die Amerikanische Herausforderung. 2003.
2. **Abrams D., Hogg M.** Social Identity Theory. London. 1990.
3. **Aldecoa F., Keating M.** (Hrsg). Paradiplomacy in Action. The Foreign Relation of Subnational Governments. London. 1999.
4. **Anderson J.-J.** Hard Interest, Soft Power and Germany's Changing Role in Europe. Katzenstein Peter (Hrsg). Tamed Power. Germany in Europe. Ithaca 1997. P.80-107.
5. **Angenend S.** (Hrsg). Migration und Flucht. Aufgaben und Strategien für Deutschland, Europa und die internationale Gemeinschaft. Bonn. 1997.
6. **Axt H.-J.** Hat Genscher Jugoslawien entzweit? Mythen und Fakten zur Außenpolitik des vereinten Deutschlands. Europa-Archiv. 1993. №12. S.351-360.
7. **Bacevich A., Cohen E.** War Over Kosovo. New York. 2001.
8. **Bail Ch., Rummel W.** EU-US Relations. Balancing the Partnership. Baden-Baden. 1997.
9. **Banchoff Th.** German Identity and European Integration. European Journal of International Relation. 1999. Heft.3. S.259-289.
10. **Baring A., Schölgen G.** Kanzler, Krisen, Koalitionen. Berlin: Siedler Verlag, 2002.
11. **Baumann R.** Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik (1988-2000). Baden-Baden. 2006.
12. **Ben-Nathan A.** Brücken bauen nicht vergessen. Als erster Botschafter Israels in der Bundesrepublik (1965-1969). Düsseldorf. 2005.

13. **Berger Th.** The Past in the Present. Historical Memory and German National Security. German Politics. 1997. Heft 1.
14. **Bergsten F.** The Dollar and the Euro. Foreign Affairs. 1997. Heft. 3.
15. Bericht der Bundesregierung über ihre Exportpolitik für konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2015. Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie.
16. **Berndt M.** Deutsche Militärpolitik in der «neuen Weltordnung». Zwischen nationalen Interessen und globalen Entwicklungen. Münster. 1997.
17. **Bierling St.** Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen, Akteure, Entscheidungen. München. 2005.
18. **Brandt Willi.** Erinnerungen. Frankfurt am Main, 1989.
19. Deutschlands Zukunft Gestalten. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD. 2013.
20. DDR. Dokumente zur Geschichte der Deutschen Demokratischen Republik. 1945-1985. München, 1986.
21. DDR Handbuch. Band 1, A-L. Köln, 1985.
22. DDR Handbuch. Band 2, M-Z. Köln, 1985.
23. **Hacke C.** Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder. Frankfurt/M — Berlin: Ulstein Verlag, 2003.
24. **Kiessler R., Elbe F.** Der diplomatische Weg zur deutschen Einheit. Baden-Baden: 1993.
25. **Kudriachenko A.I.** Die Ukraine auf schwierigen Weg nach Europa. Schriftenreihe Baltische Seminare. Band 25. Ein Jahrhundert Ost – West – Beziehungen. Zum 100. Geburtstag von Boris Meissner. Garl–Schirren–Gesellschaft. Lüneburg, 2018.
26. **Krüger P.** Die Außenpolitik der Republik von Weimar. Darmstadt. 1985.

27. **Leggewie C.** Die Türkei und Europa. Die Positionen. Frankfurt am Main. 2004.
28. **Lehman H. G.** Deutschland-Chronik 1945 bis 2000. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2001.
29. **Lohff Bernhard.** Das deutsch-russische Verhältnis seit rund 300 Jaren. Berlin, 1985.
30. **Lüdeke A.** Europäisierung der deutschen Außen und Sicherheitspolitik? Konstitutive und operative Europapolitik zwischen Maastricht und Amsterdam. Opladen. 2002.
31. **Major C., Moiling C.** The Framework Nations Concept. Germany's Contribution to a Capable European Defence // SWP Comments. 2014. December. № 52.
32. **Messner D.** Ist Außenpolitik noch Außenpolitik...und was ist eigentlich Innenpolitik? Die Transformation der Politik in der Ära des Globalismus. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft. 2000. Nr.30.
33. **Müller H.** Macht und Ohnmacht. Deutsche Außenpolitik vor dem Ende? Frankfurt am Main. 1998.
34. **Nass K. O.** Nebenaußenpolitik der Bundesländer. Europa-Archive. 1986. Nr.21.
35. **Nuttal S.** European Foreign Policy. Oxford. 2000.
36. **Pape M.** Humanitäre Intervention. Zur Bedeutung der Menschenrechte in den Vereinten Nationen. Baden-Baden. 1997.
37. **Pfeil F.** Zivilmacht für die Menschenrechte? Menschenrechte in der deutschen Außenpolitik. 1990-1998. Hamburg. 2000.
38. **Pflips A.** Power and Influence after the Cold War. Germany and East-Central Europe. Lanham. 2000.
39. **Raff D.** Deutsche Geschichte: Vom Alten Reich zur Bundesrepublik. 2. veränderte und erweiterte Aufl. Ismaning: Max Hüber Verlag, 1989.

40. **Schmidt H.** Menschen und Mächte. Berlin, 1987.
41. **Schöllgen G.** Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf der Weltbühne. München: Propylen Verlag, 2003.
42. **Schöllgen G.** Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland von den Anfängen bis zur Gegenwart. München: Beck, 2001.
43. **Schöllgen G.** Die Außenpolitik Der Bundesrepublik Deutschland von den Anfängen bis zur Gegenwart. München. 2004.
44. **Schwab T.** Der Kosovo Krieg und die deutsche politische Kultur des Krieges // Sozialen Sinn. 2001. Nr.2.
45. **Schwarz H.-P.** Republik ohne Kompass. Anmerkungen zur deutschen Außenpolitik. Berlin. 2005.
46. **Semjonow W.** Von Stalin bis Gorbatschow. Eines halbes Jahrhundert in diplomatischer Mission 1939-1991. Berlin, 1996.
47. **Siebs B.-E.** Die Außenpolitik der DDR 1976-1989. Strategien und Grenzen. Paderborn. 1999.
48. **Turnert M.** Think Tanks in Deutschland – Berater der Politik? Aus Politik und Zeitgeschichte. 2003. Nr.51.
49. **Volmer L.** Vor einem neuen Türkenpolitik? Die deutsche Außenpolitik vor einer möglichen EU-Mitgliedschaft der Türkei. Zeitschrift für Türkeistdien. 2000. Nr.1.
50. **Zelokov Ph.,** Rice Condoleezza. Germany United and Europe Transformed. A Study in Statecraft. Cambridge. 1997.

Интернет-ресурсы:

1. Германо-китайские отношения // URL: fir.bsu.by/.../2.4_2008_frolts...e_otnosheniya.pdf
2. Германия и Китай в Африке: особенности политического присутствия и внешнеэкономических стратегий // URL: riss.ru/images/pdf/journal/2018/1/04.pdf
3. Германия и проект единой Европы // Zeitung «Aussiedlerbote». 2017. 17 окт. <https://aussiedlerbote.de/2017/10/germaniya-i-proekt-edinoi-evropy>
4. Дипломатическая служба Германии // URL: myuniversity.ru/>...отношения...Германии...страница2.html
5. **Жоголь А. С.** Политика «мягкой силы» ФРГ: проблемы и перспективы развития // Молодой ученый. 2016. № 27. URL: <https://moluch.ru/archive/131/36543/>
6. **Климович С. П.** Трамп против Меркель: куда движутся отношения США и Германии // <https://ukraina.ru/digest/20180626/1020528302.html>
7. **Меден Н.А.** По шаблону конфронтации. Германия кардинально пересматривает свою оборонную политику // Национальная оборона. URL: <http://www.oborona.ru/armedforces/2015/0320/134815409/>
8. Особенности внешней политики ФРГ на Ближнем Востоке // URL: cyberleninka.ru/.../
9. **Павлов Н. В.** Внешняя политика «большой коалиции» (2005—2009 гг.) // <https://dereksiz.org/pavlov-n-v-vneshnyaya-politika-boleshoj-koalicii.html>
10. **Пеле С., Коваль И.** Американские атомные бомбы в немецких горах // URL: <http://www.dw.com/ru/18626329>.
11. Политика «мягкой силы» ФРГ: проблемы и перспективы // URL: moluch.ru/archive/131/36543

12. **Розанов А. А.** США, НАТО и ЕС в политике безопасности ФРГ / Белорусский государственный университет // <http://forsecurity.org/ssha-nato-i-es-v-politike-bezopasnosti-frg>
13. **Саликов А. К.** Азиатско-Тихоокеанский регион во внешней политике ФРГ / РСМД // <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/aziatsko-tikhookeanskiy-region-vo-vneshney-politike-frg>
14. Сотрудничество Германии и стран Латино-Карибской Америки // URL: studwood.ru/.../
15. **Торкунов А. В.** (ред.). Современные международные отношения и Мировая политика. 2004 // <https://text.ru/antiplagiat/5f71cce3alal4>
16. **Тренин Д. В.** Какое будущее у российско-германских отношений? // <https://newizv.ru/article/general/23-06-2018/dmitriy-trenin-kakoe-budushee-u-rossiysko-germanskih-otnosheniy>
17. ФРГ на пути к европейскому лидерству // Zeitung «Aussiedlerbote» 2017. 23 окт. <https://aussiedlerbote.de/2017/10/frg-na-puti-k-evropeisko-mu-liderstvu/>

ДОДАТОК:

Біографія Ангели Меркель – авторське дослідження

Виходячи із відомого твердження про те, що особистий чинник відіграє важливу роль як у внутрішній, так і у міжнародній та світовій політиці, автори монографії пропонують зацікавленому читачеві наступну версію біографії Ангели Меркель, що стала результатом авторського дослідження сходження її на посаду федерального канцлера та до кола світових лідерів. Німецький Основний закон (конституція) покладає на особу федерального канцлера особливу політичну відповідальність за формування і реалізацію курсу Федеративної Республіки. Тому політична біографія канцлера це ще й реальний шлях до розуміння його ментальних особливостей та політичного стилю, які за того чи того перебігу подій мали саме відомий підхід, або відповідну позицію лідера. Тому, маючи на увазі тему монографії, автори подають стислу і виважену в оцінках дану версію біографічного дослідження постаті Ангели Меркель, яка очолювала практично чотири коаліційні уряди ФРН у епоху глибоких світових турбуленцій та глобальних викликів.

Ангела Доротея Каснер (Меркель) народилася 17 липня 1954 р. у Гамбурзі у лютеранській родині Горста та Герлінди Каснер. Батько вивчав теологію в університетах Гейдельбергу та Гамбургу. Мати була викладачкою латинської та англійської мов. Попри реальний розкол Німеччини, релігійний простір, особливо лютеранської церкви, певний час залишався неподіленим. Тому незабаром після народження Ангели її батька із Гамбургу направили у один із приходів лютеранської церкви землі Берлін-Бранденбург у селищі Квітцов, яке

наразі адміністративно-територіально є частиною містечка Перлеберга.

У рік підписання Римського договору про створення Європейського економічного співтовариства, тобто 1957 р. батька Ангели перевели до Темпліну. Тут Горст Келлер створив церковний освітній центр. У історії родини тим часом сталися знакові події. 7 липня 1957 р. народився молодший брат Ангели Маркус Каснер, а 19 серпня 1964 р. молодша сестра Ірена. На той час Горст Каснер вже керував коледжем для пасторів та користувався повагою у лютеранській церкві Берліна-Бранденбургу¹.

У офіційно на державному рівні атеїстичній Німецькій Демократичній Республіці Горст Каснер належав до тої частини лютеранської церкви, яка була лояльною до уряду Східної Німеччини. Він входив до групи теологів «Секції Вайсензее» та, на думку, керівництва НДР належав до «прогресивних» сил церкви. Тому члени цієї родини мали право виїжджати на Захід Німеччини, але Герлінді Каснер було відмовлено у роботі в системі шкільної освіти НДР. Тому мати присвятила себе вихованню дітей. Отже, Ангела Каснер не відвідувала ні дитячого садочку, ні групи подовженого дня у школі. Це давало певний імунітет, або, щонайменше - обмежувало від ідеологічного впливу держави на розвиток молодой дівчини. Тобто більший вплив у молодші дитячі роки для Ангели мало родинне виховання².

Загальновідомо, що той перебіг справ, як людина проводить дитинство, суттєво впливає на її доросле життя, формує індивідуальні пріоритети та визначає ставлення до суспільних цінностей. Ангелу щиро любили у родині, тож раннє дитинство Ангели Каснер було загалом щасливим. Сама вона

- 1 Norbert Seitz. Angela Merkel // Wilhelm von Sternburg (Hrsg.). Die deutschen Kanzler. Von Bismarck bis Merkel. Berlin. 2006. С.677.
- 2 Mein Weg. Angela Merkel im Gespräch mit Hugo Müller-Vogt. Hoffmann und Campe, Hamburg 2004 aktualisierte Ausgabe: Mein Weg. Ein Gespräch mit Hugo Müller-Vogt. ebd., 2005. С.64.

своє дитинство описує як щасливе та важке одночасно: «ми були аутсайдерами».³ Восени 1961 р., коли бурхливо обговорювали наслідки зведення 13 серпня того ж року Берлінського муру, який не лише закріпив поділ Німеччини, а й став символом холодної війни, Ангела Каснер пішла у перший клас середньої політехнічної школи в м. Темплін. У шкільні роки вона була добре соціально адаптованою ученицею. Помітними були її успіхи у навчанні, особливо з російської мови та математики. У 1973 р. Ангела Каснер на відмінно склала випускні іспити за повну середню школу. Звичайно, у шкільні роки вона була членом спочатку піонерської організації, а потім «Союзу вільної німецької молоді». Але особисто для Ангели це було більше формальним обов'язком, аніж покликом серця⁴.

Зазначимо, що сфера занять батька та заборона матері на роботу передбачали постійне спостереження за їхньою родиною з боку органів державної безпеки. Вона рано засвоїла, що обережність і мовчання є найважливішою умовою виживання. Тим не менше, дівчинка зуміла стати лідером вже в юності. Пізніше А. Меркель зізналася: «У школі від нас, дітей потрібно було бути непомітними».⁵ Тож вона намагалася відійти від ролі дочки пастора та пристосуватися до умов життя у НДР. Вимушене прагнення непомітності перетворилося, за її власною оцінкою, на своєрідну «програму захисту», яку вона потім вміло використовувала в політиці. Меркель можна охарактеризувати як класичну відмінницю, яка виділялася своєю здатністю до адаптації та швидкого розуміння запропонованих їй правил гри. Ця її властивість, набута в дитинстві, швидше за все, стала запорукою її подальшого успішного та несподіваного для багатьох просування кар'єрними сходами.

3 Stock, Wolfgang. Angela Merkel. Eine politische Biographie. Olzog, München. 2005. S.43.

4 Stock, Wolfgang. Angela Merkel: eine politische Biographie. Neuauflage. - München 2005. С.29.

5 Resing V. Angela Merkel. Die Protestantin. Ihr Aufstieg, ihre Krisen – und jetzt? Verlag Herder GmbH, Freiburg. 2017. S.47.

Після закінчення школи Ангела Каснер вирішила поступити на фізичний факультет Лейпцігського університету імені Карла Маркса. Восени 1973 р. вона переїхала до Лейпцигу. У студентські роки дівчина не належала до опозиційно налаштованої молоді, але її улюбленим письменником став дисидент Райнер Кунце. Крім навчання, студентка Ангела Каснер приділяла увагу й особистому життю. В 1974 р. на одній із зустрічей по молодіжному обміну зі студентами Москви та Ленінграду вона познайомилася зі студентом-фізиком Ульріхом Меркелем. Вінчання молодих людей відбулося в церкві Темпліну 3 вересня 1977 р.⁶ У ФРН це був період ліворадикального тероризму «Фракції червоної армії». Але політичні пристрасті проходили повз життя Ангели Меркель, яка системно та активно навчалася.

Свою дипломну роботу «Вплив просторової кореляції на швидкість бімолекулярних реакцій у цупкому середовищі» (нім. «Der Einfluss der räumlichen Korrelation auf die Reaktionsgeschwindigkeit bei bimolekularen Elementarreaktionen in dichten Medien») вона на «відмінно» захистила у червні 1978 р. Родина Меркель не знайшла вільних робочих місць у Вищій технічній школі Ільменау та переїхала до Східного Берліну. Перспективний фізик Ангела Меркель отримала роботу в Центральному інституті фізичної хімії при Академії наук НДР. Він був розташований у східно-берлінському районі Адлерсхоф. Однак у родинному житті з'явилися проблеми. Ангела не могла завагітніти й 1981 р. вона розсталася з першим чоловіком, а наступного року розлучення було офіційно оформлене. В 1984 р. Ангела Меркель на роботі познайомилася зі своїм теперішнім чоловіком Іоахімом Зауером. Тривалий час вони жили цивільним шлюбом та оформили стосунки лише 1998 року⁷.

6 Jacqueline Boysen. Angela Merkel. 2. Auflage. Berlin 2005. С.41.

7 Evelyn Roll. Das Mädchen und die Macht. Berlin 2001. С.45.

В Інституті Ангела Меркель працювала у відділі теоретичної хімії. 8 січня 1986 р. вона захистила першу (за нашими стандартами кандидатську) дисертацію на тему «Дослідження механізму розпаду з простим розривом зв'язків та розрахунок їх швидкісних констант на підставі квантово-хімічного та статистичного методів» (нім. «Untersuchung des Mechanismus von Zerfallsreaktionen mit einfachem Bindungsbruch und Berechnung ihrer Geschwindigkeitskonstanten auf der Grundlage quantenchemischer und statistischer Methoden»). Отримавши науковий ступінь доктора природничих наук, Ангела Меркель перейшла у відділ аналітичної хімії. На роботі вона брала участь у політичному житті, будучи членом районного комітету «Союзу вільної німецької молоді». Свою діяльність вона називає культурно-просвітницькою роботою, яка їй подобалася. Але Меркель так і не стала ані членом «Соціалістичної єдиної партії Німеччини», так само як не стала й учасником дисидентського руху. Наукові інтереси у цей час витісняли політичні інтереси⁸. Але раціональний склад ментальності Ангели Меркель помітно позначається на її політичній діяльності, яка видається прагматичною та розрахованою на декілька кроків наперед.

Політичне життя Ангели Меркель почалося у 1989 р., скоріше випадково. Адже ситуація радикальним чином змінюється під час суспільно-політичної трансформації колишньої НДР. Меркель у листопаді 2009 р. згадувала, як 9 листопада 1989 р. у історичний день падіння Берлінського муру вона зі знайомими відвідала Західний Берлін та вечеряла у зовсім незнайомих людей. Всі перебували у стані ейфорії та національного щастя⁹. Вітер свободи для всіх став несподіваним. У грудні 1990 р. була розпущена Академія наук НДР. На той час Ангела Меркель вже робила політичну кар'єру. Спочатку вона стала членом нової східнонімецької партії «Демо-

8 Gerd Langguth. Angela Merkel. Biographie. München 2007. С.88.

9 Der Spiegel. 2009. №39. С.42.

кратичний прорив». У грудні 1989 р. в партійному офісі вона відповідала за роботу обчислювальної техніки. У лютому 1990 р. Меркель стала референтом лідера «Демократичного прориву» Вольфганга Шнура. Фактично вона опікувалася ідеологічним напрямом роботи партії та стала її прес-секретарем.

Біограф Меркель – Герд Лангутт пише, що знайомі Ангели дивувалися з того, що вона робила політичну кар'єру в Християнсько-демократичній партії. Друзі Ангели Меркель вважали, що на той час її світогляд скоріше був ближчим до ідеології партії зелених. Причому після об'єднання Німеччини мати Ангели Меркель брала участь у роботі соціал-демократів. Правда, ідеологія та політичний курс нових політичних сил – «Демократичного прориву», «Нового форуму», «Демократія зараз» швидко змінювався. На заключному етапі історії НДР їх класифікували як ліві партії. Однак напередодні виборів до Народної палати НДР ці партії відмовилися від ідей соціалізму. 5 лютого 1990 р. християнські демократи створили коаліцію «Альянс за Німеччину», яка здобула перемогу на виборах у Народну палату НДР 18 березня 1990 р. Канцлер ФРН Гельмут Коль у цей час вирішив не робити ставку на колишні партії НДР та орієнтуватися на нові політичні сили.

Авторитет «Демократичного прориву» було підірвано, коли стало відомо, що його керівник Вольфганг Шнур співпрацював з Міністерством державної безпеки НДР. Саме Ангела Меркель вела прес-конференцію, на якій керівництво партії давало оцінку цьому факту. Всі мали нагоду переконатися, що вона вільно володіє англійською та російською мовами.

Перші вільні вибори у Народну палату 18 березня 1990 р. «Демократичний прорив» програв. Переможцем став «Альянс за Німеччину». Лідер східнонімецьких християнських демократів Лотар де Мезьєр створив нову правлячу ко-

аліцію із «Альянсу», соціал-демократів та лібералів. Нарешті 12 квітня 1990 р. Лотар де Мезьєр став останнім прем'єр-міністром НДР. За результатом розподілу портфелів у рамках нової східнонімецької правлячої коаліції Ангела Меркель отримала посаду прес-секретаря першого й останнього вільно обраного уряду НДР. Перебуваючи на цій посаді, А.Меркель була присутня на переговорах щодо підготовки Державного договору про створення валютного, економічного та соціального союзу, який був 18 травня 1990 р. підписаний у Бонні. НДР представляв парламентський секретар при Раді Міністрів Гюнтер Краузе, який відіграв помітну роль у просуванні вперед політичної кар'єри Ангели Меркель.

Відомий соціолог З. Бауман слушно зазначає, що «швидко стиснутий простір колективної уваги перетворює навіть тиждень у політиці – тепер це не просто довгий, але задовгий період у життєвому циклі людської пам'яті»¹⁰. Саме такі події тоді переживали ФРН та НДР. 4 серпня 1990 р. партія Меркель «Демократичний прорив» на позачерговому з'їзді прийняла рішення про злиття з Християнсько-демократичним союзом. Ангела Меркель була делегатом об'єднавчого з'їзду, який 1-2 жовтня 1990 р. відбувся у Гамбурзі. Звичайно, у великій народній партії можливості для політичної кар'єри були ширшими. На з'їзді відбулася її перша особиста бесіда з бундесканцлером Гельмутом Колем.

31 серпня 1990 р. парламентський секретар уряду НДР Гюнтер Краузе та міністр внутрішніх справ ФРН Вольфганг Шойбле підписали Договір про об'єднання НДР та ФРН. Як заступник прес-секретаря Лотара де Мезьєра Ангела Меркель супроводжувала його у закордонних турне. Вона була присутня у Москві під час підписання колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції та на той час ще двома німецькими державами Договору про остаточне врегулювання щодо Німеччини (так званого договору 4+2). Діяльність Анге-

¹⁰ Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства. К., 2008. С.8.

ли Меркель на посаді заступника прес-секретаря уряду НДР офіційно закінчилася 3 жовтня 1990 р., тобто у день об'єднання Німеччини. Після цього вона отримала штатну посаду в ранзі міністерського радника у Федеральному відомстві преси та інформації. Повернення до академічного інституту було неможливим, адже саму Академію наук колишньої НДР ліквідували разом із цією державою.

Важливим для Меркель стало запрошення Гюнтером Краузе, який очолював регіональне відділення ХДС у новій федеральній землі Мекленбург – Передня Померанія, балотуватися до першого після об'єднання Німеччини складу бундестагу. Її кандидатуру, яка займала шосте місце у партійному списку ХДС, було висунуто по виборчому балтійському виборчому округу Штральзунд Північна Передня Померанія Рюген. Тим самим Меркель пододала прірву між старою східнонімецькою елітою та переможною західнонімецькою елітою.

На перших загально німецьких виборах бундестагу 2 грудня 1990 р. Ангела Меркель у своєму виборчому окрузі отримала 48,5% голосів виборців. Вона вперше здобула мандат депутата бундестагу. Водночас Меркель особисто Г. Коля запросив на міністерську посаду у своєму четвертому складі уряду. 18 січня 1991 р. 36-річна Ангела Меркель стала наймолодшим федеральним міністром в уряді Коля, отримавши портфель міністра у справах жінок та молоді. Звичайно, колишня громадянка НДР ще не мала серйозного впливу у ХДС. Її стрімка кар'єра всіма пояснювалася особистою протекцією бундесканцлера. Ангелу Меркель навіть називали «дівчинка Коля», яка лише йому завдячує продовженням політичної кар'єри. Однак її подальший політичний шлях був тернистим та не був всипаний самими розами без шипів.

У листопаді 1991 р. А. Меркель програла боротьбу за посаду керівника регіонального відділення ХДС у Бранденбурзі. Однак у грудні 1991 р. на федеральному з'їзді ХДС у

Дрездені Меркель увійшла до вищої партійної ієрархії. Після відставки Лотара де Мезьєра та скандалу навколо Гюнтера Краузе, якого звинуватили у видачі незаконних ліцензій на будівництво автомобільних стоянок на автобанах, Меркель залишилась у ХДС єдиним політиком із колишньої НДР із чистою репутацією. Це оцінили й у червні 1993 р. А. Меркель нарешті очолила земельну організацію ХДС у східнонімецькій землі Мекленбург – Передня Померанія. Коло політичних обов'язків Меркель у цей час обмежувалося внутрішньополітичними питаннями. Соціально-економічні проблеми, які загострилися внаслідок швидкого темпу об'єднання Німеччини, не сприяли високій популярності християнських демократів на Сході Німеччини. Утім, у всіх дебатах з приводу європейської політики, особливо на етапі ратифікації Маастрихтського договору про створення Європейського Союзу, А. Меркель послідовно підтримувала європейський курс канцлера Гельмута Коля.

За результатами наступних виборів бундестагу, які відбулися 16 жовтня 1994 р., Меркель отримала у новому складі уряду Коля посаду федерального міністра у справах навколишнього середовища та ядерної безпеки. Попередником Меркель на цій посаді був відомий діяч ХДС Клаус Тьопфер. Але його погляди на контроль за діяльністю атомних станцій не влаштовували бізнесове лобі у партії. Утім, А. Меркель не зблизилася на цій посаді із партією зелених. Вона підтримувала ідею посилення контролю за безпекою діяльності атомних станцій, але водночас виступала й за продовження терміну їхньої експлуатації. Як федеральний міністр у справах навколишнього середовища та ядерної безпеки Меркель у квітні 1996 р. з нагоди 10-річчя чорнобильської катастрофи побувала з першим візитом в Україні.

Вибори до бундестагу 27 вересня 1998 р. закінчилися поразкою ХДС/ХСС та закінченням удалої політичної кар'єри Коля. Зменшилася й особиста популярність А. Меркель у

одноmandatному виборчому округу, але вона була обрана депутатом бундестагу. Офіційним наступником Гельмута Коля вважався Вольфганг Шойбле. Зрештою, 7 листопада 1998 р. він був обраний лідером Християнсько-демократичної партії. Ангела Меркель отримала посаду генерального секретаря партії, а Коль залишився почесним головою партії. Поліпшені результати ХДС на низці земельних виборів та успіх на виборах до Європарламенту у червні 1999 р. зміцнили внутрішньопартійні позиції топ-менеджера ХДС Ангели Меркель. Вона підтримала дії НАТО у Косово у березні-червні 1999 р., зазначаючи, що радикальний пацифізм лише розв'язує руки диктаторам.

Однак справжнім першим серйозним випробуванням для неї став скандал із нелегальними партійними фінансовими фондами християнських демократів. Ця інформація була оприлюднена у листопаді 1999 р. Гельмут Коль у інтерв'ю центральному федеральному телеканалу 16 грудня 1999 р. визнав цей факт. Але, посилаючись на чесне слово, Коль відмовився називати імена нелегальних спонсорів партії. Він наголошував, що кошти використовувалися лише на виборчі кампанії та не бачив у цьому криміналу або корупційних інтересів.

Підкреслимо, що на цей час, незважаючи на ті посади, що обіймала А. Меркель, вона не справляла яскравого враження на своїх соратників і широку громадськість. Але даний скандал навколо незаконного фінансування ХДС і причетності до нього Г. Коля був знаменним для кар'єри Меркель. Вона написала відкритий лист у авторитетну німецьку газету та закликала до оновлення партії. Саме 22 грудня 1999 р. у газеті «Франкфуртер альгемайне цайтунг» була опублікована її стаття як посадовця – генерального секретаря ХДС Ангели Меркель. Вона закликала партійців порвати зі старою гвардією. На її думку, «партія має повірити в себе й без «старого бойового коня», як часто називав себе Коль, продовжити боротьбу з політичними конкурентами.

Слід вказати, що даний крок А. Меркель багато дослідників оцінюють як «батькогубство». Проте саме він відкрив їй дорогу нагору, допоміг створити імідж сміливого, чесного та відкритого політика, домогтися впізнання у політичному та медійному просторах, а також завоювати довіру з боку бази ХДС та населення Німеччини. «Мені нема чого шкодувати, я готова відповісти за кожне слово. Моя стаття є дуже особистою позицією, яку я довго обмірковувала».¹¹ За її власним визнанням, йшлося про порятунок партії. Цілком можна припустити, що Меркель відчула у собі натхнення повести партію у ХХІ століття. Але у доцільності цих амбіцій потрібно було спочатку переконати однопартійців, а потім виконати ще більшу задачу – зачарувати та прихилити на свій бік німецьких виборців.

18 січня 2000 р. федеральне правління ХДС зажадало від Г. Коля скласти з себе регалії почесного голови ХДС. Колишній бундесканцлер вступив у полеміку з новим лідером партії В. Шойбле. Останній 10 січня 2000 р. визнав, що мав справи з посередником у торгівлі зброєю Карл-Хайнцем Шрайбером, який був головним нелегальним фінансистом ХДС. Хоча за місяць до того Шойбле заперечував цей факт на засіданні бундестагу. Суперечливі свідчення щодо цього дала казначей ХДС Брігітта Баумайстер. Отже, топ-менеджмент християнських демократів загруз у бруді політичного скандалу. Настав час для кадрових висновків.

16 лютого 2000 р. Шойбле заявив про відставку з посади лідера партії та парламентської фракції. Ангела Меркель як генсек партії зайняла ключову позицію. Вона організувала дев'ять регіональних конференцій, на яких з рядовими членами партії обговорювалися політичні наслідки фінансового скандалу. На цих конференціях консолідовувалася підтримка Меркель – потенційного нового лідера партії, – жодним чином не причетної до скандалу.

11 Stock W. Angela Merkel. Eine politische Biographie. Olzog, München. 2005. S.138.

Варто взяти до уваги, що на початку 2000-х років. політика у німецькому суспільстві розглядалася, передусім, як прерогатива чоловіків. Меркель – жінці, вченому з колишньої НДР, потрібно було за короткий термін переконати скептиків та надихнути прихильників ХДС. Як не дивно, але вона зуміла досягти мети завдяки своєму промовистому виступу на з'їзді партії 10 квітня 2000 р. Даний її виступ став одним із найяскравіших, емоційних і сміливих за всю тривалу політичну кар'єру. Меркель вдалося пов'язати особисту біографію та переконання з базовими цінностями партії. Наведемо пряму мову: «ХДС було засновано після 1945 р. як відповідь тоталітарному режиму. Цей досвід для Заходу налічує понад півстоліття. Для всіх, хто приєднався до ХДС після потрясінь у НДР, він дуже важливий. Тоді, у 1989 р., у нас була вже чітка впевненість: свобода, демократія – це благо, яке неможливо переоцінити. Нічого не змінилось. Будь-хто, хто жив у НДР, як я, знає, що політика, спрямована проти людської природи, є блюзнірством. Ми знаємо ціну свободи».¹²

10 квітня 2000 р. на федеральному з'їзді ХДС в Ессені 897 з 935 голосів делегатів було віддано за обрання головою партії Ангели Меркель. Генеральним секретарем партії став Рупрехт Поленц. Головою парламентської фракції ХДС-ХСС став Фрідріх Мерц.

Тож досвід життя при авторитаризмі та прагнення до демократії визначали політичні та комунікативні дії Меркель на початку її кар'єри та перетворилися на один з головних рушійних факторів згодом. Після цього виступу її ім'я стало своєрідним брендом, чому, безумовно, сприяло майже одностайне позитивне висвітлення її особи у ЗМІ. Таким чином, перше піднесення популярності Меркель припадає на квітень 2000 р., коли її було обрано головою ХДС. Населення сприймало нового лідера ХДС як соціально орієнтованого

¹² Frank Hartmann. Merkl's Rhetoric. Worte auf der Goldwaage. URL: <https://www.politikkommunikation.de/ressorts/artikel/worte-auf-der-goldwaage-363547423>

політика, близького до громадян і, що найголовніше, людину, яка ймовірно більшою мірою заслуговує на довіру, ніж канцлер Г. Шредер або голова ХСС і прем'єр-міністр Баварії Е. Штойбер.¹³

Політичний перебіг подій у федерації та землях набрав динаміки, зміни йшли одні за іншими. Опозиція не змогла запобігти проходженню через верхню палату – бундесрат запропонованого правлячою коаліцією соціал-демократів та зелених урядового проекту податкової реформи. «Червоно-зелений» уряд зміцнився й не поступався опозиції на земельних виборах.

Восени 2000 р. німці святкували десятиріччя об'єднання. А. Меркель високо оцінила внесок «європейської ідеї» у процес об'єднання Німеччини. У книзі, присвяченій десятиріччю вирішення німецького питання, лідер ХДС А. Меркель також нагадала про роль канцлера Г. Коля у завершенні процесу єднання східних та західних німців та у започаткуванні якісно нового етапу європейської інтеграції¹⁴. Це був відкритий реверанс у бік щойно дискредитованого канцлера німецької та європейської єдності. Адже він залишив слід не лише у справах німецької прокуратури, а найголовніше навечно закарбував свої досягнення у німецькій та європейській історії. Тому Меркель не була проти того, аби її називали «улюбленою дочкою» Коля. Це свідчення політичної спадковості кращих досягнень Г. Коля у діяльності його потенційної наступниці було належним чином оцінено прихильниками Коля, яких у партії залишалося чимало.

Водночас всередині ХДС лідерство Ангели Меркель ще не стало беззаперечним. На земельному рівні лідерські ам-

13 Klormann S., Udelhoven B. Der Imagewandel von Helmut Kohl, Gerhard Schröder und Angela Merkel. Vom Kanzlerkandidaten zum Kanzler – Ein Schauspiel in zwei Akten. Forschungsgruppe Deutschland, Working Paper: Inszenierung und Management von Machtwechseln in Deutschland 02/2008.

14 Merkel Angela. Europa und die deutsche Einheit. Zehn Jahre Wiedervereinigung: Bilanz und Ausblick. Freiburg. 2000. С. 11.

біції плекали Роланд Кох та Крістіан Вульф. Причому останній взагалі вважався найбільшим фаворитом Г. Коля. Але ці «кронпринци» не наважилися кинути відкритий виклик жінці. Утім, така людина в середовищі християнських демократів все-таки знайшлася. У лютому 2001 р. лідер фракції ХДС-ХСС Ференц Мерц висунув свою кандидатуру на посаду канцлера від християнських демократів. Хоча вже було відомо про намір Меркель висувати свою кандидатуру на виборах 2002 р.

Однак, прем'єр-міністри федеральних земель від ХДС віддавали перевагу лідеру баварської ХСС Едмунду Штойберу. За цих обставин дрезденський з'їзд ХДС у грудні 2001 р. відклав рішення про обрання кандидатури на посаду канцлера. Зате було затверджено пропозицію Ангели Меркель щодо «нового ринкового господарства», яке мало адекватно відповідати викликам європейської інтеграції та ризикам процесу глобалізації.

Дотримуючись партійної дисципліни, 11 січня 2002 р. під час робочого сніданку із Е. Штойбером А. Меркель офіційно зняла свою кандидатуру та оголосила про своє рішення підтримати баварського прем'єр-міністра як претендента на посаду бундесканцлера від ХДС-ХСС. Цей політичний маневр був необхідністю, адже інакше Меркель міг загрожувати вогню недовіри внаслідок очевидної поразки під час голосування з приводу обрання голови партії та кандидата на посаду канцлера. Також позиція Меркель визначалася прагматичними політичними міркуваннями. Баварський консерватор Е. Штойбер був відомим скептиком щодо поглиблення процесу європейської інтеграції. Він гостро критикував ангажованість уряду Г. Шредера у справі Євросоюзу та певне обмеження суверенітету ФРН. Меркель не поділяла, але враховувала такий європейський скептицизм, адже він був досить поширеним у середовищі електорату ХДС-ХСС. Тому особа Штойбера мала допомогти консолідації опозиційного електорату.

Водночас деякі німецькі журналісти висловлювали припущення, що як громадянка НДР А. Меркель до 1990 р. «теоретично» могла співпрацювати з таємною східнонімецькою службою «Штазі», яка нібито «допомагала» їй зробити чудову наукову кар'єру. У відповідь Меркель констатувала, що спецслужби НДР їй пропонували «співробітництво», але вона відповіла, що «непридатна для такої роботи, бо не вмє тримати язика за зубами і швидко все розповідає друзям». Правда, А. Меркель не могла видавати себе за «дружину цезаря», тому не мала шансів за цих пікантних політичних обставин бути поза підозрою. Потрібно було ще попрацювати на посаді лідера християнських демократів, аби спростувати будь-які ймовірні звинувачення «доброзичливців» та зробити наступний кар'єрний крок. Ці роки Меркель наполегливо вчилася працювати не лише в команді, але й формуючи відповідно власний стиль, характер управління людьми, обіймаючи високі керівні посади. Дещо пізніше А. Меркель відповідаючи на подібне запитання відповідала наступне: «На мій погляд, кожен стиль керівництва дуже особистий. Те, як я зустрічаюся з людьми, пов'язано, звичайно, з моєю особистістю, а також з тим, що я жінка і вчений».¹⁵

За результатами терактів 11 вересня 2001 р. у США німецькі християнські демократи наполягали на перегляді заходів внутрішньої безпеки у ФРН. Ставилася задача посилення процесу адаптації мусульман до демократичних цінностей німецького суспільства. В той же час німецька опозиція підтримала рішення «червоно-зеленої» коаліції про участь сил бундесверу у операції НАТО на території Афганістану.

Вибори до бундестагу 22 вересня 2002 р. з невеликою перевагою виграла коаліція соціал-демократів та партії «зелених» на чолі з бундесканцлером Герхардом Шредером та віце-канцлером і міністром закордонних справ Йошкою Фі-

15 Geheimrezept weiblicher Führung? Hintergründe, Mythen und Konzepte zum weiblichen Führungsstil, Kassel. 2007. S.88.

шером. Ангела Меркель толерантно поставилася до поразки Едмунда Штойбера. Суттєвим фактором, який обумовив поразку ХДС-ХСС, стала миттєва реакція Шредера на катастрофічну повінь на Ельбі, яка відбулася напередодні виборів. Не менш важливим чинником стала позиція «червоно-зеленого» уряду щодо американських мотивів початку війни проти Іраку. Натомість Ангела Меркель висловила підтримку конфронтаційному курсу президента США Джорджа Буша.

Програвши вибори в бундестаг, Меркель очолила фракцію ХДС/ХСС, яка перебувала у опозиції до уряду «червоно-зеленої коаліції» на чолі зі Шредером. Вона нарешті впевнено виграла боротьбу за лідерство у партії у свого основного відкритого конкурента Мерца. На з'їзді християнських демократів 11–12 листопада 2002 р. у Ганновері А. Меркель була переобрана на посаду голови ХДС. Політична кар'єра Ф. Мерца на тривалий час припинилася.

Водночас А. Меркель бракувало чіткого зовнішньополітичного іміджу. Партнери Німеччини погано уявляли собі її орієнтири та пріоритети у міжнародній політиці. Напередодні початку американської війни в Іраку А. Меркель відвідала США, де знову цілком підтримала дії адміністрації президента США Дж. Буша молодшого. Виступаючи під час зовнішньо-політичних дебатів у бундестазі 18 березня 2003 р., Меркель називала ультиматум С. Хусейну «останньою спробою зберегти мир» та розкритикувала зовнішню політику «червоно-зеленої» коаліції, яка руйнує євроатлантичний міст між Євросоюзом та США.

Утім, подальша розстановка сил у владі ФРН залежала не стільки від зовнішньополітичних справ, скільки від внутрішньої політики. Саме у цих питаннях А. Меркель почувалася набагато впевненіше. Тим паче, що підстави для цього давав уряд Шредера – Фішера. Правляча коаліція соціал-демократів та зелених, проводячи реформи, не досягла серйозних соціальних успіхів. Тому опозиційні християнські демократи

впродовж 2003 р. виграли вибори до ландтагів у федеральних землях Гессен та Нижня Саксонія. Так Меркель посилила позиції у верхній палаті парламенту бундесраті. Опозиція підтримала слушну урядову програму дій «Порядок денний – 2000», що охоплювала пакет з 30 реформ та спрямований на реформування бюджетної сфери, ринку праці й соціальної системи ринкового господарства. Але дані слушні настанови щодо проведення непопулярних реформ коштували популярності соціал-демократам. 6 лютого 2004 р. федеральний канцлер Герхард Шредер, артикуючи необхідність більше зосередитися на справах державних, залишив посаду лідера партії. Його наступником став Франц Мюнтеферінг – майбутній архітектор великої коаліції та її головний «переговорник» під час складних дебатів щодо спільних дій соціал-демократів та християнських демократів.

Наприкінці лютого 2004 р. християнські демократи впевнено перемогли на виборах до ландтагу Гамбурга. У травні 2004 р. розгорнулася боротьба за посаду президента ФРН. Адже закінчився термін президента соціал-демократа Й. Рау. Конкуренти А. Меркель у ХДС Роланд Кох та Фрідріх Мерц підтримали кандидатуру колишнього головного «кронпринца» Г. Коля – Вольфганга Шойбле. Однак фаворитом А. Меркель на посаду президента ФРН став колишній директор МВФ Горст Келлер. Його обрання 23 травня 2004 р. на посаду президента було оцінено як суттєве посилення внутрішньополітичних позицій Меркель та чергове фіаско соціал-демократів і зелених.

Ще будучи лідером опозиції, А. Меркель позитивно оцінила вступ 1 травня 2004 р. до Європейського Союзу відразу десяти нових країн-членів. Утім, християнські демократи вимагали більш ретельного ставлення до нових кандидатів на вступ. У цей час Меркель побувала у Туреччині, де наполягала на ідеї «привілейованого партнерства» з Євросоюзом, яка мала замінити туркам членство в об'єднаній Європі. Го-

ворячи про проблеми інтеграції турецьких емігрантів до внутрішніх реалій Німеччини, 20 листопада 2004 р. А. Меркель заявила, що «багатокультурне суспільство зазнало невдачі». Вона використала консервативний термін німецької «титульної культури» та розкритикувала небажання мусульман повністю адаптуватися до цінностей європейської культури. Але Меркель не поділяла скептичних очікувань щодо найближчого майбутнього Європейського Союзу у сенсі пророцтв про остаточні «сутінки Європи». Навпаки, вона залишається переконаним прихильником просування процесу європейської інтеграції вперед, адже будь-які зворотні кроки не просто ведуть Європу в минуле, а й створюють додаткові ризики європейському миру, стабільності, свободі та демократії.

22 травня 2005 р. відбулися вибори у найбільшій та найбільш промислово розвиненій федеральній землі Північна Рейн-Вестфалія, яка традиційно була оплотом соціал-демократів. Однак цього разу вибори завершилися впевненою перемогою християнських демократів. Відтак «червоно-зелена» коаліція втратила більшість у бундесраті, а разом із нею й можливість проведення самостійного курсу. Результати цих виборів стали останнім аргументом, що переповнив шальки терезів та терпіння Шредера, до якого прихильним був народ, але стали відвертатися чимало членів із лав власної партії. Тож завзятий та рішучий Герхард Шредер пішов ва-банк, домігся розпуску бундестагу й призначення на 18 вересня дострокових парламентських виборів. При цьому соціал-демократи не стали виключати можливість створення великої коаліції, на що обережно натякував голова СДПН Мюнтеферінг.

30 травня 2005 р. президії ХДС та ХСС обрали А. Меркель кандидатом на посаду бундесканцлера. Її статус партійного та опозиційного лідера більше не піддавалися сумніву. Однак експерти критично оцінювали перспективи цього номінанта від партій християнських демократів. Кандидат від опозиції Ангела Меркель мала очевидні мінуси в порівнянні

зі Шредером. По-перше, хоча її й характеризували, як «серйозну жінку для серйозних справ», вона була політиком, що вийшла зі східних терен Німеччини. Правда, багато діячів ХДС намагалися піднести це як додатковий плюс. По-друге, вона не мала такої харизми, як щирий трибун Герхард Шредер. Журналісти навіть дали йому прізвисько «медійний канцлер». Телевізійна дуель Шредер – Меркель, що демонструвалася на провідних каналах ФРН і зібрала 21 млн. глядачів, на думку виборців, була нею беззастережно програна.¹⁶ По-третє, у ході передвиборчої боротьби, Меркель висунула непопулярне гасло – урівняти прибутковий податок для всіх і підняти його до 25%.

Зазначимо, що зовнішня політика в ході передвиборчої боротьби 2005 р. відіграла підлеглу роль. І якщо Шредер та Фішер наголошували на миролюбних засадах зовнішньої політики «червоно-зеленої» коаліції, на тій позитивній ролі, яку країна відіграла в ході війни в Іраку (Шредер в додаток наполягав на необхідності зміцнення дружніх зв'язків з Росією й Францією), то Меркель підняла лише одне питання – небажання християнських демократів бачити Туреччину повноправним членом ЄС. Взагалі ж в царині зовнішньої політики у Шредера виявилися сковані руки: не тільки ХДС/ХСС, але коаліційні партнери із партії «зелені» та багато хто із соціал-демократів не хотіли продовження його товариських відносин з В. Путіним та не підтримували курс свого лідера щодо атомного співробітництва з Китаєм.

Нам видається, що для більш об'єктивного розуміння витоків перемоги ХДС/ХСС на чолі з Ангелою Меркель у дострокових виборах 2005 р. та виведення нею завдань на перспективу, слід взяти до уваги наступне. Вельми важливою характерною рисою для Меркель у виборчих кампаніях особливо перших для неї федерального рівня (також і як керівника федерального уряду) була чітко виражена риса – уміння

16 <https://www.bpb.de/mediathek/339440/tv-duell-2005-schröder-merkel>

вчитися у своїх конкурентів. І цю рису їй, певно, що вдалося зберегти і в подальшому.

Для переконливості наведемо наступні факти. Будучи керівником фракції ХДС/ХСС у бундестазі з 2002 р., Меркель не зуміла створити власний сталий чіткий політичний образ. Тому до своєї першої на федеральному рівні виборчої кампанії вона підійшла зі скромним іміджем «жінки, яка не прагне розповідати про себе». Соратники А. Меркель по партії вважали її навіть «підозрілою».¹⁷ Вони визнавали її інтелект, вміння швидко виділяти головне, прагнення влади, але констатували, що Меркель надто недовірлива, розправляєтсья зі своїми противниками, може швидко образитися, що серед усіх «мачо» вона найсправжнісінька «мачо».¹⁸ Характеристика для політика неоднозначна, малоприємна та дуже далека від того іміджу, з яким Меркель асоціюватиметься під завершення своєї політичної кар'єри.

Більшість друзів та конкурентів віддавали їй належне завжди. Проте її політичним учителем став не Гельмут Коль, який підтримав Меркель на старті кар'єри у об'єднаній країні, а соціал-демократ Герхард Шредер – супротивник харизматичний, що володіє ораторським талантом та, ймовірно, найскладніший лідер, з яким їй довелося зіткнутися у внутрішній політиці. Шредер мав переваги саме в тих царинах, у яких вона була відчутно уразлива. Її перша виборча стратегія була заснована на довершеній чесності, прагненні сказати виборцям правду. Меркель знала, що виграти у Шредера його методами для неї малоімовірна справа. Тому вона зробила ставку на формування собі іміджу компетентного політика, який вникає особисто у всі деталі.

17 Klormann S., Udelhoven B. Der Imagewandel von Helmut Kohl, Gerhard Schröder und Angela Merkel. Vom Kanzlerkandidaten zum Kanzler – Ein Schauspiel in zwei Akten. Forschungsgruppe Deutschland, Working Paper: Inszenierung und Management von Machtwechseln in Deutschland 02/2008. S. 44.

18 Kister K. Angela Merkel: Macha gegen Macho, Süddeutsche Zeitung, am 17. Mai 2010, URL: <https://www.sueddeutsche.de/politik/angela-merkel-macha-gegen-macho-1.304301>

І на певний час у передвиборчій гонці їй вдалося обігнати суперника за цими показниками. Скажімо, влітку 2005 р. виборці довіряли їй більше, а ніж Шредеру у вирішенні: економічних питань (39% : 22%) та створенні нових робочих місць (45% : 29%). Вона викликала надію (43% : 26%) і вважалася ближчою до народу (37% : 32%) порівняно з лідером СДПН.¹⁹

У перебігу змагань за канцлерство Меркель ґрунтовно попрацювала над своїм зовнішнім реноме. Так, за допомогою стилістів, вона поступово змінила зачіску та гардероб. Ангела Меркель зробила це не тому, що вирішила стати політичною зіркою, а для згортання ускладнюючих імідж суперечок щодо її зовнішності. Однак цих заходів виявилось замало. Після телевізійної дуелі з трибуном Шредером у вересні її рейтинг відчутно знизився з 42 до 35%.

Далі, будучи наполовину «оссі» та «вессі», Меркель прагнула, але не зуміла використати цю перевагу в 2005 р., щоб стати уособленням історії об'єднання Німеччини. Їй важко було вести виборчу кампанію на теренах колишньої НДР: її не сприймали як рідну. Своїм наполегливим прагненням об'єктивності вона суперечила західно-політичному класу ФРН, орієнтованому здебільшого на боротьбу за увагу ЗМІ. Порівняно з конкурентом, вона стримана і майже сором'язлива, – не запропонувала зрозумілої виборцям рольової моделі, з якою громадяни могли б ідентифікувати себе. Відтак виборці не побачили, а ні дбайливу матір, а ні переконливого професіонала, яка подає приклад своїми досягненнями. Водночас її щирість та зусилля були надто помітні. Тож, незважаючи на формальну перемогу ХДС/ХСС, цей результат ще не міг вважатися особистісною перемогою Меркель. Правда тішити мали – загальний успіх партії з А. Меркель на чолі та її особистий результат на виборчому

19 Klormann S., Udelhoven B. Der Imagewandel von Helmut Kohl, Gerhard Schröder und Angela Merkel. Vom Kanzlerkandidaten zum Kanzler – Ein Schauspiel in zwei Akten. Forschungsgruppe Deutschland, Working Paper: Inszenierung und Management von Machtwechseln in Deutschland 02/2008. S. 38.

окрузі. А як за нашим баченням, – і виведення нею слухних уроків та вміння вчитися.

На позачергових виборах до бундестагу 18 вересня 2005 р. ХДС-ХСС отримав 35,2%, а соціал-демократи 34,2%. Такий результат виключив можливість використання обома «великими народними партіями» варіанту укладання коаліції з вільними демократами. У своєму виборчому окрузі № 15 в Штральзунді (Середня Передня Померанія, о. Рюге) А. Меркель набрала 41,3% голосів. В свою чергу соціал-демократи та зелені після цих виборів не мали більшості, потрібної для відтворення своєї правлячої коаліції. Розпочалися запеклі дебати на тему, кому Меркель, або Шредеру належить право спробувати сформувати новий склад коаліції. Під час попередніх коаліційних консультацій президент Г. Келлер – саме недавній протезе А. Меркель, зумів переконати Г. Шредера «в ім'я Німеччини» відмовитися від конкуренції із Меркель за посаду канцлера. Тим паче, що сам Герхард Шредер вже знав про російську пропозицію перейти на більш вигідну роботу керівника акціонерної корпорації, яка будує «Північно-європейський газопровід» дном Балтійського моря.

На першому засіданні фракції ХДС-ХСС 20 вересня 2005 р. А. Меркель була переобрана на посаду лідера фракції, що дало їй можливість офіційно розпочати переговори про формування коаліції. Висувалася ідея створення принципово нової коаліції у складі християнських демократів, партії зелених та вільних демократів. Але соціал-демократи запропонували ХДС-ХСС створити «велику коаліцію». П'ять тижнів тривали важкі та детальні коаліційні переговори між колишніми запеклими опонентами. 12 листопада 2005 р. Християнсько-демократичний союз, Християнсько-соціальний союз та Соціал-демократи уклали коаліційну угоду.

Нарешті, 22 листопада 2005 р. А. Меркель була обрана на посаду федерального канцлера 397 голосами із 611 депутатських мандатів. Вона побила відразу кілька рекордів: була

першою в історії Німеччини жінкою канцлером та у свій 51 рік стала наймолодшим канцлером в історії ФРН. Вона очолила другу в історії цієї держави велику коаліцію. Меркель також стала першим представником східнонімецьких федеральних земель на цій посаді та першою бундесканцлерін, яка має не гуманітарну, а природничу вищу освіту. Також показовим для іміджу сім'ї Меркель було й те, що її чоловік Йоахім Зауер, не бажаючи бути у центрі громадської уваги, не був на церемонії інавгурації дружини на посаді федерального канцлера.

З соціально-політичної точки зору саме Ангела Меркель стала віддзеркаленням середньостатистичного німецького виборця. Відсутність «харизми» у неї на той час стала зручним засобом маскування у боротьбі з конкурентами всередині ХДС. Однак амбіції, працездатність, політична гнучкість виділяли її на загальному тлі німецьких політиків чоловіків.

Важливо підкреслити, що для Меркель, як політика державного рівня, були і залишаються характерними обережність, виваженість, раціональність та поступовість. Якщо на початку її загальнонаціонального лідерства вони були обумовлені особливостями формування великої коаліції, то з часом ці якості допомагали їй як федеральному канцлеру визначатися і успішно позиціонувати у непростих умовах світової фінансово-економічної кризи, при подоланні гострих викликів, що поставали перед німецьким суспільством та у колі європейської і світової спільноти.

Заступивши на пост глави уряду, А. Меркель довела, що хоче й, головне, може успішно вчитися бути лідером не тільки національного, але й світового масштабу. Найбільших успіхів вона досягла на міжнародному подіумі. При ній відбулося очікуване посилення атлантичного вектора й наступило «постшредерське потепління» відносин між ФРН і США, збіг позицій обох урядів простежувався по цілому колу проблем. Це – боротьба з міжнародним тероризмом, запобіган-

на ядерного озброєння Ірану й денуклеаризації Корейського півострова, завершення й легалізація політики сегментування Балкан з визнанням незалежності Косово, питання забезпечення енергобезпеки.

У період великої коаліції 2005 – 2009 рр. у ФРН А. Меркель успішно головувала у «групі восьми», спонукаючи лідерів провідних держав до їх більш активного залучення до співпраці з країнами третього світу, що швидко розвиваються. Не в останню чергу завдяки особистим зусиллям, завзятості й наполегливості Меркель в умовах настання глобальної фінансово-економічної кризи була реалізована ідея створення «групи двадцяти». У Євросоюзі Берлін доклав максимум зусиль для виходу ЄС із конституційної й структурної кризи. Політика Німеччини, її конструктивність і наполегливість прислужилися у виробленні й ратифікації Лісабонського договору та подоланню наступних викликів. Водночас саме позиція ФРН на зустрічах різних рівнів держав-членів НАТО у 2008 р. спричинила зняття з порядку денного альянсу питання щодо перспективи членства Грузії та України.

Зазначимо, що створення великої коаліції для партії А. Меркель стало вимушеним кроком. З партією СДПН, рівною за силою, доводилося рахуватися. Тому спочатку створювалося враження, що тон у коаліції задавали соціал-демократи, а канцлерін обмежується роллю скромного модератора. «З приходом до влади А. Меркель у внутрішній політиці не було жодного прикладу, коли вона сказала: «ми зробимо це так».

Її стиль управління у період 2005-2009 рр. німецькі аналітики характеризували як прагматичний та неідеологічний. Навіть дружній християнським демократам часопис «Spiegel» звинуватив А. Меркель у нестачі мужності та наполегливості. Вже через рік керівництва великої коаліції вона набула репутації «консенсус-канцлерін», яка втратила волю до реформування, не знає куди вона веде партію та уряд.

Проте Меркель продовжила працювати над собою та над образом, який транслювала через ЗМІ німецьким виборцям, навчилася бути розслабленою перед камерами. Пояснила свій стиль керівництва великою коаліцією завдяки політиці «малих кроків», закликавши уряд діяти за принципом «так, але...», а не блокувати одразу пропозиції одне одного. Цей спосіб керівництва, вироблений у перший легіслатурний період, перетворився у результаті на її візитну картку.

Меркель розуміла, що не маючи, як її попередник по партії Коль, сильної мережевої підтримки всередині своєї партії, вона зробила ставку створення відданої їй команди у канцелярії. Саме від скоординованих дій цього відомства по роботі з урядом та партіями, вірності його співробітників багато в чому залежав особистий успіх канцлерів.

На початку канцлерського терміну А. Меркель була змушена нестачу визнання у Німеччині компенсувати повагою за кордоном. Її високо оцінили китайські колеги у 2006 р. А також президент Франції Ж. Ширак після спілкування з нею зазначив, що у канцлерів сильний характер, а лідер США Дж. Буш оцінив її як «надзвичайно здібного та ясного мислителя». Фактично Меркель вдалося завоювати зовнішньополітичну популярність швидше, ніж Шредеру. Після перших турне європейськими країнами німецька преса підтвердила її успіх, назвавши «королевою Європи».²⁰

Відтак, використовуючи зовнішньополітичний успіх, вона врахувала досвід своїх попередників і свідомо створювала імідж «звичайної, земної» жінки, наближеної до серця кожного німця. «Я планую і надалі варити картопляний суп та вести нормальне життя. Я хочу зберегти зв'язок із землею», – не раз відзначала вона в інтерв'ю і дотримувалася цього

20 «Die Merkel-Pause». Von Jan Fleischhauer, Alexander Neubacher, Ralf Neukirch und Gabor Steingart, Der Spiegel, 19.02.2006. URL: <https://www.spiegel.de/politik/die-merkel-pause-a58a7f9a9-0002-0001-0000-000045977834>

принципу протягом усього канцлерства.²¹ У результаті до закінчення першого терміну повноважень Меркель зуміла зміцнити свій авторитет та сформувати у ЗМІ образ компетентного мудрого керівника, чесного посередника у внутрішній та зовнішній політиці. Більше того, їй вдалося зробити так, що всі заслуги «великої» коаліції, досягнуті, багато в чому завдяки результатам започаткованих Г. Шредером реформ та високопрофесійної діяльності СДПН, перетворилися на досягнення особисто канцлерів та ХДС/ХСС.

Важливо, що як голова Християнського демократичного союзу Меркель сприяла полівінню його політичного курсу та прийняттю у 2007 р. нової партійної програми, в якій ХДС проголошувалась «партією середини».²² Для неї народна «партія середини» означало «партію політичного центру». А розширення електоральної бази мало відбуватися за рахунок завоювання виборців інших партій, насамперед, СДПН та «Союзу 90/Зелені», що стало однією з основних цілей А. Меркель на посаді голови ХДС. Стратегія ХДС щодо завоювання виборців – прихильників СДПН призвела до послаблення цієї найстарішої партії та до поступової втрати соціал-демократами «народного статусу».

У результаті виборів до бундестагу у 2009 р., коли соціал-демократи зазнали відчутної поразки, Меркель сформувала урядову коаліцію партій: ХДС/ХСС – ВДП. Діяльність нового уряду А. Меркель – Г. Вестервелле була сконцентрована на проведенні реформ: системи охорони здоров'я, ринку праці, галузі освіти, сфери енергетики, військового відомства тощо. Політик зосередила зусилля на пошуку механізмів, які уможливили б узгодження інтересів держави, бізнесу та широких верств громадян з тим, щоб ефективно працювали реформи.

21 Glaesner K. Geheimrezept weiblicher Führung? Hintergründe, Mythen und Konzepte zum weiblichen Führungsstil, Kassel. 2007. S.91.

22 Freiheit und Sicherheit. Grundsätze für Deutschland. Das Grundsatzprogramm. Beschlossen vom 21. Parteitag Hannover, 3. – 4. Dezember 2007. <https://docplayer.org/8384337-Freiheit-und-sicherheit-grundsaeetze-fuer-deutschland.html>

Однак, як показав час, із більшості питань оптимальних рішень коаліції під керівництвом А.Меркель здебільшого не вдалося віднайти. Більше того, події у світі загострили чимало проблем, зокрема, у сфері енергетики. Так, якщо у 2010 р. держава і бізнес з великими потугами досягли консенсусу стосовно перспектив ядерної енергетики, то катастрофічний землетрус у Японії 2011 р. перекреслив усі досягнуті домовленості і знову постало питання згортання ядерної енергетики країни.

До кола питань, з яких за лідерства Меркель були віднайдені успішні рішення, слід віднести подолання та зміцнення стійкості у протидії кризовим явищам в лавах Європейського Союзу. Зокрема лінія канцлерін А. Меркель, стосовно збереження стійкості єврозони, створення фонду стабільності та інші заходи мали здебільшого позитивні наслідки. Зростання експорту ФРН уможливило придання позитивної динаміки більшості галузей економіки, суттєво зменшити рівень безробіття. Певну віддачу привніс пакет кон'юктурних програм, прийнятий 2010 р., що слушно продовжили попередні заходи спрямовані на вихід із кризи.

Однак у пошуках шляхів зміцнення власної ідентичності партіям влади багато досягти не вдалося. В цих партіях, особливо у ВДП криза лише посилилася. Невдоволенням електорату скористалися малі партії, причому, не лише зелені та ліві, але й право-радикальні партії та рухи. Підтвердження цим явищам стали вибори до земельних ландтагів. Знаковою подією для всього політичного ландшафту федерації стали вибори кінця березня 2011 р. у землі Баден-Вюртемберг. ХДС і ВДП зазнали нищівної поразки, вперше в історії тут до влади прийшли зелені та соціал-демократи.²³ Після провальних виборів пішов у відставку голова ВДП Г.Вестервелле.

23 Endlich am Ziel – und weiter unterwegs <https://www.gruenebw.de/wahlen/landtagswahl/winfried-kretschmann/>

Поряд з цим у політичному житті країни відбулися значимі події. Наприкінці травня 2010 р. несподівано пішов у відставку федеральний президент Хорст Келлер. У суспільстві під час обговорення кандидатів та обрання наступника, яким став Кристіан Вульф, розгорнулася дискусія щодо ролі та значення даного поста у німецькій державі, а також партійно-політичних процесів, що проходили у країні. К. Вульф після обрання в червні того ж року президентом ФРН призупинив своє членство у ХДС через надпартійний статус глави держави. Видрукувана влітку 2010 р. книга Тіло Саррацина²⁴ стала потужним каталізатором активної політичної та суспільної дискусії відносно державної політики в галузі міграції та місця мігрантів у сучасному німецькому суспільстві. До складнощів для коаліції додалася вимушена відставка міністра оборони Теодора фон цу Гуттенберга. Саме з ним А. Меркель та урядова коаліція пов'язували подальші плани, вбачаючи у ньому майбутнього лідера.

Однак на тлі цих складнощів, які переживали країна, суспільство і партії, авторитет та лідерські якості федерального канцлера Ангели Меркель отримували все більшого визнання. Так, з часу перебування на чолі уряду А. Меркель в 2011 р. була п'ятий раз визнана журналом *Forbes* як «сама могутня жінка світу». Визначальними факторами при цьому стали її впливи у фінансово-економічних колах і медійному співтоваристві, а також кар'єрні досягнення.

Широковідомим є психологічний портрет канцлерин, який був наданий американськими дипломатами, і який ми подавали раніше у відповідному розділі.²⁵ Нині ж ми наведемо характеристику Ангели Меркель, яку їй відкрито надало впливове німецьке видання *Financial Times Deutschland* після чергового приходу її до влади. Тож часопис наголошував:

24 Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. – München, 2012. – 461 S.

25 Див. Відповідно III розділ...С.127 – 128.

«вичікувальність, обережність, повільність, характерні для канцлерства Меркель... Перемога на виборах ще більше зміцнила її систему обережної страховки від будь-якої небезпеки. Саме ця система катапультиувала її на вершину влади. І канцлер захищає цю владу, оточуючи себе за рідкісним винятком слабкими міністрами. «Однак влада в умовах демократії не повинна бути самоціллю».²⁶

Християнські демократи та їх лідер А. Меркель виграли парламентські вибори у вересні 2013 та 2017 рр. Хороша економічна ситуація в країні стала одним із дієвих чинників, що визначали електоральні настрої німецьких громадян. Зростання ВВП, що розпочалося після подолання кризи збереглося впродовж наступних років і у 2013 р., складало 4,0%, одночасно відбувалося зниження інфляції та рівня безробіття у порівнянні із попередніми роками. За таких умов очолюваний А. Меркель блок ХДС/ХСС мав об'єктивні переваги у порівнянні із опозицією, а їх слушне апелювання до позитивних показників слугувало доказом успішного врядування.

Однак, складнощі виникли і при формуванні урядової коаліції втретє очолюваної Меркель. Тож, перемігши на виборах 22 вересня, вона змогла сформувати новий коаліційний уряд практично через три місяці – лише 17 грудня 2013 р. Новацією стало проведення голосування соціал-демократів: лише 14 грудня стало відомо, що 3/4 членів партії підтвердили згоду на входження у велику коаліцію з християнськими партіями. Тоді 16 грудня лідери трьох німецьких партій – ХДС, ХСС і СДПН – підписали коаліційний договір. І лише наступного дня Меркель, була обрана федеральним канцлером на третій термін, і міністри її кабінету змогли скласти присягу.²⁷

26 Financial Times, Deutschland. 29. Dezember. 2010.

27 Тимошенко Е.П. Выборы в германский парламент: основные результаты и их влияние на партийно-политическую систему Германии. Германия. 2013. Часть 1. Доклады Института Европы РАН. – М. – 2014 – С.34 – 50; http://gazeta.dt.ua/international/partneri-mimovoli-_html

Водночас звернемо увагу на те, що далеко не всі у бундестазі та суспільстві цим станом були задоволені. Проте прихильники Меркель свідомі того що, вона лідер і стала майстерним менеджером, якому притаманні наполегливість та раціональна тактика «малих кроків», чим вона неодмінно скористається як при вирішенні політичних, так і економічних проблем та викликів.²⁸

Дійсно, що вихід із кризи 2008-2009 рр. у Німеччині багато в чому було забезпечено за рахунок ініційованих урядом державних програм підтримки підприємств, які надавали співробітникам можливості неповної зайнятості. Чисельність таких працівників різко зросла до 1,2 млн осіб, також ефективним способом підтримки стала робота «міні-джоб», яка оплачується у розмірі 400 євро в місяць. Станом на 2014 р. число таких працюючих сягнуло 5 млн осіб, що становило 11,5% від всіх зайнятих.²⁹

За даними Інституту німецької економіки (м. Кельн), на кінець 2013 р. народне господарство ФРН відчувало недостачу математиків, фахівців із інформатики та з природничих наук, техніків у 121 тис. (це біля 100 спеціальностей, що відносяться до цієї групи MINT). Виходячи із демографічних тенденцій, становище вірогідно буде тільки ускладнюватися. Невиключено, що у 2025 р. брак робочої сили в цілому може складати біля 6,5 млн осіб. Тому з 2011 р. в Німеччині реалізується «Концепція забезпечення спеціалістами», складовою якої є заходи щодо реформування системи підготовки фахівців з даних спеціальностей і нові правила визнання кваліфікації іноземних фахівців як із країн ЄС, так і третіх країн. Тому у діяльності великої коаліції, пріоритетними для уряду стали інвестиції у сферу освіти, транспортної інфра-

28 Див. www.statistik-bund.de/wahlen; Bundestagswahl in Deutschland am 22. September 2013. Wahlanalyse, Viola Neu, Konrad-Adenauer-Stiftung, S.6; http://www.kas.dewf/doc/kas_35530-544-1-30.pdf ? 131220112410.

29 Белов В.Б. Минимальный экономический рост при снижении экспорта / Германия. 2013. Часть 1. Доклады Института Европы РАН. – М. – 2014 – С.11 – 33.

структури і енергетику, підтримка 15 наукових кластерів. Все це сприяє економічному зростанню, підвищенню продуктивності праці та рівню заробітної плати.³⁰

Наголосимо, що і для загальнонаціонального лідера А. Меркель посткризовий період був непростим як у вирішенні внутрішніх проблем, так і позиціонуванні на міжнародному рівні. Та чи не найбільшим викликом стали проблеми зміцнення Європейського Союзу, який зіткнувся із величезним потоком біженців та переселенців, що хлинув на його територію, зростання напруженості у суспільстві в силу поширення актів тероризму на теренах ЄС. Ангела Меркель та її уряд стали головними модераторами у колі країн Євро-союзу щодо розв'язання цієї проблеми. До самої Німеччини протягом 2015 р. потік біженців сягнув майже 2 млн осіб., величезні масштаби прибульців були і в наступні роки. Тому Берлін разом із партнерами по ЄС прагнув шляхом квотування розподілити навантаження поміж всіма державами об'єднання. Скрутне становище відразу ж стали використовувати радикальні партії, популісти, посилювалися аргументи євроскептиків у лавах навіть урядових партій. По цьому колу питань відповідні ускладнення виникали не лише в уряді, а навіть поміж сестринськими партіями ХДС – ХСС.

Серйозним викликом для уряду великої коаліції та й самої Меркель стала ситуація на Сході Європи, зокрема навколо України. ФРН однозначно підтримала Революцію гідності 2013–2014 рр. в Україні, рішуче засудила анексію Криму Росією та її втручання на боці сепаратистських сил. Німеччина стала дієвим учасником переговорів у Мінську у 2014 і 2015 рр., вона найактивніше підтримувала Україну не лише у «нормандському форматі» переговорів щодо врегулювання воєнного конфлікту в Донбасі, але і у створенні широкої проукраїнської коаліції. Уряд Меркель, надаючи підтримку офіційному Києву, виявив наполегливість щодо запровадження і

30 Доступ на: <http://bioeconomy.de/spitzencluster-bioeconomy/region//>

продовження санкцій проти Росії, цьому не завадили економічні втрати та наявність своєрідного проросійського лобі із числа певних політичних і бізнесових кіл.

У листопаді 2016 р., незважаючи на складнощі внутрішнього становища у ФРН, А. Меркель визначилася йти четвертий раз на вибори у якості претендента знову очолити уряд. В основу своєї передвиборчої кампанії 2017 р. вона поставила боротьбу з правими радикалами, що вміло використовували страхи німців перед мігрантами, яких Німеччина прийняла найбільше серед країн ЄС – близько двох мільйонів осіб. Після грудневого 2016 р. з'їзду ХДС у Ессені, на якому А. Меркель 9-й раз поспіль обрали головою партії, блок ХДС/ХСС став демонструвати ефективну політику стосовно мігрантів. Меркель неодноразово виявляла слухний підхід до вирішення складних проблем у рамках коаліційного уряду. Про це свідчив її промовистий вислів щодо біженців – «думаю, що ми з цим впораємося». Такий підхід мав своїх прихильників та противників.

Аналіз свідчить, що Меркель під час виборчої кампанії 2017 р. та після знову виявила неабиякі здібності та лідерські якості. Незважаючи на включення у виборчі перегони на боці соціал-демократів нового очільника Мартіна Шульца у якості головного суперника, голова ХДС і федеральний канцлер взяла гору.³¹ Меркель твердо позиціонувала себе спокійним і урівноваженим політиком, спроможним управляти конфліктами та згладжувати протиріччя. Вона успішно не тільки обійшла суперника на теледебатах, але й забезпечила перемогу своїй партії на виборах до бундестагу. Відтак, навіть скромний результат блоку ХДС/ХСС у 33,5% голосів уможливив А. Меркель четвертий раз поспіль стати федеральним канцлером. Долаючи чимало труднощів, які раз у раз виникали на шляху з формуванням коаліції, у

31 Schulz ist so bleibt wie Merkel <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/martin-schulz-und-angela-merkel-sind-jetzt-gleich->

березні 2018 р. ХДС/ХСС і СДПН знову представили уряд великої коаліції.

Досягненню чергового політичного успіху Меркель сприяли більш вимогливі заходи, які здійснював уряд щодо інтеграції біженців. Були визначені чіткі інструменти впливу на вивчення біженцями німецької мови, заходи щодо влаштування на роботу та спрощення процедури виселення тих мігрантів, які порушують законодавство чи не виявляють бажання інтегруватися в суспільство. Також економічна конюнктура у ФРН – економічне зростання, фінансовий профіцит державного бюджету та низький рівень безробіття, потенційно вивищували лідера християнських демократів.

До цих спонук слід додати і зовнішні чинники та авторитет Меркель, особливо на тлі ускладнень відносини із США та з РФ, утруднення перебігу подій з Брекзітом у Великобританії, а також позиціонування Франції тощо. Варто підкреслити, що перебування при владі у США суперечливого і важкопрогнозованого Д. Трампа дозволили А. Меркель позиціонувати себе громадськості не лише у якості лідера провідної європейської держави, але і як головного захисника демократичних цінностей Європи і Заходу в цілому. Протистояти її авторитету було і залишається для опонентів об'єктивно досить важко.

Завдяки зусиллям Німеччини і особисто Меркель значним успіхом позначилися організація та проведення саміту «групи двадцяти» держав у липні 2017 р. Саме завдяки зусиллям німецьких партнерів було досягнуто компромісу по двох важливих питаннях – продовження боротьби з глобальним потеплінням і підтримка свободи світової торгівлі. Ці положення увійшли до узгодженого в Гамбурзі тексту спільної заключної декларації.

Загалом, недивлячись на відверто негативну реакцію офіційного Берліна на проголошену президентом Трампом концепцію «Америка понад усе», Меркель і її уряд унемож-

ливив нанесення суттєвої шкоди з боку лінії Трампа трансатлантичному партнерству, зокрема, у сфері європейської безпеки і захисту клімату. Також, незважаючи на заперечення України та Польщі, а потім і Вашингтона, Ангела Меркель підтримала будівництво другої лінії Північного газопроводу між Росією та Німеччиною.

З приходом до влади у США президента Джо Байдена, А. Меркель без складнощів вдалося відновити притаманні відносини у трансатлантичному вимірі, співробітництво і взаємопідтримка Вашингтона і Берліна, як і двох держав-партнерів, стали рівними і передбачуваними. У даному контексті слід також розглядати факт погодження з чинним американським президентом угоди щодо «Північного потоку-2». Із цього дразливого питання канцлерін Меркель вдалося досягти порозуміння під час свого візиту за океан.

Підкреслимо, що вельми значущим для ФРН та особисто для Меркель був позитивний економічний розвиток, зростання ВВП вище прогнозованих показників, досягнення чергових успіхів політики зайнятості, обсягів зовнішньо-торгівельного обороту. Динамічний розвиток ринку праці обумовив нові досягнення об'єднаної Німеччини: середньорічна чисельність зайятих у народному господарстві складає понад 44 млн зайятих. Одночасно знижується рівень безробіття, в тому числі і довготермінового. Проте ні трудова міграція, а ні суттєвий притік нелегальних мігрантів у попередні роки, не можуть пом'якшити проблему нестачі кваліфікованої робочої сили. Ці питання, як і проблеми надмірного навантаження низки секторів економіки чи згортання атомної енергетики, вугільної промисловості та прискорення цифрової економіки, стоять на порядку денному і для загальнонаціонального лідера, яким ось вже четверту каденцію є Ангела Меркель – канцлер

ФРН.³² Певно, що розв'язання цих питань буде справою наступної коаліції.

Говорячи про «людину влади» Ангелу Меркель, слід також звернути увагу, що їй притаманні й відповідні людські вади. Адже на партійному небосхилі вона зробила все, щоб застрахуватися від конкуренції з боку перспективних політиків. Утвердившись на владному Олімпі, вона прагнула щоб у її близькому партійному оточенні, в уряді були здебільшого довірені особи та протеже. З 2010 р. Меркель, зміцнюючи свої позиції, практично все більше ставила партію під власний контроль.

Так, за період свого головування у лавах християнських демократів А. Меркель методично зачищала внутрішній партійний простір, тим або тим способом послідовно позбуваючись від своїх перспективних суперників. Свого часу із партійної сцени були усунуті, або змушені під благовидними причинами піти: голова фракції християнських демократів Фрідріх Мерц; багатолітній прем'єр-міністр Гессену й заступник голови ХДС Рональд Кох; заступник голови партії Юрген Рюттгерс; «важковаговик» – Кристін Вульф – успішний прем'єр-міністр землі Нижня Саксонія, був висунутий на посаду президента ФРН тощо.

Важливо, що рішення, на які А. Меркель не вдавалося вплинути, вона навчилася представляти як консенсусні та схвалені нею особисто. Прикладом такого лавірування стало обрання Й. Гаука президентом ФРН у 2012 р. Вміння видавати заслуги та результати діяльності коаліційних урядів за власний вибір та досягнення серйозно послаблювали партнерів, одночасно сприяючи зміцненню її авторитету надпартійного лідера як поза, так і всередині ХДС.

Ангелі Меркель вдавалося також обходити чи нейтралізувати й політиків з інших партій. Це стосувалося, зокре-

32 Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччини: засади демократичного сходження, Монографія. К.: Фенікс, 2020. С.343.

ма Едмунда Штойбера, номінувавши кандидатом від блоку ХДС/ХСС на пост федерального канцлера під час парламентських виборів 2002 р. Перемога тоді дісталася Герхарду Шредеру. Коаліція на чолі з Меркель ініціювала і забезпечила підтримку на пост президента ФРН перспективного політика та вірогідного конкурента від СДПН, віце-канцлера Франка-Вальтера Штайнмайера у березні 2017 р., тобто саме за півроку до парламентських перегонів.

Важливим для зміцнення позицій у Євросоюзі стало висунення протеже Ангели Меркель – Урсули фон дер Ляйн, колишнього міністра оборони, на посаду Голови Ради Європейського Союзу. Перемога її була прогнозованою та багатобічною, певно, час покаже далекоглядність підходу «людини влади».

Показовим було й те, що Меркель, відмовилась від посади голови ХДС, який вона очолювала 18 років, щоб до закінчення повноважень у 2021 р. федерального канцлера, зосередитися на державницьких обов'язках та підтримати свого ймовірного наступника. Проте навіть успішне «проведення» у грудні 2018 р. на з'їзді у Гамбурзі бажаної кандидатури на голову своєї партії Аннагрет Крамп-Карренбауер (за підтримки Меркель вона обійшла інших відомих претендентів: міністра хорони здоров'я Йенса Шпана і колишнього голову парламентської фракції ХДС/ХСС Фрідріха Мерца), а потім ставка й обрання у січні 2021 р. головою партії Арміна Лашета – прем'єр-міністра землі Північний Рейн-Вестфалія, для ХДС мали невтішні наслідки.

Так, Аннагрет Крамп-Карренбауер вимушено після програних земельних виборів у Тюрінгії та наступних перепитій з формуванням земельного уряду на початку 2020 р., що спричинили кризу ХДС, заявила про відставку з посади голови партії. Відповідно з певними складнощами із-за прагнень ХСС висунути свого лідера Маркуса Зьодера номінантом на посаду федерального канцлера, Армін Лашет був підтрима-

ний сестринськими партіями претендентом на посаду канцлера на майбутніх парламентських виборах у вересні 2021 р. Однак з цим лідером на цих виборах ХДС/ХСС отримали фіаско.

16-и річна діяльність Ангели Меркель на посаді канцлера ФРН сприяла тому, що німецька держава перетворилася на безумовного економічного та політичного лідера Євросоюзу і стала вагомим демократичним чинником світового поступу. З 2006 р. журнал Forbes 14 разів називав Ангелу Меркель найвпливовішою жінкою світу. Її насичена діяльність відзначена кількома десятками державних, в їх числі іноземних нагород, різних премій та престижних номінацій. Зокрема, вона удостоєна ордена «За заслуги перед Федеративною Республікою Німеччина» (2008); Міжнародної премії імені Карла Великого (Франція, 2008); премії імені Джавахарлала Неру (Індія, 2009); Президентської медалі Свободи (США, 2011); Великого золотого почесного знаку «За заслуги перед Австрійською Республікою» на ленті (Австрія, 2015); ордена Леопольда I (Бельгія, 2021); ордена Свободи (Україна, 2021) та ордена Почесного легіону (Франція, 2021) й багатьох інших.

26 жовтня 2021 р. офіційно закінчилися повноваження Ангели Меркель, але з 26 жовтня вона була виконувачем обов'язків канцлера до формування нового уряду. 2 грудня 2021 р. в Берліні відбулася офіційна церемонія, присвячена виходу Меркель у відставку з посади канцлера. 8 грудня 2021 р. був приведений до присяги уряд Олафа Шольца. Відтак Ангелі Меркель не вистачило 10 днів, щоб перевершити рекорд Гельмута Коля за часом роботи на посаді канцлера. Таким чином А. Меркель стала третьою за тривалістю правління в історії Німеччини після рейхсканцлера О. фон Бісмарка (19 років) та Г.Коля (16 років та 26 днів).

Загалом, маючи позитивний баланс з багатьох набутих авторитету і впливу Ангели Меркель у відносинах з глобальними акторами, чимало запитань викликала політика

німецької канцлерін з авторитарними лідерами Китаю та Росії. Нинішні критики часто закидають їй, що у відносинах з Пекіном та Москвою Меркель неодноразово поступалася демократичними цінностями та повагою до прав людини на користь глобальним економічним інтересам ФРН. Певно, й відносно України лінія Берліну мала відповідні резерви. Тож з плином часу стануть можливими й більш точні та виважені оцінки з усього кола німецької європейської та світової політики цього періоду.

Таким чином, підсумовуючи біографічне дослідження, у нас є всі підстави стверджувати наступне. Ангела Меркель – політичний довгожитель, лідер світового масштабу, перша жінка-канцлер, перший політик із поринувшою у безодню НДР, яка була на чолі об'єднаної Німеччини. Її стрімка та несподівано тривала кар'єра, а також «жіночий стиль» керівництва – феномен, що потребує глибокого вивчення і до нього ще буде прикута увага багатьох дослідників. Може здатися, що її успіх був результатом збігу лише щасливих обставин: вона часто була на лаві запасних, а сходження на вищі щаблі відбувалося за рахунок помилок інших претендентів. Проте це далеко не так. Адже, якщо на піку буремних подій в НДР вона, за власним визнанням, просто хотіла бути причетною до змін, йти вперед у відкрите майбутнє, то ставши у віці 36 років депутатом від ХДС першого парламенту об'єднаної Німеччини, вона вже мріяла бути канцлером. Показово, що через 15 років вона таки ним стала і обіймала цю посаду протягом чотирьох каденцій.

Тож головним секретом блискучої кар'єри Меркель було, певно, її внутрішнє прагнення – інстинкт і спрага влади до яких додавалися виведення уроків та постійне навчання, причому непереривне і у вельми швидкому темпі. Вивчення та розуміння складових механізму політичних процесів стали слухним і головним інструментом її просування. За весь період політичної діяльності від міністра до керівництва уря-

довими коаліціями вона завжди зберігала якості політичного бійця.

Меркель не могла дозволити собі наживати ворогів, бо у неї було мало друзів. Відтак канцлерін здебільшого вела свою гру, будучи в меншості та маючи скромні ресурси. Фактично Г. Коль виявився єдиним політиком, проти якого вона виступила відкрито та рішуче. А. Меркель доволі швидко опанувала техніку «м'якого поглинання» конкурентів, для якої характерний тактичний вихід із напружених ситуацій, вміле ухилення від суперника, енергія якого спонукає здійснення ним хибних кроків. Її стриманість та уникнення відкритого конфлікту спостерігачі та учасники політичного процесу часто інтерпретують як бездіяльність. Тому перемоги Меркель над суперниками виглядають несподіваними. Проте це свідчить і про її витримку та природну мудрість.

Обачлива, обережна та навіть повільна А. Меркель вміла чекати і швидко діяти там і коли це було необхідним. Для неї слушними стали виведені із нелегкої політичної практики наступні принципи успіху: керувати одночасно урядом і партією, не лякати виборців правдою, не пов'язувати свій особистий авторитет з великими політичними проектами, уникати відкритих конфліктів і працювати в команді, використовувати успіхи зовнішньої політики і завжди зберігати близькість до пересічних громадян. Дане «кредо влади» допомогло їй не лише впоратися з гострою конкуренцією та зберегти канцлерство до 2021 р., а й провести ФРН через низку серйозних міжнародних криз, закріпивши за Німеччиною статус європейської наддержави та потужного і впливового актора світового співтовариства.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

КУДРЯЧЕНКО А.І., МАРТИНОВ А.Ю.

***Глобальні виміри
зовнішньої політики Німеччини***

(2005 – 2021 рр.) : калейдоскоп подій

Монографія

Серія: країни у глобальній історії

Дизайн та верстка: Кірсенко С.М.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. ??.
Зам. ????

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК за № 271 від 07.12.2000.

Німеччина посідає 22-е місце із 163 обстежених держав світу за глобальним індексом миру (Global Peace Index, GPI) 2019 р. й тим самим належить до числа найбільш миролюбивих країн.

У порівнянні серед 38 європейських країн за глобальним індексом миру (Global Peace Index, GPI) 2019 р. ФРН посідає 12 місце за рівнем миролюбства громадян країни.

Національна цінність миру в країнах Європи. У 2018 році Німеччина посіла за цим показником 12 місце в Європі.

